

PROHÁSZKA OTTOKÁR

Keresztény-nemzeti politika nem lehet egyéb, mint a lelkiek biztosítása, a nemzeti értékek megmentése. És eszköze csak kiegyenlítés, megnyugtatás, a szegények és üldözöttek felemelése lehet.

Szekfü Gyula

Az egész nemzeté volt: az egész nemzet temette Székesfehérvár püspökét. Fénnyel és könnyel. Mintha mindenki veszített volna valamit sokrétű egyéniségében, amely a próféta, a bölcselelő, a tudós, a költő és a szónok lángelméjétől ragyogott. Ha egyetlen szóval akarnók jellemezni, azt mondhatnók, hogy lélek volt. Megrendíthetetlen nyugalmú, kiegyensúlyozott, világfölényes lélek, amely hitt a földi lét értelmében, a jónak a rossz fölött, az életnek a halál fölött való győzelmében. S ezt a hitet át tudta önteni azokba, akik közelébe jutottak. Egyik könyvében olvassuk, hogy a legnagyobb jótéteményt az gyakorolja a társadalommal, aki az élet világoosságát árasztja magából az általános nagy kultúröntudatlanság útjaira, Nos, ő halála percéig világított s elégett ebben éppen azon a szószéken, ahol a legtöbb fényt gyűjtotta ki. Mi a szociálethikust gyászoljuk benne. Ravasz László írta nekrológiájában: „Prohászka-ban a filozófusnál és a hívőnél, mondjuk: a misztikusnál nagyobb a társadalomnevelő. Szinte nyersen kiáltja: Nemcsak Igével él az ember, hanem kenyérrel is. És bátran, szinte százszázalékos reformon dolgozik. A Dúsgazdag és a Lázár nagy ellentétében határozottan Lázár mellé állt és szinte erőszakos mozdulattal akarja a kenyeret odaadni annak, akit az, isteni jog szerint, megillet, s akit a kenyértől csak emberi jog fosztott meg.”

*

Amikor Prohászka Ottokár, mint végzett teológus, elhagyta Rómát, hogy megkezdje életmunkáját a hazai földön, alkonyodóban volt a XIX-ik század, amely a tudományba vetett abszolút

hittel és a szükségszerűség dogmájával itatta át az európai szellemet. A racionalizmus és a hittől való aposztázia korszaka volt ez. Csak térben és időben megmérhető tények léteztek előtte. A társadalom is adottságként szerepelt, mechanizmus, vagy organizmus gyanánt. Ebben a gondolkodásban nem volt helye a vallásnak. A pozitívizmusnak azonban meg kellett állania a tapasztalati tények összegezésénél s már a Taine és Renan után következő nemzedék észrevette, hogy nem kap kielégítő feleletet az élet mibenlétére és céljára. Miért akkor minden? Franciaországban, Comte hazájában, ez a kérdés foglalkoztatta a nyolcvanas évektől kezdve az ifjúságot. A fiatal Bourget ezt írta: „Jól tudom, hogy a tudomány a pesszimizmus gyógyíthatatlan magvát rejt magában s a hozzáfűzött mérhetetlen reménynek csőd lesz a vége mindazok szemében, akik latra vetették e formula örvényét: a Megismerhetetlen.“ A társadalmi élet nagy haladást mutatott, de a szabad verseny, a tőke és a gép rabszolgává tette az emberek egyre nagyobb tömegét s miután az erkölcs önérvényességét elvitatták, a gazdasági élet alakulását pedig az állítólagos öntörvényszerűsége bízta, megszületett a szociális kérdés.

Prohászka látta, megértette és átérezte az emberiség e betegségét. „Lemondani mindenről — írta a századról szólva — ami nagy, szent és fönséges, arra az emberi szív nem képes. Unalomból, undorból, utálatból, lemondásból meg nem él. Ez a halál érzelmköre. E miliőbe lehet a lelket rövid időre belesodorni, de ez csak elszenderedés. Mihelyt fölébred benne az élet ösztöne s megszállja az alkotás vágya, mihelyt megcsapja a halhatatlanság szele: fölébred mámorából s romokat látván maga körül, szomorkodik éssír.“¹ Prohászka az újkor legnagyobb pápája, XIII. Leó szellemi légkörében élt, annak eszméiben kereste a „mal du siècle“ orvoslását. A nyugati országokban már újraéledőben is volt a katolicizmus. Filozófia, tudomány és művészet terén egyaránt. A társadalmi kérdés megoldásának is olyan gyakorlati vagy elméleti kutatói támadtak, mint Ketteler, Hitze, Pesch, De Mun és Toniolo. Ennek a megújulásnak, amelyet külföldön segített a filozófiai idealizmus és kritikai realizmus úttörő munkája, akart lenni és lett nálunk vezéralakja Prohászka.

¹ Gondolatok a századvégi hódolatnak és a magyar katolicizmus 900. jubileumának ünnepére. Budapest, 1900. 24—25. 1.

A századforduló magyar nemzedékének — amelyhez Prohászka is tartozott — világfelfogásában a materializmusba fulladt liberalizmus uralkodott. Szekfü Gyula szomorú képet fest róla.² A materializmus terjedését elősegítette a katolikus irányzat népszerűtlensége s az, hogy „a középosztálynak alig volt érzéke, melylyel szellemi dolgokat felfoghatott volna.“ A korszak sajtója nemcsak ekkor, az egyházpolitikai küzdelmek idején, hanem később is, a legvégtetesebben támadta az egyházat és a vallást. A katolikusok minden mozdulását ultramontanizmussal bélyegezték és „fekete rémet“ láttak benne. A liberális állam bűnös gondatlansága miatt az ipari munkásság zsákmányul esett a marxizmusnak. Még sötétebbé tette a helyzetet a polgári radikalizmus folytonos erősödése, amely már a „nemzeti illúzióknak“ is ellene fordult. Prohászka gigászi feladatra vállalkozott, amikor megindult az áramlat ellen. Szóban és írásban hangsúlyozta a materializmus csődjét és a metafizika szükségességét, amiben segítségére volt nagy természet-tudományos készsége. Bizonyította, hogy a tudománynak az a kísérlete, hogy módszerét erkölcsre, művészetre és társadalmi fejlődésre alkalmazza, csődöt mondott. Revideálni kell kultúrcéljainkat és új céger után kell néznünk. Világnézet kell, amely az élet minden kérdésére megoldást ad. Ez a világnézet, amely egyben világmentesítő erő, a kereszténység.

*

Krisztianizmus. Ekként nevezte Prohászka azt a szociális etikát, amelynek hirdetésére odaállt 1904-ben a Társadalomtudományi Társaság ankétjén a „Husadik Század“ szociológusai elé: össze kell egyeztetni az individuális és a szociális irányt s ezt a feladatot csak a kereszténység oldhatja meg.³ Maga Prohászka sem akkor, sem azóta nem adott rendszeres keresztény társadalmi erkölcsant. Nevelő elveit azonban ragyogó dialektikával fejtette ki beszédeiben és könyveiben.

Hogy Prohászka nem adott rendszert, azt talán voluntarizmusával magyarázhatjuk. Jobban bízott a valóság közvetlen megragadásában, az érzelmek felkeltésében s ennek nyomán az akaratindításban, mint a skolasztika gondolatfűzésében. „Érzelmi momentu-

² Három nemzedék. Budapest, 1920. 226—228., 235—237. 1.

³ A társadalmi fejlődés iránya. A Husadik Század könyvtára 8. Budapest 1904. 207—210., 317—320. 1.

mok s ezek által befolyásolt akarat, vagy inkább akaratosság s ösztönösség határozza meg az ember állásfoglalását és világnézetét.⁴ A gyakorlati élet sem annyira a tudásnak, mint inkább az érzésnek jár nyomában. Az élet mélységei mint érzések vetődnek fel. Feladatának tehát azt tekintette, hogy bebizonyítsa: a kereszténység biztosítja egyedül „a jobb élet adventi vágyának” kielégítését. Mert amíg a történelmi programm eszméje az igazság, addig az egyéné a boldogság.⁵ A boldogság érdekében azonban be kell vinnünk a társadalomba a krisztianizmusban lüktető szeretetet és az erkölcsöt. „Az érdekek harcába, a gazdaságba, termelésbe, a jogi viszonyokba, az irreális egyenlőségi vágyakba rendet, arányt, mértéket kell teremtenünk: akkor lesz az ember tömegekből emberi társadalom.”⁶

Prohászka perbe száll a történelmi materializmusnak azzal a dogmájával, hogy az erkölcs csak a társas élet funkciója, mert az ember az akarat révén feltámadhat a milió sírköve alól. Téves tehát az a nézet is, hogy etika csak jobb életviszonyokból adódnék, de kétségtelen, hogy a lélek, bár sokat bír, nem bír el mindent. Az embert segíteni kell a tisztességes életre, meg kell teremteni a nemes érzések feltételeit a kultúrában, a tanultságban, az egészségügyben, az iskoláztatásban, a lakásügyben, a gazdasági és társadalmi viszonyokban, A keresztény felfogás csak az lehet, hogy már a földön is jogot és igazságot kell szolgáltatni. Nem keresztény nézet az, hogy a hívek minden gondolata a túlvilági életre irányuljon, mert „igazi keresztény az, aki a túlvilági életet buzgó, lelkes és tevékeny földi élettel biztosítja.”⁷

A kultúra, amely a bensőséges lelki világ kialakítása, csakis az emberhez méltó életkörülmények között virágozhatik. Ez a gondolat állandóan visszatér Prohászkanál. A leromlott, otthontalan embernek nincs érzéke a kultúra iránt. „Nekik előbb az ádáz munka és a gond terhétől kell szabadulniok, hogy a szépet, nemeset és jót magukban felfedezhessék.”⁸ Mivel ma nem ez a helyzet, tévesen nevezzük az európai nyugati kultúrát a maga egészében keresztény kultúrának. Az olyan társadalmi rendet, amely lehetetlenné

⁴ Kultúra és Terror, Budapest, 1918. 56. 1.

⁵ Világosság a sötétségben, Budapest, 1913. 23. 1.

⁶ U. o. 79. 1.

⁷ Kultúra, 88. 1.

⁸ U. o. 19. 1.

teszi az emberiség nagyrészének erkölcsi művelődését, le kell törni. „Minek lelkesednénk a mai világ ama jellemző vonásaiért, amelyek nem szépséget, de torzulást jelentenek az emberiség arculatán? Elfogadjuk-e talán a mai állapotokért a felelősséget s a kereszténységnek tudjuk-e be, ami jót, rosszat, kevés jót, sok rosszat hoztak ránk?”⁹ Nem azt kell kérdeznünk, amit Strauss vet fel: „Sind wir noch Christen?“, hanem amit Chamberlain: „Sind wir schon Christen?“

*

Ma már senki sem tagadhatja, hogy az egész kultúrvilágon két világnézet küzdi halálharcát: a kereszténység és a szocializmus. Prohászka a szocialista munkásmozgalom megítélésében nagy tárgyilagosságot tanúsít. Mint külföldön előfutárai, ő is az öntudatlan kereszténység megnyilvánulását látja abban a paradicsom utáni vágyakozásban, amely a marxizmushoz sodorta a tömegeket. A szocialista szervezkedés érdemeit sem vonja kétségbe s nem vitatja el törekvéseik jogosultságát sem a béreknek s a munkások háztartási szintjének emelésére nézve.¹⁰ Ám az a gyűlölet, amelyet a marxizmus a kereszténység s általában minden lelkiesség és szellemi érték irányában táplál, az az országrontó munka, amelyet a szocialista vezérkar különösen, Magyarországon kifejtett, az elítélés és kárhoztatás rendkívül erős hangokat váltja ki Prohászka-ból, Ostorozza azt a mérhetetlen elbizakodottságot, amellyel a marxizmus mindent megvet, ami szent és nagy s ami az embert jobbá és nemesebbé teheti. Egy pillanatig sem szűnik meg ráirányítani a magyar társadalom figyelmét a szociáldemokrácia párthatalmi taktikájára s különösen arra a veszedelemre, hogy a magyarországi szocialista szervezetek a szemét-zsidóság vezetése alá kerültek.

Prohászka a társadalom alapjának a vallást, a családot és a magántulajdont tekinti s mind a hármát féltene kell a szocializmus előretörésétől. A magántulajdont azonban csak annyiban védi, amennyiben ez a munka gyümölcse, és csak addig a határig, amíg nincs sérelmére a közjónak. Aquinói Szent Tamást és Marxot egynek veszi abban, hogy mindkettő, csak a munkát ismeri el a tulajdonszerzés jogcímének,¹¹ „Mindenkinek azt kell kapnia, ami mun-

⁹ U, o, 109. 1.

¹⁰ Kultúra. 63—64. 1.

¹¹ XIII. Leó pápának beszédei és levelei. Budapest, 1891, Prohászka szelvénye, 371. 1.

kájának jár; más cím a szerzésre a jog színe előtt nincs. Ha más-ként szerzünk, akkor nostra lucra sunt aliorum detrimenta.¹² Ezzel szemben a valóság az, hogy a dolgozó ember a mai társadalomban nem kapja meg igazságos bérét. Ez a bűne a kapitalizmusnak. A kapitalizmusban azonban Prohászka csak a pénzgazdálkodást ítéli el, azt a gazdasági elvet, hogy a pénz produktív. „A vagyonskülönbségeknek, a tudás, a műveltség s a moralitás terén való nagy egyenlőtlenségeknek — mondja — oka nem a magánbirtok, hanem a kamat, az a produktív erő, melyet a pénztőkének tulajdonítanak ... A tőkekamattal helyébe, mely eszköze a munkátlan meggazdagodásnak másnak keresetéből, olyan jogi és gazdasági rendet kell állítani, amelyben a meggazdagodás kizárólag a munka arányában történhetik. Manapság elég, ha az ember oly apától származik, aki sohasem dolgozott, hogy maga sem dolgozzék soha; épp oly bizonyos, hogy ti is élethossziglan húzzátok majd a munka jármát, ha apátok is azt húzta.”¹³ A pénz csak mint a termelés tényezője gyümölcsözik, ma azonban a kölcsön adott pénz a termeléstől függetlenül szerepel. Csak pénz és nem átalakult reális tárgy. A kánonjog és a középkor dicsősége, hogy ezt a felfogást hosszú időn keresztül nem engedte érvényre jutni. A középkorban a pénz reális tárgy volt, következésképp a munka szabad és a munka gyümölcse a munkásé.

A munka igazságos jutalmát csak a munka megszervezésével és az állam közbenyúlásával lehet biztosítani. A munkásoknak is szervezkedniük kell s az igazi kultúrprogramm, amelynek jegyében a szervezkedésnek történnie kell, a keresztényszocializmus.¹⁴ A keresztényszocialista mozgalom érdekében Prohászka mindent elkövetett, ami tőle telt, de éppen azokban a körökben nem kapott támogatást, amelyeknek élethivatásuk a krisztianizmus érvényesítése lenne. Mint püspököt, őt is megkötötték a magyar társadalmi adottságok. Pedig Prohászka az összeomlás küszöbén országgá kiáltotta: „Tömegmozgalomról a keresztényszocializmus alapján nem lesz szó mindaddig, míg a nagy munkástömegeknek — értem itt a kézimunkásokat épp úgy, mint a szellemi munkásokat — gazdasági érdekeit föl nem karoljuk azzal a radikalizmussal, amellyel azokat a szociáldemokrácia karolta fel. Egy lobogó, tüzes vágy ég az embe-

¹² Produktív-e a pénz? Budapest, 1898. 52. 1.

¹³ U. o. 57. 1.

¹⁴ Az elnevezés nem helyes, de átment a köztudatba.

rekben, hogy e földön is tűrhetőbb s ne agyonstrapált sorsuk legyen s ezt a vágyat meg kell valósítani. Enélkül a legharmonikusabb programra is vízbe esik és hidegen hagyja a lelkeket.¹⁶ Szavát nem követte tett, épp úgy, mint hatalmas mementóját sem, amely a múlt évi országos katolikus nagygyűlésen szociális hattyúdalaként hagyta el ajkát.

*

Ez a reformátori vonás adja meg Prohászka világnézetének és egyéniségének a modernségét. Voltaképpen ő hirdeti az igazi keresztény konzervativizmust, ellentétben a közfelfogás szerinti konzervativizmussal, amely csupán a francia forradalom vívmányait, az azokon felépülő igazságtalan társadalmi rendet kívánja konzerválni. Ebben a pontban került többször ellentétbe egyháza egyes vezetőivel is. Pedig a krisztianizálás munkáját éppen az egyházak feladatának vallotta. Az egyházaknak azonban, hogy erre képesek legyenek, meg kell érteniök a társadalmi fejlődést és alkalmazkodniuk kell ahhoz. Ne akarják kipótolni a szociális cselekvés hiányát „malasztos ígéretekkel.”¹⁶ Az a szempont sem lehet irányadó, hogy az egyház anyagi érdekei, olykor hatalmi érdekei milyen politikai és gazdasági körülményekhez fűződnek, mert Krisztus „nem a papok országát, hanem az Isten országát jött felállítani s az anyaszentegyház is így vallja.”¹⁷ A történet folyamán vitathatták ezt az elvet egyházi férfiak, de még az egyháznak történetével sem szabad a maga egészében azonosítani magunkat.

A társadalmi problémák gyakorlati megoldásának módjaiban Prohászka nemigen bocsátkozott bele s nem is tekintette azt hivatásának. Talán ha megmarad egyetemi tanárnak, kilépett volna az aktivitás terére. Így csak szociális világnézetet akart adni, hogy annak fényében a szakemberek meglássák és kidolgozzák a részleteket. Egyetlen szociális problémát illetően lépett fel határozott programmal, a földreform kérdésében, amelynek egészséges elintézésétől várta a nemzet fentartó rétegeinek, a középosztálynak és az őstermelőknek megerősödését. A magyar föld idegen kézbe jutása, és a magyar parasztság kivándorlása kezdettől foglalkoztatta. A földbirtok eladósodásának meggátlására azt ajánlotta, hogy a földre

¹⁵ Kultúra, 18. 1.

¹⁶ U. o. 12. 1.

¹⁷ A diadalmas világnézet. Esztergom, 1911. 283. 1.

betáblázott kölcsönt mint a termelésbe való befektetést kezeljék, a törlesztés tehát ne kamatláb szerint, hanem a föld hozadékának arányában történjék. Miután a mai pénzgazdálkodás közepette ez nehezen valósítható meg, az állam közvetítse a kölcsönt s az esetleges különbözetet a kamat és a „census realis“ között az állam viselje.¹⁸ Birtokreformjavaslatát, amely annak idején óriási feltűnést és a külsőleg általános lelkesedés mellett vegyes érzelmeket keltett, 1916-ban terjesztette elő a Magyar Gazdaszövetség áprilisi közgyűlésén. Örökbérlet-rendszert indítványozott, amelynek élvezői lennének elsősorban a háborúból visszatérők, azután azok a földművesek, akik a háború folytán vagyoniukat veszítették, végül az Amerikából visszavándorlók. Az örökbérleteket az állam alakítaná a nagybirtokok 10 ezer holdon felüli részéből s ez alól a hitbizományok és az egyházi birtokok sem mentesülnének,

Prohászka javaslatát megtevésében, amelynek megvalósíthatóságáról és célszerűségéről lehet vitatkozni, az a meggyőződés vezette, hogy a föld helyes elosztásától léte függ a magyar nemzetnek. „Az okos nemzeti birtokpolitika — mondotta — okvetlenül arra törekszik, hogy a föld a nemzeté legyen, hogy a munkásembernek joga legyen ahhoz, hogy földhöz jusson és spekuláció ne tolakodjék a föld és a nép közé. Amellett vagyunk továbbá, hogy lehetőleg állandósuljon a birtok, az otthon, mert a kultúra és a föld szoros viszonyban állanak egymással és mert batyuban kultúrát hordozni nem lehet. Mi jól tudjuk, hogy az a nép, mely sátorban él, nemzet nem lehet, mert nincs hazája és hazája nem lehet, mert nincs otthona.“¹⁹

A földreform épp olyan sarkalatos pontja volt Prohászka keresztény nemzeti politikájának, mint az a fajvédelem, amelyet antiszemitizmusnak próbáltak feltüntetni. Pedig Prohászka igen helyesen tiltakozott az ellen, mintha a zsidók ellen való uszítást és gyűlölködést pártolná. Nem antiszemitizmus, hanem „hungarizmus“, amely egyet jelent a nemzet emelésével és a keresztény szellem ébresztésével. „Három pontban összegezem azt — írta 1918-ban — hogy mit akarunk: az első, hogy meg akarjuk akadályozni a keresztény ifjúság letörését, a második, hogy meg akarjuk akadályozni Magyarország elzsidósodását, a harmadik, hogy rá akarjuk segíteni

¹⁸ Produktív-e a pénz? 65. l.

¹⁹ Agrártörvények és birtokpolitika, Budapest, Magyar Gazdaszövetség, 1916. 24. l.

a jóakarató és nemzeti érzésű zsidóságot a nemzeti keresztény társadalommal való összeforrásra. Nem volnánk nemzet s nem volnánk öntudatos faj, hanem ellenkezőleg végpusztulásra ítélt faj s vágóhídra felhajtott birkanyáj, ha másként éreznék s mást akarnánk.²⁰ Prohászka sok vonatkozásban próféta volt, de amit erre az önvédelemre vonatkozóan mondott, igen gyorsan és megdöbbentő módon eleven valósággá vált.

Krisztianizmus és hungarizmus. Ennek a kettős csillagnak jegyében akart Prohászka „szívárványhidat“ vonni Pannonhalma és Debrecen között. A keresztény Magyarország felépítésére akarta egyesíteni felekezeti türelmetlenség nélkül a keresztény egyházakat.

*

„Az Úr Jézus nem teremtette meg a társadalomnak eszményi, non-plus-ultra-állapotát; nem tette azt, hanem fölszította bennünk a lelket s buzdított, hogy imádkozzunk s tegyünk is róla, hogy jöjjön el hozzánk az Isten országa. A földi ország elé pedig s annak tökéletesbülése elé nem gördített akadályt, sőt tanításával s az Isten gyermekeinek testvériségével, melyet a világba léptetett, irányt adott s utat mutatott a lehető legjobb s legméltányosabb társadalmi állapotoknak megteremtésére. A társadalomnak uralkodó osztályai nehezen értik meg az evangéliumnak ezt az alkalmazását s a társadalmi alakulásokat átlag nem ők, hanem az osztályharcok intézik, de mikor az átalakulás megtörtént s az érdekharcok zavargó benyomásai elmúltak, azon vesszük magunkat észre, hogy a fejlődés folytonos s ha nem is halad egyenes vonalban, mégis csak közelebb érünk az Isten nagy gondolatainak nemcsak az örökkévalóságban, hanem az időben való kialakulásához,²¹ íme Prohászka történetfilozófia ja, amelynek optimizmusát csak a keresztény lélek érti meg.

A társadalom elve nem a sztatika, hanem a dinamika. Nem juthat nyugalomra mindaddig, „míg a maga világnézeti főproblémáival tisztába nem jön s míg a testvériséget biztosító gazdasági egyensúlyt meg nem alapítja.²² A fejlődésnek főtényezője azonban az emberi akarat, az akaratnak tehát össze kell fognia az ésszel a jobb társadalmi rend kialakítására.²³ A keresztényeknek elszántan ki

²⁰ Dunántúli Hírlap, 1918, szeptember 22.

²¹ A diadalmas világnézet. 307. 1.

²² A háború lelke. Budapest, 1915. 106. 1.

²³ Kultúra. 82. 1.

kell állniok a szenvedő és küzdő rétegek mellé, lehetővé kell tenniük, hogy az alsóbb osztályok forradalom nélkül felemelkedhessenek. Nemcsak karitás kell, hanem intézmények. Meg kell szervezni a munkát. Messze vagyunk még attól, hogy az evangélium társadalomformáló ereje teljes mértékben érvényesüljön, de a tökéletesedés ismérvét megtaláljuk abban, hogy milyen mértékben érvényesül az erkölcs a társadalmi életben. Az ideál a keresztény állam, amely a keresztény méltányosság elvén épül fel s amelyben mindenki megkapja az emberhez méltó élet feltételeit.

Prohászka a század végén és az új század elején idealizmust hozott a kimerült magyar kultúrába. Ha napjainkban a keresztény világnézet a jelen társadalmi berendezkedés sok visszássága ellenére nálunk is hatalmas perspektívákat nyitó erő, abban Prohászkaé a legnagyobb érdem.

Mihelics Vid.

AZ ÖNGYILKOSSÁG ÉS A BÜNTETŐJOG.¹

A Bernát István öméltsága által felvetett és diskusszió tárgyává tett problémák közül csak az öngyilkossághoz s ehhez is csupán a büntetőjog szemszögéből kívánok hozzászólni — azzal hogy amennyiben a rendelkezésemre adott időből futja, a kérdéssel összefüggő egyéb gondolatokra is felhívom a figyelmet.

Nehogy bármily vonatkozásban félreérttessem, szükségesnek vélem előrebocsátani, hogy a rendelkezésre álló, és kigondolható eszközök és módozatok közül a büntetőjog mutatkozik a legkevésbé alkalmasnak és sikert ígérőnek az öngyilkosság kóros társadalmi tünetének orvoslására. Hogy miért, e kérdésre fejtegetéseim során fogom megadni a választ.

A probléma teljes átfogása mindazonáltal mellőzhetlenné teszi a büntetőjognak az öngyilkossággal szemben való állásfoglalásának ismeretét, mert ha a büntetőjog fegyverei értéktelenek, úgy félre kell azokat tennünk, ha pedig csak az alkalmazásban vagy a fegyvernemben van a hiba, úgy rá kell mutatnunk az érvényben levő szabályok végrehajtásának javított módozataira, illetve azokra a reformeszközökre, amelyekről a mainál nagyobb eredmény várható.

I. A jogfejlődés során az öngyilkosságnak büntetőjogi értékelése igen különböző. Így, hogy csak a jelentősebb jogrendszerek álláspontjait mutassam be:

1. A *római jog* az öngyilkosságot szabály szerint nem büntette; kivételt tett azonban a katonákra, akiknél az öngyilkosságot *missio ignominiosa*-val, súlyosabb esetben halálbüntetéssel fenyegette (1. 6. §. 7. D. 49. 16; 1. 38 §. 12. D. 48. 19.). Utóbb, nehogy a vagyonelkobzásra ítélt egyén a kincstárt öngyilkosságával meg-

¹ Felolvastatott a Magyar Statisztikai Társaságnak az elválásokról és öngyilkosságokról tartott értekezletén.

károsíthassa, kimondatott, hogy a confiscatio hatályát az öngyilkosság nem érinti.

A *kánonjog* kezdettől fogva büntetendő cselekményt látott az öngyilkosságban s az elhunyttól — hacsak nem nyert igazolást, hogy tettét megzavarodott elmével követte el — mindenkoron és ugyan a jelen korban is: megtagadta az egyházi temetést (Can. 12. 23. qu. 5.).

A *középkori jogok* a kánonjog szabályait vették alapul, sőt az egyházinál szigorúbb álláspontra helyezkedtek, amennyiben ki akarván fejezni a cselekmény becstelenségét: az öngyilkost hóhér által rendelték eltemetni s hagyatékának egy harmadrészét confiscálták.

A *Constitutio Criminalis Carolina* 135. cikkében teljesen a római jogi felfogással találkozunk, bár a címből: „Straff eygner tödtung“ az ellenkezőre lehetne következtetni.

Az *újkori codexek és gyakorlat* a kánoni álláspontra támaszkodnak; így az 1620-iki porosz Landrechtben még mindig megtaláljuk az öngyilkost érő becstelentítő eltakarítást s a kísérletnek büntetését; még a XVIII. század filozófusai is, így Wolff iskolája, Soden, Wieland, Gmelin, Quistorp e felfogás helyességét vitatják.

A *XVIII. század* második felében Montesquieu, Voltaire, Beccaria, Hommel befolyása következtében érvényre jut az alább ismertetendő modern felfogás s bár a Codex Josephinus még szintér által rendeli eltemettetni az öngyilkost, az életbenmardcttra pedig javulásáig fogházbüntetést szab: az öngyilkosság büntetlenségének eszméje mindinkább erősödik, A ma uralkodó felfogás legelőször az 1791. évi magyar javaslatban, majd az 1794. évi porosz Landrechtben jutott érvényre (ez utóbbi már kifejezetten büntetlennek jelzi az öngyilkosság kísérletét).

A *XIX. és XX. század törvényhozási munkálatai* az öngyilkosság büntetőjogi értékelését illetően három csoportba oszthatók:

a) A törvénykönyvek egy része egyáltalában hallgatással mellőzi az öngyilkosság cselekményét, amelynek ennél fogva sem kísérlete, sem az ahhoz járuló bűnségély vagy felbujtás nem minősül bűncselekményként. Így a német, francia, svéd, finn, belga s több svájci kantonális btk. A francia irodalomban s gyakorlatban kifejezetten hangsúlyt is nyer ez a tétel: „La cour de cassation

a du proclamer en consequence, que la complicité d'un fait de suicide n'est puni par aucune loi pénal“ (v. ö. Chauveau et Faustin Hélie III. k. 452. 1.).

b) Szemben e csoporttal egyedülálló az angol jog s az ennek hatásaként létrejött btkék, amelyek az öngyilkosságot jogellenes cselekménynek minősítvén, büntetés alá vonják annak kísérletét, aiz arra irányuló felbujtási és kapcsolatos segítő tevékenységet. Az angol common law szerint 1823-ig az volt a szabály, hogy az öngyilkosnak testét átszúrták s útkeresztezésnél temették el („on a public highway with a stake being driven through the body“); gyakorlatban volt 1873-ig az öngyilkos vagyonának elkobzása is s a vallás szertartásai szerint való eltemettetést csak 1882 óta engedték meg. A megkísérelt öngyilkosság vétség (misdemeanor) s az e cselekmény miatt eljárás alá vont egyének száma állandó emelkedést mutat (1883-tól 1902-ig 109-ről 203-ra szökkent). Az 1881-ik évi newyorki btk. büntettként (felony) bünteti az öngyilkossági kísérletet, e szabály azonban nem nyer alkalmazást, mert az amerikaiak azt deadletter-law-nak minősítik. Ez a felfogás érvényesül még a kanadai btk. 237., a szudáni code penal 238. §§-aiban (itt egy évig terjedhető fogház vagy pénzbüntetés, eshetőleg a kettő együtt szabandó ki). Nem érdektelen a bolíviai btk. álláspontja, melynek 519. és 520. §§-aiban kimondatik, hogy aki öngyilkosságot kísérel meg, egy hónaptól egy évig terjedhető időre kórházba utalandó, vagy orvosnak, illetve gondnoknak különleges felügyelete alá helyezendő. Büntette az öngyilkossági kísérletet súlyos kihágásként az 1803-ik évi osztrák btk. 90—92. §§-aiban, mely rendelkezést csak egy 1850. évi jan. 17-én kelt pátens helyezett hatályon kívül; büntette végül a cselekményt az 1903. évi orosz btk. életbelépéséig az ezt megelőző időben érvényben volt orosz büntetőtörvény és pedig a sikerült öngyilkosság esetében a temetés megtagadásával s a netáni végrendelet hatálytalanításával, — a kísérletet egyházi fenyítéssel, — a részességet pedig mint közönséges öléshez járuló bűnrészességet; különleges rendelkezés még az, mely szerint az a szülő, gyám vagy előljáró, ki mást durva eljárásával öngyilkosságba kerget fogházzal és egyházi fenyítéssel büntetendő.

c) A büntetőtörvények túlnyomó többsége azt az uralkodónak minősíthető felfogást követi, hogy az öngyilkosság mint ilyen

nem büntetendő cselekmény, minélfogva a kísérlet sem esik büntetés alá, ám az öngyilkossághoz járuló segély s az arra való felbújtás sui generis delictumként minősül s mint ilyen büntetendő. Ez az álláspont érvényesül a legmodernebb javaslatokban is.

II. *Hazai jogunkban* a régi gyakorlat a középkorban dívott szokás szerint az volt, hogy a bíróságok az öngyilkos tetemét a hóhérnak adták ki, aki azt elégette (v. ö. *Bodo*, *Iurisprud. crim.* 205—207. 1.). A gyakorlatnak ily irányú fejlődését nagyban előmozdították a *Praxis Criminalis*nak hasonló kifejezett rendelkezései (v. ö. *Pars secunda art. 69. De morte sibimet ipsi illata* 1—12. §§.). Az 1791. évi javaslat már nem bünteti az öngyilkosságot, megszünteti a becstelentő eltemetést, de a felbujtókat és segédekét felelősségre vonja (v. ö. *Pars secunda de delictis eorum poenis*, *art. XXVIII. De Propricidio* 1—3. §§.). Az 1843. évi javaslat 130. §-a szinte csak a felbujtót és bűnszegedet bünteti és pedig eredmény esetében — ha a halál 30 nap alatt bekövetkezett — 4 évig terjedhető rabsággal, ha pedig a felbujtott vagy segélyben részesített csak megkísérelte az öngyilkosságot: 2 évig terjedhető rabsággal.

Érvényben levő büntetőtörvénykönyvünk az uralkodó felfogáshoz csatlakozott: az öngyilkosságot s annak kísérletét nem bünteti, de a 283. §-ban kimondja, hogy: „Három évig terjedhető fogházzal büntetendő az, aki valakit az öngyilkosságra rábír, vagy e célra annak tudva eszközöket vagy szereket szolgáltat.“ E rendelkezést törvényhozónk következőleg okolja meg: bár nem ismerhető el az embernek élete felett való joga abban az értelemben, hogy azt megsemmisíthesse, mindazonáltal az öngyilkosság, illetőleg ennek kísérlete a büntetendő cselekmények sorába nem volt felvehető, mert igen sok fontos ok, különösen fontos büntetőpolitikai és erkölcsi érv szól az öngyilkosság büntetlensége mellett. Az öngyilkost bizonyos fokig menti feldúlt lelkiállapota, legtöbbször megzavart idegrendszere vagy elmetehetsége. A végzetes tette való benső ösztönzés legtöbbször a kétségbeesés kíséretében jelentkezik, ennek ösvényét pedig nem irányozza se törvény, se a józan ész. Mindez az öngyilkosra vagy az öngyilkosságot megkísérlő szerencsét lenre vonatkozólag számításba veendő. Már az öngyilkost felbujtó és segítő mellett nem érvényesíthetők a felhozott

körülmények, mert a felbujtó és segítő nyugodt elmével, teljes öntudattal és hideg számítással működik közre embertársának megsemmisítésén; sőt gyakran ahelyett, hogy visszatartóztatná őt a végzetes lépéstől, maga költi fel benne az ú. n. társadalmi menthetetlenségnek bűnös előítéletét s az álbecsület követelményeinek kényszere alá helyezi a különben is küzködőnek akaratát (v. ö. *Lőw*, Anyaggyűjtemény II. 492. 1.).

III. Az irodalom — néhány alább említendő eltérést leszámítva — az uralkodó nézet mellett tör lándzsát. Az öngyilkosság, illetve kísérletének büntetlensége mellett a következő okokat hozzák fel: *a)* ha sikerült az öngyilkosság, úgy nincs akit felelősségre lehetne vonni; *b)* ha nem sikerült, azaz öngyilkossági kísérletről van szó, tehát a megbüntetés lehetősége fennforog, — attól mégis el kell tekinteni, mert: a) az öngyilkos beszámíthatatlan állapotban cselekedett (v. ö. *Berner*, Lehrbuch, XVIII. kiad. 98. 1. és *Lion*, Goltd. Archiv 158. évf. 458. s köv. 1.); *b)* mert az ember önmagával jogviszonyban nem állván, önmaga ellen jogtalan, tehát büntetendő cselekményt nem követhet el (*Hälschner*, Das gemeine deutsche Strafrecht, I. köt. 469. 1.); *d)* mert az öngyilkos saját jogáról akart lemondani, tehát az öngyilkosság kísérletével megengedett cselekményt követett el; *qui suo iure utitur, nemini nocet* (*Abegg*, Lehrbuch. 161. 1.); *e)* mert büntetőpolitikai okok javallják a büntetlenséget és főleg az a megfontolás, hogy az öngyilkost rendszerint a kétségbeesés viszi az erkölcstelen lépésre, miért is a büntetést, mely a kétségbeesést csak fokozná s az amúgy is elkeseredett embert újabb öngyilkosság elkövetésére indíthatná, mellőzni kell (*Schütze*, Die nothwendige Theilnahme am Verbrechen, 290. 1.). Egészen izolált az ellenkező felfogás. Így *Miraglia* az öngyilkosságot az állam elleni jogtalanságnak tekinti (v. ö. *Filosofia del diritto penale*, 127. 1.) *Pessina* viszont emberölésnek minősíti, mert szerinte, ha van jogszabály, mely az ember megölését tiltja, úgy az, aki magát öli meg, nem kevésbbé sérti ezt a szabályt, mint az, aki más embert öl meg (v. ö. *Elementi di diritto penale*, II. k. 8. §. 15.). A német irodalomban *Binding* (Handbuch I. k. 695. L. Lehrbuch I. köt. 25. 1.) és *Kohler* (Studien I. k. 144. 1., Goltd. Archiv 49. k. 6. 1.) vallják azt a nézetet, hogy az öngyilkossághoz járuló részesség közvetett ölés; némileg így még az osztrák *Lammasch*, ki az öngyilkossághoz járuló részesség

esetében az osztrák btk. 335. §-át véli alkalmazhatónak (v. ö. Das Werk des Strafgesetzausschusses 53. 1.).

IV. Részemről, mint bevezető szavaimban már említettem a büntetőjog eszközeit éppen nem tartom alkalmas és hatályos fegy¹ véreknek az öngyilkosság ellen folytatott küzdelemben, nem pedig azért, mert az öngyilkosság egyfelől erkölcsi bűn, másfelől társadalmi kórtünet, már pedig a bűnt kiirtani, a szociális betegséget gyógyítani büntetés segítségével nem lehet. A büntetés az igazságos megtorlásnak s méginkább vagy legalább is kapcsolatosan a társadalmi védekezésnek eszköze, de akkor az öngyilkosokkal illetőleg az öngyilkossági kísérletet elkövetőkkel szemben nem alkalmazható, mert a megtorló fellépésnek ellene szól az igazságosság elve, a védekező eljárásnak pedig a célszerűségi megfontolás. Az öngyilkos legtöbb esetben ugyanis áldozata a körülményeknek, a felelősség — ha erről egyáltalában szó lehet — ezeknél fogva nem őt hanem a társadalmait terheli. A védekezést tekintőleg viszont — figyelemmel arra, hogy az öngyilkos nem oly értelmű ellensége a társadalomnak, mint a rabló, tolvaj vagy pénzhamisító — nem oszthatnám azt a nézetet, mely a kirekesztésig menőleg az ideiglenes vagy végleges távortartás során vélne falat emelni az öngyilkos s a társadalom közé. Ellenkezőleg: ha találnánk módot rá, arra kellene törekednünk, hogy az öngyilkossági kísérletet elkövetőt bekapcsoljuk a társadalomba, magunkhoz öleljük s benne az életkedvet felébresszük.

Mindez természetesen nem vonatkozik az öngyilkosságra való felbujtás s az ahhoz járuló segítség cselekményeire, melyekben kétségen kívül meg van a büntetést érdemlőség s a védekezésre intő jellemvonás.

De lege ferenda nézetem szerint legfőlebb arról lehet szó, hogy azt, aki öngyilkossági kísérletet követett el a bolíviai btk. mintájára határozott vagy határozatlan időre gyógyító illetőleg külön e célt szolgáló intézetbe utaljuk, vagy szakértő orvosnak vagy társadalmi gondviselőnek felügyeletére bizzuk. Túlságosan azonban nem tudnék lelkesedni ezért az ideáért sem és pedig két okból; először, mert az öngyilkossági kísérlet elkövetőinek számát jelentékenyen meghaladja azoknak a nyomorultaknak száma, kiknek az élet csak teher, kik azonban azt hősiességgel tovább viselik, mert eléggé erős bennük a vallási és erkölcsi érzék s a családi,

társadalmi és állami kötelességek teljesítésére való készség s így hacsak az ebbe a kategóriába tartozókat fel nem kutatjuk s szintén támogatásban nem részesítjük — legalább is méltánytalanak minősül eljárásunk; — a második ok, mely miatt mellőzném a bolíviai mintát az a veszély, hogy nem csekély számmal fognak akadni olyanok, kik számításból követnek el kísérletet, hogy az ú. n. fogházaspírásokhoz hasonlóan egyidőre a gondoktól szabaduljanak s maguknak kényelmes életet biztosítsanak. Ha e megfontolások ellenére mégis elfogadhatónak minősülne a szóban forgó eszme, úgy egyszersmind különleges szervről is kellene gondoskodni, mely az eljárást lefolytatná s a felügyelet alá helyezést, illetőleg intézetbe utalás kimondaná. A büntetőbíróság erre a szerepre sem elvi, sem gyakorlati okokból nem alkalmas. A feladat sajátlagos természete — nézetem szerint — hatósági jogkörrel felruházott oly emberbarátok igénybevételét követelné, kikben a szív és az ész, a szeretet és az erély, a megértésre és szigorúságra való hajlam egyaránt ki van fejlődve.

V. Mint büntetőjogász az öngyilkosokkal szemben az előadottakhoz képest tehát passzív álláspontra helyezkedem. Mint szociológus viszont a problémába való aktív bekapcsolódás lehetőségét vitatom. Idevágólag azonban a kiszabott idő rövidségével számolva, csupán néhány vezető gondolat lerögzítésére szorítkozhatom.

Mindenekelőtt megállapítani kívánom, hogy az öngyilkosság oly jelenség, mellyel az élőlények között kizárólag az embernél találkozunk. Az állatok öngyilkossága a mesék világába tartozik.

E ténymegállapításnak pszichológiai magyarázata igen egyszerű. Az állat ösztöneinek és ezek között elsősorban életösztöneinek hódol. Már pedig az ösztön általában a cél tudata nélkül végrehajtott oly célszerű magatartásokra való készség vagy hajlandóság, melynek az a jellemző tulajdonsága, hogy az egyed vagy a faj fenntartására szolgál s így az állat ösztönével nem helyezkedik szembe, minélfogva életének kioltására irányuló tevékenységet fejt ki s ha ez mégis megtörténik, ez nem az életösztön legyőzéséből fakad, hanem onnét, hogy azok a körülmények változnak meg, amelyek közt az ösztönös magatartás a létfenntartás nézőszögéből célszerű volt, vagy az eddig közömbös jellegű helyzet életpusztítóvá alakul át (pl. amikor a madár oly drótra száll,

melyen erős villanyáram megy keresztül s ennek következtében elpusztul; tévednénk, ha öngyilkosságról beszélénk). Az öngyilkosság értékelés alá eső cselekmény, mely tehát tudatos akarat létezését tételezi fel s nemcsak pszichológiai, de fogalmi szempontból is tehát akaratból eredőséget kíván. Az emberben is meg van éppúgy az életösztön, mint az állatok bármelyikében, csak hogy az ember a benne lakozó tudatával és akaratával nemcsak módosíthatja és korlátozhatja ösztöneit, de szembe is szállhat azokkal. Öngyilkosságot, mint az életösztönnel ellentétes cselekményt tehát csak ember követhet el (így *Paulsen*: „Das Tier kommt nicht zur Reflexion auf das Ganze des Lebens, darum steht es nicht mit Wahlfreiheit dem Leben gegenüber. Auf der Entwicklung der Intelligenz im Menschen beruht die Wahlfreiheit und damit die Möglichkeit des Selbstmordes“; v. ö. *System der Ethik*, Stuttgart-Berlin, 1913. II. köt. 123. 1.).

De vájjon ha az öngyilkosság akaratból és tehát egyéni okokból származó cselekmény, nem oly tünet-e, mely csak a pszichológust s a moralistát érdekli s vájjon mi címen hívja fel a szociológus figyelmét? A felelet kézenfekvő. Mert az életértékelés kérdésében való állásfoglalás nem közömbös társadalmi szempontból sem, amennyiben az oly társas csoport, melynek tagjai az életet aláértékelik, semmibe sem veszik s azt mind nagyobb számmal dobják el maguktól: a halálra való hajlamát árulja el s maga is a pusztulás útjára téved. Viszont — habár csak átvitt értelemben — minden társas csoportban is van valamiféle önfenntartási ösztön, valamiféle a léthez való ragaszkodásra irányuló hajlamoság s így érthető, hogy — ha eleinte talán tudatlanul, később mind fokozódóbb megismeréssel — az öngyilkosság problémája hovatovább a szociológust is érdeklő társadalmi kérdéssé lesz. Ez történt most is, amikor mint társadalom megmozdultunk és célul tűztük ki egyfelől a sajnosan folyton szaporodó öngyilkosságok előidéző tényezőinek felkutatását, másfelől azoknak az eszközöknek és módozatoknak kézreadását, melyektől e kórtünet megszüntetése vagy legalább is terjedésének megakadályozása remélhető.

A tényezők felderítésének munkáját nálam hívatottabbak részben elvégezték, részben tovább folytatják. Bernát István öméltségének nagy szorgalommal összegyűjtött adatai már is nagy lépéssel vittek előre. Az általa felhozott következtetésekre

alkalmas adatokat kiegészítve *Morselli* volt turini professzornak 1881-ben német nyelven is megjelent „Der Selbstmord“ (Leipzig) című művében közölt adalékokkal, megállapítható, hogy a kulturális fejlődés szaporítja, a kollektív érzések erősödése viszont csökkenti az öngyilkosságok számát (*Morselli*: „Ueberall findet man Beweise, dass Selbstmord ... in denjenigen Klassen am häufigsten sind, die der Wohlthat der Bildung theilhaftig wurden“ i. m. 146. l.; ugyanígy *Paulsen* i. m. 124. l.). Szolgáljon e tétel bizonyításul a következő néhány adat:

1. Franciaországban az 1826—1830-as ötévi ciklusban 1 millió lakosra 54 öngyilkos esett; azóta e szám folyton emelkedik s az 1871—1875 éves ötévi ciklusban már 150. (*Morselli*, i. m. 26. l.).

Míg Parisban az évi átlag 1 millió lakosra számítva 400, addig Oroszországban alig éri el az 50-et. (*Morselli*, i. m. 174. l.).

Az 1866—1876. évekre szólóan Olaszországban — hogy csak a főbb csoportokat emeljem ki — 1 millió férfilakósra következő számmal estek öngyilkosok: tudós, író 618, katona 404, tanár, nevelő 355, közigazgatással foglalkozó 324, kereskedő, 277, igazságszolgáltatással foglalkozó 217, közlekedésügynél elfoglalt egyén 152, iparos 80, őstermelő 26 (*Morselli*, 228. l.).

A vallásfelekezetek közül — mint erre Bernát István is reámutat — a katolikusoknál általában jelentékenyen kevesebb az öngyilkosok száma, mint a protestánsoknál, aminek magyarázatát abban találom, hogy a protestáns egyház — nagyobb teret engedve a szabad vizsgálódásnak — az én önállósulásának inkább kedvez, mint a katolikus egyház, mely szorosabb kötelekekkel fűzi a társadalomhoz az egyént.

Feltűnő, hogy mennyivel kisebb a házasságban élők között az öngyilkosság, mint az azon kívül élők körében (v. ö. *Morselli*, 282. l.), aminek *Durkheim* helyes megállapítása szerint az a magyarázata, hogy a házassági kötelek a családi együttlétben erősebbé teszi a kollektív érzelmeket s nagyobbá az integrációt.

Ugyan *Durkheim* hoz fel adatokat Le Suicide (Paris, 1897) című művében arra, hogy az öngyilkosságok számát erősen csökkenti a politikai mozgalmak intenzitása is. Nagy nemzeti érzések idején megerősödnek a kollektív érzelmek, az egyén kevésbé gondol önmagára, mint inkább a közügyre, a társas élet intenzívebb. (*Nagy Dénes*, Bevezetés a szociológiába, 1922. 77. l.).

Mindezekből igen helyesen vonja el *Durkheim* a következő tételeket:

az öngyilkosság egyik típusa, melyet *egoista öngyilkosság*-nak nevezhetünk onnét ered, hogy a társadalom összetartó erőinek gyengülésével, a tevékeny emberszeretet megfogyatkozásával: az egyén mértéken felül önállósul s az élet értékeit csak a maga szempontjából nézi, ami végeredményben odavezet, hogy nem találja meg az élet értelmét; ha az érzelmileg ilyenképp negatív hangolt, lényével izoláltan álló és sehova sem kapcsolódó ember erősebb megpróbáltatás elé kerül, élete az első érintésre buborék-ké szét pattan;

a második típus ott alakulhat ki, amelynél a másik véglettel találkozunk, ahol a társadalmi csoport túlságos erővel és illetőleg annyira ránehezedik az egyénre, hogy azt úgyszólván magába olvasztja, felszívja; ily társadalomban az egyén — mert alig jelent értéket a közre, legfőleg pótolható vagy kicserélhető eszköz-minőségben — elveszti a magabecsülését, mintegy személytelessé lesz és esetleg öngyilkosság formájában adja magát áldozatul a köznek; idetartoznak az *altruista öngyilkosok*, kiket *Durkheim* a vértanúkkal azonosít s ebben van némi igazság, mert „a vértanú annyira törődik valamivel, ami rajta kívül van, hogy semmibe veszi a saját egyéni életét“, ezzel szemben az egoista öngyilkos „oly keveset törődik a rajta kívül eső dolgokkal, hogy mindennek a végét akarja látni. Az egyik kezdeni akar valamit, a másik mindent befejezni“. Az altruista öngyilkos s a vértanú „nemes, mert hangsúlyozza az étellel való végső kapcsolatot“; „meghal, hogy más éljen“. Az egoista öngyilkos „nemtelen, mert nincs meg nála az étellel való ez a kapcsolat, pusztán romboló: átvitt értelemben — mint *Chesterton* mondja — rombadönti a világegyetemet“ (v. ö. *Chesterton*, Igazságot, Budapest, évszám nélkül, 90. 1.);

a harmadik csoportot az ú. n. *anomikus öngyilkosok* típusa alkotja, mely társadalmi válságok idején szokott kialakulni, amikor a vágyakat eddigelé fékezőleg korlátok közé szorító vallási, erkölcsi és jogi, valamint konvencionális normák erejüket veszítik s egy anomikus állapot fejlődik ki, amikor a legtöbb ember fék nélkül hódol az érzékiségnek, elérhetetlen ideálok után tör, mindent a lázas törtetésben ábrándképi előtte lebegő jövőtől, vágyainak teljesülésétől vár, s mert természetszerűleg gyakran csalódik, ez

benne — ki a valóságot, a jelent vagy éppen nem, vagy csak kevésbé becsüli meg — kiábrándulást, csalódást s nem ritkán kétségbeesést vált ki s őt az étellel való leszámolásra hajlamosítja.

A jelenkor öngyilkosai legnagyobbbrészt az anomikus típusból kerülnek ki; erre utal Bernát István is, amikor azt állítja, hogy az öngyilkosságok szaporodásának főoka nálunk „mégis a Trianon s a velünk való rettenetes elbánás“ (21. 1.). De — bár számszerűleg nem határozható meg — elég sok az egoista öngyilkosoknak száma is. De ha helyes a megállapítás, úgy adva van az öngyilkossággal szemben felveendő küzdelem irányvonala is. A részletekre, a küzdelem speciális eszközeire immár nincs alkalmam kitérni. Amúgy is a megengedettnél hosszabb időre vettem igénybe szíves türelmüket, de amikor ezért szíves elnézésüket kérem, úgy vélem eleget teszek az alapelvek megjelölésével, melyeket a következő két pontban foglalhatók össze: I. Minden rendelkezésre álló eszközzel arra kell törekednünk, hogy az egoizmusnak, az én előtérbe helyezésének, a túlzó individualizmusnak gátat vessünk s a társadalmi élet integrációját előmozdítsuk. II. E törekvéssel kapcsolatosan arra kell koncentrálnunk erőinket, hogy a mai anomikus állapot mielőbb megszűnjék s a vallás, erkölcs, jog és helyes társadalmi konvenció éppúgy szabályozza vágyainkat, mint egyéni és közösségi cselekvéseinket s fellendítsen ismét az emberi méltóság ama síkjára, amelyen elmondhatjuk *Schillerrel*: „Ist Leben doch des Lebens höchstes Gut.“

Angyal Pál.

TERMÉSZET ÉS TÁRSADALOM.

I.

Wilhelm *Ostwald*, a kiváló kémikus öreg napjaiban tudvalevően a filozófiára vetette magát. Ebből az időből (1913) való „*Die Philosophie der Werte*“ című munkája, mely *mint a természettudományok értékelmélete* nagyobb figyelmet is megérdemelt volna. Mivel azonban *Ostwald* azt hitte, hogy nem különös, hanem *általános* értékelméletet nyújt, maga lerontotta azt a hatást, amelyet egyébként el lehetett volna érnie.

W. *Ostwald* könyve e beállításánál fogva hemzseg a groteskségektől, de még e groteskségeiben is van jelentősége *szimptomatikus* jellegénél fogva. Így gondolkodik a természettudósok nem kis része azok felől a kérdések felől, amelyek tulajdonképpen nem rájuk tartoznak, de amelyekről gondolkozniuk utóvégre nekik is szabad. Az a körülmény, hogy a természettudományok nagyobb dimenziókkal, messzebbmenő összefüggésekkel dolgoznak, általánosabb érvényű tételeket állítanak fel, máris azt a hitet kelti bennük, hogy az ő vizsgálataik már prejudikálnak azoknak a vizsgálódásoknak is, amelyek már nem tekintik magukat természettudományiaknak. Azok a kétségtelen nagy sikerek, amelyeket a természettudományi kutatás az utolsó században elért, arra indítják a természettudományok egyes képviselőit, hogy átlépjék a maguk tudományának határát és mintegy segítségére legyenek annak a kutató tábornak, amely a korszerű haladás iramát szerintük nem tudta átvenni. Másrésztől tagadhatatlan, hogy a szellemi tudományok par excellence képviselői közt is akadnak, akik a természettudományokhoz fordulnának egy kis eszmekölcsonért s természettudományi analógiáktól várják a maguk tudományágának további fejlődését. Az *Ostwald* kijelentései tehát nem tekinthetők magukban állóknak, hanem azzal a tudattal kell rájuk

tekinteni, hogy sokak hallgatólagos hozzájárulásával és beleegyezésével találkoznak.

Ostwald könyvének kilencedik fejezete különösen sokat ígér, mert nem kevesebbet akar, mint leszámolni a szellemi tudományokkal... A legkarakterisztikusabb a 122. oldal, amelynek egy részét szószerint kell idéznünk: „... a szellemi tudományok tárgyai ugyanúgy természeti jelenségek, mint a természettudományokéi és a természettudományok munkaeszköze éppúgy a szellem, mint a szellemi tudományoké; így végül gondos elemzés mellett egy pont se marad, amelyen azt lehetne mondani: itt különböznek alapjukban a természettudományok a szellemi tudományoktól. Az egyetlen jelenlegi különbség a módszerben van és itt bebizonyul, ... hogy éppen a szellemi tudományok módszerét még alig lehet tudományosnak nevezni, mert elvileg megállt vagy úgy véli, hogy meg kell állnia egy probléma tudományos tárgyalásának legalsó fokán, az adatok gyűjtésénél, regisztrálásánál és rekonstrukciójánál.“ *Ostwald* itt persze elsősorban a történelemre gondol és kifogásolja, hogy a történelem nem törekszik törvények megállapítására (120—121. old.), de okoskodásának ettől a melléközöngéjétől bátran eltekinthetünk. A történelem módszertana ugyanis Heinrich *Rickert* nagy munkája, „*Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*“ óta nem szorul igazolásra és védelemre s ha *Rickert* álláspontját nem is tesszük mindenben magunkévá, abban az egyben, hogy a történelem tudományos jogait megvédte, kétségkívül elfogadhatjuk s annak, aki ebben a kérdésben *Ostwald* álláspontjára áll, *Rickert* nagy munkájával kellene vitába szállnia.

Minket a főszempont, *Ostwald* fejezetének címe érdekel, az „*Abrechnung mit den Geisteswissenschaften*“. Hogy pedig ezzel a főszemponttal tisztába jöhessünk, hosszabb vándorútra kell magunkat elhatároznunk.

II.

Két évtizeddel ezelőtt magyarra fordították F. Howard *Collinsnak* Herbert *Spencer* szintetikus filozófiájából készített kivonatát s a fordítók (*Jászi Oszkár*, *Pekár Károly*, *Somló Bódog* és *Vámbéry Ruzstem*) együttes előszavukban azt mondják *Spencer* alkotásáról, hogy az „a természettudományi világnézet első tel-

jesen kiépített filozófiai rendszere“. Ezért tartják ők *Spencer* alakját „minden elődjét fölülmúlónak“. Megtudjuk azt is, hogy a természettudományi megismerést „ismereteink és cselekvőségünk egyedüli megbízható iránytűjének“ kell tekintenünk, mert a „természettudományi alapokon felépülő gondolkodás nem lehet meddő szörszálhasogatás vagy álproblémák boncolgatása, hanem az ilyen filozófia beilleszkedik az élet mind feljebb emelésére törekvő általános tudományos tendenciába“. Tehát kezdünk már hazazérkezni. Meg is tudjuk hamarosan *Spencer* filozófiájáról, hogy „alig volt bölcsekedés, mely ilyen szoros összefüggésben lett volna az emberi szükségletek helyes kielégítésére való törekvéssel“. Ez az. Most már otthon vagyunk. Tehát nem az a fontos, hogy a *Spencer* filozófiája igaz-e. A fő az, hogy több húst hoz az asztalra.

De hagyjuk ezt a mellékszöveget is és nézzünk szemébe a fő problémának. Azt olvastuk, hogy *Spencer* filozófiája a természettudományi világnézet rendszere. *Természettudományi világnézet*: mi ez? Az érthető volna, ha természettudományi *természetnézet*-ről volna szó, vagy, nem bánjuk, *világtudományi világnézet*-ről, de *természettudományi világnézet*, ezt nem értjük. Egy-e a természet a világgal, vagy a kifejezőbb német szó (Weltall) mintájára a világmindenséggel? Csak éppen két szavunk volna ugyanarra a fogalomra? De minek akkor két szó, egy fogalomra? Ha pedig a természet és a világ nem egy, akkor, ugyebár, valószínűleg a világ az egész és a természet a rész. Ilyenképpen pedig a természettudományi világnézet rész tudományi *egésznézetet* jelentene, tehát *egyoldalú és hiányos világnézetet*.

Megengedjük, lehet a természettudományi világnézetnek más értelmet is adni, ha tudniillik nem törődünk egy kis pongyolással. Ebben az esetben ugyanis helyezkedhetünk arra az álláspontra, hogy a természettudományi világnézet csak ki akarja domborítani, hogy a természettudományokra is épít és ennek kiemelése csupán azért szükséges, mert más világnézetek a természettudományokra) nincsenek tekintettel és így voltaképpen természettudománytalan világnézetek. De fenntartható-e ez az álláspont? Vájjon a filozófia klasszikusai nem voltak-e koruk természettudományának letéteményesei, vájjon lehet-e ilyesmit *Aristoteles*-ről, *Leibnitz*-ről, vagy éppen *Kant*-ról állítani? Vagy nem tart-e fenn kapcsolatot a modern filozófia a természettudományokkal, ugyan-

úgy, akárcsak a szellemi tudományokkal? Természetesen a filozófia tudományára, nem pedig bolygó „filozófusokra“, a filozófia divatos dilettánsaira kell ilyenkor gondolnunk. Így aztán felvetődik az a gyanúnk, hogy nem annyira a filozófia világnézetei természet-tudománytalanok, mint inkább a *Spencer* világnézete „szellem-tudomány talán“, amit nem olyan nehéz bebizonyítani.

Concha Győző, a magyar politikai tudomány klasszikusa mondja Politikájában Herbert *Spencer* filozófiájáról, hogy sajnálatos módon hiányzik belőle minden értékszempont;¹ csupán regisztrál, akár — *Ostwald* szerint a történelem. Heinrich *Rickert* mondja a kultúrtudományokról, hogy azok értékekre vonatkozó tudományok. Az értékmentesség spenceri foka tehát tulajdonképpen a kultúrtudományi nézőpont hiánya, vagyis *egyoldalú naturalizmus*.² Tudvalevő Herbert *Spencer* szociológiájáról annak biológisztikus iránya. Neki a társadalom organizmus per analogiam, vagyis társadalomszemlélete naturalisztikus társadalomszemlélet. Pedig éppen *Spencer* az, aki az életjelenségek fizikokémiai magyarázatát, mint jogosulatlan analógiát elveti, úgyszólván Paul *Barth* ad hominem argumentálhat *Spencer* organicisztikus társadalom-felfogásával szemben.³ De vajjon itten megállhatunk-e? Hiszen F. H. *Giddings* az ő magyarra is lefordított könyvének (*The Principles of Sociollogy*) első fejezetében egyenesen azt mondja (a magyar kiadás 10. oldalán), hogy „a spenceri szociológia általában ... nagyrészt a társadalom fizikai filozófiája“. A *Spencer* naturalizmusa tehát még csak nem is biológisztikus, hanem egyenesen *fizikai naturalizmus volna*.

III.

Az eddigiekkel felszabadítottunk egy problémát. Közel ferköztünk annak tisztázásához, hogy mit kell *természet* alatt érte-

¹ Az I. kötet 4 oldalán. (2. kiad. 1907.)

² Így vélekedik *Barth* is: *Philosophie der Geschichte als Soziologie*, 1922. (338 old.): „Spencer ... a társadalom *természeti* korszakainak, nem pedig kultúrkorszakainak szociológiáját írta meg.“

³ Hivatkozással *Spencer* „*Principles of Biology*“-jának 2—4, §§-aira, vala-mint „*Transcendental Physiology*“ c. *értekezésére*. Lásd *Barth*: id. m. 310, old. Spencerrrel egyezően óv a deduktív biológiától Oscar *Hertwig* is: *Das Werden der Organismen*, 1917, 51—54 old. De mint *Spencert*, *Hertwiget* sem tartotta ez az álláspontja vissza attól, hogy egy állambiológiát ne írjon, L. „*Der Staat als Organismus*“ c. könyvét, 1921.

nünk. A vulgáris gondolkodás itt nem is lát problémát, mert ugyan ki ne tudná, hogy mi az: természet! És mégis igaz, hogy a természet szó nem egyértelmű, nem takar egyetlenegy, határozott fogalmat. Sőt talán még a vulgáris szóhasználat nem is annyira többértelmű, mint az, amelyik tudományos érvényességre tart igényt. Leopold von *Wiese* mondja egy könyvében, hogy a technikus szemében a természet: *minden*.⁴ Igazolással idéz is egy meghatározást, melynél jellemzőbbet találni aligha lehetne. A meghatározás, amely egy *Kraft* nevű technikustól ered, szó szerinti fordításban így hangzik: „Ez a fogalom, *természet* pl. olyan általánosan átfogó, hogy mellette egy másik tényező megemléítése ismétlésnek látszik; mert az ember, egész tevékenysége, egész környezete kívülről belülről *természet* és csak *természet*, minden gondolkodása és cselekvése *természetes*, a *természet törvények* uralma alatt álló utakon megy végbe. *Természet* helyett épp olyan jól lehetne világ-mindenséget mondani.“ Miután ebben a meghatározásban a természet szó csak hatszor fordul elő, mindenesetre teljesen meg van határozva. Annálfogva pedig, hogy a természet egyszerűen egybeesik a világegyetemmel, tulajdonképpen már meghatározásra sem szorul, hiszen a világegyetem határtalan és meghatározhatatlan.

Ha a „minden“-nek meghatározása igen nehéz feladat is, arra nézve, hogy mi nem lehet minden, mégis könnyen felelhetünk. Mindaz, aminek ellentéte nem csupán a semmi, amin kívül¹ nem csupán a semmi „van“, nem lehet minden. Már pedig a természetnek több ellentéte van és egyik sem „semmi“. Miután odáig jutottunk, hogy a természet minden volna, meg kell magyaráznunk magunknak, hogy miért van a természetnek a vulgáris nyelvben több ellentéte és hogy ezek nem egyenlőek a semmivel. Azzal szemben, ami természetes, három nem természetes is áll. Nem természetes, ami *mesterséges*, nem természetes, ami *természetellenes* és nem természetes, ami *természetfölötti*. Fordítsuk meg most a sorrendet és keressünk feleletet arra a kérdésre, hogy mi az, ami természetfölötti. Azt találjuk, hogy a természetfölöttit egyben túlviláginak is tartjuk; a természetfölöttinek megfelelő természetfogalom tehát összefér azzal, hogy a természet és a világ közt nem teszünk különbséget. Ebből azonban még nem következik, hogy a

⁴ *Wirtschaft und Recht der Gegenwart* I. köt., 1912., a 205. oldalon.

természet és a világ közt valóban nincs is különbség. Már a természetellenesnek semmi köze a világeltenességhez. Szigorúan véve a természetellenes nem is természetellenes abban az értelemben, hogy a természetttörvények ellen volna. De azért természetellenességéről beszélni mégsem alaptalan. A természetttörvényeken belül ugyanis még mindig van egy latitudo, ami szabályszerűen vagy szabályellenesen folyhatik le. A természetellenesség éppen ilyen a természet szabályai ellen valóságot akar kifejezni. Természetellenesnek mondjuk, ha nyáron hideg és télen meleg van. Természetellenesnek tartjuk, ha egy élőlény szokatlan testi fogyatkozással jön a világra. Természetellenes volna, ha egy ember a kezén járna és így tovább. Látható, hogy mindez nem ütközik a természet törvényeibe és mégis természetellenes, mert bizonyos természeti szabályoknak (gyakoriságoknak, valószínűségeknak) nem felel meg. Még tovább jutunk most már, ha a mesterséges fogalmán keresztül közelítjük meg a természet mibenlétét. Nem mondhatjuk a mesterségesről, hogy természetellenes volna, de ugyanígy nem mondhatjuk a mesterségesről, hogy az természetes lenne. Miután a mesterséges nem természetellenes, azért nincs semmi értelme annak, hogy a mesterségesben valami olyat gyanítsunk, ami a természetttörvényekkel ellentétben lehetne, de még az sem volna helytálló, ha azt mondanók, hogy a mesterséges természeti szabályokkal van ellentétben. A mesterséges se nem törvényellenes, se nem szabályellenes. A legjobban azt mondhatnók, hogy mesterséges az a nem természetes, ami a természeti törvények és szabályok szempontjából *közömbös*. De nem fordítva! A mesterséges szempontból ugyanis sem a természeti törvények, sem a természeti szabályok nem közömbösek, amiből megint nem következik, hogy a mesterséges a természeti törvényekkel és szabályokkal már meg van határozva. Ha most már a természeti törvények engedte latitudo elég tág s a természeti szabályokat mint figyelmen kívül hagyhatókat elmellőzzük, akkor egy kis pontatlansággal azt mondhatjuk, hogy a természet kényszerétől *szabadok* vagyunk. Mielőtt ezt az utóbbi gondolatot, mely tulajdonképpen nem más, mint a *Kant* gondolata, továbbfejleszténők, néhány vonással még teljesebbé tesszük a mesterséges fogalmát. A természetes és a mesterséges ellentéte klasszikusan nyilatkozik meg a latin szóképzésben. A *natura* és a *cultura* ellentéte ez. *Heinrich Rickert*

is erre alapozta a maga álláspontját. *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft* c. kis könyvében, amelynek magyar fordítását idézzük, azt mondja (22. old.), hogy természet az, ami magától nő ki a földből, míg a kultúra az, ami ápolásra szorul, amit ápolva nevelnek fel. Ez az ellentét mélyen benngyökerezik az általános szóhasználatban. Ezen az alapon beszél *Vierkandt* „Naturvolk“-ról és „Kulturvolk“-ról, amit magyarban nem lehet ilyen jól visszaadni, mert mi a „Naturvolk“-ot csak vadnépnek tudjuk fordítani. Ezen az alapon beszélünk kultúrnövényekről, amivel e növényeknek nem-vadon természetét és az ember gazdaságához való tartozását akarjuk kifejezni. De talán mindennél tanulságosabb a közgazdaságtan szóhasználat. *Böhm-Bawerk* szépen fejtegeti, hogy a két eredeti termelési eszköz, a természet és az emberi munka közrehatásából hogy jött létre a harmadik, a tőke, ami már se nem természet, se nem munka.⁵ Nem természet tehát már az emberi munka sem, de különösen nem természet már a tőke és ez utóbbi megfelel a természetes-mesterséges ellentétnek. A természet „természetes“ termelési tényező, a tőke mesterséges termelési tényező, termelt termelési eszköz. Mindenesetre az emberi munka mivolta ebből a gondolatmenetből pregnánsan ki nem emelkedik. Annyi azonban világos, hogy a közgazdaságtan számára a természet távolról sem minden! A mesterségesnek a tőkével való meghatározása azonban egy másik körülményre is figyelmeztet. Ha a mesterséges fogalmát csak a tőkével vetjük egybe, akkor nyert fogalmunk egy kissé szűk. Nem adja ugyanis vissza azt az egész ellentétet, amit német másából, a „künstlich“ szóból érzünk ki. Az utóbbi ugyanis nem csupán mesterségest jelent annak megszorított értelmében, hanem művészt is és így alkalmas annak az ellentétnek bevonására is, ami fennáll a természeti és a művészi szép között. Ha tehát a mesterséges fogalmát a természetesnek megfelelő terjedelmű ellentétéként akarjuk használni, akkor abban a kiterjesztett értelemben kell venni, ami megfelel a német „künstlich“ szónak.

Mi az most már, amire a természetes ellentétei visszavezetnek? A természetfölötti nyilvánvalóan Istenre mutat. A természetellenes ebben a tekintetben határozatlan. A mesterséges, művészi ellenben kétségkívül az emberre utal. Szépen mutatja ezt a közgazdaságtan. Az emberi munka az, amely a természet, javaiból

⁵ Positive Theorie des Kapitals I. köt., 1921., 129—136 old.

tőkeeszközöket készít. De nem kevésbé kifejező az esztétika sem. A művészi alkotás az, ami a holt anyagot széppé formálja.

Nem kapunk más eredményt akkor sem, ha más oldalról vizsgáljuk meg a kérdést. *Kant* a természettől az erkölcsi szabadságot, a mundus sensibilibistől a mundus intelligibilibist választotta külön.⁶ Az erkölcsi szabadság éppen abban áll, hogy természettörvényektől független, vagy ahogy mi magunkat fentebb kifejeztük, a természettörvények szempontjából közömbös. De nem furcsa-e, hogy *Kantnál* a természet és a szabadság kerül egymással szembe, holott a vulgáris nyelv a szabad természetről szokott áradozni? Egy kis elemzés után rá fogunk jönni, hogy a mutatkozó ellentét csak látszólagos. Mert mit jelent a *Kant* szabadsága? A természet törvényeitől való függetlenséget, a természet törvényei szempontjából közömbös részvilágot. A vulgáris beszéd ellenben nem gondolhat és nem is gondol arra, hogy a szabad természet a természet törvényeitől való szabadságot jelentené. Ép ellenkezőleg. Aki ki-megy a szabadba, ahol nem ütközik házak falába a tekintete, aki a szabad természet ölén élvezi a végtelen zöld rónaság, a végtelen kék ég mélységes nyugalját, amelynek csendjét egy ember lépte sem zavarja meg, amely az ember nyüzsgésétől, tülekedésétől távol nem is vesz tudomást az emberiség létezéséről, ahol nem áll az ember mellett rendőr, csendőr, finánc, nem hall katonai vezényszót, nincsenek törvények, nincsenek rendeletek, nem parancsol az embernek senki, mintha csak a társadalmon is kívül helyezte volna magát, nincs alávetve a divat, a közerkölcsök, szokások szeszélyeinek, nem figyel senki, nem szólja meg senki, tesz-vesz, amit akar: annak a szabadság, a természet szabadsága az állam törvényeitől, a társadalom szabályaitól, az embertársaitól való függetlenséget jelenti. A *Kant* szabadsága tehát csak megalapozása az ember erkölcsi szabadságának, a vulgáris beszéd szabadsága azonban ezen még túlmegy és az individualizált szabadságra gondol, amikor szabadságról beszél: A szabad természet sem más, mint a természetadta szabadság, a természeti törvények szempontjából közömbös részvilág, de társadalmi korlátozás nélkül.

Felvethető volna, hogy van-e ilyen szabadság egyáltalában? Ez az emberi akarat szabadságának kérdése. Messze vezetne, ha e kérdés részleteibe elegendnénk. Azért legyen szabad erre Alois

⁶ Kritik der reinen Vernunft (ed. Valentiner) 395, 664—665 old.

Riehl szavaival felelnünk, aki elvetette az indeterminizmust és a fatalizmust egyaránt, miután az akaratnak úgy okai, mint hatásai vannak, míg az indeterminizmus az okokat, a fatalizmus pedig a hatásokat tagadja. Nem is mint egy intelligibilis világ tagja cselekszik az ember erkölcsösen *Riehl* szerint, hanem mint egy hiper-individuális életközösség, a család, az állam, az emberiség tagja. A *Riehl* mundus intelligibilis-e tehát; — a társadalom.⁷

De akkor hol marad a szabadság? Ha az akarat csak egy láncszem volna az okok és okozatok sorozatában, akár más dolog, akkor nem is volna szabad. De az akarat *nemcsak* ilyen láncszem. Magatartása nem egyértelműen és egyszersmindenkorra meghatározott, nemcsak egyénenkint, hanem esetenként is változó. Nem kényszerű, de nem is önkényszerű. Nem szükségszerű, hanem célszerű. A célkitűzés, lehetősége teszi az embert szabaddá. A célkitűzés problematikus volta teszi az ember szabadságát szükségessé:

Nyugodtan mondhatnók tehát *Riehl*-lel, hogy a társadalom a szabadság, míg a természet a szükségszerűség birodalma. De mindjárt problematikusvá válik a kép, ha más oldalról nézzük. Felelhetünk-e határozott nemmel arra a kérdésre, hogy a társadalom nem természetes alakulat? Nem. Mondhatjuk-e, hogy a társadalom természetfölötti? Nem. Vagy hogy természetellenes? Nem. Viszont felelhetünk-e határozott igennel arra a kérdésre, hogy a társadalom mesterséges vagy művészi alakulat? Megint csak nem. Láthatjuk tehát, hogy itt még egy probléma rejlik, amelyet majd akkor kísérünk megoldani, ha a társadalom fogalmának elemzésére térhetünk át.

IV.

Az elmondottakban arra koncentráltuk figyelmünket, hogy vájjon egybeesik-e a természet a mindenséggel. Ezért kellett eljárnunk úgy, hogy a természet fogalmát negatív határoltuk el, mert így bizonyulhatott csak be, hogy van-e a természetén kívül is valami a világon. Miután ezt legalább is valószínűvé tettük, megpróbálkozhatunk most már azzal a feladattal is, hogy a természetet pozitív határozzuk meg.

⁷ Der philosophische Kritizismus 1887. II. köt. 241—258 old.

Ehhez azt az utat választjuk, hogy azokat a jellegzetes szóösszetételeket vizsgáljuk meg, amelyekben a természet szó előfordul, vagyis elemezzük azokat az összetett fogalmakat, amelyeknek a természet fogalma konstitutív eleme.

Ilyen elsősorban a természettudomány. Vele kapcsolatban érintenünk kell a természettudományi módszer fogalmát. Értékes tanulságokat ígér a természettörvény összetett fogalma is. De talán a legtöbb hasznát fogjuk látni annak az excentrikus szóösszetételnek, amely a természetet a joggal hozta kapcsolatba, a természet-jog fogalmának.

Ami először is a természettudomány fogalmát illeti, a természettudósok addig nincsenek kétségben e fogalom részleges értelme felől, amíg egymásközt vannak és csak a maguk dolgára gondolnak. Mindaddig, amíg a természettudomány fogalmát nem akarják egy mondatban meghatározni, ez a meghatározás teljesen korrekt, mert egyértelmű és határozott. Jellemző erre Frédéric Houssay könyve: „*Nature et Sciences naturelles*“, mely egy szót se veszteget arra, hogy a természet vagy a természettudomány fogalmát röviden meghatározza, de 300 oldalán éppen ezt adja, tájékoztat a természet és a természettudomány mibenlétéről. Korrekt címének megfelelően nem terjeszkedik ki másra, mint ami kétségtelenül a természettudományok kincstárába tartozik.

Már amint filozofálni kezdenek, mindjárt elvész a fogalmuk határozott egyértelműsége. Gyakori, hogy természettudósok tudományról beszélnek és csak a természettudományokat értik alatta. Ebben már bírálat rejtőzik, mely azt mondja, hogy ami nem természettudomány, az nem is tudomány. Nevetséges dolog, hogy más emberi elméművek tiltakoznak az ellen, hogy a természettudományokhoz soroltassanak. Hiszen nem is tartozhatnak hozzá, miután nem tartoznak a tudományokhoz. Igazi tudomány csak a természettudomány volna, minden más tudomány nevét csak bitrolná. Jellemző erre egyes nyelvekben az általános szóhasználat is, mely mint a franciában science és lettre, az angolban pedig science és literature, sőt sophisticated thought között tesz különbséget, miközben science alatt csak a természettudományokat érti. Még a kevésbé szélsőséges szóhasználat szerint is elég a természettudományok meghatározására a science, míg a szellemi tudományokat csak egy jelző, a francia morale, illetve angol moral menti be a tudományok sorába (science morale, moral science).

Nem lehet csodálni, ha ezek után némely természettudós úgy kezeli a tudomány fogalmát, mint amely a természettudományokra ipso facto ráillik, ellenben más „tudomány” csak abban a mértékben tarthat rá igényt, amely mértékben természettudománnyá válik. Egy természettudósunk mondotta a közgazdaságtanról, hogy annak szép fejlődése után remélni lehet, hogy rövidesen természettudománnyá válhatik!

E felfogás enyhébb formája tehát megengedi, hogy a „morális” tudományok is tudományok, de kevésbé előrehaladottak és *csak ezért* nem természettudományok. A „természet” ebben a szóösszetételben tehát az exaktságot akarja kifejezni, ami azért csak a természettudományok sajátja, mert fogalmai nem többértelmű szavakkal vannak meghatározva, hanem mérésen alapulnak és a matematika nyelvén vannak kifejezve.⁸ Csak az a baj, hogy azok, akik erre az álláspontra helyezkednek, egy nagy nehézségeken teszik könnyedén túl magukat. A legexaktabb tudomány ugyanis a matematika, de a matematika nem természettudomány. Ha ugyanis csak valami komolyságot is akarunk tulajdonítani a szavainknak, akkor igazán nem mondhatjuk azt, hogy például egy köbgyök, vagy egy logaritmusz a természetnek része s abban úgy megtalálható, akár egy kolibrimadár vagy egy kémiai elem. A matematika ugyanúgy segédeszköze az emberi gondolkodásnak, mint azok a többértelmű szavak, ugyanúgy emberi találmány az egyik, mint a másik, akármennyire legyen is tökéletesebb az előbbi az utóbbinál. Ha pedig a matematika, a legexaktabb tudomány, nem természettudomány, akkor a természettudományok különös exaktségének nimbuszából nem sok marad, r Csupán azzal pedig, hogy valamely tudomány a matematikát, amely nem természettudomány, veszi segédeszközzül, ez a matematikát felhasználó tudomány még nem válik természettudománnyá.

Ezzel már tulajdonképpen a módszer kérdésére tértünk át. Vannak, akik a természettudományok, tehát az „exaktság” kritériumát abban találják, hogy a tudományok azt a módszert követik eljárásukban, amelyet természettudományinak szoktak nevezni. Láttuk már bevezető sorainkban *Ostwald*nál is, hogy a módszerkérdést tekinti a centrális problémának. Azok a tudományok, ame-

⁸ Jellemző erre *Le Dantec*: „Science et Conscience”, 1908, 254—257 old.

lyeknek természettudományi jellege kétségtelen és nem vitatott, valóban rendelkeznek egy bizonyos módszer fölött, amelyet beváltanak kell tekinteni, mert eredményei igazolták. Akik most már azt kívánják, hogy *minden* tudomány ezt a bevált módszert kövesse, nem járnak *egészen* helytelen nyomon. Legalább is hibás volna, ha ezt a kívánalmat már eleve elutasítanók. Azért nem tudunk minden igazságot elvitatni John Stuart *Milltől*, amikor Logikájának VI. könyvében, először választva el a szellemi tudományok logikáját a természettudományokétól, azt mondja, hogy arról a módszerről, amelyet a természettudományok sikeresen követtek, fel kell tételnie, hogy az a szellemi tudományokban is beváljon. Mindenesetre ép olyan helytelen volna azt mondani, hogy a természettudományok követte módszer *egyáltalán nem* alkalmazható a szellemi tudományokban, mint azt, hogy a szellemi tudományokban *csakis* ezt a módszert lehet és szabad követni. Az igazság középütt van a két szélsőség között és mi azt hisszük, hogy ezt az igazságot ép az a Karl *Menger* fejezte ki, akiről pedig egyesek, de mindenesetre *Menger* kellő ismerete híján, azt az álláspontot kockáztatták meg, hogy ő a módszertani naturalizmus képviselője. A modern közgazdaságtannak ez a klasszikus alakja korszakalkotó munkájának bevezetésében így nyilatkozik a módszer kérdéséről,⁹ „Ez a kutatásnak az a módszere, amely a természettudományokban érvényhez jutva oly nagy eredményekhez vezetett és ezért *félreérthető módon* természettudományinak nevezetik, holott közös eszköze az összes *tapasztalati* tudományoknak és helyesebben *empirikusnak* volna nevezendő. De ez a megkülönböztetés azért fontos, mert *a módszer azon ismeretkör természetétől, amelyen alkalmazáshoz jut, nyeri különös jellegét és ennél fogva természettudományi irányról a mi tudományunkban nem lehet szó.* Az eddigi kísérletek, a természettudományi kutatási módszer sajátosságainak *kritika nélkül* a közgazdaságtanra való átvitele irányában, valóban *csak a legsúlyosabb módszertani balfogásokhoz és a közgazdaság meg a természet jelenségei közt mutatkozó külsőséges analógiákkal ualó üres játékhoz vezetett.*“ És ha azt látjuk, hogy a szociológia legmodernebb képviselői is erre az álláspontra helyezkednek és azt

⁹ Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, 1871. Mi az idézetet a posztthumus 2. kiadásából (1923) vesszük.

mondják,¹⁰ hogy „nincs rá ok, miért ne alkalmazzák egyes humanisztikus tudományok kulturális jelenségekre az általánosításnak és elemzésnek ugyanazokat a logikai elveit, amelyeket a fizika és kémia természeti jelenségekre alkalmazott, ugyanúgy, amint egyes természettudományok az egyediesítésnek és magyarázatnak ugyanazon elveit használhatják, amelyet a politikai történelem vagy a művészettörténet fejlesztett ki“, amiből ugyanazon tudós, a lengyel *Znaniiecki* szavai szerint még korántsem következik, hogy a természettudományok és kultúrtudományok egy logikai rendszerbe tartoznak, akkor nyugodtan juthatunk arra az eredményre, hogy a tudományok szétválasztása és különösképen a természettudományok elhatárolása szempontjából a módszer *nem lényeges*. Ebből következik aztán az a tételünk, hogy a természet fogalmának meghatározása a természettudományinak nevezett módszer oldaláról számottevő támogatásra nem találhat.

Térjünk most már át a természettörvény fogalmára. Maga a tudományos törvény fogalma az állami törvények analógiájára készült. Ezért gyakran találkozunk olyan téves szembeállításokkal, melyekben a természettudományi törvények nem az államtudomány törvényeivel, hanem az *állam* törvényeivel kerülnek szembe, holott nyilvánvaló, hogy az állami törvény az államtudomány szempontjából *tárgy*, tehát nem lehet a természettudományi törvényekkel egy logikai értéke. Ebből a félreértésből magyarázzuk azt is, ha Henri *Poincaré* a verité scientifique-ct a verité morale-lal,¹¹ mi több, Félix Le *Dantec* a verité scientifique-ot a verité sociologique-kal állítja szembe. Ezért konkludálhat *Le Dantec* úgy, hogy az emberi igazság több, míg a tudományos igazság csak egy.¹²

Másrészt ezt a szembeállítást igazolni látszik az a körülmény, hogy a szellemi tudományokban állítólag nem volnának törvényszerűségek s a szellemi tudományokban nem lehetne törvényeket felállítani. Megerősíteni látszik ezt a tételt már az is, hogy hiszen a természet a szükségszerűség birodalma s azzal, ami kívül van, a szabadsággal a törvény fogalma össze nem fér. Hiszen a törvény szükségszerű viszonyt fejez ki, hogy lehetne most már szükségszerű viszony a szabadság birodalmában. Ha pedig így áll a dolog, akkor

¹⁰ *Znaniiecki*: „The Object Matter of Sociology.“ A „The American Journal of Sociology“ 1927 januári számában. 539 és 535 old.

¹¹ *La Valeur de la Science*, 1905, 2—4 old.

¹² *Id. m.* 249—295 old.

tudományos törvény és természettörvény egyet jelent. Innen válik megint érthetővé, hogy miért ideál egyesek szerint a természet-tudomány, mert hiszen csak az tudomány igazán, amelynek *kétségszű* igazságai vannak. De a dolog nem áll egészen így. Hogy fordítva kezdjük, először is valóban nem lényeges egy tudományban, hogy annak törvényei legyenek, sőt szabályokat se kell felállítania, ha individuális eseteket vizsgál. Az aztán már más kérdés, hogy vizsgálata *máshonnan* (más tudományokból) vett törvények vagy szabályok nélkül mennyire sikerülhet. Másodszor pedig és ez a fontosabb, a szükségszerű viszony a szabadság fogalmával nem összeférhetetlen. Semmi sem könnyebb ugyanis, mint egy törvényből szabályt s egy szabályból szabálymentességet csinálni. Nem kell mást tennem, mint hogy a törvény feltételei közül elhagyok egyet és tételem már *legfeljebb* szabály s ha a feltételek közül elhagyok többet, már szabály se. Hogy egy példával illusztráljuk a helyzetet, vegyük az időjárást. Nem vitás, hogy az időjárás alakulásában bizonyos szükségszerűség nyilatkozik meg, az időjárás nem ötletszerűen változik. Ha az időváltozások összes tényezőit kvantitatív összehatásukban pontosan ismernők, meg tudnók állapítani az időváltozás törvényét. Mivel azonban az időváltozás összes feltételeit pontosan nem ismerjük, nem is ismerjük az időváltozás törvényét, hanem ehelyett csak bizonyos szabályaink vannak. A primitív embernél ellenben még ezek a szabályok is hiányoznak, tehát neki az időjárás szeszélyes, ötletszerű, szabad. Szabad, mert meghatározhatatlan!

Ebből láthatjuk, hogy minden szabadság *relatív*. Az ember szabadsága is csak annyiban szabadság, hogy a *természet törvényszerűségei szempontjából az*. De hogy az ember szabadsága egy paradoxonnal élve ne lehetne a „szabadság törvényszerűsége“, az az előbbiből még korántsem következik. Nem kell másra figyelemmel lennünk emberi viszonyokban, mint arra, hogy egy ideáltipikus ember ideáltipikus helyzetben csak egyféleképpen cselekedhetik, holott a konkrét emberek magatartása ugyanebben a helyzetben igen különböző lesz. A természeti dolgoknak is van individualitásuk, de az a dolgok egyes csoportjaiban belül csak kvantitatív különbségeket enged. Az ember individualitása ellenben kvalitatív. A természeti dolog individualitása nemcsak egyénenkint, hanem esetenként is változó. Ezért az emberi egyéniség meghatározásához

mindig *több* feltétel kell, hogy szabályt és még több, hogy törvényt kapjunk, mint amennyi elegendő természeti dolgok meghatározásához. Igen jó kifejezése van *Znanięckinek* ehhez a többhöz: *humanistic coefficient*-nek nevezi.¹³

Mi tehát tagadásba vesszük, hogy a tudományos törvény csak természeti törvényt jelenthet s állítjuk, hogy a szellemi tudományoknak is vannak törvényei, amelyek tehát törvények anélkül, hogy természettörvények vagy „tételes“ állami törvények lennének. Ismételten hangsúlyozzuk azonban, hogy nem tartjuk egy tudomány tudomány jellegéhez elengedhetetlennek, hogy tudományos törvényei legyenek. A törvény igazságai csak általános igazságok, holott van különös igazság is. Ha pedig a tudomány az igazságot kutatja, nem lehet kötelező minden tudományára, hogy *csak* általános igazságokat szabad felderíteniök. Sőt tovább is mehetünk: az általános igazság mindig csak segédeszköz¹⁴ az igazság megtalálásához, mert az „igazi“ igazság a különös igazság.

Hogy most már bebizonyítsuk, hogy a szellemi tudományoknak is vannak törvényei, egynehány jellemző példát fogunk felhozni. Először csak általánosságban utalunk azokra az exakt törvényszerűségekre, amelyekkel, a matematika szolgál, miután álláspontunkhoz képest azokat mint egy szellemi tudomány törvényszerűségeit nem minősíthetjük természeti törvényszerűségeknél. Ugyanígy utalhatunk a logika törvényeire is, melyek szintén szellemi tudományi törvények. De hogy kifejezetten egy társadalmi vonatkozású törvényre mutassunk rá, felhozzuk a közgazdaságtanból az úgynevezett *Gresham-féle* törvényt, ami abban áll, hogy a rossz pénz kiszorítja a jót a forgalomból. Ha ugyanis kétféle pénz kering és a kettőnek egy névérték mellett különböző tényleges értéke van, akkor csak a rosszabbik pénz fog a forgalomban megmaradni, míg a jobbik eltűnik. Most már azt, hogy a rossz pénz a jót „kiszorítja“ a forgalomból, nem lehet fizikai értelemben venni. Nem lehet ezt magyarázni természeti szükségszerűséggel sem. Ellenben mindenkinél *észszerű magatartást feltételezve*, ami ily egyszerű jelenségeknél rövid időn belül társadalmilag általánosan is helytáll, mégis csak ez az egy eredmény következhetik be egye-

¹³ Id. m. 536 old.

¹⁴ *Rickerttel* szemben találóan hangsúlyozza ezt *Münsterberg*: *Philosophie der Werte*, 1908, 127—133 old.

dül. Nyilvánvaló, hogy a Gresham-féle törvény törvény. Nem törvény a fizikai szükségszerűség, de törvény a logikai szükségszerűség értelmében, Az is nyilvánvaló, hogy a *Gresham-féle* törvény társadalmi törvény. Ha pedig csak egyetlenegy társadalmi törvényről is kétségtelen, hogy társadalmi is, törvény is, akkor nem lehet többet szó arról, hogy csak természeti törvényszerűségek vannak. Ezzel mindjárt arra is választ kapunk, hogy a természet fogalmának meghatározása tekintetében tehet-e nekünk szolgálatot a természettörvény fogalma. Ha a törvény nemcsak tudományos törvény, a tudományos törvény meg nemcsak természettörvény, akkor a természettörvény helyes fogalma a természet fogalmát már feltételezi. A természettörvény oldaláról tehát a természet fogalom meghatározása tekintetében ugyanúgy negatív eredményt kapunk, mint kaptunk a természettudományi módszer tárgyalásánál.

Maradna tehát a természetjog fogalma. Ez a szóösszetétel igen sokat ígér, mert hiszen a mai jogfilozófiai felfogás szerint természetjog nincs s így itt két össze nem tartozó szó kapcsolódik össze. *Stammlernek*, a modern jogfilozófia vezető képviselőjének a természetjoggal szemben elfoglalt elutasító álláspontja ellenére azonban mégis rokon a felfogása a természetjogéval, mert az ő „helyes” joga lényegében nem más, mint amit a természetjogi iskola természetjog alatt értett.¹⁶ *Stammler* gondolatmenetének végigkísérése tehát kérdésünk szempontjából igen tanulságos. A természetjog elsősorban is oly jog, amely tartalmában az emberi természetnek megfelel, tehát nem a természetnek egyáltalán, hanem az *emberi* természetnek. A természetjog most már az volna, amely történeti és társadalmi viszonyoktól függetlenül egyszersmindenkorra és mindenütt helytállana, miután az ember változatlan és megváltoztathatatlan természetéből folynék. *Stammler* a természetjognak csak ezt a messzemenő igényét utasítja vissza, amikor oda konkludál hogy nincs egyetlenegy jogi tétel sem, amely pozitív tartalma szerint a priori helytálló volna. Azt ellenben, hogy a természetjog a megalkotott joggal egyáltalában egy ideális jogot helyez szembe, *Stammler* helyesli.

A súlypont tehát a természet jogról az emberi természetre helyeződik át. Mennyiben beszélhetünk emberi természetről? Az

¹⁵ Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung, 1924, 159—173 old.

kétségtelen, hogy az ember természeti lény is. Mint az állatvilág legmagasabban álló példányát tárgyalják a biológiai tudományok. Az ember természete tehát olyasvalami, amiről helytállóan lehet beszélni. De azért itt mégis figyelmeztetnünk kell a nyelvhasználatra, mely sok mindennek beszél a természetéről, amikor csak azt akarja kifejezni, hogy valaminek a mibenlétéről, sajátosságairól, a jó német kifejezés szerint az „Eigenart“-járól van szó. Így beszélünk az ügy természetéről, az ismeretkör természetéről, a kultúra természetéről, az erkölcsi normák természetéről, sőt az Isten természetéről is. Nyilvánvaló, hogy az ilyen kifejezésekben a természet szó tisztára *képletes*, amire különös figyelemmel kell mindig lennünk.

Az igazi emberi természet tehát nem szükségképpen fedi azt, amit az ember természete alatt értünk. Az igazi emberi természet az emberről mint természeti lényről meglevő ismeretünk, míg az ember természete az emberről *egyáltalában* szerzett minden tudásunk foglalata. Valahányszor tehát az ember természetéről beszélünk, ez nemcsak azért fenyeget félreértésekkel, mert kétértelmű, hanem még inkább azért, mert egyik értelmében teljesen helytálló, míg a másikban csak képletes.

A kétféle emberi természet közül most már az egyik, az igazi jogilag egyáltalán nem szabályozható, mert a jog feltétele a szabadság, ami az igazi természetből hiányzik. A jogszabály tehát vagy egyezik a természettörvénnyel s akkor felesleges, vagy pedig ellenkezik vele s akkor hiábavaló. A természetjog tehát fából vas-karika, mert ahol csak természet van, ott jog nincs, ahol pedig csak jog van, ott természet nincs.

Ha most már a természet fogalmának pozitív meghatározásában elért eredményeket összegezzük, akkor visszamenő sorrendben a következőket állapíthatjuk meg:

A természetjog fogalmában a természet mint fogalomelem nem igazi értelmében részesedik, hanem csupán képletesen szerepel. Ez a szóképzés azonban jó figyelmeztető arra a pongyola nyelvhasználatra, amely minden jelenség mivoltát a jelenség természetének nevezi.

A természettudományi módszer és a természettörvény fogalma a természet meghatározása tekintetében nem szolgál több

adalékkal, mint amennyit már a természettudomány fogalmával megszerezhetünk.

3. Ami most már a természettudomány fogalmát illeti, láttuk, hogy nem *minden* tudomány természettudomány és a természet-tudomány nem is egy tudomány, hanem a tudományok bizonyos csoportja. A természettudomány tehát tulajdonképpen gyűjtőfogalom s mivel a természet tudományos fogalmának sem felelhet meg ennél fogva egy tudomány tárgya, azért tudományos értelemben a természetnek is gyűjtőfogalomnak kell lennie; vagy ahogy *Znanięcki* magát kifejezi, az, hogy a természet egy rendszert alkot, pusztán egy „metaphysical assumption.”¹⁶ Van azonban egy tudomány, amely a természettudományokat összefoglalja s így a természettudománynak volna nevezhető, még pedig: a *természetfilozófia*. Viszont kétségtelen, hogy a természettudományok sorában ép a természetfilozófia az, amelyik a legkisebb exaktságra tarthat igényt. Fontos ezt tudnunk azért, mert nem a természettudományok egyes ágai azok, amelyek részéről a szellemi tudományok határsértéseket szenvednek, hanem egyes természettudósok részéről akkor, amikor természetfilozófiába kezdenek. Klasszikus példája ennek az *Ostwald* természetfilozófiája, mely kezdve a logikával és végezve a szociológiával, mindenre az ég világán kiterjed.¹⁷

V.

Kiindulva tehát abból, hogy minden-e a természet, a negatív meghatározás útján azt a választ kaptuk, hogy nem minden, a pozitív meghatározás útján pedig arra az eredményre jutottunk, hogy valami és pedig a természettudományok tárgya. Teljessé azonban csak akkor válhatik meghatározásunk, ha felelni tudunk arra a kérdésre, hogy *mi a természet határa*. Ezzel egy igen nehéz, megoldatlan nagy kérdéshez jutottunk el, amellyel itt kellő részletességgel nem foglalkozhatunk s így meg kell elégednünk néhány általános szempont kidomborításával.

Minden tudomány az igazságot kutatja. Az igazságot tényekről ismerjük fel, tehát a tények összességén kell végigvonulnia annak,

¹⁶ Id. m. 546 old.

¹⁷ Grundriss der Naturphilosophie, 1913, Mint kuriózumot megemlíjtük a 189. oldalt, ahol megengedi *Ostwald* életközösségek létezését, még ha a mechanikai összetartozás „durch eine *gemeinsame Haut*“ hiányzik is! És ép ez az, ami az embernél „in ausgeprägter Weise“ jelentkezik!

amit a természet határának nevezünk. Ha a tények összességének nevet akarunk adni, első pillanatra azt hihetnők, hogy ez az összesség tulajdonképpen a valóság. Ez esetben pedig a valóságnak kellene két részre oszlania, amelynek csak egyike volna a természet valósága. Nem is hiányzik ez a kísérlet a tudományok történetében, amennyiben *Dilthey* volt az, aki a természettől különböző valóságot, a történeti-társadalmi valóságot tette meg a szellemi tudományok tárgyának.¹⁸ Az újabb filozófia azonban másképp okoskodik. A tények legáltalánosabb kategóriája eszerint nem a valóság, hanem a létezés és a létező világnak csak egyrésze valóság, valós létező, míg egy másik része nem valós létező. A valóság és létezés viszonyának tisztázása a természet elhatárolása szempontjából távolról sem közömbös, de mivel az értékfilozófia részleteibe vezet, ezen a helyen nem elemezhetjük. Reméljük, hogy ezt másutt más alkalommal pótolhatjuk.

A tények összességét tehát létezésnek vesszük és vizsgáljuk, hogy a lét világa hol válik szét. Az első válaszvonalat az élettelen és az élőlények között fedezzük fel. Az élőlények megújhódnak, nőnek, szaporodnak. Az élet csak életből származhatik: *omnis cellula e cellula*, tartja a modern biológia. Az élet csirája az élettelenből csak a föld őstörténeti korszakában keletkezhetett s az életcsira illetően keletkezésének feltételei azóta már nincsenek is meg, vallja az élet keletkezésére nézve uralkodó hipotézis. Ha tehát véglényekről vitatott is, vajjon még élőlényeknek számíthatnak-e s a kolloid anyagok tulajdonságai az élőlényekéhez hasonlíthatók, mégis igaz marad, hogy az élettelen és az élőlények között éles határvonal húzódik végig. Egy-e ez a határvonal a természet határával? Gondoljunk arra, hogy milyen meghatározást adott *Rickert* a természetnek. Természet az, ami magától nő ki a földből. A szabad természet az, ahol csak fű, fa, virág, légyzűmmögés és madárdal veszi körül a magános embert. A kő ugyanúgy természet, mint a gyík, amely elbúvik alatta. A földtalaj nem inkább természet, mint a fűszál, mely kinő belőle. Nem is akadt tudományos kísérlet aziránt, hogy az élőlények a természetből kirekesztessenek. Kérdés tárgyává sem kellene tennünk, hogy vajjon az élettelenek és élők közt elvonuló határvonal nem a természet határa-e, ha nem

¹⁸ Einleitung in die Geisteswissenschaften, 1883. 4. old.

volna az életnek a biológiai fogalmán, mint vegetatív életem kívül egy másik, másodlagos értelme is. Szokás mindennapi életről, nagyvilági életről, lelki életről, szellemi életről, kulturális életről, társadalmi életről beszélni, mely összetételben az élet szó tulajdonképpen *gyakorlati realitást* akar kifejezni. Ugyanígyen másodlagos értelemben használja az élet fogalmát az életfilozófia, a Bergson-féle intuicionizmus, amelyben az életfogalom voltaképpen *művészi totalitást* akar jelenteni. Sem az egyik, sem a másik életfogalom nem tartozik együvé az élet biológiai fogalmával. Azt lehetne ugyan mondani, hogy az élet mint gyakorlati realitás- vagy művészi totalitás a biológiai életfogalmat elengedhetetlenül feltételezi, de ugyanilyen elengedhetetlenül tételezi fel a még általánosabb érvényű létezését is, holott nem tartjuk lényegesnek, hogy az említett realitás vagy totalitás jellemzéséül a létezését hangoztassuk. A biológiai élet *puszta* mivoltának is elengedhetetlen és lényeges feltétele a létezés; de *sui generis* jellegében lényegtelen és elhanyagolható. Ugyanígy a magasabbrendű emberi tevékenység *puszta* mivoltához is elengedhetetlen és lényeges az élet; de *magasabbrendű* mivolta szempontjából lényegtelen és elhanyagolható. Félreértésre csak a nyelvhasználat pongyolósága ad alkalmat, mely ugyanegy szónak több értelmet tulajdonít. De minden tudományos okfejtésnek az ilyen többértelműség kiküszöbölésével kell kezdődnie.

Jól exponálható a kérdés, ha a viszonyt megfordítjuk. A mindennapi, a nagyvilági, a lelki, a szellemi, a kulturális a társadalmi stb. ám mind élet *is*. Fordítva ellenben nem áll, hogy minden élet társadalmi, kulturális, szellemi stb. volna. Nyilvánvaló tehát, hogy *ezekben* a szóösszetételekben nem az életről egyáltalán van szó, nem arról, ami minden életben közös, hanem arról, aminek az élet általános fogalmából hiányoznia kell, különben nem volna alkalmazható azokra az élet jelenségekre, amelyek *csak* élet jelenségek, tehát nem társadalmiak, kulturálisak, szellemiek. Már pedig éppen azok az élet jelenségek, amelyek *nem csupán* élet jelenségek, fekszenek a természet határvonala mentén, míg azokról az élet jelenségekről, amelyek *csak* élet jelenségek, kétségtelen és nem vitatott, hogy a természethez tartoznak. Az, hogy az ember kétségkívül természeti lény *is*, nem okozhat nehézséget. Hiszen egy antik sírfelirat *kődarab is*, és mint ilyen a természethez tartozik, de mint sírfelirat kultúrjóság. A nehézség csak ott kezdődik, hogy hol szűnik

meg az ember természeti lénynek lenni, vagy más szóval, mitől függ, hogy az ember ne legyen *pusztán* természeti lény. Ez pedig annyit jelent, hogy nem azt kell kutatnunk, ami az emberben más élőlényekkel *közös*, hanem azt, amiben más élőlényektől *különbözik*.

A hagyományos határvonalat az ember teste és lelke között szokás meghúzni. Az embernek nemcsak halandó teste, hanem halhatatlan lelke is van, tartja a tételes vallás. A tudományban azonban a halhatatlanságnak nincs szerepe, a tudományos szemlélet másra irányul. A hagyományos felfogás szerint a test, a pusztá életjelenségek is természeti szükségszerűségnek vannak alávetve, ellenben a lélek, mint a szabadság princípiuma uralkodik a test felett. Az újabkori pszichológia már más utakon jár. A test és a lélek ugyanegy szubsztanciának kétféle megnyilatkozása, amelyek jelenségei egyidejűleg és párhuzamosan folynak le, anélkül, hogy közöttük okozati összefüggés volna. Ez a *Wundt-féle* pszichofizikai parallelizmus.¹⁹ A ma uralkodó pszichológiai felfogás ezen is túlmegegy, mert okozati összefüggést, kölcsönhatást *tételez* fel a két jelenségcsoport között.²⁰ Mindebből azonban csak egy kétségtelens ez az, hogy a lelki működést nem lehet testi mozgásokra visszavezetni, a lelki jelenségeket nem lehet testi jelenségekre feloldani, vagyis másszóval a materializmus teljesen megbukott. „A materializmus tarthatatlanságát ma már mindenki átlátja, aki tudományosan számításba jöhet“, mondja *Rickert*.²¹ Jellemzők erre nézve Johann *Rankenak* szavai is, amelyeket az emberről szóló nagy munkájában ennek a kérdésnek szentel, rámutatva egyben arra is, hogy milyen nagy probléma előtt áll itt egyébként a tudomány.²²

De hiába van kétségtelen különbség testi és lelki jelenségek között, hiába marad egy mozgás mindig mozgás és nem lesz soha érzet, a test és a lélek határvonala nem esik egybe a természet határával. Ha ugyanis a természetet szükségszerűségnek vesz-

¹⁹ L. *Wundt*: Naturwissenschaft und Psychologie, 1911, 97— 106 old. Grundriss der Psychologie, 1922, 393—397 old.

²⁰ A probléma mai állásáról jó összefoglalást ad és a „A pszichológia főkérdései“ címmel sajtó alatt levő munkájából jó ízelítőt nyújt Nagy Józsefnek „Test és lélek“ c. cikke az „Új Nemzedék“ 1927 március 11. számában.

²¹ Allgemeine Grundlegung der Philosophie, 1921, 75 és 181—184 old. L. a „Foi et Vie“ eladássorozatát is: Le Matérialisme actuel, 1913.

²² Der Mensch, I. köt., 1911, 545—548 old.

szük, a lelki működés mechanikája nem kevésbé szükségszerű, a lelki működés önmagában nem kevésbé öntudatlan. A lelki működésnek ebből a jellegéből fejlődhetett ki a pszichotechnika s a lelki működés jellegének tulajdonítható, hogy *Rickert* a pszichológiában természettudományt lát és a szellemi tudományok képviselői már régtől fogva áhítoznak egy szellemtudományi pszichológia után,²³ amely nem érzetekkel és képzetekkel, nem a gondolkodás formái lefolyásával, az asszociációk és appercepciók mechanizmusával, hanem jellemekkel, személyiségekkel, „életformákkal“, eszmékkel, gondolatokkal foglalkozik. A lelki működés csak pályája a lelki jelenségeknek, a lelki jelenségek csak edényei, tartályai annak, amit szelleminek nevezünk. Nem a lélekkel kezdődik a természetnél túl fekvő részvilág, hanem a lélekkel *végződik* az, amit természetnek nevezünk. A *szellemi* az, amit a természettől meg kell különböztetnünk. A szellemi az, amit a természettől szabadnak kell tekintenünk s a szabadságnak *az* a részvilága, amit a szelleminek jelenléte tesz szabaddá.

Mi ez a szellemisség? Semmi más, mint az *eszmék* részvilága, melynek konstruktív eleme a racionalitás, az észok és következmény viszonya. A racionalitás részvilága időtlen világ, mert benne minden *egyidejű*. Ezzel szemben a természet részvilágának konstruktív eleme a tiszta kauzalitás, a hatóok és hatás viszonya. A természet tehát időben lefolyó világ, mert benne a jelenségek sorrendje *egymásutáni*: a hatás nem egyidejű a hatóokkal, hanem követője. Ez talán szokatlanul hangozhatik, mert hiszen *Bergson* szerint a természettudomány szemlélete időtlen szemlélet.²⁴ De ezzel válhatik világossá előttünk az a különbség, ami természet és természettudomány között fennáll. A természettudománynak csak addig tárgya a természet egyáltalán, amíg hozzá nem nyúlt, csak, mondjuk, feléje fordult. Amint hozzányúlt, a természet racionalizálttá válik, tehát az időben lefolyó természeti jelenségek időtlen szemléletét kapjuk meg.

²³ L. *Rickert*: Kultúrtudomány és természettudomány, 47 és 92 old. Ugyanígy *Münsterberg*: Philosophie der Werte, 9—12 és 143—147 old. A szellemtudományi pszichológiára irányuló követelést illetően már *Mill* etnológiájára (Logikája VI. könyvében) is utalnunk lehetne, de elsősorban *Dilthey* id., m. 36—43. old. és *Spranger*: Lebensformen, 1925 jön számításba. Lásd *Giese*: Theorie des Psychotechnik (I. köt. 1925) c, munkájának 21—24 oldalát is.

²⁴ Idő és szabadság (Essai sur les données immédiates de la conscience) 1923, 126—126 old.

Ugyanehhez az eredményhez eljuthatunk más oldalról is. *Dilthey* szerint a természet néma számunkra.²⁵ *Münsterberg* azt mondja, hogy a természet értékmentes.²⁶ *Rickert* szemében a természet értelmetlen (sinnlos).²⁷ Ezzel szemben a természettudomány természete már *értelmezett* természet.

A tiszta természet és a tiszta szellem részvilágai között most már van egy közbenső terület. A tiszta természet tudományai a fizikai, kémiai, biológiai tudományok, valamint a természettudományi pszichológia. A tiszta szellem tudományai a logika, matematika, esztétika, etika, filozófia. Ha elő is fordul, hogy a matematikát természettudománynak nézik, mert a természettudomány segédtudománya is és előfordul (mint *Wundtnál*),²⁸ hogy a pszichológia kezdi meg és alapozza meg a szellemi tudományok sorát, miután a lélek a szellem „edénye”: *általában* a tiszta természet és a tiszta szellem tudományainak természettudományi illetve *szellem-tudományi* jellege kevésbé vitatott. Az igazán vitás terület az, amit mi közbenső területnek mondtunk.

A természet értelmezésünkre szorul, mert különben értelmetlen. A szellem (Geist) részvilága maga az értelem (Sinn) részvilága, vagy az eszmék (Idee) részvilága. Ezekén kívül van most már valami, ami azért különbözik mindkettőtől, mert egy bizonyos mértékig mindkettővel egyezik. Ezzel a természettel mint *értelmezett* természettel szemben áll az *értelmes* természet, vagyis a természeti tárgyakon jelentkező értelem. Ez az értelmes természet az, amit *kultúrának* nevezünk. Nem a természet jelenléte az, ami kultúrává teszi, mert a természet csak mintegy az alzata, vagy előbb alkalmazott kifejezésünk szerint az „edénye”, de a természet tárgyain való jelentkezése különbözteti meg a kultúrát a tiszta szellem részvilágától. Viszont az értelem maga még nem kultúra, mert szükséges, hogy ez az értelem természeti tárgyakon jelentkezék, azokat tege értelmesekké, kultúrjavakká.

A természetnek és a szellemnek a kultúrába való kapcsolódása okozza, hogy a kultúrtudományokat hol természettudományoknak, hol szellemi tudományoknak minősítik. Az első felfogás hibás,

²⁵ Id. m. 45. old.

²⁶ Id. m. 1—21 és 125 old.

²⁷ Grundlegung der allgemeinen Philosophie, 91—92, 123, 211—214 old.

²⁸ Naturwissenschaft und Psychologie, I 2 d és e fej., Logik, 1921. III. köt.

de a második sem hibátlan. A kultúrtudományok éppen: közbenső terület. Nem abban az értelemben közbenső, mint *Windelbandnak* a pszichológia, melyet *nehéz* osztályozni,²⁹ hanem abban az értelemben, hogy ez éppen a tudományok *harmadik* csoportja.

A ráció (észokság) és kauza (hatóokság) kapcsolatából kapjuk aztán a teleologikus (célszerűségi) viszonyt, ami nem más, mint motivált kauzalitás. A ráció, kauza, telosz viszonyának szép kifejtését kapjuk *Wundt* Logikájában³⁰ s annál fogva, hogy ez a három szervesen összefügg s különösen, hogy a telosz nem más, mint a kauzának egy különös esete, nincs szerintünk semmi értelme annak az ellentétnek, amelyet kauzalitás és teleológia között *Stammler* és *Spann* igyekeztek megkonstruálni.³¹ Ennél fogva ez az utóbbi Mellen-tét“ a természet elhatárolására sem alkalmas.

A szellem nem tölt be teret, nem mérhető téregységekkel. Ezért tekinti jó meghatározásnak *Cooley*, ha a természettudományokat menzuratív tudományoknak nevezi. Viszont a szellem fogalmának látszólagos homályossága vitte rá *Cooley*t arra, hogy mentális-szociális komplexumról beszéljen helyette.³² Ha ez utóbbinak a szellem felett valami előnye van, az csak az lehet, hogy még határozatlanabb.

A természet értelmezésre szorul, hogy érthetővé váljék. A szellemnek saját értelme lévén, meg kell érteni, mert minden értelmezés azt jelentené, hogy saját értelmének megértése helyett idegen értelmet viszünk belé. De ugyanez a helyzet a kultúra jelenségeivel is. A kultúra nem szorul értelmezésre, sőt az értelmezés a kultúra saját értelmének meghamisításával egyértelmű. A kultúrát is meg kell érteni. Sehol nem mutatkozik ez jobban, mint a történelemben, ahol korok szellemének megértése a feladatunk. Nem is csodálatos, hogy miért éppen a történelem volt az, ahonnan a megértés elmélete kiindult. Azt hisszük ellenben, hogy a megértés folyamata nem kevésbé tevékeny akkor, amikor az *értelmezett* természettel állunk szemben. A természet „értelme“ ugyanis szín-

²⁹ Preludiumok (Präludien), 1926, 119 old.

³⁰ Naturwissenschaft und Psychologie I 1 c és 4, I 4 b fej., Logik I, köt. V r. 2 fej. 3 b és c, 5, 6. III. köt. I r. II fej. 1 d. és III fej. 4 h.

³¹ *Stammler*: Id. m. 331—339 old., *Spann*: Kategorienlehre, 1924, I. k. I. L. „The Roots of Knowledge“ c. a „The American Journal of Sociology“ 1926. májusi számában (59—79 old.). Lásd *Ellwoodnak* a „The Sociological review 1927. januári számában megjelent cikkét is: „The Development sociology in the United States since 1910“ (25—34 old.)

tén nem a mi értelmünk már, hanem a természettudomány értelme. Azért a megértést, mint külön szellemtudományi vagy kultúrtudományi módszert nem tudjuk elfogadni. Mi több, *Cooley* egyenesen úgy fogja fel a szellemtudományi megértés módszerét, hogy az embertársaink ismeretében jelentkező hézagokat önmagunk ismerete segítségével töltjük ki.³³ Ez az eljárás tehát egyenesen az értelmezés jellegét ölti fel. Az kétségtelen, hogy embertársaink belső élete nemcsak rejtve van előttünk, hanem egyben tudunk is arról, hogy az létezik, de ebből principiális különbséget alkotni nem tudunk. Nagyobb jelentősége van annak, hogy kultúrjelenségek elemeikből maradék nélkül meg nem magyarázhatók, De ez a nehézség már a kémiában kezdődik, ahol a molekulát se lehet elemeiből maradék nélkül megmagyarázni.

Ezzel tisztázottnak vehetjük a szellem és a kultúra fogalmát. A kultúra fogalma bonyodalmasabb, mert a természettel¹ való kapcsolatánál fogva olcsó alkalmakat szolgáltat minden egyoldalú naturalizmus számára. Viszont a kultúra fogalma csak addig okozhat nehézséget, amíg a szellem fogalmát nem látjuk tisztán magunk előtt. Mihelyt a szellem fogalma tisztázva van, attól a pillanattól kezdve nem lehet kétséges, hogy mi a kultúra természeti *alzata* s mi a kultúra szellemi *lényege*. Jól exponálja *Znanięcki* a különbséget, amikor azt mondja, hogy a „humanistic coefficient” nélkül a festmény csak színekkel telemázolt vászon, a szó értelmetlen hang, a törvény tétele hangok összege vagy papír fekete foltjai, a szerző szám puszta vasdarab, a társadalmi organizáció élő organizmusok összefüggéstelen mozgásainak egyvelege.³⁴

A naturalizmus most már nem juthat túl a színekkel telemázolt vásznon, vagy pedig észrevétlenül belekombinálja a „humanistic coefficient”-et, amelyet a naturalista saját emberi mivoltából és laikus tapasztalataiból merít. Ezekkel az eszközökkel pedig a kultúrtudományok tudományos igényeinek meg nem felelhet, az igazi tudományosság követelményeit ki nem elégítheti.

Ezért veszélyes az „értelmes természet” azon esetének megértése tekintetében is a naturalizmus, mely esetet társadalomnak nevezünk és nem lehet társadalomtudományos az a szemlélet, amely naturalista. A társadalom nem természeti jelenség, nem

³³ Előbb idézett tanulmányában.

³⁴ Id. m. 536—537. old.

értelmetlen és értelmezésre szoruló, hanem értelmes, tehát *kultúrjelenség*. Hogy pedig a naturalizmus nem holmi fantazmagória, arra a szociológia eddigi története szolgál beszédes példákkal. *Saint-Simon* és *Carey* nem kevesebbet kerestek a társas viszonyokban, mint a gravitáció törvényét. A biológisták *Spencertől* Oscar *Hertwigig* parcellázták a társadalmat az emberi test mintájára és keresték minden emberi szervnek társadalmi mását. Az anthropologista és anthropogeografista szociológusok a fajnak, illetve földnek determináló szerepét cserélték fel definiáló hatalommal. A faji és földrajzi tényezőben nem egy a szellemet korlátozó, hanem azt meghatározó tényezőt láttak. A történelmi materializmus pedig osztálypolitikai követelményeit egyenesen természettörvényeknek képzelte.

A természettől megkülönböztettük a szellem részvilágát és a kettőnek kapcsolatát, a természeti tárgyakon jelentkező szellemiséget megtaláltuk a kultúrában, Legutóbb azt *állítottuk*, hogy a társadalom kultúrjelenség. Kétségtelen-e ez?

A feladat nem olyan egyszerű, mint ahogyan első pillanatra látszik. Először ugyanis a társadalom szó sem egészen egyértelmű, másodsor pedig nemcsak mint emberi társadalomnak van több értelme, hanem beszélni szokás újabban állati és növényi társadalmakról is. Ha tehát nem is minden állat és nem minden növény társadalmi lény, a társadalom fogalma már visszanyúlik a természetbe és kétségessé válik, hogy lehet-e még ezek után a társadalmi jelenségekről, mint kultúrjelenségekről beszélni.

Mi először is tisztázni akarjuk, hogy a társadalom szónak hány értelmet lehet tulajdonítani és melyiket kell ezek közül igazi értelmének tartani, mert mindaddig, amíg egy értelem mellett le nem kötöttük magunkat és a többit tudatosan ki nem zártuk, lehet a zavarosban halászni, de tudományos igazságig el nem juthatunk.

Nem vitás, hogy társadalom alatt elsősorban emberi társadalmat szoktunk érteni és így legelőször is az emberi társadalmakról kell beszélnünk. Meg kell határozni a társadalomnak mint emberi társadalomnak kritériumait és csak azután vethetjük fel a kérdést, hogy állati és növényi társadalmakról jogosan beszélhetünk-e. Nagy hiba volna ebben a tekintetben a merev tagadás álláspont-

jára helyezkedni. De ép olyan hiba volna az is, ha a társadalom kritériumait olyan alakulatokon keresnők elsősorban, amelyek társadalmi jellege vitás. Az emberi társadalomnak ez a mivolta kétségtelen, a kiindulás tehát csak innen történhetik.

A társadalom mint emberi közösség meghatározott földterületen élő több ember tartós kölcsönhatásában jelentkezik.³⁵ De beszélünk társadalomról olyan értelemben is, hogy a meghatározott földterület lényegtelené válik és a kölcsönhatás tartósságát se kívánjuk meg. Az ilyen társadalom helyes megjelölése tulajdonképpen társaság, de ennek a szónak jó mása a kultúrnyelvekben hiányzik. Ha ennek a szónak több szinonimáját megtaláljuk is, teljes értékű fordítása mégis ugyanaz, mint a társadalomé: Gesellschaft, société, society, societá. Am még a magyar nyelv is használja a társadalom szót a társaság értelmében; így mikor orvostársadalomról, gazdátársadalomról beszél. Ez a kétértelműség pedig, amely, mint mondtuk, a nyugati nyelvekben még nagyobb, mint a magyarban, azért veszedelmes, mert elmosza azt a rendkívül fontos különbséget, amely társadalom és társaság között fennáll. Ezzel a társadalom befelé is határozatlanná válik, holott kifelé már eléggé határozatlan azzal, hogy magát az egész emberiséget is szokás társadalomnak nevezni.

Az ebben a kétértelműségben rejlő nehézséget azonban a szociológia már meglehetősen áthidalta azzal, hogy alkotott magának egy fogalmat a társaságé helyére: a csoportot. Ezzel azonban nézetünk szerint új nehézséget támasztott magának, mert a csoport fogalma nem fejezi ki azt, amit a társaság szóval kellene megjelölni. Nem véletlen, hogy a csoport fogalmát a biológista és anthropológista szociológusok vezették be a szociológiába, mint *Spencer*, *Gumplovicz*, *Small*, *Worms*. A csoport ugyanis szerintünk elsősorban nem szociológiai, hanem biológiai fogalom és így a társaság fogalmának pótlására nem elegendő. A csoport szó talán jó arra, hogy a társadalmat megkülönböztesse azoktól a részeitől, amelyeket különben szintén társadalomnak kellene nevezni, de nem

³⁵ A társadalom fogalm meghatározásaira nézve nagyon jó tájékoztatást nyújt az a szövegyűjtés több szemelvényekből álló anthológia, amelyet *Oppenheimer* és *Salomon* állítottak össze „Soziologische Lesestücke” címmel. Az első kötet a társadalom fogalmáról szól az általános szociológiában, a második kötet ugyanerről a német szociálfilozófiában s 5—18 oldalas összefüggő idézetekben 44 író vonatlat fel.

mutatja meg, hogy van-e különbség a csoportnak, mint önálló egységnek és a csoportnak, mint egy társadalom részének mivolta között. Nem vonható kétségbe, hogy egy csoport önmagában is vizsgálható. Ép oly kétségtelen, hogy egy társadalom részének megfelelő csoport hasonlíthat oly csoporthoz, mely önmagában áll és mint külön egész társadalomnak volna minősíthető. Hal ellenben csak az társadalom, ami csoportokra oszlik, akkor a csoport önmagában nem társadalom. Egyezik-e tehát az a csoport, amely se nem társadalom, se nem társadalom része, azzal a csoporttal, amely társadalmon: belül foglal helyet?

Mi ezt azért tartjuk fontos kérdésnek, mert azt tartjuk, hogy csak az a csoport szociológiailag releváns, amely társadalom része. Annak a csoportnak pedig, amely társadalom része, helyes megjelölése: társaság. Csak az csoport a szó igazi értelmében, amely nem társadalom része, illetve amelyet úgy vizsgálunk, mintha társadalom része nem volna, úgy izoláljuk, mintha társadalomhoz köze nem lenne. A csoportnak ez az igazi fogalma pedig nem szociológiai, hanem biológiai fogalom.

Ezért nincs abban semmi ellentmondás, ha azt mondjuk, hogy a család nem az első társadalom és mivel ennél fogva elsősorban biológiai fogalom, másodlagosan mégis oly releváns a szociológia szempontjából. A család ugyan biológiai csoport is, de egyben szociológiai társaság is. Biológiai szempontból önálló egység, a szociológia szempontjából ellenben csak rész, a társadalom része, alegysége.

Ugyanígy nem társadalom a horda sem, hanem csak biológiai csoport, mely ép azért horda, mert az intézményes tagozódásnak híjával van.

Ebből azonban, hogy a társadalom határát ily magasan húzzuk meg, még nem következik, hogy talán csak az ideális társadalmat tekintenők társadalomnak. A tudománynak nem feladata, hogy ideálokat kutasson, de a képessége is hiányzik hozzá. Amikor a tudomány az igazságot kutatja, akkor a legegyszerűbb eszközökkel a legnagyobb eredményre törekszik. Bonyolult jelenségeket nem lát tisztán, azért egyszerűsít: a lényegét keresi. Ez a lényeg a nézőpont szerint változhatik. Más a lényeg a biológia, más a pszichológia szempontjából. A jelenségek okát mindig a lényegbe helyezzük, a lényegtelenek pusztá feltételekké devalválódnak. Más néző-

pont mellett persze felcserélődnek az okok és a feltételek. De vizsgálódásunk mindig az ideáltípusra irányul, az adott tudomány nézőpontjának megfelelő ideáltípusra és ezt az ideáltípust sohasem szabad sem felcserélnünk, sem összetévesztenünk az ideállal. Max *Weber* is így értelmezte az ideáltípust: az nem az ideálnak a típusa, hanem a típusnak az ideálja.³⁶ Az ideál tipikus társadalomról pedig távolról sem akarjuk állítani, hogy az ideális. De ahhoz ragaszkodnunk kell, hogy a társadalom a szociológia nézőpontjának megfelelően legyen ideáltipikus, ne pedig például a biológiának¹ megfelelően. Ebből következik pedig, hogy minket szociológiailag a társadalom és a társaság, nem pedig a csoport érdekel.

Ezzel függ össze, hogy nem minden csoportosulást tekintünk társulásnak. Mindaddig, amíg a csoport csak testi és lelki ösztöneinek akcióit és reakcióit kapcsolja össze egy relációval, amíg a csoport tagjai közt szellemi kapocs nem létesül, amíg szóval kultúrközösség nem lesz a csoportból, addig nem társaság, nem társadalom része. Ezért még csoportok is tevődhetnek össze, anélkül, hogy társadalommá lennének s anélkül, hogy az egyes csoportok társaságokká válnának. Csak az intézményes tagozódás fog hiányozni. Vagy a kisebb csoportok oldódnak fel egészen a nagy csoportban, vagy a nagy csoport nem jő létre, hanem a kisebb csoportok egymás mellett tevékenyek, vagy a kisebbek is feloldódnak és a nagy sem alakul ki. A feloldottságnak ez az állapota az átmenet a puszta csoportéletből a társadalmi és társasági életbe.

Azt ugyanis senkisémet tagadhatja, hogy a társadalom, a kultúrközösség a csoportéletből fejlődött ki. De amint a mag más, mint a fa, amely belőle sarjadt ki, amint más az öntudat, mint az ösztön, amelynek bábját az öntudat levetette, amint más az Eiffeltorony, mint az a földtalaj, amelyen nyugszik, úgy más a társadalom és részei, a társaságok, még más a csoport, amelyből társaság és társadalom lett. A csoport testi és lelki közösség, a társaság és a társadalom szellemi, kulturális közösség. Ha pedig már az emberi közösségekben is megkülönböztetjük a csoportosulás és társulás eredményét, csak annál természetesebb, hogy az állati és növényi

³⁶ Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis. (Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre, 1922.) Lásd *Menger* típusfogalmait is: „Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften“, 1883.

társulást nem igazi, hanem legfeljebb analóg társulásnak, helyes megnevezéssel pedig csoportosulásnak *nevezzük*.

Éppen annál a szerves összefüggésnél fogva ellenben, amely genetikailag fennáll a csoportosulás és társulás között, a csoportjelenségeket tanulmányozó állati és növényi szociológiának, valamint ezeknek eredményeit a tulajdonképeni szociológiával egybevető összehasonlító szociológiának a legnagyobb fontosságot tulajdonítjuk. Az állati és növényi szociológia már a megfelelőbb elnevezésnek sincs teljesen híjával, mert magukat bioszociológiának nevezik.

De nagy óvatosságot kell tanúsítani a bioszociológiával szemben, nehogy kísérleteket tegyen aziránt, mint a naturalizmusnak új válfaja, hogy a maga eredményeit a szociológiára, az emberi társulásokra ráerőszakolja. Még ha az emberi öntudatot az ösztönökre is akarjuk alapozni, akkor sem más élőlények ösztöneire, hanem az ember ösztöneire kell visszavezetni. Még ha igaz is, hogy a társadalomban nem az ösztönök uralkodnak, mint a csoportban, viszont a társadalom szelleme az ösztönökön uralkodik. Fontos tehát, hogy az ember ösztönéletét fel ne cseréljük más élőlények ösztönéletével.

A bioszociológiából nem is hiányzik a tudata annak, hogy itt különböztetni kell. Friedrich *Alverdes* az ő nemrég megjelent és módfelett tanulságos állatszociológiájában szemléletes képét adja annak, hogy minden tevékenység mire vezethető vissza.³⁷ Azt mondja, hogy minden tevékenység két tényező függvénye (f). Az egyik (K) konstans, ez az ösztön, a másik (V) variábilis, ez az intelligencia. A tevékenység (akció, A) ennél fogva így fejezhető ki matematikailag: $A = f(K, V)$. Az ösztönéletet élő lényeknél most már $K > V$, míg az intelligens tevékenységnél $V > K$. Noha most már az utóbbi állatoknál is megvan, mint szabály csak az embernél tételezhető fel. Innen ered, hogy az embernél sok mindent a hagyomány szabályoz, amit az állatnál már az ösztön elintéz. Az ösztön és a hagyomány közé azonban *Alverdes* még az egyéni tapasztalatot is felveszi s amíg a hagyományt csak az embernek tulajdonítja, a tapasztalat befolyását az állatnál is megállapítja. Ép erre vezet vissza az állat intelligenciáját, tevékenységé-

³⁷ Tiersozologie, 1925, 7—9, 132—138 old.

nek variábilis tényezőjét. Mi azt hisszük ellenben, hogy ebben a megkülönböztetésben a határok elmosódnak és ennek a határozatlanságnak az a fő támasztéka, hogy az állat öntudatáról semmit sem tudunk. Ebből lehet arra következtetni, hogy ezt az öntudatot csak éppen nem ismerjük, de a jogosultabb következtetés nézetünk szerint mégis, hogy amiről nem tudunk, azt a tudomány szempontjából nem létezőnek kell tekinteni. Ha pedig állati öntudat nincs, akkor az egyéni tapasztalat is határozott értelmet nyer. Az állat ösztöne éppen a gyakorlat hatása alatt átalakul, alternatívvá lesz, amint már az is, hogy egy állatban több ösztön dolgozik, már ennek az alternativitásnak a következménye. Az ösztönélet tehát bizonyos további differenciálódásra is képes, melynek nem szükséges mindjárt öröklékennyé válnia. Tulajdonképeni intelligenciáról tehát itt még nem szükséges beszélni és az itt feltételezett variábilis tényező sem igazán variábilis, mert ha az volna, akkor az ösztönök többféleségének egyáltalán is variabilitásnak kellene lennie. Igazi variabilitás csak ott van, ahol öntudat van s azért csak az emberrel vesszük fel, hogy $V > K$, ellenben az állatra nézve csak azt, hogy $K > K_a$ vagy pedig $K_a > K$, amelyben K a primárius ösztönt, K_a ellenben az ösztönöknek a gyakorlat hatása alatt bekövetkezett további differenciációját jelenti. Ugyanígy osztályozzuk aztán *Aluerdes* két állati csoportosulását is, amennyiben az ő asszociációit K -m, societásait pedig K -ra. vezetjük elsősorban, illetve K_a -ra és K -ra. legfeljebb másodsorban, vissza.³⁸

Miután pedig így elválaszthatónak véljük az állati csoportosulást az emberi társadalomtól, mely állati csoportosulásnak pedig az állati pszichológiában is van bizonyos támasza,³⁹ a növényi csoportosulás különválasztását már feleslegesnek találjuk.⁴⁰

Nyert eredményeinket két amerikai szociológus szavaival fog-

³⁸ Id. m. 3 old.

³⁹ L. *Wundt*: Grundriss der Psychologie, 341—349 old.

⁴⁰ Az állatszociológiáról bő bibliográfia található *Alverdes* idézett könyvében, továbbá úgy erre, mint a növényzociológiára nézve *Bernardnak* a „The American Journal of Sociology“ 1926. szeptemberi számában megjelent cikke, „The Interdependence of Factors Basic to the Evolution of Culture“, végén. Növényzociológia legutóbb magyar nyelven is megjelent *Rapaics* Raymund tollából „A növények társadalma“ címen. Ugyanő ismertette *Alverdes* könyvét is „A bioszociológia alapjai és törekvései“ címmel a „Természettudományi Közlöny“ pótfüzetének 1926. január-júniusi számában 18—30. old.

lalhatjuk össze. Az egyik *Bernard*, aki a kulturális fejlődés tényezőinek kölcsönhatásáról elmélkedve két oldalon kitér az állati és növényi szociológia kérdésére is. Ezt mondja:⁴¹ „Kollektív formák nem voltak ... az *öntudatos* kölcsönhatás eredményei egyedül. Régóta ismeretes, hogy a társas szervezet az *ösztönszerű* rendeződés alapján már az állatok alsóbbrendű típusainál létrejött. A kölcsönös összefüggés analóg típusa növények között is megtalálható.“ Ezek a csoportosulások azonban ösztönszerűségük nélkül fogva nélkülözik az emberi társadalomra oly jellemző fejlődésképeséget. Módosulásra, átalakulásra ugyan képesek, de ennek az irama alig különbözik attól, amelyet az élettelen részvilág mutat.

A másik amerikai szociológus, akire hivatkozni akarunk, *Ellsworth Faris*. Egy legutóbb megjelent bírálatában, amelyben *Ellwood*nak az emberi társadalom pszichológiájáról szóló könyvével foglalkozott, a következőket állapítja meg:⁴² „Az alapvető feltevés az, hogy a társadalom tudományosan csak akkor tárgyalható, ha először más tudományokat sajátítunk el. A biológia szükséges, meg a pszichológia, valamint az anthropológia. De ez e sorok írójának nézete szerint súlyos tévedés, bármily sokan vallják is. Először, lehetetlen egy ember részére, hogy annyi tudományágban specialista legyen; másodsorban pedig, ami még fontosabb, *szükségtelen és nem kívánatos*. Ha a szociológia valaha is elismerésre tarthat igényt, akkor *meg kell találnia saját problémáit, ki kell fejlesztenie sajátos elméletét, ki kell választania saját tényeit, fel kell állítania saját feltevéseit és ki kell építenie saját törvényszerűségeit*.“

„Mikor fogjuk a társadalmi jelenségeket komolyan megragadni? Nem lehet megérteni az emberi ösztönöket az alsóbbrendű állatok tanulmányozásából, mint szerzőnk tartja, hogy tennünk kellene, amint nem lehet a növényökológiát megérteni az elektro-

⁴¹ Id, m, 195—196 old. Kiegészítésül legyen szabad még egy ismertetésből amely Amerika egyik legkiválóbb neurológusának, C, Judson *Herrick*nek „Brains of Rats and Men“ címmel megjelent könyvéről szól, a következő megállapítást idézni: „He believes that human nature cannot be understood without recognizing that its *patterns of behavior* are very different from those of rats and monkeys and that *conscious experience* is an essential component of these *human* behavior patterns in their biological aspects,“ (A „The American Journal of Sociology“ 1926, szeptemberi számából.)

⁴² A „The American Journal of Sociology“ 1926. szeptemberi számában 306-307 old.

mosság és vegyészet tanulmányozásából. A közösségekben élő növényeknek vannak vegyi tulajdonságaik és valószínűleg elektronokból meg protonokból állanak, de *a társadalmi életet elemeire kell bontani, nem pedig elemeiből összeállítani.*“

Ez ellen vétkezik minden naturalizmus s ez ellen a szociológiának mindig fel kell emelnie a tiltakozó szavát, ha saját tudományos feladatának elvégzését veszélyeztetni nem akarja.

Neubauer Gyula.

A HÁBORÚ UTÁNI ÉVEK HÁZASSÁGKÖTÉSEI SZOCIOLÓGIAI MEGVILÁGÍTÁSBAN.

I.

A mi magyar társadalmunk háború előtti nyugodt és egészséges életműködésének egyik jellemző sajátága volt, hogy a házasságkötések abszolút száma évről-évre majdnem változatlanul alakult ki, illetőleg hosszabb időn át a lakosság számbeli gyarapodásának megfelelően lassan emelkedett s a házasságkötési nyers arányszám kis ingadozásokkal hosszú időn át a 9 ezrelékes átlag körül mozgott. Magyarország mai területén 1911-ben 69.778, 1912-ben 69.086, 1913-ban 69.188 házasságot kötöttek, a nyers arányszám pedig 9.1, 8.9, 8.8 ezrelék volt ezekben az években.

Ezt a teljesen nyugodt társadalomegyensúlyi helyzetet a háborús kataklizma gyökerestől felforgatta és a társadalom békés életműködését erősen módosítva, abnormális keretek közé szorítva a házasságkötések számát is példátlanul alacsonyra süllyesztette. 1915-ben, a legnagyobb háborús erőfeszítés idején, 27.025 házassággal 3.4 ezrelékre szállott a házasságkötési nyers arányszám Magyarország mai területén, a nagymagyarországi arányszám pedig még ennél is alacsonyabb volt, olyan alacsony, hogy egész Európában csupán Franciaország 2.2 ezrelékes aránya volt ennél kisebb.

A háború befejezése után az egyensúlyi helyzetéből erőszakosan kimozdított inga az ellenkező szélsőségbe csapott át s a magyar társadalom 1919—1920-ban a házasságkötések terén olyan példátlan erő kifejtést, sőt erőfeszítést produkált, amely különböző mélyreható okok miatt nem maradhatott káros következmények nélkül.

1919-ben a házasságkötések abszolút száma (160.550) és a házasságkötési nyers arányszám közel *hatszor* nagyobb volt, mint 1915-ben (27.025, ill. 3.4), s ez a roppant erős különbség még 1920-ban is csak az abszolút és az arányszámok különbségének *négyszeresére* hanyatlott vissza s csak 1924-ben érte el a háború előtti évek viszonyai közepette állandó jellegűnek kialakult 9.0 ez-

relékes arányszámot. Társadalmi életünk házasságkötési mozgalmának a háború által megzavart és feldúlt egyensúlya ebben az évben lassan helyreállt s újra a háború előtti normális keretek közé illeszkedett be.

Az 1915 és 1924 közé eső *tíz* esztendő házasságkötési mozgalmának rendellenességei azonban sokkal messzebbható jelentőségűek, semhogy hatásuk egyhamar eltűnhetne a társadalom életműködéséből, A mi szempontunkból legnagyobb jelentőségű e decennium házasságkötési mozgalmából annak a vizsgálata, hogy a házasságkötések számának említett szélsőséges hullámválása, erőszakos lejtőzése és hirtelen feltornyosulása, milyen hatással volt vagy lehetett a nemzeti életerő fenntartásának biztosítására és utánpótlásának követelményeire s hogy vájjon ezt a kvantitatív hullámválást milyen kvalitatív jelenségek kísérték? Felmerülhet az a kérdés is, hogy a házasságkötések számában a háború után beálló és olyan örvendetes bőségesnek látszó utánpótlás *belsőleg* is együtt járt-e a legyöngült nemzettest egészséges regenerálódási vágyával és akaratával s a házasságok számának ilyen feltűnő magasra szökése a nemzeti társadalom igazi belső életszükségleteinek és érdekeinek mérlegében is azt a nyomatékos és kiemelkedő helyet foglalja-e el, mint a házassági statisztika számsoraiban?

Más szóval: arányban áll-e a háború utáni „házassági hausse“ belső jelentősége és súlya azokkal a fontos társadalmi életigényekkel, amelyeket egészségesen funkcionáló, életerős, haladni és fejlődni kívánó társadalmi közösség kell, hogy magában hordozzon és minden erejével szolgáljon?

A társadalom életigényeinek biztosítása szempontjából nem közönyös az, hogy az a 265.000 házasság, amelyet 1919-ben és 1920-ban Magyarországon kötöttek, *szociális* szempontból olyannak tekinthető-e, amilyennek egészséges életterejű társadalomban *minden* házasságnak lennie kell, hogy t. i. igazolását és értelmét abban a célban keresse és találja meg, amely az utódok nemzésének, szülésének és felnevelésének processzusa révén hivatva van a társadalom fennmaradását és továbbfejlődését biztosítani, vagy pedig ennek a nagytömegű házasságnak — amelyet egész tömegében éppen az abnormálisan felduzzadt méretek tesznek gyanússá — jelentékeny hányada olyan volt, hogy a társadalom igazi érdekeinek szempontjából közönyös vagy éppen káros motívumok hozták létre.

A házasságkötések számának háború utáni mértéktelen felduzzadása önmagában véve még nem jelenti szükségképpen azt, hogy ezekből a háború utáni házasságokból általában kevesebb válhatik be, mint a háborút megelőző években kötöttekből. Igen erős vitalitású és különleges rétegezésű társadalomban elvégre el lehet képzelni a regenerálódási akaratnak ilyen elementáris kitörését, anélkül, hogy ez a jelenség gyanússá válnék. Másrészt, ha ezeknek a háború utáni házasságoknak nagyrészt talán a fizikai kényszerhelyzet (pl. lakásínség), vagy a házasságra lépő felek kölcsönösen bizonytalan egzisztenciális helyzete kovácsolta is össze, még ez sem zárta volna ki eleve, hogy idővel a házasság viszony mélyebb kapcsolatot is fűzzön a házasságfelek közé és utólag szankcionálja az esetleg nem belső szükségéből eredt életközösséget.

Néhány év elmúltával azonban bebizonyosodott, hogy ezeknek a házasságoknak egy része mennyire jóvátehetetlenül ingatag és bizonytalan alapokra volt építve és mennyi sok nem vált be belőle, mert hiányzott a frigyrelépő felek lelki indítékai közül a *legerősebb* összetartó erő, a házasság igazi nagy céljának öntudatos vállalása s az az áldozatos lemondási készség, amely minden nehézségen át győzelemre tudja vinni ezt az elhatározást.

Mert azt, hogy *szociológiai* értelemben véve *igazi* házasság-e a férfi és a nő között fennálló páros viszony vagy se, sohasem az olyan külső körülményekből kell megállapítani, mint amilyen pl. a házasság jogszerű megkötése, hanem mindig csak az illető egyének tudattartalmának és érzelmi állapotának megismerése alapján, ami viszont annál nehezebb, mert legtöbbször maguk a házasságfelek sincsenek tisztában azzal, hogy tulajdonképpen minek a kedvéért kötöttek házasságot. Előre, illetve a házasságkötés időpontjában ezt nem is lehet teljes határozottsággal eldönteni, mert csak később válik meg, hogy azok az akaratilag elhatározások, amelyek a házasság megkötésére készítették a feleket, olyanok-e, mint amelyek a házasságkötésnek az egyéni és szubjektív érdekeken és célokon túl, azokon felül emelkedő objektív jelleget biztosíthatnak vagy sem. Előbbi esetben tehát igazi, objektív jellegű társadalmi jelenség a házasság, utóbbi esetben nem az. De ezt — az olyan eseteket kivéve, amikor a házasság szociológiai értelemben vett beteljesedése eleve ki van zárva (pl. 60 éven felüliek összeházásánál) — mindig csak a házasság megkötését követő időben és a házasság együttélése

folyamán bekövetkező jelenségekből lehet némi biztonsággal megállapítani. (V. ö. Th. Geiger, Zur Soziologie der Ehe und des Eros, Ethos, Jhrg. I. H. 4., 1925—26. S. 595—614.).

Ezt az utólagos megfigyelést azonban csak úgy ejtethem meg, ha figyelemmel tudom kísérni a „házasság“ további sorsát. Ezt mégis tehetem azoknál az eseteknél, amelyekről közvetlenül, személyesen tudomásom van, (pl. a saját házasságomnál, vagy a környezetemben történő eseteknél), de annál nagyobb nehézségek tornyosulnak a tudományos eredmények és következtetések levonására egedül alkalmas tömeg-megfigyelés elé. Könnyű azt konstatálnom, hogy 1919-ben pl. 160.000 házasságot kötöttek nálunk¹, de ha egy társadalom-jelenségi *egységnek* tekintem ezt a házasságtömeget és azt kereselem, hogy — mondjuk öt évvel — később milyen képe volt ennek a tömeg-egységnek, hogy mi lett a „sorsa“ öt év elteltével ennek a 160.000 házasságnak, ezt már sokkal nehezebb megfigyelni. Annál nehezebb, mert a házasságkötésekre vonatkozó vagy azokkal bármiféle vonatkozásban álló statisztikai adatok csak igen ritkán olyanok, hogy belőlük visszaható megfigyeléseket nyerhesünk és segítségükkel mintegy visszakereshessük az egykori házasságkötések motívumait. Emellett a megfigyelhető jelenségek is annyira széthullók, annyira differenciáltak és különbözőek és igen sokszor megfoghatatlanok is, hogy a kutatás a legnagyobb nehézségekkel kénytelen megküzdeni.

E sokféle nehézségre való tekintettel *elméletileg* értékes, eredményeket kapunk akkor is tehát, ha megelégedünk annak az utólagos konstatálásával, hogy egy bizonyos időpontban (időszakban) kötött házassági tömegből, a később bekövetkezett jelenségek alapján mennyit tekinthetünk olyannak, amely a házasságkötés időpontjában is valószínűleg magában hordta a férfi és a nő társulásának objektív karakterét, illetőleg azokat a lelki motívumokat, amelyek a házasságnak komoly erkölcsi és társadalmi értéket biztosíthattak, s viszont mennyit tekinthetünk olyannak, amely ezt a biztosítékot, a bekövetkezett jelenségekből következtetve, már akkor is nélkülözte. A kétféle kategóriának egymáshoz való aránya, illetőleg ennek az arálynak az utóbb említett kategória javára történő eltolódása vagy észrevehető megnövekedése kétségtelen jele annak, hogy a társadalom életereje, szociális potenciája hanyatlóban van, sorvad.

A legfontosabb alap tehát egy bizonyos időszakban kötött házassági-tömeg minőségének megfigyelésére az illető házasságok termékenységének vizsgálata. Ahol nem kell olyan vis major-szerű külső akadályokkal számolni, mint a világháború éveiben, (amikor a háborús időszak általánosan csökkent születési arányszámait, de különösen a fiatalkorú és termőképességük legjavában élt feleségek korai elhunytja miatt (1918. évi spanyoljárvány!) a nő halálával megszűnt házasságokból sokkal kevesebb gyermek született (átlag 3.96), mint a megelőző békés időszakban, tehát a befejeződött házasságok egy része a házaspár szándéka *ellenére* nem tudta betölteni teljes mértékben rendeltetését), és a házasságok termékenységi indexét mégis csökkenni látjuk, ott kétségtelenül a társadalom életakarának, vitalitásának csökkenésével, illetőleg az esetek egy részében a házasság társadalmi *értékelésének* elhomályosulásával, alkalmazásának helytelenségével, a házasság jogi intézményének egyéni és szubjektív célokra való kihasználásával kell számolnunk, mert az olyan házassági-tömegnek alkotó egységeiben, amelyre nézve ki lehet mutatni a termékenységi index határozott csökkenését, igen sok vagy viszonylag több olyan páros viszonyt kell meg-húzódnia, amely nélkülözi a házasság erkölcsi és társadalmi igazolását és szankcionálását, mert ezeket csak az olyan objektív jellegű társulásokra lehet kiterjeszteni, amelyek a fajfenntartásra irányulnak.

II.

A hivatalos magyar statisztikai adatgyűjtés kétféle vonatkozásban szolgáltat adatokat a *befejezett*, illetve megszűnt házasságok termékenységéről, amelyekből mi csak azokat használhatjuk eredménnyel, amelyek a háború után kötött házasságokra vonatkoznak.

Az adatgyűjtés egyik csoportja a *nő halálával* megszűnt házasságok termékenységét mutatja ki és részletezi a megszűnt házasságok időtartama szerint öt éves csoportokban, az adatgyűjtés másik csoportja az olyan házasságok termékenységére nyújt felvilágosítást, amelyek válás által bomlottak fel.

Minthogy a válási statisztika csak általában mutatja ki, hogy a bírósági ítélettel megszüntetett házasságok közül hányból származott *egyáltalában* gyermek és hányból nem s bár azt is kimutatja, hogy a megszűnt házasságok közül hány volt 1, 2, 3, 4 stb.

évig tartó, de ezt a két megfigyelést nem kapcsolja egymással össze, (mint ahogy ezt a kombinációt a nő halálával megszünt házasságok termékenységének vizsgálatánál meg is ejti) ezen hiányossága miatt nem is lehet összevonni a két csoport vizsgálatát, hanem külön kell a kettőt megfigyelni.

Az *elválás* által felbomló házasságok termékenységét tehát csak abból az általános arányszámból lehet mérlegelni, amely a gyermektelen és a gyermekes házasságok pusztán viszonyát mutatja. A megfigyelést nem lehet tehát olyan szorosan az illető házasságok *keletkezési* dátumához fűzni, mint a nő halálával megszünt házasságok eseténél, de még ez az általános megfigyelés is módot nyújt annak a megállapítására, hogy a háború utáni években szétvált házasságok termékenysége általában *alacsonyabb* volt, mint a háború előtti idők felbomló házasságainak. Ezek között a háború óta szétvált házasságok között már igen nagy számmal voltak a háború óta kötöttek is és bár ezek termékenységi indexe összekeveredett a háború előtti időkből származó és így hosszabb idő óta fennálló s termőképességüket esetleg teljesen vagy nagy részben kifejtett házasságok termékenységének indexével, az általános terméketlenségi arányszám csökkenése mégis azt bizonyítja, hogy a háború után keletkezett és rövidesen szétváló házasságok terméketlensége szorította le az összes elváló házasságok termékenységi indexét.

Az erre vonatkozó — a Magyar Statisztikai Évkönyvek és a Statisztikai Hivatal által szíves készséggel rendelkezésünkre bocsátott — adatok a következők:

A bírói ítélettel felbontott

	Év (idősz)	házasságok száma	házasságok gyermek számszerint	közül teljesen telen volt százalékban
	1902—1914.	5652 (átlag)	3164	55.9%
	1916.	2336	1280	54.8%
	1917.	2752	1522	55.3%
	1921.	6188	3391	54.8%
	1922.	7420	4133	55.7%
	1923.	6933	3896	56.2%
	1924.	6105	3549	58.1%
	1925.	5750	3306	57.5%
Buda-	1902—1914.	528 (átlag)	284	53.7%
pesten	1922.	1813	1076	62.3%

Az elválás által felbomló házasságokból tehát a háború előtt (1902—1914) átlag 55.9% volt a gyermektelen; Budapesten 53.76%. Az arányszám különösen 1907. óta emelkedett erősen, a háborús két évben valami kevésbé alászállott, átlag 55.0%-ra s kb. ez volt a gyermektelenül szétváló házasságok aránya 1921—22-ben is (Budapesten ebben az évben már 62.31 %-ra emelkedett) azokban az években, amelyekről a háború óta már vannak adataink. Ez az arányszám 1923-tól kezdett erősen emelkedni, amikor már valamivel meghaladta a háború előtti átlagot, 1924-ben pedig már jelentősen fölébe emelkedett annak *58%-os aránnyal, ami 1925-ben is csak 57.5%-ra hanyatlott vissza.*

Az 1921-ben kimondott válásoknak még csak kis százaléka esett a háború után kötött házasságokra, ekkor tehát még nem volt érezhető a felbomlott házasságok termékenységén a háború utáni házasságok hatása, mert ezek bomlási processzusa ebben az évben még nem bontakozhatott ki teljes mértékben, csak két, három, négy, öt év múltán jelentkezett erőteljesebben. Az 1922-ben kimondott válásoknál 55.7% volt a terméketlenül felbomlott házasságok aránya, 1923-ban már 56.2%, 1924-ben, mikor már kellően kibontakozhatott az 1919—1920-ban kötött házasságok hatása, és a válási eseteknél mind nagyobb arányban szerepeltek ezek a háború után kötött házasságok, az arányszám 58.1 %-ra emelkedett s csak 1925-ben mutat újra némi — valószínűleg átmeneti jellegű — hanyatlást.

Hogy az 1922—1925-ben felbomló házasságoknál, különösen a fővárosban, ilyen feltűnő erősen emelkedik a terméketlen házasságok aránya, ez már nyilvánvalóan a háború után kötött házasságok egészségtelen jellegének következménye, mert a legutolsó évek válásainál, mint még látni fogjuk, ezek a háború utáni házasságok vannak a legnagyobb arányban képviselve. Ezeknek a társadalmi szempontból kétes értékű házasságoknak igazi mivoltát ezek az aránylag kis mértékben emelkedő gyermektelenségi arányszámok csak elmosódottan mutatják ugyan, de az arányszámok legkisebb változása is nagyjelentőségű az ilyen termékenységi indexeknél, mert igen sok tényező ellensúlyozó, elmosó hatásával szemben kell érvényre és kifejezésre jutnia, s amikor azt látjuk, hogy ez az arányszám a háború előtt hosszú időn át csak igen lassan emelkedett a legutolsó békeévekben az 56%-os átlag fölé, ennek az arányszámnak háború utáni 57 és 58%-ra szökése (Budapesten még inkább az arányszámnak 53.76-ról 62.31 %-ra emelkedése) nagyon érzékenyen

mutatja, hogy a mostani válások termékenységi indexét csakis a háború utáni viszonyok szoríthatták alá, ezek között pedig legelsősorban azoknak a válással végződő házasságoknak terméketlen volta, amelyek a legutolsó évek válási eseteinek legnagyobb hányadát alkották, t. i. a háború után kötött házasságoké.

Nincs módunk azonban — a válási statisztika már említett fogyatékosága miatt — ezt a következtetést konkrétan bizonyítani s azért ahhoz a közvetett bizonyításhoz kell folyamodnunk, amelyet a válási statisztika adatai lehetővé tesznek.

Mielőtt azonban a válási statisztika erre vonatkozó bizonyítási anyagát előterjesztenék, vizsgáljuk meg a házasságok termékenységi indexét azokban az esetekben, amikor a nő halálával szűnt meg a házasság. A megfigyelés anyagául és bizonyító anyagul itt is csak az 1—5 évnél kevesebb időtartam után megszűnt házasságok termékenységi index a házasság tartamának növekedésével természetesen szintén emelkedik, nekünk pedig csak egy 5—6 éves időszak adatai állanak rendelkezésünkre az újabb időből.

Az erre vonatkozó adatok a következők:

Év	Az 1—5. évnél kevesebb tartam után a nő halálával megszűnt házasságokból		Az oldalt megjelölt évben a nő halála miatt megszűnt házasságokat mely években köthették?
	hány gyermek született átlag?	hány %-ban nem született gyermek?	
1903—1905.	1·10	33·2%*	1899—1905.
1906—1908.	1·04	34·2%	1902—1908.
1909—1912.	1·04	34·0%	1905—1912.
1913—1915.	1·04	nincs adat	1909—1915.
1916—1918.	0·98		1912—1918.
1918.	0·90		1914—1918.
1919.	0·72	51·5%	1915—1919.
1920.	0·72	44·9%	1916—1920.
1921.	0·79	39·1%	1917—1921.
1922.	0·93	35·8%	1918—1922.
1923.	1·01	34·4%	1919—1923.
1924.	1·05	34·5%	1920—1924.
Budapesten			
1903—1912.	0·94	49·57%	1899—1912.
1921—1924.	0·56	59·04%	1917—1924.

Az öt évnél kevesebb időtartam után a nő halálával megszűnő házasságokból származó gyermekek átlagos száma tehát 1919., 1920., 1921-ben a legalacsonyabb és ezekben az években a legmagasabb a teljesen gyermektelenül végződő házasságok arányszáma is. A táblázat negyedik oszlopjában fel van tüntetve, hogy az első oszlopban megjelölt években megszűnt házasságokat melyik évben köthették, amiből világosan látszik, hogy a háborús évek csökkent termékenysége mellett főképen a háború befejezését követő évek alacsony termékenységi arányszámjai játszanak döntő szerepet, mert már az 1919-ben halállal végződött házasságok között is nagy számmal voltak olyanok, amelyeket 1918 végén és 1919-ben köthettek s így ezekből már az 1919. év során születhetett volna gyermek, a következő években pedig méginkább a háború befejezése után kötött házasságok termékenysége befolyásolta az ilyen rövid idő alatt megszűnő házasságok termékenységét és szorította le olyan alacsonyra a gyermekszületési átlagot.

Jóllehet, mint már említettük, ezekben az években fizikai akadályai is lehettek annak, hogy az ilyen rövid élet után megszűnő házasságok nem fejtették ki azt a termőkapacitást, amelyet a háború előtt az ilyen hasonlóan rövid ideig tartó házasságok produkáltak, ezzel szemben az a másik akadály, amely a háborús évek termékenységét olyan alacsonyra szorította, (t. i. a férfi távolléte), ezekben az években mindinkább elhárult, s e körülmény hatásának már 1919-ben ki lehetett, ki kellett volna bontakoznia, de e várakozás helyett még 1920-ban is az 1919. évi rendkívüli alacsony 0.72-es átlaggal fejeződtek be a legfrissebben kötött házasságok, sőt még 1921-ben is alig emelkedett a gyermekszületési átlagos arányszám (0.93), pedig — az 1919—1920. évi roppant magas házassági kedvet tekintve — a születési arányszámnak is hirtelenül rendkívüli módon kellett volna emelkedni az 1920—1924. évek folyamán, ami bizonyosság lehetne arról, hogy a háborúból szabaduló társadalom nemcsak meggyötört testének keresett enyhülést ebben a magasra szökő házassági kedvben, hanem egészséges életösztönének sugallatára az elveszett életerő pótlásához is sokkal gyorsabban és intenzívebben hozzáfogott, mint a béke éveiben, amikor volt elég idő és nyugalom a regenerálódásra.

Abból tehát, hogy a születések számában ez a hirtelen emelkedés nem következett be, illetve nem következett be olyan intenzitással, mint a házasságkötések számának hirtelen emelkedése, hanem

tehát azt mutatják, hogy pl. az 1921-ben kimondott válásoknál, (amelyeknek valókeresetét 1920—21-ben adták be), az összes házasságok közül maximális arányban azok voltak képviselve, amelyek két évnél kevesebb időtartam után bontottak fel. 1922-ben a maximumot a három évnél kevesebb időtartam után felbomlott házasságok mutatták, 1923-ban a négy évnél, 1924-ben az öt évnél, 1925-ben 6-évnél kevesebb tartam után felbomlók, illetve megfordítva az 1902 1902—1914. és 1921—1925. években a két évnél kevesebb tartam után kimondott válások maximuma (13.28%), az 1921-es válásoknál a három évnél kevesebb tartamúak maximuma az 1922-es, a négy évnél kevesebb tartam után kimondott válások maximális arányszáma 1923-ban, az öt éveseké 1924-ben, a hat évnél kevesebb tartam után kimondott válások maximális arányszáma az 1925-ös válási statisztikában mutatkozik.

Ha már most visszakeressük ezekből az adatokból az illető években maximális arányszámot felmutató időtartamú házasságok valószínű keletkezési idejét, akkor arra az eredményre jutunk, hogy az 1921-ben a kereset beadásakor 2 évnél az 1922-ben 3, az 1923-ban 4, az 1924-ben 5, az 1925-ben 6 évnél kevesebb időtartam után szétváló házasságok keletkezési éve: 1919—1920, mert a legtöbb elválás keresetét általában egy évvel az ítélet előtt beadottnak számítjuk, tehát pl. az 1924-ben 5 évnél kevesebb időtartam után válóporre vitt házasságok keresetét általában 1923-ban adhatták be, ettől az évtől visszafelé számítva 4 évet, 1919—1920-ban kell keresnünk az ilyen házasságok keletkezési dátumát. Ha a fenti táblázat adatait szemléltető diagrammba foglaljuk, még világosabban látszik, hogy egy-egy időtartam csoporton belül a háború előtti évek átlagos magassága fölé mindenütt azoknak az éveknek megfelelő arányszámai emelkednek, amelyeket — a megfelelő korcsoportok sorában — mintegy elkapott az 1919—1921-es évek sok rossz házasságának árnyéka. Így a két évnél kevesebb időtartam után szétváló házasságok aránya 1921-ben emelkedik a háború előtti átlagok fölé, a három évesek 1922—23-ban, a négy éveseké 1923—24—25-ben, az öt éveseké 1924—25-ben, az öt éveseké pedig az 1925. év válási statisztikájában.

Ezek az adatok kétségtelenül bizonyítják, hogy milyen sok volt a háború utáni házasságok között az olyan, amely megfontolatlanul, gazdaságilag, társadalmilag és erkölcsileg megalapozatlanul épült föl és a felsorakoztatott statisztikai adatok is megerősítik azt a véle-

ményünket, hogy ezeknek a házasságoknak igen nagy része annak ellenére, hogy a polgári jog formáinak megfelelően kötötték, olyan volt, hogy hiányzott belőle már megkötésekor is a családalapítás vágyának igazi lelki kényszere és a házaselet céljának öntudatos vállalata és igen sokat csak a háború testi-lelki poklából szabaduló emberek nem is kis mértékben eldurvult alacsonyabb indulatai vagy a házasság szempontjából másodrendű motívumok kovácsoltak össze, nem pedig azok a magasabbrendű — bár régebben is csak öntudatlanul, ösztönszerűen érvényesülő — érdekek, amelyek a háború előtti házasságoknak sokkal nagyobb tartósságot és egészen más tartalmat adtak, mint amelyeket ezeknél a háború utáni, hamar felbomló, gyermektelenül vegetáló és céljukat tévesztett házasságoknál megfigyelhetünk, amelyek már csak azért sem tölthették be igazi rendeltetésüket, mert legtöbbször hiányzott a gazdasági alap, amely lehetővé tette volna ama magasabb érdekek érvényesülését.

Áfra Nagy János.

FIGYELŐ.

EMLÉKEZÉS A SZOCIÁLPEDAGÓGIA ATYJÁRÓL.

Február 17-én volt száz esztendeje, hogy küzdelmes, hosszú élet után szinte észrevétlenül távozott az élők sorából Pestalozzi, az olasz eredetű svájci pedagógus, akit a szociálpedagógia atyjának szokás nevezni s akinek emlékét a kegyelet legigazibb érzésével ünnepli a pedagógusok nagy tábora az egész művelt világon. Személyiségében és működésében megtaláljuk a mai szociális pedagógia főtörekvéseit: a szociális szellemű nevelést; az elhagyott és árva gyermekek felkarolását, foglalkoztatását, nevelését (pedagógiai szociálpolitika és munkaiskola); népies neveléstani regénye és politikai iratai által szélesebb körök felvilágosítását (szorosabb értelemben vett szociális pedagógia vagy társadalmi nevelés, szabad oktatás). 1780—81-ben írt regénye, a *Lienhard und Gertrüd* előszavában ezt mondta: „Egyáltalában nem veszek részt az emberek vitáiban“ s ezt megismétli leghíresebb munkájában, a *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt*-ben is (1801). Pedig tulajdonképpen egész életét a közügynek szentelte s bőven lett volna alkalmá pártállást elfoglalni s pártigazságokat vitatni. De még Svájc legmozgalmasabb éveiben, az 1798-i forradalomban s az azt követő években is, ahol ő a köztársaságiak és Franciaország oldalán állt, mindig a kiegyenlítést kereste és a felvilágosító munkát folytatta, újságjával, röpirataival egyaránt. „Nicht der eigenen Ichheit, sondern dem Geschlechte!“ — ez volt nem a jelszava, nem is az életprogramja, hanem életének valóságos tartalma. Sírkövén is ez áll: „Alles für Andere, für sich nichts“. „Ich konnte nicht leben ohne mein Werk“ — mintha megelőzte volna Nietzsché-t: „Nem boldogságomra, művemre törekszem“ (*Imígyen szóla Zarathustra*).

Mi volt a műve?

„Minden törekvésemben a legalsóbb néposztály oktatási eszközeinek egyszerűsítését és megkönnyebbítését kerestem, mert a népet ezirányú elhanyagoltsága folytán sokszorosán szerencsétlennek, elégedetlennek, veszélyben forgónak láttam. A szívem ifjúkorom óta e cél felé hajtott. Nekem ifjú éveimtől fogva alkalmam volt, inkább mint bárki másnak a nép erkölcsi, szellemi és családi süllyedésének okait és ebből következő szenvedéseit és jogfosztottságát igaz mivoltában megismerni. Ezt elhihetik nekem, hiszen a nép egynémely szenvedését és jogfosztottságát velük együtt viseltem.“ „A magam nyomorúságában úgy megismertem a

nép nyomorát, mint egyetlen szerencsés halandó sem.“ „Az igazság és a jog szeretete szenvedélyemmé vált.“ „Egyedüli célom lett a nyomor forrásait eldugaszolni.“ „A kenyérben is szűkölködő szegény népet az igazság és bölcsesség alaptételeivel meg akartam szabadítani attól, hogy majd tudatlanságának játékszere, valamint mások ravaszságának zsákmánya legyen.“ Ezért mondotta: „Ich will Schulmeister werden!“ S a forradalom zajában az ötvenkét éves férfiú, aki először papnak készült, azután jogot tanult, majd gazdálkodni kezdett s végül író lett, megtalálja a maga igazi hivatását: tanító lesz. Az elemi iskolákban többnyire facér mesteremberek, csizmadiák, borbélyok tanították az írás és olvasás elemeit, meg a katekizmust, nagy akadályta tehát nem volt, hogy tanítónak lehessen. A forradalmi kormány kultuszminisztere rábizott egy sereg hadiárva s a már javakorában levő Pestalozzi tanítóskodik haláláig, nyolcvankétéves koráig. A stanzi hadiárva menház néhány hónap múlva feloszlott, mert az épületből hadikórház lett; Pestalozzi Burgdorfban folytatja a munkát, Ifertenben pedig már olyan nagyhírű lett intézete, hogy egész Európából látogatták. Mitőlünk is felkereste gróf Brunsvick Teréz és Váradai Szabó János, a Vay bárófiúk nevelője.

Mi az ő pedagógiai kincse?

Egyetlen szóval felelhetünk: a szemléltetés.

„Ha most visszatekintek és megkérdézem magamtól: mit adtam hát tulajdonképen az emberi oktatás lényegét illetőleg? — akkor úgy találom: az oktatás legfőbb és végső alapelvevé a szemléletet tettem, mint minden ismeretünk abszolút fundamentumát.“ Oktatásbeli célja volt: a tanulót a szemléleti alapon világos fogalmakra rávezetni. Tankönyveit pedig azzal a szándékkal írta, hogy azokból bárki taníthasson, tehát nem csupán pedagógusok. *Kedvenc eszméje volt, hogy az elemi oktatást vissza kell vinni a családi körbe s az anyákra kell bízni.*

Pestalozzit vájjon pedagógiai elméletéért ünnepli ma a pedagógus világ?

Nem. Pestalozzi pedagógiai elmélete osztozott egyéb teóriák sorában: túlhaladta az idő. A szemléleti alapelv megmaradt, de ez nem kizárólagosan Pestalozzi pedagógiai arkánuma.

Elméleténél nagyobb érték és soha el nem múló pedagógiai javunk Pestalozzi nevelői egyénisége: a nevelés megszállottja ő, ahogy egy német tudós nevezte. A szociálpedagógia atyjává is egyéniségével, ebből folyó munkásságával s nem elméletével lett. Kultúroptimista volt: hitt az ember, a természet, a világ jóságában. Rousseau-hí vő volt és keresztény. És mert keresztény volt, Rousseautól csak a természet jóságát vette át, de a kultúrpeszimizmust nem, nem vette át Rousseau társadalomgyűlöletét sem. Rousseau a magányban, a társadalmon kívül neveli Emilt, ez a nevelés arisztokratikus; Pestalozzi a szegények és nyomorultak nevelője elsősorban, az ő nevelése demokratikus. A legnagyobb szociális erényre nevel: a szeretetre: „... nicht der eigenen Ichheit, sondern dem Geschlechte!“ Nevel egy igen nagy szociális erényre: a munkára. Legelső nevelőintézetében, a neuhofi-ban az oktatást összekapcsolja a testi

munkával s azt vallja: „a testi erő kifejtés lényeges fundamentuma az ember értelmi fejlődésének“. Nevel az erények összességére, az erkölcsre: „Miért legyünk erkölcsösök? Mert boldogok akarunk lenni. Hogyan legyünk erkölcsösök? Úgy, hogy tanulunk, újra tanulunk, dolgozunk, szellemi munkát végzünk, hogy a világfolyamat s az emberi sorsok összefüggését kifürkésszük. Ha ebbe az összefüggésbe belelátunk, képesek leszünk önző ösztöneinket megfékezni, ösztöneinket megnemesíteni, hogy ilyen módon a velünk született ragadozó természet végső maradványait is gyökerestül kiirtsuk.“ Pestalozzi tehát a fizikai hatalmat teljesen kikapcsolja az ideális emberi törekvések közül. Szocialista volt, de nem a mai világból való. Szocializmusa idealizmus volt, cselekvő, hívő, istenáldotta eszmeiség.

Trócsányi Dezső.

ANKÉT AZ ELVÁLÁSOK ÉS AZ ÖNGYILKOSSÁGOK KÉRDÉSÉRŐL.

A Magyar Statisztikai Társaság február havában nagy érdeklődéssel kísért értekezleten vitatta meg a válások és az öngyilkosságok emelkedésének figyelemreméltó problémáját. A gondosan előkészített anketen két délután tárgyalták a sokféle ágazó vitaanyagot s nem egy értékes felszólalás járult hozzá ahhoz, hogy a válásokra s az öngyilkosságra vezető okok és összefüggések megvilágíttassanak s a társadalom lelkiismerete nagyobb éberségre serkentessék. Az értekezletet, amelyen előbb *Thirring Gusztáv*, majd *Laky Dezső* elnökölt, társadalmi problémáink régi és érdemes vizsgálója, *Bernát István vezette* be alapos és adatokkal jól felszerelt előadásában. Rámutatott a két társadalmi körtünet nagy jelentőségére s részletezte azokat az erkölcsi okokat, amelyekről az orvoslást várni lehet. Törvényes intézkedést is kívánt: az 1907. évi XVII. t.-c. olyan módosítását, hogy a válások kimondása előtt a hivatalból való felebbezés visszaállíttassék. Az öngyilkosságok kérdésében kimutatta,¹ hogy az anyagi bajok szerepe korántsem olyan jelentékeny, mint általában gondolják. A jellemneveléstől és a vallásos élet bensőbbé tételétől várja a két szomorú tömegjelenség visszafejlődését. *Kenedy Géza* a hűtlen elhagyás hatósági igazolásának szigorítását s a válási perekben az ügyész érdemlegesebb részvételét kívánja. Ő is hangsúlyozza az erkölcsi orvosszerek fontosságát. *Ruffy Pál* a társadalmi élet nagy szabadosságára, a szórakozások, multságok körében mind jobban terjedő erkölcstelenségekre hívja fel az értekezlet figyelmét. *Zehery Lajos* az öngyilkosságok történeti alakulását ismerteti s a félműveltségben, az erkölcsi élet megzavarodásában, vagy az idegrendszer túlterheltségében keresi az öngyilkosságnak rendszerint szubjektív indító okát. *Geőcze Sarolta* a nők szempontjából szól a kérdéshez. Gyáva és önző cselekedetnek látja az öngyilkosságok legnagyobb részét. A vallás és a megélhetés javítása az, amivel a társadalom segíthet. A válások oka sok esetben a házasságok egyikének makacs gögje, a túltengő érzékiség s nem

egy esetben a kapzsiság. Egészséges családi légkör, tiszta életörömök és az élet értékének helyes felismerése csökkenthetné az öngyilkosok és a rossz házasságok számát. *Balogh Andor* pontos statisztikai adatgyűjtést sürget. Rámutat a felelősségérzet erősítésének szükségére és a gazdasági munkalehetőségek szaporításának fontosságára. *Némethy Imre* nem gondolja, hogy az 1907. évi XVII. t.-c. módosítása lényegesen csökkentené a válások számát. Szigorítani kell azonban a hűtlen elhagyás bizonyítását. A rendészeti, közigazgatási úton nem lehet gyökeres javulást elérni, sőt könnyen megeshetik, hogy a válás megnehezítése a vadházasságok szaporodását eredményezné. Társadalmi munkára van szükség. Felveti azt a gondolatot, hogy a többgyermekes tisztas családfelek ezüst- vagy aranylakodalmukon jutalomban részesíttessenek. *Sztehlo Dezső* a könnyelműen kötött házasságok számát kívánja csökkenteni. A hűtlen elhagyás rendszere helyett jobbnak tartaná a megegyezéssel válás intézményét megfelelő szankciókkal. A polgári perrendtartás oly értelemben volna módosítandó, hogy a visszatérés ideje legalább nyolc hónapra felemeltesse. *Andor Endre* a családi életre nevelést és ennek előfeltételét: a férfiak a nőével azonos erkölcsi tisztaságát követeli. Meg kell szüntetni a vallási törvények és a társadalmi élet törvényeinek discrepantiáját.

Az ankét második délutánját *Ravasz László* levele nyitotta meg, amelyben a püspök az egyház hatalmának érvényesítéséhez a társadalom és az állam támogatását kérte. Ezután *Angyal Pál* olvasta fel az öngyilkosságok jogi vonatkozásait megvilágító tanulmányát, amelyet folyóiratunk jelen számában talál az olvasó. *Hornyánszky Gyula* felvetette azt a kérdést, hogy vajjon fajbiológiai szempontból is károsnak tekinthető-e minden öngyilkosság? Vannak, akik abban a szelekció egy nemét látják. A maga részéről mégis a társadalom azon feladatára utal, hogy az ingatag és kellő erkölcsi szilárdság nélküli egyéneket jobb belátásra kell bírnia. Hogy milyen fontos a társadalomban általánosuló felfogás, azt a *stoa* története mutatja, melynek filozófiája glorifikálja az öngyilkosságot. A válást magtalanság esetén megengedhetőnek tartaná. *Sebők Zsigmond* mentőegyesületi főorvos szerint régebben a háború előtt domináló szerelmi bánat helyett a családi perpatvarok és az anyagi gondok előtérbe nyomulását hangsúlyozza az öngyilkossági okok sorában. Kárhoztatja a szenzációhajhászó sajtót s kívánja a lúgkő-árusítás és fegyvervásárlás korlátozását. Többen hangsúlyozzák a társadalmi akció fontosságát. *Koiss Géza* a munkanélküliség csökkentését, *Tunyogi-Szücs Kálmán* a kétszer elváltak további házasságra lépésének tilalmát kívánja. *Kluge Endre* orvosi szempontból vizsgálja az öngyilkosságokat és válásokat és kimutatja, hogy az öngyilkosság igen sok esetben lelki kór következménye. Sürgeti a házasság előtti orvosi vizsgálat bevezetését. *Áfra Nagy János* a könnyelműen kötött házasságokra vezeti vissza a válásoknak a háború utáni abnormis emelkedését. *Bocskay Ottó* a 25 éven aluli nők csábítói ellen szigorú megtorlás alkalmazását követeli. *Endrei Zalán* a társadalmi bajok ellen állandó és aktív társadalmi szervezkedés fontosságát hangsúlyozza.

A hosszú és gyakori ismétlések mellett is szétfolyó, rendszerint

érzelmi színezetű vita anyagát *Laky Dezső* összegezte rövid, rendszerező záróbeszédjében, s jórészen az ő érdeme, hogy az ankét hallgatói világos, minden vonatkozásában lemért és kiegyensúlyozott egységes képet nyertek a két fontos társadalmi jelenség természetéről és a leküzdésükre szöbajhető eszközökről.

A MINTAJÁRÁS.

A népjóléti és munkaügyi minisztériumban hónapok óta tartó előkészítő munka után nemrég kezdődött meg hivatalosan, — mintegy a nyilvánosság elé kilépve — a gödöllői járásnak u. n. mintajárássá való átszervezése. Ez a tevékenység, mely külföldi, közelebbről az Észak-amerikai Egyesült-Államokból átültetett, elméleti elgondolásból fakad, kezdetben csupán *egészségügyi* vonatkozásokban igyekezett volna bemutatni, milyenek kell lennie az eszményien berendezett alsófokú köz-igazgatási egységnek. Ezt fejezi ki eredeti elnevezése is („Public Health Demonstration-work“), mint azonban alább látni fogjuk, a gödöllői munkaterv már a közel jövőben az igazgatás egyéb munkamezőire és a kulturális berendezésekre is kiterjeszkedni szándékozik.

Mintaszerű egészségügyi intézmények létesítésével és az igazgatás javításával kívánja szolgálni ez az elgondolás egyrészt az *egészségügyi köznevelés* céljait, lehetőségeket kíván nyújtani másrészt különösen a falu-egészségügy megteremtendő berendezkedéseinek *gyakorlati* kipróbálására. Az elgondolás háttérében azonban ott áll az a törekvés is, hogy a helyes tervgazdálkodás érdekében, a helyi adottságok mérlegetésével igyekezzünk megtalálni azokat a módokat, melyek alapján lehetővé és gyakorlatilag kivihetővé válnak majdan a közegészségügy javítását célzó, *általános érvényű* rendelkezések. Ilyképpen a jövő közegészségügyi törvényalkotásának is mintegy kísérleti telepévé válhatik a jól berendezett mintajárás, hasznos tapasztalatok szerzésére adván alkalmat olyirányban, vajon mennyire valósíthatók meg a mai igazgatási rendszer keretében az elvégzendő feladatok, viszont milyen irányban változtatandók meg ezek a keretek az egészségügyi politika mai követelményeinek valóraváltása érdekében, Ezenkívül azonban nagy szerepe lesz a mintajárásnak a hatósági orvosi szolgálatra való továbbképzésben is, különösen olyanok részére, kik a kisebb, vidéki közigazgatási egységekben fognak szolgálatot teljesíteni.

Külön hangsúlyozandó, hogy a minta járás munkája határozottan az egészségügyi prevenció irányában mozog; a falu-egészségügy intézményeinek lassú kiépítésében, tekintsük akár a létesítendő műszaki berendezéseket, akár a társadalomegészségügyi gondozás megszervezését: a vezérlő gondolat mindenütt az *egészségvédelem* marad. Indokolja ezt nemcsak az a tény, hogy a gyógyító egészségügyi berendezések nálunk tökéletesen bevált formája lényeges változtatásra nem szorul, (azoknak csak szaporítására van szükség a betegellátás tökéletesítésének érdeké-

ben) hanem legfőképpen az a felismerés, amely ma már vitathatatlan igazsággá szilárdult, hogy t. i. nagy közegészségügyi ártalmak ellen eredményesen munkálkodni csak a széles alapokon nyugvó *védelmi* berendezkedésekkel lehet.

Ezek után pedig lássuk röviden a minta járás-mozgalom történetét és eddig végzett, valamint a közeljövőre tervezett munkáját,

A mintajáras megteremtéséhez ösztönzést és anyagi lehetőséget a Rockefeller-alapítvány nyújtott, melynek Budapesten székelő kelet-európai képviselője, *dr. L. W. Mitchell* kezdettől fogva hangsúlyozta annak a fontosságát, hogy ez a tevékenység is beillesztessék a magyar közegészségügyi reformmozgalmak keretébe. Az alapítvány a mintajáras létesítésének költségeihez oly módon járul hozzá, hogy egyelőre ez év február elsejétől számított egy esztendőre a közigazgatás költségvetésében fedezetet nem találó kiadásoknak javarészét viseli. A felmerülő költségekből a vármegyén kívül az állam is jelentékeny részt vállalt magára. A hely megválasztásában nemcsak az a szempont volt döntő, hogy Pest-megye és a gödöllői járás részéről az ügy iránt meleg érdeklődés nyilvánult meg, hanem az is, hogy a járás közelsége miatt a létesítendő berendezkedések valóban bekapcsolhatók lesznek a központi továbbképzésbe, de továbbá az is, hogy a járásnak úgy földrajzi tagozódása, mint a lakosság rétegződése meglehetősen változatos lévén, a legkülönbözőbb tevékenységekre nyílik alkalom.

A munka *Scholtz Kornél* államtitkár irányítása mellett *Johan Bélának*, az Állami Közegészségügyi Intézet igazgatójának vezetésével már tulajdonképpen a múlt nyár folyamán megindult, midőn a minisztérium szakkiküldöttei elkezdték ama részletes adatfelvételt, mely a járás földes néprajzi, geológiai, demográfiai, szocialhyienes és kulturális viszonyairól többé-kevésbé részletes képet nyújtva, mintegy kataszterét szolgáltatja az érdekelt területnek. Ennek a munkának a részletekbe menő folytatása most is tart, egyelőre *Mogyoród* község aprólékos adatfelvételeivel, melyek az egyes *házakra* és *családokra* is kiterjeszkednek. E fölvtétel alapján létesülnek azok a berendezkedések, melyek egyrészt a hatósági és társadalmi egészségügyi szolgálatot kell, hogy hatályosabbá tegyék, másrészt az elméleti egészségügyi oktatás és a gyakorlati szemléltetés céljait szolgálják.

A munka egységességének biztosítása érdekében rövidesen felépül az „Egészségháza“, az a központ, ahonnan mindenféle közegészségügyi tevékenység irányítást nyer és ahol minden irányú munka otthont talál. A járásorvos mellett már most is kint működik egy megfelelően képzett *egészségügyi védőnő* és egy u, n, *egészségügyi felvigyázó* (egészségügyi igazgatásunkban eddig nem alkalmazott tényezők) egyrészt a gondozó tevékenység szervezésével, másrészt az adminisztratív segédszolgálattal megbízva. Az *Országos Stefánia Szövetség* segítségével hamarosan kiépül az anya- és csecsemővédelmi szervezet, az *Országos Tuberculosis Bizottság* bevonásával pedig megszervezik a gümőkór elleni küzdelmet. A *Vörös-kereszt Egyesület szervei* a *népjóléti* minisztérium Propagandaközpont-

jának irányításával megkezdtek és kiszélesítik a lakosság népszerű egészségügyi oktatását, bevonva ebbe a járás kulturális tényezőit és intézményeit is. A járás központi igazgatásának keretében a rendelkezésre álló anyagi eszközökhöz mérten a legelhanyagoltabb községekben az érdekeltek hozzájárulásával mintaberendezéseket létesítenek. Így különösen a műszaki egészségügy körébe eső apróbb-nagyobb munkálatok fontosságát igyekeznek gyakorlatilag bemutatni, házak, kutak, udvarok assanatiojái („Field-Work“).

A tervezet szerint az egyes községeknek, illetőleg az egész járásnak nyújtott anyagi segítség évről-évre csökkenni fog, annak arányában, ahogy a helyi hatóságok és a lakosság felismerik a létesített intézmények fontosságát és azoknak fentartásáért, illetve fejlesztéséért fokozottabb anyagi áldozatokra is hajlandók lesznek. A járás és közönsége, de a kormányzat más ágazatai részéről eddig is megnyilvánuló érdeklődés biztató előjelé annak, hogy a megkezdett munka nem fog ellanyhulni, hanem a közeljövőben a közegészségügyön kívül a kulturális élet egyéb tényezőire is kiterjed.

Egyelőre a vallás- és közoktatásügyi minisztérium részéről nyilvánult meg az a szándék, hogy a járásban egy mintaiskolát és egy mintaóvodát is felállítanak, utóbbit azzal a céllal, hogy a mai kisededóv-rendszer megfelelő javításának legyen mintegy kísérleti objektuma, ahol a nevelésügyi szempontok mellett a kisededek egyéni egészségügyi védelme is érvényre juthasson. Remélhető azonban, hogy a falufejlesztéssel hivatalosan foglalkozó más kormányzati és társadalmi szervek is tevékenységük körébe vonják a minta járást, hogy a közegészségügy és a közoktatásügy intézményei mellett egyéb berendezkedésekkel járuljanak hozzá a valóban eszményien elgondolt járás megvalósításához. Mert csak ilyen módon várható, hogy a minta járás-mozgalom ne maradjon egyoldalú kísérletezés, hanem olyan való értéket termeljen, amely a nemzeti erőnek újabb forrása és az egyetemes kultúrának maradandó tényezője.

Pfeiffer Miklós.

SZÉPHALOM.

Csonkka szabdalt ország és porba hullott nép számára irodalmat, művészetet, magasabb szellemi kultúrát termelni... nem vétkes fényűzés, nem haszontalan erőlködés? Ez az első kérdés, amely ennek a szép zöld füzetnek láttán eszünkbe ötlük. *Zolnai* Béla, a szegedi írók és egyetemi tanárok azt mondják, hogy nem. A *Széphalom* első két száma, e tizenöt ívnyi vers, novella, elmélkedés, esztétikai és filozófiai tanulmány, művészeti és irodalmi polémia is mind amellettt tanúskodik, hogy az életre született, hogy nem a csillogás vágya, hanem a hatni akarás ösztöne hozta napfényre. Erő van bennük s életakarát, amely szerves része a nemzetének, annak, amely más-más helyen, más-más formában jelent-

kezik: Kecskeméten mint a faj tisztaságát kereső népakarat, Sopronban mint a nemzethűség áldozatossága, Salgótarjánban mint az osztálygyűlölködés kivetése és szerte az országban mint a magára eszmélő fái megújítási folyamata. Új szellemi góccok keletkeznek s hogy a legerősebb épen Szegeden támadt, az nem lehet véletlen jelenség. A magyar lelkimatériának e dúsgazdag medencéje, ez a beoltatlan, de egészséges friss alany magába fogadta a tapasztalt magyarságú, történelmet látott és csinált Erdély legmagasabb szellemi szintjét jelentő intézményét, a kolozsvári egyetemet s e nemes oltóág máris érleli nemes gyümölcseit, Bizonyos, hogy Szeged már régebben is több jelét adta szellemi, főleg szépirodalmi termőképességének, de semmi kétség, hogy a mostani nagy kilendülést annak a szellemi súrlódásnak heve szülte, amely az alföldi magyar szűk szemű, de magabízó életszemlélete és a messzetekintő erdélyi lélek finom, szépséget kereső nemesebb lelkisége érintkezéséből származott.

*

Igaz viszont, hogy irodalmi revükben való szegénységről nem lehet nálunk panaszkodni. Ha csak azt a 75.000 embert vesszük is figyelembe, aki nálunk főiskolát végzett s akiknek egy tizedrésze mindenestre valamelyik folyóirat olvasójának számítható, s ha ehhez hozzászámítjuk a 8 középiskolát végzetteknek — mondjuk — egy huszad részét, ez együtt már 15.000 olvasót jelent, vagyis elég tekintélyes számot ahhoz, hogy 3—4 irodalmi folyóirat jól megélhessen. E helyett itt 6—7 revű él, anélkül azonban, hogy kettő is volna, amelyik teljesen feleslegessé tenné a másikat. A jó öreg Budapesti Szemle például, ha szűk és talán egyre szűkülő körben is, de kétségkívül hasznos szolgálatot tesz a maga hangsúlyozottan konzervatív, de nemes hagyományokat ápoló és a sok tekintet korlátai között szókimondó, mindig őszinte munkájával. Szereti a magyar problémákat s a klasszikus irodalmat, de az élő világhoz kevés a köze, mert ösztönszerű öreges megkötöttség miatt kevés a bátorsága. Hatását ez orlátozza hagyományos tekintély-szabta keretékig, A Katholikus Szemle és a Protestáns Szemle *ab ovo* lemond az egyetemes magyar közönségről, bár mind a kettő különös gonddal őrzi az egységes magyar szellem drága kincsét. Egy emberöltő telt el, mióta e két derék folyóirat él, de a vallásos szellem erősödése dacára az egyházi körök világán túl igen kis körre szorítkoznak. Ugyanezt mondhatjuk a Magyar Kultúráról. Ez is, az Élet is olyan korlátait hordozza az irodalmi s általában a művészi érdeklődésnek, hogy teljes fénykévével nem sugározhatnak s a magyar lélek szabadabb receptivitása mellett nagyobb hatásra nem is számíthatnak. Egészen más a helyzete a hűsz esztendő Nyugatnak s a fiatal Napkeletnek. Bármennyire kiadta is amaz igazi erejét a század elején egy nagy géniusz és néhány fényes magyar tehetség kibontásával, bármennyire befejezte is irodalomformáló működését a nyugati intellektualista művészet átplántálásával, a Nyugatnak meg van a maga létjoga. Tudvalévő, hogy az egyetemet végzett intelligenciának itt közel negyede az a réteg, amely a századforduló óta ál-

landó integrálódásban távolodik a magyar lelkiségtől s nem tudván a saját szellemében kiteljesedni, a világirodalomnak a közös emberit hangsúlyozó nagyjaiból táplálkozik. Nagyszerű, de hideg csemege, amelyet gyökértelen utánköltéssel fűszereznek s erotikával melegítenek. Olyan teríték, amely miatt a magyar sohasem vállalta magáénak a Nyugatot s amióta a magyar kincsek csak itt-ott mutatóba tévednek közéjük, a magyar lélek végkép elfordult tőle. De jött a Napkelet, hogy új tűzhelye legyen a magyar tehetségeknek, új csarnoka a magyar művészetnek, szószéke a nemes elmélkedésnek.

*

Az a kérdés, hogy nyílik-e új tere a Széphalomnak érdemes munkára, valójában oda zsugorodik, hogy a Napkelet mellett van-e szükség az új revüre? A Napkelet öt gazdag és szép évfolyamának minden megbecsülésével is azt kell mondanunk: igen. De csak ha valóban hozza azokat az új színeket és ha valóban komolyan veszi azt az új programot, amit ígér. A Napkelet megkísérelte, de nem tudta végrehajtani azt a nagy feladatot, hogy összehozza az igazán nagy és lényükben magyar tehetségeket s az az érzésünk, hogy ez a kísérlet nem a magyar tehetségek egy részének — ha számra nem is, súlyra igen jelentékeny részének — a nemzeti érzületől elvadított idegenkedésén, hanem inkább a két csoport szociális érzületének és szemléletének differenciáján hiúsult meg. S az ízlés és stílus differenciáján. Ez homogén népnél nem volna baj: egy bokrétája helyett volna kettő. Nálunk azonban nemzeti szerencsétlenség: ez nyilvánvaló az Ady esete óta, akit magyar úr juttatott ki Parisba, de akit magyar közöny űzött el s tett idegen sziget hajótöröttjévé. A Napkelet minden sorával érdemes munkát végez, de nem tette lehetővé, hogy a merészebb szellemű magyar tehetségek is szólhassanak magyar talajon. Nem azt akarta, amit a Széphalom most zászlajára írt, egyesíteni „a klasszicizmust és a magyar célú emberiséget.“ A Napkelet szűk területre sáncolta el magát. Magyar tehetségeket és magyar problémákat rekesztett ki s ami ezzel jár: magyar érdekeket hagy figyelmen kívül. Amit az előkelőség és a hivatalos tetszés (inkább ajándékozott bizalom) nyújt: a kellemes presztízst igen drágán: becses tartalom, gazdag színek, életközelség, eleven hatékonyság feláldozásával kell megfizetni. A lehető érték önkéntes devalválása ez. Lesz-e ereje és bátorsága a Széphalomnak, hogy távortartsa sajkáját a Nyugat ingoványaitól s azoktól a lanyha haboktól, melyeken a Napkelet hajója ring és kimerészkedve a sík tengerre súlyosabb terhet is vállalni a szabadsodrú ár felett?

Nem véletlen, hogy a modern szellemisséget s a hagyománykeresést összebékíteni akaró Széphalom az első negyedévben heves irodalmi harcot provokált s az is természetes, hogy az Ady-kérdés van e harc közép-pontjában. Jó jel, hogy a szerkesztő első mozdulattal az irodalmi kérdés gyökeréhez nyúlt. Kétségtelen, hogy ma, nyolc évvel a költő halála után az Ady-recepció ügye csaknem kizárólagos irodalmi kérdésként

nyugtalanítja a lelkeket. Berzeviczy Albert, aki nem csak történettudós, hanem esztétikus is, tette az első lépést, amidőn a Kisfaludy-Társaság februári közgyűlésén egy negyedfordulattal közeledett az Ady-költészet legitimálása felé. Ez a beszéd s Makkai Sándornak, az erdélyi református püspöknek ha nem is mindenütt szerencsés, de becsületes Ady-apológiája, különösen annak néhány erős kézzel megragadott igazsága nem fog hatás nélkül maradni s az Ady-kérdést tisztázó harcból csak egy elv kerülhet ki győztesen, az, amely a magyar kincsek egész skálájának megbecsülését kívánja, amelyet, szerencsére, a Széphalom is homlokára írt.

*

Hogy ez fog-e sikerülni, teljesen a szerkesztőtől függ. Profán hasonlaltal élve: vámvizsgálat dolga az egész. A „szellemi termékek“ körül (mélyen rüt, merkantil ízű kifejezés, de hát a kommunizmus zsidóvásárján termett) nagy divat a csempészet és a hamisítás. Ha Zolnai jó áruismerő s az igazán magyar értéket akkor is bebocsátja, ha vignettája nem is kifogástalan, de a dugárút a legnemzetibb csomagolásban is viszszadobja, akkor a Széphalomra nem csak Szegednek van szüksége, hanem Budapestnek is és az egész, öt országba tépett magyarságnak.

Sz. Gy.

MAGYARSÁG ÉS FELEKEZETISÉG.

(Egy róm. kath. lelkész úr levelére.)

Pezenhoffer Antal főtisztelendő úr, kinek a magyar protestantizmus, túlerős érvényesülését tárgyaló egyik tanulmányát folyóiratunk múlt évi 4. számában egy figyelőcikk szavá tette, levelet írt, amely szerint közleményünkben mind személyének, mind a magyar katolicizmusnak igazságtalan megtámadtatását látja, A *Társadalomtudomány* figyelő-cikkének¹ az volt a témája, hogy politikai életünk jelenségeit nem a hitfelekezeti féltékenység, hanem a közös magyar érdek szempontjából kell mérlegelni és megítélni. Az a sok és súlyos tanulság, amelyet történelmünk nyújt a magyarság megoszlásának és felekezeti visszavonás káros következményei tekintetében, bizonyossá tesz a felől, hogy a *Társadalomtudomány* helyes úton járt, amidőn erre figyelő-cikkében rámutatni kívánt. Minthogy azonban *Pezenhoffer* főtisztelendő úr, a cikket bántónak és igaztalanak találta, meg kell állapítanunk, hogy a cikkíró nem találta el azt a hangot és nem használta azokat a helyes kifejezéseket, amelyek egy mindennél kényesebb témakörben alkalmasak arra, hogy se a felekezeti érzést, se a történelmi egyházak kényes öntudatát ne érintsék. Erről egyébként egészen más irányú észrevételből is alkalmam volt meggyőződni. Amidőn tehát a legnagyobb készséggel kijelentem, hogy a *Társadalomtudomány* szerkesztőségétől a legtávolabb

¹ *Társadalomtudomány* 1926. évf. 303 s köv. 1.

áll az a szándék, hogy bármelyik egyházunk igazságait meghamisítsa vagy elhomályosítsa, egyben őszinte sajnálatomnak adok kifejezést azért, hogy Pezenhoffer főtisztelendő úr jószándékú törekvéseit a közlemény írója nem ismerte fel s ezt annál szívesebben teszem, mert a főtisztelendő úr leveléből s ennek vétele óta is a Magyar Katolikus Almanach idei számában *A magyar faj és a katolicizmus* c. érdekes tanulmányából alkalmam volt meggyőződni róla, hogy a főtisztelendő úr, ki a hazai népmozgalom és a magyar ethnikum szorgalmas és hivatott bűvára, ugyanazon eszmék szolgálatában dolgozik, mint folyóiratunk: a magyar társadalom egységes fejlődésének, a magyar faj jövő boldogulásának szolgálatában.

Szombathalvy György.

EGY KIS ADALÉK A TUDOMÁNYOS ÉLET ERKÖLCSRAJZÁHOZ.

(Az Orvosi Hetilap 1927. évi 10. számából.)

Mayer F. Kolos dr. „Az orvostudomány története“ szerzője alábbi levelének közlését kéri:

Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr! A közelmúltban jelent meg munkám Az orvostudomány története címmel. Ebben a könyvben a 4. fejezetet a görög felvilágosodás, a bölcsészet és az orvostudomány címűt (61—93. 1.) Hornyánszky Gyulának 1910-ben a M. T. A. kiadásában megjelent „A görög felvilágosodás tudománya. Hippokrates“ című classikus munkája alapján gyakran szószerinti alkalmazkodással írtam meg. Könyvem revideálása alkalmával viszont őszinte sajnálkozással állapítottam meg, hogy ennek feltüntetése úgy onnan, mint az irodalmi jegyzékből sajnálatosan kimaradt. Kérem Szerkesztő Urat a közlésem publikálására, hogy könyvem eddigi megrendelői és olvasói a közöltek a teljesség kedvéért példányaikban a megjelölt helyen pótlólag bejegyezhessek.

Mély tisztelettel *Mayer F. Kolos dr.*

Úgy látszik, hogy Mayer F. Kolos védekezése mögött egyéb más is rejlik, mint könyvének „utólagos revideálása“ és olvasóközönségének A „teljesség kedvéért“ való felvilágosítása.

K Ö N Y V I S M E R T E T É S E K .

Ferdinand Tönnies: Das Eigentum (Schriften der Soziologischen Gesellschaft in Wien V.), Wien u. Leipzig, W. Braumüller, 1926, 50 l., 8°

Bár a tulajdonjog egyike azoknak az alapvető problémáknak, amelyeket, ahogy Stammler mondja, *minden* elgondolható jogrendnek meg kell oldania,¹ — bár a korunkat mozgató szociális reformtörekvéseknek — jöjjenek azok jobb vagy bal felől, s vonatkozzanak azok a város vagy a falu társadalmára — szükségképpen e körül a tengely körül kell mozogniok: az újabb társadalomtudomány — nyilván visszarettenve a téma elméleti nehézségeitől és kényes világnézeti összefüggéseitől — ennek a jelentőségében túl nem becsülhető kérdésnek *ex asse* való monografikus tárgyalásától tartózkodik. F. Tönnies, a német társadalomtudomány ősz munkása, hosszú pályájának eredményein felbátorodva, mégis kísérletet tesz a súlyos kérdés szisztematikus tárgyalására. Azok a paradox eredmények azonban, amelyekhez az érdekes tudós eljut, arra mutatnak, hogy az óvatos tartózkodás ezen a téren a szigorú elméleti objektivitás területéről lesiklani nem akaró kutatás számára valóban nagyon ajánlatos.

A tulajdonjog — így kezdi fejtegetéseit Tönnies — az érvényben levő magánjog vezető elve, Montesquieuvél szólva a „magánjog szelleme.“ A századfordulón életbelépett német polgári törvénykönyv (Bürgerliches Gesetzbuch für das Deutsche Reich: BGB.) tulajdonfogalma azonban, bár annak legális definíciója elől a BGB, óvatos kodifikátorai kitértek, az u. n. germanista magánjogi iskolának (Gierke és társai) annak idején kellő súllyal képviselt, Tönnies által is aláírt véleménye szerint önállóság nélküli recepciója az individualisztikus irányú római jog tulajdonfogalmának, amely a német népszellemtől oly idegen. Ez a „romanisztikus“ tulajdonfogalom, mely csak „testi“ tárgyakra vonatkozik, ahhoz a gondolatvilághoz képest, amely a ma élő köztudatban a tulajdonfogalomhoz kapcsolódik, túlságosan szűkre van szabva, mert a közfelfogás a tulajdon „szentségének“ a nimbuszát kiterjeszti olyan jogviszonyokra is, amelyekről a magánjogi doktrína a technikus értelemben vett tulajdon jelleget megtagadja (takarékbetéteken, vagy a bizonyos vonatkozásokban „dolognak“ el is ismert értékpapírokon alapuló köve-

¹ Theorie d. Rechtswissenschaft 250., Lehrbuch der Rechtsphilosophie 242.

telesek) s a hasznothajtó vagyontárgyak (föld, tőke) feletti kizárólagos rendelkezés — vagyis éppen az, amit a kollektivistikus törekvések kétségbe vontak — napjainkban igen gyakran éppen nem a magánjogi tulajdonfogalom alakjában jelentkezik. A társadalomtudományi probléma tehát a magánjogi tulajdonfogalomnál tágabb körű (1—9.).

A tulajdonjog intézményének megalapozására szolgáló összes elméleteket, — amelyek egyébként, mint fentebb rámutattunk, még mind a természetjogi irodalomból származnak, — Tönnies három csoportba véli osztályozhatni aszerint, amint a tulajdonjogot a gazdasági produktivitásból, konvencionális megegyezésből vagy az állami törvényhozásból származtatják. Ezek az elméletek egyesíthetők, de kielégítő magyarázatot így sem nyújtanak (12—16.). A megoldást Tönnies a társadalom fejlődéstörténeti alaptörvényében véli feltalálni, amelyet még 1887-ben a *közösség* és a *társulat* (Gemeinschaft — Gesellschaft) ellentétében formulázott meg,²

Minden magántulajdon — így mondja Tönnies — korábbi közös tulajdonban gyökerezik. Ezt a tételt nem genetikusan kell értelmezni (hiszen ismeretes, hogy Laveleyenek és társainak a primitív kollektívizmusról szóló egykor sokat emlegetett teóriái Fustel de Coulanges és Hildebrand exakt kritikája nyomán teljesen hitelüket veszítették), — hanem *forgalmilag*. S bár ezen a ponton a középkori gazdaságtörténetre való hivatkozás zavaróan hat, nem kétséges, hogy szerzőnk a prioritást az utóbbi értelemben veszi. Idevonatkozó fejtegetései minden figyelmet megérdemelnek. Az az akarati reláció, amelyben a tulajdonos van tulajdona tárgyával (itt Tönnies nyilván annak a felfogásnak az alapján áll, hogy minden alanyi jog elsősorban *akarat*), — kétféle lehet aszerint, amint az akarati aktusban a cél és az eszköz képzele lényegi egységbe olvadt, vagy pedig a két mozzanat egymástól izolálható, sőt bizonyos mértékig egymással szembe is helyezhető. Előbbit *lényegi* (Wesenwille), utóbbit *önkéntes* (Kürwille) akaratnak hívja Tönnies, az előbbi egyaránt irányul a célra és az eszközre, az utóbbi csak a célra, az eszközre csak a cél érdekében, magában véve egyáltalán nem. Ennek megfelelően a lényegi akaraton alapuló tulajdon összenő a tulajdonos személyiségével, lelkiségével s annak bármilyen módon való megszűnése fájdalmas visszahatást vált ki; ellenben az önkéntes akaraton alapuló tulajdonnál ezt a fájdalmat egykönnyen ellensúlyozza a visszterhes elidegenítésből remélt haszon képzele, S nem csak a használatra rendelt (főképpen élő) tárgyakra vonatkozó tulajdonnak van meg ez a kötelesség és kedvtelés elemeiből összetevődő jellegzetes érzelmi színeződése, de ez a lelkiállapot az esetek jelentékeny részében a termelésre szánt tárgyak tulajdonjogánál is fellép. Csak a *pénzre* és az *árúra* vonatkozó tulajdon mutatja a másik típust, az önkéntes akaraton alapuló tulajdon tudatot, az emocionális mozzanatoktól teljesen izolált vásárló erő, a merő csereérték képzetét a maga teljes tisztaságában. Ámde a kapitalizmus men-

² L. erre nézve tájékozásul *d. i.* Tönnies hetven éves születésnapja alkalmából (Társadalomtudomány V. évf. 6—7. sz. 250. 1.),

talítása árúvá teszi nemcsak a termőföldet, hanem a lakóházat is, míg végül a kommerciális civilizáció előrehaladásával a tulajdon, mint a követelésnek a tartozás feletti túlsúlya, teljesen ideális jelleget vesz fel: az élvezet megszerzési lehetőségének, vagy még absztraktabb alakban, e lehetőség gyarapodásának, a *nyereségnek* a képzetével lesz egyértelmű, kiegyenlíthetetlen ellentétben a menthetetlenül túlhaladott jogászai doktrínával, amely a tulajdont materiális tárgyakra szeretné korlátozni. A társadalmi élet *közösségi* stádiumának a lényegi akaraton, a *társulat* stádiumának ellenben az önkényes akaraton alapuló tulajdonforma felel meg ideáltipikusan. S míg a közösségi kapcsolat bensőszerű intenzitása a tulajdonosban állandóan a tulajdonjog korlátozott, öröklött, kölcsönbeadott voltának, vagyis a jogászai racionalizmus (anakronisztikus) terminológiájával az állam *főtulajdonjogának* a képzetét tartja ébren, addig a társulati létszak atomisztikus individualizmusa viszont, amely az államot a tulajdonnal szemben az „éjjeli őr“ szerepére szeretné kárhóztatni, a nincstelenebből utóbb azt az ideológiát váltja ki, hogy az állami törvényhozásnak joga van a tulajdon kérdését saját célkitűzései szerint szabályozni. Ebben a gondolatvilágban tehát a társas közület főtulajdonjoga, ami a patriarchális észjárásban *prius*, mint *posterius* jelentkezik (19—24.).

Közismertek a tulajdonjogi individualizmus, vagyis a kapitalizmus óriási eredményei a technikai expanzió-lehetőségek terén, s ez a fejlődés még azok többségének helyeslésével is találkozunk, akiknek ebből a fejlődésből csak csekély és kérdéses hasznuk van, bár igen jelentékeny és — Tönnies szerint — növekvőben van az a kisebbség is, mely azzal szemben a tagadás álláspontjára helyezkedett (25—27.).

Ezek a zseniális meglátások, amelyek szoros párhuzamot mutatnak Spengler nagy kultúrfilozófiai szintézisének a gazdasági élet formáiról, jelesen a pénzről szóló fejezetével (hiszen Tönnies megkísérelte, hogy az egész spengleri koncepciótól az eredetiséget a maga javára elvitassa), — méltó és szerencsés továbbfejlesztései a *Gemeinschaft-Gesellschaft* mélybevilágító párhuzamának, bár látszólag a tisztán teoretikus megismerés mezején mozognak, semmiféle határozott jogpolitikai irányt nem foglalnak magukban, hiszen a szerző a kapitalizmussal szemben a szkeptikus rezignáció álláspontjára helyezkedik, mégis alkalmassáknak mutatkoznak arra, hogy napjaink kínos konfliktusai közepette a nem csak jelszavaiban konzervatív politika számára eligazodást nyújtóknak arra nézve, vajjon hol nyílik a törvényhozás számára olyan tér, ahol az extrém-individualizmus s az antitézis történelmi szükségszerűségével azt követő kollektívizmus társadalombontó tendenciáival szemben nem csak külsőleges kényszerrendszabályok, hanem a társadalom belülről ható organikus kohéziójának a fokozása által is védekezni lehet. Alig lehet kétséges, hogy a konstruktív politika lehetőségei ezen a ponton fordulnak meg.

A nagyérdemű fejtegetések fonala azonban félbe is szakad ezekkel a legnagyobb általánosság keretei között maradó eredményekkel, ame-

lyeket szűkreszabott tömörségükben is szívesen ismerünk el a szociál-filozófiai gondolkodás jelentős eredményeinek. A mű további fejezetei annak a törekvésnek a szolgálatában állanak, hogy igazolják a weimari alkotmány 153. és 155. cikkének sokat markoló, keveset fogó rendelkezéseit, amelyek széles általánosságban mozgó deklarációkkal és óvatos fentartásaikkal a szociális népállam gondolatát szeretnék a kapitalisztikus-liberális elgondolású magántulajdon intézményével kibékíteni. Ezekben a törvényhelyekben, amelyeket a német birodalom jelenlegi alkotmányának nagyszámú ellenfelei semmitmondó frázisoknak tartanak, Tönnies a tulajdonjog intézményének teljesen új alapokra való fektetését látja a Wagner A. és mások által képviselt katedra-szocializmus szellemében. A tulajdonjog intézménye az új jog szelleme szerint többé nem az egyénben, hanem a népösszességben bírja a gyökerét s ennél fogva a kisajátítást a tulajdonnal szemben, mint azt már Ihering is tanította, nem lehet többé jogi abnormitásként felfogni. Tönnies a weimari alkotmány szellemében a kisajátítás széleskörű alkalmazása mellett kardoskodik. Minthogy azonban a tulajdonjoggal szemben az axiológiai beállítást elmulasztotta, fejtegetései nélkülözik a meggyőző erőt, amit az sem pótolhat, hogy az uralmon levők a „Macht geht vor Recht“ bismarcki fénykorában sem respektálták a tulajdonjogot a maga eszményi tisztaságában. Az *ancien régime* iránti ellenszenv végül annyira elragadja, hogy még a szélsőségeiről ismeretes bécsi „fináncszociológusnak“, Goldscheidnek elgondolása sem idegen tőle, aki az általános gazdasági leromlás közepette az állami és községi vagyon halmozásának apostolává lett, Alig hisszük, hogy ez a bizarr „enrichissez-vous“ összhangba legyen hozható a szociális népállam eszményével. A konzervativizmus és a radikalizmus között ingadozó gondolatmenetei során hangoztatja, hogy az élet csodálatos változatossága folytán a tulajdonjoggal kapcsolatban felmerülő kérdéseket nem a „formális-jogász szemüvegével, hanem a szociológus mikroszkópjával“ kell vizsgálni, de ugyanakkor feledni látszik, hogy az állami törvényhozás csak az előbbi optikával tud dolgozni.

Egy-két hónappal Tönnies munkájának megjelenése után a weimari jogállapot egy másik lelkes szószólója, — talán éppen Tönnies ismeretett munkája nyomán, — azt fejtegeti, hogy az új, „szociális“ jogrend a XVIII—XIX. század individualizmusával szemben visszahajlási mutat a középkor patriarchalizmusához.³ Ezt az összekötő gondolatot Tönniesnél nem találjuk meg kifejezetten, jogpolitikai fejtegetéseit, amelyektől a tárgyilagosságot kénytelenek vagyunk elvitatni, elméleti alapvetésével egybekapcsolni meg sem kísérli, ami az utóbbinak természetesen csak előnyére válik.

Ruber József.

³ G. Radbruch: Der Mensch im Recht (Tübingen, J. B. C. Mohr, 1927.).

Lucien Romier, Nation et civilisation, Paris, ed. Simon Kra, 1926, 192 lap.

Négy egymásután sorakoztatott fejezet, mely ugyan nem záródik rendszeres egészbe (talán nem is egy időben készült), de mégis valamiképen összetartozó, mert hangulat és tartalom szerint együtvé fogható gondolat-töredékeket nyújt.

Az első elmélkedés kissé nagyképű címre hallgat: *Esquisse de biologie internationale*. Az aristotelesi autarkeia-követelménnyel szemben a népek közötti csereviszony szükségességét fejtegeti, mint a modern kulturális igények természetes következményét. Érdekes itt az ország-typusok osztályozása a kiviteli cikkek szempontjából. Vannak országok, amelyek embereket, vagy árukat, vagy pénzt szállítanak az idegenbe és végül olyanok is, amelyek közlekedési lehetőséget nyújtanak az idegennek. De mintha ez egyes typusokat megokolatlanul ruházná fel a szerző bizonyos változatlanoknak képzelt sajátságokkal. Miért kellene az embert szállító népeknek eo ipso nacionalistáknak és militaristáknak lenniök? Kína már jóval előbb öntötte kulijait az észak-amerikai területre, mielőtt okot szolgáltatott arra, hogy nemzeti és katonai szelleméről egyáltalán beszélhessen a világ. Viszont jói jellemzi szerző a kérdéses szempontból Franciaországnak a nagy háború által megváltozott helyzetét. A hitelnyújtás lehetősége megszűnt, s így ezentúl nem finaciális, hanem tisztán kommerciális lesz a francia csereviszonylatok alapja.

Az anyagi kérdések után a szellemiek következnek, A nagy világösszefüggések ellenére európainak erezi magát Romier és európai politikát követel (l'importance de l'Europe a második fejezetnek a címe). Szívesen egyetértünk vele abban, hogy van európai hagyomány, amelyet a görög-római-keresztény kultúra alapozott meg, s hogy minden ideális törekvésünknek oda kell irányulnia, hogy e hagyomány tiszteletbentartásával az „európai szellem“ is megmaradjon. E szellem ápolására szerző sem tartja a politikusokat alkalmasaknak: ők hivatásuknál fogva a nemzeti érdekek merev őrei, a nemzeti önzés képviselői. Ezzel szemben ő is ahhoz a társadalmi élite-hez fordul reményeivel, amely a szorosán vett államérdekeken kívül ideális célok szolgálatában nemzetközi megértésre és találkozáásra is képes. És az az élite — különösen ha szervezve van — bizonyonnyal fönn fogja tudni majd tartani az európai kultúrát, sőt tán még tovább fejleszteni is. De mindezzel — s az európai népek közt az őszinte kibékülés szelleme ezen fordul meg — fog-e majd lényeges befolyást gyakorolni az az éliteosztály a reálsan fönnálló ellentétekre, s ez által a politikusokra, kik azoknak hivatott intézői? Hiszen a gyakorlati érvényesülés legjobb esetében a felelős politikusok Romier élite-jéből sorakoznak majd s így — az általa adott meghatározás értelmében — ezek is csak a nemzeti önzés szószólói lesznek. A nacionalizmus és műveltségisupranacionalizmus ebből a dilemmájából szerző ötletességei természetesen nem vezetnek ki bennünket. Szépen fejtegeti ugyan

a háborúskodás céltalan voltát, de azért jóleső *elégtétellel* könyveli el saját maga is Elzász-Lotharingiát Franciaország háborús nyereségei közé.

Már inkább csak honfitársait fogja érdekelni a könyv harmadik fejezete, melyben Romier — elméleti fejtegetései után kissé váratlanul — chauvin franciának mutatkozik be. Szerinte a versaillesi szerződésnek legmélyebb értelme: Franciaország kulturális fölényét biztosítani, s nekik — franciáknak — már csak e szent cél érdekében is ragaszkodniuk kell az ott megállapított aequilibriumhoz. Az itt felmerülő nagy feladat zálogát a háború óta és által módosult francia lélekben látja. Szerinte az ifjúság reálisabb gondolkozású és keményebb elhatározású lett, mint az idősebb generáció volt; a sportot sem pusztán szórakozásból kedveli, hanem a benne rejlő erkölcsi (fegyelmező) indítékok miatt.

Az utolsó szakasz az arisztokrácia igazolásának szól a 2. fejezet megállapításaival érezhető kapcsolatban (*réhabilitation des formules aristocratiques*). Mert itt a szó természetesen nem a régi fogalmat jelenti, hanem — kissé bizonytalan megállapítással — „a nép és polgárság legjavát.“ Egyébként a két legfontosabb aristokratikus elvet szerző világosan látja és származtatja egymásból: az anyagi függetlenséget és eszmei önzetlenséget. A könyv végén — mintha csak egy új politikai párt megszervezéséről lenne szó — részletes útmutatást kapunk arról, hogy miként kell mindazokat egy táborba terelni, kiket bár sem a szocializmus, sem a nacionalizmus mai pártképviselője nem elégit ki, de akik mégsem nélkülözhetik azoknak a mélyen a népben gyökerező eszméknek a jelszavait.

Hornyánszky Gyula.

Ottlik László: A társadalomtudomány filozófiája.

Ezen a címen az elmúlt esztendő végén egy szép kiállítású 228 oldalas mű jelent meg igen előkelő helyen: a Magyar Filozófiai Társaság Könyvtárának 5-ik kötete gyanánt. Szerzője Ottlik László, aki könnyű tollal, a nem szakember számára is élvezhető modorban vezeti végig olvasóját e jelentékeny terjedelmű munka elvont fejtegetésein.

Régebben vallott felfogásával szemben, amely a társadalomtudomány lehetőségét tagadta,¹ jelen munkájában éppen ellenkezőleg a tár-

* *Ottlik László* nagyigényű s a hazai irodalomban úttörő munkája a társadalomtudomány alapvető elméleti kérdéseivel foglalkozik s tudományos érdek, hogy megállapításai érdemleges vita középpontjába kerüljenek. *Moór Gyula* professzornak *in merito* írt bírálata ezt a vitát nagy erővel indítja meg s a Társadalomtudomány abban a meggyőződésben, hogy a termékeny eszmecsere első sorban a fiatal hazai szociológiának érdeke, készséggel bocsátja, lapjait az objectív hozzászólók, első sorban *Ottlik László* rendelkezésére.

A szerkesztő.

¹ *Ottlik*: A marxizmus társadalomelmélete. Bpest, 1922.

sadalomtudomány lehetőségét akarja bebizonyítani, még pedig Kanti alapon: a már létező társadalomtan valóságából kiindulva. Munkája ennél fogva kritikai jellegűnek ígérkezik, — miként az előszó mondja, — nem akar más lenni, mint a már létező tudomány valóságának bírálata. A mű első része, amely „A társadalomtan problémája“ címet viseli, s amely azt tűzte ki feladatául, hogy kifejtsse, miképpen nem lehetséges a társadalomtan, valóban ilyen kritikai jellegű. A második részben: „A társadalomtan elméletében azonban, amely azt óhajtja kifejteni, hogy miképpen lehetséges a társadalomtan, ez a vonatkozás a már létező társadalomtudomány valóságára alig fedezhető fel.

Az első rész ismét három fejezetre tagozódik, amelyek a „Szociológia és tudomány“, a „Szociológia és természettudomány“ és a „Szociológia és szellemtudomány“ címeket viselik. Mindjárt megjegyezni óhajtom, hogy a fejezetcímeknek ezt a megválasztását nem tekinthetem szerencsésnek. Az első fejezet ugyanis lényegileg a Comte-féle természettudományként felfogott szociológia bírálatát, a harmadik fejezet első két alfejezete pedig az ugyancsak természettudományként felfogott lélektan alapján álló szociológiának a bírálatát tartalmazza. A harmadik fejezet utolsó alfejezetének a kivételével tehát az egész első rész logikusan viselhetné a 2-ik fejezet „Szociológia és természettudomány“ címét. A harmadik fejezet utolsó alfejezete pedig logikusan tulajdonképpen nem is tartoznék az első részbe, ahol arról van szó, hogy hogyan nem lehetséges a társadalomtan, hanem a második részbe, mert hiszen nyilvánvaló, hogy szerző a társadalomtant éppen mint szellemtudományt tartja lehetőnek. Igaz, hogy ezek a megjegyzések Otlík művének csupán szerkezeti beosztására vonatkoznak. Nézetem szerint azonban valamely tudományelméleti vagyis logikai munkában különösen fontos, hogy a műnek már beosztása is logikus legyen.

Ami a mű első részének érdemi megítélését illeti, kétségtelen, hogy igaza van szerzőnek abban, hogy a társadalomtudományt nem szabad természettudományként felfogni. Ez az álláspontja azonban nem új, s a pozitívizmus filozófiájának a „teljes lebontása“-t mások már elvégezték. Otlík kritikai fejtegetései nem minden tekintetben a legsikerültebbek. 74 nagy oldalon (23—96. 11.) foglalkozik a Comte-féle szociológia, a biológiai szociológia, a K. Menger-féle „társadalmi fizika“, valamint a lélektani szociológia koncepciójának a cáfolatával. Nem törekszik tömörségre és nem bánik takarékosan a hellyel. Mégis éppen a lényeges pontoknál rendesen szűkszavú lesz s nem egyszer adós marad a bizonyítással. A Comte-féle szociológiai felfogást például azzal cáfolja, hogy megállapítja, hogy „mennél elvontabb a tudomány, annál többet érnek a törvényei és mennél kevésbé elvont a tudomány, annál kevesebbet érnek a törvényei“ (37. 1.) s ebből azt következteti, hogy a szociológiának, mint a Comte szerint is legkevésbé elvont tudománynak a törvényei nem érnek semmit (39. 1.). Azonban a legkevésbé még nem jelent semmit. Megállapítja továbbá ugyancsak

Comte cáfolatára, hogy „a szociológiai törvény tartalmának azt kellene megragadnia, amiben az összes társadalmak megegyeznek egymással, ami a társadalmak, a társadalmi jelenségek közös természete: a társadalmi jelenségek azonban lényeges tartalmukban teljesen meg nem határozható konkrétumok lévén, közös természetük fogalma részleges fogalom, puszta jel“ (42. 1.). Ezen utóbbi állítást (amelyet ritkítva szedettünk) azonban semmivel sem bizonyítja. — A biológiai szociológia lehetetlenségét viszont azzal indokolja, hogy „a társadalmi fejlődés nem megy végbe materialis darabok elkülönülése útján: a társadalmak nem határolódnak el egymástól megfogható körvonalakkal, mint az élő lények, hogy reá lehetne mutatni: ez itt ez a „társadalom“, ez meg egy másik.. Ennélfogva a kiindulásnak csakis a priori megállapított fajfogalomból, triviálisan szólva, „légből kapott“ fejlődéseményből lehet történnie“ (65. 1.) s nem lehetne a társadalomegyedek összehasonlításából a társadalomfaj fogalmát, más szóval a fejlődés tényeiből a fejlődés törvényét megállapítani. Ami szerzőnek ebben az érvelésében meglepő, és legalább is bővebb kifejtést igényelt volna, az az, hogy olyan nagy jelentőséget tulajdonít a fajfogalom megállapításánál annak, hogy az egyedek „materialis darabokra különüljenek el“ ugyanakkor, amikor a biológiai tárgyról másrészt kijelenti, hogy az nem „tipikus“, hanem „normális“ tulajdonságok egysége, ami „annyit jelent, hogy ez a tárgy voltaképp szabály, követelmény gyanánt áll az egyed előtt, s a fejlődés törvénye ekként normatív törvényt jelent“, hogy „a fejlődéstörvényt kifejező fajfogalom eszményt fejez ki“, hogy „a biológiai fajfogalom örök feladat...“ (57. 1.). S ha a társadalom biológiai s ekként természettudományos felfogásának akadálya a szerző szerint az, hogy „a társadalmi fejlődés nem megy végbe materialis darabok elkülönülése útján“, akkor bővebb magyarázatot igényelt volna az is, hogy viszont a lelki jelenségek „természettudományos“ felfogásának miért nem akadálya az, amit bizonyára szerző sem von kétségbe, hogy a lelki folyamatok sem mennek végbe „materialis darabok elkülönülése útján.“ A lelki életre vonatkozólag pedig éppen szerző emeli ki hangsúlyozottan, hogy „a lelki jelenségek összefüggéseiről alkotott tételek nem tipikus, hanem normális relációkat fejeznek ki“ (91. 1.) s hogy „a lélektan még természettudomány, ugyanabban az értelemben, mint a biológia“ (95. 1.).

De nem akarom folytatni a mű első kritikai részének további példák felsorolásával való jellemzését, hanem áttérek a mű második részének, amely „A társadalomtan elmélete“ címet viseli az ismertetésére. Itt is mindenekelőtt egy ennek a résznek a tagozódására vonatkozó megjegyzést kell tennem. Ez a rész ugyancsak három fejezetre oszlik: „A társadalomtan tárgya“ c. 1-ső, „A társadalomtan alaprajza“ c. 2-ik és „A társadalomtan határai“ c. 3-ik fejezetre. Már ezekből a címekből azt látjuk, amiről különben a mű elolvasása is meg fog győzni, hogy „A társadalomtan elmélete“ c. rész, amely kétségtelenül a társadalomtan tudományelmélete-akar lenni, a leglényegesebb tudomány-

elméleti kérdésekkel egyáltalában nem is foglalkozik. A társadalomtan elhatárolása más tudományoktól, amiről a 3-ik fejezet fejtegetéseiben szó van, kétségtelenül tudományelméleti kérdés, azonban inkább bevezető a társadalomtan elméletéhez, mint magának a társadalomtanak az elmélete. Körülbelül ugyanezt mondhatjuk „A társadalomtan tárgya“ c. fejezetről is, bár ez a fejezet, amely lényegileg a társadalom fogalmát igyekszik meghatározni, helyet foglalhatna magában valamely konkrét társadalomtanban is. Ugyancsak magába a társadalomtanba és nem a társadalomtan elméletébe kívánkoznak a 2-ik fejezet fejtegetései is, amelyek egy sereg lényeges és kevésbé lényeges társadalmi jelenség elemzésével foglalkoznak. S másrészt a társadalomtan tudományelméletének olyan lényeges kérdései, mint például a társadalomtudományi megismerés mivoltának, lehetőségének, sajátosságainak, érvényességének, forrásainak, a társadalmi törvény lehetőségének és értelmének, a társadalomtudományi kutatás eszközeinek és módszereinek a kérdései, úgyszólván egyáltalában nem találnak kifejtésre a társadalomtanban ebben az „elméletében.“

Sőt maga az az alapvető felfogás, hogy a társadalomtudomány szellemi tudomány — amit az első rész legvégén inkább csak sejtetett szerző, mintsem hogy alaposan megindokolt volna, — és hogy mennyiben az, ugyancsak nem talált könyvében részletes kifejtésre. Azok a fejtegetései pedig, amelyek a társadalom mivoltáról szólnak, egyenesen arra alkalmasak, hogy a társadalomtudomány szellemi tudományi jellegét elhomályosítsák.

Mert mi a társadalom szerző szerint? „Hatalom“, „materialis erővel való autarchikus rendelkezés.“ Igaz, hogy kiemeli azt is, hogy a társadalom materialis erejének tekintély a forrása, a társadalom tehát „szellemi hatalom.“ „Tekintélyen“ azonban nem ért egyebet, mint „normák elismertetésére való képességet“, aminek „a jelentősége az, hogy az erő alkalmazását fölöslegessé teheti.“ A „normákra“ való eme vonatkozás kétségtelenül élesen megkülönböztetni látszik a társadalmat a természettől, ezt a különbséget azonban azonnal el is mossa szerző akkor, midőn a „természet tekintélyéről“, s a természet által garantált „normákról“ (sic!) beszél. De még ha ezt az utóbbi felfogását figyelmen kívül hagyjuk is, akkor is a „normák elismertetésére való képesség“ nem jelenthet egyebet, mint motiváló erőt. Nem a társadalmi életet mozgató, a társadalmi fejlődésben kifejezésre jutó értékeszmék értelmének a kifejtéséről volna tehát a társadalom vizsgálatánál szó, hanem a normák elismerésének és érvényesülésének a pszichológiai folyamatáról. Aminthogy szerző meg is állapítja, hogy „a társadalomtan a szellemi hatalom érvényesülésének feltételeiről és módozatairól szóló tudomány.“ (114. 1.) A társadalmi hatalomnak ez az érvényesülése pedig szerző szerint a társadalom elismerésén és végső sorban a társadalomtagok meggyőződésén alapul. (125, 130. 1.) A „meggyőződés“ pedig kétségtelenül lélektani folyamat, ezen az úton szerző tehát legfeljebb a lélektani, de nem a szellemi tudományi társa-

dalomtanhoz juthat el. Utóbbihoz csak akkor fog eljutni, ha nem az egyéni meggyőződésekből vagy hasonló egyéni lélektani folyamatokból, hanem objektív kultúrértékekből indul ki. Csak mellesleg kívánom megemlíteni, hogy a társadalom materiális erejének végső sorban az egyéni meggyőződésre való visszavezetése folytán elmossa szerző azt az alapvető különbséget is, amelyet az egyén és társadalom, illetőleg az axiologia és a társadalomtan, valamint az autonóm és a heteronóm norma között megállapított, amidőn a 110. lapon azt mondta, hogy: „a szellemi érték érvényességét m e g g y ő z ő d é s v a g y e l i s m e r é s alapozza meg. Az első esetben a szellemi érték ‚autonóm‘, hordozója az egyén; a második esetben az érték ‚heteronóm‘ és hordozója a társadalom. Az első esetben az érvényesség ideális, a második esetben reális: amannak feltételeit ideális tudomány — az a x i o l o g i a — emennek feltételeit reális tudomány — a t á r s a d a l o m t a n — kutatja“; vagy amidőn a 113. lapon — figyelmen kívül hagyva azt, hogy az „egyéni meggyőződés“ és „a tartalom önmagában evidens volta“, nem jelenti ugyanazt — a u t o n ó m é s h e t e r o n ó m norma között akként különböztetett, hogy előbbinek érvényessége tartalmának önmagában evidens voltán, utóbbié pedig a mögötte álló hatalom szavatosságán nyugszik. Az „egyéni meggyőződés“ és „társadalmi elismerés“, valamint az „autonóm“ és a „heteronóm“ norma, az axiologia és a társadalomtan közötti különbség nem lesz világosabbá az által sem, hogy szerző a 126. lapon „sub specie aeternitatis beszélvén“ megállapítja, hogy ha az egyéni meggyőződés és a társadalmi elismerés között a megegyezés a tőle ismertetett kétféle mód egyikén sem következik be, „abban az esetben ... az egyes a maga meggyőződésével . . . kívül marad, azaz kivettetik a társadalom sáncaiból, s mint ‚lázadó‘ megbélyegzetté lesz és kiközösítettik.“ Ebben az esetben azonban nem is „egyéni“ (individuális), hanem „egyedi“ (szinguláris) értékelésről beszélünk, ezzel a kifejezéssel is jelezve azt, hogy itt voltaképp már éppen a megértés alsó határát súroljuk: az egyed a S t i r n e r-féle „egyetlen“ már éppen nem egyéb, mint a — logikai értelemben — „társadalom előtti“: a t e r m é s z e t i lény. Ez utóbbinak szempontja nem érvényes s ezért szisztematikus értelemben n e m i s l é t e z ő . . . “ De ha ekként az „egyéni meggyőződésnek“ és a „társadalmi elismerésnek“ szükségképp össze kell esnie, mert az ellenkező egyedi (és nem egyéni) meggyőződés „lázas“ és „nem létező“: akkor hogyan lehet erre a különbségre az autonóm és heteronóm norma, az axiologia és a társadalomtan különbségét felépíteni?

De elég volt talán ennyi az idézetekből. Nem akarok foglalkozni szerzőnek a társadalom mivoltáról kifejtett egyéb nézeteivel, így azzal sem, amely mint a természetjogi szerződéses elmélet „egy késő sugara“ lép elénk s amely szerint: „a társadalmi kooperáció éppen abban különbözik egyéb, objektív, azaz külsőleg megállapítható összeműködéstől, hogy a kooperáló alanyok e g y e t é r t é s é n alapszik“ (130. l.). Nem akarok foglalkozni azzal a véleményével sem, hogy a társadalom fo-

galma „ideáltípus.“ Sem a jog és konvenció, az állam, a nemzet, a „rend“, a párt, az osztály, a polgárháború, szabadságharc, forradalom stb. mivoltáról kifejtett nézeteivel, amelyek pedig igen sok tekintetben kihívják a kritikát. Részletkérdések ezek, amelyek a tudományelméleti alapoktól elég messze elvezetnek.

Mindent összevetve elmondhatjuk, hogy szerző nem mindennapi írói készséget árul el. Munkája olvasottságról is tanúságot tesz, bár ez az olvasottság különösen a folyóirat- és monográfia-irodalom terén sok kívánnivalót hagy hátra. Mindazonáltal csak javára vált volna mind szerzőnek, mind az olvasónak, ha várt volna a publikációval addig, amíg munkáját kiforrottabb alakban bocsáthatta volna nyilvánosságra.

Moór Gyula.

Balla Antal: A liberalizmus történelme, gazdasági és politikai tanításai. Budapest, Légrády. 1926. 364 lap.

Balla könyvének megítélésénél külön kell választanunk a történetíró és a publicistát. Munkájának terjedelemben nagyobb része történelmi jellegű. Ennek a megítélése egy történelmi szakfolyóirat hasábjaira és hivatott szakember tollára tartozik. Az a benyomásom, hogy e résznek túlnyomó terjedelme ellenére sem annyira a történelmi megismerés vágya a könyv létrejöttének igazi „causa movens“-e, mint inkább a politikai, helyesebben az apologikus tendencia, mely a történelmi fejtegetések során is lépten-nyomon kiütöközik. Szerzőnk felfogásában szembehelyezkedik azokkal a hazai és külföldi áramlatokkal, melyek már a háborút megelőzőleg, de főleg a háború és forradalmak tanulságai után a liberalizmust a modern élet bonyolult társadalmi és politikai feladatainak megoldására képtelennek tartották s azt igyekszik kimutatni, hogy az igazi liberalizmus vajmi ritka s az a liberalizmus, amit a szomorú következményekért valóban felelősségre lehetne vonni, a legtöbb esetben talmi.

Ez a „világnézeti“ része a könyvnek minden jóhiszeműsége és tudós megalapozottsága ellenére kihívja az ellenvetéseket. Eltekintve attól, hogy a szerző a maga meggyőződését nem tömöríti zárt, egységes, a belső ellentmondásokat eleve kiküszöbölő kritikai állásponttá, a legfőbb hibája a könyvnek az, hogy Balla nem tud, vagy talán nem is akar eléggé tárgyilagos lenni a liberalizmussal ellentétes, röviden „reakciós“ jelzővel bélyegezett egyéb törekvésekkel szemben. Midőn a fejtegetések során az ellentétes törekvésekről esik szó, a történelmi horizont rögtön összeszűkül s a betűk mögül a mindent egyformán megérteni köteles tudós helyett elénk mered a pártember. Az ilyen természetű apodiktikus megállapításokkal szemben meddőnek látszik minden vitatkozás, vagy felvilágosító próbálkozás: az érzelmi alapon történő értékesebb gyökere ugyanis a lélek irracionális mélységeibe nyúlik vissza, hová a meggyőzés logikai fegyverei, vagy a tárgyilagos történelem tanulságai már el nem érhetnek.

Nagy hiánya nézetem szerint a könyvnek, hogy a liberalizmussal ellenlábás rendszerek tárgyalásánál többek között pl. a fascizmust szinte teljesen mellőzi. Néhány nagy idegenkedést eláruló megjegyzést leszámítva, a szerző nem tartja érdemesnek, hogy kissé megálljon annál a mozgalomnál, mely a Sorel-féle szindikalizmusból, a demokráciából és a liberalizmusból kisajátítva a maga céljai számára értékesíthető elemeket, azokat a modern idealista filozófia kohójában egységes politikai rendszerré és dinamikus állam- és társadalomformáló cselekvési elvvé alakította át. Ez a jövőtől terhes, a lelkeket magával ragadó, vagy azokat taszító erő, melynek diadalmas útját az egész világon az embermilliók szimpátiája, vagy gyűlöletétől fűtött rémülete kíséri, minden esetre megérdemelt volna néhány tárgyilagos, komoly szót, pl. a liberalizmus ellenhatásaival foglalkozó VI. fejezetben, Ballá erősen egyéni munkája kétségkívül a gondolatébresztő könyvek közé tartozik,

Huszt József.

L u k á c s Ödön: Az önkormányzati gazdálkodás és kormányhatósági felügyelet. Budapest, kir. magyar egyetemi nyomda, 1927. 30 old.

Minden törvényalkotás tárgyát annak kell legjobban ismerni, aki a törvényszerkesztés munkáját végzi. Midőn tehát a szerző kis munkájával foglalkozunk, tesszük ezt abból a szempontból, hogy az új országgyűlés első törvényhozási munkájául kínálkozó és az „önkormányzati testületek háztartásának hatékonyabb ellenőrzéséről“ szóló kormányjavaslat intern spiritus rectorának a közvélemény általában Lukács Ödönt tartotta s mint ebből a röpiratból megállapítható, nem alaptalanul.

A harminc oldalas kis munka tárgyi beosztása igen nagyigényű. Közli az önkormányzati testületek háztartásának ellenőrzésére vonatkozó kormányzati jogkört megállapító korábbi jogszabályokat és a javaslat erre vonatkozó módosító rendelkezéseit összesen 10 oldalon. A többi 20 oldalból 11 oldalt foglal el a megyék, városok és községek háztartására vonatkozó összehasonlító adatok ismertetése. Az utolsó kilenc oldal pedig „Az önkormányzati gazdálkodás körében észlelhető feltűnő rendellenességek“ külön cím alatt egy konglomerátum, melyben csokorba vannak kötve a javaslat tárgyalásával kapcsolatban hangulatkeltés céljából terjesztett aprólékos ténybeli állítások, teljesen felületes kijelentések az önkormányzati testületek adórendszerének ötlet-szerűségéről, kis vitatkozás az önkormányzati testületeknek a javaslat ellen a kormányhoz intézett előterjesztéseivel és — last but not least — négy oldalas fejtegetés a törvényhatósági önkormányzat és vármegyei rendszer szükségességéről, illetve sükségtelenségéről és feladatairól. Mindent egybevetve túlnagy anyag egy sovány 30 oldalas értekezés keretében. Azt hiszem, megállapíthatom, hogy egy alapos törvényszerkesztőtől elvárhattuk volna, hogy anyagát alaposabban adja

elő, vagy, ha terjedelemben kötve volt és mégis közölni kívánta a nyilvánossággal a törvényszerkesztésnél felhasznált anyag lényegét, úgy arra kellett volna felhasználnia a szükséges oldalakat, hogy elsősorban olyan adatanyagot tegyen közzé, mely még nyilvánosságra nem került, noha a törvény szövegének meghatározására nyomatékos befolyást gyakorolt. Hiszen természetszerű a feltevés, hogy ilyen fontos, közéletünk múltjában a legmélyebben gyökerező intézmények jogkörét oly súlyosan érintő törvényhozási alkotás indítványozására a kormányzat csak igen bő és alapos adatanyag összegyűjtése és feldolgozása alapján határozhatta el magát. Legalább is így kellene lennie.

Mellőzve immár az első tíz recitatív oldal anyagát és rátérve mindjárt a leglényegesebb részre, az önkormányzati testületek háztartási adataira, igen nagy sajnálattal kell megállapítani, hogy a Lukács könyvében közölt adatok alig mennek túl azon az anyagon, mely a törvényjavaslat miniszteri indokolásában is bennfoglaltatik, vagy, legjobb esetben még azokat tartalmazza, melyeket már B u d János pénzügy-miniszter is felhasznált a javaslat bizottsági és plenáris tárgyalásai alkalmával. mondott beszédeiben. Talán a fővárosra vonatkozó adatokban van valami új is és talán újak a füzet szövegéhez függelékül csatolt összehasonlítások a vármegyéknek, a székesfővárosnak, a törvényhatósági jogú és rendezett tanácsú városoknak az 1913, 1927, 1926 és 1925. évekre vonatkozó előirányzatairól. Hogy miért pontosan ilyen visszafelé menő sorrendben történik az összehasonlítás, azt magamnak megmagyarázni nem tudom.

Ha már a törvényhozási munka alaposágát igen hátrányosan befolyásoló tényként kell egyáltalán megállapítanunk, hogy újabban kellő adatbeli anyag nélkül kerülnek a törvényhozás elé a törvényjavaslatok, sajnálatos tény, hogy a szóban forgó javaslat sem tett ez alól kivételt, dacára annak, hogy éppen olyan tárgyú, mely a pontos adatbeli alátámasztást megkövetelte volna. Mivel pedig éppen adatfeldolgozásban jártas tényezők kezdeményezték a javaslatot, elvárhattuk volna tőlük a precíz tudományos munkát is és így igazán azt lehetett volna e röpirat szerkesztőjéről feltételezni, hogy elsősorban ezen hézagnak pótlása végett lép a nyilvánosság elé.

A vármegyei gazdálkodás adatainak a túlköltekezés látszatát feltűntető tételeivel parlamenti beszédekben foglalkoztak és egyenesen a belügyminiszter volt az, aki megvédte a vármegyéket. Szerzőnk rosszul teszi a maga szempontjából, midőn a javaslat érdekében már felhasznált adatokon túlmenően az 1913, illetve 1927. évi összehasonlítást is közli, mert ebből egyenesen kitűnik, hogy míg 1913-ban 13,307.204 koronával járult hozzá a vármegyék személyi kiadásaihoz az állam, ma ez a hozzájárulás, a nyugdíjak nagymérvű emelkedése dacára csupán évi 5,713.094 koronát tesz ki. Közel hét milliót kénytelenek a vármegyék előteremteni, ami egymagában két millió koronával többet tesz ki, mint a vármegyék kiadásainak 1913 óta való teljes emelkedésének összege. A számadatok hézagosságának tipikus esete,

hogy Lukács ismétli a vármegyei pótadókulcs emelkedéseire vonatkozó adatokat, habár a parlamenti tárgyalás alkalmával többen nyomatékosan rámutattunk arra, hogy a pótadókulcs már azért is természetesen magasabb, mert időközben a törvényhozás a pótadó alapjául szolgáló adók számát csökkentette, Habár módjában állott volna a szerzőnek, hogy a jelenlegi pótadóalapoknak az 1913. évi pótadóalapokkal való összehasonlítását magában foglaló adatokat közölje, ez nem jutott eszébe. Pedig őszintén megvallom, hogy aligha egészen helytálló a fentebb említett és az országgyűlésen általam is használt érvelés és azt hiszem, hogy a pontos adatok másról győznének még bennünket. Ezt a feltevésemet a kisközségek házadójának, ennek az elsőrendű pótadóalapnak nagy emelkedésére alapítom.

Szerény egyéni véleményem az, hogy a hivatali állásban levő törvényszerkesztőnek nem az a feladata, hogy csupán az általa tervezett rendszabályok alátámasztására alkalmas adatanyagot szedje össze és bocsássa a köz rendelkezésére, hanem neki kötelessége a törvényalkotás tárgyává tett jelenség egész körére vonatkozó teljes anyagot megszerezni, feldolgozni és közreadni, még akkor is, hogyha azzal az ő álláspontjával ellenkező érveléshez szolgáltatna anyagot. Ezt követeli tőle közhivatali esküje és az abszolút közjóra irányuló kötelezettsége. Ha pedig ebből a szemszögből nézzük a vármegyék háztartásának alakulására nézve nyújtott anyagot, akkor ez kétségtelenül nagyon hézagos és a törvényszerkesztő még igen sok értékes anyaggal maradt adósunk.

Ugyanígy hiányzik a székesfőváros háztartására vonatkozó adatokból is a pótadóalapokra vonatkozó összes adatok. Egyébként az erre az adatkörre vonatkozó résszel keveset foglalkoztam, így itt is tartózkodom a kritikától. Annyit azonban meg kell jegyezni, hogy igen furcsa egy hivatali tényező olyan irányú nyilatkozata, hogy „értesülése szerint“ ma is sokat kifizet a főváros létszámon kívüli alkalmazottaknak. Az ilyenről, pláne, mikor a fővárosnál már régóta ott van az az ominózus pénzügyi ellenőr, egy minisztériumi referensnek pontos adatokkal és nem pusztá értesülésekkel kellene bírnia.

Habár mindenki meg van győződve arról, hogy ma a legnagyobb bajok a vidéki városoknál vannak és azok folytatják a legnagyobb pazarlást, úgy látszik, hogy a vidéki városok a szerzőnek aránylag kedves gyermekei, mert az azokra nézve közölt adatok, némely részükben, egyenesen ezeket tüntetik fel a legkorrektebb színben. Azzal a látszólag javukra szóló adattal szemben, mely szerint a vidéki városok kiadásai nem emelkedtek, sokkal tüzetesebben kellene kimutatni, és pedig nemcsak általánosságban, hanem egyenként is, azokat a kiadásokat, melyektől a vidéki városok időközben megszabadultak, mert ezek városokként igen különböző jelentőségűek, különösen az adóssági terhekkel járt folyó kiadások tételei. Ugyancsak már a városok között sem egészen aránytalanul oszlanak meg azok az új bevételek, melyeket az állam időközben a városoknak átengedett. Ezeknek a bevételeknek a részletes statisztikája igen érdekes lenne és nagyon saj-

nálatos, hogy e tekintetben ez a röpirat még kevesebbet nyújt, mint a törvényjavaslatnak miniszteriális indokolása, mely legalább a kereseti adóra vonatkozólag proponált változtatással kapcsolatban tartalmaz függelékében részletesebb, ha nem is kielégítő adatokat. Itt mutatok rá a röpirat 23. oldalán található, igen különös kijelentésre, mely szerint „az önkormányzati adók kiképzése ötletszerű és nincs az érdekelt-ség elvi alapjára helyezve.“ Szerény véleményem szerint ez nagyon is elméleti magasságú és igen általános jellegű kijelentés. Ezt meg kellett volna magyarázni és ki kellett volna fejteni. Így, odadobva, semmi értelme sincs. De hogyha önkormányzati adórendszerünknek ezt szemére lehet vetni, ennek kizárólag csak a törvényhozási és kormányzati szabályozás hiánya az oka,

A községek háztartására vonatkozó anyagban érezzük legjobban az értekezés adatanyagának hiányosságát, Mily hálás témája lett volna a szerzőnek, ha az erre vonatkozó adatokkal rendelkezett, hogyha részletesen belebocsátkozott volna annak vizsgálatába, hogy a kereseti és forgalmi adó jutalékából származó jövedelem mily aránytalanul oszlik meg és hogy ez mennyire hátrányosan sújtotta a különböző községeket, amennyiben az egyik helyen nélkülözést idézett elő, a másik helyen pedig feneketlen bőségre vezetett. Ily körülmények között a községi adóbevételt egy tételben közölni teljesen értéktelen adat. De nem tudom mire vélni a községi alkalmazottak létszámára vonatkozólag közölt adatokat sem, mert nem tudok velük mit kezdeni. Nem értem, hogy amikor a rendőrséget államosították és azokban a községekben, melyek csak némileg is jelentősek, az állam tartja és fizeti a rendőrséget, hogy lehet a községek (tehát nagy és kisközségek) rendészeti személyzetének létszáma 1925-ben 8760, szemben az 1913. évi 1596-al. El nem tudom gondolni, hogy lehet helyes egy oly statisztika, mely szerint a tűzoltási személyzet 125-ről 1854-re, a közegészségügyi személyzet 1066-ról 3538-ra, a tanügyi személyzet 758-ról 361 l-re emelkedett volna 1913-tól 1925-ig. Kénytelen vagyok számszerűen közölni ezeket az adatokat, nehogy az olvasó tévedésnek minősítse előadásomat és felszólítani a szerzőt, hogy legyen szíves magyarázni ezeket az adatait, mert ezek teljesen hihetetlenek és itt valami olyannak kell az adatok mögött rejleni, amit a közlöttek alapján megérteni nem lehet. A pénzügyminisztérium revíziói kapcsán Abaúj-Torna és Zala-vármegye községeinél foganatosított pótagulcs-leszállításokra nézve közölt és a pénzügyminiszter úr által a bizottságban és parlamentben már említett adatokra vonatkozólag elmulasztja a szerző, hogy foglalkozzék a parlamenti beszédemben felhozott ellenvetésemmel, mely szerint ezek az eredmények csak látszólagosak. Megengedem, hogy e kérdésben adatokkal operálni nehezebb, de a hivatalos tényezőknek mindenestre módjukban állana, hogy erről megbízható adatokat is szerezzenek, amikből láthatnék, hogy bizony azok a községek az elkerülhetetlen kiadásait kerülő formák felhasználásával költségvetésen felül is fedezték. És ez nem is olyan csodálni való, mert sokat meg le-

het csinálni akkor, ha mindenki belátja a kerülő formák nélkülözhetetlenségét. Teljes felelősséggel merem állítani, hogy a mostoha helyzetbe hozott községek egész sora segített így magán, a hatóságoknak, még a legmagasabbaknak is a hallgatóságos hozzájárulásával.

Egészen céltalan és méltatlan dolog ily nagy problémák kapcsán az önkormányzati tisztviselőknek a szemére vetni azokat a rendelkezéseket, amelyek békében is megvoltak, és amely érvek felsorakoztatásával szemben teljesen indokolt a Gaál Gaszton kijelentése, hogy mindenki söpörjön a saját háza előtt. Strandfürdő építése és arcképfestés, közismert hangulatkeltő apróságok, melyek egy szakértekezés keretében nem valók. E helyett, ha már ilyen kérdéseket is szövéstesz, fejtegette volna ki a *szervő* a felfogását arról, hogy miképpen *képzeli* az önkormányzati testületek háztartásában felmerült bajok elhárításához szükséges preventív rendelkezéseket, mert ezekről körülményesebben sem a törvényjavaslat nem szól, sem a röpirat nem tartalmaz egy kategorikus kijelentésen kívül egyebet. A szerzőnek ahelyett, hogy az „önkormányzatok sarkalatos önkormányzati joga“ felett vitatkoznék és kifejtene az önkormányzat közjogi csődjét, amiben igen sok és súlyos ellenvetéssel találkozhatik, ha már erre vállalkozott, azt kellett volna bebizonyítania, hogy az immár szentesítés előtt álló javaslatnak elkészítését milyen alapos vizsgálat és adatgyűjtés előzte meg és, hogy amennyivel a belügyminisztérium eddig gyakorolt ellenőrzésével szemben a maga hatáskörének kiterjesztése következtében a pénzügyminisztérium ettől a törvénytől többet vár, annyal nagyobb alapossággal is készítette elő ezt a törvényjavaslatot. Sajnos, ez a röpirat, ebben a formájában, csak arról győz meg engem, hogy igazam volt parlamenti beszédemben, midőn a következőket mondtam: „Nem tudok sokat remélni a pusztá ellenőrzés ama rendszerétől, melyre ez a törvényjavaslat szorítkozik. Az üzemekre vonatkozó és az autonómia szempontjából egyáltalán nem aggályos rendelkezésektől eltekintve, újat a javaslat nem foglal magában, mindezek a jogok a belügyminisztériumot eddig is megillették. Én abban, hogy immár ez a hatáskör a pénzügyminisztériumra ruháztatik át, illetve lesz kiterjesztve, nem találok elég biztosítékot a javulásra. Feltételezem ugyanis, hogy ez nem azért történik, mintha a belügyminisztérium ezt a hatáskört nem látta volna el megfelelően. Ha pedig ez áll, amint-hogy magam részéről merem állítani, hogy áll, akkor én alig hiszem, hogy azon szempontok előtt, amelyek a belügyminisztériumot meghajlásra bírták, ne lenne majd kénytelen a pénzügyminiszter úr is épen úgy meghajolni. Én azt hiszem, hogy ez így lesz annál inkább, mert hiszen, tudomásom szerint, eddig is minden esetben, midőn komolyabb dologról volt szó, a belügyminiszter úr mindig kikérte a pénzügyminisztérium véleményét. És ha keresem ennek az intézkedésnek a hatását: sehoh sem találok. Meginthathatatlan véleményem, hogy csak az képez itt komoly segítséget, hogyha a baj alapokán változtatunk, vagyis ha megváltoztatjuk az önkormányzati testületek jelenlegi bevételi rendszerét. Csak ha ará-

nyosabb és állandóan egyenletesebb bevételekhez juttatjuk a testületeket, nem lesz módjukban az egyes községeknek és városoknak a kiugrásokra. Ha minden köztisztület egyenlően fogához kell verje a garast és meg lesz szabva az az egyenlő és arányos takaró, amely alatt elnyújtózkodhat, fog a rend helyreállani és fog ismét a takarékoság az egész vonalon érvényesülni.“

E véleményem megváltoztatására a szerző röpirata semmiféle indokot felsorakoztatni nem tudott.

Neubauer Ferenc.

M i k s z á t h K á l m á n : A kötelesség állama felé. Politikai tanulmány. Franklin Társulat kiadása. 150 lap.

M i k s z á t h K á l m á n szépen és nagy erudícióval megírt könyvében azt a tételt állítja fel, hogy „parlamentarizmus“ annyi, mint „az ethikai (értsd: ethikus, erkölcsi alapokon nyugvó) állam önkormányzata“ és hogy „a kötelesség állama felé“ csak azzal a feltétellel haladhatunk előre, hogyha az igazi parlamentarizmust maradék nélkül megvalósítani iparkodunk.

Ez a thézis két alapvető kérdést ad fel: 1. mit jelent az állam önkormányzata? 2. mit jelent az ethikus állam?

Az első kérdésre a választ azzal adja meg a szerző, hogy alternative használja a „állam“ és a „nép“ kifejezéseket, amidőn arról beszél, hogy kétféle kormányzat van: külső kormányzat és önkormányzat. A jelentésintenciónak ez az ingadozása teszi lehetővé, hogy ama probléma feloldassék, mert M i k s z á t h gondolatának értelme nyilvánvalóan az, hogy a népet vagy az a állama kormányozza, vagy külső uralom. (38. l.) Ha azonban tovább követjük szerzőnk fejtegetéseit, e pont körül újabb nehézségek merülnek fel. Szerinte ugyanis az „államönkormányzat“ ismét kétféle: p a r l a m e n t á r i s , vagy d e m o k r a t i k u s . Szeretnők tudni, hová sorol a szerző oly formákat, mint a spártai sztratókrácia, a Senatus Populusque Romanus, a Roy Soleil Franciaországa, a fridericiánus Poroszország? És hogy miért állítja szembe a parlamentarizmust a demokráciával, holott a parlamentarizmus ma maga is demokratikus?

Ezek a kétségek azután vissza is vezetnek ama második alapvetőnek mondott kérdésünkhöz, hogy mi lehet az „ethikus állam“? Demokrácián ugyanis szerzőnk tényleg azokat a racionalisztikus konstrukciókat érti, amelyek az államot az egyesek összetételeként fogják fel, holott a parlamentarizmusban kifejezett eszme szerint az egyes az állam szerve, hordozója. Csakhogy ebben korántsem különbözik a parlamentaris eszmény más r e f l e k t á l t (s nem kigondolt) államideáloktól, amelyek az egyesnek jogait az állami szuverenitásból vezetik le s ez utóbbit nem az egyesek „természetes“ jogainak összegezésére, hanem az alattvalók kötelességérzetére alapítják. Már pedig ép itt tűnik elő az ethikus momentum: a jó alattvaló erkölcsi kötelességének érzi a jogi kötelesség teljesítését

feltéve, hogy a jog igényével fellépő norma tényleg az elismert alkotmányában fennálló államtól ered. És tehát eo ipso: a parlamentarizmus is csak ott rendelkezik az egyesek erkölcsi erőivel, csak ott „ethikus“ kormányforma, ahol rendszere alkotmányosan áll fenn. A praktikumra beállított theoretikus gondolkodásnak, „az utópia szellemének“ eredendő és örök hibája, nem látni azt, hogy az erkölcsi értékítélet a priori semmiféle rendszert nem igazolhat — a posteriori viszont igazolja mindegyiket, amelynek sikerült meggyökeresnie,¹ Nem az a kérdés tehát, hogy több-e az erkölcsi tartalom a parlamentarizmusban, mint más rendszerben, hanem az, hogy melyek azok az elemek, amelyek az igazi parlamentarizmust oly lényegesen időállóvá tették.

Tagadhatatlan ugyanis, hogy a parlamentarizmus, mint a maga ideális teljességében felfogott rendszer, az egyetlen, amely egy nemzet létének tartós és egészséges fenntartásához a funkcionális kereteket megadja. Miért? Mert nem teszi ki a tehetséges vagy tehetéstelen kormányzás esetlegességeinek egy társadalom sorsát és lehetővé teszi azt, hogy minden abban kifejlődő pozitív erőtenyező megtalálja a maga helyét és szerepét a jövőnek előkészítésében, a nemzetfenntartó munkában. A parlamentáris kormányzás indifferens azzal a kérdéssel szemben, hogy az állam berendezése monarchikus, vagy köztársasági, arisztokratikus-e vagy demokratikus. A monarchiát köztársasági alapokra helyezi s emellett arisztokratikus vezetést tart fenn a demokratikus világban.

Ha azonban a parlamentarizmus ideális kormányforma is, ez persze nem jelenti azt, hogy valóban biztosítja is az ideális kormányzást. Ilyesmi előfordulhat incidentaliter és különösen a történelmi visszapillantás megszépítő távlatában. A valóságban mindig lesznek a kormányzottaknak, sőt mondhatni még az önmagát kormányzó nemzet tagjainak sorában is nagy számmal olyanok, akik a kormányzás aktuális módszereivel nincsenek megelégedve. Hogyha e módszernek nincsen alternatívája, hogyha a fennálló hagyományos alkotmány tényleg csak egyféle rezsimnek a fenntartását engedi meg, akkor az elégedetlen elemek a kormányzás elleni oppozícióból az alkotmány, s ezzel a nemzeti lét folytonossága elleni oppozícióba fognak átmenni. A következmény az lesz, hogy a politikai élet a diktatúra és az anarchia két szélsőséges pólusa között fog ide-oda vetődni, s a társadalom hol a deszpoták, hol a demagógok zsákmánya lesz. Nem segítség az, hogyha viszont a kormányzásnak *akárhány* módszerét engedjük meg érvényesülni. A sokpártrendszer tényleg nem különbözik az egy-pártrendszertől, mert a programok és árnyalatok sokasága mögött a személyi érvényesülési kísérletek sokasága lappang, és mivel az egyes személyi frakciók érvé-

¹ Ennélfogva evidens, hogy minden új rendszernek kezdetben erőszakra van szüksége. Az olasz fascista állani keletkezése ad oculos demonstrálja ezt az ősi igazságot.

nyesülésére tényleg mindig igen kis százalék valószínűség esik, a politikai élet nem csupán, hogy veszedelmesen hasonlítani fog a szerencsejátékhoz, hanem a tárgyi ellentétek helyett személyi ellentéteket fog uralni s ezek keserűvé teszik a közéletet, az alattomos intrikák és személyes vádaskodások mérges miazmaival fertőzik meg annak levegőjét. Minden nagyságnak temetője az ilyen közélet, hiszen ha valaki itt nagyobbnak kezd látszani a többieknél, valamennyien összefognak majd ellene, hogy lerángassák arról a piederasztárlól, amelyen állva fölérjük emelkedhetett.

A parlamentarizmusra jellemző kétpártrendszer mindezeket a nehézségeket kiküszöbölheti, amidőn az ellentétet nem kontráriussá, hanem egyszerűen kontradiktóriussá teszi,² olykép, hogy a kizárt harmadik logikai elvének megfelelően a két és csak két párt egyszerű negációja egymásnak és amíg az egyik kormányoz, a másik összegyűjtheti mindazt a pozitív egyéni erőt, amely amott nem boldogulhat, vagy azzal elégedetlen.

Ahol ily kétpártrendszer hagyományosan fennáll, ennek mindkét tényezője a társadalomnak bizonyos állandó rétegeiben gyökerezik, de a mindenkori többséget a labilisabb s a kettő között érzelmileg ide-oda ingadozó tömegek megnyerésével szerezheti csak meg. Mindegyik párt tetemes valószínűséggel számíthat arra, hogy, amíg opposícióban van, a kormányzó párt elkerülhetetlen balsikerei előbb vagy utóbb feléje fogják terelni az elégedetlen rétegeket. Minthogy ilyenformán az ellenzék helyzete mondhatni a legtöbb esetben rózsásabb, mint a kormányzópárté, a pártellentétek nem válhatnak élesekké és keserűekké, nem keletkezik a politikai életre oly veszedelmes „ressentiment“-nyomaték. Emellett és épen ezért a pártok felelősségérzete is épségben maradhat: mindkettő nemcsak a mának, hanem a messze jövőnek is él és nem szorul az alacsonyrendű demagógia módszereire. Másfelől nem csinálhat szűk látókörű s egyoldalú érdekpolitikát sem, mert állandón tekintettel kell lennie azokra a voltakép pártatlan tömegekre, amelyek az egyik választástól a másikig cserben hagyhatják zászlóját, de oda is szegődhetnek alája.

A pártok politikájáról beszéltünk, azonban mélyebb analízisben a pártok politikája csupán fikció. A pártokba szervezett sokaság egyetértése nagyon általános eszméken felépülő pártprogramra szorítkozik, ámde általános eszmék alapján nem lehet kormányozni. Bismarck mondotta, hogy a politikában általános eszmékkel ép oly nehéz boldogulni, mint egy keskeny erdei úton haladni s egy szálfát vinni keresztben magunk előtt. Az angol parlamentarizmus tényeiben megtaláljuk ennek a nehézségnek a megoldását is és ez egyike a legnagyobb diadalainak. Mindegyik pártnak megvan a maga választott „leader“-e és ott ülnek súlyuknál fogva a természetes vezérkarhoz tartozó tagjai az úgyneve-

² Fekete-fehér: kontrárius, fekete és nem-fekete kontradiktórius ellentét.

³ Vezetője.

zett „front-bench“-en.⁴ A „leader“ és a „front-bench“ tényleg merőben független a „back-bench“-től:⁵ elég, hogyha ünnepélyes szónoklatok idején hangoztatják a pártelvekhez való hűségüket, különben csinálhatják a politikát a maguk legjobb meggyőződése szerint, hiszen amit nem lehet a pártelvekkel, azt mindig lehet a nemzet érdekeivel igazolni. És ez az, ami a két-párturalom változó tendenciái mellett a kormányzás folytonosságát és következetességét biztosítja. Pártok, programok, nevek változhatnak: az az embertípus, amely a kormány nádjához kerül, emberöltőkön át azonos marad. Pitt, Grey, Peel, Gladstone, Salisbury, Balfour, Asquith, Baldwin és MacDonald, mint államférfiúi egyéniségek nem lényegesen különböznek egymástól: a változatosságot, a szokatlant, a sajátságost lángelmék meteorszerű megjelenése hozza az angol politikai életbe, de a Canningokat, a Disraeliket, a Chamberlaineiket és a Lloyd George-okat az átlagos angol „tán csodálja, ámde nem szereti...“

Egy erdő közepén fekvő tisztásra több úton lehet eljutni. Az egyik út rövidebb lehet, a másik kényelmesebb lehet: az egyik utas a másik útnak lehetőségét csak akkor fogja átlátni, hogyha már maga is céljához érkezett. A célhoz saját utunkon elérkezve, magunk is úgy érezzük, hogy közelebb jutottunk a szerző álláspontjához. Egy bizonyos értelemben valóban lehet a parlamentarizmust az ethikus kormányzat adekvát rendszerének tekinteni, amennyiben ugyanis — mint épen láttuk — a kormányzásra való hivatottságot nem annyira a zsenialitás, mint inkább az erkölcsi szoliditás standardjaival méri. A nagy koncepciók ritkán érvényesülnek tartós sikerrel a politikában, ahol még a legnagyobb lángelme sem láthatja előre az összes lehetőségeket. A történeti kutatás eredményei mind inkább arról győznek meg, hogy a német külpolitika rettentő összeomlását legfőként annak köszönheti, hogy a törpe utódok vállait lenyomta a Bismarck méreteihez szabott hagyaték ólomsúlya. Annak a politikai koncepciónak, amely élni, tartani akar, egyszerűnek, egyenesnek és könnyen áttekinthetőnek kell lennie, hogy átlagos képességű politikusok is beleélhessék magukat és hogy a közvélemény szilárd bizalmát is biztosíthassa magának. Jó, ha a „man on the street“-től olyan politika támogatását lehet kérni, amelyet az ő józan esze is könnyen igazolhat, mert ezt a politikát szívesen fogja támogatni. S amit itt értelmi erőfeszítésben megtakarítunk, az mind az erkölcsi erők tartakolására fordítható. Már pedig ezektől függ a siker!

Míndeaz tehát nem bírálatal, hanem bevezetésül szolgáljon Mikszáth szép könyvéhez, amelynek itt örömmel adjuk át a szót.

—ő.

⁴ Elülső pad.

⁵ Hátsó pad.

Mályusz Elemér: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Budapest, 1926. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. XII+939 lap.

Ez a terjedelmes és gondos forráskiadvány a magyar kormányzás-történetnek igen érdekes korszakát: az 1790—1795 közötti éveket világítja meg, Ezek az évek — a II. József abszolutizmusának visszahatása, a reform-munkálatok és a Martinovics-féle mozgalom ideje — társadalomtörténeti szempontból is nagyon érdekesek. Mályusz Elemér gazdag anyagot bányászott ki a bécsi házi-, udvari- és állami levéltárból s más levéltárakból, munkáját azonban nemcsak a terjedelmes publikáció, hanem a bevezető-tanulmány is forrásirodalmunk legjobb kötetei egyikévé teszi. A fiatal Sándor Lipót főhercegnek apjához, Lipót királyhoz, majd bátyjához, Ferenchez írt szapora és gondos levelei nagy közvetlenséggel tárják fel a Habsburg államfők gondolkodását, kormányzati rendszerét azokban a nehéz években, amidőn a Szajna partján az emberi jogok kivívása és törvényes biztosítása tartotta lázban a világ formakereső népét és a forradalomnak messzevilágító lángja izgatta Európa minden országának gondolkodóit. Míg Parisban megszületik a demokrácia, a Duna völgyében fejedelmi személyek végzik a patrimoniális állam és a feudális társadalmi rend konzerválását nagy ügyességgel, óvatos gondadal, céltudatos, hidegen számító munkával, E kormányzás erőforrása a dinasztia hivatottságának tudata és az idegen hadsereg csapatai, eszköze az önzésre és nagyravagyásra támaszkodó szolgálat, a jutalmat váró hűség, oltalma a határtalan bizalmatlanság.

Sándor Lipót főherceg nyílt eszű, jó szándékú, kormányzásra termett férfiú volt, ki a birodalmi érdekek korlátai között nagy érzékkel és szorgalommal végezte nehéz feladatát. A nemzeti eszme iránt teljesen érzéketlen. A *gutgesinnt* és *übelgesinnt* emberek két kategóriája nála nem a németiséghez, hanem csupán csak a „Landesfürst“-höz való érzelmeiket fejezi ki. Épp oly kevés érzéke van a felvilágosodás eszméi iránt. Ezt lelki ragálynak tartja, amely teljesen megrontja az embert. Mindaddig, amíg észre nem vette, hogy a társadalom haladása a dinasztikus érdekeket is érinteni fogja, nagy buzgalommal dolgozott a konzervatív reformterveken. Azután ezekről sem akart tudni többé s elkészítette a minden szabad mozgást s a gondolatot is bilincsekbe verő teljes abszolutizmus kormányzati rendszabályát. Érdekes megfigyelni, hogy a feudális társadalmi rend e válaszfútján a retrográd irányválasztásban mennyi része van a dinasztia politikájának s mennyi annak, hogy a magyar társadalom a demokratikus reformra még nem volt felkészülve. 1790 végén a nemesi társadalom még lehetségesnek tartotta, hogy II. Lipót kezét fog a jobbágysággal a nemesi előjogok és kiváltságok letörésére. Szabolcs várhegye próbamozgósítást rendelt el s a nemesség az együttműködésre a jobbágyságot is feleskette. A dietális instrukciók a szabadkőmíves páholyokban készülnek ugyan, azonban radikalizmusuk a régi nemzeti aspirációk gyökeréből táplálkoznak inkább, mint a felvilágosodás eszméiből s jellegük inkább közjogi, mint társadalmi. A szegény bocskoros nemesek kezében volt a helyzet kulcsa, s ezek nem a jobbágyság, hanem a

birtokos osztály mellé állottak s ezzel a radikális társadalomreform lehetősége el volt temetve. Ez a magyarázata annak, hogy nemcsak a jobbágyfelszabadítás gondolata, hanem az a józan és üdvös reformeszme is elejtetett, hogy a feudális birtokok egy része szabad bérletekké alakíttassák. A törvényelőkészítő bizottságok munkája is konzervatív szellemű. Sehogysem áll tehát arányban a gyökértelen s igen szűk körre szorító Martinovics-mozgalom jelentőségével az a szigorú reakció, amelyet a nádor pesszimizmusa miatt kiváltott s amely végzetes következményében Magyarország társadalmi fejlődését egy emberöltőn át teljesen megakasztotta. Az a rendkívül érdekes memorandum, amelyben a nádor a Martinovicsék kivégzése után az ország társadalmi helyzetéről beszámol, már egész sorát sejteti azoknak a megállapításoknak, amelyeket azóta a forradalmak lélektanát vizsgáló szociológusok tettek. Világosan látja a társadalom bajait. A *főnemesség* legnagyobb része irtózik a komoly munkától s azt hiszi, hogy vagyonával mindent megszerezhet, Erkölcstelen és gőgös s így méltán gyűlöletes. Másrésze anyagilag tönkrement s a felforgató eszméknek hódol. Sok csak a maga érdekeivel törődik, a közügyek iránt teljesen érzéketlen s alig van, aki az állam és az uralkodó érdekeit szolgálja. A *köznemesség* műveletlen és a szegény elem is görcsösen ragaszkodik kiváltságaihoz. A társadalom legveszedelmesebb rétege a vagyontalan bocskoros nemesség, mert ez minden izgatásra hajlik s ez a parasztság természetes vezetője. Mindennél fontosabb, hogy ez a réteg meg ne ismerhesse a felvilágosodás eszméjét. A *papság* általában népszerűtlen, ami nem csoda, mert igen kevés a mérsékletes és a krisztusi szeretetnek élő lelkes. Vagy vakbuzgók és türelmetlenek, vagy elbizakodottak és hanyagok. A papi pályának olyan kicsiny a tekintélye, hogy értékes ember alig akar többé e pályára lépni. A *tanárok és tanítók* nagyrészt megfertőzték az új eszmék, ezek a legveszedelmesebb emberek. A városi *polgárság* egyrésze határtalanul gyűlöli a nemességet, egyébként ez jóérzelmű, loyális elem. Csak a vagyontukat vesztett egyének a veszedelmesek. A *jobbágyság* túlnyomó részben még nem ismeri az új eszméket, de már izgatják őket, úgy hogy „vannak akik már kezdenek hangosan beszélni olyan dolgokról, amelyekre azelőtt nem is gondoltak“. A jobbágyságtól azonban egyelőre nincs mit tartani. Annál veszedelmesebb a máról-holnapra élő munkakerülő értelmiség, amelynek nincs mit veszítenie s ezért mindenre kapható. Ide tartoznak a zugírók és a sok ügyvéd, „akik az államnak semmi hasznot sem hajtanak s mindig készen vannak a nyugtalanság szítására. Ez a szellem uralkodik a fölös számban lévő ügyvédek nagy tömegében s nem lévén elég ügyük, sem szellemüket foglalkoztatni, sem kenyerüket megkeresni nem lévén képesek, más gonosz dolgokra, vagy csalásokra vetemednek,“ (821. lap.) A nádor nagy határozottsággal vonja le a céljait szolgáló konzekvenciákat. A cenzúrát ki akarja fejleszteni s úgy itt, mint az oktatásügy egész területén kettőzött ellenőrzést akar gyakorolni. A népoktatást a városokra akarja korlátozni. „Be kell vallanom, hogy a falusi népoktatásának szükségét nem tudom belátni, sőt, hogy attól félek, hogy ez úton a parasztok olyan ismeretekhez jutnak, amelyekre nincs szükségük

s amelyek nem fogják boldoggá tenni őket. Az írás- és olvasás a falusi népnek szükségtelen s ha valamivel többet tanul, nem akar többé megmaradni parasztnak, hanem tanulni akar. Innen a diákság mértékfeletti tömege... Tapasztaljuk, ha a paraszt megtanult írni-olvasni, vagy ha megvan a kellő esze és ítélőképessége, s ilyen minden faluban akad egy-néhány, nem annyira nekivaló gazdasági dolgokra, mint inkább újságok, más könyvek és röpiratok olvasására veti magát, szellemét megrontja, ami csak káros lehet, vagy pedig ami az esetek többsége, e készség elcsatolásának semmi hasznát sem veszi s azt elfelejti, úgy, hogy hiába is tanulta meg. Pedig az elemi iskolák felépítése és fenntartása korántsem csekély terhet jelent. A népet a papnak kell vallási és rendi kötelezettségeire megtanítani.“ Éber szemmel kell kísérni a sajtót. „A magyar újságok is, amelyek már az egész országban el vannak terjedve és amelyeket a falusi jegyzők szorgalmasan felolvasnak a parasztnak, veszélyeseknek tekinthetők, különösen, mert a francia események, sőt az ott tartott s a népet rossz útra vezető beszédek is olvashatók benne. A parasztnak, sajnos, nem tudják belátni az ilyenfajta dolgok rossz következményeit, sőt tetszenek nekik ezek az eszmék s azokat hovatovább magukévá teszik.“ A szellemi élet teljes elfojtása végett főleg a titkos társaságok megszüntetését tartja fontosnak. Érdekes e társaságok s főleg a szabadkőműves páholyok elleni állásfoglalásának megokolása. „Nem engedhető meg, hogy a szabadság és egyenlőség gondolatával, az emberiség boldogulásával és az elnyomottak ügynevezett támogatásával titkos társaságok foglalkozzanak, ez ugyanis veszedelmes, mert nem az alattvalók dolga a kormány fölé tolni fel magukat, és az állampolgárok boldogításával foglalkozni, ami az uralkodók legszebb joga.“

Százharminckét évvel e nevezetes memorandum megírása után különös érzéssel olvassuk a tragikus véget ért jószándékú főherceg írásait, akinek sötét megállapításai és tanácsai nélkül úgylátszik, egészségesebb ütemben folyhatott volna le a magyar társadalom fejlődése. Mályusz Elemér könyve megvilágította annak a szomorú korszaknak első és iránytadó éveit, amelynek végén, egy emberöltő múlva, Széchenyi Istvánnak annyi kitartással kellett ébreszgetnie nemzetét a hosszú, fásult dermedésből,

Szombatfalvy György.

H o r v á t h B a r n a : Az erkölcsi norma természete. Budapest. Kiadja a Budavári Tudományos Társaság. 1926. 195 lap.

Ez a könyv, amely elmélyedő és komoly tanulmányok értékes gyümölcse, az egyetemes értéktannak és az erkölcsi érték elméletének leglényegesebb és legszövevényesebb problémájával foglalkozik, egy olyan problémával, melynek megértésétől függ az ember szellemi alkotásáról tanító bölcséletnek további sorsa. A mű a következőképpen tagolódik. Első rész szól az erkölcsi érvényességről, a második rész az erkölcsi érték kérdését tárgyalja, végül a harmadik rész az erkölcsi normát teszi vizsgálat tárgyává. Ez a

felosztás helyes és a kérdés logikai összefüggésének megfelelő. Érték — érvény — norma, — ezek a fogalmak a legbelsőbb logikai és strukturális összefüggésben állanak egymással s ezért egyik a másik nélkül meg nem érthető, de viszont az egyiknek helyes megértése szükségképpen vezet el a másik kettőnek megértéséhez. Az alapfogalom, amelyből a tárgyalásnak ki kell indulnia, az érték, melyen az érvény fundáltatik; az érvény pedig a norma lényegi megismeréséhez vezet el. Horváth könyve nagy körültekintéssel igyekezik felfejteni azokat az aetheri szálakat, amelyekből ez a nagy fontosságú probléma-komplexum összeszöve van. Jól látja a szerző, hogy az erkölcsi norma megértése az általános értékelméletben elfoglalt álláspontunktól függ: aki az érték különböző területeinek összefüggését nem veszi észre s az érték-fajták közt levő különbségek mellett szó nélkül megy el, az az erkölcsi érték filozófiai megértésére hiába törekszik. Nem lehet feladatunk e helyen részletesen foglalkozni Horváthnak idevágó érdekes fejtegetéseivel; talán lesz alkalmunk más helyen tüzetes vizsgálat tárgyává tenni követett módszerét s e módszer által elért eredményeit. Egyet azonban már itt meg kell említenünk. Feltűnő és sajnálatos dolog, hogy Horváth, aki nagy szorgalommal olvassgatta kisebb jelentőségű külföldi írók műveit is, Böhmnek ide vágó kutatását alig említi és semmiképpen sem értékeli. Ezt itt csak megemlítjük; tüzetesebben más helyen mutatunk rá.

Folyóiratunk szempontjából közelebbről azok a fejtegetések érdekelnek minket, amelyek az erkölcsi normának a normák birodalmában való helyét igyekeznek megállapítani s azzal a viszonytal foglalkoznak, mely van a társadalmi normák és erkölcsi normák, az erkölcs és a jog, a vallási és az erkölcsi normák között. (Főleg 120 sk. 1.)

Itt mindenekelőtt azt kell megjegyeznünk, hogy mi — betolakodó félreértések és félremagyarázások elkerülése végett — soha sem beszélünk a valóság és a természet normativitásáról, mint ezt szerzőnk — úgy látszik Jellinek hatása alatt — teszi (v. ö. 121. sk. 1.). A valóság maga már az ismerés processzusában is normálásra szorul, normálásra, mely az öntudaton fundáltatik. Ahol nincs öntudat, ott nincs norma, mert nincs érték és nincs érvény sem. Amit egyébként Horváth a társadalmi és erkölcsi norma viszonyára nézve megállapít, helyes; helyes az is, amit a jog és erkölcs összefüggéséről mond, de szeretnénk volna, hogy úgy a társadalmi, mint a jogi normák *utilisztikus* jellege kiemeltessék. Hogy a jogi norma a maga érvényét végső eredményében az erkölcsi érvénytől nyeri, az kétségtelen: a cselekvő szellem érvény-karaktere nem lehet kettős, vagy ha még a szokás normáló funkcióját tekintjük, hármassal. Egy és ugyanazon érvény teljeseedik be a jogi és az erkölcsi normák végrehajtása által, illetve végrehajtásán. A jog helyességének mérője az erkölcsi norma.

A vallási és erkölcsi norma között való viszony sokkal bonyolultabb, mint ahogyan azt első látásra gondolnók. Már maga a hit, amely a vallásnak lelki gyökere, egy egészen specifikus tevékenység és specifikus az a norma is, amely a hitből fakadva normálja a hitet. És ez a

norma nem heteronóm, hanem legteljesebb mértékben autonóm, melyben az érték totalitása jut kifejezésre, s amely a maga átütő erejével az igaz, a szép, a jó szféráit is áthatja, a szellem alkotásait alakítja, misztikus erővel és fénnel ruházza fel azokat. Értékükön nem változtat, érvényükhöz hozzá nem tesz, tartalmilag nem bővíti egyiket sem, de a lélek felfelé törekvésének ritka erejét kölcsönzi nekik.

A hármás abszolút értéknorma viszonyának elemzése ismét visszavezeti szerzőt azon subtilis logikai viszonylathoz, amellyel művének első részében találkozunk. Úgy tetszik azonban, hogy a logikai és az esztétikai normák önállóságát túlságosan megszorítja szerzőnk, mikor a logikai és esztétikai érték megvalósításának kategorikus normáját az etnikai normára vezeti vissza. Nem szabad elfelednünk, hogy mind a három önérték egy és ugyanazon érték más-más irányú kisugárzása s megvalósításuk iránt való kötelezettségünk egy közös forrásból fakad. A szellem kötelez a maga megvalósítására.

A végső szakasz metafizikai kitekintésében az erkölcsiség kozmikus értékére mutat rá Horváth s boldog örömmel állapítja meg, hogy az örök theoria és az örök praxis kezét fogva haladnak a végső cél felé. Ez az erkölcsi emelkedettség nemcsak a szerző mély ethosának bizonyossága, hanem a könyvnek is, mely a magyar irodalomnak igazi nyeresége, legszebb ajánlója.

Bartók György.

Az elszakított magyarság közoktatásügye. Szerkesztette: Kornis Gyula egyetemi tanár. A Magyar Pedagógiai Társaság kiadása. Budapest, 1927. 230 lap.

A háború előtti boldog Magyarország nem sokat törődött a szomszéd országok viszonyaival, így közoktatásügyével sem. Még az osztrák tanügyi viszonyokat is csak homályosan ismertük, a velünk egy állami közösségben élő horvátok ránk nézve is sok érdekes tanulságot, sőt követésre méltó példát is nyújtó iskolaügyét az összeomlás előtti években kezdte e sorok írója rendszeresen megfigyelni és ismertetni. Most, mikor a régi Magyarország területén hat állam osztozkodott, több millió elszakított magyar vérünk jajkiáltása nemcsak a céhbéli pedagógusoknak, hanem minden magyar embernek kötelességévé teszi, hogy a szomszédos államok oktatásügyét s azon belül a magyar kisebbségek iskolai viszonyait állandó figyelemmel kísérje. Nagy szolgálatot tett tehát a Magyar Pedagógiai Társaság, amikor illetékes szakemberek által megírt kiadványában világos képet nyújt a négy szomszédos állam iskolarendszeréről és a magyar iskoláknak az elszakítás óta mostanáig lefolyt súlyos viszontagságairól.

A gyűjteményes munkát Kornis Gyula vezeti be rövid, de mesteri tollal megírt tanulmánnyal, amelyben kifejti, hogy az európai nemzeti-ségi viszonyokat nem ismerő jóhiszemű fantaszták és a nagyon is tudatos győző nemzetek által főleg Amerikában propagált pedagógiai pacifizmusnak más célja nincs, mint az embertelen páriskörményeki békének

megkövesítése, a zsákmánynak megmentése az által, hogy a legyőzött népek ifjúsága pacifizmusban, minden nemzeti aspirációról való lemondásában nevelkedjék. *Tőlünk* ezt kívánják; ezzel szemben mindhárom szomszédunk oktatási rendszerét a legnyersebb sovíniszta, asszimilációra törő szellem hatja át, amely a nemzetközi szerződésekben a kisebbségekkel szemben vállalt kötelezettségek nyílt megszegésétől sem riad vissza.

Mint minden gyűjteményes munkánál, a Kornis szerkesztette műben is vannak egyenetlenségek s a szempontokban sincs meg a teljes egység. Legterjedelmesebb s igen értékes a *Románia* közoktatásügyéről írott rész, amely a 230 oldalas műnek több mint felét (13—136. l.) foglalja le. Az elemi oktatásról szóló részt *Barabás Endre*, a közép- és főiskolai oktatásról szóló részt pedig *Jancsó Benedek* írta. Mindkettő évtizedek óta foglalkozott a kérdéssel s a román közoktatásügy egész múltját is a mű céljához képest talán túlrészletesen, kifogástalan tárgyilagossággal ismerteti s szinte meleg szavakkal emeli ki a háború előtti Románia minden fokú oktatásügyi intézményeinek rohamos fejlődését s a nyugati színvonalra való emelkedését. Az ország hirtelen megnagyobbodása, az elemi- és középiskoláknak erőltetetten gyors fejlesztése a megfelelően képzett tanerők híján súlyos visszaesést eredményezett: a romániai középiskolák és egyetemek tanulmányi színvonalának mély süllyedését Jancsó román politikusok és szakemberek nyilatkozataival igazolja.

Szerbia közoktatásügyét *Berkes József* dolgozta fel, részletesen ismerteti nemcsak a jelen állapotokat, hanem a szerbiai iskolázás múltját és az egységes Jugoszlávia számára készített népiskolai és középiskolai törvényjavaslatot is. Az említett szerzőknél jóval több szubjektív érzést és politikumot találunk *Pechány Adolfnak* a *Felvidék* közoktatásügyét ismertető, az előbbieknél jóval rövidebb (186—218 l.) tanulmányában. Itt a történeti rész elmaradását érthetővé teszi ugyan az a tény, hogy Csehország 1918 előtt nem volt önálló állam; minthogy azonban a cseh állam is az oktatásügy egységesítésére törekszik s általában az osztrák iskolarendszert tartotta meg, iskolapolitikájuk megvilágítására kívánatos lett volna az osztrák iskolarendszernek rövid ismertetése is. A „*burgenland*“-i, Ausztriához csatolt területen kevésbé vagyunk érdekelve; az 1920. évi, még mi általunk végrehajtott népszámlálás szerint 25,000 magyar volt ott; számukat az osztrák népszámlálás 16.000-re fogyasztotta. Ezek közül is csak az öt magyar többségű községben lakó magyarok élvezhetnek magyar nyelvű oktatót; a többi számára az egyébként sima osztrák kormányzat sem hagyott meg egyetlen magyar iskolát sem.

Nem lehet célunk e fájdalmasan érdekes könyv bőséges adatainak részletezése; meg kell elégednünk néhány megjegyzéssel. Minket legjobban érdekel, hogyan teljesítették az utódállamok a kisebbségek javára az iskolaügy terén vállalt kötelezettségeiket. Amiről eddig a napilapok útján rendszertelenül, néha az igazság rovására kissé rikító színekben írt cikkekből értesültünk, azt itt tárgyilagosan, s ami különösen értékes, az egyes kormány intézkedések titkos indító rugóinak feltárásával ismer-

jük meg. Sajnos, a tárgyilagosan előadott tények is összeszorítják szívünket. A cél mindenütt a kisebbségek kiforgatása nemzetiségükből, asszimilálása azoknak, akiket kíméletlen gazdasági politikájuk, a nemzeti bolsevizmus névvel illelhető földreformjuk nem tudott kiüldözni, vagy megsemmisíteni. A cél ugyanaz, csak az eszközökben van némi eltérés. A magyar vidékeken levő állami iskolákban kezdetben meghagyták a magyar tanításhoz, de azután fokozatosan teljesen kiszorítják vagy legalább kétnyelvűvé teszik az iskolákat. E téren legmesszebb a románok mentek, akik a „magyar nyelvű“ elemi iskolákba, még a székely falvakba is magyarul semmit sem tudó tanítókat alkalmaznak s legjobb esetben heti néhány órát engedélyeznek a magyar írás és olvasás tanítására. A szerbeknél párhuzamos magyar osztályok vannak magyar-szerb nyelvvel; a Felvidéken már ritkábbak a kétnyelvű iskolák s a színmagyar vidékeken előszeretettel alkalmaznak ugyan magyarul tudó cseheket és tótokat, de a cseh-tót nyelv intenzív tanítása mellett a többi tárgyat mégis magyarul tanítják. Közös vonás a *felekezeti oktatás elszorítása* is. A szerbek teljesen államosították az iskolákat, úgyhogy a volt magyar területen felekezeti iskola egy sem maradt; a románoknál Angelescu miniszter törvénye a felekezeti iskolákat megfosztotta ősi autonómiájuktól s magániskolákká degradálva, részben nyilvánossági joguktól is megfosztva régi jogainak roncsai közt tengetik életüket. A csehek a népoktatásügyet — valószínűleg a vallásos tótság heves ellenállása miatt — még sem tudták államosítani, de a magyar középiskolákat a komáromi bencés kivételével már mind államivá tették s a magyar tanítórendeket, a piaristákat és premontreieket a tanítástól eltiltották. A románok meghagyták a piaristákat és az apácákat, de törvényben mondották ki, hogy a szerzetesrendi iskolák csak románnyelvűek lehetnek. Erdélyben tulajdonképpen nincsenek is már tiszta magyar nyelvű iskolák, mert a román nyelven kívül a román földrajzot, történelmet és alkotmányt is román nyelven kell tanítani; ugyanezen tárgyakat Jugoszláviában szerbül tanítják. Romániában az elemi iskola felsőbb osztályában (V—VII) már csak románul szabad tanítani; az érettségi vizsgálat nem a magyar középiskolákban, hanem idegen bizottság előtt folyik le — egy tárgy kivételével román nyelven.

Súlyosabban beleütközik a békeszerződésekbe az anyanyelv meghatározása terén folytatott erőszakos eljárás is. Romániában, Jugoszláviában a zsidók, ha csak magyarul tudnak is, csak héber vagy állami tanításhoz, de azután fokozatosan teljesen kiszorítják vagy legalább kétnyelvűvé teszik az iskolákat. Közös találmány a „*névvegyelemzés*“ is: az „elmagyarosított“ tanulókat, vagyis akik Romániában görög kath. vagy görög-keleti vallásúak, s mindenképpen, akinek németes, szláv vagy román hangzású családnéve van, a szülők tiltakozása ellenére is kitiltanak a magyar iskolákból s az állami iskolákba utalják, hogy „elfeledett anyanyelvüket újra megtanulhassák“. Épenilyen erőszakos beavatkozás az egyéni jogokba az az eljárás, hogy kath. iskolába református, magyar iskolába német szülő gyermekét nem adhatja s külföldi (magyarországi) iskolába ki nem küldheti. Az „elnyomó“ magyarok idejében törvénybe iktatott s szigorúan követett elv volt, hogy minden szülő abba az

iskolába küldi gyermekét, amelyikbe akarja. A magyar iskolák fokozatos megszüntetésének hatásos módja tanítók utánpótlásának lehetetlenné tétele, Romániában még megmaradtak a régi felekezeti tanítóképzők; Jugoszláviában magyar tanítóképző nincs s a Felvidéken is csak egy róm. kath. tanítóképző maradt meg. Viszont a Magyarországon végzett tanítók oklevelét egyik állam se nosztrifikálja.

Ebben a sivár helyzetben legújabbán némi javulás állott be. Az elcsüggedt, megfélemlített magyarság politikailag szervezkedni kezdett. Romániában, a Felvidéken s legújabbán Jugoszláviában is reálpolitikai alapon magyar pártok keletkeztek, amelyek a kormánypártokkal szövetkezve az addig teljesen védtelen magyarság számára közoktatásügyi téren is ígéreteket csikartak ki. Az ígérek beváltása egyelőre nagyon lassan megy ugyan, s a magyarságot sok csalódás érte, de a nyomás enyhülése s némi javulás mégis megállapítható. A Népszövetség eddig semmit se váltott be kötelezettségeiből; a magyarság egyedül saját szervezett erejétől várhat a jövőben eredményt.

Gondolkodásra int az utódállamoknak lázas erőfeszítése népük kulturális színvonalának emelésére. Mindhárom ország tömegesen építi az elemi iskolákat s szigorúan végrehajtja a tankötelezettséget, mert belátja, hogy a kisebbségek műveltsége messze felülmúlja a győztes államalkotó nép műveltségét. Románia 1930-ra megvalósítja a *hét* osztályú elemi iskolát, Jugoszláviában az új népoktatásügyi törvényjavaslat nyolc osztályú elemi kontemplál, s Ausztria már be is vezette a nyolcosztályú elemi; a csehek pedig évről-évre nagyobb számban létesítik — persze a magyar vidékek kikapcsolásával — a polgári iskolákat. A *középiskolák* szervezésében szintén a legnagyobb erőfeszítést teszi mindhárom állam, hogy a jövőben elegendő számú intelligens eleme legyen a hivatali állások betöltésére, amelyeket — a tanítói és tanítási állásokat is — kezdetben műveletlen vagy félművelt elemekkel volt kénytelen telerakni. Ne haladjunk el — kultúrfölelünk gőgös tudatában — gúnyosan ezen erőfeszítések mellett. Ha nagyrészt igazak is a lapjainkat betöltő hírek a gyorstalpaló tanfolyamokon képzett, sokszor büntetett előéletű és kétes erkölcsű tanzemélyzetről, de tudnunk kell azt is, hogy a tömegesen felállított új iskolák újabb, jobban képzett elemet szállítanak s a be nem vált tanerők jó részét máris kicserélték. Követésre méltó példát nyújtanak az utódállamok a tanfelügyelet teljes kiépítésével. Nálunk az iskolalátogató rendszer megszűnt s a tervezett járási tanfelügyelet még nem tudott megvalósulni; az utódállamok — s még Ausztria is — már mind életbe léptették a járási tanfelügyeletet s ez által az elemi iskolákat — elsősorban a kisebbségi nyelvűeket — évenkénti többszörös látogatással a legintenzívebben ellenőrzik. A tanítói és tanári személyzetet azonban nemcsak a gyakori ellenőrzéssel, hanem a viszonyokhoz képest jó fizetéssel is igyekeznek eredményes munkára s az állam iránti loyális magatartásra serkenteni. Még Ausztriában is valamivel jobb a tanerők fizetése, mint nálunk.

Bizonyosra vesszük, hogy ez az úttörő mű hamarosan újabb kiadást ér s azért szeretnénk néhány pótlendő hiányra rámutatni. Kívánatosnak

tartjuk, hogy — mint Pechány tette — valamennyi elszakított területen levő magyarnyelvű középfokú iskola jegyzéke is közöltessék néhány fontosabb statisztikai adattal; kívánatos volna legalább a középiskolák óratervének közlése is. Legnagyobb hiánya e műnek, hogy alig emlékezik meg a *szakoktatásról* s a magyaroknak a szakiskolákban való részesedéséről. Rá kell mutatnunk arra, hogy a magyarok, mint nemzeti kisebbség, aligha számíthatnak a közhivatalokban való nagyobb irányú elhelyezkedésre s így akarva nem akarva a szabad pályákon kell elhelyezedniök, amelyeken pedig csak kellő szakképzettség esetén érvényesülhetnek, így rájuk nézve rendkívül fontos, hogy megfelelő számú mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakiskolát kapjanak. A romániai és szerb viszonokat e tekintetben nem ismerem; a felvidéki iskolaügy tanulmányozásánál azonban megdöbbenéssel kellett arról meggyőződnöm, hogy a cseh kormány e téren még jobban megrövidíti a magyarságot, mint a középiskolák terén. Néhány évvel ezelőtt mindössze a komáromi földművesiskola, a pozsonyi felsőkereskedelmi iskola és a kassai felsőipariskola magyar tagozatai szolgálták a magyar tanulók szakképzését. Úgy látszik, hogy a magyar kisebbségek vezetői maguk sem eszméltek rá eléggé arra, hogy fajuk boldogulásának előmozdítására elsősorban a magyar szakiskolák kicsikarására kell latba vetni minden befolyásukat.

Benisch Artúr.

Völkerpsychologische Characterstudien. Tíz tanulmány. Szerkesztette dr. Richard Thurnwald. C. L. Hirschfeld kiadása. Lipcse. 1926. 338 lap.

A világháború éveit nagyraőtt és szabadon tombolt a népek egymás elleni gyűlölete. Egész nemzeteket illetett a gonoszság, aljasság minden nemének vádjával az ellenséges sajtó és közvélemény. Mi magyarok ezen a téren a legkonciliánsabbak, legszelídebbek közé tartoztunk, azért mégis emlékezünk mindnyájan arra a nagy csúfokodásra, kicsinyítésre, mellyel sajtónk az ellenséges nemzeteket, olaszt, angolt, franciát illette, Bennünket viszont mint kegyetlen, barbár ázsiai törzset ismertek meg a sajtóból, iskolából a háború alatt felcseperedő entente csemeték. A legfeketébbre azonban valamennyi közül a német népet színezte az ellenséges propaganda, olyan szintartó festékkél, hogy abból valami majd a háború utánra is megmaradjon. Ennek az irányzatnak adja meg a nobilis, magához méltó választ a német tudomány, mikor tárgyilagos vizsgálat tárgyává teszi az egyes népek nemzeti jellemrajzát. Ilyen munkásságot fejt ki a Lipcsében, dr. Thurnwald szerkesztésében megjelenő *Forschung zur Völkerpsychologie und Soziologie* c. folyóirat, ezt a célt szolgálja a vele kapcsolatos kiadvány, az előttünk fekvő munka. A 337 oldalnyi könyv tíz különálló tanulmányt tartalmaz, melyeket a szerkesztőnek, dr. Thurnwald berlini egyetemi tanárnak bevezető sorai kapcsolnak össze. Ez a bevezetés széles látókörű, nagy megértésű gondolkodónak megnyilatkozása, akinek a szel-

lemi társaságában tovább is szívesen időznénk. Thurnwald súlyt helyez arra, hogy feltüntesse cikkírójának földrajzi hovatarтоzandóságát, épúgy mint élethivatását, mondván, hogy nemzetek karakterének megítélésénél mindig fontos, hogy ki az, aki az ítéletet mondja.

Az első cikk szerzője dr. Franziska Baumgarten svájci író, ki ismét felveti azt a régi ötletet, hogy különböző népeknek egyes foglalkozási ágakhoz különös tehetségük van, bizonyos téren felülmúlják a többieket. Közismert dolog szerinte, hogy a magyar hegedűsök, a német és angol technikusok, a francia szakácsok, kalaposnők, orosz táncosok, olasz énekesek stb. igen kitűnők. Viszont ha egy népnek több jó fazeka van, mint a szomszédos törzseknek — mondja Baumgarten — ez arra mutat, hogy az előbbi népben nagyobb mennyiségben fordulnak elő azok a pszichofizikai tulajdonságok, melyek a jó fazék előállításához kellenek, mint az utóbbiakban. Ez a szempont egyoldalú; a fazekak jóságát a pszichofizikai adottságoknál erősebben befolyásolja a környéken található agyag minősége, azután pedig az általános kultúrnívó. Európa országai nem aszerint váltak iparúzó vagy agrár államokká, hogy melyik népnek mihez volt kedve és tehetsége, hanem aszerint, hogy milyen geográfiai körülmények között, Európa nyugati vagy keleti végén vannak elhelyezve. A magyar technikusnál sem a pszichofizikai adottság hiányzik, hanem az anyagi lehetőség, a német és angol gyárak, a vas és a szén. Franciska Baumgarten ötlete nem hat meggyőző erővel, de manapság a tehetségvizsgálat fellendülése idején, nem is egészen elvetendő, ő azt sürgeti, hogy foglalkozzék ezzel a problémával komolyan a kísérleti pszichologia és nem lehetetlen, hogy egy alapos tanulmány ezen a téren tényleg érdekes eredményeket hozna.

A kötet második cikkét dr. F. Herz bécsi külügyminiszteri tanácsos írja. A nemzeti karakterek különféleségével foglalkozik, alapul véve Ernst Moritz Arndt (1769—1860) műveit. Hosszasan ismertetí ennek az írónak megállapításait a különböző népek, de különösen a németek és franciák jellemét illetőleg, mely megállapítások erősen eltérnek egymástól Arndt korábbi és későbbi műveiben. Ennek a tanulmánynak igazi tanulsága az — amit pedig Herz nem emel ki kellőképpen, — hogy ha egyes szembeötlő jellemvonásokat le is szegezhetünk, a nemzetek alapkaraktere nehezen határozható meg és hogy nemzeti érdek, indulatok, politikai helyzet e téren szokatlanul erősen befolyásolják a tudományos eljárást.

A kötetnek magyar szempontból legjelentősebb cikke a külföldi németekről, a kivándoroltakról szól. Prof. dr. W. von Hauff a szerzője, Berlinből. Keresi az okokat, melyek a németeket kivándorlásra készítették, a körülményeket, melyek közé külföldön jutottak és azokat az eredményeket, melyeket az általános kultúra terjesztése körül elérhettek. Keresi végül az elvándoroltak kapcsolatát a nagy németiséghez. Ez a cikk érdekfeszítő olvasmány azok számára, akik foglalkoztak a magyar kivándorlás kérdésével, mert Hauff meg-

állapításai majdnem szóról-szóra alkalmazhatók a magyar kivándorlókra is.

Hosszabb tanulmány dr. Hermán K a n t o r o v i c z freiburgi egyetemi tanáré, melyben azt igyekezik bizonyítani nagy készültséggel, hogy az angol politika irracionális, K. célja az a dicséretes törekvés, hogy a németekben eloszlassa az előítéletet és gyanakvást a számítónak, erőszakosnak híresztelt angol politikával szemben. Azt fejtegeti, hogy az angol politikusok, diplomaták abszolút jóindulatúak, nem terveznek, nem számítanak, cselekvéseik szinte öntudatlanok, a pillanat hatása alatt és szüksége szerint keletkeznek, tehát nem üznek racionális politikát. Szembe állítja ezzel az öntudatlan angol politikával a császári Németország önző, számító, tudatosan tervező külpolitikáját. Szerinte, Németország folytatott racionális politikát, nem Anglia. — Kantorovicznak már a kiindulása is hibás. Ő a racionális politikát, mint a minden áron hatalom növelésére törekvő, erőszakos politikái határozza meg. Már pedig ez nem áll. A racionális politika, az „értelmes“ politika fő tulajdonsága, hogy előrelátó, a jövő nemzedékek érdekében is számol és a hatalom momentán növeléséért nem kockáztatja a jövőbiztonságát, P. o. Csehország erőszakos politikát űzött a világháború után, — de nem racionális politikát. A racionális politikát, a szó szorosán és egyúttal legnemesebben vett értelmében, ma is Anglia űzi Európában a legtökéletesebben. Ez ellen az általánosan tudott tény ellen hiába érvel Kantorovicz német diplomaták nyilatkozataival angol kollégáik tudatlanságát illetőleg, sőt az angolok is hiába mondják el, hogy ők minden dolgukat terv nélkül, a pillanat hatása alatt intézik. Ha ez igaz, akkor is csak azt bizonyítja, hogy az angolnak már nem is az agyában, hanem a vérében és az ösztönében van a diplomácia, mint például az öltözködés tudománya. Közismert dolog, hogy az angol férfin így-úgy lóg minden gondtalanul felvett ruhadarab — együttvéve mégis az angol úr kelti a legtökéletesebben öltözött férfi benyomását. Az angol politikában feltétlenül van terv és számítás, ha ezek nem is domináltak olyan feltűnően, mint a nehézkes, sokkal fiatalabb és gyakorlatlanabb porosz külpolitikánál, — a különbség csak az- hogy volt a számításon, tervezésen felül is valami — nem irracionális, hanem intuíció. Intuíció pedig nincs anélkül hogy háttérben tudás és ratio ne állna. Ezeket se barátságos, se ellenséges indulattal nem lehet elvitatni az angol diplomáciától.

Amerikai kultúrproblémákról ír A. K ü h n e m a n n, berlini Studienrat. Anyagát nagyrészt Granville Stanley Hall amerikai író és pedagógus műveiből veszi. Hall több esztendőt töltött Németországban és hazájában meg akarta honosítani, ami jót a német nevelésben látott. E célból ostromozza az amerikai nevelési rendszert, néha egészen túlzott keménységgel, főleg az uniformizálást vetve szemére. A német Studienrat élvezettel visszhangoztatja Hall vádjait az amerikai nevelési rendszerrel szemben. Vájjon igaza van-e? Erre csak az lehet a válasz, hogy „gyümölcseiről ismeritek meg a fát.“ Az amerikai népnevelés egészen kiváló. Az amerikai munkás szellem, erkölcs, tudás, kul-

túra dolgában magasan felette áll az európai országok köznépeinek. A vádak ma még részben megállnak a középiskolával és még erősebben az amerikai egyetemek átlagával szemben, az amerikai középosztály még nincs európai nívón. De a fejlődés üteméből ítélve, Amerika ebben sem fog sokáig hátramaradni. Ne féltsük Amerika kultúráját — már nem sokáig fognak hozzánk jární, hogy kölcsönkérjék a miénket. Dr. Hanns P o l l o g g (Köln) a németellenes propaganda megnyilatkozásait gyűjti össze olasz, spanyol és francia lexikonokból és kézikönyvekből. Fáradtságos és nem sok örömet okozó munka, de hasznos. Jó lenne, ha már egyszer mi magyarok is komolyan foglalkoznánk a kérdés bennünket illető részével.

Dr. Josef L. S e i f e r t bécsi miniszteri titkár a szláv népek sokat vitatott „békeszerető“ természetét vizsgálja, összegyűjtve az idevágó irodalmat. Arra az eredményre jut, hogy a szlávokból nem a személyes bátorság vagy kegyetlenség hiányzott a történelmi idők folyamán, hanem a szervező erő, a parancsolni és engedelmeskedni tudás. Ez a tanulmány alapos tudással, sok hozzáértéssel van megírva.

Dr. Zdenek U l l r i c h , a prágai német egyetemen asszisztens a szociológiai szemináriumban. Pontos, részletes ismertetését és analizését adja egy új vallásszekta keletkezésének, melynek processusát személyesen figyelte meg a közelmúltban Morvaország egy kis helységében.

A berlini dr. Paul K r i s c h e cikkének címe: „A nő Szovjet-oroszországban.“ Kirsche megállapítja, hogy Szovjetország törvényei a nőt teljes önrendelkezési joggal látják el és a férfival egyenjogositják. A házassági törvények annak az „új“ morálnak az alapján hozattak, melynek tételeit Alexandra Kollontáj fogalmazta meg. Ez új morál két alapelve: a szerelmesek egymás iránti teljes őszinteségének követelménye és az a tilalom, hogy a szerelmi életben mást megkárosítani nem szabad, — sem gazdaságilag, sem másképen, sem a partnert, sem a leendő nemzedéket. A házassági törvény megkönnyíti a válást, — mégis az orosz családi élet teljes szétzüllesztéséről szóló hírek túlzottak. Az anyát erősen védi a törvény; az apának gondoskodnia kell gyermekéről, ám a gyakorlatban a törvény sokszor nem hajtható végre. Ezért még ma is hatalmas csapatokban kóborolnak Oroszországban az elhagyott gyerekek. Az új törvényhozás azonban csak a városokat érinti behatóan, a nagy orosz puszták falvaiban ma is változatlanul folyik a régi patriarchális élet. — Kirsche tanulmánya igen objektív, sokoldalú megvilágítást ad. Érdekes, hogy éppen abban támadja az oroszokat, amiben erősek: az elméletben. Nem a kóbor, elhagyott gyerekeket veti a szemükre, törvényeik gyengeségének ezeket az eleven bizonyítékait, — Alexandra Kollontáj alapelveit hibáztatja; pedig ennek mindkét tétele jó és elfogadható. Ami jó, az jó marad, ami igaz, az igaz marad — még akkor is, ha az igazságot — annak szerencsétlenségére — éppen a bolsevikiek találják hirdetni. Azért az igazságból nem lesz bolsevik igazság és az, amit ők új morál néven igyekeznek kisajátítani,

nem az övök és nem is új — igen régi és az emberi lélek mélyéből fakadó morál az, — csak megvalósítani nehéz a földi életben.

Az utolsó cikk írója dr. Július Rud Kaim (Konstantinápoly). Rendkívül élesszemű megfigyelő, ki komoly és mégis színes leírásban hozza közelebb hozzánk Levante tarka népkeverékét. A levantinusok, mohammedánok lelki világát, pszichológiáját ismerteti, boncolja, rámutatva a vallás és az erotika szerepére kelet férfiainak és asszonyainak életében.

Nagy élvezet végigolvasni ezt a kötetet, ha itt-ott ront is rajta némi nehézkesség, hosszadalmasság, — ami úgylátszik, csakugyan hozzátartozik a német nemzeti karakterhez. Eszébe jut és rosszul esik esetleg az is a magyar olvasónak, hogy Magyarországról még mindig csak a régi babonákat tudják odakünn, p. o. hazánk legkitűnőbbjeinek a magyar (cigány?) muzsikusokat tartja F. Baumgarten, avagy azt mondja a kitűnő osztrák Hertz, hogy amit 1798-ban írt Arndt, az ma is igaz a magyarokat illetően, — t. i. hogy rendkívül erős bennük a nemzeti öntudat, de jobbgységben tartják a köznépet; Reméljük, hogy érdekes tanulmányaik során idővel majd ezeknél tisztább fogalmakat fognak szerezni rólunk az alapos németek. Egészében véve azonban igen rokonszenves, becsületes törekvés tanújele ez a könyv, mely megérdemli a komoly érdeklődést, Magyarország felől is.

Bobula Ida.

Budapest Székesfőváros Statisztikai és Közigazgatási Évkönyve.

XIV. évf. Szerkeszti: dr. I l l y e f a l v i I. L a j o s. Budapest, 1926. 450+XVIII+939 old.

Ez az imponáló terjedelmű évkönyv a főváros statisztikai adatgyűjtésének az 1925. év végéig terjedő eredményeit tartalmazza. E gazdag tartalmú kötetet, mint már az előző évfolyamot is, *dr. Illyefalvi I. Lajos*, a hivatal új igazgatója szerkesztette.

A munka két részre oszlik: Az első rész Budapest közigazgatásának 1921—1925. évi jelentése. Örömmel kell üdvözölni az 1912. óta szünetelő közigazgatási jelentéssorozatnak újbóli megindítását; Budapest közállapotaiba és viszonyaiba alapos bepillantást nyerhetünk belőle. A jelentés kiterjeszkedik a főváros közigazgatásának minden fontosabb ágára, s tömör összefoglalásban tárgyalja a hat esztendő történetét. Második — nagyobb — része a Statisztikai Évkönyv, folytatólag közli a régóta ismert, jól tagolt fejezetek legújabb statisztikai adatait, s ahol volt rá mód, új irányú adatgyűjtéssel is gazdagította a munkát.

A kötet már az 1925. év végi *budapesti népszámlálás* ideiglenes eredményeit is közli. E szerint: Budapest népessége 1920 óta mintegy 32.000 fővel szaporodott. Ez a szaporodás az előző 1910—1920. évtizedéhez képest (a szaporodás akkor csupán kb. 48.000 lélek volt), jelentékeny, de jóval alatta marad a korábbi békeidők átlagának. Az ok: a trianoni békeszerződéssel elcsatolt területekről 1920 óta Csonka-

magyarországba menekültek (a hivatalos nyilvántartás szerint 58.713 lélek) jelentékeny része a fővárosban keresett boldogulást.

A főváros népességének nemek szerinti megoszlása a nők arányának további emelkedését mutatja: 1925-ben 1000 férfira (a katonaság beleszámításával) 1158 nő jutott, 1920-ban csak 1154. A világháború hatása ismerhető fel világosan Budapest népességének kor szerint való megoszlásában. A háború alatt elmaradt születések folytán a gyermekcsoportok képviselője 1925-ben is az előző népszámlálások adataihoz képest kisebb mérvű volt. Budapesten a gyermekkorcsoportok fejlődése már korábban sem volt kedvező. Az 1925. évi népszámlálás eredménye e tekintetben további kedvezőtlen alakulást tüntet fel. Budapest népességében a hitfelekezetek közül 1920 óta 1925-ig a római katolikusok száma kb. 27.900 fővel, a reformátusoké 8.200-zal emelkedett; a zsidóké kb. 8.500-zal csökkent. (Az „egyéb és ismeretlen vallásúak“ száma 1925-ben 6.668 volt, ebből a számból 4.930 ismeretlen vallású.) 1925-ben Budapesten a hitfelekezetek aránya így alakult: római katolikusok 60.0 (1920-ban 59.1), reformátusok 11.4 (10.9), ág. ev. 4.7 (4.8), izraeliták 21.5 (23.2). Nem érdektelen változások. Fővárosunk nemzetiségi összetétele egyfelől a magyar ajkúak arányának további emelkedését (1925-ben 93.3, 1920-ban 90.2%), másfelől az idegen ajkúak arányának fokozatos csökkenését mutatja: német 4.2 (6.5), tót 0.9 (1.5) és egyéb 1.6 (1.8). A fejlődés itt annyira éles, hogy bizonyos tekintetben fenntartással kell fogadnunk.

Az Évkönyvben oly fejezeteket is találunk, melyek a korábbi évkönyvekből — vagy teljesen, vagy részben — hiányoztak. Szociálpolitikai szempontból nagyon értékes pl. a *lakásviszonyokra* vonatkozó adatok jelentékeny mérvű kibővítése, E sorok írójának alkalmá volt a múlt év őszén megtartott országos társadalompolitikai értekezleten rámutatni a *jelenlegi* lakásviszonyokat ismertető országos statisztikai adatok hiányára. Kétségtelenül az eddig rendelkezésünkre állott 1920. évi adatok abból a szempontból már alig voltak megfelelők. Az 1925. évi összeírás most nyilvánosságra hozott eredményei valóban a megindult nagyobb arányú építkezési tevékenységet, de amellet általában mostoha lakásviszonyainkat egészen új megvilágításba helyezik. Budapesten a rendes, lakott lakások aránya a szobák száma szerint 1920-ban és 1925-ben a következőképpen alakult (%-okban):

	1920-ban	1925-ben
1 szobás lakások	53.1	54.1
2 „ „	26.6	26.4
3 „ „	11.9	11.5
4—5 „ „	7.3	7.0
6— „ „	1.1	1.0

1925-ben még mindig 5.971 pincelakást írtak össze, A rendes lakások lakói közül pedig a munkásság mintegy 267 ezer főnyi tömegéből 1.155-en csak konyhában, 212.715-en egyszobás lakásban laktak; a közel 100 ezer köztisztviselő (és családtagjai) közül 19 konyhában, 13.231

egyszobás, 35.650 kétszobás lakásban kapott hajlékot. Még sötétebb képet adnak a budapesti lakásviszonyokról egyéb számok: A zsúfolt munkáslakásokban *szobánként* öt lakóval 41.700, 6 lakóval 29.536, 7 lakóval 18.231, 8 lakóval 10.652 munkást találtak, s a szobánként 9—18-ával lakó munkások száma pedig 12.911 volt. Nem sokkal rózsásabban a köztisztviselőkre vonatkozó adatok sem: A köztisztviselők közül szobánként 2—3 lakóval 21.056 egyén, 3—4 lakóval 6.263 lakott, míg azoknak a köztisztviselőknek a száma, kik szobánként 5—11-ed magukkal voltak kénytelenek szorongani: 1804 volt. Ezek a kiragadott statisztikai adatok is méltán gondolkodóba ejthetik a szociálpolitikusokat; a fővárosunk kedvezőtlen lakásviszonyainak javítása érdekében *még sok a tennivaló.*

A *hitelviszonyokat* ismertető fejezetet is sok új táblázat gazdagítja. Fővárosunk *szociális viszonyait* ismertető új, nagy fejezet is. A háború utáni fokozódó drágulás különböző étape-jai vonulnak el előttünk, az öttagú munkáscsalád heti szükségleteinek 1921—1925. évi adataiban, a drágulás 1922—25. évi indexszámaiban, stb. Részletes kimutatásokat találunk egy négytagú család heti kiadásairól, a kispolgári családok megélhetési viszonyainak változásairól, a munkabérek és az életszínvonal legújabb alakulásáról, a munkanélküliségről, a munkaközvetítésről, a munkásbiztosító pénztárak működéséről, a szakszervezetek tevékenységéről és fejlődéséről, különféle fogyasztási szövetkezetek működéséről, A székesfővárosi üzemek munkásának számáról és munkabéreiről, a főiskolai hallgatók szociális és gazdasági viszonyairól.

Ezután az *árak, bérek és fizetések* alakulását ismertető fejezet következik. Az Évkönyvben közölt gazdag statisztikai anyag kiindulási alapot szolgáltat a magyar árstatisztika és a családi budgetek statisztikájának további kiépítéséhez. A munkások heti béreire vonatkozó adatokat a tisztviselők fizetéseivel szembeállítva, számszerint is kimutatható az, hogy a tisztviselői elem a háború előtti állapotokhoz képest még 1925-ben is elég rossz helyzetben volt. Néhány szemelvény a kimutatások tömegéből: A magántisztviselők kategóriái közül a kisbankok tisztviselői 1925-ben háború előtti fizetésüknek csupán átlagban 55%-át kapták, szemben az ügyvezető igazgatók sokkalta kedvezőbb: a békei níveaut is felülmúló (103.7%) fizetési viszonyaival. Nagyjában hasonló alakulást találunk a középbankok fizetésénél is, míg a nagybankok kezdő tisztviselői átlagban — a kimutatás szerint — háború előtti havi fizetésüknek csupán 39.3%-át, az osztályvezetők pedig 62.4%-át kapták. A nagybankok igazgatóinak (aligha kedvezőtlen) fizetési viszonyaira vonatkozó adatokat nélkülözzük a kimutatásokban. Az így egyenlőtlenül alakuló 1925. évi banktisztviselői fizetési viszonyok nehezen egyeztetethetők össze pénzintézeteinknek az infláció utáni tőkeátmentési arányával. A közszolgálati alkalmazottak fizetései valamivel arányosabban alakultak: az állami tisztviselők kezdő havi fizetése 1925. év végén a békebeli fizetés 70.2%-ának, az V. rangosztálybelieké 56.1, a miniszteri és *hasonló rangúaké 65.2%-nak felelt meg.* Általában *kedvezőbb a helyzet* a fővárosi tisztviselők fizetéseinél.

A lakásviszonyoknak társadalmi rétegződés szerinti vizsgálatával, s a szociális viszonyok, az árak, bérek, fizetések statisztikai anyagának részletes feldolgozásával nagy szolgálatot tett a kötet szerkesztője a főváros szociális viszonyai tanulmányozóinak.

A *közjótékonyág* című fejezetben szemünk elé tolnak azok a rideg számsorok is, melyek a veszített háború, pénzünk értékének leromlása, főleg pedig a trianoni békeszerződés káros következményeinek halvány visszatükröződései. Magyarország erőszakos feldarabolása következtében az elcsatolt területekről történt expatriálások arányára enged következtetni a menekülteknek az Országos Menekültügyi Hivatal által 1924. év végéig nyilvántartott 350.000 főnyi száma. Midőn a menekültek e nagy tömegére s keserves szenvedéseire gondolunk; szinte meg kell döbbenünk azon, hogy 1924-ben még mindig 13.185 (!) vagonlakó menekültet írt össze a statisztika.

Az Évkönyv statisztikai részét a magyar és külföldi városok összehasonlító táblázatai zárják be. A magyar városok statisztikai anyagában lapozva, önkéntelenül is eszünkbe jut az a sikerült kísérlet, mely a háború előtt (1912-ben) a magyar városok statisztikájának első kiadványát eredményezte. Ennek életrekeltségére ma talán nagyobb szükség volna, mint korábban. Abban a nagyszabású munkaprogrammban, melyet a fővárosi statisztikai hivatal maga elé tűzött, talán lesz hely a magyar városok statisztikájának feldolgozására is. Az újonnan beillesztett nemzetközi összehasonlító statisztikai rész nyilván még fejlődni fog.

Szádeczky-Kardoss Tibor.

Bibó I s t v á n : A primitív ember világa. Szegedi Tudományos Könyvtár. II. kötet. 62 l.

Solymossy Sándornak egy évvel ezelőtt megjelent tanulmánya után (Ethnographia 1926. évf. 1. sz.) most *Bibó István* tesz kísérletet az etnológiának, mint önálló tudománynak megalapozására. Ameddig az összehasonlító néptanból nem lesz önálló néptudomány, vagyis míg a földrajz, a történelem vagy az embertan céljai szolgálatában egyszerű *leírásra* szorítkozik, nem teljesítheti igazi feladatát: a kultúrmozzanatok *összefüggéseinek* felkutatását. Ezzel lépne az etnológia a szellemi tudományok sorába s válnék képessé törvényszerűségek felismerésére. A szerző néhány jelenségsoporra vonatkozólag rá is mutat röviden a primitív népek lelkiületének közös és összefüggésbe hozható vonásaira, érdekes magyarázatát adván a kezdetleges ember azonosító és azonosuló természetének, a személyesítő hajlammak, a konkrét és reális dolgokhoz tapadó lelkiességnek, a látszólagos diszharmóniának látszó végtelenségnek és a primitív ember alogiczizmusának. Bibó azt kívánja, hogy az etnológusok az emberi szellem *változékonyságára* irányítsák mindenek előtt figyelmüket, mert ettől várja a különböző kultúrák benső törvényszerűségének megismerését. Az etnológia, a szociológia és a história egymást támogató tudományok. Nagy jövőt jósol az etnológiának, mert a kultúrfogalmak györeyet eredetét s ezzel a kultúrtudományok metafizikáját ez van hivatva felderíteni.

A magyar tudománypolitika alapvetése. Szerkesztette: Magyary Zoltán. A Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetségének kiadása. Budapest, 1927. VIII. + 628 l.

Annak a nagyarányú és fáradhatatlan organizatórikus munkának, amely nálunk a tudományos munka fejlesztése érdekében öt esztendője indult meg, érdekes és értékes terméke ez a logikus rendszerbe foglalt, gazdag és változatos tartalmú, szépkiállítású, hatalmas kötet. Tudománypolitikai alapvetés a célja s a tudománypolitikán itt a legilletékesebb szómagyarázó: Klebelsberg gróf bevezető szavai szerint a tudományos élet felvirágoztatása érdekében kifejtett tervszerű és rendszeres tevékenységet kell érteni. A Maecenas-ok helyébe az állam, annak kormányzati szerve lépett, amely tervszerűen és céltudatosan akar dolgozni. A tudományoknak előbb szabadon nőtt, vadon tenyészett kertjében, hol senki sem nyesett vagy öntözött s a napfényért és esőcseppért egymással viaskodtak a bozót növényei, megjelent a gondos kertész, lelkében a „lucidus ordo“ eszméjével s az állami támogatások és ösztöndíjak öntözőkannájával kezében, amely felé áhítva nyúlnak az áldott vetemények és henye dudvák, a hasznos és meddő alakulatok minden fajtái, rég gyökeret vert intézmények terebélyes fái s a frissen oltott reményteljes palánták. Nagy opuszaik mellett meggörnyedt, életük gyümölcsét megérlelni vágyó öregek s a szelek szárnyán repülni vágyó ifjú csemeték szomjúhozzák az éltető záport. Nagy, nehéz, felelősségteljes feladat a jó kertész tisztét ellátni ebben a rengetegben, hol minden növénynek megvan a maga egyénisége és sokszor nem is látható létjoga, ahol a sokféleség a törvény, ahol a nyeső-ollót használó vagy karót tűző kéz soha nem tudhatja százpercentes biztossággal, hogy vadhajtatást távolít-e el, hogy termő indát szöktet-e magasra? E kötet sok lapján megnyugtató sorok tanúskodnak arról, hogy aki ezt a nagystílusú tudományszervező munkát megindította és irányítja, ismerte a munka kényes természetét s a tudományos élet anarchiáját nem despotizmussal, hanem az autonóm tömörülés szervezeti formájával kívánta felcserélni. Ha a tudományos élet már az anarchia állapotában is megtalálta az előre haladás útját, mennél inkább fogja a természetes szervezkedés és az ezzel együtt járó tervszerű irányítás mellett, amely észszerű munkamegosztással és a sok felesleges imbolygás kiküszöbölésével, tehát erő- és idő megtakarításával kecsegtet, ha a tudományos élet adminisztrálása az elgondoláshoz híven birtokában lesz a helyes célok világos ismeretének és meg lesz az erélye a folyondárok elhárításához.

A munkaökonomia elve és az a gondolat, hogy mindezek a keretek, szervezeti formák csak a tudomány művelőinek köteletségérzete és tudományszeretete által telhetnek meg értékes tartalommal, az egész kötetten végigvonul. Különösen azokon a fejezeteken, amelyek Magyary Zoltán, a munka szerkesztője írt. Az ő munkája a kötet oroszlátrésze, és hogy ez a könyv kimerítő, világos és áttekinthető képet nyújt arról, hogy a főiskolák, tudományos intézetek, társulatok eddig mit végeztek,

milyen irányban dolgoznak ma s hogyan kapcsolódnak bele a nemzetközi tudományos munkába, hogy tehát részletes és hű tájékozódást nyerünk az egész magyar tudományos életről, az túlnyomó részben neki köszönhető.

A bevezető fejezetben a tudományos munka szervezetéről, a tudományos termelésről és az állam kulturális áldozatkészségéről kapunk érdekes képet a szerkesztő tollából. Utána Laky Dezső több mint 2 éves tanulmányban ismerteti kulturális életünk fejlődését és mai helyzetét. A statisztikai adatok hatalmas tömegén felépített tanulmány társadalompolitikai szempontból is becses, mert sok új adatot és megállapítást nyújt a pályaválasztás és a szellemi túltermelés kérdéseire. Érdekes és élvezetes összefoglaló képen rajzolja meg Kornis Gyula professzor az utolsó másfélszázad, különösen pedig a legújabb idők tudományos életének fejlődését. Bátor szakítást sürget a kasztszerűen elzárkózó mandarin-tudományossággal. Néhány megállapítása, csupa fontos színigazság, követeli a szözszerinti idézést. „Tudományos egyesületeink jónagy része álmos, hiányzik belőle a kellő mozgalmasság és a propagatív erő. Folyóiratuk terjedelme csak addig ér, ameddig az állami szubvenció.“ „A tudomány aktív munkásainak száma hazánkban még mindig viszonylag csekély. Ezeket is a hivatalos és társadalmi teendőik olyan tömege terheli, hogy a magyar tudományt sokkal kevésbé tudják szolgálni, mint amennyire tehetségük és képzettségük hivatottá tenné őket. Minél kitűnőbb szellemi munkaerő valaki, annál több terhet ró az állam és társadalom vállaira, ami elvonja őt a βίος θεωρητικός-tól, a tisztán tudományos munkától, amelynek első feltétele a nyugalom s a szabad kontempláció. Ez már a kis nemzetek szellemi életének tragikumája: a nagy nemzetek körében inkább lehetséges a szellemi erők gazdaságos munkamegosztása.“¹

Kornis Gyula összefoglaló értekezése után egész sora következik a kitűnő szakemberek tollából eredő kis tanulmányoknak, amelyekben a törvényesen bevett és elismert tudományágak mindegyike megkapja, a maga tömör és a lehetőségig alapos helyzetképét. E részt a főiskolák, a tudományos intézetek és a tudós munka egyéb műhelyeinek leírása, a hazai és külföldi tudományos intézetek gazdag ismertetése követi. A külföldi intézmények és tudományos mozgalmak gazdag anyagának összegyűjtése igazán nagy szolgálatot tesz az érintkezést kereső magyar tudományos világnak. A hatalmas munkát, melyet sok szép illusztráció is díszít, a könyvek publikációjára vonatkozó néhány tanulmány és a szerkesztőnek a tudományos adminisztrációt ismertető, valamint a magyar tudományos élet jövő perspektívájáról írt fejtegetései zárják be.

Szombatfalvy György.

¹ Itt jegyezzük meg, hogy a könyv másik helyén a következő adatokat találtuk: Az állami költségvetésben szereplő tudományos állások száma 1880 óta 1913-ig 293-ról 839-ig, 1926/7-re 1165-ig emelkedett s ezek közül az V. fiz. oszt.-ban levők száma 1900 óta 3-ról 374-re szökött.

Gróf Tisza István összes munkái. I—III. kötet. Budapest, 1926. Franklin-Társulat.

Az *Emlékbizottság* által kezdeményezett s a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő publikációnak immár három kötete forog közkézen. Az első kötet Tisza tanulmányait, értekezéseit és kéziratban maradt naplószerű feljegyzéseit, a második és harmadik kötet pedig 1914 évi júniusától 1915. év júliusáig terjedő időben kelt leveleit, táviratait, távbeszélőn küldött izeneteit és egyes előterjesztéseit tartalmazza. Az első kötet elé az emlékbizottság elnöke, Berzeviczy Albert írt bevezetést, amelyben a kiadvány feladatát így jelöli meg: „Át akarjuk híven adni a magyar nemzetnek azt, amit Tisza István számára hátrahagyott és rá akarjuk bízni minden becsületes és józan magyarra, hogy amit tőle tanul, azt hazája javára és üdvére fordítsa.“ Ez különösen a történelmi tanulmányokra vonatkozik, de bizonyos mértékben az állam jogi és közgazdaságtudományi értekezésekre is áll. Tisza közgazdasági tanulmányai, amelyeket még a 80-as években írt, ma már nagyobb részben elavultak. Naplószerű feljegyzései, amelyek az 1894. és az 1903. év néhány hónapjára vetnek világot, őszinte, megbízható, de nem nagy jelentőségű források. Csaknem másfél évtizedes államférfiúi pályája alatt főleg történelmi jogtörténeti tanulmányokat és közjogi értekezéseket írt, amelyek egy része a „Magyar Figyelő“ hasábjain jelentek meg.¹

A leveleknek két csoportjára hívjuk fel a figyelmet. Az egyik, amelyiket Tisza az erdélyi kérdésben román nemzetiségi politikusokhoz és a főpapsághoz intézett, a másik, amelyeket a külügyminiszterekhez, Berchtoldhoz és Buriánhoz írt.

Tisza *írásai* alig módosítják a nagy államférfiúról alkotott képünket, Egészen másként áll a helyzet a *szónok* Tiszával szemben. Az erre vonatkozó gyűjteményes kiadást és az elé írt bevezetést nagy érdeklődéssel várjuk.

t. p. a.

Werner Mahrholz: Wirtschaft und Christentum. Karlsruhe
I. B. G. Braun, 1925. 92 l.

A könyv szerzője a bevezetés szerint a történelem és a szellemi élet kutató munkásának indult, majd egy nagyipari vállalat szociális osztályának vezetője lett s hosszú időn át gyűjtött megfigyelések alapján érlelte ki a mondanivalóit a kereszténység és a gazdasági tevékenység viszonyáról. Úgy teszi fel a kérdést, hogy lehetséges-e egyáltalán keresztény gazdálkodás, tehát a szükségletek fedezésének olyan szervezete, amely mellett mindenekfelett való elsőségüket megőrizhetik a tiszta keresztény erények: az askézis, a szeretet, a testvériség, a

¹ Úgy látszik, mindössze három tanulmánya maradt ki a kötetből, („Deák Ferenc az 1867: XII. t.-c. jogi természetéről“, „Parlamentari órság és parlamenti souverainitás-ról“ és „Politikai súlyunk és a koalíció“ c.)

Krisztus követése. A válasz megadása előtt a szerző különbséget tesz a kereszténység három alakja: a misztikus kereszténység, a keresztény életközösség és az egyházi szervezetben alakot öltő kereszténység között. A keresztény misztika szükségképpen gazdaságellenes, míg a két utóbbi feltételesen összeegyeztethető a gazdasági tevékenységgel, mert a kereszténység e formái mellett a szükséglet kielégítését célzó, de minden fényűzési cikk termelését kizáró gazdaság semmi akadályba nem ütközik. A modern gazdaságnak azonban a kereszténységhez semmi köze többé. Mindkét életforma alapján különböző érték kategórián nyugszik. Az egyik oldalon állandóság, önmegtartóztatásra nevelés, nyugalom és békeség, a másikon erőmegfeszítés, terjeszkedés, reklám, a szükségletek raffinált felfokozása, örökös küzdelem, verseny, békétlenség. A mai közgazdasági életet keresztény szelleművé tenni lehetetlenség. A keresztény szolidarizmus, a keresztény kapitalizmus, a keresztény kommunizmus, mind megannyi ideológia, amely mögött vagy jámbor rajongók, vagy lelkiismeretlen üzérek rejtőznek. Nem lehet egyszerre akarni a krisztusi világot és a modern gazdasági élet világát. Előbb-utóbb választania kell mindenkinek a között, hogy vagy az aszkézisbe menekül, vagy beleveti magát a modern világ forgatagába. A gazdasági életben tevékenykedő keresztény lelkiismeretére örökké reánehazul az a súlyos feladat, hogy nem szabad cserben hagynia a gazdálkodásban is kötelező humanizmust. És ennek tettekben kell nyilvánulnia.

Erjedő forradalmi szellemű korunk szereti a szót, az eszméket, az elmélkedést, míg a komoly és kitartó akarat egyre ritkább. Pedig az eszmének legkisebb töredéke is többet ér, ha megvalósul, mint a legnagyobb eszmékről szóló, de pusztában elhangzó szónoklatok. A nagy eszméknek a legkisebb napi munkát is át kell hatniok. Arra a roppant erejű eszmére, amely a modern gazdasági életet át tudná alakítani, senki sem számíthat. Előbb kereszténnyé kell lennie mindenkinek, csak úgy lehet azzá a világ is és a gazdasági élet is. Egyelőre elég, ha a gazdasági humanizmust sikerül megvalósítani.

P. P.

F O L Y Ó I R A T O K   S Z E M L É J E .

JOURNAL OF APPLIED SOCIOLOGY, 1926. No. 2.
Williard I. Poole, I. R.: Social Distance and Personal Distance. (Szociális és személyes távolsági viszony).

A szociológiában „távolsági viszonyon“ a társadalomban élő egyedek és csoportok között levő gondolkodás- és cselekvésbeli közelség (intimitás) *fokát* értjük. A gondolkodásbeli közelség nem egyszerűen csak a gondolkodásmód hasonlóságában áll, sem nem abban, hogy az egyik ismeri a másik gondolatait, hanem valamely tudatos résztvételi és bizalmi kapcsolatot jelent, amely kifejezője annak, hogy valaki mily mértékben tett másvalakit lelki életének részesévé. Persze a közös gondolkodásmód felismerése magában is mindkét oldalon közeledést fog létrehozni, hacsak a társas normák nem állítanak közéjük elválasztó korlátot. Más tényezők is eredményezhetnek közeledést az egyének között, pl. a kölcsönös tisztelet, csodálat. Ezek mellett a közelítő tényezők mellett állandóan hatnak az egyes csoportok normái, mint elkülönző és távolító tényezők, aminők a nemek, kasztok, osztályok, fajok stb. közt levő „távolsági“ normák. Általában az azonosság érzete megszünteti a távolságot és együttműködést hoz létre; míg az antagonizmus a legnagyobb szociális távolságot jelenti, így valamely ellentét gyakran távolodásban fejeződik ki, a kölcsönös segítségre való hajlam pedig közeledésben. Ezekből a tendenciákból alakul ki azután a „távolsági viszony“, mely a közelség tényleges fokát fejezi ki.

A szociális távolsági viszony azt a közelséget jelenti, amelyet a csoportnormák két egyed között egyáltalán megengednek (faji, nemi, korbelti, hivatali, nemzetiségi stb. különbségek). Ezek a távolsági normák nem épen valamely felsőbb- és alsóbbrendűségi eszmében gyökeresnek, hanem egészen gyakorlatias eszmékben, amelyek esetleg csak az illető csoport uralkodó pártjának jólétére vonatkoznak. A szociális távolsági normák általában azt a célt szolgálják, hogy megvédjék a csoportot valóságos vagy képzelt veszedelmektől. A részükről kívánt „távolságok“ voltaképpen kísérletek arra, hogy összeegyeztessék a szétválasztott egyének vagy csoportjaik ellentétes érdekeit. Jó példát szolgáltatnak erre azok a szociális távolsági normák, amelyek a nemeket, valamint a felnőtteket és gyermekeket elválasztják.

Az egyes emberek között — a mindenkori szükségleteikhez képest — a legkülönbözőbb fokú intimitás (társas közelség) fejlődhet ki. Ez a

közelségi fok „személyes“ distanciát jelent (szemben a „szociális“ distanciával), azaz mentes a szociális normák követelményeitől és kizárólag az egyéni jólét és szükségletkielégítés elemeivel van átszöve, Ennek a distanciának egyes általánosan ismert típusai: rokonság, barátság, kölcsönös megértés, beszélő viszony, plátói szerelem stb., A személyes közelségnek egyedül a társulás lehetőségei, az intimitás korlátai szabnak határt. Miként a szociális viszonylat alakulása, úgy a személyes távolsági viszonylat alakulása is megmutatja az illető kapcsolat alapsajátságát: akik velünk tartanak, azok egyúttal közelednek is; akik ellenünk vannak, távolodnak is.

H. Gy.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. XIX. kötet. 1. sz. 1927. január. P. Fauconnet: The Durkheim School in France. (A Durkheim-iskola Franciaországban.) 15—20. old.

La Sociologie en France (Revue Bleue, 1900 május) című dolgozatában Durkheim maga jelöli meg azt a három alaptételt, amellyel szerinte előbre vitte a társadalomtudományt. Az első az, hogy a szociológiának tiszta tudománynak kell lennie. Fel kell fedezni a társadalmi tényeket s azután megállapítani ezek viszonyát, A társadalmi tényeket adottságoknak kell tekinteni, vizsgálni úgy, amint vannak, minden előzetes fogalomalkotás (*prénotion*) nélkül. Második tétele, hogy ezt a tudományos munkát specializálni kell. A szociológusnak az a hivatása, hogy mint a biológus, pontosan körülhatárolt tények csoportját monografikusán és maradék nélkül tanulmányozza. A szociológia nem a társadalmi élet különböző megnyilvánulásainak filozófiája, hanem közös neve mindazoknak a tudományoknak, amelyek a társadalomban élő emberrel foglalkoznak. Nincs társadalomtudomány, csak társadalmi tudományok vannak. Harmadik tétele Durkheimnek, hogy a társadalomnak kollektív nézetei (*représentations*) vannak s ezek a kollektív nézetek alkotják a szorosán vett emberi gondolat- és érzésvilág nagyobbik részét. Az embert az emeli az állat felé, hogy részesül ebben a közös kincsben, Durkheim maga jogi, erkölcsi és vallási tényekkel foglalkozott és csak kivételesen vett vizsgálat alá más társadalmi tényeket. Műveit ekként osztályozhatjuk:

1. *Módszer és általános szociológia: Les règles de la méthode sociologique; Sociologie et sciences sociales (Revue Philosophique, 1903); La sociologie en France; Représentations individuelles et représentations collectives; Jugements de valeur et jugements de réalité* (ez a két cikk a *Sociologie et Philosophie* kötetben jelent meg). 2. *Vallási szociológia. Les formes elementaires de la vie religieuse* c, művében az ausztráliai totemkultuszt írja le. Tanulmányozza az alapfogalmak, az értelmi kategóriák, az ok, erő, faj és nem fogalmait, amelyek a vallásból születtek és csak később mentek át a filozófiába és a tudományba, 3. *Családi szociológia.* Két előadássorozatában, amelyek nyomtatásban még nem jelentek meg,

tárgyalta a család főtípusainak osztályozását, a család fejlődését, a házasság, a családi és hitvesi erkölcs alakulását. Ezenkívül több értekezése jelent meg az *Année Sociologique* XII. kötetében, 4. *Jogi és erkölcsi szociológia*. Több előadásorozatában, amelyek még nem adtak ki, fejtette ki a foglalkozási csoport, az állam, a demokrácia, a tulajdon, a szerződés és a megtorlás elméletét. Ezeket a kérdéseket Durkheim „*physiologie du droit des moeurs*“ megjelöléssel foglalta össze. További munkái: *La division du travail social*, *Le suicide*, *Education morale*. Egy cikke: *La détermination du fait moral*, amely a *Sociologie et Philosophie* kötetben megtalálható. 5. *A nevelés szociológiai elmélete*. Durkheim erre vonatkozó előadásainak legnagyobb része kéziratban maradt. Vezető gondolatait *Education et Sociologie* és *Education morale* című művei tartalmazzák. 6. *Társadalmi morfológia*. Már említett műveiben tárgyal idevágó problémákat. Egy külön cikke: *Morphologie sociale* (*Année Sociologique* III. kötet). 7. *Politika*. Durkheim gyökeresen elválasztotta a társadalmi tudományokat a politikától, de azért vallotta, hogy a tiszta tudománynak vezető befolyással kell lennie az alkalmazott politikára. Egy hosszú előadásorozata *Saint-Simon et les origines du socialisme* címmel rövidesen megjelenik.

Az *Année Sociologique* munkatársai Durkheim halála óta is abban az irányban dolgoznak, amelyet ő kitűzött. Vannak, akik szorosán követik, míg mások fentartásokkal élnek. Ez a Durkheim-iskola azonban nem kommentátorokból áll, hanem eredeti kutatókból. Azoknak a tanulmányoknak nagy része, amelyekről szó lesz, az *Année Sociologique* (12 kötet jelent meg a háború előtt, az új sorozat I. kötete pedig most van sajtó alatt) és a *Travaux de L'Année Sociologique* (Alcan) című gyűjteményes munkában láttak napvilágot. Legjellemzőbb termékek:

1. *Általános szociológia*. Bouglé könyve: *Legons de sociologie sur L'évolution des valeurs* (Paris, Colin, 1922).

2. *Leíró szociológia*. Az úgynevezett „primitív“ társadalmak szociográfiájával foglalkozik Mauss, a Parisban legújabban alapított *Institut d'Ethnologie* tanára. (Az *Année Sociologique* közli *Essai sur les variations saisonnières des sociétés eskimos* című tanulmányát). Az elhunyt Doutté értékes leírást hagyott hátra Marokkó törzseiről,

3. *Társadalmi morfológia*. Ezzel a kérdéssel foglalkozó nagyobb-szabású munka nincs. Értékes adatokat találunk azonban *Demangeon* és *Sion* földrajzi, *Halbwachs* statisztikai munkáiban. Érinti a problémát *Granet* sinológus. Jogászokat is említhetünk, mint *Davy* és *Maunier*.

4. *Vallási szociológia*. *Hubert* és *Mauss* két fontos tanulmányt tettek közzé az *Année Sociologique*-ban: *Essai sur la nature et la fonction du sacrifice*, *Esquisse d'une théorie générale de la magie*. *Mauss*, aki vallási szociológiát tanít az *École des hautes études sociales-on*, most az imáról ír nagy munkát. A harctéren elesett *Robert Hertz* tanulmánya: *Etude sur le représentation collective de la mort* (*Année S. J.*, és több töredék *Expiation des peches* címmel tervezett könyvéből, amely töredékek rövidesen megjelennek. Továbbá *Czarnowski*: *Le culte des heros*

et la legende de St. Patrick; Doutté: Magié et religion dans L'Afrique de Nord.

5. Szociológiai adatok a pszichológiához. Általánosan ismertek Lévy-Bruhl munkái: *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures, La mentalité primitive*. Mauss Durkheimmel együttesen tanulmányt közölt az *Année*-ban. *De quelques formes primitives de classification*. Halbwachs könyvet írt: *Les cadres sociaux de la mémoire* (Alcan, 1925); Blondel: *La conscience morbide de temps*. A szociológiai kutatásnak a pszichológiában való szerepét kifejtették Blondel, Davy és Dumas a *Grand traité de psychologie* című munkában (2 kötet, Alcan 1924).

Jogi és erkölcsi szociológia. Az erkölcs és kötelesség általános kérdéseit tárgyaló művek közül fontosak: Lévy-Bruhl: *La morale et la science des moeurs* (Alcan 1903). Bayet: *La science des faits moraux* (1925), Davy: *Le droit, Vidéalisme et Vexpérience* (1922). Összehasonlító történelmen és néprajzon alapulnak: Bouglé: *Les idées égalitaires*, (1899), *Essai sur le régime des castes* (1908); Davy: *La foi jurée* (1922); Mauss: *Essai sur le Don, forme archaïque de Véchange* (Année, I.); Granet: *Fêtes et chansons anciennes de la Chine, Danses et légendes de la Chine ancienne* (mindkettő 1926); Bayet: *Le suicide et la morale* (1922); Garnet: *Recherches sur le développement de la pensée juridique et morale en Grèce* (1917); Fauconnet: *La responsabilité* (1920), amely a büntetőjog fejlődéséről szól. Statisztikai jellegű munkát írt Halbwachs: *La classe ouvrière et les niveaux de vie* (1913).

Gazdasági szociológia. Ebben a tárgykörben Simiand vezet. Jelentős munkái: *La méthode positive en science économique* (1912), *Salaire des ouvriers des mines de charbon en Francé* (1907). Dolgoznak még Halbwachs, H. Bourgin, G. Bourgin.

Meg kell még említeni Hubert-nek technológiai és esztétikai jellegű szociológiai *értekezéseit*, továbbá Meillet nyelvészeti búvárkodásait, aki egy szociológiai nevezhető nyelvészeti iskola feje. Ezenkívül — fejezi be cikkét Fauconnet — igen sok etnológus, történettudós (mint Morét és Glotz), jogász és közgazdász többé-kevésbbé Durkheim szociológiai iskolájához számítható.

L. von Wiese: Germany (t. i. a szociológia Németországban). 21—25. oldal.

Ha a szociológiának németországi fejlődését összehasonlítjuk a francia és angol társadalomkutatással, feltűnő párhuzamosságot találunk a Comte-Durkheim-iskolával, a Le Play-iskolával és Worms nemzetközi szociológiai intézetének irányával. Comte részben közvetlenül, részben Herbert Spencer útján hatott Németországra. Esméi megtalálhatók Marx gazdasági materializmusában és Schäffle biológiai felfogásában. A pozitívizmus azonban, nem tekintve a marxista kört, csak rövid időre talált híveket Németországban. Bizonyos egyezéseket megállapíthatunk Comte és Hegel között, míg Spencer Schmollerre volt nagy hatással. Az ifjabb nemzedék azonban általánosan elveti, Spencert. A Le Play-iskolának megfelelő Németországban a Verein für Socialpolitik, de a

család kérdése itt háttérbe szorul az állami“ élet egyéb problémáival szemben, Németországban egyébként a szociálpolitika mint tudományág teljesen elvált a szociológiától. René Worms iskolájával azt az irányt állíthatjuk párhuzamba, amelyet *Tönnies* kezdett meg s amely a múlt század utolsó negyedében kiváló képviselőket kapott Georg *Simmel* és Max *Weber* személyében. Ma érezhető már Németországban az amerikai szociológusok befolyása.

Jelenleg három irányt különböztethetünk meg a német szociológiában: 1. Szociológia mint a társas élet történeti fejlődésének tanulmányozása; 2. szociológia mint a pszichikai erők tanulmányozása, és pedig a) metafizikai szociológia, b) episztemológiai szociológia mint a társadalmi jelenségeknek realiztikus és empirikus alapon való szisztematikus vizsgálása.

A történeti szociológusok közül legkiválóbbak: Max *Weber* (1864—1926), Werner *Sombart* (sz. 1863), a filozófus-szociológusok közül: Max *Scheler* (sz. 1874), Max *Adler* (sz. 1873) és Othmar *Spann* (sz. 1878), a szisztematikusok közül Ferdinánd *Tönnies* (sz. 1835) és Leopold von *Wiese* (sz. 1876).

Max Weber és Werner Sombart elsősorban történészek és csak melleleg szociológusok. Fejlődésükben azonban megfigyelhető, hogy egyre jobban távolodnak el a történelemtől a szociológia felé Sombart legújabb műveiben már szisztematikus tanulmányoz társadalmi eseményeket. Max Scheler antipozitívista s bevezette az úgynevezett fenomenológiai módszert a szociológiába. Tisztán biológiai okokkal, úgymond, a szociális tényeket csak felületesen és mechanikusan magyarázhatjuk, míg igazi dinamikájukat csak mélyebb spirituális motívumaik tanulmányozásával fedhetjük fel. Ez az álláspont, bármennyire is igazolható, fokozza a szubjektívizmus veszedelmét, Max Weber például már azt tanítja, hogy meg kell elégednünk a népek szubjektív lelki motívumainak megismerésével, Sombart és társai azután ezzel szemben hangoztatják is az események abszolút objektív magyarázását. Othmar Spann ellenez minden empirizmust a szociológiában. Max Adler a marxizmusban látja a társadalomtudomány egyetlen megfelelő szisztémáját. Azonban a marxisták többségétől abban különbözik, hogy ő ezt a módszert Kant filozófiájával igyekszik összekötni. Szerinte a „társadalmi“ csak az öntudat egyik kategóriája. Tönnies azon elméletéről ismert, hogy minden emberi társulást közösségekre és társadalmakra (*Gemeinschaften und Gesellschaften*) kell osztani. A szociológia szerinte a legátfogóbb értelmezésben tanulmányozza a csoportokban élő emberek életét. Simmel a formális szociológia megalapítója. Szerinte azt kell kutatni, hogy milyen formákban nyilvánul az emberi csoportok élete, Leopold von Wiese összeegyezteti Max Weber és Simmel irányát, amennyiben azt is vizsgálja, hogy az egyes ember miként viselkedik a másikkal és a csoportokkal szemben. Rendszerének ezt a hármas felosztást adja: a) a társadalmi fejlődés, vagy mechanizmus, b) relációk, c) a társadalmi struktúra.

Igen nagy azoknak az íróknak és professzoroknak a száma, akik nem dolgoznak egy-egy szociológiai rendszerben, sőt egyáltalán kételkednek a szociológiának, mint független tudománynak lehetőségében, de mégis a legkülönbözőbb szociológiai problémákat tárgyalják. Olyanok is vannak, mint főképp Franz *Oppenheimer*, akik társadalmi reformterveik alátámasztására valamely szociológiai rendszert használnak fel.

A szociológusok tömörítésére szolgál a *Deutsche Gesellschaft für Sociologie*, amelyet 1921-ben szerveztek újjá. Tagjainak számát az alapszabály 125-re korlátozza. Ennek a társaságnak folyóirata a L. von Wiese szerkesztésében megjelenő *Kölner Vierteljahrschifte für Soziologie*. A társaság minden második évben nagygyűlést tart, amelynek anyagát a *Schriften der Deutschen Gesellschaft für Soziologie* tartalmazza. Eddig négy kötete jelent meg. A szociológusok törekvése 1920 óta az, hogy a német egyetemeken a szociológiának mint külön tudománynak tanszéket állítsanak,

Charles A. Ellwood: The development of sociology in the United States since 1910. (A szociológia fejlődése az Egyesült-Államokban 1910 óta.) 23—34. oldal.

Comte, *Le Play* és *Spencer* nagy befolyással voltak az amerikai szociológiára s ez a befolyás még ma is érezhető. Így N. L. *Sims* (*Society and its surplus*, 1924) a társadalmat lényegében fizikai jelenségnek tekinti és szerinte a szociológia nem más, mint energia- és hatalomcsoport tanulmánya. Hasonló nézetet vall T. N. *Carver* (*The economy of human energy*, 1924), Az egyének és csoportok életfolyamata, úgymond, nem más, mint „a napenergia minél nagyobb tömegének emberi energiává való átalakítása“.

A szociológia fejlődésének alapja az Egyesült-Államokban 1900 óta Lester F. *Ward* munkássága. Ez magyarázza, hogy ma három fő irányt találunk: 1. A társas élet mentális oldalának kidomborítása s így a pszichológia és szociológia egymással való szoros összefüggése; 2. a társas élet organikus, vagy szintetikus felfogása révén a partikularizmus leküzdése; 3. a szociológia művelése etikai eszményeknek és a társadalom újjászervezésének érdekében. Ezt az utóbbi tendenciát azonban sok amerikai szociológus elveti.

Az említett tételek C. H. *Cooley* műveiben jutnak a legvilágosabban kifejezésre: *Social organization* (1909), *Humán nature and the social order* (1912) és *Social process* (1918). A szellem szerinte két alakban nyilvánul meg: az egyéni életben és öntudatban, azután a társas életben és szociális öntudatban. Elismeri, hogy a materiális, vagy fizikai tényezőknek szerepük van az emberi csoportok életében, de a társadalmi életet a maga aktualitásában kell tanulmányozni s ez az élet szellemi (*mentái*) élet. Ez megragadható a „primer csoportokban“, amilyen a család, a szomszédság és az a kör, amelyben az ember szórakozik. Az, amit mi emberi természetnek nevezünk, nem annyira az ember ösztönös vagy öröklött természete, hanem az a természet, amelyet ezekben a primer csoportokban szerzünk. Az emberi természet helyes megjelölése a „so-

port-természet“. A szociális értékeket itt fedezzük fel és szociális magatartásukat itt sajátítjuk el. A család szolgáltatta például a szociális egység, — a szomszédság az egyenlőség — és a szórakozó kör az igazságosság eszményét. Az a tradíció, amely végül a kereszténységben konszolidálódott, írja Cooley, főként a családtól származott, az a tradíció pedig, amely a demokratikus mozgalomban fejeződik ki, főként a szomszédságból. Ilyen alapon nevezi Cooley a primer csoportokat az emberi társas élet „sociophorjainak“. Második fontos tétele, hogy a kölcsönös érintkezés (elsősorban a nyelv) nélkül nem fejlődhetett volna ki igazi emberi természet s nem lehetne szó „emberi“ haladásról. Az érintkezés folytán, amelynek szervezett megnyilatkozása az irodalom, a művészet, intézmények stb., az egyén nemcsak egy családnak, egy osztálynak és egy államnak a tagja, hanem részese annak az egész társadalomnak, amely a prehisztórikus emberig nyúlik vissza. Cooley nagy érdeme, hogy a szociológusok figyelmét a legapróbb társadalmi csoportokra irányította! továbbá, hogy kimutatta, hogy a kölcsönös érintkezés mechanizmusának nyilvántartása lényeges feltétel az emberi társas élet magasabb fejlődésének megértéséhez.

Cooleynak az „érintkezésről“ vallott felfogását tovább fejlesztette E. C. Hayes (*Introduction to the study of sociology*) és E. A. Ross (*Foundations of sociology*, 1905). Franklin H. Giddings (*Inductive sociology*, 1901) helyesen rámutatott, hogy a kölcsönös ösztönzés és gondolatközlés előfeltétele az organikus és mentális hasonlóság. De erről a hasonlóságról tudniok is kell az alája tartozóknak s ezt nevezi Giddings faji öntudatnak. A szellemi rokonság (*like mindedness*) az alapja a kölcsönös érintkezésnek és a társas életnek. A társas élet lényegében „*type-conforming activity*“. Amilyen mértékben szélesedik a kölcsönös érintkezés köre, olyan mértékben halad a szocializáció.

Az amerikai szociológusok felismerték a „kultúra“ fogalmának forradalmi fontosságát a társadalmi jelenségek megértésére. Kiváltképpen antropológusok tárgyalják ezt a kérdést, Lowie (*Culture and ethnology*, 1917), Kroeber (*Anthropology*, 1923), Wissler (*Matt and culture*, 1923) és A. A. Goldenweiser (*Early civilization*, 1922). Lowie és Kroeber Durkheim hatása alatt a „kulturális determinizmus“ hívei, tníg Wissler és Goldenweiser az egyéniséget és személyiséget is tekintetbe veendőnek tartják a társadalmi folyamatok kutatásánál. A két utóbbi szükségesnek mondja éppen ezért a társadalomtudomány és a pszichológia összekapcsolását. Ez az álláspontja W. I. Thomasnak (*The Polish peassant in Europe and America*, 1918). A felsorolt antropológusok szerint a kultúra a rendes emberi viselkedés meghatározója és tanulás útján származik át egyik embertől a másikra. Következésképpen az organikus evolúció mechanizmusának — variáció, átöröklés és természetes szelekció — nincs szerepe az emberi társadalomban, vagy szociális evolúcióban. Talán az amerikai antropológusok támadják legjobban a mai gondolkodók között azt az eszmét, hogy 3 szociális folyamat folytatása az organikus evolúció folyamának. Ezzel a szélsőséges állásponttal szemben az ellentétes szélsőséget képviseli.

A. G. Keller (*Societal evolution*, 1915), aki a személytelen, automatikusan dolgozó erőknek sokkal több hatást tulajdonít, mint az „emberi szellem gyöngé képességeinek“.

Az amerikai szociológiai irodalomban nagy vita dúl ama kérdés körül is, hogy milyen része van az „ösztönnek“ az ember szociális magatartásában. Többen, így Mc Dougall is (*Introduction to social psychology*), az emberi ösztönöket teszik meg minden emberi cselekvés forrásának. Ez a biológiai determinizmus megszülte azután az ellentétes szélsőségeket. Így L. L. Bernard azt állítja, hogy az, amit mi ösztönnek nevezünk, valójában a szociális életben szerzett értékek és habitusok komplexuma (*Instinct: a study in social psychology*, 1925). Ogburn (*Social change*, 1922) azt fejtegeti, hogy a modern civilizáció nincs harmóniában az ember természetes ösztöneivel s ez az oka az általános elégedetlenségnek és boldogtalanságnak. A primitív élethez visszatérni nem lehet, de szükséges volna, hogy az ember természetes impulzusai számára levezető utat találjunk. Az ösztön szerepéről folytatott szociológiai vitát összefoglalta John Dewey (*Human nature and conduct*), aki a félreértések elkerülése végett az „impulzus“ kifejezést ajánlja az „ösztön“ helyett. Szerinte az impulzusok jórésze öröklött és a szokásban fejeződik ki. A társadalom fejlődésének legfontosabb eleme a szokás.

Az amerikai szociológia sajátos felfogásait még senkisé megfogta fel szisztematikusan. A pszichológiai szociológia szempontjairól azonban tájékoztatást találunk a következő munkákban: Ellwood: *The psychology of human society*, 1925; Mary P. Follett: *The new state*, 1918 és *Creative experience* 1924; Park és Burgess: *Introduction to the science sociology*, 1921; Bogardus: *The fundamentals of social psychology*. A legutóbbi években nagy haladás történt a szociális problémák biológiai oldalának tanulmányozásában is. Kiemelkedő könyvek: S. J. Holmes: *The trend of the race*, 1921 és F. A. Bushee: *Principles of sociology*, 1923. Jellemző vonásuk az amerikai szociológusoknak, hogy általában ellene vannak a partikularizmusnak. Legjobban illusztrálja ezt A. J. Todd könyve: *Theories of social progress*, 1918. A módszertan kérdéseit tárgyalja E. C. Lindeman: *Social discovery*, 1924. és Giddings: *The scientific study of human society*, 1924. Mind a kettő a megfigyelés fontosságát hangsúlyozza s Giddings maga a statisztikában látja a szociológia legbiztosabb segédtudományát.

M. V.

THE AMERICAN JOURNAL OF SOCIOLOGY. January, 1927.
Florian Znaniecki: The Object Matter of Sociology. (A szociológia tárgya.) 529—584 old.

A felfogások mai zűrzavarában szükséges, hogy pontosan körülírjuk a szociológia tárgyát. Ha a szociológiáról mint önálló tudományról jogosan lehet beszélni, kell olyan jelenségeket találnunk, melyek egyes-egyedül a szociológiához tartoznak. Először is tudatossá kell ten-

nünk, hogy a tudományok két nagy csoportra oszlanak, amelyek egymással össze nem keverhetők. Az első a természettudományok, a második a kultúrtudományok csoportja. A természettudományok tárgyai személytelenek (nobody's objects and facts), a kultúrtudományokéi ellenben „személyesek“ (somebody's phenomena). Az utóbbiakban mindig résztvesz ugyanis egy emberi együttatható (humanistic coefficient). Miután a két tudománycsoport össze nem keverhető, a szociológiának vagy az egyik, vagy a másik tudománycsoportozhoz kell tartoznia. Nem lehet kétséges, hogy a szociológusok érdeklődése kezdettől fogva elsősorban olyan jelenségek felé irányult, amelyeknek az emberi együttatható a tényezője; a szociológiát tehát kétségkívül a kultúrtudományok körébe kell sorolni.

A régebbi szociológia egyes társadalmak egész kulturális életének összefoglalására irányult s mint ilyen egybeesett a történetfilozófiával, vagy pedig nem volt más, mint összehasonlító néprajz. Az előbbire jó példa Paul Barth, az utóbbira Herbert Spencer. Ez az eljárás azért elhibázott, mert először is egyetlenegy társadalom élete sem különíthető el teljesen más társadalmaktól s így önmagában meg nem érthető. Másrészt egy társadalom élete több részre tagolódik, amelyek mint önálló kulturális rendszerek csak külön sajátágaik elemzése révén érthetők meg. Egy társadalom életének szerves egységébe továbbá minden részlet be nem illeszkedik s így az egésznek tárgyalása egymagában nem lehet kimerítő. Végül a különböző konkrét társadalmak komplexumára egyező törvényszerűségek nem találhatók, miért is az ilyen kutatás és feldolgozás célját téveszti.

A szociológiai kutatás egy másik iránya egyetemes kultúrtudományt látott a szociológiában, azt tételezve fel, hogy minden kulturális jelenség egyben szociális jelenség is. Ilyen egyetemes kultúrtudományra valóban szükség is van; ez azonban nem a szociológia, hanem a filozófia. A kultúrának számos rendszere van, amelyek történetileg ugyan a társadalom keretében fejlődtek ki, de a rendszerek racionális egysége független minden társas érintkezéstől és társadalmi szervezettől. Ezért ezek mint társadalmi jelenségek nem tárgyalhatók, a kultúrrendszerek mindegyikével külön tudomány foglalkozik s az ezeket összefoglaló tudomány a filozófia, míg a szociológiának, ha önálló létre igényt tart, külön társadalmi jelenségeket kell tárgyalni.

Ha osztályozzuk a kulturális jelenségeket, akkor hedonisztikus, technikai, gazdasági, jogi (legal), vallási, nyelvi (symbolic), esztétikai, intellektuális jelenségeket találunk, melyek mindegyike a szociológián kívül álló tudományágba tartozik. A szociológiának megmaradó jelenségek pedig négy részre: szociális akciókra, szociális relációkra, szociális egyénekre és szociális csoportokra oszlanak. A szociális akció egy alany részéről indul ki egy másik személy mint tárgy befolyásolása céljából. A szociális reláció kölcsönös akció, melyben tehát mindegyik személy alany is, tárgy is és amelyben egymáshoz való viszonyukat szociális szabályokkal meghatározott kötelezettségeik szabályozzák. A szociális egyén különbözik fizikai és pszichológiai egyéniségétől, mert ezen

kívül még erkölcsi típusa és szociális elhelyezkedése, környezete és sajátága is meghatározza. Végül a szociális csoport egyének halmaza, azonfelül szociális szervezet, melyet állandó intézmények és kíséretítő szankciók biztosítanak, legfelső fokon pedig erkölcsi egyesülés is, melynek kollektív feladata és közös története van. A szociológiának most már a hozzátartozó jelenségek négy részéhez képest magának is négy részre kell tagozódnia.

A szociológiának így meghatározott tárgya megfelel annak az anyagnak, amely a mai szociológiai kutatás előterében áll. Amint a szociológia ma is tárgyalt olyan jelenségeket, amelyek nem reá tartoznak, úgy a szociológiát illető anyag egyrészét is más tudományágak sajátítják ki. Ezek a tudományos ethika, a kriminológia, a neveléstudomány és az elméleti politika anyaga, ha feladatukat csak ténymegállapításra^ tények összehasonlítására és elemzésére szorítjuk normák képzése helyett. Ugyanez áll részben a pszichológiára is, melyet nem lehet azon az alapon két részre tagolni, hogy vájjon egy vagy több személyről van-e szó s eszerint individuális és szociál-pszichológiát megkülönböztetni. A szociálpszichológia az individuálisnak nevezett pszichológiától nem csupán kvantitatíve különbözik, miután utóbbi természettudomány, sőt nem több, mint a biológiának része. Ez utóbbinak az egyén egy biopszichikai egység csupán, melyen belül bizonyos biológiai folyamatok játszódnak le. Ezzel a természettudományi diszciplínával a „kulturalisztikus“ pszichológiáknak, amelyek egy egyének egy tárgyhöz való állásfoglalását s e tárggyal való viszonyát tárgyalják, semmi logikai kapcsolatuk nincs, így a szociálpszichológia is, mely a szociológiának a szociális akciókkal foglalkozó része, teljesen független a biológiai pszichológiától, de kölcsönhatásban áll a kulturalisztikus pszichológia többi fajaival. Mivel pedig nincs a kultúrtudományoknak egy ága sem, amelynek anyaga szociális elemekkel ne bonyolódna, azért a szociológia szoros kapcsolatban van az összes többi kultúrtudománnyal és jogosan nevezhető centrális kultúrtudománnyal.

N. Gy.

ZEITSCHRIFT FÜR VÖLKERPSYCHOLOGIE UND SOZIOLOGIE

1926. 4. H.

M. Laserson: Die neuesten Schicksale der Staatsidee. (Az állameszme új fejlődési irányai.)

A háború utáni gazdag szakirodalom az államfelfogás érdekes fejlődését mutatja. Az állami szuverenitás fogalma egyre halványodik, a „területileg elhatárolt nép“ fogalma sem feltétlenül azonos többé a nemzet fogalmával s az állam ismertető jegyei között az állami terület megszűnt mellőzhetetlen ismérvként szerepelni. A népszövetség életre hívta az állami fölötti kötelék eszméjét s az ebből kiinduló nép jog nem csak az államokra, hanem az állampolgárookra is kötelezővé válik s ezzel a nép és az állam szuverenitása megdől. A nemzeti tekintetben

egységes és az egész nemzetet zárt területi egységbe foglaló állam a legnagyobb ritkaság. A háború óta a nemzeti kisebbségek szervezkedése ezt még jobban kidomborítja, mert itt közjogi szervezkedések történnek nemzeti alapon, nemzetileg idegen állam keretein belül. Az állam nem lesz többé a nemzetközi jog egyetlen alanya, hanem osztoznia kell a nemzettel. A terület nélküli államra érdekes példa a háború alatt megszállott Belgium, Szerbia, amely államok nemzetközi jogi tekintetben tovább is jogalanyokként működtek.

S. G.

A l f r e d B e r t r a m : J u s t i z u n d P o l i t i k . (Igazságszolgáltatás és politika.)

Igazságszolgáltatás és politika között napjainkban heves határvilongások vannak napirenden. Ezek a konfliktusok nem a jogeszmé és az elméleti államtan közötti netáni elvi összeférhetlenségben keresendők, hanem tisztán gyakorlati természetű nehézségekből kifolyóan az igazságszolgáltatás, mint az állam életének egyik ága s a napi politika, jelesül a külpolitika kirekesztésével az állam belső politikája között támadtak.

Az igazságszolgáltatás szervei a jogrendből semmi törvényhozói technikával ki nem küszöbölhető hézagok betöltésénél Aristoteles és a svájci polgári törvénykönyv klasszikus szabályát követik, keresik azt a szabályt, amit a törvényhozó rendelt volna az előre nem látott esetre, illetőleg amit a törvényhozó helyén a bíró rendelt volna. De vajjon nem válik-e az igazságszolgáltatás ezzel a normális jogalkalmazáson túlmenő funkcióval maga is politikává? — Nem, mert az igazságszolgáltatás szervei a keresett szabályt soha sem meríthetik a politikai célkitűzéseket irányító államrezonból, hanem csak az igazságosságnak ettől lényegben eltérő eszményéből, — amelyik a politikában oly jelentős szerepet játszó erőviszonyok mérlegelését eleve kizárja.

A jog hézagain kívül sűrűlódási felülethez vezet a nyugvópontra jutni nem tudó s újabban épen a törvényhozásnak az élet eltolódásaival lépést tartani nem tudó üteme miatt különös élességgel fellépő ősrégi *contra legem* probléma, amely az alkotmányjogi helyzetéből s még inkább a funkció belső természetéből kifolyóan nagy mértékben felelőtlen állásban levő bíróságot arra indíthatja, hogy a meggyőződésével teljességgel összeegyeztethetetlen tartalmú jogszabály alkalmazását megtagadja, ami Németországban a valorizáció körül támadt bonyodalmak során meg is történt.

További forrásai a kollízióknak, hogy a bíróságok kénytelenek ítéletet mondani az alkalmazásra kerülő jogszabályok (főképen rendeletek) alkotmányszerűsége, valamint a napi politika szempontjából nagy jelentőségű tényállások (a közönségesen ú. n. politikai perek) felett s az ítékezés ezekben a kérdésekben nehezen lesz izolálható a bíró egyéni politikai meggyőződésétől, ami őt hivatásának lélektani természetéből folyóan a tradicionális konzervativizmus felé vonzza.

Ez a mérleg az igazságszolgáltatás oldaláról. — Félreismerhetetlen tendencia nyilvánul meg másfelől abban az irányban, hogy a bírói

megítélés az állami életnek egyre szélesebb területére terjesztessék ki. Ámde épen a bírói funkcióval együtt járó konzervatív mentalitásánál fogva a politikának ez a „juridifikálása“ könnyen vezethet a fennálló állapot megmerevedéséhez. S ebben a vonatkozásban is a külpolitika mutatja az igazságszolgáltatással szemben a legnagyobb heterogenitást: a nemzetközi bíraskodás kiterjesztésére a sérelmek orvoslása helyett a békeszerződések által teremtett helyzet állandósításához vezet.

R. J.

ETHOS, — 1927. 1. Heft.

Sigmund Gargas: Aktivismus und Passivismus als Methoden des politischen und sozialen Kampfes. (Aktivizmus és passzivizmus, mint a politikai és társadalmi küzdelem módszerei) 1—13. old.

Aktivizmus és passzivizmus, valamint aktivitás és passzivitás között különbséget kell tenni. Az aktivizmus és a passzivizmus sohasem jelenthet passzivitást. A passzivitás ugyanis közömbösséggel jár együtt, ami a politikai vagy társadalmi harc szempontjából csak annyiban jön számításba, hogy egy másik fél érdekei fűződhetnek ehhez a passzivitáshoz. Ezzel szemben az aktivizmus ellentéte, a passzivizmus nem kevésbé aktivitás, mint az aktivizmus maga. A kettő között csak az a különbség, hogy az aktivizmus pozitív tevékenységben nyilvánul, míg a passzivizmus ellenállásban jut kifejezésre. Adott viszonyok közt az aktivizmus lehet a célravezető, megint más viszonyok között pedig éppen a passzivizmus, úgyhogy a harc két módszere időközönként felválthatja egymást. Mindkét magatartás egyezik tehát abban, hogy céltudatosak. Ha az ellenfél erős, akkor inkább a passzivizmus van helyén, ha viszont gyöngye, akkor aktivizmussal lehet nagyobb eredményt elérni. De nagy tévedés volna azt hinni, mintha a passzivizmus csak az alsó osztályok harci módszere lenne, A politikai passzivizmus legjellegzetesebb esete a hindu nemzeti mozgalom, A szociális passzivizmus tipikus esete a sztrájk. De az orosz bolsevizmust is a parasztság passzivizmusának sikere bírta rá az engedékenyebb új gazdasági politikára.

Wilhelm Stock: Die Kontinuität der Beziehung. (A viszony folytonossága.) 25—37. old.

Minden folytonos viszony bizonyos alapviszonyok folytonosságát tételezi fel. Ilyen alapviszony már minden emberi *énnek* időbeli folytonossága. Már csak másodlagos folytonosság az *énnek* az a folytonossága, hogy *ő maga* van jelen különböző helyzetekben. A „magam“ folytonossága még csupán alakí, míg tartalmi folytonosságáról akkor beszélünk, ha egy *állásfogalásunk* folytonos. Ez az állásfogalás azonban nem szakadatlan, hanem csupán azonos helyzetekkel megújuló. Ha most már *énnek* az állásfogalásnak kifejezést adunk, ezzel embertársunknak ígéretet teszünk s benne bizonyos igényt támasztunk önmagunkkal szemben.

Fontos az állásfoglalás megváltozása, melyről fel kell tételezni, hogy az csak érthető okokból következik be. Emellett még lehetséges, hogy a másik fél az állásfoglalás okát nem ismeri s ezért azt érthetetlennek találja. A másik fél számára csakis olyan esetekben érthető feltétlenül az állásfoglalás változása, ha az egy társadalmi folyamaton belül megy végbe.

A másik félhez való állásfoglalást a másik félről alkotott *kép* egészíti ki. Ez a kép csak a másik félnek bizonyos kiválasztott vonásaiból áll, ami a képnek valamelyes állandóságot biztosít. A másik félről alkotott kép adja az emberi *te* folytonosságát. Ahol a másik félről alkotott képben hézagok mutatkoznak s a másik fél állásfoglalása érthetetlen számunkra, ott szociális diszpozíciók keletkeznek, melyek állásfoglalásba igyekeznek feloldódni. A szociális diszpozíciók feloldására a másik fél is, meg a szociális környezet is törekszik. Az emberi *te* folytonosságához is hozzátartozik egy másodlagos folytonosság, a „te magad“ folytonossága. Az én és a te az a két csomópont, amely között az alapviszony folytonossága létrejön.

Andreas Walther: Sozialethische Kultur in den Vereinigten Staaten. (Társadalomerkölcsi kultúra az Egyesült-Államokban.) 38—50. oldal.

Igen elterjedt nézet, hogy Németország a kultúra, míg Amerika a civilizáció országa. Kultúra alatt általában szellemi-esztétikai kultúrát szokás érteni holott van egy másfajta kultúra is, a társadalomerkölcsi, amelyben pedig Amerika mintaképül szolgálhat.

Amerika társadalomerkölcsi kultúrájának egyik reprezentánsa demokráciája, ami elsősorban abban nyilvánul meg, hogy ott az emberek érintkezése sokkal keresetlenebb és őszintébb. Nincsenek uralkodó osztályok s ennél fogva az alsó osztályok se szolgálalkúek. A felső osztályok csak a sikeresekből állanak s az egyes osztályok közt nincsenek áthághatatlan válaszfalak. Azért Amerika az, amelyik a legjobban megközelítette egy osztálynélküli társadalom ideálját.

A kultúra, művelődés javai mindenki számára könnyen hozzáférhetők. A *service*, a köznek tartozó szolgálat gondolatának erejét mutatják azok az alapítványok, melyeket a nagy vagyonok urai közcélokra tesznek. Magánosok közérdekű kezdeményezése sehol oly könnyen nem ölt testet, mint Amerikában. Feltűnő, hogy a vallásoknak mekkora itt a hatalmuk, mert súlypontjuk már nem a dogmákon van, hanem a társadalomerkölcsi érdekeken. Jellemző Amerikára, hogy iskolarendszere mennyire alkalmazkodik a népművelődés szükségleteihez,

Amerika demokráciáját annak köszönheti, hogy az első bevándorló népesség homogén volt, mindmennyi a középosztályhoz tartozó elemekből állott. Ezt az eredeti egyenlőséget már a négerek jelenléte, majd az újabb bevándorlás megbolygatta, de azért megállapítható, hogy Amerika ezeket a bonyodalmakat is a demokrácia szellemében oldja meg.

Az egyenlőség túlhajtása a szokások és életviszonyok nivellálásához, a rendkívüliségek elnyomásához vezetett. A legsúlyosabb következménnyel azonban az amerikai individualizmusnak a családra gyakorolt hatása járhat, mert az amerikai család *felbomlóban* van, A demokrácia elfajulása nyilvánul a többségi elv túlhajtásában is. Másrészt az egyoldalú racionalizmus, az *efficiency* „vallása“ olyan tendenciákat rejt magában, amelyek az amerikai szabadságra válhatnak veszélyessé.

Ernst Wilhelm Eschmann: Zur Theorie des Fascismus.

(A fascizmus elméletéhez.) 51—64. old.

A fascizmusnak elmélete tulajdonképpen nincs, mert a fascizmus örület és tevékenység, sőt szenvedélyes gyűlöletrendszer. A fascizmusnak minden elmélettől való húzódozása a folyamatban levő kollektív mozgalom ellenkezése az időelőtti szellemi meghatározással szemben, ami már a befejezettségnek bizonyos fokát juttatja kifejezésre. Ezért adnak a fascizmusról csak olyanok elméleti képet, akik a fascizma mozgalmon kívül állanak, vagy még csak nem is olaszok. A fascizmus elméletével foglalkozóknak négy csoportját különböztetjük meg. Az elsőbe tartoznak a szépirok, a másodikba a romantikusok a harmadikba a nacionalisták és a negyedikbe a szociológusok. A fascizmusról a legjobb képet a romantikusok és a nacionalisták adják. A fascizmus gondolatvilágát előkészítő mozgalmak sorában a szocializmust, a szindikalizmust, a futurizmust és a nacionalizmust kell még említeni. Ehhez járultak hozzá a közös háborús élmények.

A fascizmus a maga misztikus mivoltára mindig nagy súlyt vetett. A fascizmus magát a római szellem harmadik megnyilatkozásának tartja. (Az első a császárság, a második a pápaság volt.) A fascizstanak individuális az erkölce és ideálja a felsőbbrendű ember, az *uomo novo*. Noha a fascizmus az olasz nemzet megújódását hirdeti is, a nemzetben belül mégis a kiválasztottak hitvallása.

A fascizmus szociológiája (Pareto) az ösztönök és szenvedélyek uralmát helyezi előtérbe s csak ennek származékai gyanánt tárgyalja az eszméket és a meggyőződést. A fascizmus társadalmi rendje a hierarchia, mely a vezérekhez feltétlen fegyellemmel van kötve. A legnagyobb hierarchikus szervezet az egyház mellett a fascizma-párt. Az államtól való függetlenség intézményei kicsiny helyi autonómiák, amelyek messzemenő érzelmi közösségek. Az osztályharcot a fascizmus minden eszközzel elnyomja, mert semmilyen osztályellentétet el nem ismer. Gazdasági tekintetben a fascizmus az állami beavatkozástól független szabad gazdasági beavatkozás híve. Ezért adta az összes állami üzemeket, a vasút kivételével, a magángazdaság kezére. Viszont a magángazdasággal szemben nagy erkölcsi igényeket támaszt, amelyeket a hierarchiák révén biztosít. A szabadság kérdésében különben (Ferrero nyomán) az a fascizmus álláspontja, hogy az igazi szabadság csak a cselekvés szabadsága, míg a gondolat szabadság hamis szabadság, mely utóbbi ellen tehát küzdeni kell.

Jellemző frázisa a fascizmusnak a *giovinezza*. De ezzel nemcsak az ifjúságot érti, melyet katonai szervezetekben (balilla, squadres) nevel fel, hanem a fascizmus híveinek örök ifjúságát, lankadatlan aktivitását is. Sajátságos továbbá az a misztikus tisztelet, amelyet a fascizmus az egyházzal és nemességgel szemben tanúsít, annak ellenére, hogy egyházi és telepítési politikájában ettől a tisztelettől egyáltalán nem feszélyezteté magát.

A fascizmus azonban csak addig lehet meg elmélet nélkül, amíg első generációja tartja kezében az ügyeket. Az utána következő már csinál magának elméletet, ha ilyet nem örököl, de ezzel a fascizma-rend jövője is problematikusá válhatik.

N. Gy.

SCHMOLLERS JAHRBUCH. — 1927. 1. Heft.

F r i t z B e c k m a n n : Der Bauer im Zeitalter des Kapitalismus.
49—91. old.

A paraszt akkor tekinthető tőkés vállalkozónak, ha a kapitalizmus korában szükséges gazdasági teljesítményeket egyéni feladatának megfelelően teljesíti. Ehhez képest a mai német parasztság többségét mindennek inkább lehet nevezni, mint vállalkozónak. A parasztságnak a kapitalizmus gazdasági rendszerébe való bekapcsolását transzformátorokhoz hasonlóan idegen elemek, kereskedők, bizományosok végzik. Ilyen feladatot látnak el a szövetkezetek, különösen a hitelszövetkezetek is.

Egészen más annak a német parasztnak típusa, aki a nyugati ipartelegek közelében a kapitalisztikus gazdasági rendszerrel állandó érintkezésben tőkés vállalkozóvá fejlődött. Ez a típus nemcsak megállotta helyét a kapitalizmussal szemben, hanem egyenesen megerősödött a vele való kapcsolata révén. A paraszt mint vállalkozó egyéniséggé lett. Mint vállalkozó felszabadította gazdaságát a földtől való függősége alól. Csökkentette a búzával bevetett területet a takarmánytermelés javára, de a termelés rendje helyenkint és időnkint változik, mert a vállalkozó az adott lehetőségekhez alkalmazkodik. Amellett kiegészült a gazdaság a megfelelő mezőgazdasági üzemekkel (szeszfőzés, tejgazdaság, sertéshizlalás, lótenyésztés), melyek relatíve megnövekedtek fontosságban a tulajdonképeni gazdálkodáshoz képest. A vállalkozói szellemmel jár a technikai újítások iránt való készség s a hagyományos gazdálkodási formák levetése. Ezek révén függetleníti magát a vállalkozó a természeti eseményektől, elemi csapásoktól. A vállalkozó családja felszabadul az üzemtől; nem dolgoznak már a gazdaságban. A vállalatban beálló változás mértéke a vállalkozó intelligenciájától függ s ehhez képest igen különböző nagyságú birtokkategóriák tarthatnak számot egyenlő elbírálásra s az optimális birtoknagyság helyett most már inkább a vállalkozó optimális intelligenciájáról kellene beszélni. A nyugati parasztbirtokoknak Németország keletén azok hat—nyolc-

szorosa, sőt tízszerese felel csak meg. Ezekkel a változásokkal függ össze, hogy a nyugatnémetországi parasztra már bizonyos egészséges optimizmus jellemző.

Az ipari centrumokban élő paraszt üzemszervező is, miután több mezőgazdasági üzemág optimális egyesítésére törekszik, ami ebben a mértékben egyébként csak nagybirtokon fordulhatott elő. De nemcsak üzemét szervezi optimálisan, hanem termékeinek piacot is teremt, termékei iránt a keresletet felkelti. Az ipari centrumokban kínálkozó munkásanyag speciális volta a parasztvállalkozóra a munkaszervezés tekintetében is új feladatokat ró. Maga a paraszt pedig, amint vállalkozóvá lett, testi munkát már legfeljebb kivételesen végez, mert erre már ideje sincs. Az üzem tökéletesítésével kapcsolatban a paraszt tőkegyűjtővé válik, de csak tőke javakat gyűjt, nem pedig pénzt. Azért a vállalkozó parasztnak a járadék élvezése nem ideálja.

De talán még inkább vállalkozóvá tette a parasztot, hogy kereskedői funkciókat kell ellátnia. Megszaporodtak a piaccal való kapcsolatai, többfélélt ad el és többfélélt vesz. Ezzel kapcsolatban bevonult a paraszt gazdálkodásába a spekulatív elem és ráhárul a parasztra a különböző termékek piacának megfelelő szervezése is. Az alkudozás képessége, a rábeszélés ügyessége már kevésbé fejlődött ki a parasztban. Az üzleti számítás technikáját azonban el kellett sajátítania s talán ebben mutatkozik meg a legjobban a különbség a hagyományos paraszttípussal szemben.

A vállalkozó paraszt típusa azonban mindezen változások ellenére is elüt más vállalkozók típusától, ami különös viszonyainak következménye. Ide tartoznak: 1. a törzsöröklési jog, amelynek célja, hogy a földet egy tagban tartsa s a felszerelés osztatlanságát a földnek biztosítsa; ezzel azonban a gazdán meglátszik, hogy „örökös”; 2. a parasztnak erősebb érzelmi élete, így különösen vallásossága; 3. a részben még megmaradó házi gazdálkodás; ezzel függ össze, hogy kevésbé törekszik a gazda nyereségre, mint inkább csak feleslegre és innen ered a pénzkérdésekben való nagy titkolódzása; 4. végül kell, hogy meglássák a vállalkozó paraszton, hogy 3 millió vállalkozói szellem híjján levő paraszttal áll versenyben. Ezek miatt a vállalkozó parasztnak mindig veszélyben van a vállalkozói nyeresége.

Ezzel a mezőgazdaság fejlődése új irányt vett. Nem halad sem a nagy-, sem a kisbirtok felé, hanem az ipari zónában a középbirtok tőkés vállalatává alakul át. A nagybirtokos még ma is a közigazgatási tisztviselő típusa, a nagybirtok közigazgatási intézményhez hasonlítható. A tőkés vállalatává való átalakulást tehát nem ez, hanem a középbirtok indította meg. Ennek köszönhető, hogy az ipari zónában a mezőgazdaság nemcsak megállotta helyét, hanem még nőtt is jelentőségben. A vállalkozó paraszt elpolgárosodott. Jövedelem és életviszonyok tekintetében egyenlőkké váltak egymásközt, de gazdaságuk iránya, berendezése, összetétele tekintetében erős differenciálódást mutatnak. Megmaradt a parasztban a gazdaságához, most már vállalatához való ragaszkodása, ezért a birtokcsere a ritka kivételek közé tartozik. A járadékélvező

mint ideál távolmaradt a vállalkozó paraszt gondolatvilágától is. Abban pedig, hogy birtokától meg nem válik, előnyösen üt el a keleti Németország nagybirtokosától, akit a földárak emelkedése könnyen arra csábít, hogy akár egész birtokától is megváljon.

N. Gy.

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. 1926. 11—12. sz.
G. L. Duprat: *L'avenir de la famille conjugale.* (A házasságon alapuló család jövője.)

A címben felvetett probléma megoldásának egyetlen módja megkeresni azon társadalmi okokat, amelyeknek legvalószínűbb bekövetkezése alapján a megfelelő családi szervezet alakja körvonalazható.

Állandó pszicho-szociológiai tényezőknek kell tekintenünk a kollektív lelkiismeretet és ezzel szemben az individualizmust. Míg az első arra törekszik, hogy a nemi kapcsolatokat az erkölcs uralma alá helyezze s így a családi életet társadalmilag megszervezze, addig a másik önzése kielégítését, függetlenségét, minden korlátozás, kényszerellenőrzés alóli mentességét keresi. Vannak, akik csak az utóbbi tényező jogosságát ismerik el és a hitvestársi hűségen alapuló monogámiát természetellenesnek mondják. Pedig csak az ellenszenv, vagy közömbösség ellenére alkalmazott monogámikus forma az. Szabad elhatározásból fakadó kölcsönös megegyezés, amely a nyugodt családi tűzhely, a bizalom, a tökéletes és folytonos közösség, a leszármazottak szeretetén alapul, sohasem természetellenes. A jövőben is e két ellentétes tényező fennmaradására várhatunk.

A gazdasági élet szempontjából azt látjuk, hogy a termelési mód változásának iránya a munkás családi életére kedvezőtlen. A gyári munka a termelő tényezők fokozódó koncentrációja miatt mindinkább tartja távol a házi tűzhelytől a munkáscsalád minden tagját s kevés ki látás van arra, hogy a helyzet (rövidebb munkaidővel, munkás kertvárosokkal, jó közlekedéssel, munkásbiztosítással) lényegesen javuljon. A fogyasztási mód alakulása sem kedvezőbb. A családi szervezet szoros összefüggésben van az örökség és hozomány kérdésével is. Ám a kapitalizmus itt is az individualizmusnak kedvez: a személyi készség kifejlődése az egyént (pénztőkét felülmúló) technikai értékű tőkével látja el s így mentesíti a társadalom tevékeny tagjait a családi gyámság és uralom alól, (Már szerkezetileg ellenkezik a szocializmus, kommunizmus, szindikalizmus stb. a családi integrációval). Gazdasági téren egyedül a háziipar tökéletesedése és nagyobb számú kisbirtok válhatnának krízisenyhítő tényezőkké.

Erkölcsei és vallási téren a jelenleg számba jövő tényezők mindkevésbé képesek a beállott bomlást megakadályozni, Túlszigorú erkölcsi szabályok kollektív lelkiismeret nélkül egyenesen szabadosságot provokálnának. Tehát új kollektív családi erkölcsnek kell keletkeznie, mely mai merevségét levetve, a kölcsönösség tudatából táplálkozik.

A törvényhozás és a jog a családot, mint erkölcsi és jogi személyt, mindinkább figyelmen kívül hagyja és a házassági szerződést lényegében más szabad szerződésekkel azonosítja. A politikai fejlődés iránya a jövő képét vetíti elénk: az államhatalom a családi szervezetben előforduló bárminő visszaélés és a formai kötelezettségek megszegése ellen minden egyednek megadja a jogi védelmet. De ezzel csak az egyedet védi, — a családi szervezet bomladozik.

Habár korunkban a szokások igen gyorsan változnak, mégsem számíthatjuk a szociológiai lehetőségek közé a jelenlegi családi forma teljes eltűnését, mert a szabad egyesülés nem felel meg azon törvénynek, mely a társadalmi élet összes formáit erkölcsi és jogi szabályok alá rendeli. Eltűnni csak a családfői előjogokra alapított szervezet fog. A család jellemzője a házastársak szabad szerződése lesz és az a fokozott nevelésbeli hivatás, mely gyermekeit értelmes, erős akaratú, független egyéniségekké alakítja,

V. Gy.

REVUE POLITIQUE ET PARLEMENTAIRE, 1927. január-február.

H. R i c a r d: Les migrations ouvrières d'après-guerre. (A munkásvándorlás kérdése a háború után.)

A munkásvándorlás feltételei megváltoztak. Azelőtt az egyes államok diplomáciai tervszerűség nélkül foglalkoztak a kölcsönös munkásvédelem kérdésével. A múlt század vége felé a nemzetközi szabályozás eszméje merült fel. A világháborút követő békeszerződések meghozzák a nemzetközi munkaügyi szervezet állandóságát: 1. a tagállamok képviselőinek általános konferenciája, 2. a nemzetközi munkaügyi hivatal által. Az első munkaügyi konferencia Washingtonban a vándorlás tárgyában két ajánlatot tett a tagállamoknak: 1. Az idegen államokból történő kollektív munkásalkalmazás csak az érdekelt államok megegyezése és a kérdéses iparág munkásainak meghallgatása alapján mehessen végbe. 2. A tagállamok kölcsönösen megadják az idegen munkásnak és családjának mindazon munkásvédelmi jogokat és kedvezményeket, melyet saját munkásai élveznek. Vagyis újat nem mondott, hanem csak általánosított. Azóta hét konferencia volt kevés eredménnyel. A nemzetközi munkaügyi hivatal vándorlási állandó bizottsága és kiadványai¹ útján járul a kérdés felszínén tartásához. Ha a felvett iramban nem is valósíthatja meg céljait azon ellentét miatt, amely a ki- és bevándorlási államok közt fennáll: az a szellem, mely munkásságát áthatja, biztosíték arra nézve, hogy mindinkább képes lesz a föld bármely pontjára kivándorló munkást támogatni.

¹ Megjelentek: Les méthodes des statistiques de l'émigration et de immigration. Emigration et immigration législation et traités. Les mouvements migratoires de 1920 à 1923, Havi folyóirata: Une chronique mensuelle des migrations.

H. R. S a v a r y : La vie politique de la Tchécoslovaquie en 1926.

(A cseh-szlovák politika 1926-ban.)

A szerző úgy látja, hogy Csehszlovákia 1926-ig az államalakulás nehézségein túlesett s így a megszilárdult viszonyok folytán a sürgető szociális és gazdasági kérdések megoldásához foghatott. Az alkotmány-jogi tekintetben egységes nézetet valló cseh pártok itt széjjelszakadtak. Új csoportosulás keletkezett, melynek folyamán németek is jutottak a kormányba. Ez az ország belpolitikai helyzetét megszilárdította. A szerző hangsúlyozza, hogy mennyivel kevésbé érvényesül itt a párt-politika, mint más parlamentáris államokban. Őt miniszter nem tartozik politikai párthoz s ezek között vannak a legfontosabb ügyek vezetői, mint Benes (külügy), Englis (pénzügy) és Cerny (belügy).

Albert D a u z a t : La francisation des noms de famille étrangers. (Az idegen családnevek franciásítása.)

Időszerű a kérdés felvetése, mert a bevándorlás a háború után fokozódott és az idegenek teljes áthonosulása csak névváltoztatás esetén lehetséges. Különbö is nagy zavart okoz, hogy sok nevet hangzás titán vesznek fel okmányokba s nincs is meg a franciában minden betű, mely a legkülönbözőbb idegen nevekben előfordul, így azután megesik, hogy ugyanazon idegen név többféle alakban szerepel. A szerző nem híve a kötelező franciásításnak, de szükségesnek tartja, hogy a névváltoztatás olyan egyszerű és könnyű legyen, mint 1881 óta Magyarországon. (Elég naív módon az antiszemitizmus megszűnését is attól várja, hogy a zsidók francia nevet vesznek fel.) *V. Gy.*

TOPICAL SUMMARIES OF CURRENT LITERATURE.

Nathan Miller: Some Aspects of the Name in Culture-History.

(A név szerepe a kultúrtörténelemben.) 585—600 old.

A névadás körül jelentkező népszokások jó bepillantást engednek a társadalmi intézmények fejlődésébe, különösen primitív népeknél. Különösen jellemzők a család átalakulására, még pedig elsősorban a matriarchatusból a patriarchális formára,

Egyes népeknél az újszülött gyermek addig nem számít a családhoz, amíg nevet nem kapott s azért, ha a névadás előtt halna meg, úgy tekintik, mint a halvaszületettet. A névtelen gyermek alig különbözik az állattól, jövődöbeli nevét sem szabad említeni, hanem csak határozatlan megnevezéssel illetni, aminő a „kicsi féreg“. A névadás nyilvános ünnepség keretében szertartás alakjában történik s az adott név a gyermek integrális részévé válik. Ha az adandó névben megegyezni nem tudnak, a gyerek alternatíve több nevet is kaphat. Törvénytelen (házasságon kívül született) gyermekek megkülönböztetésül használaton kívül került régi nevekhez jutnak,

A névadás többhelyütt idegenek, így nem rokonok, sőt utazók joga. A névadással „belenevezik magukat“ a gyerekekre. A névadó évente a „névének“ ajándékot ad, A névadással tehát a névadó és a gyermek között, mondhatni, gyámsági viszony jön létre.

A primitív népek babonás érzületének felel meg, hogy az újszülöttet nem tekintik másnak, mint egy elhalt előd visszatérésének más alakban. Illő tehát, hogy az újszülött elődje nevét is kapja meg, sőt elődje hivatását is kell folytatnia. Amint az újszülött megkapta nevét, megszűnik a gyász, amelyet az elhalt előd emlékének szenteltek. A visszatért előd megállapítása különbözőképpen történt, így különösen régebben az volt a szokás, hogy a faluban legutóbb meghalt egyént tekintették az újszülöttben visszatértnek. Eszkimóknál előfordul, hogy az elhalt rokon nevét a négy évnél fiatalabb gyerek kapja, még pedig olyanformán, hogy új nevét a régiekhez hozzácsatolják, a halott nevének adományozásával annak síri nyugalomát akarják biztosítani s az utódnak egyenesen kötelessége, hogy az elődéért bosszút álljon, neki elégtételt szerezzen.

Az előd személyének megállapítása néhol a varázsló bevonásával történik s például abból áll a szertartás, hogy a köldökzsinórt úszatják egy fazék vízben. Másutt egy atyai ágbeli rokon felsorolja az atya elhalt elődeit s amelynek nevénél az újszülött tüsszent, az lesz az az előd, akinek nevét az újszülött kapja. Hogy a tüsszentést biztosítsák, a gyerekek a szertartás előtt dohányt dugnak az orrába. Némelyütt a gyerek mosolygása pótolja a tüsszentést. Megint máshol a gyereket az anyja keblére helyezik s az lesz a neve, amely név említésekor szopni kezd. Az is előfordul aztán, hogy a gyerekek pálcák közül kell egyet húznia, melyek mindegyikére egy előd neve van felírva.

Egyes népek az anyára bízzák, hogy a gyerekek nevet válasszon. A legderekbak közül választ tehát. De megesik, hogy mégis rosszul választ, mert például a gyerek betegségbe esik. Ilyenkor a gyerek új nevet kap. Viszont ha a gyerek nem teljesíti kötelességeit, akkor a névrokon előd szelleme az, aki fellép büntetőerővel,

A kiválasztott előd nevén kívül a születés körülményeinek is van névadó hatásuk. Ha a gyerek születésekor valami különös történt, az a gyerek főneve mellé kerül melléknévnek. Ugyanígy a gyerek és felnőtt élete későbbi korszakában történő minden fontosabb esemény szaporítja a melléknévek számát, amely a húszat is eléri. Északi Mexikóban az anya a születés után behunyja a szemét s az első tárgy elnevezése, amelyet meglát, lesz a gyerekek is neve. Ha az embernek élete folyamán bármikor is valamilyen foglalkozása volt, az a nevében szerepel. Szokásos növények, állatok neveit is adni, amelyeket a babona áldáshozóknak tart. Viszont szerencsétlenek rosszhangzású nevet választanak, mert attól várják a szerencsét.

Jellemző a névváltozás a családi szervezet szempontjából. Néhol az anya legidősebb bátyja vagy az anya adja az első főnevet, később az atya ad hozzá egy másik nevet. Ezt a másodikat nyilvános ünnepség keretében adják, aminek költségei miatt a szegényebbek ehhez a második névhez nem is jutnak hozzá. Szokásban van az is, hogy a fiúkat az atya, a leányokat az anya nevezi el. Előfordul, hogy a névadást a születés sorrendjében felváltva az atya és az anya végzi, sőt az is meg van határozva, hogy melyik felmenőnek nevét kell adni az újszülöttnak,

Viszont a szülők neve is változhatik a gyermek megszületésével, tudniillik kiegészül az újszülött nevével.

Minden új névvel a régiek egyre jobban elhalványulnak s a testi hibákból eredő nevek például csak mint gúnynevek maradnak fenn. De egy fiú, aki új nevet kapott, bármilyen régi nevének emlegetését is gúnylódásnak veszi.

A névadás tehát nem pusztá formáság, hanem az illetők társadalmi állásának is hű kifejezője.

E l l s w o r t h F a r i s : Social Psychology in Amerika. (A társadalmi lélektan Amerikában.) 623—630 old.

A szociálpszihológia amerikai irodalma úgyszólván áttekinthetetlen. Tanulságos összefoglalást adott *Allport*, *Bernard* és *Young*, míg *Fischer* a „külföldi“ irodalomról adott képet, A szociálpszichológia fejlődéséről jól tájékoztat *Baldwin*, *Ross*, *McDougall*, mely utóbbinak az ösztönökről szóló elmélete a viták középpontjában állott. Vele szemben elsősorban *Shand* és *Ginsberg* foglalt állást, A szinhetizálók sorában meg kell említeni *Groves*, *Williams*, *Cooley*, *Ellwood*, *Bogardus* és *Bernard* neveit, *Dunlop* megírta a vágyakozás pszichológiáját, *Bah* az individualizmus ellen foglalt állást, *Znaniacki* a szociális aktust elemezte, míg *Dewey* a szokások és ösztönzések adta szociális aktust intelligenciát teremtő és erkölcsi élethez vezető mivoltában tanulmányozta,

Cooley a belső szemlélet fontosságát hangsúlyozta, ugyanígy *Faris*. A szociológiát a szociálpszichológiával azonosította *Kroeber*; míg *Ellwood* és *Lowie* szerint a kultúra lényegében pszichikai jelenség. *Bentley* az egyéni és a csoportvizsgálat külön fontosságát emelte ki. *Judd* az intézmények vizsgálatát tette feladatává, *Faris* az ethnológiát minősítette pszichológiai anyagnak,

A *McDougall* ösztönelmélete körül folyó részletes vitában *Dunlop*, *Bernard*, *Faris*, *Kuo*, *Wells*, *Eldredge*, *Cason*, *Drever*, *Geiger*, *Griffith*, *Tolman*, *Josey*, *Watson*, *Dewey*, *Allport*, *Follett*, *Wallis*, *Boodin* vettek részt.

Az átöröklés és a környezethatás összeegyeztetésére törekedett *Carmichael*, amivel egy nézetet fejtett ki *Jennings*, viszont *Bernard* a környezet jelentőségét hangsúlyozta,

A személyiséget elsősorban *Mead* alapvető munkái tanulmányozták. Ide tartoznak még *Prince*, *Thomas*, *Burgess*, *Kempf* munkái. Az intelligencia kérdésével foglalkozott *Bode*, *Thurstone*, *Dashiell*, *Herrick*. A típusokról *Jung*, *Downey*, *Reuter* és *Faris* írtak.

A szociálpszichológia módszere tekintetében jelentős *Thomas* és *Znaniacki*, akik a személyiséget magánlevelekből és önéletrajzokból akarják, *Krueger*, aki összegyűjtött élettörténetekből akarja megismerni. *Hart* és *Ream* kitöltött kérdőlapokat dolgoztak fel. *Allport* a becslés és önértékelés eredményeit összevetette. *Blanton* gyermekeket, *Garth* fajai különbségeket tanulmányozott mintaszerűen, *Chapin* a statisztikai módszer alkalmazása tekintetében szolgálhat példakép gyanánt.

N. Gy.

VAN-E MAGYAR TÁRSADALOM? NINCS.

Búzás Dezső és Balogh József vitája a magyar nyelvudományi társaság közlönyében a társadalom szónak ma divó használatáról támasztotta bennem e kérdést és a szomorú feleletet.

Ez a szóhasználat ugyanis a nyelvészet világán túl fekvő szélesebb és magasabb szférának is a jelensége.

Annak a lelkizavarnak, szorultságnak kiütése a nemzet testén, amelyben nemzeti létünk csonkulása, gazdasági, szellemi, erkölcsi létünknek vele kapcsolatos vajúdása óta élünk.

Az emberi tudás bármely szakában kutasson valaki, kénytelen-kelletlen nyelvészkednie kell, mert nyelvével adja tapasztalatai eredményét, felfogása, ítélete lényegét.

Már Hobbes, az újkori empíria egyik ősatyja az emberi beszéd-ről szólva (Leviathan, Cap. 4. de sermone) helyesen látta a szavak és gondolatok egymásra utaltságát, a szavak helyes használatának értékét az igazság felfogása, megértése tekintetében.

Vocabula enim sapientium calculi sunt quibus computant, stultorum autem nummi, aestimati alicujus nomine celebri ut Aristotelis, Ciceronis vei Aquinatis, aliusve doctoris cujuscunque humani.

Nyelvújításunknak e szülötte, a *társadalom* szó eleinte Barczafalvinál kollégiumot akart jelenteni, mások Caszinót, céhet, társulatot kívántak vele értetni.

Mint az állami kapcsolattól különböző, de vele tagjai révén egybeeső összkapcsolat jellemzésére először Helmecey használta melléknévi alakban, midőn Franciaországot a társadalmi revolútiótól óvja. (L. Szily, Nyelvújít. Szótár).

Így válik el először a *társadalmi* szó a társaság szónak attól a jelentésétől, mely vagy az emberi együttlétet, coexistentia-t és' együttműködést, cooperatio-t a legnagyobb általánossággal akarta kifejezni, vagy annak éppen igen különleges eseteit. Az első alkalommal többnyire hozzátette a *közönséges* jelzöt, az utóbbiakban a társas kapcsolatnak különleges okát jelölte meg „céhes, kenyeres, kezes, lakó, papi“ melléknevekkel.

A közönséges társaság, sőt egyszerűen község szóval azt a fogalmat akarták visszaadni, melyre nálunk Halász Imre használta először a *közület* szót Carey közgazdaságtanának 1867-i fordításában. A régi közönséges társaság, község ugyanis épp úgy jelentette az állami, mint a kereskedési, a kenyeres, a papi társaságot s a közület szó is e különböző kapcsolatokat különböztetés nélkül össze akarta fogni, amikor a gondolkozót az emberi együttélés és együttműködés legáltalánosabb formájának használatára kényszeríti az adott helyzet, viszonylat.

Legelső föltűnésében a *társadalmi* Helmecczynél már ellentétet fejez ki. Addig revolúciók alatt állami fölforgatást értett a világ, itt egy újjal ismerkedik meg, A társadalom szembe állítatik az al-tiammal, melyet akkor országnak, státusnak neveztek.

A társadalom szó értelme csak a státussal ellentétbe helyezve tűnik ki. Csakhogy Magyarországnak 48 előtt épp oly különféle státusok voltak, mint amily különfélék a társaságok. A papi, a vitézi, az iparos (polgári) rend is státusok voltak. Dugonics az „In-clyti Status et Ordines“-t „Tekintetes Álladalmak és Rendek“-nek fordítja.

Szerencsére felekezeteink nem váltak úgy státusokká Magyarországnak, mint a német-római szt. birodalomban a Status (Corpus) catholicorum, Status evangelicorum, vagy Erdélyben, ahol a kath. státus név alatt máig fenmaradt „ennek az álladalomnak“ emléke. De elég volt Magyarországnak is abból, ami az állam és társadalom lényegbeli különbségének fölismerését megnehezítette. Ferdinánd Géza akad, székfoglalója igen tiszta világot vet arra, mennyiben maradt meg 48 utáni alkotmányunkban is annak nyoma, hogy a király is egyik státus a nemzet többi státusaival szemben. Mindenesetre jellemző, hogy az álladalom, az állam szó mily későn jött használatba a nemzet egész közülete fölött uralkodó, országgló (urszágló) alakulat megjelölésére. Szalay László, ez a mély elme, még Státusférfiak cím alatt adja ki munkáját 1848-ban, pedig ő már egészen mást értett alatta, mint Dugonics a Tekintetes álladalmak és rendek fordítása alkalmával.

Állam és társadalom mint két, tagjaiban egybevägő, céljában pedig annyira eltérő emberi kapcsolat csak akkor lépett elő világosan az emberi elme előtt, midőn az emberek egyéni existenciájáról való gondoskodás a társadalom céljának ismertetett el, midőn az egyéni munka, a kereseti szabadság, a jogegyenlőség elvei uralomra jutottak, midőn az országgló hatalom föladta egyben a gondolat- és

hitkényszert, és a maga céljául csak a nemzeti összlétről való gondoskodást vállalta, nem az egyéni létről.

Akkor lépett elő világosan az emberi elme előtt állam és társadalom különbsége, midőn az állam megszűnt mezőgazdaságot, ipart, kereskedést űzni, a szellemi termelés monopóliumát fentartani, szóval lemondott a produktív tevékenységről, hogy regulatív, harmonizáló, országgló hivatását annál jobban betölthesse.

Ennek időpontja a nagy francia forradalom. Jogi kialakulása a társadalmat illetőleg a XIX. századi alkotmány-chartákban van előttünk.

Nálunk ellenkezőiég 1848-ig az igehirdető papság, a vitézkedő és jobbágy clientelájával földet művelő nemesség, az iparos, kereskedő polgárság is státus, állam, az országgló király is státus, állam.

Ki látta, ha látta volna is, miképen bírta volna ennek a sokretű magyar fonadéknak külön szárait szétbontani, külön névvel jelölni?

Az első közöttünk, aki az állam és társadalom szót, a kifejezni kívánt jelenség teljesen tudatos felismerésével használja, szellemi világunk egyik igazi nagyja, az uraltáji nyelvészet alapítója, Hunfalvy Pál.

Köztudatunkba azonban nem ment még át, valószínűleg annál fogva, mert vannak magyar tudósok, de nincs magyar tudomány, amit róla 1895-ben (Politika I. köt. 86. 1.) sajnálattal megállapítottam, a nagy veszteség, melyet a magyar államtudomány szenvedett, midőn Hunfalvy hatalmas kezdését 1847-ben, Bajza Ellenőr-jében nem folytathatta és nagy elméjét kénytelen volt nyelvtudomány és ethnografia-nak — ezek hasznára és dicsőségére — szentelni.

Bajza Ellenőrjében (148—216. 1.) „Országgazdasági Tájékozás” cím alatt jelenik meg az egyén, a társadalom, az állam élesen elhatárolt, plasztikus alakja. Az értekezés címe megtévesztheti a olvasót. De jellemző Hunfalvy elméjére, hogy List Frigyes védvamos iránya iránt állást foglalni akarva, értekezése egy harmadát az egész emberi élet problémájának szenteli.

Az ember, az egyén — úgymond — nem születik embernek, csak munkája által válhatik azzá, ha existenciáját, még inkább ha fejlődését, rendeltetését biztosítani akarja, így kezdi rajzát.

Az emberi élet alapeleme az egyén» illetőleg az ő gazdasági, szellemi s a kettő között álló, közvetítő munkája. Mert az egyén munkája gyümölcseből kell éljen és mivel nem tud magának min-

denféle gyümölcsöt termeszteni, azokhoz fordul, akik munkájukkal ilyet produkálnak. Egyik ember munkája így kapcsolódik be a másik munkájának gyümölcseibe, keletkezik a munkák megosztása, a különböző munkát végzők csoportosulása, keletkezik a munka gyümölcseinek, a gazdasági, szellemi javaknak eloszlása e csoportok között s ezek kicserélése a különmunkájúak között.

Az egyéneknek ez az önfentartási, önérdékéből származó kapcsolata a társadalom, amelyben az egyén ennek a kapcsolatnak, ennek a nagy egésznek részévé válik. Nem szabad akaratából, hanem az emberi lény adott körülményei folytán, természeti organikus törvény következtében. Ennek a nagy egésznek részei az egymunkájuk csoportjai, *a rendek*. Az egy renden, p. o. a mezőgazdák rendjén belül, az egyforma vagyonúak, a nagy, a közép, a kisvagyonyúak, a vagyontalanok *osztályai*.

A társadalomba, ennek osztályaiba bepréselve, melyet önérdeke, existenciája biztosítása végett tűr meg, elveszti az egyén a függetlenségét, szabadságát. Gépezet részévé, egyoldalú részemberré lesz. De ebbe nem nyugszik bele. Nem lehet mindenestül (abszolút) rész, mint köpüben a méh, hiszen szellemi lény.

De van egy más egész is, mely az egyén önállóságát nem szünteti meg, ez a nemzet s ennek megjelenése: az állam. A nemzeti szellem egyetemesség, mely minden egyesé, nem külön valakié, mint a társadalomban a ház, a föld, a műhely, a bolt, a festő festménye, a költő költeménye, a tudós műve, a feltaláló találmánya. Mentül többen vallják sajátjuknak, annál erősebb. Az egyes a másénak nemzeti szelleme által csak nyer, nem veszít. A nemzeti szellem az egyedeket mint forrás és tenger összeköti és az állam, melyben megtestesül, lelkiegység. Az egyesek ilyképen visszanyerik a nemzetegészben, amit a társadalomban elvesztettek, az által, hogy az állam legbelsőbb egyetemes érzetüknek, akaratuknak megvalósítója lesz.

De egyetemesség az által is az állam, hogy amíg a társadalomban, bár egybekapcsolva, az egyesek, ezek rendi és osztálycsoportjai külön existenciális érdekeikért, külön hasznukért harcolnak egymással, az egyetemes nemzeti szellem és ennek önmagát, mint egész irányzó, országló, más szóval állami működése az elvált részeket összarányozza, hogy a társadalmi harcokat megnyugvásra vigye, üdvös versenyre változtassa.

És erre következik Hunfalvy közületi conceptiojának, hogy úgy mondjam, theodicaeája.

Ha az emberi nem pusztán az egyének önérdeke, existenciális

szükségleteinek kielégítése végett alakult egyetlen társadalomból állana, szükségképen internationalizálnék és benne az egyén teljesen géprész lenne.

Ezt a világitársadalmi kialakulást, az emberiségnek szocialis internationalizálódását akadályozza meg az emberiség külön nemzeti szellemeinek, államainak léte.

Ugyanis a külön államok külön társadalmának megkötöttségeit, ezekben az egyesek önállóságának csorbulását enyhíti, kiegyenlíti a bennök élő sajátos nemzeti szellem.

Ebben a társadalom külön érdekcsoportjainak tagjai egyéniségük kielégülése mellett összszellemük, akaratuk tettlegességét is érzik az emberi élet végső céljai, eszményei tekintetében.

Hunfalvy a társadalmi munkafelosztás fölveit csak két oldalon tárgyalja.

Így állapítja meg a leszármazás szerintit, más néven a kasszyszerűt. Ilyen volt lényegében a mi jobbágyságunké és az ősi, szállásos nemességünké. Azután a testületit, amint Hunfalvy nevezi, megszokott nevén a rendít, amely csak olyan munkát engedett végezni, amelyre való képességét valaki az illető testület, kar, rend előtt vizsgán, remekelés által bebizonyította, amilyen nálunk csupán a papi és városi rendé volt.

Végül a társulati, amialatt mindenkinek szabadságát értette munkája, pályája megválasztásában. A szabad verseny, a szabad ipar, a szabad ügyvédség, szabad orvoslás, szabad ingatlanszerzés lehetőségét akarta a társulati elv kifejezni.

Tetézte Hunfalvy állam- és társadalombölcészetét azzal az értekezésével, melyre hazafi bűja, bánata ösztönözte.

A magyarság 1849-ben elvesztette szellemének külső, irányzó hatalmát, államát. Megmaradt azonban államának tényleges alapépitménye, 49 előtti társadalmi szerkezete, melyet az új uralom jogilag is mindjárt átfőrmálni kezdett.

Hunfalvy az 1850-ben megindult *Új Magyar Múzeumban* tette közzé *Az Igaz Magyar Aranybulla* című klasszikus dolgozatát. Ebben nemzetét állama visszaszerzése, egy újabb aranybulla elérése végett az emberi életnek a magyarra is lehetséges formájához, a társadalmihoz, ennek alapintézményéhez, a munkához utalja.

Az idegen győző hatalom leronthatta államát, tönk szélére sodorta 1849 előtti társadalmi szerkezetének vezető rendjét, birtokhoz juttathatta a nemzetnek előbb jogtalan rendjét, a jobbágyságot, a magyar társadalom végső alkotó elemeit nem semmisíthette meg.

Ezek automaticæ megint elhelyezkedtek az új jogelvű társadalmi szerkezetben, részint a múlt hagyományai, részint a társadalmat alkotó munkák és javak tényleges nyomatéka szerint.

De mint lett ebben az új szerkezetben a munka és a vagyon a nemzeti szabadság újkori aranybullájává?

Mint alakult ki a nem magyar uralom alatt a magyar társadalom?

Élni kellett a magyarnak, az egyesnek, ha az állami létből mint aktív tényező, mint a törvényhozás részese ki is volt zárva, a végrehajtó és bírói hatalomban pedig magyar voltának — ha nem is belső elárulásával — mindenesetre külső megtagadásával juthatott csak be.

Élnie kellett vagyonából, ha ez nem volt, munkájából. Szóval csak társadalmi életet folytathatott.

Ennek új szerkezetéhez, — a történelem iróniájának így tetszett, — az idegen uralom valósította meg azokat az alapelveket, melyekért a magyar reformerek 20 éven át küzdöttek: az egyéni tulajdon, az egyenlő örökösödés, az egyenlő adózás, a röghöz kötött munka helyett a szabad munka elvét. Természetes következése volt ennek, hogy a munka, a papi, rendi, polgári, paraszti munka különbségén fölépült, kiváltságokkal eltorlaszolt, szédítő rangkülönbségeket mutató előbbi társadalmi szerkezet helyére olyan kezdett elhelyezkedni, amelyben az egyesek egymás mellé, fölé és alárendelése — a jogi egyenlőség alapelveinek megőrzése mellett — a vagyonok tényleges különbsége, kisebb-nagyobb mennyisége szerint igazodik.

A vagyonok különbsége épp úgy folyt a magántulajdonnak 1850 után uralomra jutott elvéből, sőt erősebben előmozdította azt, mint az előbbi kasztszerű szerkezet ősiségi elve.

Mert ez a vagyonkülönbségeket századokra megrögzítette, míg az 50-es évekkel uralomra jutott szabad forgalom római jogi elve az ingó és ingatlan vagyonra, az egyenlő örökösödési osztályra nézve a vagyonkülönbségekben már egy nemzedék alatt nagy változásokat, eltolódásokat okozhatott és okozott is, főleg midőn 1860-ban megszűnt — még a Concordatum érvénye alatt — az ingatlanszerzésnek keresztényekre szorító korlátja.

Mivel ekként az előbbi szerkezetnek a munka minémiségéből kiinduló tagozódása megszűnt, ez a tagozódás a vagyon nagyságának külső, mérhető, szemmel látható jele szerint tükröződött a közszemléletben és az *osztályok* nevezete alatt nyert elterjedést a közbeszédben.

A 48 előtti egyházi, nemesi, polgári és — ilyenek jogilag ugyan nem számító — jobbágyi rendek helyére a gazdagok, a módosak, a szegények, az inségesek csoportja lépett. Mint felső, középső, alsó osztály, mint osztályon kívüli zsellér, napszámos jegyezze be a közbeszéd, a társadalom nem hivatalos cégjegyzékébe.

A rendek, mint a régi szerencsétlen, szomorú, embertelen világ elkárhozott maradványai a közbeszédből száműzettek, nevük, ha mégis szükség volt rá, a kísértetektől való félelem egy nemével említettett.

De idővel a rendek nem egyedül a társadalom érintkezési nyelvéből maradtak ki, helyüket az osztály a törvénytörvényekben is elfoglalta, nem egyszer adva kemény diót az igazságszolgáltatásnak, vájjon a papság, a kereskedők, a hivatalnokok oly értelemben osztályok-e, mint a gazdagok, a burzsujok, a munkások.

A munka különbségében gyökerező rendi különbségeket a szabadság és egyenlőség elveiből kiinduló új jog megszüntette, de nem szüntette meg a vagyonskülönbségeket ennek az új jogrendnek magánjogi alapintézménye, a szabad föld, az egyéni magántulajdon. Sőt azokat igen láthatóvá tette. Természetes volt tehát az osztály szónak használata a társadalom igen különböző jellegű rétegződésének, tagozódásának megjelölésére.

A rendek végleges halálán és az osztályok eleven uralmán örvendezők képzelt világába azonban disszonánsán szólt bele a tények, a valóság tudománya, a maga különleges nevén: a statisztika. A legszabadelvűbb, a jogegyenlőségért buzgó lélek sem bírt a társadalom valóságos útvesztőjében eligazodni, ha azt a munka különbségeire, vagyis a rendi különbségekre tekintet nélkül csupán a látható, kézzelfogható vagyoni osztálykülönbségekkel akarta megértetni a fölé, alá, mellérendelés, a becsületnek, divatos nevén a presztízsnak igen eltérő tüneteit, még a tiszta gazdasági munka körében is föllépő jelenségeit.

Így vonul be *Keleti Károlynak* az Akadémia nagy jutalmával 1872-ben kitüntetett „*Hazánk és Népével*“ a sok száz éves rendi, kari, céhi fogalom megjelölésére a „foglalkozás“ szürke, társadalmi értékelés szempontjából kétértelmű szava. Így látjuk ezt az angol statisztikában, *Welton, Statistical Papers relating to the occupations of the people. 1860.* is. A kártyázásnak és sok más értéktelen, sőt aljas foglalkozásnak neve húzatik rá a munka szentnek nevezhető fogalmára. Imát és munkát jelöli meg minden jók forrásának már a régi „*Ora et labora*“ közmondás.

Mayr György munkájának „A társadalmi élet törvényszerűsége“ fordításában, Keleti vezető tekintélye alatt, a munka szerinti tagozódás ugyanez alá a címszó „Állások és foglalkozások“ alá kerül.

De a fordító eléje tette a kevésbé frivol és megfelelőbb „állás“ szót. Állásra mindenki joggal törekszik, nemcsak fizikai vagy fiziológiai, hanem társadalmi értelemben. Csakhogy az állás itt annyira mint munka, nem mozdulatlanság.

Előbújnak ekként a *status et ordines*, a régi karok és rendek, csakhogy az állások és foglalkozások álarca alatt. Ha Dugonics a *status et ordines*-t még álladalmaknak és rendeknek fordította, miért nem használhatta volna Mayr György névtelen fordítója Dugonics halála után több mint egy félszázaddal a *status* szóra a logikailag hasonló jelentésű *állás* szót. Állam és állás rokongondolatra utalnak. Az állam először is erős, biztos, megdönthetetlen állás kifelé, biztos, nyugodt állapot. Igaz befelé, önbensejében a legellenkezőbbet, mozgást, parancsolást jelentő valami, de megint csak állapot.

A vezető szellem, Mayr György későbbi nagy munkájában „Statistik und Gesellschaftslehre“ (1897. II. köt. 132—141, 295—306. 1.) a német szöveg a magyar fordító foglalkozását már *Beruf* szóval fejezi ki s maga Mayr is kénytelen a *Stand* (az állás) az *Erwerb* (kereset) rokon szókkal számolni és bevallani, hogy a Statisztikának, a *lét* tudományának szinte elérhetetlen ideálja a *Beruf*-ok, magyarul hivatások viszonyait teljes valóságukban megfogni.

Valakinek társadalmi állása, vagyis valaki a társadalmi munkamegosztás melyik osztályába, rendjébe, karába tartozik?

Az orvosi, a papi, az ügyvédi, a földműves, a kereskedő rendbe-e? vagy az állam munkáját végzők hivatalnoki rendjébe-e? Nem azonos-e ez a kérdés az illetők foglalkozásának, keresetének kérdésével?

Rendek, karok, állások, hivatások, keresetek, foglalkozások mindannyian az embernek fiziológiai életén túlmenő életnyilvánulásait jelző szavak. Csakhogy bennük a *lét* világa, a *lét* kategóriája mellett a *kell* kategóriának világa és ebben a hitnek, erkölcsnek, jognak, haszonnak dolgai, normái ütődnek ki a különböző elnevezésekben. És ami különösen fontos, azok a változások is, melyeket a társadalmi munka végzésére jogosító legfőbb elvek tekintetében a történelem mutat.

Papok, orvosok, földművesek, iparosok, fegyverforgatók valahogy mindig voltak és mindig lesznek. De mekkora a különbség e

rendek között, ha a fiú más nem lehetett mint az apa, rabszolgáé rabszolga, iparosé iparos, papé pap, jobbágyé jobbágy, katonáé katoná, vagy éppen ellenkezőleg mindenki minden lehetett, ami akar, ha a céh, a kar, a rend előtt képességét bizonyítja.

Vagy legvégül ilyen képesítés nélkül is, mikor az állami munka kivételével minden más munka abszolút szabaddá tétetett a szabad kereset, szabad ipar, szabad ügyvédség, szabad gyógyítás, szabad irodalom, szabad művészet elve mellett kialakuló amerikaias jellegű munkacsoportosulás idejében, midőn a céh-rendszer, az ügyvédi, orvosi, mérnöki diplomakényszer, az irodalmi és művészi censura eltöröltetett, a kuruzslás, a zúgíráskodás fogalma a jogból eltűnt.

Amikor ez bekövetkezett, a német tudományban a munkacsoportok jelölésére a mi status et ordo-nknak megfelelő *Stand* szó helyére lépett és általános elfogadásra talált a *Berustatistik* nomenclaturában a *Beruf*, hivatás szó. Annak igen beszédes tanúsága ez, hogy itt a foglalkozáson, a kereseten túl és mögött, melyeket szintén föld, valami más is lappang. *Beruf*, *Berufung*, hivatás, elhivatás, vocatio. Kitől jön a hívás? Ki hívhat meg, mit kell a meghívott teljesítsen?

A keresztény világban az apostoli hivatás az alaptípus. A hivatásra, a vocatio-ra hitvallásra, confessioval, professio fideivel kell felelni. Ez a vezérgondolat áthatja az ókori világ romjain újra alakuló társadalmi szerkezetet a papi, a lovagi, a művészi, a tudós munkát végzők csoportjaitól, testületeitől lefelé a kézimunkát végzők csoportjáig, a céhekig.

Minden készséget, képzettséget kívánó munkát csak az végezhet, akit erre a szakértők, a mesterek, magisterek elhívnak, ha kitanultságát előttük bebizonyította és hitvallást, professio-t tesz előttük, hogy munkáját ügyesen és becsületesen végzend.

„Isten téged úgy segítjen, hogy te hű és engedelmes akarsz lenni, a céhnek igazságát mindenkor és mindenben megtartani.“ A céhbe lépni akarót hitvallása, professioja után ezzel a visszhanggal vették be a mesterek kebelökbe (gremio). (L. Nyvt. szótár I. 344. 1.).

Fölfelé az egyszerűbb kézműves hivatásoktól a legmagasabb állami, egyházi, tudós, lovagi, művészi hivatásokig az illető munkára vállalkozók mind hitvallást, professio-t tesznek, professionátusok lesznek.

A német statisztikusoknak kénytelen-kelletlen használt „hivatási elnevezése, az angolok occupation-ja, a németek Beschäftigung-ja, Erwerb-je helyett, nyilván a régi vocatio és professio pola-

ris gondolatából táplálkozik, de a két pólus elsejének nevét tudta csak a köznyelvbe visszahozni, a másodiké egészen kiveszett a német, mint a magyar synonymájából. Ma már a német sem mondja magát „professionist“-nak, a magyar sem szabó, mészáros mesterembernek, azaz magisternek, hanem húsiparos, szabóiparosnak.

De a statisztikusok gyakorlati szubjektív racionalizmusa mégsem győzte le a tények világának objektív ratioját. Nem akarok rossz élcélődéssel a professionalista sportolókkal előhozakodni. Saját hivatáskörömből veszem a példát.

A tanár szó helyére tette például egyetemünk — legalább félhivatalosan — a professor szót, bizonyára a „rangérzet“ parancsolta megkülönböztetésül a vándortanár, a tánctanár, a scholae magistertől, az iskolamestertől.

A hivatás, a vocatio gondolatvilágában termett magister, magyarul mester szó ugyanis, amely hajdan a doctorral majdnem egyenlő társadalmi állást jelentett, az idők folyamán a szegény falusi tanító kevésbé irigyelt nevévé vált.

De mit hozott a tények ereje e szubjektív okoskodások, érzékenykedésekkel szemben más oldalon?

A XIX. század jogegyenlőség, rendi különbségeket megsemmisíteni látszó légköre elleni reactio a mester szót földobta, mondhatni restaurálta a társadalmi létra legmagasabb fokáig az irodalmi, művészi, a tudós világban.

Nagy zenészt, nagy szobrászt, nagy tudóst a mester megfakult nevével vélik méltóan megtisztelni a beavatottak, az irodalom, a művészetkedvelők.

Legjellemzőbb ebben a folyamatban a radikális irányzat legelső országa, Franciaország. Nagy forradalma tüzzel-vassal irtotta régi társadalmi szerkezetének nemcsak kasztszerű, vérségi leszár-mazáson nyugvó tagozatát, a nemességet, hanem a keresztény világ szülte hivatási karait, a szellemi és ipari munkásoknak sokféle néven élő rendéit. Így a bírói széküket, közjegyzői állásaikat — francia nyelven études-jeiket — adás-vétel útján szerző bírák és közjegyzők (notaire publique) compagnie-jai, az ügyvédek (barreau-jai) karai, az iparosok és kereskedők (métier-jei) céhei mindannyian törvényhozói guillotine alá kerültek.

Rousseau, a forradalom költője megírta világrengető poemájában, a Contrat social-ban, hogy csak egyenlő porszemekből alakulhat egységes, szabad nép, ezeknek a porszemeknek teljes egybeolvadása által.

Ez pedig csak akkor lehetséges, ha mindnek egy vallása van, ha köztük céhbeli, testületi munkakülönbség nincs, végül olyan vagonbéli különbség sincs, hogy egyik a másikat megveheti, magától függésbe hozhatja.

A Contrat Social költői énekét prózai szövegben az 1791-i június 14—17-i törvény a szövetkezetekről (Loi sur les coalitions) tartalmazza,

A francia alkotmánynak egyik sarkkövét az egyrendű, egyhivatású polgárok egyesületeinek, testületeinek teljes megsemmisítése alkotván, ezen végrehajtási törvény értelmében azoknak bármi ürügy alatt, bármi formában a visszaállítása bűntény.

Ehhez képest nem gyülekezhetnek, elnököket-nem választhatnak, határozatokat nem hozhatnak. Ha pedig a szabadság, az alkotmány ellenére az egyhivatású, művészetű és mesterségű polgárok megegyeznének munkájuk megtagadására vagy csak bizonyos ár melletti végzésére, az ilyen akár esküvel erősített, akár ilyen nélkül hozott határozataik alkotmányellenesek és az emberi jogok elleni merényletek, az összehívók, a felbujtók ötszáz livres-ig és politikai jogaik felfüggesztésére büntetettek.

Ily módon sikerült is a társadalmi testületeket, karokat, rendeket megsemmisíteni — kettő kivételével.

Az ügyvédi és közjegyzői karok ma is a régi jogi formák között élnek és ennek szellemében nem ügyvédi, közjegyzői gyakorlatot folytatnak, nem keresetük után látnak, hanem legalább szóval hivatásukat (profession) gyakorolják, a régi rendi nomenclaturával élnek.

Sőt a francia statisztika 100 év után is, a francia jog által történt kivégzésük ellenére hivatás néven könyveli a francia társadalom munkacsoportjait. (Bertillon, La nomenclature des professions dans le recensement. 1892.)

A szónál, az elnevezésnél sokkal fontosabb azonban a karoknak, a rendeknek tényleges újjászületése a jog ellenére.

Az egy hivatásúak testületeit, karait megsemmisíti, azok szövetkezéseit, coalitioját kizáró jogállapotot ugyanis féltékenyen őrizte a restaurált királyság, valamint a császárság, sőt a 49-i köztársasági rövid régime nov. 27-i törvényével azt még szigorította is.

Az 1848-i köztársaság ellen kitört júniusi forradalom azonban alighanem megnyitotta már az elnöknek, a későbbi császárnak szeméit, hogy a munka testületi szervezkedésének, az egy hivatásúak,

az egy szakmájúak egyesülésének megakadályozása hosszabb ideig teljes lehetetlen.

Az 1864-i máj. 4-i törvény meg is hozta a munkás egyesülés, coalitio jogát.

Az 1870-i Commune okozta rémület hatása alatti 14 év pedig megérlelte az 1884-i március 21-i törvényt, mely az egy szakmájú munkások társaságainak megadta a jogi személyiséget testületi, kari érdekeik védelmére.

Hét év hiányzott a száz esztendőből, mely alatt az iparos, a kereskedői karok jogilag tetszhalotti álomban nyugodtak.

Csak jogilag, mert tényleg, az 1848. júniusi véres munkásharcok, az 1870-i forradalom óta örökké zavarták a francia társadalom békéjét. Az 1884-i törvény jogilag és tényleg föltámasztotta őket és a *Corporation, métiers, maîtrises, professions* hajdani nevek helyett a jogegyenlőségi, szabad kereseti szerkezet elveinek megfelelőbb *syndikátusok* nevére keresztelte. Átvitte a tőkenélküli munkások hivatási érdekeinek védelme végett alakult és törvénnyel szentesített társulatokra a munkaadó tőkésék érdekei végett a kereskedelmi jogban gyökerező s a gazdasági életben oly jelentékeny funkciót betöltő consortiumok nevét, a syndicatust.

A mi munkásszakegyleteink, a materialista történelemszemlélet alapján szakszervezetekké kibubózkodó hivatási alakulataink Franciaországban a hivatásbeli syndicátusok (*syndicats professionnels*) cég alatt léptek be a társadalom tényleges és jogi forgalmába, a közrendbe.

Csodálkozni lehetne, mint rosszakarató élcelők, a francia köz-társasági hivatalok tábláinak hátról: „Liberte, Egalite, Fraternite“ mondják, hogy meglepődnek találkozásukon, mint köthetett a hivatásbeli syndicátusok nevében két oly ellenséges fél házasságot, mint aminőt a rideg jogi érdeket jelentő *syndicatus* név s a hitvallással megerősített, a magánérdeken túlmenő, nemcsak az érdekelt, de a közönség javait szolgálni ígérő *hivatás* név copulálása jelent.

A polgári, szabadkereseti társadalomnak a vagyoni tényleges, mennyiségi különbségein nyugvó, tényleges, nem jogi osztálytagozatai helyére itt lép be újra egy század leforgása után a kari, rendi, hivatási tagozat, *jogi vértzetben is*, a társadalom tőkenélküli munkásságának nagy tömegeivel.

És ezek a franciák nagy guillotínálásuk ellenére, melyet 1791-ben véghezvittek; megtartják rendi, hivatási tagozataik neveit.

A Noblesse-t, a Bourgeoisie-t, a Paysannerie-t, a Collège des Médecins-t, az ügyvédi Barreau-t, hogy csak némelyeket említsek. Nem elégedtek meg az osztálynak inkább mennyiségre utaló szavával. A minőséget megjelelő kifejezéseket megtartották régi értelmükben, régi jogi jelentésük odaértése nélkül.

Sőt az újabb törvény a *syndicats professionnels*-ekben némi-kép még jogi értelmüket is fölélesztette.

Minket magyarokat jelszóimádatunk, babonás félelmünk a 48 előtti karok és rendek világának föltámasztásától akadályozott meg józan társadalmi nomenclatura fölvételében.

Nem láttuk a világot magunk körül, eszünkbe sem jutott, hogy a meghaltnak vélt karok és rendek új köntösben mint foglalnak igen erős állást társadalmunk szerkezetében. Vagy hogy a falusi szövetkezetek a kereskedők rendi ellenlábasai, csakúgy amint az OMGE az OMKE-é, a TEBE meg az előbbieké.

Csak egyet láttunk és hallottunk: az osztályokat, mert a gazdagokat, a jómódúakat, a szegényeket, az ínségeseket nem látni, észre nem venni lehetetlen volt.

De meg azért is csak a vagyoni és nem a munkaosztályokat láttuk, mert jogegyenlőségi, szabadkereseti, polgári társadalmi szerkezetünknek vagyonosság szerinti osztálytagozata vált névszerint a társadalmi harc célpontjává.

Névszerint mondom. Hiszen az osztályharc mögött nemcsak a vagyonosok és vagyontalanok ellenérdeke állt. Meghúzódott ott a szabad emberi munka ezerféle különbsége.

Az osztályharc álarca alatt ezeket a különbségeket épp úgy megsemmisíteni és evvel az emberi szellem egyéni, eredeti, önálló külön forrásait épp úgy betönni akarták, amint a vagyon nagy sági különbségeit az egyéni magántulajdon eltörlésével megszüntetni.

A vezető, a segédi munka, az értelmi, a fizikai munka, az észbeli és akarati munka teljes egalizálása épp úgy tüzelte az osztályharc stratégiáját, mint az egyéni vagyon, egyéni szabad munka helyettesítése kollektív vagyon, kollektív kényszermunka által.

Jellemző szellemi horizontunk eldeszkázottságára, hogy Schvarcz Gyula, hazai szellemi életünknek legönfeláldozóbban, saját anyagi romlásával szolgáló, emellett nagy szaktudós munkása, a két kötetes nagy Die Demokratie-jenek szélső baloldali álláspontú szerzője azt olvasta ki 1895-ben megjelent Politikámból az arról az Athenaeumban megjelent anonym bírálatában, mintha én negyvennyolc előtti rendi világunk visszatértében reménykedném.

Nem vette észre, hogy az osztályokat és rendeket mint tisztán tényleges alakulatokat vonultattam föl a társadalmi szerkezetben, nem mint jog által megrögzített intézményeket. Nem vette észre se ő, a szélső politikai demokrácia lángoló szívű politikusa, de a mérsékelt liberálisok sem, mint közeledik egy ugyan nem a 48 előtti értelemben vett rendi szerkezet az osztályharc híveinek zászlója mögött, de egy új, más, annál fojtóbb rendi szerkezet.

Pedig már 1895-ben világos volt, hogy ha az osztályharc célja az egyéni tulajdon, az egyéni tőke, az egyéni szabad munka megszüntetése sikerül is, az emberi szükségletek különbsége s a munka különbsége e szükségletek fedezésére meg nem fog szünni. A társadalom szerkezete pedig, a vagyonkülönbség ki lévén küszöbölve, egyedül és kizárólag a munka különbségéből, a különböző foglalkozások, hivatások, rendek különbségéből, ezek egybekapcsolásából, egymás mellé és fölé rendeléséből fog létrejönni.

Amit Madách az Ember Tragédiájában 1861-ben phalanster cím alatt oly plasztikusan odaállított, a magántulajdon nélküli rendi társadalmat, Schvarcz Gyula s a magyar közvélemény még 1895-ben sem, az 1871-i párizsi commune után sem vette komolyan. Benne a 48 előtti rendi világgal valamiképp rokon jelenséget nem látott s az 1871-i commune-t a romantikus franciák Madách költeményét eljátszani kívánó műkedvelői elbolyongásnak tekintette.

Már 1895 előtt rámutattam a szabadkereseti, más néven a kapitalisztikus, más néven a polgári társadalmi szerkezet szükségképeni átalakulására. Ez azonban nem a mindenkiből hivatalnokot tevő szociáldemokrácia marxi tervei szerint fog végbe menni, de igen is az egyéni tulajdon és munkaszabadság elvét megtartó, de azt a közületi, testületi erők összetartásának alárendelő elv egymást kiegészítő összetételéből fog bekövetkezni.

Rajtam is beállott azonban Schiller mondása: Doch weil was ein Professor spricht, nicht gleich zu Allen dringet, so übt Natur die Mutterpflicht. Csakhogy ezt az anyai kötelességet természet anyánk Kun Béla véres kezével teljesítette 1919-ben, socializálva a házakat, üzleteket, gyárat, s amennyire bírta, a földbirtokokat s a magyar társadalmat elvben, jogszabályaiban a szakszervezetek neve alatt tisztán rendi szerkezetűvé varázsolta át.

Romantikus puccs, fogja ellenvetni a jelszavakra esküvő magyar. A rablóbanda játékának öt hónap alatt vége lett! Rendi szerkezetét azonnal fölváltotta tiszta polgári, csak osztályokat, de ren-

deket, karokat nem ismerő liberális, polgári, jogegyenlőségi társadalmi szerkezetünk.

Sőt, átmenetileg, alkotmányunkból is kitöröltük a rendeket, azok házáat, a főrendiházat.

Megint jelszavas szemellenzőink miatt nem látunk. Mert mi a felsőház?

Magyar társadalmunk munkájának természetes tagozódásából, nem a magyar állam saját, külön lényegéből előálló szerkezet. Az emberi élethivatások, pályák, karok, amelyekben existenciájukért dolgoznak az egyesek, a rendek, melyekben szolgálataik, kötelességeik teljesítése fölött őrködnek, külön existenciájukat, becsületüket védik, ezek vannak a felsőházban a magyar nemzet legmagasabb, egyetemes állami közszolgálatára egyesítve.

Egyházi, származási, közhivatali, tudományos, művészi, földműves, iparos, kereskedő, jogász, orvosi, technikus, nevelő, vitézi hivatások féle elnevezése alatt igazában rendek háza a felsőház.

Ősi, nemesi társadalmi szerkezetünkben kinőtt főrendiházunk a 20. századnak rendek házává alakult át.

Negyvennyolcig fennállott társadalmunk a munkát és javakat nagyjában a leszármazás szerint osztotta meg.

Így állott elő nemesek rendje, melybe az új nemesektől, papoktól, városi polgároktól eltekintve, akik mégis hozzászámítottak, leszármazás útján jutott az egyes. Ez volt a magyar nemzet, a félmillió lélekből álló *populus*. Alatta áll a 7—8 milliónyi jobbágyosság, a *plebs*, a szegény magyar adózó nép, a földművesek rendje, melybe ha eltekintünk a birtokát veszített és jobbágytelekre szorult nemesektől, megint leszármazás által kerül a jobbágyi gyermek.

Az uralkodó nemesi rend azonban, a gazdasági és szellemi javak különbsége szerint, már két részre, két osztályra, a fő- és köznemességre, a nagy és a köznemesekre tagozódik jogilag is 1608 óta. Így keletkezik a határozathozatal megkönnyítése végett is a nagy-nemesek, az úgynevezett mágnások felső osztályának külön főrendi, a nemesi rend másik osztályának, a karok és rendek neve alatt egybefoglalt köznemesi rendnek alsótáblája, fentartatván a két tábla egysége.

Midőn mostani felsőházunkat a képviselőházzal szemben rendek házának jellemzem, természetesen nem a nemesi és jobbágyi, inkább kasztszerű rendi tagozódásra gondolok, hanem arra a szellemi, erkölcsi eszmékből kisarjadzott hivatási tagozódásra, melyet

Ruskin *Upon the roots of honom* c. értekezésében oly megkapóan állított oda. A katona, mondja, inkább meghal, hogy sem helyét a csatában elhagyja, az orvos a betegét ragadós nyavalyában, a pap székét, mintsem hamisat hirdessen, a jogász, mintsem jogtalanságot segítsen, a kereskedő, mintsem hitelezőinek adósa maradjon, vevőit selejtes portékával kiszolgálja.

Ilyen értelemben rendek háza az új felsőház. Más néven ugyan, mint az alsóház, ez is a nemzet, az ország javának képvisellete. Nem pedig, mint már divatba jött, mindenféle érdekképviselések mozaikja. Ez lehetetlen is. Mert ellentétes, mindenféle érdekek sohasem fogják beérni képviselőikkel, hanem kötött utasítású meghatalmazottakkal, követekkel.

Ezek a rendek a felsőházban az egységes nemzetet országgló hatalmában, önuralma fentartásában szolgálják. A házon kívül, otthon, mindegyik külön munka, külön hivatási körében egymást szolgálják tagjaik egyéni existenciájára biztosítására, az emberséges lét lehetővé tételére.

Különböző munka, hivatás köreiknek a házon kívül otthon, más szóval a társadalomban sincs értelme az egymásra utaltság, az egymásba kapcsolódás, az egymásért munkálkodás, a szolidaritás, az egység nélkül.

Egy társadalmat alkotnak, nem többet, vagy jaj neked nemzet, ha többet! Ekkor véged van!

Az Isten szerelmére, ne beszéljünk hát a logika legelemibb szabályai ellen gazdatársadalomról, orvos-, mérnök-, ügyvéd társadalomról, iparos-, kereskedő-, művésztársadalomról, ne vigyük a logikai abszurdumot katolikus-, protestáns-, női-, férfi-, munkás-, nyugdíjas-, gyorsírotársadalmak emlegetéséig.

Ezek a most említett társadalmak nem spintizáló agyam szörny-szüllöttei. Államférfiak ajkáról hallottam az országházban, más részét, mint minduntalan előfordulót, jegyeztem le a napilapokból.

Mi magyarázhatja a józan magyar ész ily kifícamodását? A magyar szívnek veszedelmes szenvedélye a szónoklat gyönyörűsége iránt. Mennyivel hangzatosabb gazdatársadalomról, nyugdíjas társadalomról, gyorsírotársadalomról szólni, mint a gazdákról, a nyugdíjasokról, a gyorsírókról.

Menenius Agrippa a Krisztus előtti nagy *secessio-kor in montem sacrum* már megértette a plebejusokkal, hogy a henyének vélt gyomorra a tagoknak szükségük van.

A nemzetek apostola, szent Pál a korinthusiaknak magyarázta (I. lev. 12. rész, 12—31. vers), hogy „a test egy és sok tagja vagyok, a testnek pedig minden tagja, noha sok, mégis egy test, mert egy Lélek által mind egy testté kereszteltettünk. Ha azt mondaná a láb; Mivel nem vagyok kéz, nem vagyok a testből. És ha azt mondaná a fül, mivel nem vagyok szem, nem vagyok a testből.“ Ámde, így folytatja, „hogya ha mindnyájan egy tag volnánk, hol volna a test? Most pedig sok ugyan a tag, de egy a test“.

A mi közbeszédünk mind ennek ellentmond, pedig ez a kétezer évesnél régibb igazság más és más köntösben vezette mindig az embereket. Mai divatos neve a szolidaritás. Már nem is egy nemzet tagjai, de az emberiséghez számító összes lények között. Nekünk megfogyott magyar nemzetnek pedig nem kell ez a szolidaritás, nem kell egy társadalom, egységes együttműködés életünk fentartására, a hozzá szükséges javak előállítására. Különálló, élesen elhatárolt társadalmakra váltan kívánunk élni egységes társadalmi érzés, a szociális egybetartozás közérzése nélkül, — ha közbeszédünknek hinni lehet.

Szónokló hajlamunkon kívül része van ebben a badar szóhasználatban babonás ragaszkodásunknak a betűhöz, a jelszavakhoz, a látszatoktól való félelmünknek, más szóval nagyzásunknak. Iparos rendről, földműves rendről, ügyvédi rendről, mérnöki rendről beszélni elmaradottságot, a középkorba visszaesést jelent.

Hogyan beszéljünk hát? Iparos, földműves stb. hivatásról ma még beszélni igen korai lenne. Szociális érzéketlenségünk éhez még igen erős. Kinevettetnénk. A megoldás egyszerű: beszéljünk az egy rendhez tartozókról többes számban. Gazdák, iparosok, orvosok, papok, bankárok, munkaadók, vagy minőségi raggal, ahol lehet, mint a katonaság, ifjúság, ügyvédség, papság, munkásság, mágnásság. Vagy használjuk a Hedermayer idők szavát a társadalmi munkacsoportok jelzésére: kereskedővilág, gazdavidág, nővilág, íróvilág.

Végül használhatjuk a semleges értékű osztály szót, amelybe egyaránt befér az embereknek a vagyon mennyiségéből, valamint a munka különbségéből eredő társadalmi elhelyezkedése.

Semmiesetre se maradjunk meg a mai badar, illogikus, veszélyes szóhasználatunk mellett.

Társadalmunk mai szétduált szerkezetét, egymás munkájának divatos meg nem becslését, a más társadalmi állásúak sorsa iránti közönyt ne fokozzuk oly szóhasználattal, amely azt a látszatot ébreszti, azt az érzelmi állapotot tükrözi, mintha a magyar nem egy

társadalomban, hanem külön társadalmak üzletszerű federációjában tengetné életét.

Fokozzuk le ezeket a külön társadalmakat az egyéni létnél magasabb nemzeti létnek, a magyarságnak alkotó részeivé, tagjaivá hétköznapi beszédünkben is s helyezzük őket vissza szavainkkal is illő helyükre, a találó címszók, a rendek, a karok, az osztályok, a hivatások címszava alá.

Concha Győző.

„KÖZÖNSÉG“ ÉS „KÖZÖSSÉG“.

I.

Hogy a közönségek élete és szerepe a modern társadalomban igen jelentős, mindennap előttünk áll. Aktuális társadalmi probléma kellő feltevése s megoldása kimarad, ha nincs előkészítve kellőképp egy kötetlen, szervezetlen társadalmi csoportban, „közönségében, mely ama problémát meglátja, megtárgyalja s a már egyszer többé-kevésbé eldöntött megoldási módozatot propagálja. A társadalmi akcióknak rezonátorra van szükségük s ez a „közönség“; és fűtő kazánra s ez is a közönség. Ez a szervezetlen s ennél-fogva láthatatlan, anonim csoportalakulat ma a társadalom szüntelenül működésben levő dinamikai eleme, mely az életproblémákat mozgásban tartja. Innen sarjadnak ki egyre újabb programok, ez az életcélok kohója, melynek munkáját hatalmasnak találjuk, még ha el is ismerjük azt, hogy a megvalósítás eszközeinek kitalálásában, az akció elemeinek kombinatív előkészítésében kiemelkedő szerepük van a gazdag tapasztalatú s élettechnikájú egyéneknek.

Jellemző erre a szociális tényállásra a nemzetiségi kérdés a háború előtti Magyarországon; 1868 után ez a kérdés holtpontra jutott, míg 1918-ban egyszerre kirobbant. A nemzetiségi kérdés bizonyára állandóan aktuális volt, tehát mint aktualitással mindig foglalkozhatott volna vele a közönség. És e kérdés mégsem bírt nálunk megfelelő közönségre találni. A magyar nemzet életszférája sokkal stabilisabbnak látszott, mintsem hogy a nemzetiségi mozgolódások, avagy a csupán fenyegető lehetőségek ezt a vélt stabilitást érinthették volna. Belejátszott ebbe az a felfogás is, hogy e kérdés igazában állami ügy és nem társadalmi. Nincs szükség „közönségre“, mely azt megtárgyalná s előre vinné a nézeteket, így egyszerre szakadt ránk a probléma. Általában pedig a csak felülről-kormányzottság¹ már évszázados hagyomány volt

¹ Németországi viszonylatban jól leírta ez állapotot Max Weber, *Parlament und Regierung, 1918.*

nálunk. Megszoktuk egyedül az államot tekinteni aktív tényezőnek. Az a belátás, hogy a *társadalmi* aktivitás igen súlyos tényező közproblémák (sőt egyenesen állami ügyek) megoldásában, aránylag új keletű. Hogy „társadalmi“ akcióra, szabad, vitázó közönségre nagy szükség van, Anglia kivételével Európában, a kontinensen nem igen látták át, mert itt széles vonalon az étatizmus, az államerő kultuszának irányában nevelődnek az emberek anélkül, hogy meggondolnák: az állam ereje *nem lehet minden irányban egyformán aktív és hatásképes*. Ezért (nálunk is) szinte szabály az, hogy bizonyos kérdések köré „közönséget fejleszteni“ annál nehezebb, minél kényesebb kérdéstről van szó. Közönség, mely ilyenmű problémát tárgyalna, annál inkább kimarad, minél kényesebb a kérdés.

Az állam bizonyos mértékig mindig ellenlábasa a közönségnek. Az állam stabilizáló hatalom, szereti a lenyugvást, az erők momentán egyensúlyát. Minden állam a *quieta non movere* jel-szavát melengeti — ameddig lehet. Minden változás megrázkódással járhat bizonytalan határokig, az állam a változás csiráival szemben gyanakvó. Nemcsak oly kényes szerkezetű államra áll ez, mint aminő a heterogén összetételű Ausztria volt, áll ez stabilis államokra is, minő (népességileg) Franciaország.

Az államszociológiának vizsgálnia kell, hogy az államban *mennyi a stabilizáló erő, illetve mennyi a stabilizáló diszpozíció, mely ép az állam lényegéből folyik*. Annyi világos a történet ismert adatai nyomán is, hogy az állam nem kedveli (s nem kedvelheti) a labilizmust. A labilitást, az újnak induló mozgalmakat a „közönség“ képviseli a legtöbb esetben, s nem az állam. Ha tehát az állam a stabilitás, a közönség a kimozdulás, a változtatás eszméjét képviseli, kettőjük között állandó fegyverszünet nem lehet: más az eredeti diszpozíció egyiknél is, másiknál is. A közönség a vállalkozóbb, az állam az óvakodóbb, s talán ez az attitűdformák szerencsés megosztása. Az állam, bár hatalmas, nagy társadalmi erőt összpontosító, sajátoskép nyugodtabb, mint a közönség, mert évszázados periódusokra rendezkedik be, mert hozzá van szokva, hogy nagy kérdések kerekedhetnek kisebbekből. A közönség tehát mozgató elem, az állam inkább revideáló, fékező, egyeztető közeg. Jól meg lehet értenünk az állam bizalmatlanságát a legtöbb közönség-mozgalommal szemben. Még a felvilágosodott abszolutizmus is közönség-bomlasztó tényező, még a legenyhébb, patriarchálisan burkolt abszolutizmus (autoritativizmus) is az, ameny-

nyiben ép az u. n. kényes kérdéseket kapcsolja ki a tárgyalhatóságok köréből.

Ennek hátránya is van. A társadalom pszichikai kémizmusa, telikus vérkeringése, finom és rejtett áramlata a célalkotás felé nem indulhat meg. Nem kell mindenütt széles közönségre gondolnunk. Számos kérdésben aktív közönség lehet már 10—15 jól tájékozott ember, de akiknek teljes függetlenséggel, szellemi önállósággal, jobbra-balra tekintető kompromisszumos szellem nélkül *kell elgondolnunk* a problémákat; sőt éppen ma gyakran csak szűkkörű közönségről, *speciális* közönségről van szó súlyos életproblémáknál, tehát a közönségnek elvileg nem a tagszáma nagy, hanem társadalmi hivatottságérzése erőteljes.

A közönség, mint már másutt kifejtettük,² anonim, amorf, szervezetlen egység, melynek funkciója a célok kibontakoztatásában keresendő; ezért neveztük azt *protelikus* alakulatnak. Kérdés, miért esik a *modern* társadalomban nagy súly ép a „protelikus“ társas egységek hibátlan s akadálytalan működésére? Bizonyára azért, mert a modern, aránylag gyorsan tömegesedő társadalom célvilága fölött meglazult, igen sokféle összetételűvé vált, tehát ezerféle *speciális közönséget* kíván ama célfajok, irányzatok felszínén tartása és ápolása. A stabilis idők elmúltak, nincs ma már oly stabilis társadalom, mely beirányított életmegoldások pusztá továbbvitelére volna ráutalva. Ha az anonimitása folytán sokszor elrejtőzködő „közönségek“ társadalmi funkciójának tényleges fontossága kétségtelenül kiderül s ha tudjuk, hogy miben áll ama speciális funkció, melyet teljesít a közönség, marad problémánk két irányban: 1. kiből, a társadalom minő elemeiből toborzódik a közönség, 2. minő a „közönség“ viszonya másnemű társas egységekkel, elsősorban a „közösséggel“ szemben, A két kérdés egymással, látni fogjuk, kapcsolatban van.

A modern társadalom szétbontottsága, tömegessége, atomizáltsága mellett könnyen érthető, hogy az egyének sokféle kombinációban szerepelhetnek, többféle közönségnek egyidejűleg is tagjai lehetnek. A közönség eme laza atomokból, egyénekből rekrutálódik. Hogy egy irányzat kötelékébe tömörüljön, ahhoz az egyéneknek nincs szüksége arra, hogy *kibontsa magát* más, erőteljes kötelékekből — ez a modern tömegtársadalomnak egyik legfeltű-

¹ Ld. előző dolgozatunkat, melynek eredményeit itt továbbra is alapul vesszük: *A „közönség“ problémája*. Társadalomtudomány, 1926.

nőbb specifikuma. A szabad kombinációlehetőség szüntelenül szemünk előtt áll. Egyes kötelékek ma is *érzelmileg*, hagyomány folytán s a dolog természete folytán erősek. Ilyen például a valóságos kötelék; az áttérések statisztikája azt mutatja, hogy a modern társadalom e tekintetben meglehetősen, sőt a többi kötelékhez képest feltűnően stabilis. Már nem ily nagy mértékben, de még mindig stabilis nemzeti tekintetben: a kivándorlási statisztika Ugyancsak nagy számokat ad elének, de ez elvileg csak a politikai közösség s a terület elhagyása, egyben nem elszakadás a kulturális értelemben vett nemzettől, mellyel a kivándorolt az érzelmi, sőt gazdasági kapcsolatokat is fenntarthatja. E két erős kötelékkel szemben a többi már lényegesen alacsonyabbrendű köteléknek mutatkozik. A mai társadalomban már nem sok ember gondol arra, hogy egyik „közönség“ (olykor politikai párt) elhagyása különös nehézséggel járhat, sőt: a szabad társadalmi kombinációlehetőség, a tömörülés, az egyesülés szabadsága, az egyéneknek legtermészetesebb léte és életigénye. Mindamellet, hogy megállapítottuk: a közönség egyénekből alakú és *szabadon* toborzódik össze, nem szabad egy végletes individualizmus talaján maradnunk. Jelen fejtegetéseink éppen annak kiemelését tartalmazzák, hogy *az individualizmus még a modern társadalmi atomizált-ság korában sem magyarázza meg a közönségek keletkezését és életét.*

II.

A közönségről adott definíciónk, mely szerint a közönség protelikus alakulat, célalkotó-kibontakoztató funkciót teljesít, lényegében csak *funkcionális definíció*; feladatunk ezt két irányban kibővíteni: a genetika s a közösséggel való viszonya szempontjából. A közönség homogén érdeklődésűek csoportja, érdeklődésében konvergenssé vált társas egész, mely benső tapadását a meglévő érdeklődésirányon kívül nem kis részben annak köszönheti, hogy bizonyos állandóságú figyelemmel tekint természetes „vezérszemleire“, kik a szétszórtságában is gravitáló csoportot az előzetes közönséget-elképzelés (praesuggestio) állapotában befolyásuk alatt tudják tartani. Az egyének érdeklődési irányukban így koncentráltainak s *lekötve* maradnak. A közönség tehát állandó figyelmi iránnyal *lekötött* csoport.

Kérdés az, hogy maga az érdeklődés végső és sokszor latens elemeiben honnan indul ki. Vájjon pusztá egyén-kombináció-e a

közönség, avagy ennél több? Nincs-e az „egyéni“ érdeklődés mögött is valaminő kollektívum, amely ugyan tudat alatt maradhat, de fennáll, ható és mozgató tényező?

Ha a társadalomtörténeti tényeket tekintetbe vesszük, arra eszmélhetünk, hogy a szellemi hatásokat koncentráló s kibocsátó, tehát aktív *közönség* *nem* mindig önálló, nem a maga célvilágát hordozza, hanem *transzformátora másnemű, kollektív életérdekeket ápoló társas egységeknek: a közösségeknek*. Miután fejlett, kulturális élet csak társas és rendezett együttélés alapján képzelhető el, az érdeklődés genezisénél meg lehet találnunk a társas, rendezett együttélés ősi és természetes alapját is: a közösségeket. Nem rég láttuk azt, hogy a közönség kiterjedhet rendkívüli esetben egy egész nemzetre. Háború kitörésekor ama sajátos életkoncentráció kiterjed a legszélesebb körökre, minden az ellenállás és győzelem gondolata köré vonódik. Ilyen esetben a *speciális közösségek* — rövid időre — elhallgatnak, s egy széleskörű nagy közönség ideje, széles rétegek feltűnően homogén összeolvadásának kora érkezik el, amelynek már határozott tömegereje van. Az életkoncentráció tehát kitágult, hozzátapadt a *közösséghez*, annak latens célvilágához. Sajátos tünemény az is, hogy ugyanekkor a közösség *politikus* állapotából szinte kilépni törekszik, szervezet, *monotelikus* formát ölt, hiszen elérkezett az idő, amidőn mindent a háborúért kell megtenni. Ily, mindenestre rendkívüli esetben a *tömeg*, a *közönség* (Publikum), a *közösség* (Gemeinschaft) és az *állam* között aligha lehet különbséget tenni — szinte leomlanak a morfológia distinkciói, egy egyetlen nagy *szociális én* alakul ki.³

Akik megélték a háború kitörésének hatását a maga intenzitásában, ismerik azt a nagy, egybeolvasztó áramlatot, mely egy ily közönséget és közösséget összeforrasztó periódusban előttünk áll. A nemzeti „nagyközönség“ határozott hatalom, tömegerevel és szervezett forma felé erősen gravitálva. Szinte meg nem állapítható, hol kezdődik a közönség s az állam akciója, annyira egyetlen telikus áramlatban kering-kavarog minden. Annyi kétségtelen, hogy pusztá propagandával, avagy az eszmék lassú erjedésével ilyen áramlat nem keletkezhet, ehhez egy közösség: organizmus bár latens, de erőteljes életakarata szükséges, nemzeti erő

³ Több ponton megvilágítja M. Scheler, *Der Genius des Krieges und der deutsche Krieg*. 1915.

mely küzd fennmaradásáért. Létről van szó. Innen van, hogy ilyenkor a közönség époló türelmetlenül egocentrikus, önfenntartó s ellentmondást nem tűrő, hatalmi egység, mint maga az abszolút állam, mely ha kell, nagy divergenciákat tör le az egység kedvéért. Innen van, hogy a világháború kezdetén igazában nem lehetett ellenzék, elnémult még a szociáldemokrácia világpolgári allure-je s külön belpolitikai utakat kereső programja is. A külpolitika sorsdöntő órájában a helyzet világos láttára mindenemű szervezet, közönség, párt, klikk ösztönösen *alárendeli magát* egy egységes célnak; momentán hatalmas integráció jó létre, melyben *megszűnik a társas szervezetek,, illetve alakulatok laza koordináltsága, hogy helyet engedjen egy szigorú cél-szubordinációnak.* A különböző társas egységek céljai most már nem, mint a béke állapotában, *párhuzamosan* támogatják az egységes, nagy célt, hanem egyszerre introcipiálják a közösség egységes életakarását. Minden eszköz lesz, minden a közé. Még a magántulajdon is enged külön érdekeiből, bőkezű adakozásra való spontán hajlam, áldozatkészség egészen természetes követelménynek tűnik fel.

Egészen más a békeidők állapota, melyben a közösség s az állam egyetemes céljai mellett az egyes társas egységek koordináltan működnek. A nemzeti „nagyközönség“ széttöredezik, számos kisebb-nagyobb, *speciális közönség* található egymás mellett s egymásba részlegesen átkapcsolódva, az egyes közönségek terjedelme, köre pedig nyugtalanul fluktuál. Az életkoncentráció központjai változnak, eltűnnek, majd újak bukkannak fel. A közönségek, ezek a homogén érdeklődéskörök, a maguk szellemi irányában is lényegesen elhajolnak, ez — nem szükséges hosszasabban érintenünk — a „társadalom“, azaz a szabad, kötetlen társas életegész folytonos változása, akciók-reakciók özöne, mely a modern tömeges társadalmak külső képén naponta előttünk van.

Vájjon ez a széttöredezett közönség-halmaz mélységi áramlata-e egy folyónak, avagy csak múltó, felületi hullámfodraihoz tartozik, amelyet nem szükséges, mint jelentős tény, számon tartani?

Kétségtelen, hogy számos közönség-alakulat múltó, ingatag lefolyású tüneményekben éli le életét. Az „alkalmi közönségek“ élete nem jelentős, szinte csak színjátéka a társadalom külső felületének. Az is hasonlókép kétségtelen, hogy az ily alkalmi közönség szinte csak hőmérője a rajta kívül tomboló erőeknek, az ily

közönség maga nem lesz igazi célalkotó közege a társadalomnak, nem valódi „fórum“, melyen komoly küzdelem folyik le, s ez távolabbi kihatással van. Mindamellet a közönségek élete nem vonható eme csekély fajsúlyú életegység típusába: a közönség — hozzászámítva többé-kevésbé aktív vezérszemléit — jelentős életforma, mert jelentős hatást gyakorol az új eszmék kialakításában, a regiek revíziójában. Előttünk van ma a béke revíziójának kérdése: hivatalos fórumot nem talált, s máris foglalkozik vele a közönség, mely az új eszméket „megérleli.“ Azt is hozzátehetjük, hogy a páriskörnyéki békék abszurditása csekélyebb lett volna, ha a sokféle szakértő a közönség előtt is megszólalva a közönséggel intenzívebb kontaktusban bizonyos kérdéseket megtárgyalhatott volna. Ama békemű tragikuma elsietség s könnyelműsége mellett abban volt, hogy akkor még nem alakulhatott ki kellő, nyugateurópai közönség s közvélemény. A közönség kritikai „fórum“, mely kultúráját állandóan revideálja. Csak e folytonos „kulturkritika“⁴ tudja áthidalni a múltat s a jövőt. Ahol ez a kritika nem tud kijutni közönség-fórumok körébe, szakadás, merev megoldás, forradalom keletkezhet. A páriskörnyéki békék forradalmat jelentenek, felülről jövő forradalmat, melyet a hivatalos delegátusok közönség és fórum hiányában akaratlanul Európa fejére zúdítottak. Közönség tehát szükséges a hirtelen beköszöntő válságok korában, különben kiegyenlítő közeg hiányában akaratlan *forradalmi változás* jő létre. Egy szempontból témánkkal a forradalom kérdése is kapcsolatban van: a forradalom keletkezése, s a forradalom *első* fázisa a közönségek életének különös virulenciájával párhuzamos.

A forradalmat egyszerűen hevesebb fejlődési periódusnak szokták felfogni,⁵ holott a forradalom lényege másban van: egy kor, avagy egy intézmény célrendszerének *szerkezeti* válságában. A társadalom életcéljai nem laza halmazban, hanem koherens egységben vannak. A kor maga *életrendszer*; Euckennel szólva: „szín-

⁴ Termékeny szociológiai beállításban veszi fel M. E. Mayer, *Rechtsphilosophie*, 1922 36. k.

⁵ Leopold v. Wiese így definiál: „Ich definiere die Revolution im Staatsleben als eine plötzliche und in *schnellem* Zeitmasse vor sich gehende Machtverschiebung.“ *Das Wesen der Revolution*. Wiese és Hartmann vitája. Verhandlungen des III. deutschen Soziologentages. 1923. 13. 1. Hogy forradalom csak az állam életében lehet, aligha igazolható; szélesebb körben fogja fel a kérdést Le Bon, *La revolution française et la psychologie des révolutions*. 1912.

tagma“;⁶ vannak oly életberendezések, amelyek jelentős szerkezeti ponton vannak, mások nem ily központi jelentőségűek. Ha ez utóbbiak terén áll be változás, úgy egyszerű kultúrkritikai folyamat játszódik le előttünk. Ha központi kérdés forog kockán, úgy forradalmi jellegű változás bukkan fel: egy ponton indul meg s mégis egy *életrendszer*t érint. Gondoljunk pl. a kapitalizmus korában a magántulajdon elvére: ha ez egy ponton változás áll be, úgy vitatottá válik egy egész életelvrendszer. Ilyenkor válik mozgalmassá a közönségek élete. A köznapi életcélok csendesebb közönség-mozgalmak keretében lefolyó „kultúrkritika“ tárgyai. A forradalmi életcélok már mélyebbre hatolnak; éppen mert lényegesebb létérdekekről van szó, *közösségek* is megmozdulnak a maguk életakarásával.

Az életcélok pusztá *megléte* mellett tekintetbe kell vennünk azok *intenzitását* is. A túlstabilizálódott korszak életcéljai ez utóbbi tekintetben jutnak alárendelt helyzetbe: a társadalmi összefüggés még megvan érintetlenül, azonban a célok intenzitása csökken, s eme „hervadt“ célokkal szemben új célok ostroma kezdődik, amikor már nem pusztá „közönség“-reakciók kora érkezik el. Két kiemelkedő tényrt kell szemünk előtt tartanunk:

az intenzív közönségélet labilis („kritikai“) korokban jelentkezik, midőn a társadalom célvilága újabb történeti helyzetéhez képest ép kibontakozóban van;

a „közönség“ életének intenzitása összefüggésben van a „közösség“ életének intenzitásával.

A közönség, láttuk, *protelikus* alakulat, előretör, mondhatnók, pionír-rendeltetése tudatával, új életcélok, új életmegoldások felé. Ezzel szemben a „közösség“ *politelikus* alakulat; céljai sokfélék, latensek és nem-latensek. A közösség nem „szervezet“ (organizáció), mely születésétől kezdve bizonyos irányban be van állítva. Ha nem is ép mechanizmus a szervezet, de azok a *célfajok*, melyeknek a „szervezet“ él, korlátozottak; a közösség ezzel szemben a legkülönbözőbb irányokban keresheti s keresi a maga boldogulását, önkifejtését. A közösség ép ezért áttekinthetetlenül gazdag, mintegy történeti alany, személyiség, a kollektív személyiség egységes célakarásával, mint ahogy kollektív *személyiség* az állam a mögötte álló nemzettel egyetemben. Tekintsünk a közösségek mai állapotára.

⁶ V. ö. problémajelzésünket Euckennel kapcsolatban. Athenaeum, 1927. 166. lk.

Azon közösségek, amelyek az egyeseket minden irányban lekötték maguknak, lévén célviláguknak univerzális jellege s rugékony állapota lényükhöz tartozó, idők folyamán elvertelenedtek s formáik gazdagsága általában megszűnt. Ki beszél ma már arról, hogy valaki mely nemzetséghez tartozik, holott valamikor nevükhöz (de genere) tartozott? A nemzetség szerfölött meghígult vérségi kapcsolata, a mai „rokonság“ már távolról sem az, ami a nemzetség egykor társas összetapadásban, tagjaik fegyelmezett-ségében volt. Hasonlókép eltűnt a törzs, mely bizonyos mértékig nagyhatalom volt, míg a történeti idők folyamán a még nagyobb hatalom: az állam meg nem bontotta. A régi idők uralkodó morfológiai egységei; a közösségek közül ma már csak kettő van meg, a *család* és a *nemzet*. A középső tagok kihulltak; ami természetes is a történeti erőküzdelmek után, csak a legkisebb tag maradt meg, a család, s a legnagyobb, a nemzet; a legkisebb tag népbiológiai rendeltetése folytán kiváló jelentőséggel, melyhez a nevelés, a szukkreszcencia érdekei fűződnek; a legnagyobb, a nemzeti közösség pedig, melyen a modern államok épültek fel. Ezek a történeti idők maradványai, erős pillérek, hatalmas tartó oszlopok, melyeknek a szabadversenyos káoszban, a gazdasági érdekek harcában, a célvilág specializálódásai közepette nem kis támadásokat kell elhárítani, hogy fennmaradjanak. Mindakettő, mint közösség, sok válságos napot élt át, a szociológus figyelmét ép ezért ma méltán lekötik, a szociálpolitikus pedig kénytelen gondoskodni arról, hogy ezek a politikus egységek erejükben fennmaradjanak.

A család és a közönség összekötetésének vizsgálatára e helyen nem szorulunk rá; annál inkább kell foglalkoznunk a másik közösség: a nemzeti közösségek s a közönségek viszonyával.

Lehet-e egyáltalán közönség közösség nélkül? Avagy más szóval, ha nincs nemzeti közösség, úgy a közönség normális célkibontakoztató munkáját végezheti-e? Mennyiben feltétele a *politikus* társas egység a *profetikus* társas egységek működésének?

A szociológus bizonyára nem elméleteket fog vizsgálni, hanem a történetet kutatja át e szempontból s azt találja, hogy az a szellemi, aktív egység, melyet közönségnek mondunk, széles körben *mindenütt a nemzetegység alapján áll*. A nemzet latens, vagy aktualizálódott célvilága a közönség kibontakozó célvilágát megelőzi. Ahol a nemzet elsorvadt, megsemmisült, megsemmisül a közönségek akciója is.

Ámde mikor semmisül meg a nemzet, avagy lép annyira hátrébe, hogy megsemmisülése, illetve elnémulása már történetileg konstatálható? Erre bizonyára kevés a példa a mai bolsevizmusig, ez viszont annál ékesszólóbban beszél. A bolsevizmus feltűnik nemzetközi tendenciájával, ámbár az orosz bolsevizmus ép mindenütt nemzeti mozgalmakat szít Indiában, Kínában, a mohammedán világban a fő kapitalista állam, Anglia meggyengítésére, s ezzel ép a régi orosz *nemzeti külpolitika* angol-ellenességének egyenes folytatója. Belpolitikában a bolsevizmus kisebbségi terror a legvadabb kilengésekkel. A közönség? — elnémul. A terror a legnagyobb közönség-elfojtó erő. Miért? Miért nem lélezkzik, nem működik ez a sajtószerű, célkibontakoztató társas egység, miért nincsenek aktív, hangosan és nyilvánosan vitatkozó „közönségek“? Mert nincs szabadság, mert a szabadságra a kisebbségi terrornak semminő szüksége nincs, hiszen a nagyobb, többségi erő őt letörné, aminthogy a sui generis orosz nemzet célvilágának kifejlesztése nincs programjában. A proletárállam a diktatúra állama; diktatúra-állam, mert forradalmi állam. Sajtószerű összefüggésre mutathatunk rá itt „*forradalom*“ és „*közönség*“ között.

Minden forradalomnak kétféle fázisa van; az első fázisban a forradalom hatalmas vitaáradatot termel, „közönségekhez“ fordul, hogy célvilágából a régi elemeket kiszorítsa s új elemeket iktasson a régi helyébe. Ez a plakát- és népgyűlési korszak nem sokáig tart. Az első fázisban szinte tomboló *szabadságmozgalom* jelleget ölt magára minden. A kezdeményezések, a felvonulások, kérvények, tüntetések, tanácskozások végeláthatatlan sorában nincs hiány, a „nép“ örül a „szabadságnak“, melynek napja íme el jövendett. A forradalom második fázisa a forradalom első győzelmei után csakhamar bekövetkezik: a hatalom új kezekbe jutott, kiknek első feladata „rendet teremteni“ és pedig a szabadság lényeges megszorításával: terrorral. Most már nincs vitaáradat, *már nincsenek közönségek*. Ennek oka az, hogy a cél kialakult, a forradalom célja szentesített, a célkibontakoztató fórumok ideje tehát lejárt. Ez történt minden forradalomban, de legkivált a bolsevista forradalomban, mely megsemmisítette, vagy legalább is (addig-ameddig) elnémította az orosz nemzetiség eszméjét.

Azt láttuk: a kisebbségi terror „szentes célokért“, forradalomért, forradalmi célok megvalósításáért él — ez a cél fix, most már nem kell protelikus fórum. Amikor a célok lerögzítettek, s már csak a *megvalósításukról* van szó, nem valaminő „közönség“, ha-

nem egyén és szakavatott bürokrácia kell; ez is előttünk áll a vörös bürokrácia roppant mérvű kialakulásában. A célvilág forrongása: a forradalom után a megvalósításnak most már alapjában „*technikai korszaka*“ jó el; ebben nem a szabadság a vezető elv, hanem a munkafegyelem. E szerint: a szabadság a közönség létfeltétele; ez szükséges a célvilág kibontakozásához. A fegyelem a *megvalósítás* feltétele — ehhez viszont nem kellenek „közönségek.“

Térjünk át ezek után a normális nemzeti életre.

III.

A nemzeti élet latens céltartalmából időről-időre kiválik egy-egy kérdéskomplexum. Például külpolitikai válság van, merre orientálódjék a nemzet? Ez közönségmozgalmakat támaszt, vita folyik, míg végre a külpolitikai cél valamikép (rendszerint nem pusztán hangulat folytán, hanem vezetők befolyása alatt) kialakul. *A nemzeti kultúrközösség latens céltartalmainak aktualizálódása ép a legfőbb alapja aktualitásoknak.* A közönség figyelme aktualitások köré vonódik. Az aktualitás pedig, mint láttuk,⁷ nem pusztán időileg, momentán élénk álló újság, hanem *jövönkkel* van kapcsolatban: mindaz aktuális, ami forr a jelenben a jövő érdekében.

A politikus morfológiai egység ép célbeli gazdagsága folytán lesz „közönségek“ megmozgató ja s állandó foglalkoztatója. Akkor, amidőn a célok egyensúlyba jutnak, a nemzeti erő pihen vagy sorvad, az ily „csendes“ időkben (mire nálunk kitűnő példa a XVIII. század), csendesesen visszafejlődnek a közönségek, nincs oly állandó „aktualitás“, amely elegendő intenzív mozgalmat támaszthatna. A reformkorszak nagy kibontakozása viszont mutatja a „közösség“, a nemzet s a „közönség“ életének párhuzamos virulenciáját.

Politikus közösség-élet nélkül nincs protelikus közösség-élet. Azok a szétszórt aktualitások, amelyek egy kozmopolita állam hanyatló társadalomkaoszában szerepelnének, valóban intenzív „közönség“-akciót állandóan nem termelhetnének. Ekkor valóban *apolitizmus* és atomizálódás következik.

Az „apolitizmus“ sajátossága ép abban áll, hogy az egyesek, kik protelikus, célalkotó „közönségekbe“ kapcsolódhatnak,

⁷ Előző dolgozatunkban Társadalomtudomány 1926. évf. 286. 1.

kifelé, szociális értelemben aktív tényezőként *önmagukat* beállítani megszűnnek. Megszűnik a tágabb értelemben vett szociális *életigény*, kifejlődik részben az egoista, önmagára néző életterv, részben pedig kifejlődnek azok a szűk baráti körök, melyek a szociális életigények utolsó maradványait hanyatló korokban egyesíteni szokták. Ilyenkor természetessé válik a *lelki* széttördelődés: az individualizmus, s a közösségek széles vonalon elvértelenednek.

Az apolitizmus lélektanával nem feladatunk e helyen foglalkozni; feladatunk csupán egy pontra rámutatni, arra a szociális tényállásra, hogy az apolitikus korok *meddő* individualizmusa nem az egyéneken múlik, hanem azon alapszik, hogy a társas szerkezetben egy *alapstruktúra* kezd szétbomlani, amely mint kollektívum, nincs mindig felszínen: közösség. A közösség rendkívüli szociális jelentőségét mi sem mutatja világosabban, mint az az időszak, amidőn kiesik, űrt hagy maga után. S miben áll ez a hézag? Nem mondjuk azt, hogy a közösségek társas életcéloknak kimeríthetetlen s egyetlen rezervoárjai, melyekből az egyesek táplálkoznak, melyek a cél-befogadás, az „introcepció“ (W. Stern) csatornáin át táplálják a társadalmi telikus vérkeringést — ezzel talán hatványozottan eltűnnék az *egyének* szerepe. De annyit hangsúlyozottan állíthatunk, hogy a közösségeknek ép célgazdagsága, politeliája az, amely *rugékony* állapotban tartja az egész társadalom *egyes* szervezeteinek s *egyes* egyéneinek célvilágát. Egy latens, közösségi cél-réservoir nem közvetlenül, de közvetve hat: megakadályozza az elmerevedést, ébren tartja az organikus jellemet.

Ma, a kapitalizmus korában, az atomizálódás nem állami s állam-vallási alapon jött létre, mint az antik kultúrában, hanem tisztán gazdasági alapon, a liberális termelési elvek nyomán. A „közösségek“ szociális jelentősége háttérbe szorult (ha megmaradt is politikumnak), s íme, a szociológiának Tönnies nyomán újból fel kellett azt fedezni. A közösségek életének szociológiai kutatása ma egyre kiemelkedőbb: a német szociológia általában átvette Tönnies „Gemeinschaft“ és „Gesellschaft“ (társulat)-distinkcióját, nemrég a berlini egyetem filozófia és szociológia-tanárának, Vierkandtnek kutatásai⁸ vitték előre a problémát. Vierkandt már legújabb munkájában⁹ világosan felismerni a közösségi életstruktúra

⁸ *Gesellschaftslehre*. Hauptprobleme der philosophischen Soziologie. 1923.

⁹ *Gesellschaftsphilosophie*. 1925 a Dessoir féle „Die Philosophie in thren Einzelgebieten“ c. vállalatban (Ullstein), főképp 877. lk.

alapvető voltát, melyhez képest a társulati életforma csak „Überbau“. Míg a XVIII. század az államok s a társadalmi egységek keletkezésében a szerződési elvet (viszonyformát) emelte ki, s a társadalmak szerkeszthetőségében hitt, ma felismerjük, hogy ez csak szuperstruktúra, a régi tan tévedett; „tatsächlich hat er die Vertragshandlung verwechselt mit der Vertragsgesinnung“. Sőt Vierkandt kiemeli: „az emberi együttélést elképzelhetjük társulati (szerződéses, mesterséges) alakulatok nélkül is, de nem közösség nélkül“. Ez utóbbinak „túlsúlya“ van, alapvető szerkezeti fontossága.

Bármennyire hangsúlyozza is a legújabb szociológia a „közösségi“ életforma fontosságát, egy kérdésre nem ad feleletet: miért van az, hogy a közösség-alakulat *háttérbe vonult* a mai társadalomban? Miért van az, hogy *aktív* tényezőként más csoportok, más alakulatok, illetve szervezetek tűnnek elénk? Miért van, hogy a közvélemény alakítása terén sokkal kisebb csoportok, szervezettek és szervezetlenek játszák a főszerepet? Miért van annyi „közösség“, mely annyszor életjelt ad magáról?

A közösség lényegére vonatkozólag Tönnies és Vierkandt főkép azt állapították meg, hogy az nem mesterséges alakulat, minő a szervezett „társulat“, s hogy a benne uralomra jutott viszonyformák speciálisan bensőségesek. Hozzá kellett tennünk kiemelve,¹⁰ hogy a moncteíkus társulattal szemben a „közösség“ célgazdag, politikus alakulat, amelynek latens és aktuális céltartalma egymást feltételezik s kiegészítik. Az aktuális céltartalom csakis egy latens *politikus alapon* érthető meg. Fel kell ismernünk egy további tényt is, mely ép a „közönségek“ előtérbe kerülését teszi érthetővé: a modern, kaotikusan sokféle s gyorsan jelentkező életproblémák megtalálásában s megoldásában *a „közösség“ kimondottan lassú reakciójú, s éppen ezért van szüksége oly társas alakulatra, mely lényegesen gyorsabb reakciótypust jelent.* Ez a „közönség“. A közösség rászorul a közönségre, mint természetes kiegészítőjére; a *közönség*, az organicisták nyelvén szólhatunk, ily esetben a nemzeti *közösségnek* „szervévé“ válik, annak egyik exponense a mai, új életproblémákban torlódó korban. Amit a *közösség* lassúbb reakciótypusa folytán szükségkép *elmulasztana*, ami gyorsabb lefolyása révén elsíklana előtte, azt a *közönség* gyorsabb reakciótypusa folytán meg

¹⁰ V. ö. dolgozatunkat: *A formális szociológiáról.* Társadalomtudomány. 1925.

tudja ragadni. A társadalmi szervezetek, alakulatok közt a *közön-ségnek* ez a lényegéhez tartozó tulajdonsága biztosít szervezetlensége dacára is, sőt éppen ezért bizonyos fölényt a régebbi, nagy tömegeket sokoldalúan kapcsoló *közösséggel* szemben. Hogy a közösség függ a közönség életfunkcióitól, úgy véljük, az eddigiek alapján ép oly nyilvánvaló, mint az, hogy viszont a közönség sem önmagának élő alakulat, hanem célösszefüggésben áll a közösséggel.

Dékány István

TUDOMÁNPOLITIKÁNK FELTÉTELEI.*

Divatos dolog lett: *tudománypolitikáról* beszélni. Valamikor — s ez volt a kezdet — tréfás fordulattal használtuk ezt az összetett szót; „politikát“ értettünk azon köznapi értelemben, a katedrák betöltésére vonatkozó tervezetéseket és intrikákat. De azóta nagyot fordult a világ és elérkezett — aminek addig a magyar tudomány hijávai volt — az egységes, a központilag irányított, az öntudatos, a racionális tervszerűséggel kiszámított *szervezésnek* ideje. Manapság a szervezésnek szövevényes feladatait fogjuk össze a tudománypolitika neve alá az ismeretgyarapítással vonatkozásban.

Igen sok, de egy irányba utaló oka van annak a fejlődésnek, melyet az imént szóba hozott értelemváltozás jelez. Maga a tudomány messzemenő határig szocializálódott, institucionalizálódott, mechanizálódott. Ha egyetlen kifejezést keresünk ennek a fejlődésmenetnek jelölésére, azt mondjuk: a tudomány *személytelenebb* jelleget öltött. Állandó természetű problémák vannak az előtérben, amelyek mintha az egyéni kezdeményezésnek értékét a számszerű együttműködésnek, és a jól bevált és sokaktól elsajátítható módszereknek előnyére fokoznák le; mintha kellőképpen felszerelt és dotált intézmények nélkül manapság tétlenségre lenne kárhozthatva az egyéni kezdeményezés; nemzetközi érintkezések keletkeznek és kapcsolatok szövődnek a tudomány érdekében, s mintha az egyén csak annyiban járulhatna hozzá ismeretkörének gyarapításához, amennyiben maga is belekapcsolódik a nemzetközi „nagyüzembe“.

Nem akarok ellentmondani az ilyen gondolatokra felépített tudománypolitikának. A magyar tudományban sok terület annyira híján volt mindezideig a tervszerű művelés áldásainak, annyira a kivételes tehetségektől megkezdett, de a tanítványoktól már nem folytatott dolgozásnak földje volt, hogy örömmel kell fogadnunk az állami kormányzatnak komoly szándékát: tervszerűséget és állandóságot biztosítani a magyar tudományban. Persze az a mechanizáló

*Elnöki megnyitóbeszéd a Magyar Társadalomtudományi Társulat 1927. június 19.-én tartott közgyűlésén.

szellem, amely az állami feladatként felfogott és „kezelt“ tudomány-irányításhoz és -igazgatáshoz mintegy önkéntelenül tapad és amely a kollektív tudós munkásságát „üzem“-nek tartja és nevezi, sohasem fog helyes gondolatot ébreszteni az igazságkeresés végső feltételeiről. De maradjunk meg az egyszerű elvi deklarációnál: az igazságkeresésnek utolsó forrása — minden tudománypolitika ellenére és örök időkre — *a tudós személye* lesz, a maga tehetségével, kezdeményezésével, idegen segítséget nem kérő, idegen feszélyezést nem tűrő autarkeiájával. Természetesen hivatalos világunk is tisztán látja mindezt, miként erről a legszebb dicséretet megérdemlő nagy kiadványa: „A magyar tudománypolitika alapvetése“ nem egy helyén tanúskodik,

Mentől komolyabban veszi valaki azt a buzgó igyekezetet, mellyel legújabbán a tudományszervezés terén a múltnak mulasztásait pótolni törekszünk, annál lelkiismeretesebben kell felvetnie a kérdést: megvannak-e e politikának sikeres megvalósítására a *szociális és szellemi* feltételek? A legfontosabb szempontból, a *tudósnevelés*, a *tudós-szukreszcencia* szempontjából vizsgálom majd a kérdést, s amint látni fogjuk, kevésbé lesz megnyugtató a felelet, melyet majd reá találni fogunk.

Mintegy kivétel nélkül az úgynevezett *középosztályból* kerültek és kerülnek ki nálunk a tudomány adeptusai. Az az anyagi katasztrófa, amely ez osztályunkat érte, és az a részvétlenség, amelyben egyetemesen része van, kétségessé teszi, hogy a jövőben *kellő számban* találkoznak-e majd olyanok, akik a jólét és függetlenség védelme alatt a tudományművelés önzetlen hivatását vállalják. Hiszen a jelentőségében sokszorosán megnövekedett keresetvágy mindenáron keresőkké tette meg még azokat a pályákat is, amelyek csak nemrégiben a tudományos készülődésnek, az érdek nélküli elmélyedésnek, a tudósnevelésnek valóságos melegágyai voltak. Példaként a *középiskolai tanárságra* mutatok rá. ők — a középiskolai tanárok — még csak a közelmúltban bizonyos tudományágaknak legbiztosabb támaszai voltak; a tudós egyesületeket tagdíjaikkal ők tartották fenn és szellemi munkájukkal ők töltötték meg a folyóiratokat. Ezzel a régibb állapottal ellentétben a középiskolai tanárságnak ifjabb nemzedéke teljesen megszűnt létezni, amennyiben a tudomány kérdéseiről és érdekeiről van szó; Perikles szavai jutnak önkéntelenül az eszünkbe, melyekkel a csatában elesett athéni ifjúságot siratta meg: „mintha a tavaszt emelték volna ki az esztendő sorrendjéből“ (Arist. Rhet. 1365). A közöny okait keresgélve, nem tudnám ugyan

a magyar középiskolai tanárságot a hűtlenség vádja alól teljesen felmenteni. A zászlót bizonyára hamarabb hagyta ott, mint ahogy ezt a fizikai kényszer másíthatatlan módon követelte. De viszont könnyen megérthetjük, hogy a tudományhoz se kedve, se érkezése annak, kinek délutánját a keserves magánórák veszik igénybe. És alig hiszem, hogy a nemes bőkezűséggel megszorított *ösztöndíjak* ezen a szomorú állapoton lényegesen segíteni fognak. Az ösztöndíjak csak palliatív eszközök, mert mesterségesek, mert kivételesek, mert bizonytalan eredményűek. A személyes kiválasztódásnak azt a széles alapját semmiesetre sem tudják majd helyettesíteni, melyet a jobbmodú középosztály a tudomány ideális törekvései számára nyújtott.

Nem szeretném, ha e keserű megállapítás félreértésre adna alkalmat. Közoktatási kormányunkat bizonyonnyal a legkisebb felelősség sem terheli azért, hogy az általános szociális viszonyok a mi szempontunkból ily szomorú képet öltöttek. Sőt művelődésünk tragédiáját ép abban látom, hogy mennél öntudatosabbá lett a legújabb időkben a tudomány- és kultúrpolitikai törekvés, a változott körülmények annál kevésbé kínálják a megvalósításnak lehetőségét.

Eddig a tudósképzésnek szociális, anyagi feltételeiről beszéltem; hogyan állunk a tanulmányi rendtől függő *szellemiakkal*?

„A *középiskola* — mondja kultúrtörténetünk időben legújabb és értékben máris legelső művelője*) — a magyar középosztály iskolája, sőt igazában a művelt magyar polgári osztály megteremtője.“ Szerinte: „az oktatásügy súlypontja“ nem a népoktatásban, nem is a főiskolákban, hanem a középiskolában fekszik, mert ez „az a közlekedő edény, amely a társadalmi kapillaritást a leghatékonyabb és legszolidabb módon szolgálja“. Nos, a középiskolai tanítást az *1924-ik évi XI. törvénycikk* új alapokra fektette le. Teljes nyíltsággal, becsületes őszinteséggel ki kell mondanom, hogy e törvényt elhibázott intézkedésnek tartom. Gimnáziumot, reálgimnáziumot és reáliskolát állapít meg az iskolák új rendje, és a 3 típus között az egyenjogúsítást mondja ki a legmagasabb, az egyetemi oktatásra vonatkozóan. De e törvény következtében a *görög nyelv* középiskolai tanítása a kisszámú és mindig kevesbedő gimnáziumokban a kímélet rezervációs területére szorult, s ezzel elvesztette kultúrkapcsolatát az eleven élettel, eddig megőrzött kulturális jelentőségét. Történt pedig ez a modern nyelvismeret úgyvélt érdekében; ámbár az a gya-

* *Kornis Gyula, A magyar művelődés eszményei* c. munkájában.

korlati cél, melyet az angol, francia vagy olasz nyelvek középiskolai tanításával tűztek ki, külön nehézségeket támaszt a kellő eredmény elérése elé, mint ahogy ez az ideális célzattal tanított holtnyelveknél volt az eset. Azután még nagyobb bajt okoz az egyenlő jogosítás. A realisták latin-görög nélkül, a reálgimnázisták görög nélkül fognak az egyetemre beiratkozni. Hiába buzgólkodik majd az egyetem, hogy az ő továbbképzést célzó intézkedéseivel az egykori tanulmányi rendnek szép tradícióját fenntartsa. Az egyen jogosításnak következményeképpen a kellő módon el nem készülteknek, az illetékteleneknek árja sokkal nagyobb mértékben önti majd el a tanárképzőt, semhogy a latinból és görögből rendezett egyetemi — elemi tanfolyamok sikeresen pótolhatnák azt, amit már a középiskolában el kellett volna végezni.

A kérdéses törvényhozás közelebb dátumú arra, hogy már most az összes következményekig éreztethesse a maga hatását. De majd ha ez bekövetkezett; majd ha kultúránk a klasszikus ismeretek tekintetében a mélypontjáig érkezett el, akkor — azt hiszem — majd joggal félthetjük kultuszminiszterünk legszebb alkotását, a sok gonddal és költséggel emelt és fönntartott *külföldi kollégiumokat* a nagyfokú eredménytelenségtől. Mert tartok attól, hogy a klasszikus ismeretek hiánya olyan éles demarkációs vonalat húz majd közöttünk és a kultúr hagyományokat tisztelő nyugat között, hogy a mi ifjaink nem versenyezhetnek majd idegen társaikkal, nem teljes haszonnal hallgatják majd a külföldi előadásokat és önhibájukon kívül nem sok becsületet szereznek hazájuknak.

Nem a szaktudós szűkös keretei között és elfogultságával akarjuk az egész kérdést tekinteni. Nem mint klasszikus filológus és nem a klasszika filológia nevében fejezem ki aggodalmaimat középiskolai törvényünk következménye fölött. Nekünk *szociológusoknak* a maga egész általánosságában és összes vonatkozásaiban kell ezt a pedagógiai ügyet szemügyre vennünk és elbírálnunk. Modern kultúránk a görög tudományon, a keresztyén hiten és erkölcsön, és a rómaiaknak érték-közvetítő munkáján épült fel. Nékünk szociológusoknak tisztán kell látnunk azt, hogy egy olyan világfelfogásban, amely a szerves történeti fejlődés szükségét hangoztatja, mily fontos szerepet tölt be a kultúr hagyományok tisztelete; és azt is észre kell vennünk, hogy a másik oldalon egy radikálisan romboló világnézet mily természetes következetességgel utalja híveit a hagyományok megvetésére, még ha kultúr értékeket is takarnak. Baloldalú politikai kilengések szoktak anatómát kiáltani a görög és latin nyelv tanítá-

sára, amíg ellenkezőleg: jobboldali konszolidáció a latin és görög tanulmányok megbecsülésével szokott egyet jelenteni. Magyarországi példánk a szociológiai törvényszerűségnek sajnálatos kivétele.

Azután mint szociológusok *saját tudományunk* újabbkori fejlődését sem fogjuk figyelmen kívül hagyni kérdésünk megvitatásánál. Hogy diszciplinánk kiheverte a kezdet hiányát és hibáit: a rossz helyen alkalmazott mechanisztikus természettudományi felfogást, azt nem utolsó sorban a kultúrmúltunkba kapaszkodó történeti érzéknek köszönheti; illetőleg az emberekről és társas viszonyaikról alkotott helyesebb ismereteknek köszönheti, melyeknek az antik hagyomány nem utolsórendű dokumentumait őrzi. Továbbá nem kétséges, hogy az az idealisztikus bölcsészet, melyből szociológiánk legújabb fejlődése elválaszthatatlan, történeti szemléletű, tudományunk eredeti világnézetével, a pozitívizmussal ellentétben, amely főleg, ha ugyan nem kizárólag a természettudományok felé volt orientálva.

A *közfelfogás* általán véve sokkal kisebb jelentőséget szokott az itt szóba jövő problémának, az úgynevezett humanisztikus tanulmányi rend egész ügyének tulajdonítani, mint amennyi ezt tényleg megilleti. Mert úgy kell vennünk a dolgot, hogy egy már elért műveltségi színvonalnak megtartásáról, további emelésről vagy pótolhatatlan elvesztésről van itten szó, még pedig történetünk ép ama kritikus időszakában, midőn mindent a túlon túl emlegetett „kultúr-főlénytől“ várunk. Addig meg minden kultúrpolitika külszínes és felszínes marad, amíg a műveltség belső értékei felé nem fordítja figyelmét. Azután azt se tévesszük soha szem elől, hogy nem utolsó sorban nemzetközi kérdéssel van itten dolgunk; a művelt külföldi ragaszkodik antik hagyományokhoz, s így hát mi sem tehetünk egyebet, ha nem akarjuk magunkat izolálni. Kultúrpolitikai diktátornak (vagy ha úgy tetszik: diktatrisznek) semmiesetre sem fogadhatjuk el azt az itt-ott felbukkanó és a szülők körében mesterségesen szított közvéleményt, amely jelszavaként a gyakorlatiasságot hangoztatva, azt akarná kiküszöbölni az iskolákból, amit ép a százados gyakorlat a magasabb műveltség és végső fokon a szellemi tudományok kellékének igazolt.

Úgy tudom, hogy közoktatásügyi kormányunk tervbe vett nagy gondolatai közt szerepel a *Szellemtudományi Tanács*-nak megvalósítása, s ezt megelőzően egy olyan kongresszusnak egybehívása, amely ama Tanácsnak „rendszeres programot“ adni hivatott.

Örömmel és köszönettel üdvözöljük a tervet és szívesen felajánljuk gyenge társulati erőnket a sikeres együttműködésére. Mert minden reményünk megvan, hogy majd itt, a megbeszéléseknek és a szervezkedésnek e keretei között, azon aggályok is méltányos meghallgatásra találnak, amelyek — az improduktív bírálgatási kedvtől mentesen — csak azért hangoztak el elnöki beszédemben, hogy velők közoktatásügyi kormányunk nagystílű, mindent átfogó munkásságának szolgálatot tegyek.

Hornyánszky Gyula.

A HITBIZOMÁNY.

A múlt század egyik legmutatósabb birtokpolitikai öröksége, amellyel Deák Ferenc és Kossuth Lajos óta minden neves politikus és közgazda foglalkozott, ismét aktuálissá lett. Mindaz a romantika, amely egy Esterházy vagy Festetich majoreskó ragyogását s az elszegényedett harmadági rokon küzdelmeit a fegyelmezettebb és tanultabb közvéleményben is körülvette, felelevenedik a hitbizomány reformjának hírére s a szabadelvű gazdasági kornak légüres térben konstruált összes argumentumai elő fognak kerülni rég megpenészedett föliánsokról, hogy ezt a reformot, mint a negyvennyolcas nagy alkotások utolsó ígérését tető alá juttassák. Éppen ezért érezzük szükségességét annak, hogy ezzel a kérdéssel a tudomány pártatlan fórumán foglalkozzunk.

Hogy mi a hitbizomány, annak fogalmi meghatározásán épp úgy túl vannak e szemle olvasói, mint a vele foglalkozó hazai és külföldi irodalmon, A kérdés lényege nem is a megkötöttség elvi szempontjai, mint inkább a hitbizomány gyakorlati hatása a közgazdasági és társadalmi életben. Hiszen ma, amidőn a földbirtok-reform kisajátítási eljárás nélkül százezer holdakat szed el a nagy- és középbirtok területéből — tekintet nélkül arra, hogy kötött vagy szabad forgalmú-e, — ma amidőn a vitézi telkekben, sőt a földbirtokreform juttatott földjeiben is új megkötéseket statuálunk, nem lehet olyan jelentősége ennek az intézménynek, mint a szerződés-szabadság s a magántulajdon érintetlenségének szabadelvű korszakában, amikor a szabad rendelkezés minden korlátozása súlyos elvi kritika tárgya volt. Most csak két szempont lehet döntő: gazdaságilag racionális-e a hitbizomány általában és a magyar hitbizomány speciálisan, és szociális szempontból nem tehertétele-e az országnak ez a rendi intézmény.

Mielőtt a kérdés lényegére térnénk, egy téves kiindulópontot kell tisztáznunk, azt, mintha a magyar rendi hitbizomány a család fényének fentartását célozta volna. Csak látszólag teoretikus ez a bevezetés, hiszen sok praktikum fűződik hozzá.

A magyar hitbizományok két kategóriába oszthatók: a 48 előtti ősi és a 48 után alakított hitbizományokra. Az utóbbiaknál talán egy kissé erőltetett magyarázattal alkalmazható a család fényének fentartására vonatkozó teória, lényegben pedig gondos családapák fiaik tékozlása ellen kívántak ezen rendi intézmény segítségével védekezni, bár egy időben szinte divat volt — sí ez a liberalizmus virágzása kora — Magyarországon hitbizományt alapítani, mert ez a főnemesség körében is az előkelőségnek újabb választóvonalát teremtette meg. Az igazán ősi, az 1687. évi IX. t.-c. alapján 1848-ig létesített hitbizomány elsősorban politikai intézmény volt s ezt a szempontot a magyar hitbizományi kérdés oly kiváló specialistája, mint Sebess Dénes, sem mérlegeli egészen. 1848-ig a politizálás nem volt olyan veszélytelen foglalkozás, mint manapság. Ma a kormány letöri az ellenzék, vagy a győztes ellenzék kiszoríthatja a politikai állásokból a bukott kormány híveit. 1848 előtt az abszolút uralom a kormány tetteinek bírálatában is gyakorta felségsértést látott, illetve ezt magyarázta bele, ennek büntetése pedig fej- és jószágvesztés volt. A középkor szolidáris világfelfogása a fej vesztést a család férfi, esetleg női leszármazóira is kiterjesztette, egész hetedízig. Nádori családok pusztultak így ki, még az oldalági rokonok is elvesztvén nemességüket és birtokaikat. A Habsburgok alatt a fej vesztés személyes büntetés lett, a jószágvesztés azonban az egész családot sújtotta. És ez a büntetés elég gyakori volt. Aki ma a király kegyében sütkérezett, nem lehetett biztos abban, hogy unokái nem fognak-e koldusbotra jutni, fiainak kuruckodása miatt. Ezzel a veszedelemmel szemben a közép-nemesség úgy védekezett, hogy bölcsen megosztotta a családtagok között a kuruc és labanc szerepet. Viszont a főnemességnek kiváló politikai szolgálatokat teljesített része jutalmul nem csupán donációt, *de az utódokra is kiterjedő jószágbiztosítást kért és nyert a hitbizomány intézményében.* Ez az 1687. évi IX. t.-c. rációja, Bizonyosága pedig ennek az a körülmény, hogy a székelyföldön, amelyen, mint megszállás címén a nemzetségek által birtokolt területen visszaháramlás és így királyi donáció sem volt, hitbizományok létesítésére hatalmas s az udvarnál is kedves családok sem törekedtek. A Thurzó György által 1615-ben létesített árvái hitbizomány, amelyről lentebb még néhány szó fog esni, ez alól a szabály alól kivétel, mert ez, amint Sebess is (Adatok a magyar hitbizományi jog reformjához. Magyar Gazdák Szemléje, 1910). kifejti, nem a spanyol, tehát udvari elgondolás szerint konstruált hitbizo-

mány, hanem a *családi vagyoni gazdasági összetartását célozta*, a Thurzó családdal közel rokonságban levő Fugger család vagyoni-kezelési és öröklési szabályai szerint.

Mihelyt a család fényének, pozíciójának elvi álláspontja elesik, a vagyoni összetartásának gazdasági elve kell, hogy konkrétabb célt, biztosabb alapot adjon a hitbizomány rendszerére alá. Közérdek-e az, hogy a birtokkezelésben évszázados stabilitás mutatkozzék? Minden gazdasághoz értő és a falusi társadalom életét ismerő, erre a kérdésre csak igennel felelhet. A tulajdonosváltozás egy-egy nagyobb uradalomnál a falu életében annyit jelent, mint a kormányváltozás a főispáni karban. Sokszor évtizedes, sőt évszázados kapcsolatok szakadnak szét, hiszen nemcsak hitbizományok, de cseléd-dinasztiák is vannak, nemcsak a középbirtokos osztály regrutálódik a kötött birtok gazdatisztjeiből, de a kisgazdaosztály is az uradalmi cselédségből. Az új uraság új embereket hoz s egy-egy gazdasági reform szépen indult társadalmi hullámzást akaszt meg és sok családot foszt meg egzisztenciájától. Törekvő munkások, létért küzdő kisgazdák siratják a földesúrváltozásokat.

Igaz, hogy más az ország és más a falu látóköre és más az egyik és más a másik vezetőszerpontja. Az agrárpolitikának vannak a helyi kívánalmakon felülemelkedő megállapításai, ilyen pl. hogy a különböző birtokkategóriák megfelelő arányban kell, hogy legyenek egymáshoz, különben a termelés érdeke, vagy a társadalmi béke veszélyben forog. Ilyen általános érvényű megállapítás az is, hogy bizonyos művelési ágak a nagy, mások a kisüzem racionális működési körébe tartoznak. Az egyes községek kötött birtokainak arányszáma helyett, amely statisztikailag alig értékelhető, azt kell vizsgálnunk, hogy országosan milyen terjedelmű a hitbizományi birtok, mily művelési ágakra támaszkodik és szociális szempontból minő nyomást gyakorol az ország felfelé törekvő kisbirtokos és munkás osztályára.

A vonatkozó statisztikai megállapítások elég kevés kérdésre adnak feleletet, de már ezekből is tisztázható, hogy az országcsonkítás a hitbizományokat sokkal súlyosabban érintette, mint a szabad nagybirtokot. 2,329,206 hold hitbizományi birtokból Csonka-magyarország területén a statisztikai hivatal által 1925-ben kiadott Gazdacímár adatai szerint mindössze 984,068 hold maradt meg, amely 58 hitbizomány között a következőképen oszlik meg:

1000 holdon alul	3	4 községben
1000— 5000 holdig	15	58

5000—10,000	„	19	79 községben
10—50,000	„	18	216
50—100,000	„	2	38
100,000 holdon felül		1	158

Egy-egy hitbizományra esik, minit átlagterület, kerekszámban 17,000 hold, szemben Nagy Magyarország átlagos hitbizományi területével, 25,000 holddal. De ez a kép is csalóka, mert ha az 50,000 holdon felüli három mammoth hitbizomány (Herceg Esterházy 221,451; Hg. Festetich 96,128 és Pallavicini örgróf 56,347 hold) birtokterületét, összesen 373,926 holdat levonjuk, 55 hitbizomány átlagos területe csak 11,000 hold lesz, alig valamivel több, mint amiben Nagy Magyarország közvéleménye a hitbizomány szántóföldi területének maximumát látta és ha a 10,000 holdon aluli hitbizományokat vesszük számításba, ez az átlagos terület 4927 holdra csökken, tehát a magyar hitbizományok túlnyomó részének átlagos területe nem haladja meg túlságosan a porosz hitbizományi birtok átlagos területét, pedig ott az intenzívebb kezelés mellett a kisebb birtokkategóriák aránylag nagyobb gazdasági erőt képviselnek.

De ezek a nyers adatok még korántsem adnak tiszta képet a magyar hitbizományok gazdasági jelentőségéről. Számot kell vetni azzal, hogy bizonyos művelési ágak csak nagy üzemekben racionálisak: legelő, erdő, nádas nem a kisüzem számára való, nem is szólva a földadó alá nem eső területről, mely utóbbi inkább tehertétel, pedig a hitbizományi birtokok területének több, mint 6%-a. Ha ezeket, a kisüzemben racionálisan alig művelhető területeket levonjuk, arra a meglepő eredményre jutunk, hogy a magyar hitbizományok földjének csupán kisebbik fele (487,761 hold) alkalmas kisüzemi művelésre, míg a nagyobbik rész (496,307 hold) az erdő (316,673 hold) és a legelő (114,375 hold) szükségszerűiég nagy üzemi kezelést kíván s mindkét kategóriánál a hitbizományi megkötöttség nemcsak nem veszély, de határozott nyereség az ország gazdasági érdekeire nézve. A Trianon által okozott katasztrofális erdőcsonkítást kénytelenek vagyunk óriási befektetést kívánó új erdősítéssel enyhíteni, a kötött birtok erdője nélkül még elkezdeni se tudnánk az akciót. Ugyanígy vagyunk a legelőterületek konzerválásával is. Ha mármost a hitbizományok átlagterületét csupán a kisüzemben is racionálisan hasznosítható részek alapján állapítjuk meg, úgy az átlag a mammothhitbizományokat is beszámítva, mindössze 8400 hold, előbbieket leszámításával pedig kb. 5800 hold. A 10,000 holdon aluli hitbizományok szántóföldi (+ kert, szőlő,

rét) átlagterülete körülbelül 2900 hold, ami 500 holddal marad alatta a poszsz átlagnak.

De az a nyomás, amit a magyar hitbizományok a birtokmegoszlásra gyakorolnak, még így sem mérhető pontosan. Eltekintve attól, hogy világos képet csak a kataszteri tiszta jövedelem és nem a nyers birtokterület ad, a statisztika kimutatása szerint a hitbizományi birtokokból 393,809 hold bérebe volt adva s ebből 254,970 hold a szántó és 34,182 hold a rét. Ötvennyolc hitbizomány közül mindössze 15 volt teljesen saját kezelésben, de hogy ezek közül is hány adott feles és harmados kukorica és burgonyaföldet és szénakaszálást a kisgazdáknak és munkásoknak, azt semmiféle statisztikából megállapítani nem lehet. Sajnos a statisztika abban a tekintetben hézagos, hogy a bérbeadott hitbizományi területekből mennyi a kisbérlet. Köztudomás szerint azonban a legnagyobb hitbizomány, a Hg. Esterházyé, tekintélyes százalékban kisbérlet. De ha a bérlet kérdését teljesen figyelmen kívül hagyjuk, akkor is meg kell állapítanunk, hogy a hitbizományi birtokok kötöttsége a birtokmegoszlás szociális szempontjából ma már korántsem olyan súlyú probléma, mint a háború előtt. Ma tehát sem a megkötöttség elvi akadálya, sem az egészségtelen birtokmegoszlás praktikuma nem fűződik a hitbizomány intézményéhez.

II.

Ha a magyar hitbizomány kérdése szociális szempontból mégis megoldásra vár, ez többé nem az alsóbb földműves rétegek, hanem kizárólag a várományosok ügye. Ma a földbirtokreformnak nem akadálya többé a hitbizomány, ezzel szemben a gazdasági közigazgatás generális tendenciája a szabad birtokforgalom olyatén korlátozása, hogy minél több kisebb birtokegység maradjon a tulajdonos családjának a kezén: a homestead, a törzsöröklés, a telepes birtok, a vitézi birtok mind ezt igazolják. Az állam a nagy háborút követő gazdasági krízisek nyomán mindinkább az organizált gazdasági élet rendszere felé halad s ezen az úton, mint értékes elemet állítja a gazdálkodó egyén helyébe a szövetkezetet és a gazdálkodó családot, amely a birtokkezelésben sokkal maradandóbb tényező, mint az egyén. Hogy az utódállamok közül Csehszlovákia a várományosok között szétosztotta, Románia földbirtokreformjával devastálta és Jugoszlávia sekvestrum alá vette a hitbizományokat, ez inkább nemzetiségi, mint gazdasági birtokpolitika volt, ez inkább az intézmény mellett, mint ellene szól magyar szempontból.

Olyan reformról tehát szó sem lehet nálunk, hogy a törvényhozás az intézményt magát megszüntesse és a hitbizományi a jelenlegi birtokosnak vagy leszármazottainak átadja szabad birtok gyanánt. A reform, igazi reform kell, hogy legyen, megőrzése magának a birtokot konzerváló intézmény lényegének, kiküszöbölése ellenben mindannak, ami ezt a célt veszélyezteti, ősi intézményeinkből úgyis *eleget* áldoztunk már fel külföldi jelszavakért.

A magyar hitbizomány első és legnagyobb veszedelme túlságos terjedelme. De ez nem szociális, hanem gazdasági veszedelem. Békeidőben, rendezett hitelviszonyok, biztos piac mellett ez korántsem volt akkora teher, mint ma, amikor minden nagybirtok hitelhiánnyal küzd s amikor a külföldi piacokért, az értékesítés lehetőségeért mind erősebb versenyt vívnak az agrárországok. Az a hitbizomány, amelyet haszonélvezője vezetni nem tud, az a hitbizomány, amely magát forgatókével, sőt a konjunktúrákhoz mérten újabb gazdasági kezdeményezésekhez szükséges beruházási tőkével méltányos áron ellátni nem tudja, alapjában beteg s a haszonélvező a megkötöttséget hóhérvételnek érzi, amely őt szabad mozgásában akadályozza. Mert nemcsak cukorból szánutakat készítő, Rembrandt képeket ruhának szabató majoreskókra kell gondolnunk, hanem azokra a boldogtalan hitbizományosokra is, akik kénytelenek 10%-ra felvett pénzből fizetni cselédek konvencióját s akik kastélyaikba visszavonulva az önkéntes száműzés kenyerét eszik, hogy egy-egy katasztrófálisan rossz termés következményeitől szabaduljanak. Igaz, hogy a bérlettel néha tudtak segíteni magukon, de ennek is lejárt a konjunktúrája, számtalan nagybirtokos anyagi romlását okozta bérelőjének vagyombukása s ez alól a különböző kötött birtokok tulajdonosai sem kivételek. A rossz bérlet, különösen, ha hosszabb ideg változhatatlan feltételű, sokkal terheesebb a birtok állagára nézve, mintha annak egy része eladatik s abból a megmaradó rész tisztességesen beinstruáltatnék. A hitbizományi reform tehát, felfogásom szerint, ép úgy, mint minden birtokreform, elsősorban nem tulajdonjogi, de hitelreform. Ezt hét évvel ezelőtt hasztalan hangsúlyoztam a birtokreformnál. Akkor mentségül szolgálhatott a sürgősség, ma ez a szempont elcsúszott.

A hitbizományi gazdálkodás nyers és nettó eredményei statisztikailag nem tisztázottak. Empirikus tapasztalataimnak eredménye azonban, hogy a reformnak legelső sorban a tőkehiányon kell segítenie. Ezért tartanám szükségesnek egy Országos Hitbizományi Pénztár felállítását, amelybe a hitbizományok-

ból a földbirtokreform által lecsatolt területeknek vételára volna befizetendő. Ezenkívül törvényhozásilag meg kellene engedni, hogy a hitbizományosok síkföldi területüknek 20—25%-át eladhassák s ez összeg is az országos hitbizományi pénztárba volna befizetendő, amely azután a jelentéktelen kezelési költségek levonásával kamatmentesen, vagy nagyon mérsékelt kamatra kölcsönadná azt elsősorban a birtokot eladó hitbizományoknak, másodsorban, a Nemzeti Bank kamatlába szerint, más hitbizományosoknak szigorúan ellenőrizendő beruházási, tehermentesítési, szóval gazdasági célokra. Ugyancsak ez a pénztár szerepelne mint tanulmányi, pályakezdesi pénztár elsősorban a hitbizományos másod- és harmadszülött fiai és kiházásítási pénztár gyanánt a leányok részére. Ebbe a pénztárba lehetne minden olyan esetben, amikor a hitbizomány távolabbi ágra megy át, a hitbizomány értékének, távolsági fok szerint 10—50%-át kötelezőleg befizettetni a hitbizományos leánygyermekéi és leszármazói javára. A hitbizományi pénztár a befizetéseket in natura is elfogadhatná, de *mindig csak erdőbirtokban*, amelynek kezelése, ellenőrzése könnyebb és az állag és a termény értékesítése sem jár túlságos kockázattal. A hitbizományi pénztár a neki befizetett összegeket — okulva az inflációs idők szomorú tapasztalatain — amikor a pupilláris biztonságú elhelyezések is devalválódtak és a készpénz, a hitbizományhoz hasonló alapok és letétek elvesztek, 20—25%-ig tarthatná készpénzben, a többit köteles lenne Nemzeti Bank-részvényekbe fektetni, vagy azon erdőbirtokot vásárolni, elsősorban kötött területekből. A kikölcsönzések is a Nemzeti Bank részvényeiben történének, vagy meghatározott aranyértékben,

A hitbizományi pénztár ügykezelésében lehetne elsősorban azokat az elveket megvalósítani, amelyeket Sebess Dénes az árva-megyei hitbizomány jogrendszere alapján az összes hitbizományok tulajdonjogi reformjánál megfontolásra ajánl, amiknek magam is híve vagyok az újonnan alapítandó hitbizományokat illetőleg, de amelyek átültetését az 1687. évi IX. t.-c. alapján létesített hitbizományoknál, a haszonélvező hitbizományos ellenkező akaratával szemben nem tartanám célszerűnek keresztülerőszakolni.

A hitbizományi pénztárnak részvényese volna nemcsak minden hitbizományos, de minden várományos is. A résztvétel joga, mint a porosz Landschaftoknál, részint a birtok, illetve a befizetett tőke, másrészt a családhoz való tartozás alapján, állapíttatnék meg. A várományosok maguk közül együttesen választanák a felügyelő-

bizottságot, a hitbizományosok pedig az igazgatóságot. A *pénzkezelést* a Magyar Földhitelintézet, vagy más altruista intézet láthatná el, természetesen ügyköre csupán adminisztratív lenne és minimális költségű. A hitbizományi pénztár esetleges jövedelméből a hitbizományos családok elszegényedett tagjai kapnának járadékot a befizetések és a hitbizomány alapítójától való leszármazás távolsági foka szerint. Hogy a törvény ilyen befizetésekre a jelenlegi hitbizományosokat az esetben, ha leszármazó várományos van, mily mértékben kényszeríti, vagy egyáltalán kényszeríti-e, azt nyílt kérdésnek hagyom. Ennél tovább menni a hitbizományok jelen élvezőivel szemben ez idő szerint nem indokolt, ha csak ők ezt önként nem vállalják.

Másként alakul a helyzet az új hitbizomány oknál. És pedig ne gondoljuk, hogy ma csupán a Tisza István gróf által ajánlott középhitbizományok alapításáról lehet szó, hanem a régiekből alapítandó új hitbizományokról is.

A hitbizomány reformjának szerintem leglényegesebb része az volna, hogy a jelenlegi haszonélvezőknek jog adassék arra, hogy hitbizományaikat leszármazóik javára több önálló hitbizományra bonthassák fel. Ezen új hitbizomány létesítésének első feltétele lenne, hogy minden új hitbizomány önálló uradalom legyen, tehát zárt gazdasági egység, lakóházzal, gazdasági épületekkel. Terjedelme pedig legalább akkora, hogy a hitbizományos maga gazdatiszti teendőket végezni kénytelen ne legyen, hanem az irányítás, vezetés mellett ideje maradjon tudományos, politikai, vagy társadalmi nobile officiumok viselésére is. Kihaszználám e tekintetben a gróf Tisza István által adott latitudót, laki a hitbizomány ok határköveit 600—8000 forint földadó között helyezte él (Agrárius kérdésről. Budapesti Szemle, 1887. évi.), mert a reformált hitbizomány rendszerébe két különböző jogi szervezetet kívánnék bekapcsolni: a nagy és középhitbizományokét.

Azt, hogy a jelenlegi hitbizományos apró hitbizomány okra bontsa szét kötött birtokát, semmi módon nem helyeselném. Legalább 5000 hold jó minőségű föld kell ahhoz, hogy egy teljes értékű, úgy gazdasági erőt reprezentáló, mint a család szociális helyzetét állandóan biztosító hitbizomány keletkezzék. Ahol ez az átlagos terület, mint többszörös az osztandó birtokban, nincs meg, de a hitbizományos mégis segíteni akar gyermekein, vagy mert fűgyermek hiányában a birtok távolabbi ágra szállana, vagy mert gyermekeiről egyformán akar gondoskodni, ott megengedném a

hitbizomány meghatározott százalékanak értékesítését s ez összegnek az illetők javára az Orsz. Hitbizományi pénztárba kvázi pénz-hitbizomány gyanánt való befizetését a fõnt ismertetett módon, oly megkötéssel, hogy a befizetés összegét a hitbizományos kölcsönvehesse ugyan, de a jövedelem a másod- stb. szülött vagy leánygyermeké és leszármazottáiké. A Sebess Dénes által propagált módszerrel is élhet a hitbizományos, t. i. ha hátbizományát a Thurzó—Fugger-féle vagyonkezelés rendszerének jogi alapjára viszi át. Jogot adnék ugyanis minden, legalább 5000 kat. hold jóminőségû szántófölddel rendelkező hitbizományosnak, hogy az egyéni öröklési renddel szemben a kollektív birtoklásra térhessen át. Az egyéni jogutódlást az egységes kezelés pótolná, az oszt-hatatlan vagyon várományosai (akikhez a jelenlegi hitbizományos leánygyermekét is hozzá kellene számítani) ágak szerinti szavazással választanák a vagyonkormányzót és a vagyonkezelőségi tanácsot. Vagyonkormányzónak első ízben a jelenlegi hitbizományos a várományost is kijelölhetné, aki azután életfogytiglan kezelné a birtokot, de a választott családi-tanácsnak sokkal több beleszólást kell engedni a birtokkezelésbe, mint ma, annyal is inkább, mert a birtok jövedelmének élvezete az egész családot illetné, természetesen nem egyforma arányban, hanem az alapítótól, illetve a reformálótól való leszármazás távolsági foka szerint. Ez a gondolat ugyanaz alapján, mint a hitbizományi pénztáré, de a család maga kezeli a vagyonkomplexumot, nem más hitbizományos családokkal együtt.

Vegyünk egy példát: X hitbizományosnak van 10,000 hold birtoka és 3 gyermeke, akik közül egy leány. A reform szerint alapíthatna két hitbizományi, vagy X holdat másodszülött fia és leánya javára eladhatna a hitbizományi pénztárnak. Mivel azonban csak egyetlen kastélya és talán egy Vadászlaka van s a birtok önálló gazdasági egységekre racionálisan felbontható nem volna, ehelyett akként tesz osztályt, hogy a tulajdonképeni várományost nevezi meg vagyonkormányzónak, többi gyermekei pedig a tanácsban foglalnak helyet. A jövedelem felosztásának kulcsát is jogában áll első ízben meghatározni pl. úgy, hogy a várományos a hitbizomány tiszta jövedelmének 50%-át kapja, a többi testvérek pedig a további 50%-on osztozzanak. A következő generációban az így megállapított arány megmarad s ugyanezen arány szerint gyakorolják szavazat jogukat a választásoknál is. Ha egy ág kihal, úgy arány joguk szétosztásánál szintén ez lenne a kulcs. Lehet az arányszám meg-

állapításánál még erősebben is megkötni a hitbizományost: a német törzsörökös pl. a lakóházat, és a birtok hozadéki értékének $\frac{1}{3}$ -át kapja előnyösítés gyanánt s a megmaradó $\frac{2}{3}$ rész jövedelmén egyenlő arányban osztozik testvéreivel. Ezt a rendszert Németországban az élet kipróbálta.

Nehezebb kérdés az, amikor a hitbizományosnak csak leánygyermek van, vagy a várományosról is valószínűleg távolabbi ágra szállana a hitbizomány. Ilyen esetben egyenesen előmozdítanám a főnti típusú hitbizomány létesítését, úgyhogy a várományost jelöl-ném meg vagyongormányzónak, de a leánygyermeknek, valamint a távolabbi ágak leszármazottainak részesedést és szavazati jogot biztosítanék a családi kondominiumban. Ez esetben okvetlenül ajánlatos a törzsöröklés részesedési kulcsmegállapítását zsinórmértékül venni. Középhitbizományoknál ez a rendszer nem alkalmazható, mert ez nem bírja el az osztást. Itt csak a hitbizományi pénztár fönt ismertetett közbejöttével lehet segíteni a másodszületteken és leányokon. Egyébként ez a típus a tisztí vitézi telkek jogi rendszerében teljesen adva van, per analógiám, nagyon jól alkalmazhatók azok szabályai. A vitézi telkek mintájára homestead-szerű, törzsörökös jellegű kisbirtokok alapítása is indokolt és kívánatos volna, mert a magyar kisbirtokososztály proletarizálódásának ép oly hatályos eszköze nálunk a reálosztás, mint Németországban s ezért nem tud nálunk a kisbirtokos osztályból a termelési reformok révén oly gyorsan és maradandóan kiemelkedni egy közép-birtokos osztály, mint Westfáliában s ezért nem képezi a kisbirtok oly mértékben hátvédét a magyar lateiner osztálynak és kézműiparnak, mint Németország törzsöröklési jogszokással élő vidékein.

Új — tehát nem a régiek felbontásából keletkező — hitbizományok alapításának engedélyezését — típusok szerint — különböző hatóságokra bízám. A teljes hitbizományokét a kúriára, a csupán homestead jellegű kis- és középhitbizományokat a földművelési miniszterre, vagy az O. F. B. likvidálása után megmaradó földbirtokbíróságra. Hiszen a törvénynek magának kell az engedélyezés precíz feltételeit tartalmaznia, többé nem privilégiumról, de általános érvényű rendelkezések betartásáról van szó, amelyeknek tárgyi elbírálása könnyű.

Az új hitbizomány alapításának jogát nem nemeseknek is megadnám, de szigorúan megkívnám, hogy a család generációkon át gazda lett legyen, mert a reform célja nem csupán a stabilitás, de a megfelelő kezelés is, amelynek a stabilitás csupán egyik eleme.

Ellenben szigorúan megvizsgálnám, hogy az alapítandó hitbizomány milyen vidéken fekszik s ha ott a kötött birtok az országos átlagot meghaladja, a hitbizomány nem engedélyezhető. Az új hitbizomány zárt gazdasági egység legyen, lakóházzal, gazdasági épületekkel felszerelve, kellőképen beinstruálva. Csak saját kezelésben vagy kollektív kisbériéiben hasznosítható.

Meg kell határozni azt is, hogy a hitbizomány területéből legalább 33% erdő és legelő legyen. Erdőhitbizományoknál a gazdaság zárt kezelési egységétől is el lehet tekinteni, de nem a saját, vagy hitbizományi pénztári kezeléstől. Föltétlenül szükséges azonban az összes új hitbizomány oknál, hogy az alapítással egyidejűleg a megkötendő földbirtok kataszteri értékének 25—50%-a készpénzben a hitbizományi pénztárba befizetessék, részint a hitelszükséglet biztosítására, részint a család későbbi, nem várományos tagjainak érdekmegóvása céljából. A kisebbik kulcsot azon hitbizományoknál alkalmaznám, amelyek az árvamegyei hitbizomány jogrendszerében alapítottak, a nagyobbikat az egyéni jogutódlásnál.

Megengedném a tisztán pénzhitbizomány alapítását is, ez utóbbi esetben eltekintenék a méltó lakóház feltételétől is, amelyhez a földbirtokkal kapcsolatos hitbizománynál azért ragaszkodnék, mert úgy a hitbizományosnak, mint a vagyongormányzónak kötelességévé tennem, hogy az év bizonyos részét székhelyén töltsse, ott rendes háztartást vigyen, hogy az absentizmus szomorú társadalmi s gazdasági következményei ennek az intézménynek célját ne veszélyeztessék.

Én a hitbizományban a család érdekeinek biztosításán és a gazdasági erők konzerválásának lehetőségén kívül a társadalmi erők békés kiegyenlítésének eszközét látom: az ingyenes szociális munka épp úgy megköveteli a helybenlakást, mint a helyes vagyonnevelés. Ez a kettő nemzeti érdek, amely indokolttá és megérthetővé teszi azok előtt is a birtok-megkötésnek ezt az intézményét, akik egyébként a feudális kor maradványaiért nem túlságosan rajonganak. Családok, akármilyen fényes történelmi nevekről van is szó, a nemzet egyeteme részéről megkülönböztetett figyelmet nem követelhetnek, sem kivételes jogi elbánást. Csak ha a vagyon azt a többkötelességet szolgálja, amelyet a modern idők nagy szociális kérdései épp úgy reáronak a tulajdonosokra, mint a középkor felebaráti-szereteten és a szolidarizmuson felépült gazdasági rendszere, akkor lesz a családi vagyon konzerválása igazi nemzeti érdek, amelyet kötelessége úgy a törvényalkotásnak, mint a közkormányzatnak respektálni.

Czettler Jenő.

A KÖZÖS MUNKA LELKI AKADÁLYAI.

— Néhány vonás a mai magyarság arculatának egyik oldaláról. —

Ez a közlemény nagyobb tanulmányunk közbülső részlete. Az egésznek a gondolatmenetét előadtam a Magyar Paedagogiai Társaságban, 1923 áprilisában *A benső megújulás útja* címmel; bevezetése (*Újjáépítés és megújulás*) megjelent a *Magyar Élet* III. évf. (1924) 1—2. számában. A munka tárgya: az újjáépítés művelődéspolitikája; alapgondolata: a művelődéspolitikának azokat a feltételeket kell most megteremtenie, amelyek lehetővé teszik, hogy a nemzet tagjaiban az újjáépítésre szükséges tulajdonságok egyetemesen kifejlődjenek. Ebből a célkitűzésből következett a hiányok feltárásának szükségessége.

1. Minden közösség csak akkor teljesítheti az előtte álló feladatokat, ha tagjai együtt dolgoznak a közös célért. Ez nemcsak a közösség életének, hanem a benne levő egyének életének is alapfeltétele és egyetlen, tartós biztosítéka. A közös célra irányított, együttes munka: a nemzet önfentartó tevékenysége; ebben mindenkinek egyesülnie kellene. Ezért a nevelésnek — a *nemzetnevelés* értelmében — mindenkor az a feladata, hogy az egyénekből álló, szakadatlanul folyó, számtalan ember agyát és kezét foglalkoztató munka egyöntetűségét lehetővé teszik. Így áll eléink mint megvalósítandó a nemzeti közösségbe tartozás tudata s a közös, szervezett munkára való képesség és készség.¹

E feladat jelentőségét mindenki egyszerre meglátja, aki mai közéletünket — ezt a szót a legtágabban értve² — megfigyeli s állapotunk okait sem átalja meggondolni. Minden gondolkodó ember azt panaszolja, hogy közös feladatok kitartó szolgálására, a munkában való egyesülésre képtelennek látszunk, A közvetlen okot is egyképen mondják: azért nem folyó hátik itt rendszeresen a közös tevékenység, mert hiányzik a benső egység, nincs egyetértés, együttérzés. Ez a tény nyilvánvaló, okai azonban nem egészen világosak, mert nem valamely élesen szembetűnő tulajdonságban rejlenek,

¹ Erről részletesebben szoltam: *Nemzetnevelés* (1912, Budapest), 170. 1.

² V. ö. *A közélet erkölcsi követelményei* c. előadásommal (1925, Kecs-kemét).

hanem különféle, apró fogyatkozásokban s azok csoportosulása idézi elő azt, hogy a nemzetben a lelki egység ki nem alakulhat. Ezeket a fogyatkozásokat kell tehát felismernünk.

Bizonyos, hogy az ilyen természetű és célú vizsgálódásnak a teljes siker reményéről eleve le kell tennie, hiszen ezek a fogyatkozások a nemzet különböző részeiben, egy-egy résznek sokféle, egyes tagjaiban számtalan, egyéni változatban jelentkeznek és senki sem láthat mindent, tehát a helyzetet sem tudhatja teljesen feltárni. Még ha valami egyetemesen jellemzőnek tetszik is, arról sem tudhatjuk, hogy csakugyan megvan-e mindenkiben; azt meg előre tudhatjuk, hogy akiben megvan, azokban sem azonos. Csak nagyon szerényen lehet tehát hozzányúlunk amaz égető kérdéshez: miféle hiányaink okozzák a közös munkára való képtelenségünket. Nem lehet szó a hiányok végleges felderítéséről, hanem csak a legsúlyosabb jelenségekről, a leginkább elterjedő, sok emberben feltűnő vonásokról és ezeknek általános eredményéről. Az ország egész lakosságát kell néznünk, nem egyik vagy másik társadalmi osztályt; az osztályok keretei most különben is nagyon bizonytalanok. E szemlélődés közben lehetetlen egy-egy olyan szálát is meg nem fognunk, amely lelki fogyatkozásaink történelmi gyökereihez mutatja az utat, de itt most nem ezt keressük, jóllehet kétségtelen, hogy a tájékozódás csak ezen a neveléstörténelmi úton, mai mivoltunk keletkezését alaposan feltárva válnék teljessé. Egyelőre azonban maradjunk pusztán az adott helyzet rajzánál.

A nemzet benső egységének, az együttes munkának az akadályai lelki életünk egész területén mutatkoznak: ismereteink anyagában és gondolkodásunk módjában (ismerés), érzelmi világunkban (érzés), cselekvésünk forrásaiban és módjában (akarási).

2. Az ismeretek anyagában az a legfontosabb hiányunk, hogy *nem ismerjük eléggé a nemzet helyzetét*: sem e helyzet okait, vagyis a múltat, amelynek folyamán a mai helyzet kialakult, sem annak mostani legfőbb jellemvonásait, azaz a jelet, amelyhez a cselekvést, a munkát alkalmazni kellene. A más csak mint hosszú fejlődésnek az eredményét lehet megérteni, ezt a fejlődést azonban csak kevesen látják, mert a történelmet a nemzet tagjainak aránylag kis része ismeri, a meglevő történelmi ismereteink hézagosak és meglehetősen egyoldalúak, legnagyobb részben csupán egyes események felületes ismeretére szorítkoznak, az okokat, a magyarázatot nem igen foglalják magokban. Ezért sorsunkat a magyarság legnagyobb része nem érti; a háború után bekövetkezett

nagy romlást valami hirtelen ránk szakadt szerencsétlenségnek vagy csupán szomszédaink gonoszságának, a nagyhatalmak tájékozatlanságának tulajdonítják, ahogyan például a háború kitörésekor is egyáltalában nem csak a leginkább tanulatlan emberek nézték teljesen értelmetlenül azt a soha nem képzelt szerencsétlenséget és várták pár hónap alatt a dicsőséges befejezését. Ezen a tájékozatlanságon nem lehet csodálkoznunk, hiszen a magyarság nem tudta, s ha egyesek mondták is, a tömeg nem hitte, hogy benn is kinn hogyan szervezkedett sokféle érdek a magyarság ellen hosszú idő óta; népünk különben sem szokott ahhoz, hogy szigorú önbírálattal nézze önmagát és körülményeinket, tehát nem ismerhette fel idejében a fenyegető jelenségeket. A tiszta látást, az arra való törekvést a történelem tanulása fejleszthetné, de ismeretes, hogy aki csak négy elemi vagy négy elemi és két középiskolai osztályt járt, az a történelemből semmit sem tanult, ami ezt a nevet érdemelné s bizony, az 5. és 6. elemi osztály, meg az iparos- és kereskedő tanonciskola, a mezőgazdasági népiskola sem valami sok történelmi ismerethez juttat. Már pedig a pusztán ennyi tanultságú férfinépesség arányszáma igen nagy s ha a nőket ide vesszük, ez a szám a kétszeresénél is nagyobbra nő. Ez a nagy tömeg nem láthatja a múltat ugyanúgy, mint akik a középiskolában vagy éppen ennek legfelsőbb osztályában tanultak történelmet. Pedig még ezzel a történettudással sem lehetünk elégedettek; az eredmény, az ú. n. művelt középosztály nemzeti önismerete, igen fogyatékos. Itt kell az okát keresnünk annak a jelenségnek, hogy a nemzet élete folyását, ennek egyes eseményeit egyszerű adottságoknak tekintjük, mint a gyermekek, amikor még nem is sejtjenek benső kapcsolatokat.

De a mai helyzetnek nemcsak a múltban gyökerező okait nem ismerjük eléggé, hanem pusztán a jelenre vonatkozó tájékozottságunk is hiányos. A mai, bennünket közvetlenül érdeklő és érintő viszonyok, gazdasági és szellemi jelenségek ismerete nagyon kevésé általános, lassan terjed, így aztán sem erőnkkel, sem gyengeségünkkel nem vagyunk tisztában és nem láthatjuk meg az országos tennivalókat, amelyek elvégzésére kezet kellene fognunk. A nemzetek közötti helyzetünket akkor sem ismertük, amikor még Ausztriával volt kapcsolatunk, nem gondoltuk meg, hogy a nagyhatalmi állást minek tulajdoníthattuk, csak — jogosan — méltatlankodtunk amiatt, hogy a mi erőnknek kijáró megbecsülésben nem részesültünk. Most meg nem eszmélünk arra, hogy minden nagyhatalmi lehetőségnek is vége van, kicsinységünk és gyengeségünk valami

egészen más életrendet követel, megcsonkításunk, a régi Magyarország népességének politikai szétszakadása teljesen megváltoztatta minden más, irántunk érdeklődő néppel a viszonyunkat. Ezt a felismerést csak alapos tájékozódás, körültekintés tehetné általánossá; erre pedig kevesen iparkodnak, s a külső politikával is inkább csak könnyen módosuló érzelmi alapon törődünk. Általában el kell ismernünk, hogy ha a látókörünk az utolsó tizenhárom évben bizonyos irányban bővült is, szellemi tekintetben a legtöbb magyar még mindig szűk körben él, s e körnek legtöbbször saját maga, egyéni érdeke a középpontja. Így aztán a nemzet, az egész, nem láthatja világosan az őt még egyre fenyegető veszedelmeket, nem ismerjük vagy nem helyesen ítéljük meg más nemzetekkel, kivált szomszédainkkal való viszonyunkat, nem tárgyiasan hasonlítjuk össze más országok állapotaival a magunkét. Ezért van ma is a régi módi lenézés, kicsibe vevés, fölényünkben való bizakodás, ha másokról van szó; de ugyanez okozza az éppen ellenkező hangulatot is: más népekről való megokolatlan jó vélemény, túlságos nagyra tartás, ernyesztő önmegadás, fásult lemondás sok emberben meggátolja az éber vigyázást és a céltudatos építő munkát.

A múlttól és jelenről való eme tájékozatlanságnak az a szomorú következménye, hogy igen sok emberrel, egész nagy rétegekkel nem lehet megértetni országos szükségleteket; a közvetlen, személyes érdek döntő hatalmát egyetemes szempontok sem tudják meggyengíteni; a múltból nem tanulunk, még a közvetlen múltból sem és így nem nézünk előre, még a közeli jövőbe sem, mert nincs történelmi érzékünk; rendszeren nem veszünk észre közvetlen előttünk, körülöttünk levő, sokat jelentő tüneteket sem, mert a valóság iránt sincs érzékünk. Semmi csodálni való sincs tehát abban, hogy előrelátóan védekezni nem tudunk, hanem csak megtörtént bajokon kesergünk; nem a megelőzésben vagyunk erősek, még csak a gyógyításban sem, csupán a bűnbakok keresésében, mint az őseiber, aki mindent, még a természeti jelenségeket is csak valami másik ember cselekvéseként tudta megérteni.

Nem kisebb fogyatkozásunk, hogy *a társadalom különböző részeinek a műveltségében nagy különbség van*. Mielőtt ezt a bajnak tartott jelenséget ismertetném, hangoztatnom kell, hogy nem a szakismeretek különbözőzéséről beszélek, mert az természetes és elkerülhetetlen. A sokféle foglalkozás módjaira és eszközeire vonatkozó ismeretek nyilvánvalóan különböznek egymástói, sőt az is termé-

szetes, hogy a foglalkozás közben a gondolkodás is sajátossá fejlődik: mást kell tudnia és gondolkoznia is másként kell pl. az orvosnak és a bankárnak, a földművelőnek és a tudósnak, a kisiparosnak és a hivatalnoknak; lehetetlen az is, hogy nagy különbség ne legyen a tudomány művelőinek és a gyakorlati pályák embereinek lelki tartalma között. Ezek a különbségek a műveltség fejlődésével és terjedésével lépést tartva szaporodnak és ez a sokféleség éppen nem baj, mert a különféle munkák jól végzését biztosítja, tehát erőt jelent. De csak abban az esetben igazi ez az erő, ha a sokféleségben egységet teremt az egyéneknek az a tudatossága, hogy valamennyien ugyanannak a közösségnek a tagjai, azonos múltnak a folytatói, sajátos társadalmi és egyéni viszonyaik ugyanabban a közös keretben alakulnak ki, a sokféle munka egybe kapcsolódik, valamennyinek egyetlen végső célja van, ebben a célban kell mindenik, külön munkakörnek a maga középpontját, irányítóját keresnie és megtalálnia. Ennek így kellene lennie, de nincs így, mert a nemzet különböző részeinek a műveltsége nagyon eltérő mértékű és minőségű, nem ritkán pedig egyenesen ellentétes abban a két tekintetben, ami a műveltség fogalmában a szaktudáson kívül legfontosabb: először is éppen a nemzeti önismeretre, az élet tudatosságára nézve alapvető kérdésekről nagyon különbözőképpen vannak tájékozva, azután meg nagy különbség van közöttük az egyén és a nemzet, nemzet és emberiség viszonyának felfogásában. Szemléltető példa erre a középosztály és a földnépe között feltűnő nagy távolság mindennemű tanultság, rendszeres tudás szempontjából, nemkülönben az ipari munkásságnak és a nemzet többi részének történelmi, közgazdasági, világpolitikai ismereteiben, ezek mennyiségében és anyagában levő tetemes különbségek. Tudjuk, hogy mindezek az itt érintett tudásbeli sajátosságok milyen módon hatnak az érzületre, a jogok és kötelességek megítélésére. Ezzel kapcsolatban elég ezen, a ponton egyszerűen hivatkozni a különböző iskolafajok tantervi különbségeire, a tanulási kötelezettségnek annyi évtizeden át végrehajthatatlan voltára, a továbbképzés késői és ma is fogyatékos szervezésére, a szervezett munkásság pártiskoláira és rendszeres szakszervezeti előadásaira, a középiskolai tanítás hiányaira s mindezeknek sokszor emlegetett következményeire. Hiány és egyoldalúság mindenik oldalon van; igen lényeges kérdésekben az átlagosan művelt emberek is felettebb tájékozatlanok s ez a tájékozatlanság sokszor éppen olyan területen a legnagyobb, amelynek ismerete nélkül a nemzet többi részének élete, törekvése, lelkülete idegen marad

előtte. S mindezekhez ide kell számítanunk a felekezeti szempontok okozta tudásbeli különbségeket is.

Az imént érintett közoktatásügyi jelenségek azt is bizonyítják, hogy a műveltségbeli eltéréseket nem egyedül a társadalom alkotó részeinek fokozatos elkülönülése, sajátos fejlődése alakította ki. Részes ebben az is, hogy a közös tudatosságot nem fejlesztettük tervszerűen. Nem gondoltunk eléggé arra, hogy a nemzet múltjára, jelenére, életkörülményeire vonatkozó, mindenkiben és mindenkinek szükséges ismeretek valóban meglegyenek, s hogy ami új felfogás ilyen kérdésekben egy-egy oldalon elterjed, azt a többiek megismerjék és ezzel az illető felfogás kizárólagos birtoklásának vagy egyoldalúságának veszedelmei, ha el nem múlnak is, csökkenjenek. Azonban bárhogy fejlődtek is ki a műveltségbeli különbségek, megvannak és szenvedjük a következményeiket is: a mai széthúzásnak, közös munkára való képtelenségnek itt van az egyik oka. Akiknek nem közősek az alapvető ismereteik és kivált akik nem ismerik egymás gondolatvilágát, azok természetesen nem értik meg egymást, nem tudják összeegyeztetni az érdekeiket, mert nem ismerik az érdekek természetes kapcsolatait. Ebből érthető, hogy a mindnyájunk erejét követelő feladatokat nem egyformán látjuk, a munkában nem egyesülhetünk, ismereteink alapján a lelki egység ki nem fejlődhetik.

Ismereti hiányaink sorában különös figyelmet érdemel *a társadalmi és közgazdasági ismeretek* helyzete a magyar közműveltségben. A nemzet nagy tömegét alkotó földműves, gazdálkodó osztálynak efféle ismeretei teljesen hiányzanak; a szervezett munkásság gondolatvilágában ezek az ismeretek foglalják el a középpontot s adnak minden törekvésnek határozott irányt; a középosztály tagjai között a társadalomról, közgazdasági kérdésekről való tájékozottság mértéke a semmitől a tudományos mélységig váltakozik és okoz sok tekintetben rendkívüli ellentéteket; a társadalom legfelsőbb köreiben a helyzet ugyanez. Ez az állapot azért kíván meggondolást, mert ahol közgazdasági és társadalmi alapismeretek nem járulnak hozzá a gondolkodás irányításához, ott nem lehet tudatos érdeklődés sem általában a társadalom fejlődését mozgató tényezők, sem a mai élet jelenségeinek mélyebben levő okai iránt; ahol pedig ezek az ismeretek valamely rendszer feltétlen elfogadásán alapulnak, ott szükségképpen merevség és egyoldalúság fejlődik, ez az érdeklődést korlátozza, okok kutatásának elejét veszi. Mindkét eset egyaránt gátja az összefogásnak.

A mezőgazdasági népességnek közgazdasági és társadalmi kérdésekben való tájékozatlansága, másfelől meg a szervezett munkásság osztálytudatossága súlyossá teszi a középosztály e nemű tájékozottságának és tudatosságának hiányát. Ha immár csak ön-ámitással mondhatja is magát a középosztály a nemzet vezető, azaz a közdolgokban irányt jelölő, legerősebb hatású részének, ebből annyi még mindig igaz, hogy a vezető szerepért folyó küzdelemben a középosztálynak egyelőre előnye van, a régi középosztály állásfoglalásán, törekvésén, megértő vagy elzárkózó magatartásán fordul meg a fokozatos haladás tudatos óhajtásának és az erőszakos, gyors változtatás ösztönének állandó küzdelme. A középosztály fogalma azonban nagyon szétfolyik; helyette célszerűbb a főiskolai végzettséggel jelölni meg azokat, akikre itt első sorban gondolnunk kell (a honoráciorok, az intelligencia, a művelt középosztály). Ezekre tekintve válik a most megjelölt hiány különösen komollyá. Tagadhatatlan, hogy a társadalom átalakulóban van, a gazdasági kérdések uralkodnak ma az egész világ életében, nyilvánvalóan ezek mozgatják a világpolitikát, ezek hatása legnagyobb a társadalom alakulásában. Az a természetes és kívánatos, hogy az ezekhez a kérdésekhez értők legyenek a vezetők. Nagy érdeke volna az egész nemzetnek, hogy ne vakon menjünk kevés vezető után, ne legyünk kitéve annak, hogy bárhonnán érvényesített egyoldalú érdekek a közérdek színében megtéveessenek bennünket, hanem az egész nemzetnek lehessen véleménye és választani tudjon a követhető megoldások között. De a szokott értelemben vett műveltek nagy többsége éppen ezeket a kérdéseket nem tudja egyetemesebb vonatkozásaikban mérlegelni, a társadalmi és közgazdasági alapismeretek hiányában nem tudja nagy tervek jelentőségét felismerni; sem érvek higgadt mérlegelése, sem távoli következmények elgondolása nincs módjukban, pusztán csak sejtésre vagy közvetlen személyes érdekeik sugallatára hallgathatnak. Ez a nemzetre nézve első sorban azt jelenti, hogy az ilyen emberek nem lehetnek tudatos részesei az újjáépítés munkájának. Ennek egyszerű folyamánya, hogy eddigi vezető szereplőket nem tarthatják meg, mert sem a nép egészen tájékozatlan nagy tömegét nem tudhatják irányítani, nem fűzhetik magokhoz, sem a munkások céltudatosan, sokszor célzatosan kifejlesztett tanultságát ellensúlyozni nem képesek, nem is igen kísérlik meg. Ekként az egyik részén a gazdálkodók, kisbirtokosok, gazdasági munkások óriási tömegében szintén nem támadhat érdeklődés a társadalom életének törvényszerűségei iránt; ezek e tekintetben magokra hagyottan álta-

lában nem keresik a dolgok értelmét, csak magokra gondolnak s lassan-lassan bontakozik bennök a közvetlen érdek sugallatára az osztálytudatosság. A másik oldalon pedig, a munkásság aránylag nem nagy, de szervezett táborában az évtizedes rendszeres oktatással már kifejlesztett osztálytudatosság annál erősebb, mert ezt a személyes gyökerű osztályérdeket a társadalom szervezetének sajátos elmélete tudományosan is igazolni törekszik. A munkásság a párt útján szerzett ismereteinek egyoldalúsága miatt nem eszmél arra, hogy amit neki a társadalomról, ennek törvényszerűségeiről tudományos igazságként tanítanak, az a jelenségeknek csak egyik magyarázata, igazolásra váró, részben máris tévesnek bizonyult, emberformálta gondolatrendszer; a munkássággal szemben álló oldalon pedig többnyire csak annyit tudnak erről az egésről, hogy idegen és veszedelmes.

A munkástábor reakciót és elnyomást gyanít mindig, valahányszor a nemzetre hivatkoznak, a nemzet érdekét említik; a másik félen pedig még ma is igen sokan nemzetellenesnek és felforgatónak gyanítanak mindenkit, aki akár a szocialisták társadalomelméletével vagy törekvéseivel, akár egyáltalában társadalomtani kérdésekkel foglalkozik. Ilyes megítélés fenyeget mindenkit, még ha nem szocialista is, vagy nem tartozik is az ú. n. radikálisok közé, hanem csupán annyit mond, hogy a nemzet érdekében, már csak a védekezés kedvéért is, szükséges észrevennünk, ami a régi rend különböző bírálóinak fejtegetéseiben vagy állításaiban igazság s kötelességünk megvizsgálni, mi lehet bennök, ami annyi hívet csoportosat köréjük. Igaz, hogy nem valami sokan beszélnek effélett, de néhányan mégis. Egyébként ebbe a gondolatkörbe tartozik annak a felemlítése is, hogy művelt emberek a nemzet sorsára nézve döntő kérdésekben rendkívül eltérően gondolkodnak, éppen társadalomtudományi kérdésekben valósággal két táborra oszlanak. Ha ennek az okát keresnők, közvetlen oknak azt találnék, hogy nagy különbség van köztük a politikai készség alapjaiban és mértékében, ámbár nem lehet általánosítani abban a tekintetben, hogy melyik oldal készsége mélyebb, hiszen ez teljesen egyéni. Az alapokat azonban határozottan látni lehet s tudjuk, hogy a különbségek szemünk előtt alakultak ki. A XX. század első másfél tizedében a társadalomtudományok radikális művelői körül jókora tábor keletkezett, ez állandóan a jelen kérdéseivel foglalkozott, a legújabb irodalom eszméit fogadta el és terjesztette, igen széles, a tudományos élettől nagyon messze levő körökben is; a régi középosztálynak társadalmi kérdésekkel

évtizedek óta foglalkozó tagjai pedig még ekkor is alig-alig találtak munkatársakra, érdeklődőkre, tanítványokra a Pató Pálok s Petőfi-rajzolta nemesek és nem-nemesek közömbös táborában, így aztán aránytalanul kisebb azok száma, akik — mondjuk így — a hagyományos magyar alapon a társadalom kérdéseivel rendszeresen foglalkoznak vagy legalább azokban alaposan tájékozottak (a Társadalomtudományi Társaság és a Magyar Társadalomtudományi Egyesület sorsában levő különbségek!).

Mindezek a jelenségek egyenként megérdemelnék a részletes és elfogulatlan megvizsgálást. Azonban foglaljuk össze az eddig mondottakat ekként: múltunkról és jelenünkről való tájékozottságunk fogyatékos volta, a műveltségbeli különbségek, kivált pedig a közgazdasági és társadalmi ismeretek rajzolt szerepe megérteti, hogy a nemzetnek egyik része sem látja tisztán az egyetemes szükségleteket, csupán amit a magáénak vél, a középosztály még ezt sem. Emiatt nem fejlődhetik ki az egymásrautaltság tudata és az összetartozás érzése; nem látjuk, hogy a kölcsönös segítség és kiegészítés a társadalom szerkezetéből folyó kényszerűség, elmulasztása tehát mindenik félre veszedelmes; még azt sem fogjuk fel, hogy ha ugrás nincs a természetben, visszafelé való fejlődés sincs, a fejlődés pedig minden élőnek, tehát a nemzetnek is létével adott életkövetelménye. Mindezt van közöttünk annyi zavar, ezért mulasztjuk el a társadalmi bajoknak idejében való orvoslását vagy elégszünk meg a mindig haszontalan tüneti kezeléssel. A fejlődés és a forradalom különbségét sokszor fejtegetik, de még sem látják elegendően, hogy ahol a fejlődés megakad, ott a forradalom előbb-utóbb bizonyosan elkövetkezik. Ez a tájékozatlanság vagy egyoldalú tájékozottság teszi a nemzet különböző részeit egymás sorsa iránt közömbössé és az erő érzésében kíméletlenné; így történhetik meg, hogy osztályuralmat vetve egymás szemére, mindenik fél osztályszempontokat érvényesít annál erélyesebben, minél fejlettebb az osztálytudata, arra azonban egyik fél sem gondol, hogy az osztályérdekek kíméletlen érvényesítésének, már az érvényesítés szándékának is, mi a hatása a másik félre. Jellemző példákat nyújt erre az 1918 óta eltelt évek története s úgy látszik, a példák sorának még nem érkezünk a végére, mert itt a saját kárán sem okult senki, nemhogy a másén.

Csak néhány szóval érintem, bár igen nevezetesnek tartom az ismereteinkben levő hiányok között azt, hogy *nincs emberismertünk*. Utóbbi éveinkben ez sokszor megdöbbenően nyilvánult. Ilyen nyugtalan időben érhető, ha nem az érték higgadt megállapítása

dönti el az egyes munkakörök betöltését, hanem ezer egyéb szempont; de a magyar ember máskor is ritkán találja el, kiben bízzék s ki iránt legyen bizalmatlan. Az emberismeret hiányának az a következménye, hogy gyakran nem a megfelelő emberek jutnak a közbizalomtól függő helyekre, ezért a közéletben nem lehet elég tervszerűség és sok a tervtelenség; nem a szakértelem, hanem igen sokszor tudatlanság szab irányt; sok erő elkallódik, külföldre megy vagy nem azt csinálja, amit legjobban tudna. Az emberismeret hiánya okoz hiszékenységet és sok csalódást; az ebből eredő bizalmatlanság átjárja és szembeállítja a különféle foglalkozású embereket (tisztviselők, munkások, iparosok, kereskedők, orvosok, ügyvédek stb. iránt való bizalmatlanság) s így állandóan mélyül a szét húzás, fokozódik az összefogásra, közös munkára való alkalmatlanság. Az emberismeret hiánya természetesen más természetű, mint az előbb tárgyalt hiányok, nem a tudás, hanem a gondolkodás fogyatékkosságát jelenti.

3. **G o n d o l k o d á s u n k b a n** van az oka, hogy az előbbi pontban előadott tárgyi hiányok pótlása eddig nem sikerült. E tekintetben az a legfőbb bajunk, hogy *nem gondolkodunk eleget és elég rendszeresen*. Amit ismerünk is, mintha csak raktáron volna bennünk; adat-tudásunk van, gondolkodni azonban nem szoktunk rajta, tehát az újonnan észlelt jelenségeket nem tudjuk mihez kapcsolni, nem támadnak megoldani való kérdéseink vagy ha akadnak ilyenek, valami kaptafára igyekszünk húzni. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a meglévő értékekhez, meggyőződésekhez ragaszkodunk s még kevésbé jelenti azok tudatos megőrzését, védelmezését. A felületes gondolkodás eredménye ugyanaz a hiszékenység, amiről az imént az emberismeret hiányával kapcsolatban szó esett, hiszen az embereket is azért nem ismerjük meg kellően, mert felületesen, megfontolás nélkül ítélünk rólok. Így jutnak uralomra gyorsan egymásután különböző jelszavak, néha különböző szavak ugyanazzal a tartalommal, máskor ugyanaz a szó többféle értelemben. Arra nincs időnk, mert nem szoktuk meg, hogy a divatos, sűrűn hallható kifejezéseket mélyebben megfontoljuk; kevesen vizsgálják meg a különböző jelszavaknak egymással való tartalmi kapcsolatát, a kifejezésbeli eltérés jogosultságát, egy-egy új jelszóban jelentkező sajátosság értelmét. Még kevesebben veszik számba az elfogadott, hirdetett, másokra szigorú mértékül használt szólamokból reájok, saját életükre, feladataikra háramló következményeket. Ezért tűnik el a divatból egyik jelszó a másik után,

igazi érvényesülés nélkül, hitelvesztetten. Pedig nem is merülhetett volna fel, ha valami oka és rendeltetése nem lett volna; a közkeletű szólások rendszeren valami tapasztalást: hiányt és szükségletet jelölnek meg s minél könnyebben terjednek el, minél többféle vonatkozásban használatosak, annál indokoltabb volna mélyökre néznünk, hogy a bennök levő útmutatást felhasználhassuk. Enélkül semmiféle igazság nem érvényesülhet s nagy feladatok maradnak teljesítetlenül. Rendszeresen gondolkodó ember nem ül fel semmi újnak, csak azért, mert új és nem hogy megvizsgálatlanul semmit, csak azért, mert nem neki jutott eszébe, hogy a régítől eltérjen, — de ilyen ember kevés van.

Felületességünkéből táplálkozik egy s más ú. n. magától értődő igazság is, pedig ezeknél veszedelmesebb ellensége nincs a haladásnak, javításnak, tehát az újjáépítésnek sem: az ilyeneken nem gondolkodik senki, nem is akarja megvalósítani senki, így szabadon érvényesülhet minden, csak vegye fel a népszerű köntöst, még ha a fejlődést más irányba tereli is, mint amerre szeretnők. Ma már történelmi példa erre a háború előtti időből a függetlenségi és 48-as párt tetszetős szólamainak hatása éppen a színmagyarság magatartására és ennek végső következményei; ilyen magától értődő igazság volt a háború kezdetén a nemzet egységének hirdetése, emiatt nem figyel, tűnls eléggé az idegen célú szervezkedésekre; ilyen most pl. az a nagyon komoly ajkáról is elhangzó állítás, hogy tiszta nemzeti állam vagyunk, ilyen a „kultúrfőlény“ hangoztatása s féltő, hogy ezek és hasonlóak miatt az ezekben megnyugvókat majd újabb kellemtelen meglepetések érik.

Gondolkodásunknak ezt a sekélyességét a mostani idő menti és magyarázza: fáradtak vagyunk és zaklatottan élünk, az egyesek is, a nemzet is. De az az értelmi vonásunk nemcsak mai jelenség s hogy veszedelmek magva, a talpraállás akadálya, a közös munkának gátoló ja, azt hangoztatni kell. Minél nagyobb tömegek jutnak szóhoz az ország sorsáról való tanácskozásban, annál inkább tudnivaló, hogy az elmélkedő gondolkodás fogyatékosága két irányban is megnehezíti a tervszerű építést: a megszokotthoz való csökönös ragaszkodás nem enged előre lépni, új feladatot felismerni s szelidebbgorombább szavakkal felforgatónak bélyegez mindenkit, aki mélyebben gondolkodik, bajt lát és javítani akar, ezzel az ilyeneket elidegeníti és oktalanul felidézi az erőszakos változtatás gondolatát; az új követeléseknek néha értelmetlen támogatása meg nem engedí jónak talált alapok nyugodt megtartását, az ismeretlennek óvatos

kipróbálását s ezzel a mohósággal nemcsak rombol, hanem még óvatosabbá, még bizalmatlanabbá teszi a másvéleményűeket, akik pedig jórészt nem maradiak, a haladásnak nem ellenségei, sokszor éppen nem is önzők, csak más lelki alkatúak. A forradalmaknak és ellenforradalmaknak az egyének lelkületében található forrásai között a gondolkodás felületességének ezek a következményei is figyelmet érdemelnek. Ide tartozik s az elmondottak után természetesnek is tetszik, hogy *nincs határozott vezető gondolatunk*. Egyes csoportoknak, osztályoknak, felekezeteknek van, de mindenik legfőbbnek, kizárólagosnak tartja a magáét; ezek a vezető gondolatok nem alkalmasak arra, hogy az egész nemzet egyesüljön bennök, nem fogják át az egészet, nem a nemzet egyetemes, végső céljára mutatnak, éhez mérve szűkebb körűek. Ily szűkebb körű vezető gondolatok kialakulása természetes és szükséges, de nem elég. Mindezeknek egyesülniök kellene egy tiszta, emelkedett és felemelő eszményben, simulniök kellene egy mindent szabályozó, közös gondolathoz s ennek az eszménynek, ennek a középponti gondolatnak a nemzet múltjából és jelenéből, törekvéseiből és lehetőségeiből kellene kinőnie s az élet biztosításának, a jövő kedvezőbb alakításának útját mindnyájunk számára kijelölnie. Köztünk azonban nem fűzi egybe nemzeti idealizmus a sokféle gondolkodású emberek kisebb-nagyobb körű munkásságát s ezért nincs egyesítő középpontja a sokféle érdekek és iránynak. Nyilván azért sincs, mert tagadhatatlan, hogy ma azok az egyének és családok vannak rosszabb helyzetben, akik életüket az újjáépítés szükségleteihez alkalmazzák (nem nyereszkednek, nem mulatoznak, nem gyűlölködnek, terhek alól nem bújnak ki); ezek példája éppen nem vonz, ezt csak a legmagasabb rendű erkölcsösség teszi lehetővé s ezért az így-élők kivételek. Nagy általánosságban szomorúan találó az a megállapítás, hogy gondolkodásunkat nem vezeti nemzeti céltudatosság, mert az -összefoglaló képességünk fejletlen; nem dolgozunk részletes munkaterv szerint, nem gondoljuk el apróra az eszmény megvalósításának a módját, mert az elemző képességünk is fogyatékos. A következmény nyilvánvaló: középponti gondolat hiányában nincs mihez mérnünk tapasztalatainkat és szándékainkat, nem lehetünk következetesek; igen könnyen feledkezünk meg egyszer-egyszer felvillanó közös céljainkról és bajaink közösségéről; hamar ijedünk meg, ha valami váratlanul fenyeget és éppen olyan hamar meg is nyugszunk, mihelyt egünk csak kissé is tisztulni kezd; nem tudunk távolba nézni, távoli célú munkát huzamosan végezni, nem tudjuk a napi felada-

tunkat állandóan magasabb érdekből tekinteni, kicsinyesek vagyunk s mindezért élünk nemzetül jóformán ötletszerűen, alkalmi elhatározások esetlegességei szerint.

Az egyetemes cél, a közös vezető gondolat hiánya miatt *érdeklődésünk is rendszertelen*. Két sajátság tűnik szemünkbe. Egyik a divatos kérdések iránt való érdeklődés, a másik meg az ellenvélemény elől való tudatos elzárkózás. Politikában, irodalomban, tudományos téren, a társas életben is sokan csak azért foglalkoznak valamely kérdéssel, mert mások arról beszélnek; az ilyenek nem személyesen állapítják meg, hogy mi a legfontosabb a nemzet szempontjából, nem szeretik azokat az írókat, akiket mégis mohón olvasnak, nem benső érdeklődés indítja őket a kutatás valamely területére és semmi sem köti őket lelkileg a társaságban felszínen levő kérdésekhez, de engedik, hogy az foglalja el gondolkodásukat, ami éppen a felszínen van, ahová sokszor nem az események rendje juttatta természetes úton, hanem egyesek rejtett vagy kitetsző érdeke vezette mesterségesen. Ezzel ellentétben sűrűn észleljük azt is mindenütt, hogy sokan mintegy „csak azért sem“ törődnek bizonyos kérdésekkel, mert azokkal olyan emberek foglalkoznak, akik nekik személyök vagy pártállások miatt (a pártot itt nemcsak politikai pártnak értve) idegenek, kellemetlenek, avagy a tárgy maga ilyen. Jellemző példa erre, hogy némelyek soha sem veszik kezökbe a másik párt lapját, nem hallgatják meg az ellenfél beszédét, nem olvasnak más világnézetű, más tudományos felfogású könyvet; anynyira tisztában vannak, azaz úgy gondolják, hogy tisztában vannak a kérdéssel, hogy nem szükséges más oldalról is megnézniök. E két, ellenkező sajátosság egyaránt azt mutatja, hogy az ilyen embereket nem igazi tárgyi érdeklődés vezeti, nem a legjobbban, az igazságnak keresése, hanem az egyik iránytalanul kap mindenben, akár egymással ellentétes véleményekhez is csatlakozik, a másik meg szigorúan marad egy helyben, mert valaha oda állott s egyébbel nem is törődik. Mindkettőt élénken szemlélteti a társadalmi nagy kérdések magyarországi története, egyik oldalon a társadalomtudományok iránt való mohó, gyakran kritikátlan érdeklődés, a másik félen merev elzárkózás, szinte kiátkozás. Érdeklődésünknek ebből a céltudatlanságából, a könnyű eltéríthetőségből és a mozdíthatatlan egyoldalúságból a nemzetre nézve az következik, hogy nem figyelhetjük kellően a korszerű, a világot mozgó eszmék útját, nem vesszük észre idejében sorsunknak ezekkel való kapcsolatát, a tudományos kutatást nem állítjuk eléggé a magyar kérdések tisztázásának szolgálá-

tába, ezért nem vagyunk tájékozottak a saját gyakorlati kérdéseink távoli vonatkozásai felől és így ha ezek megoldására kerül a sor, nincs elég felkészült emberünk.

Gondolkodásunknak ez a jellemzése különösen megkívánja annak a korlátozásnak újabb hangoztatását, amelyet előre bocsájtottam volt: egyáltalában nem lehet ezt általánosítani, azaz mindenkire találónak mondani. Nem hiszem azonban, hogy általánosságban, azaz a nagy sokaságra vonatkozóan helytállónak ne kellene elismerni. S ekkor jogosult a kérdés: nem itt kell-e keresnünk a közös munka hiányának egyik forrását, nem ez-e az oka, hogy nem tudjuk kellően felfogni a nemzet mai állapotát, az újjáépítés kötelességének igazi értelmét, nem tudunk egyetérteni a teendőkből, fontosnak látunk haszontalanságokat és észre sem veszünk sorsdöntő kérdéseket, személyes munkánkat nem állítjuk egyetemes célok szolgálatába?! S annál nagyobb az ismereti és gondolkodási hiányaink jelentősége, mert eme fogyatkozásainknak a lelki élet egységénél fogva érzelmi együtt járói is vannak és azok az együttes munka nehézségeit még fokozzák.

4. Az érzelmi élet számtalan jelenségét lehetne itt sorra venni, de voltaképpen mindent megmondtunk, ha megállapítjuk, hogy mai életünkben feltűnő az *alsóbbrendű, társadalomellenes érzelmek uralma*, másfelől pedig, jórészt ennek következtében *sokféle érzelmi ellentét* szinte oldott kévéné tesz bennünket.

A nemzet sorsára nézve alapvető jelentőségű, hogy milyen emberek adnak irányt a mások után igazodók nagy tömegének. Annál jobban lehetséges a közös munka, minél értékesebb emberek a vezetők. Az értéket pedig a köz szempontjából azon mérjük: milyen a viszony valaki lelkében az önszeretet, a személyes érdek szolgálatának ösztöne és a másokra való tekintet erkölcsi parancsai között. Az a fejlettebb, tehát értékesebb ember, aki magát a közösség tagjának látja és érzi s ebből származó magasabb rendű érzelmei jelölik ki az útját. A jobb jövőnek nevezetes feltétele, hogy az ilyenek hatása legyen az erősebb, példája vonzóbb.

Keservesen bizonyos, hogy most alig van, talán nincs is tere a közös életnek, ahol nem az *önzés* uralkodik, a bomlasztó erők e végső forrása. Az önzők haladnak elől. Nem azt jelenti ez, hogy csak ilyenek töltik be a kisebb-nagyobb vezető állásokat; ez vakmerő és igazságtalan *általánosítás* volna s e tekintetben nem is az egy-egy pillanatban hivatalban levők minősége a fő, hanem az őket is körülvevő, reájok súlyosodó közszellem. Elfogulatlan ember tévedés nél-

kül állíthatja, hogy a mai közszellem az önzés szelleme. Az önzők még a legönzettelebb emberek útjában is ott állanak, intézkedéseiket megnehezítik, közjót célzó terveiket megghiúsítják, igazságosan elgondolt, de hosszabb időt kívánó tevékenységüket már az első lépésnél vagy az utolsónál más irányba térítik. Ezért van közöttünk annyi kedvét vesztett jóra való ember és feltartott fejű haszontalan; ezért igazol az utókor annyiszor (néha csak pár év kell éhez) elvetett és kigúnyolt terveket.

Az önzés többféle alakban jelentkezik. Legdurvábban mint *haszonlesés*, az a sivár lélekből származó törekvés, hogy bármi történjék is mással vagy a *közzel*, az egyén maga juthasson hozzá ahoz, amire vágyik. Legtöbbször a pénz a cél s a vagyonszerzés mai útjainak pusztító hatása nyilvánvaló. Önzésből ered a mindenféle célú *törtetés*, a külső emelkedés vágya. A törtető nem magasabb rendű munkát, hanem nagyobb hatáskört kíván magának s ha abba befurakodott, az elért kisebb-nagyobb hatalmat első sorban újabb összeköttetések, a további emelkedéshez szükséges újabb biztosítékok megszerzésére használja. A haszonleső és a törtető soha sem arra gondol, mi hasznot tehet, mindig csak azt nézi, mi haszna lehet. Az önzés ezekben az alakjaiban sokszor szelíden, szinte ártatlanul indul meg, de ritkán marad úgy, mert kifejlődik belőle a *kapzsiság*; mivel pedig a fókák száma nem korlátlan, az eszközök fegyvere a *kiméletlenség* s gyökeret ver bennök és mérges virágokat hajt az *irigység*. Ezekkel a hajtásokkal válik az önzés társadalombontó erővé s úgy tetszik, közöttünk ez erő hatalma még terjedőben van. Ezt bizonyítja, hogy tömérdek a hatalomra vágyó és hatalmaskodó ember. A régi mondás¹ szerint „minden kakas úr a maga szeméjén“, ma a szomszédé is kellene mindeniknek; egyre feljebb törtetnek sokan, akik a legkisebb polcon is alig bírják a munkát s ezért csak leleményes eszközökkel tudják magokat úgy, ahogy fenntartani és feljebb lendíteni.¹ Ezek az emberek régi fajtának a példányai, az önzés és minden terméke mélyen gyökerezik az emberi természetben; a mai

¹ A legkülönbözőbb helyeken látjuk ennek a példait. Ezekről mondja E. Spranger (Lebensformen³ 1922, 200—201) önként érthetőnek, hogy „der Wille, den anderen überlegen zu sein, das ständige Motiv des Machtmenschen darstellt. Wenn wir ihn in seiner ganz isolierten Eigenart denken —.... — so ist Grundsatzlosigkeit nur der Ausfluss seines spezifischen Lebenswillens, des Willens, unter allen Umständen oben zu bleiben und das Übergewicht zu behalten. Selbst die Forderung der Sache tritt demgegenüber zurück, Aus jeder konkreten Situation heraus müssen die Mittel mit individueller Anpassung gewählt werden. Das Ziel allein ist unverrückbar: dass er selbst sich durchsetze und dass e i n e Sache den Sieg behalte“.

korszak azonban dús táplálékot ad neki. Az önzők példája másokat is hasonló eljárásra kényszerít, mert a mostani idők megsokasították a tisztességes emberek útjában levő akadályokat, pedig a tisztességes úton való boldogulás, bár tartósabb, de mindig nehezebb volt eddig is; az egyéni élet sok kínja egy évtizednél régebben fejleszti és terjeszti azt a felfogást, hogy valóban mindenki csak önmaga kívácsolhatja a szerencsésjét s ezt szószerint is veszik, mert nem a trónját vesztett munkától, hanem a szerencsétől várják a megmaradást és az előmenetelt, a szerencsét igyekeznek elősegíteni mindenki, nem válogatva az eszközöket, hiszen — így mondják — más sem válogatja. Valóban, az önzés mai tobzódása megmagyarázható. Következménye meg természetes: az emberek között immár nem verseny folyik, hanem dulakodás; ebből a finomabb érzések eleve félre húzódnak, önként átengedik a teret vagy pedig önemészítő küzdelmet folytatnak a régi, nemes fegyverekkel az igazságért, a jobbnak, az elvnek a győzelméért — s a sorsuk rendesen a letipratás, az elfajult harcban a tér mindig a durvábbé marad.

Az önzők diadalának súlyos a hatása reájok magokra is, másokra is. Személyökre nézve ez a hatás abban áll, hogy erkölcsi érzések mindjobban gyöngül, amint felismerik a tehertelen futás könnyebbségét; önző céljaik érdekében így jutnak fokról-fokra hazudozásig, a közvagyonnak hidegvérű pocsékolásáig, csalásig, sikasztásig. A többi emberre nézve pedig a veszedelem egyre fokozódik, mert az önzők arra is rájönnek, hogy annál könnyebben boldogulhatnak, minél kevesebb a versenytárs. Megtanulják a mások ellen való küzdés legsikeresebb módját, felfedezik és használják az önzők, törtetőök, irigyek ősi fegyverét: a *gyanúsítást* és *rágalmazást*. Ez a kettő édes testvér s *ezekkel* kapcsolatban minden javításra törekvő embernek azt kell tisztán látnia, hogy nem olyannal gyanúsítanak és rágalmaznak, amit a szigorú erkölcsűek, a becsületesek bűnnek tartanak, hanem főképen olyannal, ami kellemetlen a felszínen levő áramlatnak, a hatalom váltakozó birtokosainak. Megrontják a másíknak, az útjokban állónak a hitelét azok előtt, akiknek a véleményén az illetőnek a sorsa megfordul. Így volt ez az első forradalom alatt és a bolsevizmus hónapjaiban s így folyt abban az időben is, amelynek a legtisztább erkölcsösség és legmagasabb emberi értékek uralomra juttatása volt a történelmi hivatása. A mai felnőttek mindezt átélték s ismernek példát eleget, olyat is, hogy a szerepek cserélődtek: a vádlottból lett bíró s a bíróból vádlott; olyan példát is, amelyben a két szerep a színek változásával

is ugyanaz maradt: az egymásra gyorsan következő hullámokban némely ember mindig felül, az árral úszók között volt, ő tudta, hogyan; a másik pedig mindig alul, a megrágalmazottak közé került, mert soha sem tagadta meg önmagát. Aki most a benső megújódásra gondol és a közös munka akadályait szeretné elhárítani, annak legfőbb akadályul a gyanúsítás és rágalmozás szörnyű pusztításait kell felismernie; ez az önzők kezében biztos hatású mérge: következménye nem mindig halál, de legtöbbször harcképtelenség és mindig a társadalomellenes érzület erősödése. És pedig mindkét oldalon: sem a rágalmozó nem tud másokkal tartósan együtt dolgozni, sem akit megrágalmaztak. A rágalmozó utóbb maga is hinni kezd az igazában, a gyanakvás megfertőzi, a vakmerő rágalmozásban rejlő hatalom szinte kéjes érzéseket okoz neki és folyton tovább hajtja; a megrágalmazott embert a rajta esett méltatlanság és a védekezés hiábavalósága vagy elkésérei, lehangolja vagy dühre indítja s egy időre vagy véglegesen meghasonlásba viszi a társadalommal, néha önmagával is. A gyanúsításnak és rágalmozásnak ezt a két irányú bomlasztó hatását még elősegíti az ú. n. jó emberek betegsége, az *erkölcsi gyávaság*: a hatalmasok, a nagyhangúak előtt való meghunyászkodás. Ebben nagyobb erkölcsi baj van, mint az eddig említett alantas indulatokban, mert azok az illetőket elvakítják, nem engedik mérlegelni s jó és rossz között választani; itt azonban eleven az erkölcsi érzék, tudják, bizalmasan meg is mondják, hogy ami történik, nem igazság, de erejük már nincs arra, hogy ezt a véleményüket nyíltan is kifejezzék. Sok jó ember hallgat megdöbbenve és megdöböntően olyankor is, amikor a megrágalmazott igaz embert egyetlen másik ember bátor szava is megmenthetné s ezt a szót éppen nekik kellene kiejteniök; sokan alkalmazkodnak mindenféle helyzethez, körültekintők a megalkuvásig, „nem avatkozom bele“ a vezető elvök s bár nem támogatják egyenesen a rosszabb embert, hideg arccal néznek a derekabra és elhúzódnak tőle. Ez mind tápot ad mások alacsony indulatainak, a rágalmozók útját egyengeti s öntudatlanul többet árt, a bomlást jobban elősegíti, mint aki alap nélkül támad és aki visszaverhető.

Az önzés és a rágalmozás melegágyában tenyészik a gyűlölet sokszoros szövevénye, a *gyűlölködés*; az erkölcsi gyávaság az ápolója. A közös munkában való összefogáshoz a feladatok és a helyzet tiszta felismerése kell, a gyűlölködés azonban nem engedi tisztán látni sokszor még azokat sem, akik már rájöttek, hogy eddig fátyolos szemmel keresték az útjelző fényt. A gyűlölködés a gyűlölet

állandósulása egyének és csoportok lelkében. A gyűlöletnek személyes oka valami bántalom, ami az egyént közvetlenül vagy közvetve érte s amiért bosszút akar állni. Ez azonban így csak a magánélet átka, egyének életének megmérgezője. A közéletben nem ez az igazi, személyről-személyre ható gyűlölet pusztít, hanem rendszeren két másodlagos alakja: az álgyűlölet és az átvitt gyűlölet. Az *álgyűlölet* mesterkélt felkavarása és összezavarása az indulatoknak: bántalom-keresés ott is, ahol ez nincs vagy legfeljebb tévedésből ered és könnyen tisztázható volna; gyakran pusztá irigység, mert valaki elért valamit, amit mások magoknak szántak, vagy mert amaz többet ér, több sikere van és hasonló; sokszor az egész gyűlölet egyszerűen színlelés csak azért, hogy az illető a közhangulattal ellentétben állónak ne tűnjék fel, „üvöltés a farkasokkal“, személyes ok, meg-gondolás és tudatosság nélkül, sőt nem ritkán jobb tudomás ellenére. Az *átvitt gyűlöletnek* megvan a valóságos alapja valakivel vagy egyesekkel szemben, de az ebből fakadó, többé-kevésbé jogosult gyűlölet nemcsak azokat éri, akik rászolgáltak, hanem rohamosan terjedő körben mindazokat, akik az okot szolgáltató egyénnel valamilyen kapcsolatban vannak vagy úgy látszik, hogy vannak. Átmegy tehát gyűlölet ártatlanokra is, a méltán gyűlölt bűnösnek egész családjára, felekezetére, társadalmi rendjére, fajtájára, hazájára. Ez az átvitt gyűlölet rendszeren összefonódik az álgyűlölettel, előtte vagy utána jár a gyanúsítás és a rágalmazás; a hálózat egyre bonyolódik, mintha nem is lehetne belőle kijutni. A gyűlölködésre, azaz a gyűlölet uralmára és terjedése módjára örök példákkal szolgálunk az emberiség életében végbement forradalmak. Ilyenek után vagyunk most is, társadalmi, politikai, világnézeti nagy ellentétek közepette; egyes adatok felsorolása nélkül is mindnyájan tudjuk, hogy a nemzet jövője szempontjából a gyűlölet különösen azért követel teljes figyelmet, mert az életünkre nemcsak azzal hat, hogy valakinek a lelkületét határozza meg, hanem közvetlenül megszabja a cselekvést is: a gyűlölet ugyanis ártó szándékot termel. S védekezés nincs ellene; a megtámadott részéről sem a szelidség, sem az utálat nem kellő fegyver, mert ezek az embert megbénítják, a gyűlölet pedig tevékenységre kényszeríti azt, akiben él és az ártás módjának feltalálásában leleményessé teszi. Úgy látszik, ezt az egyénre nézve erősítő hatását tartják szemök előtt azok, akik az ellenség-gel, néha csak ellenféllel szemben is gyűlöletet hirdetnek és fejlesz-tenek. Megdöbbenő, hogy sokan a gyűlöletnek csak ezt az egy ha-tását látják, s még kétségtelenül tiszta lelkű emberek is valami ne-

mes indulatnak, magunk és fajunk védelmében mellőzhetetlen követelménynek tekintik. Ezek nem veszik észre, hogy a gyűlölet nem egyszeri, erőt adó indulat, hanem szükségképen gyűlölködés nő ki belőle, azaz a gyűlölet állandó uralma egyének és tömegek lelkében; következménye pedig nem erősödés, hanem gyengülés: szakadékok mélyítése, embereknek egymástól, kitűzött céloktól, a munka közös területeiről való elvadítása, egymással szembeállítás. Ez éppen nem jelenti erőnk fokozását, hanem egyenesen a munkaerő kétszeres apasztását: a gyűlölködő nem enged mást békén dolgozni, maga pedig nem tud egyebet dolgozni, csak amire gyűlölete serkenti s ez nyilvánvalóan nem a kívánatos munka, nem is lehet az; aki gyűlöl, nem tudhat építeni!

Az érzelmeknek csupán egy csoportját érintettem eddig s ez maga is csüggesztő képet ad: együttérzésről, együttműködésről szó sem lehet sehol, ahol az önzés és sok származéka uralkodik. Pedig nem csak ezek állanak az együttérzés útjában, hanem az *érzelmi ellentéteknek* egész tömege is. Ezek az ellentétek a most folyó társadalmi átcsoportosulással járnak együtt s fejlődésök régen kezdődött. Már a háború előtt számos jele volt tisztán látható; a háború és a forradalmak idején, meg ezek nyomában rendkívüli különbségek alakultak ki a nemzet alkotó részeinek lelkületében. E különbségeket talán részletezés nélkül is eléggé jellemzik ezek a szembeállítások: a nemzet egyik részében a hanyatlás érzése uralkodik, a másokban a gyors emelkedés szédülete; nagyon sok emberben a kényszerű megalázkodás fojtogató érzése, másokban a gőg és fenhéjázás; itt mindennél erősebb a nyomortól, a jövőtől való félelem, a bizonytalanság érzése, a küzdelem egyenlőtlen voltából fakadt keserűség, méltatlanságok miatti elkeseredés, az élet értelmében való kételkedés, egészen az élet megadásáig és eldobásáig menő lehangolódás, ezzel ellentétben amott hivalkodó biztonságérzés, a világ mostani rendjében való megnyugvás, a pusztán magával törődő megalégedettség, túlaradó és nem is fékezett öröm az életben. E két véglet között, sokszor e végletes ellentétekkel együttesen is sokféle forrású politikai ellentét választja szét az embereket; valóságos és mesterkéltné világnézeti különbségek nem engedik kezét fogni néha még a vér szerint közelállókat sem; a háború alatt és azóta átélt események emlékezete sokszor le nem győzhető ellenszenvet tart ébren azonos feladatnak egymásra utalt munkásai között, másfelől pedig a közös vagy rokon sorsúak minden egyéb különbség ellenére is hol kifejezett, hol öntudatlan szövetség-

ben küzdenek mindenki ellen, aki nem szenvedte át ugyanazt, amit ők.

Ezt mind érdemes és szükséges volna apróra elemezni, mert benső állapotainkat csak ez derítené fel igazán, így tisztázhatnák némely komoly és némely képtelenül mesterséges akadályát az együttérzésnek. Igaz, hogy ilyen időnek, amilyen a legutóbbi tíz-tizenöt év volt, a nemzet lelkületében hagyott nyomait nem lehet most utólag olyan alaposan apróra szedni, mintha e nyomok keletkezését a fejlődés rendjében, lépésről-lépésre követtük volna. S nem is volna *elég csak* a háborún *kezdeni, hiszen azelőtt* is évtizedekig zavaros volt már az életünk és csak úgy érthetnők meg a mai nemzedék egyes vonásait, ha az előzőnek, az életén is végiggondolnánk. De még úgy is, ha csupán a jelent nézzük, fel lehet ismerni azokat a sajátos mozzanatokot, amelyek a most élők egyes csoportjainak a lelkében a szétválasztó különbségek egész sorozatát teremtették meg. Egészen más élményeken mentek át és másként nézik a mai életet a háborúban hadviseltek meg az alkalmatlanok és az igazságosan vagy kedvezésből felmentettek, a hadviseltek is többféleképpen, aszerint, milyen szolgálatban és bánásmódban volt részök; különböző és ellentétes sors-különbségeket és ellentéteket fejlesztett ki azok érzelmi életében is, akik okkal vagy ok nélkül vagy oktalanul menekültek, meg akik nyugodtan régi otthonukban élnek; így állnak egymástól távol, idegenül a becsületesen s a becstelenül meggazdagodottak, meg a tönkrementek és kínosan vergődők, a régi műveltek és a csak most vagy még most sem művelődők, akik itt élték át a bolsevizmust, meg akik kívülről nézték, az elvek emberei és a színváltoztatók, a tisztviselők és munkások meg a gazdálkodók, a keresztyének és a zsidók, s a (különböző keresztyén felekezetek tagjai; másként érznek a jóhiszeműek, az igazságot szolgáltatók és a bosszúállók, meg a méltán, a túlzottan vagy ártatlanul szenvedők, a falut lenéző, mert nem ismerő és nem értő városiak, meg az élelemért falura járókat, a reájok szoruló várost lenéző, szűk körben élő, de a föld erejét érző falusiak, az Amerikából hazatérők és a soha itthonról el nem mozdultak s a nemzetnek más ilyen alkotó elemei. A személyes sors közvetlen hatása, mások sorsának összehasonlító szemlélése mindig sokszínűvé teszi a sok ember érzületét, de ez a mostani élet rikítóan színezi a különbségeket.

Az ellentétes hatások alatt fejlődött érzelmek között a nagy tömeget nézve alig van olyan, amely az egyeseket a másféle érzésűekkel együttes, a közért való tevékenységre serkentené, közös

célokat és közös érdekeket világítana meg s közös jóakaratot fejlesztené, azt a tárgyas jóindulatot, amely személyes ellentéteken is győzni tudna a közös ügy érdekében. Ellenkezően. Az alacsonyabb rendű érzelmek uralmának és a sokféle érzelmi ellentétnek következménye: egymástól való kölcsönös idegenkedés, bizalmatlanság, káröröm, közönyösség vagy rosszindulat, a részvétnak és segítő készségnek hiánya; egyik oldalon felháborító elbizakodottság, követelőzés, erkölcsi féktelenség, a személyes haszon, mint egyetlen értékmérő, az eszközökben nem válogató cinizmus, a másik oldalon a lelki erő felőrlődése, kényszerű megalkuvás, „az adott szó szentségeinek (Széchenyi), a becsület mértékének fokozatos csökkenése, a „minden mindegy“ és az „ügyis hiába“ kétségbeesése. Mindez együtt: az erkölcsi züllés országútja, mert a felsorolt egyes fogyatkozások az erkölcsi hibáknak nagy sokaságát tenyészítik. Ilyen állapotban érthető, hogy a lelki egység, a közös tevékenység érzelmi biztosítékai is hiányoznak, szó sem lehet tehát arról, hogy az újjáépítés kötelességében az egész nemzet érzelmei találkozzanak.

5. C s e l e k v é s ü n k forrásairól ezek után akár ne is beszéljünk, hiszen természetes, hogy uralkodó érzéseink, gondolkodásunk és ismereteink mozgatnak bennünket. Ezekben a jellemzett sajátságokban van az oka az akarás terén jelentkező hiányainknak is: általában fogyatékos az akaraterőnk, azaz nem igen tudjuk szilárdan elhatározni magunkat valamire, tehát nincs elég erőnk a kezdeményezésre és így nem tudunk kitartani sem az egyszer elfoglalt állásponton, sem a közben nehézké mutató munkában (a szalmaláng!). S ennek csak egyik következménye a bátortalanító ingatagság, ami főképpen egyénileg kellemetlen, de a köz is megérzi; együtt jár ezzel a munkában való kapkodás és részben előidézője, részben következménye a már általánosabb erkölcsi fogyatkozás: a pipogyaság, az önállótlanúság, a gerinctelenség. Ha ebből a szempontból alaposan szemügyre vennők ismerőseinket, a legkülönbözőbb foglalkozások embereit, kétségbeesítő eredményre jutnánk. Az okokat nem volna nehéz megtalálni. A társadalom különböző részeiben részben más-más okot is lelnénk, de bizonyos közös alapokat is. Csak éppen példaként említem, hogy a különösen a tisztviselők nagy tömegében jelentkező efféle sajátos fogyatkozásoknak a magyarázata ott van abban a kegyetlen bizonytalanságban, amelyben immár egész nemzedéke a köz- és a magántisztviselőknek maga és családja sorsát látja (a különféle létszámapasztások, önkénykedések, a protekció uralma!). A személyes meggyőződés, az önálló elhatározás, az

elvi alapon való megállás fényűzését már jóideje alig-alig engedheti meg magának valaki s nem kell hosszasan fejtegetni, hogy ennek a cselekvésben, az akarásban mi a következése nem csak az egyes tisztviselőkre, hanem mindazokra nézve, akikkel az ilyen lelkiállapotú tisztviselők munkájuk közben érintkeznek!

Sok minden együtt okozza azt a jelenséget, hogy általában mintha megfogyatkozott volna a munka öröme és járványos lenne a dologtalanság (ezt persze nem szabad összetéveszteni a kényszerű munkanélküliséggel); valami beteges lelki fegyelmezetlenség terjedt el és az engedelmeskedés, az önmagunknak való parancsolás, a példaadás kötelessége mintha kiveszőben volna. A magatartásnak sok, szomorú vonása mind az akarás különböző mozzanatainak fogyatkozásaira vall s a legszorosabban összetartozik az ismerés és érzés területéről felmutatott hiányokkal. Az akarás szempontjából abban látom a fő bajt, hogy nincs bátorság a felelősség vállalására. Ebben a hiányban mintegy tömörítve jelentkezik mindaz, amit apránként fel lehetne sorolni. Világos, hogy ez a közös munkát mennyire akadályozza: mindenki mástól vár mindent, sem a kezdés, sem a csatlakozás, sem a kitartás esetleges következményeit nem vállalja senki, tehát abban marad tömérdek szükséges tennivaló, nem ritkán már a megindulása előtt és magokra maradnak, akik a nemzet közös céljért dolgozni tudnának és akarnának.

Itt kell keresni a lelki okait annak a szomorú tünetnek, hogy általában nem dolgozunk eleget, mintha nem is telnék tőlünk komoly munka; a dologtalanok példája megrontja a munkára-készeteket is; elterjedt egyfelől valami erőtlennítő lehangolódás, másfelől meg az „úgy még soha sem volt, hogy valahogyan ne lett volna“, könnyelmű megnyugtatósnak jó, de a közös munka szempontjából végzetes életelve és szinte láthatóan ismét apad a közdolgokkal foglalkozásra hajlandó, értékes emberek száma.¹ A küzdelemnek jóformán egyetlen célja az egyéni (családi) életfentartás, de ennek a közös nehézségein való együttes segítség mintha nem tetszenék az akarás méltó tárgyának vagy pedig mintha a hiábavalóság gondolata, a kihasználtság aggodalma venné elejét közakarát, együttes cselekvés kifejlődésének.

6. Amint ezen a sötét úton idáig jutottunk, méltán vetődik fel

¹ 1919 nyarán, a bolsevizmus bukása után rövid ideig nagy felbuzdulás volt: nagyon sokan érezték, hogy részt kell venni a közügyekben s erre késznek mutatkozott sok olyan ember is, aki azelőtt minden nyilvánosságtól őrizkedett. Ez a hullám azonban hamarosan eloszlott s ma a helyzet e tekintetben ismét a régi kezd lenni, vagy már az is.

a kérdés: hát nem süt át a nap sehol, derültebb, biztatóbb vonást sehol sem láthatunk?! Azt hiszem, mindenik ponton észre lehetett venni, hogy a kedvezőtlen tulajdonságok sűrű lombjai között megmegvillant a fény is: nem mindenki ilyen. De itt csak ezt az oldalt néztük, az akadályokat, a fogyatkozásokat. Bizonyos, hogy ezek hatása az erősebb, nem a kedvező tulajdonságoké. Ha nem így volna, akkor vígan folynék a vállvetett munka s más íze és színezete volna közéletünknek, az egyéni életnek is.

A helyzetnek ez a rajza azt a gondolatot veti fel: miként lehetne ezen az állapoton változtatni? A felelet egy lehet csupán: *benső megújulásra* van szükség. Ezt könnyű kimondani, de annál súlyosabb az erre következő kérdés: miként lehet a megújodást előkészíteni? Bizonyos, hogy a nevelés nélkül nem. De elegendő-e maga a nevelés? Nem érvényesül-e ebben a munkában is minden szerencsétlen, gátló tulajdonságunk? Ma immár körülbelül mindenki látja, hogy egy-egy korszakban az emberek minőségét az általános szociális háttér nélkül megérteni nem lehet s így egyetemes szociálpolitika nélkül megváltoztatni sem lehet. A nevelést tehát nem szabad magában néznünk, hanem óhajtott hatásának külső feltételeit kell megteremtenünk. Ezért a felvetődött kérdésre csupán a művelődéspolitikai felelhet: a mai állapotból kiindulva, a kívánatos alakulást maga előtt látva, az utat is pontosan eltervező, minden részletnek arányos helyet biztosító művelődéspolitikai.

Szeged,

Imre Sándor.

AZ OLASZ MUNKAALKOTMÁNY.

A fasiszta forradalom ötödik esztendejében, 1927-ben, Róma alapításának évfordulóján, április 21-én, amely napot Olaszország május 1-je helyett a munka ünnepévé avatott, Mussolini a fasiszta nagytanács határozatából kihirdette a *Carta del Lavoro*-t, a „fasiszta forradalom alapvető okmányát, amely megállapítja a termelés valamennyi tényezőjének kötelességeit és jogait”.¹ Amíg minden ország szociálpolitikája vajúdó időnk legnagyobb kérdésével, a munka és tőke összhangbahozásával viaskodik, az olasz fasizmus az őt jellemző impulzivitással előlépett azzal, hogy megmutatja, miképp merész elhatározással ezen a téren is gyors megoldáshoz lehet jutni. „A fasiszta nagytanács — úgymond — a Carta kihirdetésének pillanatában időszerűnek tartja felhívni rá az egész olasz népnek s mindazoknak figyelmét, akik a világon korunk szociális kérdéseivel foglalkoznak, miután az akaratnak és hitnek ezzel a tettevel a fekete ing rendszere beigazolja, hogy a termelés erői összeegyeztethetők egymással és hogy csak ezzel a feltétellel hozzák meg igazi gyümölcseiket; a fasiszta rendszer megmutatja ezenkívül, hogy az immár megbukott, hitelét vesztett és tehetetlen szocializmus romboló és lehetetlen demagógiájával szakítva, azon felül-emelkedve és azzal ellentétben elindult a nemzeti társadalom legnépesebb osztályai erkölcsi és anyagi szintjének emelésére.”² A jövő fogja igazolni, hogy a fasizmus megtalálta-e azt a „széles és ragyogó, a demokratikus hagyomány perfid árnyékából kivezető utat, amelyen munkaadók és munkások, szabad értelmi pályán dolgozók és művészek, iparosok és közalkalmazottak szövetségeikbe tömörülve, zárt sorokban és egyetértésben haladhatnak.”³ Már maga a kísérlet azonban elgondolásában kétségkívül annyira nagy-szerű és annyira általános érdekű, hogy az egész emberiségnek tudomást kell róla vennie.

¹ Giuseppe Bottai: La Carta del Lavoro, Roma, 1927. 131. 1.

² U. o. 132. 1.

³ Bottai beszédéből. Il Resto del Carlino, 1927. ápr. 21. sz.

Miután a Carta szerves fejlődés eredménye, tanulmányunkban legelőször a fasizmus szindikális-korporatív államát és szociálpolitikáját taglaljuk, azután közöljük a Carta szövegét és ismertetjük ennek hivatalos értelmezését, végül kritikai szempontból vesszük sorra a Carta rendelkezéseit.

I.

A szindikális-korporatív állam.

„Ha a fasizmus csak a lázadás és uralmi vágy mozgalma lenne, már a hatalom átvételének tényében kimerítettük volna feladatunkat. Ha eszménk nem lenne élő eszme, nem félnének tőlünk s nem harcolnának ellenünk annyira. Nyilvánvaló, hogy a világ érzi, hogy két eszmének halálos küzdelméről van szó: annak az eszmének, amely 1789-ben győzött és kikiáltotta az emberi jogokat, s annak az eszmének, amely 1922. október 28-án győzött és hitvallásba foglalta a nemzet jogait.“ Ezekkel a szavakkal nyitotta meg az idei év márciusában Turati, a fasiszta-párt főtitkára azt az előadás-sorozatot, amelyet a fasizmusról tartottak a római egyetemen.⁴ S valóban, bármilyen bonyolult jelenség az olasz fasizmus, a felületes szemlélő is észreveheti, hogy létoka és legnagyobb eszmei hajtóerője a nemzetnek s a nemzet szervezetének, az államnak fölöttébb magasra való értékelése. Az állam minden. Az egyén, a csoport és maga a társadalmi osztály sem jelent semmit vele szemben. Az államnak ilyen felfogása gazdasági téren abban a tételben nyilvánul, hogy *minden termelő erőt a nemzet szolgálatába kell állítani*. A szociáldemokrácia elméletével és az osztályharc gyakorlatával merev ellentétben a fasizmus minden társadalmi osztálynak együttműködését követeli és szemben a liberalizmussal, az állam hatalmával ki is kényszeríti ezt. A nemzetnek és a nemzeti gazdálkodásnak ez az egységes felfogása sugallta *a szindikális és korporatív reformot*, amelynek kitűzött célja, hogy alapjában átalakítsa az olasz állam szerkezetét s egyidőben megoldja az osztályok együttműködésének szociális és a legjobb országos képviselői rendszernek politikai problémáját. Az utóbbi, a politikai kérdés 1929-ben lesz esedékes, amikor a mostani kamara megbízatása lejár, s Mussolini már tanulmányoztatja is az új törvényhozó testület szervezetét. A szociális kérdés megoldása végett azonban már a

⁴ Corriere della Sera, 1927. márc. 17. sz.

múlt évben, 1926. április 3-án létre jött az alaptörvény. Ezt kiegészíti a május 24-én felhatalmazás alapján kibocsátott, tehát törvény erejű kormányrendelet, amely a korporációkat, valamint a szindikátusok és korporációk viszonyát szabályozza. Mind a kettőt Rocco igazságügyminiszter július 1-jei rendelete hozta összhangba a fennálló közjogi és magánjogi törvényekkel.⁵

A szindikális törvény legkiemelkedőbb tétele, hogy az állam a munkások és munkaadók egy-egy kategóriájának képviselőjét egyetlen szindikátusra bizza, amelyet ebből a célból elismer. Törvényesen elismerhetők a munkaadóknak, valamint a testi és szellemi munkásoknak ama szervezetei, amelyek megfelelnek a következő feltételeiknek: 1. az érdekelt munkásoknak, vagy ha munkaadói szervezetekről van szó, a függő viszonyban levő munkásoknak legalább tíz százalékát magukban foglalják; 2. tagjaik gazdasági és erkölcsi érdekeinek védelmén kívül szociális, oktató és nevelő céljuk is van; 3. vezetői beigazolták képességüket, becsületességüket és nemzeti hűségüket. A szervezet azonban semmiképpen sem követelheti elismertetését, mert a kormány a törvényes feltételek fennforgása esetén is elutasíthatja politikai, gazdasági és szociális okokból, vagy „időszerűtlenség“ okából. Az *elismert szindikátusok* teljes jogi személyiségnek örvendenek, sőt közjogi személyek, amennyiben „illetőségük területén törvényesen képviselik összes munkaadóit, munkásait, iparosait, vagy egyéb tagjait ama kategóriának, amelynek számára alakultak, akár beiratkoztak azok a szervezetbe, akár nem“. Igen fontos rendelkezése a törvénynek, hogy egyedül a törvényesen elismert szindikátusok köthetnek kollektív munkaszerződéseket, amelyek kötelezik az illető kategória valamennyi tagját, akár beléptek a szindikátusba, akár nem.

Ellentétben a többi ország törvényhozásával, az olasz törvény felelőssé teszi a szindikátusokat a kollektív munkaszerződések betartásáért. Mindenképpen felelnek azokért a károkért, amelyeket a szerződés esetleges megsértésével okoznak, de még vagyonukhoz

⁵ Felhasznált fontosabb források: Mussolini e il suo fascismo gyűjteményes munka (*Gino Arias, Albino Giuliano, Ernesto Codignola, Alberto de Stefani*), Firenze, 1927. 151—193. 1. — *Ivanoe Bonomi*: Du Socialisme au Fascisme, Paris, 1925. 93—147. 1. — A nemzetközi munkahivatal kiadványai közül: *La liberté syndicale*, Genéve, 1927., különösen 50—53. és 134—135. 1.; *Méthodes de fixation des salaires minima*, Genéve, 1927. 92—94. 1. — *Kemechey László*: Mussolini, Budapest, 1927. 265—268. és 277—284. 1. — Das Neue Reich következő cikkei: *A. Tannen*: Die faschistische Welle in Europa, 8. évf. 36. sz. *G. B. Valente*: Die standische Gliederung des Staates in Italien, 8. évf. 40. sz.; *G. B. Valente*: Das Korporationswesen in Italien und die Haltung der Katholiken, 9. évf. 32. sz.

mért büntetést is fizetnek, ha a szerződésben kifejezetten garantálták annak végrehajtását Felelősek továbbá a kategóriába tartozók szerződéssértéséért is, ha bármit elmulasztottak a kategóriába tartozók ellenőrzése tekintetében. Ennek az utóbbi pontnak megfelelően a kategóriába tartozók is felelősek a szervezettel szemben „A munkaadók és munkások — mondja a törvény, — akik nem tartják meg a kollektív szerződést, valamint a reájuk megállapított szabályokat, magánjogilag felelősek ezért úgy a munkaadók, mint a munkások ama szindikátusával szemben, amelyek a szerződést kötötték.“

A felelősségnek ez a törvénybeiktatása nemcsak jogi, hanem pénzügyi szempontból is fontos. A törvény ugyanis felhatalmazza a törvényesen elismert szervezeteket, hogy évi járulékot vessenek ki az általuk képviselt kategória valamennyi munkaadójára, munkására és egyéb hozzátartozójára, akár tagjai ezek a szervezetnek, akár nem. A befolyó összegnek a szervezetet illető részéből egytizedet évről-évre be kell fizetni a szervezet törzsalapjába, amely biztosítékul szolgál a szervezet által kötött kollektív szerződés megtartására. A munkaadók az általuk foglalkoztatottak egészének egy napi javadalmazását, a munkások pedig egy napi keresetüket fizetik évenként járulék gyanánt annak a szervezetnek, amely kategóriájukat képviseli. A tagsági díjakat a községi adóhivatalok szedik be. A közigazgatási hatóság az egész bevétel 50 százalékát a szindikátusnak utalja ki, 20 százalékát annak a szövetségnek, amelybe a szindikátus tartozik, 20 százalékát az országos szövetségnek, míg 10 százalékát az állampénztárba fizeti. A szindikátus a saját kezelésébe kapott összegnek 10 százalékát a biztosítéki alap növelésére fordítja, a fennmaradó összeget pedig állami jóváhagyás alá eső költségvetése szerint használja fel. Igen fontos rendelkezése a törvénynek a következő: „A szindikátusok kiadásai kötelező és tetszőleges csoportra oszlanak. Kötelezők a kiadások a szervezet és szakszervezeti tevékenység részére; a tagok anyagi segélyezésére, erkölcsi és vallási, valamint nemzeti nevelésére és szakképzettségük fejlesztésére.“ Minden szindikátus gyámolítani tartozik a szociális célú országos intézményeket, amilyenek a munkást szabad idejének helyes felhasználására nevelő országos mű (Opera nazionale del Dopolavoro), az országos anya- és csecsemővédő intézet — ez kapja a nőtlenekre kivetett adó hozadékát is, — a fasiszta cserkészszövetség és az országos patronázs-egyesület.

A törvényesen elismert szindikátusok mellett más szindikátu-

sok is működhetnek, helyesebben létezhetnek, mint „tény szerinti társulások“, de az általánosan annak vett „szindikális jogok“ közül egyet sem gyakorolhatnak. Igen figyelemreméltó a törvénynek az a pontja, hogy az állami és egyéb közalkalmazottak, továbbá a hadsereg és haditengerészet tagjai érdekeik megvédésére szindikátust nem alakíthatnak, hanem csak jóléti és kulturális szervezetbe tömörülhetnek. „Az állam, amely minden kategória érdekein felül az általános érdeket személyesíti meg — szölte a törvényt előkészítő bizottság előterjesztése — nem ismerhet el olyan szervezeteket, amelyek azon a feltételezésen alapulnak, hogy az általuk képviselt kategória érdekei eltérhetnek az általános érdekektől, amelyeket az állam irányít és biztosít. Az államtól való függőség továbbá különös kötelességeket ró a tisztviselőre és alkalmazottra, elsősorban a hierarchia tiszteletbentartását, amely a közigazgatás alapja s amelyet nem lehet szövetségek beavatkozásával és nyomásával csorbítani.“⁶

A további, immár *korporatív irányú fejlődésnek* adott alapot a törvény harmadik cikkelye, amely kimondja, hogy a munkaadók és munkások szindikátusait központi összekötő szervek útján egy magasabb közös hierarchiában lehet — a május 24-iki rendelet szerint kell — egyesíteni, de a munkaadók és munkások képviselőitnek egymástól mindig elválasztva kell maradniok. Az ilyen felépítésű szervezetek, fűzi hozzá a törvény, a korporációk. A korporációnak nincs jogi személyisége, hanem az állam közigazgatásának szervét képezi. Feladatuk, hogy kiegyenlítsék az ellentéteket, amelyek az összetevő egységek között támadhatnak, megszbadják a munkafeltételeket azokban a vállalatokban, amelyekre működési körük kiterjed, előmozdítsák és támogatják a termelés jobb megszervezésére történő kezdeményezéseket, munkaközvetítő hivatalokat állítsanak fel ott, ahol erre szükség van, intézkedjenek a tanonc-kérdésben s ebből a célból kötelező rendelkezéseket hozzanak. A korporációnak kell tehát megoldania a termelés technikai és gazdasági problémáit, neki kell képviselnie a gazdasági életben az általános nemzeti érdekeket. Mint a szindikális szervezetek összekötő kapcsolai egyesítik a munkaadókat, a mérnököket és munkásokat, valamint a szabad pályán dolgozókat az összhangban végzendő közös munkára. A szindikális és a korporatív rend így egészíti és hatja át egymást.

A szindikális szervezet vertikális, a korporatív pedig horizon-

⁶ Mussolini e il suo fascismo, 161. 1.

tális szervezet. A szindikátusok azzal a feltételezéssel tömörítik a termelés elemeit, hogy azoknak egymással ellentétes érdekeik vannak. A szindikális szervezet alapja az elsődökü szakmai társulás (associazione). Több ilyen társulás alkotja a szövetséget (federazione) s valamennyi szövetség az országos szövetséget (confederazione). A törvény tizenhárom országos szövetség felállítását engedi meg: hatot a munkaadók, hatot a munkások és egyet a szabadpályán dolgozók részére.⁷ Nem zárja el azonban annak lehetőségét, hogy további országos szövetségek alakuljanak. Jelenleg a kormány tervbe vette két általános szövetség (confederazione generálé) létesítését, amelyek közül az egyik a munkaadók, másik a munkások és szabadpályán levők összességét foglalná magában. A törvény tehát a legnagyobb szabadságot nyújtja a szervezkedés tökéletesítésére és egyszerűsítésére.

A horizontális felépítésű korporációk az egy-egy kategóriára vonatkozó országos szövetségeket, munkaadókat és munkásokat egyesítik. A korporációk elnökeit a korporációk minisztere nevezi ki. Mindegyik korporációnak van egy tanácsa, amely a korporáció által összekötött szövetségek megbízottaiból áll. A tanácsban a munkaadóknak ugyanannyi helyük van, mint a munkásoknak, testi és szellemi munkásokat összevéve.

Ekként fest a fasiszta törvények értelmében a szindikális korporatív rendszer. Mint később rá fogunk térni, a fasiszta korporációk még nem igazi korporációk. Csak akkor válnak azzá, ha majd az állam a korporációkat ruházza fel jogi személyiséggel és a korporációkba iktatja be a ma önálló szindikátusokat.

Az április 3-iki törvény második része a *munkaügyi bíráskodást* szabályozza, amely a fasiszta reform egyik legeredetibb része. A fasiszta rendszer, mondja a törvény, a munkabíróság felállításával a munkaviszályokat a magán jellegű igazságszolgáltatás helyett az állami igazságszolgáltatásnak rendeli alá. Minden ellentét, amely a kollektív szerződések értelmezésére és alkalmazására, vagy

⁷ A munkaadók és munkások beosztása külön-külön a következő kategóriákba történt: mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, pénzüzetek, tengerészet és léghajózás, belföldi közlekedés. Talán nem érdektelen, ha a szabadpályán dolgozó értelmiség szövetségét alkotó szindikátusokat felsoroljuk: 1. színpadi szerzők és írók, 2. képzőművészek, 3. színészek és filmszínészek, 4. zeneművészek, 5. ügyvédek, 6. a közigazdasági, kereskedelmi és szociális tudományok doktorai, 7. könyvelők, 8. mérnökök, 9. építészek, 10. diplomás vegyészek, 11. földmérők, 12. hatóságok mellett működő hites szakértők technikai, kereskedelmi, tengerészeti st.), 13. magánorvosok, 14. állatorvosok, 15. gyógyszerészek, 16. szülésznők, 17. újságírók. Corriere della Sera, márc. 19. sz. (a hivatalos lapban közölt rendelet kivonata).

új feltételek megállapítására vonatkozik, a felebbezési törvényszék hatáskörébe tartozik, amely ilyenkor munkabíróság gyanánt jár el. Olaszország tizenhat felebbezési törvényszékének mindegyike munkaügyi tanácsot küld ki, amely a törvényszék három bírójából áll. Ezek egyike az elnök. A tanács esetről-esetre két polgári ülnökkel bővül ki, akiknek jártasagnak kell lenniök a termelés kérdéseiben. A két ülnököt a törvényszék elnöke hívja be lajstrom alapján, amelyet a törvényszék illetékességi területén levő vállalatok és termelési ágak különféleségének figyelembe vételével kell összeállítani. A konkrét munkaviszályban közvetve, vagy közvetlenül érdekelt személyek nem lehetnek ülnökök. A szakértők lajstromára csak olyan polgár vehető fel, aki már elmúlt huszonöt éves, kifogástalan magaviseletű és egyetemet, vagy ezzel egyértékű tanulmányokat végzett. Kivételt lehet tenni azokkal, akik a gazdasági élet valamely terén különös jártasságukról ismertek.

Csak a törvényesen elismert szindikátusok léphetnek keresettel a munkabíróság elé. Ezek is azonban csak abban az esetben, ha a magasabb fokú szövetségnek egyeztető kísérlete meghiúsult. A munkabíróság „a méltányosság elvének megfelelően“ köteles ítélni; „igyekeznie kell összeegyeztetni a munkaadók és munkások érdekeit, számotvetve minden esetben a termelés magasabbrendű érdekeivel“. Ítéleteit, amelyek ellen a semmitőszékhez lehet felebbezni, ha az helyi vonatkozású, a megyei hivatalos lapban, ha országos érdekű, akkor a királyság hivatalos lapjában teszi közzé. A törvény magánjogi felelősség terhe alatt mondja ki kötelezőnek a munkabíróság ítéletét. Azok a munkaadók vagy munkások, akik megtagadják az engedelmisséget, pénzbüntetéssel és szabadságvesztéssel sújthatók. A munkabíróság felállításának és hatáskörének természetes következménye, hogy a sztrájk, vagy munkáskizárás tilos és a törvény teljes szigorával találja magát szemben. Gazdasági jellegű munkabeszüntetés, vagy munkáskizárás esetében a vezetők büntetése egy évtől két évig terjedő börtön és pénzbüntetés, az akcióban résztvevőké pedig pénzbírság. Politikai jellegű munkabeszüntetés, vagy munkáskizárás esetében a vezetőket három évtől hét évig terjedő fegyházzal és politikai jogaik örökös megvonásával, az akció résztvevőit pedig egy évtől három évig terjedő fegyházzal és politikai jogaik időleges felfüggesztésével bünteti a törvény.

II.

A Carta del Lavoro.

A múlt esztendő sorsdöntő volt Olaszország társadalmi berendezkedésére. A szindikális törvényt tetőzte be azután az idén a Carta del Lavoro, amelyben a fasiszmus általános szociálpolitikai programot adott s ezzel megvetette a jövőben szükséges szociális törvények alapját. Ez a munkaalkotmány hosszas és lelkiismeretes előkészítés gyümölcse.⁸ Megszerkesztésében résztvettek az érdekképviseltek is. Forrása a fasiszta nagytanács 1927. január 6-ki ülésén hozott napirendi határozata, amely azt kívánja az államtól, hogy *a nemzeti termelésre, munkára és népjólétre vonatkozóan szar bályozó normákat léptessen életbe*. A nagytanács a kidolgozandó munkaalkotmány részére mindjárt meg is állapította a következő elveket:

jelentse ki a szolidaritást a nemzet legfőbb érdekében a termelés különböző tényezői között;

hozza összhangba a munkások biztosítására és gyámolítására vonatkozó törvényeket;

foglalja össze a munkavédelmi törvényeket;

szabályozza általánosságban a munkaszerződések feltételeit.

A fasiszta nagytanács ezeknek az elveknek részletes kidolgozásával Mussolinit, „a fasiszmus vezérét, egyben miniszterelnököt és a korporációk miniszterét“ bízta meg és támogatására felkérte az érdekelt minisztériumokat, valamint a párt főtitkárát. Mussolini már február 11-én ismertette álláspontját. A fasiszta állam szociális programját, mondotta, feltétlenül meg kell állapítani, de nem szabad merev és nyomasztó terheket zúdítani a nemzeti termelésre, amelytől Olaszország gazdasági, pénzügyi és valutáris talpraállása függ, annál kevésbé szabad, mert a külföldi verseny egyre fenyegetőbb. Szerinte a korporatív rendszer alapvető szociális elveit ezekben lehet összefoglalni:

1. jogegyenlőség a társadalmi osztályok között s a szolidaritás kinyilvánítása valamennyi polgár között, tekintettel a haza magasabb érdekeire, amelyek a magántulajdonra és nyereségre való jogtól kezdve a munkára és munkabérrre vonatkozó jogig minden egyéni jog határai és szabályai;

2) a szindikális autarchiák megalapítása és pedig a szakmai társulásoknak közintézményi méltóságra való emelése, igazi és saját

⁸ Bottai i. m. 17—112. 1.

szabályalkotó hatalommal való felruházása az illető foglalkozási ág érdekeinek megvédésére, továbbá megszabása azoknak a szociális feladatoknak, amelyek miatt a szindikátus a gazdaságpolitika és nemzetnevelés szervének tekintendő; — az ilyen autarchia formuláját így konkretizálhatjuk: „a funkciók maximuma az állam érdekében, semmi hatalom az állam ellen“ —;

3. a szakmai társulásokba felvett egyes polgárok felelőssége a szindikátussal szemben, amennyiben tartoznak pontosan megőrizni a munkát és termelést fegyelmező egyezségeket;

a szindikátusok felelőssége az állammal szemben, ami a foglalkozási kategória figyelmét illeti, amelyet beszerveznek, szabályoznak és képviselnek, továbbá a szindikátusok ama kötelezettsége, hogy fegyelmet gyakoroljanak az egyes tagokra, aminek megfelelően szabályalkotó hatalmuk módosítandó;

szerves együttműködés a szindikátusok és a korporációk minisztériuma között, amely utóbbi az olasz nemzet politikai és szociális újjászületésének eszköze, hogy ez az együttműködés az állam kezébe adja a szociális erők teljes irányítását és a fegyelem maximumát az olaszok között úgy az erkölcsi, mint a gazdasági rendben.

Ezekből az elvekből, folytatja Mussolini, olyan jogi és politikai természetű következmény vonható le, amelyet már a Cartában konkretizálni kell. Nevezetesen az, hogy a központi korporatív szervek révén a fasizmus az első rendszer, amely a munkásokat felszólítja a termelés szabályozásában való részvételre, nem az egyes üzemek ellenőrzésére, mint azt az anarchista szindikalizmus követelte, hanem az egész nemzetgazdaság ellenőrzésére. Ebből az a jog és kötelesség származik a munkásra, hogy gazdasági követeléseiben az egész nemzeti termelés teljesítő képességéhez igazodjék. Így jön létre az *új nemzetgazdaság*, amelynek egész terjedelmét még nem lehet megrajzolni, de amelynek körvonalai a kollektív munkaszerveződés hatása folytán már bontakoznak s egyre láthatóbbak lesznek a szindikátusok és korporatív szervek egységesítő tevékenysége folytán.

Még ezen a február 11-iki ülésen megállapították azt a tíz kérdést,⁹ amelyeket a Carta technikai jellegű pontjaira vonatkozóan

⁹ 1. A segélyezés, a szakoktatás és nemzeti nevelés feladatainak meghatározása és összhangba hozása a szindikátusok, az országos művek és a korporációk minisztériuma között.

2. A szociális gondoskodás kiterjesztése. Milyen feladatokat vállalhat magára ebben a tekintetben a szindikátus? A biztosító kötvények egységesítése. Az üzemenként történő balesetbiztosítás esetleges átalakítása szindikális biztosítássá.

a szakértők elé terjesztettek. A szakértőknek, tehát a korporációs minisztérium osztályfőnökeinek, a szindikátusok vezetőinek és egyetemi tanároknak, feleleteit tanulmányunk következő részében fogjuk érinteni, itt csak a tervezett Carta természetére vonatkozóan nyilvánított nézeteket ismertetjük.

Egyesek szerint a Cartának alapvető okmányának kell lennie, amely a *fasiszmus szindikális doktrínájának gyakorlati normáit tartalmazza*. Mások szerint szintetikusán ki kell fejteni a korporatív állam polgárainak úgy jogait, mint kötelességeit, amelyek már nem „*uti singuli*“, hanem „*uti cives*“ vonatkoznak rájuk. Hangsúlyozni kell a társadalmi osztályok jogegyenlőségét, de ki kell domborítani, hogy ez a jogegyenlőség nem tévesztendő össze az egyes osztályok funkcióinak egyenlőségével. A jogegyenlőség nem jelentheti azt, hogy a munkás a munkaadó helyébe lépjen, vagy beleavatkozzék az üzem vezetésébe, mert mindegyik kategóriának a saját köteletségét kell teljesítenie és a saját funkcióit kell végeznie. Mások szerint a Carta annak az elvnek a megvalósítása, amelyet az 1926. április 3-iki törvény tartalmaz: az állam nem tanúsíthat érdektelenséget a gazdasági konfliktusban, hanem jogilag kell szabályoznia a munka kollektív viszonylatát és fékeznie a foglalkozási és osztályérdekek önvédelmét. Azt is mondták, hogy a Carta a nemzet termelő tevékenységének nagy szabályozó okmánya legyen. Miután a korporatív állam az egész nemzetet magában foglalja, a Carta sem szorítkozhatik tisztán a munkaszerződések általános szabályaira, mert ebből a célból elégségesek volnának a miniszteri rendelkezések. Olasz-

A munkavédelmi törvények összhangba hozása és időszerűsítése. A követendő módszer. Milyen funkciókat vállalhatnak magukra a szindikátusok a munkafelügyelet terén?

A szindikátusok tevékenysége gazdasági téren. A gazdasági és hitelintézmények rendezése a központi korporatív szervekkel való együttműködésben. Az árak szabályozása és a költségek csökkentése.

5. Irányelvek a munkabérek meghatározására, kapcsolatban a nemzeti termelés produktívásával és a valutaemeléssel,

6. Az eljárás a kollektív munkaszerződések kötésénél és a munkaviszályok megoldásánál. A kollektív szerződések és a munka általános feltételei,

Irányelvek a munka általános feltételeinél (próbaidő, elbocsátás, piHENési idő, napirend stb.).

A bíraskodás az egyes munkaviszályokban, számot tartva a kollektív szerződés normatív funkciójával és az állam azon elvitathatatlan jogával, hogy a polgárokat jogi védelemben részesítse,

9. A szövetkezeti rendszer viszonylatban az állammal és a fasiszta szindikális szervezettel.

10. Állami hivatalok létesítése, amelyek a testi munkásokat közvetítik. Preferenciális klauzulák.

Az itt közölt kérdések anyagából csak a kilencedik kérdését nem találjuk meg a Cartában, A szakértők ugyanis egyöntetűen azt a nézetüket nyilvánították, hogy a szövetkezeti kérdés a munkást nem munkás-voltában érinti.

országnak már igen bonyolult szociális törvényhozása volt — jegyezték meg mások, — de a hatalmas épületnek csak a szindikális törvény adta meg azt az alapot, amelynek révén lehetővé válik a munkakódex megszerkesztése. A Cartát ilyen törvénykönyvvé kell kidolgozni, amely egységes egészszé olvasztja az olasz munkajog összes elveit és normáit. A Carta, folytatták, legyen olyan okmány, amely a társadalmi osztályok szolidaritásának jegyében kötelezi a munkaadókat a munkafeltételek emelésére, a munkásokat a vállalat erősítésére, mindkettőt pedig az állam hatalmának fokozására. A Carta tehát nyilvánítsa ki 1. az általános erkölcsi elveket, 2. a munkatörvényhozás új formáit. Egyszóval *szabja meg az új szociális etikát.*

Ilyen előkészületek után született meg a Carta del Lavoro, amelynek szövegét¹⁰ a törvényben foglalt négy címre osztva itt közöljük:

A korporatív állam és szervezete.

I.

Az olasz nemzet organizmus, amelynek erőben és tartamban magasabbrendű céljai, élete és cselekvési eszközei vannak, mint a nemzetet összetevő egyéneknek vagy csoportoknak. Erkölcsi, politikai és gazdasági egység, amely maradék nélkül a fasiszta államban válik valósággá.

II.

A munka társadalmi kötelesség minden alakjában, legyen az értelmi, technikai vagy testi. Ezen a címen és csakis ezen a címen védi azt az állam.

A termelés komplexuma nemzeti nézőpontból egységes egész: céljai ugyanarra irányulnak s az egyén jólétében és a nemzeti erő fejlesztésében foglaltatnak össze.

III.

A szindikális vagy foglalkozás szerint való szervezkedés szabad. De egyedül a törvényesen elismert és az állam ellenőrzése alá helyezett szindikátusnak van joga arra, hogy törvényesen képviselje azoknak a munkaadóknak és munkásoknak egész kategóriáját, akiknek számára alakult; hogy védelmezze érdekeiket az állammal és a többi foglalkozási társulással szemben; hogy a képviselt kategóriához tartozók egészére kötelező kollektív munkaszerződéseket kössön, hogy tagsági járulékot vessen ki rájuk s érvényt szerezzen ama funkcióinak, amelyeket közérdekből bíztak rá.

¹⁰ *Bottai* i. m. 115—128. 1. — Április 21-én különben az előre kiadott szöveget valamennyi olaszországi napilap köteles volt hozni.

IV.

A kollektív munkaszerződés kézzelfoghatóan kifejezésre juttatja a termelés különböző tényezői között fennálló szolidaritást az által, hogy összeegyezteti a munkaadók és munkások szembehelyezett érdekeit s alárendeli azokat a termelés magasabb érdekeinek.

V.

A munkabíróság az a szerv, amelynek révén az állam közbelép a munkaviszályok rendezése végett, vonatkozzanak ezek akár a szerződések vagy más fennálló szabályok megtartására, akár új munkafeltételek megállapítására.

VI.

A törvényesen elismert szakmai társulások biztosítják a jogi egyenlőséget a munkaadók és munkások között, fenntartják a termelés és munka fegyelmét s előmozdítják a termelés és munka tökéletességét.

A korporációk a termelés erőinek egységes szervezetét alkotják s maradék nélkül képviselik azok érdekeit.

Ennek a hiánytalanul való képviselésnek következtében, mint-hogy a termelés érdekei nemzeti érdekek, a törvény állami szervekül ismeri el azokat.

A korporációk, mint a termelés egységes érdekeinek képviselői, kötelező szabályokat hozhatnak a munkaviszonyok rendjére, valamint a termelés koordinálására vonatkozóan mindannyiszor, amikor erre megszerezték a tagszövetségek részéről szükséges felhatalmazást.

VII.

A korporatív állam a termelés terén az egyéni kezdeményezést a nemzet érdekeinek leghatásosabb és leghasznosabb eszköze gyanánt tekinti.

Miután a termelésnek magánkézben való szervezése nemzeti érdekből folyó ténykedés, a vállalat szervezője a termelés menetéért felelős az állammal szemben. A termelő erők együttműködéséből következik, hogy közöttük kölcsönösek a jogok és köteleességek. A munkanyújtó, mérnök, tisztviselő, vagy munkás aktív munkatársa a gazdasági vállalatnak, amelynek vezetése a munkaadót illeti, aki vállalja ezért a felelősséget

VIII.

A munkaadók szakmai társulásainak kötelességük minden módon előmozdítani a termelés fokozását és tökéletesítését, valamint a költségek csökkentését. Azoknak képviselői, akik szabad foglalkozást, vagy művészetet gyakorolnak, és a közalkalmazottak szervezetei hozzájárulnak a művészet, a tudomány és az irodalom érdekeinek megvédéséhez, a termelés tökéletesítéséhez és a korporatív rend erkölcsi céljainak munkálásához.

IX.

A gazdasági termelésben az állam közbelépésének csak akkor van helye, amikor hiányzik, vagy nem elégséges a magánkezdemenyezés, vagy amikor az állam politikai érdekei forognak kockán- Ez a közbelépés történhet ellenőrzés, bátorítás, vagy a vezetés közvetlen átvételének alakjában.

X.

A munkát illető kollektív viszályokban nem lehet addig bírói eljárást indítani, amíg a korporatív szerv meg nem kísérelte a békés kiegyenlítést.

Az egyéni természetű viszályokban, amelyek a kollektív munka szerződések értelmezésére és alkalmazására vonatkoznak, a szakmai társulásoknak módjuk van arra, hogy közbevessék szerveiket a békés elintézés végett.

Az ilyen viszályokban döntésre a rendes bíróság illetékes, amely mellé az érdekelt szakmai társulások ülnököket jelölnek ki.

A kollektív munkaszerződés és a munka minimális garanciái.

XI.

A szakmai társulásoknak kötelességük kollektív szerződések útján rendezni a munkaviszonyokat a munkaadók és munkások ama kategóriái között, amelyeket képviselnek.

A kollektív munkaszerződést az elsőfokú társulások kötik a középponti szervezetek irányításával és ellenőrzése mellett, kivéve amikor a törvény és az alapszabályok által előírt esetekben a magasabb fokú társulások lépnek helyükbe.

Minden kollektív munkaszerződésnek, semmisség terhe alatt, pontos szabályokat kell tartalmaznia a fegyelmi rendről, a próbaidőről, a munkabér mértékéről és fizetési módjáról, valamint a munkaidőről.

XII.

A szindikátus működése, a korporatív szervek egyeztető munkája és a munkabíróság ítélete biztosítja, hogy a munkabér megfeleljen a normális életkövetelményeknek, a termelés teljesítőképességének és a munkateljesítménynek.

A munkabér meghatározása nincs alávetve semmiféle általános szabálynak s a kollektív szerződést kötő felek megegyezésére van bízva.

XIII.

A különböző kategóriák és osztályok érdekeinek egymásközt és a termelés magasabb érdekeivel való összhangba hozására azok az adatok képezik a kritériumot, amelyeket a munka viszonyaira, a pénzpiac helyzetére és a munkások létszükségleteinek változásaira vonatkozóan a közigazgatási szervek, a középponti statisztikai intézet és a törvényesen elismert szakmai társulások gyűjtenek össze s amelyeket azután a korporációk minisztériuma összeegyeztet és kidolgoz.

XIV.

A fizetésnek a legteljesebb mértékben igazodnia kell a munkás és a vállalat igényeihez.

Amikor a munka javadalmazását darabszám szerint állapítják meg és az elkészített darabok összeszámolása tizenöt napnál hosszabb időközökben történik, a munkabért a vonatkozó összegben tizenöt naponként, vagy hetenként kell fizetni.

Az éjjeli munkáért, nem értve ide a szabályos periodikus turnusokat, a nappali munkához viszonyítva százalékban megszabott pótdíj jár.

Ha a munkát darab szerint javadalmazzák, a darabtarifát olyan módon kell megállapítani, hogy a szorgalmas és normális teljesítő-képességű munkás az alapfizetésen felül még minimális jövedelemhez juthasson.

XV.

A munkásnak joga van heti pihenőre s ez a pihenőnap a vasárnap.

Ennek az elvnek a kollektív szerződések fognak érvényt szerezni, számotvetve a fennálló törvények szabályaival és a vállalatok technikai követelményeivel, másrészt e követelmények keretén belül gondoskodni fognak arról is, hogy az állami és vallásos ünnepek a helyi szokásnak megfelelően tiszteletben tartassanak. A munkásnak lelkiismeretesen és szigorúan be kell tartania a munkaidőt.

XVI.

Egy évi megszakítás nélkül teljesített szolgálat után a megszakítás nélkül dolgozó vállalatok munkásainak joguk van minden évben fizetéses pihenőszabadságra.

XVII.

A megszakítás nélkül dolgozó vállalatoknál a munkásnak abban az esetben, ha önhibáján kívül elbocsátással megszüntetik munkaviszonyát, joga van szolgálati éveire mért végkielégítésre. Ez a végkielégítés a munkás halála esetén is fizetendő.

XVIII.

A megszakítás nélkül dolgozó vállalatoknál az üzem tulajdonosának változása nem szünteti meg a munkaszerződést s a vállalathoz tartozó személyzet megőrzi jogait az új tulajdonossal szemben is. Éppen így a munkás betegsége sem szünteti meg a munkaszerződést, ha az nem haladja meg a megállapított időtartamot. A fegyverbe, vagy a milícia szolgálatába való behívás nem ok az elbocsátásra.

XIX.

Ha a munkások megsértik a fegyelmet s olyan cselekedeteket követnek el, amelyek megzavarják az üzem normális menetét, a mu-

lasztás súlyossága szerint pénzbírsággal, vagy felfüggesztéssel büntetnek és súlyosabb esetekben végkielégítés nélkül azonnal elbocsáthatók.

Külön fel lesznek sorolva majd az esetek, amikor a vállalkozó pénzbírságot róhat ki, vagy felfüggesztheti, illetve nyomban végkielégítés nélkül elbocsáthatja munkásait.

XX.

Az újonnan felvett munkás próbaidőnek van alávetve, amelynek tartama alatt a munkaadónak és a munkásnak egyaránt joga van a szerződés felbontására. Ebben az esetben a munkás csak arra az időre eső bérének kifizetését igényelheti, amely alatt effektíve dolgozott.

XXI.

A kollektív munkaszerződés jótéteményei és fegyelme az otthon dolgozó munkásokra is kiterjednek. Az állam külön szabályokat fog hozni az otthoni munka rendjének és az idevonatkozó egészségügyi követelményeknek biztosítására.

A munközvetítő hivatalok,

XXII.

Az állam nyilvántartja és ellenőrzi a munkások foglalkoztatott voltának és állástalanságának jelenségét, amely visszatükrözi a termelés és a munka viszonyait.

XXIII.

Az elhelyező hivatalok paritásos alapon állítatnak fel s azokat az állam korporatív szervei ellenőrzik. A munkaadók kötelesek a mondott hivatalokon keresztül fogadni fel munkásaikat. Mójukban van azonban előnyben részesíteni s azokat választani a beíratás időrendjében, a beírottak lajstromából, akik a fasiszta pártnak és a fasiszta szindikátusoknak tagjai.

XXIV.

A munkások szakmai társulásainak kötelességük szelekciót gyakorolni a munkások között abból a célból, hogy mindig magasabbra emeljék tagjaik munkaképességét és erkölcsi értékét.

XXV.

A korporatív szervek felügyelnek arra, hogy a balesetek megelőzésére vonatkozó törvényeket és a munkarendet az alája tartozó szindikátusok megtartsák.

Biztosítás, munkásvédelem, nevelés és oktatás.

XXVI.

A szociális biztosítás magasztos megnyilatkozása az együttműködés elvének. A munkaadónak és a munkásnak arányosan kell részt vállalniuk ennek terheiből. Az állam korporatív szervei és a szakmai társulások, útján gondoskodni fog arról, hogy a biztosítási rendszer és a biztosító intézetek, amennyire lehetséges, összhangba hozassanak és egységesíttessenek.

XXVII.

A fasiszta államnak szándékában van:
 a balesetbiztosítás tökéletesítése;
 az anyaság esetére való biztosítás megjavítása és kiterjesztése;
 az ipari betegségek és a tüdővész ellen való biztosítás, mint első állomása a mindenféle betegség ellen való általános biztosításnak;
 a saját hibán kívül való munkanélküliség esetére szóló biztosítás tökéletesítése;
 az ifjómunkások részére külön kiházasítási, illetve önállósítási biztosítás intézményesítése.

XXVIII.

A munkások társulásainak feladatuk az általuk képviselteket biztosítási ügyekben megvédeni a közigazgatási és igazságügyi hatóságok előtt.

A kollektív munkaszerződések rendelkezni fognak, amikor ez technikailag lehetséges, kölcsönösségen alapuló betegpénztárak felállításáról, amelyeknek a munkaadók és a munkások járulékot fizetnek; a pénztárt a korporatív szervek felügyelete alatt a munkaadók és munkások képviselői igazgatják.

XXIX.

A szakmai társulásoknak joguk és kötelességük az általuk képviselteket gyámolítani, akár tagok azok, akár nem. A társulások közvetlenül kötelesek gyakorolni ezt a funkciót s nem ruházhatják azt át más közegekre, vagy intézményekre, kivéve ha olyan általános jellegű a szükség, hogy túlemelkedik az egyes kategóriák érdekein.

XXX.

A nevelés és oktatás, kiváltképen az általuk képviselteknél szakképzése, akár tagok azok, akár nem, egyik legfőbb kötelességük a szakmai társulásoknak. Ebbeli működésüket „a munkásokat szabad idejükben foglalkoztató országos művel” és más nevelő célú intézményekkel karöltve kell kifejteniök.

III.

A „Harminc kijelentés“ értelme.

„Az olasz nép büszke erre az okmányra, amely mély ember-szeretetből és politikai bölcseségből fakadt s amelyben a gazdasági civilizáció folyamán először valósul meg az őszinte együttműködés a munka valamennyi elemei között, továbbá ezen elemek és az állam között.“ Ezekkel a szavakkal vezeti be könyvében Bottai a Carta del Lavoro taglalását. Miután Bottai a korporációk minisztériumának voltaképpen főnöke és neki volt legnagyobb része a Carta létrejöttében, kétségtelen, hogy az a magyarázat, amelyet ő ad, a „trente dichiarazioni“, a „harminc kijelentés“ *autentikus értelmezésének tekintendő*. Kritikai állásfoglalás csak ennek ismeretében lehetséges, úgy, hogy bár vázlatosan, de foglalkoznunk kell vele.¹¹ A legfőbb kérdéseknél röviden, utalni fogunk azokra a feleletekre is, amelyeket a Carta előkészítése során a szakértők nyújtottak be a fasiszta magyarázat vonatkozó kérdésére.

A Carta I. pontja „a fasiszta eszmék eddig legszebb szintézise.“ A nemzet magasabbrendű organizmus, mint az egyén s az állam ennek a magasabbrendűségi viszonyoknak maradék nélkül való megtestesülése.

A II. pont kimondja, hogy *a munka társadalmi kötelesség*. Ez a tétel megadja a jogi alapot az állami közbelépésre. Abból viszont, hogy az állam védi a munkát, az következik, hogy a dolgozó egyénnek joga van az állam védelmére. Míg más országokban az egyén megköveteli az állam védelmét egyszerűen azért, mert él, — mégha élete vegetálás is, — az olasz állam csak annyiban védi az egyént, amennyiben eleget tesz szociális kötelezettségének: a munkának. Ennek a kötelességnek nincs közvetlen szankciója. Nem azért mondatott ki ugyanis, hogy joghatása legyen, hanem hogy szentesítsen egy jogot, az állami védelem jogát. A termelés nemzeti egységének elve egy másik sarkalatos dogmája a fasiszta korporativizmusnak.

A VII., VIII. és IX. pontok *a termelő és az állam viszonyát* szabályozzák. Ez a Carta egyik legsúlyosabb része. A fasiszta állam megadja a termelőnek azt a helyet, amelyet megérdemel a nemzeti társadalomban. Elég volt az előítéleten alapuló gyűlöletből az iparos és kereskedő iránt. Az ilyen előítélet a hanyatlás ko-

¹¹ I. m. 136—208. 1.

rait szokta jellemezni. A korporatív állam a termelés terén az egyéni kezdeményezést a nemzet érdekében a leghatályosabb és leghasznosabb eszköznek tekinti. A társadalmak és nemzetek mindenkor, de ma inkább mint bármikor, ott sűrűnek a gazdálkodás mezején, a haszon és az arany körül, amely ha mint cél ellenszenves is, mégis csodálatos eszköze a nagyságnak és hatalomnak. A kereskedőnek és iparosnak azonban, miután funkciója nemzeti érdekű funkció, kötelessége azt a nemzet érdekeinek megfelelően gyakorolni és éppen ezért felelős az állammal szemben. Mert ha véget kell vetni a demagógiának, a gyűlöletnek az iránt, aki termelve gazdagszik, — miután ez végeredményben csak az egoizmus harca az egoizmus ellen, — éppúgy nem szabad többé az egyéni haszon kedvéért ártani a nemzeti érdekeknek, még akkor sem, ha közben az illető nem követ el jogilag tiltott cselekményt. Az állam kötelessége ellenőrizni és biztosítani, hogy a gazdasági tevékenység minden tekintetben teljesítse nemzeti kötelességeit és iránya feleljen meg a nemzet érdekeinek. A munkaadók szövetségei tökéletesítsék a termelést és csökkentsék ennek költségeit. Az állam közbelép a termelésben, de ez nem jelent állami gazdálkodást. A fasizmus az államszocializmus és a liberalizmus között foglal helyet: az állam mindannyiszor, de csak akkor avatkozik be, amikor hiányzik, vagy nem elégséges az egyéni kezdeményezés, vagy amikor az állam politikai érdekei forognak kockán. A termelőtényezők együttműködéséből következik, hogy köztük kölcsönösek a jogok és kötelességek. A tőke és munka antagonizmusával, amelyet az osztályharc vall, a fasizmus szembeállítja a jogok és kötelességek viszonyosságát. Fontos tétele a Cartának, hogy a munkás aktív dolgozótárs a gazdasági vállalatban, de ennek vezetése a munkaadó feladata, aki érte felelős. Amíg tehát az egoista kapitalizmus a munkást egyszerűen eszköznek tekinti, a fasizmus érvényt szerez a munkás emberi méltóságának. De szembeszáll azzal az utópiával, amely a munkásnak kívánja adni az ellenőrzési jogot a termelésben és az üzem mechanizmusában. A szellemi munka pozícióját is biztosítja a Carta a nemzeti társadalomban, amikor a művészet, tudomány és irodalom érdekeit a termelés érdekeivel együtt nemzeti érdekekké avatja. Összegezve tehát a mondottakat, a dolgozó osztályok mindegyike megtalálja a maga helyét ama erők harmonikus keretében, amelyek a nemzet legfőbb érdekeit szolgálják.

A XII. és XIII. pontok *a munkabér megállapításáról* szólnak.

Erre vonatkozóan a szakértők terjedelmes elaborátumokat készí-

tettek. A munkaadók ragaszkodtak ahhoz, hogy a munkabért ne rögzítsék merev arányba az üzem hozadékával. Az egyetlen formula az legyen, hogy a munkaadók és munkások érdekeit összhangba kell hozni. A bérminimum országos megállapítása, miután a minimumnak minél magasabb mértéke természetes tendencia, nivellálná a munkateljesítményt s ezzel lerontaná a munka kvalitását. A miniszteriális szakértők szintén azt az álláspontot foglalták el, hogy olyan általános elv, amely a munkabért az üzem hozadékához viszonyítva $X : 100$ arányban szabná meg, az államszocializmus új formájához vezetne. Éppen ezért elégséges annyi, hogy a fizetett munkabérek összege „méltányos hányada“ legyen a vállalkozó bevételének. Minthogy azonban az egyes munkaadót könnyen meg lehetne gyanúsítani, az illető kategóriában a munkabérek a munkaadók szövetsége állapítsa meg, a számítás méltányosságát a munkások ellenőrizték s a korporatív szervek és a munkabíróság szentesítsék. Az állam úgysem engedheti meg, hogy a szindikátusok a közgazdaság egységének figyelmen kívül hagyásával minden korlát nélkül egyezkedjenek. A munkások szindikátusai azt kívánták, hogy a létszükségleti cikkek árának alapján állapítsák meg a bérminimumot, azután pedig az állam határolja az üzemek tiszta nyereségét s az így fennmaradó tiszta hozadékban részesítse a munkásokat. A létszükségleti indextáblázatok felülvizsgálására a korporációk minisztériumában szervezzenek külön hivatalt.

A Carta, kivéve az üzemi részesedést, nagyjában eleget tesz a főbb kívánásoknak, amikor nem állapít meg arányszámot, hanem kimondja, hogy a munkabérnek igazodnia kell a megélhetés normális követelményeihez, a termelés teljesítőképességéhez és a munkateljesítményhez. A bérek összecszerű megállapítása a kollektív szerződést kötő felek feladata. A bérek méltányos voltát a szindikátusok, a korporációk és a munkabíróságok garantálják. A Carta a korporációk minisztériumának hivatásává teszi, hogy összeegyeztesse és jóváhagyja a közhatóságoktól és szindikális szövetségektől gyűjtött indexszámokat, amivel „elejét veszi minden bizonytalanságnak és pontos útmutatást nyújt a bérek megállapítására.“

A III. pont, amely a *fasiszta szindikalizmust* tárgyalja, szintézise az 1926 április 3-iki törvénynek. Azzal a többé-kevésbé érdekelt részről emelt kritikával szemben, mondja a hivatalos magyarázat, hogy a törvény kötelezővé tette a társulást és kizárólagosságot adott a fasiszta szervezeteknek, a Carta a kötelező nyilatkozat ünnepélyességével hangsúlyozza a szindikális szervezkedést

szabadságát. A korporatív államban azonban a szindikális szervezetek olyan ténykedést fejtenek ki, hogy jogi, társadalmi és gyakorlati szükségszerűség, miképp minden kategóriát hivatalosan csak egyetlen szindikátus képviseljen. A szindikális képviselőlet egységes volta elkerülhetetlen és szükségszerű következménye annak, hogy a szindikátus gyakorolja *a)* a munkaadók, vagy munkások vonatkozó kategóriájának törvényes képviselőletét, *b)* a kategória érdekeinek védelmét, *c)* az illető kategóriákhoz tartozók részére a munkafeltételek szerződéses szabályozását, *d)* a közérdekű funkciókat, amelyeket az állam reája ruház.

A VI. pont megállapítja a különbséget a korporatív berendezkedés két alapvető organizmusa, a *szindikátus és a korporáció* között. A szakértők erre vonatkozó előterjesztései apriorisztikus úton általánosan elismerték a szindikátusok hasznos voltát a gazdasági életben. Különböztek azonban abban, hogy milyen funkciókat kell a korporációkra s milyeneket a szindikátusokra ruházni. A feleletek többsége szerint a korporációnak az illető kategóriában az egész nemzeti termelésre kell fegyelmet gyakorolnia, elő kell mozdítania a vállalatok specializálódását, az iparok és üzemek szelekcióját, a terméktípusok normalizálását, megállapítania az okokat, amiért az ország hagyományos iparágai válságban vannak s meg kell teremtenie a vámvédelem igazságos elosztását. A szindikátusok viszont a program végrehajtását biztosítják. A munkaadók szindikátusainak meg kell akadályozniuk, hogy egyes vállalatok vagy személyek kivonják magukat a szigorú fegyelem alól és partikuláris érdekeiket érvényesítsék az ország és az ipar érdekei ellen. Az ellenőrzésnek azonban nem szabad elnyomnia az egyéni kezdeményezést és energiát. A munkásszervezetek részéről megjegyzték, hogy a szindikátusnak állandóan felügyelnie kell a termelésre s biztosítania kell az egyensúlyt a tőke és kamat, a nyersanyag, munkabérek, költségek és árak között. Volt olyan vélemény, hogy a mezőgazdasági szindikátusok főfeladatává tegyék a földművelő kezek megtartását; ne engedjék, hogy a mezőgazdasági munkásokat egyre nagyobb tömegben vonják el más termelési ágak; ennek érdekében igyekezzenek megfelelő arányt teremteni a mezőgazdasági és ipari munkabérek között. Más oldalról olyan feleletek is hangzottak el, hogy a szindikátusokat ne ruházzák fel semmiféle funkcióval a termelés terén s a korporációk szerepét is tisztán a tanácsadásra korlátozzák.

A Carta a középutat választotta, amennyiben a szindikátusok-

nak nem enged irányító befolyást magára a termelésre, a korporációkat viszont széles jogkörrel ruházza fel.

A IV. és XI. pont *a kollektív munkaszerződésnek és a termelés érdekeinek* összefüggéséről szól. Ezen a téren, folytatja a hivatalos magyarázat, az olasz jogi gondolat messze maga mögött hagyja a jogi-szociális vitákat, amelyek még mindig foglalkoztatják a többi nemzeteket. A kollektív szerződés az olasz jogban többé nem egyszerű szerződéses szabályozása a munkafeltételeknek, amely csak a szerződő felek önző érdekeit szolgálja és teljesen kizárja egy harmadik érdekeit, hanem amikor összeegyezteti a munkaadók és munkások szembenálló érdekeit, alá is rendeli azokat a termelés magasabb érdekeinek. Ebből következik, hogy a szerződés érinti az egész nemzeti termelést s vele együtt az egész nemzetet. A Carta tehát méltán kötelességükké teszi a szakmai társulásoknak a munkaviszony szabályozását. Ebben a kötelezettségben rejlik a különbség a tisztán lehetőséget ismerő egyszerű szindikalizmus és a fasiszta korporativizmus között.

Az V. és X. pont újjászervezi a munka viszály ok elintézésére szükséges *jogszolgáltatási mechanizmust*, amelynek a szindikális törvényhozás előtti szétdaraboltsága és különfélesége csökkentette a jogvédelem hatályosságát. A Carta véget vet a különleges magisztratúráknak s visszatér a rendes bírósághoz, amely nagyobb garanciát ad a jogszerűsége és pártatlanságra. A rendes bíró szereplése biztosítja a jogszolgáltatásnak azt az egységét, amely a munka egységes jogrendszere miatt elengedhetetlen és egyedül mozdíthatja elő a jogszolgáltatás tökéletesedését. A X. pont azonban igen fontos elvet tartalmaz: az egyeztetést. A Carta, az előző évi törvényt módosítva, egyedül a korporatív szervnek teszi feladatává a kollektív természetű vitákban az egyeztetés megkísérlését. Ez az egyeztetés kiterjedhet az egyéni természetű vitákra is, ha ezek a kollektív munkaszerződés értelmezését és alkalmazását illetik. Az egyeztetésnek ezt a fakultatív voltát azonban a korporációnak erkölcsi kötelesség gyanánt kell felfognia, mert hiszen a munkaviszályok kiegyenlítésében kell látnia egyik leghasznosabb és legtermészetesebb ténykedését.

A XI. és a XIV—XXI. pontok *a kollektív munkaszerződés jogrendszerét* teremtik meg s ezzel a Carta már a törvényhozás igazi területére lép. A kollektív szerződésre vonatkozóan eddig nem volt törvény, hanem az az érdekelt felek szabad egyezkedésétől függött. A Carta most megadja hozzá a normákat, aminek mérhetetlen szo-

ciális és jogi fontossága van. A kollektív szerződéseknél ezentúl a következő pontokra kell kiterjedniök: munkabér, éjjeli munka, pihenő, fizetett szabadság, elbocsátásnál végkielégítés, az üzemből való kilépés, fegyelem, próbaidő, otthoni munka. Ezek azok a kérdések, amelyek körül állandó harc folyt a tőke és a munka között. Fontos elv, hogy az akkordbérnél a tarifát úgy állapítsák meg, hogy a normális képességű szorgalmas munkás az alapfizetésnél többet kereshessen. Kitűnő összekötése ez a két alapvető rendszernek: az órabérnek és a darabbérnek. Az említett pontok kihagyása érvényteleníti a szerződéseket. Lényeges a XXI. pont, amelynek értelmében az otthoni munka is védelemben részesül és élvezzi a kollektív szerződés előnyeit. Ezzel Olaszország megelőzi a többi országokat, amelyek esetiéig hoztak már az otthoni munka védelmére törvényt, de még mindig nem egyenlősítették azt a munka rendes formáival.

A XXII. és XXIII. pont *a munkanélküliséget* tárgyalja, amely a modern gazdálkodásban elkerülhetetlen jelenség; a haladás és a szociálpolitika csökkentheti, de sohasem küszöbölheti ki. A modern államnak tehát figyelmet kell erre fordítania, annál is inkább, mert a kereset nélkül álló tömegben könnyen kicsírázik a szociális rendezavarás és a forradalom szelleme. Az állami munkavédelem elve is a munkanélküliséggel szemben érvényesül a leglogikusabban. A korporatív állam a munkaközvetítő hivatalok útján akar segíteni. Ezek paritásos alapon működnek. A munkaadók csak e hivatalok révén vehetnek fel munkásokat, de szabadon választhatnak az irodában lajstromozott munkások között. A hivatal nem tesz különbséget a fasiszta és nemfasiszta munkanélküliek között.

A XXV—XXVIII. pontok *a szociális gondoskodásról* szólnak. Az együttműködés gondolata a szociális gondoskodásban találja legnemesebb kifejezését. Miután ennek alapja a mutualizmus, a munkásnak is részt kell vállalnia a vele járó terhekből, mintegy megbecsülve ezzel saját személyiségét. Ez természetesen csak irányelve a fasiszmusnak, mert például a baleset ellen való biztosítást egyedül a munkaadó terhére rója. A munkás bebiztosításához munkáját és életét illetően, minthogy minden munkás a nemzet energiájának és gazdagságának egy egységét jelenti, az állam is hozzájárul. Kimondja ezután a Carta, hogy a lehetőség szerint összhangba kell hozni és egységesíteni kell a biztosítási rendszereket és biztosító intézményeket. Legelőször is azonban a munkabaleset ellen való biztosítást kell tökéletesíteni. Nem lehet ebből

többé kizárni a mezőgazdasági munkásokat, az otthon dolgozókat és a magántisztviselőket sem, sőt ki kell azt terjeszteni a munkások feleségeire is. Ígéri a Carta az ipari betegségek és a tüdővész ellen való biztosítást, a későbbi időben pedig általános betegség ellen való biztosítást. Az ipari betegségekre vonatkozóan angol mintára fel kell állítani a biztosítandó betegségek lajstromát. A munkanélküliség ellen való biztosítás tökéletesítését is bejelentik, kilátásba helyezi a Carta továbbá a fiatalok részére a kiházasítási, illetve önállósítási biztosítást.

A XXIV., XXIX. és XXX. pontok a szakmai társulások köteleességévé teszi tagjaik *nevelését és képzését*. Az olasz szindikalizmus, fejezi be a hivatalos magyarázat, a munkabér védelmén túlmenve magasabb térre lép, eleget téve annak, hogy nemcsak kenyérrel él az ember. A fasiszmus nemcsak jól fizetett munkásokat akar adni a nemzetnek, hanem egyre derekabbakat is. A szindikátusok kötelesek szelekciót gyakorolni a munkások között s őket technikai és erkölcsi érték tekintetében emelni.

IV.

A Carta del Lavoro bírálata.

Az olasz munkaalkotmány nem törvény a szó formális és jogi értelmében, hanem a fasiszta kormány, a fasiszta párt és a fasiszta szervezetek kiáltványa, amely alapját képezi a fasiszmus további szociális törvényhozásának. Egy „*prelegislatív*“ *okmány, amely szociális téren megszabja az állami fejlődés irányelveit*.

Első pillantásra megragad benne az a törhetetlen hit, hogy a tőke és a munka érdekeit össze lehet és kell egyeztetni és pedig annak révén, hogy a fasiszmus felolvasztja magában a liberalizmus, demokrácia és szocializmus rendszerének értékeit. Elismeri a gazdasági szabadságot, de azt alárendeli a kollektív érdekeknek, miután „a szabadság korlát nélkül mindenkinek rabszolgasága“, részt juttat a népnek a nemzet ügyeinek intézésében, de nem az általános szavazati jog fikciójával, hanem azzal, hogy a dolgozókat közvetlenül beleviszi az államéletbe, végül megvédi a gyengébb társadalmi osztályok érdekeit is, de mérsékli követeléseiket.¹ „Minden az államért, semmit az államon kívül, semmit az állam ellen“ — ez a fasiszta formula.

¹ *Alfredo Rocco*: La trasformazione dello Stato című könyvének (Roma, 1927.) ismertetése során idézi a Corriere della Sera 1927. aug. 4. száma.

A fasizmus eljárásában azonban különösen *három veszedelem* fenyeget. Az első az, hogy a nemzetnek foglalkozási osztályok szerint való tagozása biztosítani fogja-e valóban a nemzeti érdekek egységét? Nem az fog-e bekövetkezni, hogy amikor a korporációk bevonulnak a parlamentbe, a pártpolitika, az emberi életnek ez a szinte szükségszerű kelléke, már a korporációk képviselőinek megválasztásánál felüti fejét és megbontja a termelés tényezőinek anynyira kívánt egységét?² Kérdés továbbá, hogy az olasz közgazdaság meg tud-e küzdeni azokkal a mérhetetlen nehézségekkel és szociális terhekkel, amelyeket a gazdasági élet ilyen hirtelen történő átalakítása hoz magával? Nem szabad felejtetni ugyanis, hogy Olaszország egészen a legutóbbi időkig a szociális intézmények terén igen hátul állt a modern államok sorában. Harmadik s talán még nagyobb probléma, hogy az államhatalom beavatkozása nem bénítja-e meg a termelés fejlődését és eredményességét? Gazdasági szempontból való bírálat azonban mindaddig meddő, amíg a fasiszta kormány nem próbálta ki a gyakorlatban a Carta elveit.³

Mindenesetre sok olyan eleme van a Cartanak, amely *magára vonhatja az összes demo-liberális államok figyelmét*. Így mindjárt a konstrukció alapköve: tagadása annak a liberalizmusból fakadó felfogásnak, hogy a „természetes“, az egyéni élet impulzusaiból létrejött gazdasági rendszer a legtökéletesebb. Szembe tűnik a szak-

² Ezt az érvet hozza fel az olasz rendszer ellen *Georges Valois*, a francia „fasiszták“ teoretikusa: *L'État syndical et la Représentation corporative*, Paris, 1927. Ő az igazi korporációk híve, de azért elveti a tisztán korporációkon felépülő törvényhozást. Szerinte a rendi tagozódás, „états généraux“ valószínűleg meg, természetesen a modern kor kívánalmainak megfelelően. Az ő parlamentjében helyet foglalnának az ország erkölcsi, szellemi és anyagi erőinek képviselői; ezek az erők: a család, a provinciák (a francia regionalizmus kedvenc gondolata), az Institut akadémiai, a tudományos intézetek, az egyetemek, a közép- és alsófokú oktatás, irodalom és művészet, a mezőgazdaság, a kereskedelem és ipar, (a három utóbbiban a munkaadók, tisztviselők és munkások szindikátusai), a katolikus egyház, a különböző felekezetek, végül a kulturális és jótékony egyesületek. I. m. 169—171. és 201. l.

³ A Carta alkalmazására július 14-én került először sor a rizstermelő gazdák és munkások bérharcában. A mezőgazdasági munkaadók szövetsége a munkabéreket 10 százalékkal kívánta leszállítani, jöllehet a valutafelértékelési kampánnyal kapcsolatban a munkások nem sokkal előtte egyeztek bele 10 százalékos bércsökkentésbe. A korporáció közvetíteni próbált, de a munkások csak annyit engedtek, hogy a napibéreket 60 centesimoval szállítsák le. Az ügy tehát a római felebbezési törvényszék munkabírósága elé került, amely két napig tárgyalta. A mezőgazdasági munkaadók képviselője a rizstermelés válságára hivatkozott s természetesen az ország „egyetemes érdekére.“ A bíróság a napibérek 60 centesimoval való csökkentését mondotta ki, tehát a munkások javára döntött. Ez az első munkabírósági tárgyalás nagy ünnepélyességgel, hosszú elvi szónoklatok mellett folyt le. A munkásokat maga Rossoni, a fasiszta munkásszindikátusok általános szövetségének elnöke képviselte, (Corriere della Sera, 1927. júl. 15. sz.)

szervezeti monopólium, amellyel Olaszország tesz most először kísérletet. Egyedül a német törvényhozás állított fel 1881-ben kötelező állami testületet a kisiparosok és kiskereskedők részére, de a munkás-szakszervezeteknek a társulási jog keretei között az is teljes szabadságot engedett. Újszerű tétele az olasz szindikális törvényhozásnak, amely kimondja a szindikátusok büntetőjogi és magánjogi felelősségét,⁴ Az is a Carta sajátja, hogy etnikai jelleget ad a szakszervezetnek, amennyiben gyámolítania, továbbá vallási és kulturális nevelésben kell részesítenie tagjait. Bottai ki is emeli, hogy „éppen azzal a követeléssel különbözteti meg rendszerét a fasizmus a materializmustól és empirizmustól, amelybe az előző rendszerek beleszorították a népet, hogy az erkölcsi elv uralkodjék a munka világán.”⁵

A Carta del Lavoro-t ma még csak szociáletnikai szempontból lehet bírálni s éppen ezért célszerűnek tartjuk, ha ismertetjük az individualizmusnak és a szocializmusnak vele szemben elfoglalt álláspontját s azután kifejtjük, hogy a keresztény szolidarizmus alapján állva, miként kell róla vélekednünk.

A *liberális individualizmus* nem lát mást a fasizmusban, mint természetes visszahatást a szociáldemokrácia rombolására.⁶ Ennek a visszahatásnak, úgymond, logikus következménye a szocializmussal való rokonság is, mert hiszen az erőszakon kívül olyan ígéretekkel kell meghódítani a tömeget, amilyenek a szociáldemokrácia szótárában is szerepelnek. Erre a rokonságra vall az a tény is, hogy az olasz szociáldemokrata szakszervezetek vezetői már behódoltak a fasizmusnak. Azt elismerik a liberalizmus képviselői, hogy Olaszország a fasiszták uralma óta nagyot haladt a termelés terén, de azért a fasizmust csak átmeneti jelenségnek tartják s a Carta del Lavoro gyakorlati kipróbálásától is a liberális eszmék győzelmét várják,⁷ Az olasz munkaalkotmány célkitűzését és szellemét helyesnek vallják, de ez szerintük nem nyújt kielégítő biztosítékot a termelés fejlesztésére és a szociális kérdés megoldására.

Kétkedéssel tekintenek mindenekelőtt a munkabíróság működése elé. Ha a bíróság döntése nem elégíti ki a munkásokat, az államhatalom az ítélet tiszteletbentartására kényszerítheti őket, de ha a munkaadók nem engedelmessé válnak, az állam legfeljebb az üze-

⁴ Nyilvánvalóan ennek nyoma látszik az angol trade-union-törvény idei reformjában,

⁵ Corriere della Sera, 1927. ápr. 23. sz.

⁶ Lásd *Bonomi* i. m. 164. l.

⁷ Liberale oder fascistische Arbeitsverfassung? Neue Zürcher Zeitung, 1927. jul. 8. és 11. sz.

meket veheti át saját kezelésébe, ami egyrészt ellentétben áll a magángazdálkodás elvével, másrészt a termelés kárával jár.⁸ Egyébként is az állami intervenció lehetősége s az a tétel, hogy az üzemi vezetősége felelős a termelés irányításáért az államnak, minden kinyilvánítás ellenére megbénítja az egyéni kezdeményezést.⁹ Ugyanígy az állami munkaközvetítő hivatalok köteles igénybevétele s a preferenciális záradék lehetetlenné teszi, hogy a munkaadó mindenkor a neki legmegfelelőbb munkásokat válassza. A munkaviszonyok szigorú szabályozása le fogja rontani a termelést, mert nem érvényesül az egyes gazdasági vállalatok versenye s eltűnik a verseny a munkapiacról is. De nem tekintve a termelés veszedelmét, a munkásosztályt is elégedetlenné fogja tenni a Carta. Mint Oppenheimer írja: „Az emberi méltóságának tudatára ébredt ember nem elégszik meg azzal, hogy szükségleteit valamiképpen kielégíti, ha még olyan bőségesen teheti ezt. Az élet értéke kevésbé függ a gyönyörtől, vagy fájdalomtól, mint attól, hogy miáltal jut gyönyörhöz és mi okozza szenvedését. Ennek megválasztásában szabad akar maradni. Az egyéni önrendelkezésnek ez az ideálja képezi a liberalizmus elévülhetetlen igazságtartalmát s jaja annak a rendszernek, amely azt hiszi, hogy ezt az eszmét lomtárba dobhatja.”¹⁰ Ezzel szemben, mondják a liberalizmus hívei, azt szokták felhozni, hogy a gazdaságilag gyöngének úgy sincs szabad választása. Ám tény az, hogy a szabad társulás gazdasági célja csak azt a kényszert tűri el, amely az egyeseket erőik és képességeik jobb felhasználására sarkalja. Az olasz szindikátus, amely messzemenő jogokkal és kényszerítő eszközökkel van felruházva, csak az ellenkező hatást fogja kiérlelni. A Carta semmi olyan intézkedést nem tartalmaz, amely a szindikális privilégiumnak ezt a természetes hatását korrigálná s nehéz is volna olyan korrektúrát teremteni, amely megferne a Carta szellemével.

A *szociáldemokraták* szintén hevesen támadják a fasiszta rendszert. Még a Carta megjelenése előtt történt ugyan, hogy az olasz szociáldemokrata szakszervezetek szövetségének hét vezetője,

⁸ Így vélekedik Knob Sándor is: Az olasz Carta. Magyar Gyáripar, 1927 május 1. sz. — A munkaügyi bíraskodás nehéz volta nem kerülte el különben a fasiszta teoretikusok figyelmét sem, Gino Arias különösen a „közérdek” meghatározhatatlanságától tart. Az is előfordulhat, hogy az illető kategória munkaadói és munkásai a többi kategória rovására megegyeznek. Ilyen esetekben a kormánynak kell a felek ellenére bíróság elé utalnia az ügyet. (Mussolini e il fascismo, 176—180. l.).

⁹ Ez a fő érve a Temps 1927. május 10-iki cikkének, amely a Cartát támadja (Paul Delombre: La nouvelle religion romaine).

¹⁰ A Neue Zürcher Zeitung inémt idézett cikkéből.

köztük d'Aragona, a szövetség főtitkára kiáltványt írtak alá, amelyben feladják a faszizmussal szemben ellenzékeségüket s kijelentik, hogy a fasiszta szindikális törvény keretében akarnak dolgozni tovább a munkásmozgalomért. Ennek a megtérésnek erkölcsi értékét azonban igen csorbítja, hogy akkoriban már a szocialista szakszervezetek szövetsége inkább csak papiroson létezett s hogy a faszizmus áldásaira elég későn ráeszmélt hét vezér mindjárt fizetéssel állást kapott a fasiszta szindikátusoktól.¹¹ A szocialisták érveiről kitűnően tájékoztat az a beadvány, amelyet a nemzetközi munkahivatal igazoló bizottságához intéztek az idei év májusában a fasiszta munkásdelegátus mandátumának megsemmisítéséért.¹²

Kifogásolják ebben, hogy a fasiszta szindikátusok tagsági díjat vetnek ki minden munkásra, akár tagja a szervezetnek, akár nem, anélkül, hogy ennek fejében minden munkásnak joga volna belépni a szervezetbe. A fasiszta szindikátusok alapszabályai kimondják ugyanis, hogy csak olyan munkás vehető fel, aki „nemzeti szempontból jó politikai és erkölcsi magaviseletet tanúsított.” Ezt később azzal szorították meg, hogy nem lehetnek tagok „a nemzeti hitvallás szempontjából kétes elemek.” A szocialisták ragaszkodnak a szindikális szabadsághoz,¹³ de ha az állam kötelező szindikátust állít fel, ezt nyissa meg valamennyi munkás részére s hagyja meg az összes szindikális szervezeteket, ugyanazokkal a köteleességekkel és jogokkal abban a tekintetben, hogy tagjai szabályos választás útján bekerülhessenek a kötelező szindikátus tisztségeibe. A Carta nem mondja ki ugyan, hogy csak a fasiszta szindikátusokat lehet törvényesen elismerni, de a kormány sohasem titkolta, hogy ilyen elismerésben csak azokat részesíti. A munkabíráskodás igen kedvezőtlen helyzetbe sodorta a munkásokat, mert a szakértőket az államhatalom nevezi ki. A szocialisták ennél jobbnak tartják a választott bírósági rendszert. Súlyosan sérti szerintük a munkások érdekeit a sztrájktilalom. A sztrájk és lock-out ugyanis nem megfelelője egymásnak. Amikor a munkások úgy érzik, hogy jogos béremelési kívánságukat igazságtalanul visszautasították, nem tehetnek mást, mint hogy sztrájkba lépnek. A munkaadók vi-

¹¹ Die sieben Syndikalisten. Neue Zürcher Zeitung, 1927. febr. 15. sz.

¹² Az egész vitaanyagot, jegyzőkönyveket s a vezérszónokok (Jouhaux—Rossoni) rendkívül tartalmas beszédeit közli a genfi nemzetközi munkahivatalnak a X. kongresszusról készített ideiglenes beszámolója. (Compte rendu provisoire, 1927. 7. és 9. sz.).

¹³ Természetesen csak azóta hangsúlyozzák, amióta a faszizmus van. Ez feltétlenül megállapítható. Lásd: Die christliche Gewerkschaftsinternationale in den Jahren 1922 bis 1925, Utrecht, 1926. 251. l.

szont, ha csökkenteni akarják a munkabérek, egyszerűen kevesebbet fizetnek, anélkül, hogy munkáskizáráshoz kellene folyamodniuk; a munkások vagy elfogadják a kevesebb munkabért, vagy sztrájkba állnak. A munkabérek méltányosságát és a termelés magasabb érdekeit pedig nem lehet az üzem tevékenységének egy adott pillanatban elbírálni, hanem több évből álló ciklusokra van szükség. Öt év alatt lehet két kitűnő üzleti év, két jó esztendő s egy válságos év. Az igazság azt kívánná, hogy a kitűnő évek hozadékának egy részét fizessék ki a rossz években folyósított munkabérek pótlására. Bajosan hihető azonban, hogy a munkabíróság a létszükségleti cikkek indextáblázatánál valamikor is magasabb munkabéreket állapítson meg, ellenben bizonyos, hogy gazdasági válság idején a termelés magasabb érdekének nevében a munkabíróság a létszükségleti indexnél alacsonyabb béreket is engedélyez. A munkabíróság tehát semmiképpen sem kárpótolja a szakszervezeti akciószabadság megvonását. Fokozza a munkások helyzetének inferioritását a munkaadókéval szemben, hogy amíg a munkaadók szindikátusai választják a tisztikarukat, addig a munkások szindikátusainak országos szövetsége élére a kormány nevez ki elnököt s azután a kinevezett elnök nevezi ki minden egyes szindikátus tisztikarát. Még ez a kinevezés sem szól azonban megszabott időre, hanem bármikor visszavonható. A Carta semmiben sem módosítja az 1926 április 3-iki törvény ekként kifogásolt rendelkezéseit, sőt a munkaközvetítő hivatalokra vonatkozó pont preferenciális záradéka törvényesíti a nemfasiszta munkások bojkottját. A munkások nem láthatnak garanciát a munkabérré vonatkozó rendelkezésben sem, márcsak azért sem, mert a fasiszmus uralomra jutása előtt a szociáldemokrata szervezetek kollektív szerződésekben tudták biztosítani a bérminimumot. Összefoglalva a mondottakat — hangzik a szocialisták álláspontja — a szindikátusok jogi elismerése és a Carta del Lavoro gonosz fikció, mert a munkásoknak nincs választási szabadságuk a szindikátust illetően, a szindikátus keretében a munkások semmit sem számítanak és a Carta rosszabb munkafeltételeket teremt, mint amilyenek pár évvel ezelőtt voltak. A *keresztény szolidarizmus*, amely a természetjogban gyökeresik, elveti a fasiszmus bölcséletét, de a fasiszta elvek most próbált gyakorlati érvényesítése ellen is súlyos kifogásokat emel. Amíg azonban a filozófiai alapvetés terén áthidalhatatlanok az ellentétek, addig a szindikális-korporatív államberendezkedésben lehetséges olyan fejlődés, amelyet a krisztusi tanításon induló szociálpolitika

is elfogadhat. Ami az elsőt illeti, a keresztény bölcsélet sohasem teheti magáévá azt a tételt, hogy az állam minden norma forrása s hogy részére az egyén csak eszköz a nemzet érdekeinek megvalósítására. „A nemzetben megtestesül az erkölcsi eszmény — írja a fasiszmus egyik kiváló szociológusa.¹⁴ — Amit Hegel az államról mond, hogy az állam az élő Isten, ezt sokkal észszerűbben lehet alkalmazni a nemzetre.“ A keresztény bölcsélet éppen ellenkezően az államot tekinti eszköznek az egyén részére, amelynek egyedüli hivatása a közjó előmozdítása, érteve a közjón azoknak az anyagi és erkölcsi feltételeknek biztosítását, amelyek mellett minden egyén megvalósíthatja emberi célját. A különbség természetesen inkább csak az elvi megalapozottságban nyilvánul, mert a fasiszta formula: „a nemzet érdekei“ és a skolasztikus „közjó“ a gyakorlati életben körülbelül ugyanazt jelenti. Ez magyarázza a Vatikán rokonszenves állásfoglalását az olasz munkaalkotmánnyal szemben. „A célok tagadhatatlan közelsége folytán — írta az *Osservatore Romano*¹⁵ — bármilyen különbözők is az előfeltevések, amelyekből erednek, s minthogy ezek a célok közös irányban haladnak s egyre nagyobb lehetőséget nyújtanak a kiegyenlítődésre, a Carta del Lavoro-t szociális és politikai értékének, pacifikáló és felemelő intencióinak, valamint eszközei értékének igazságos elismerésével kell fogadnunk.“ A Carta alap gondolata és célja, ami a foglalkozási ágak összefogását és a társadalom testületi megszervezését illeti, egészen összhangban van a katolikus felfogással. Ez nem is csoda, mert a fasiszmus igen sok gondolatát, főképp államberendezésének alapelveit a keresztény szolidarizmus eszmekincséből merítette. A fasiszmus vezérei nyíltan elismerik, hogy a középkori és renaissance-kori céhek képe lebegett szemünk előtt, amikor a szindikális-korporatív törvényeket hozták. A foglalkozási reprezentáció eszméje is megfelel a katolikus gondolatnak. A rendszer mai formájában azonban mégis súlyos aggodalomra ad okot.

A keresztény szolidarizmus a foglalkozás szerint való szervezkedés jogát, az érdekképviseleti elvet a természetjogra vezeti vissza, tehát nem ismerheti el, hogy maga a jog az államtól ered.¹⁶ A szakmai társulások cselekvési szabadságának is csak abban látja

¹⁴ *Amerigo Namas*: Principii di Sociologia e Politica, Roma, 1923. 17. 1.

¹⁵ 1927. ápr. 22. sz.

¹⁶ Lásd p. u.; *L. Garriguet*: Question sociale, Paris, 1922. 220. 1. — *Garriguel*; *Manuel de Sociologie*, Paris, 1924. 335. 1. — *M. S. Gillet*: Conscience chrétienne et justice sociale, Paris, 1922. 317—361. 1. — *A. Belliot*: *Manuel de Sociologie catholique*, Paris, 564—596. 1. — *Jose Llovera*: *Sociologia Cristiana*, Barcelona, 1921. 166—168. 1.

korlátját, hogy ez mások jogaira nem lehet sérelmes. A keresztény szolidarizmus teoretikusai között ugyan még mindig vita tárgya, hogy kötelezővé kell-e tenni a szakmai szervezkedést és a társulás egységesen egy szervezetben történjék-e, de azzal a szindikalizmussal, amelyet a faszizmus eddig létesített, csak elutasító lehet álláspontunk. Ha a faszizmus egységes és kötelező szindikátusokat állít fel, akkor ezeknek nyitva kell állaniok az illető kategória minden hozzátartozója előtt és nem szabad politikai jelleggel bírniok. Ezzel szemben a faszizta szindikátus, minden hivatalos deklaráció ellenére, a tagságdíj-fizetés kötelező voltánál és közjogi hatáskörénél fogva kétségtelenül monopóliummal rendelkezik, jóllehet nem lehet mindenki tagja és sokkal inkább a faszizta párt eszköze, mint az általános munkásérdekek képviselője.¹⁷

A keresztény szolidarizmus teoretikusainak többsége¹⁸ a korporatív rendszer híve. Albert de Mun,¹⁹ Decurtins, Lichtenstein herceg, Lueger s Olaszországban Toniolo²⁰ harminc évvel a faszizmus előtt követelték a termelésnek korporációkban való megszervezését és az állami reprezentációnak korporatív alapon való átalakítását. A keresztény szolidarizmus doktrínája azóta csak gazdagodott és tovább fejlődött, de lényegében ugyanaz. A korporatív tagozódás szerintünk is a szindikátusok útján történék. Amíg azonban a korporáció mindenképpen egységes és kötelező, a szindikátus csak akkor, ha semleges, vagyis garanciát nyújt arra, hogy a szakmai és egyéni érdekek megvédésén kívül nincs ártalmára a keresztény világnézetnek. Ha erre nincs biztosíték, akkor a szervezkedők önként választhassák meg a nekik tetsző s immár különböző szociál-ethikai felfogásokon alakuló szindikátusokat, amelyek azután a korporáció egységében találkoznak. Formulába öntve, mindez a következőképpen hangzik:

1. Az egy foglalkozási kategóriában dolgozók névsorát a közgazgatási hatóság ellenőrzésével hivatalból össze kell írni és az illetőket nyilván kell tartani.

¹⁷ Azért egyáltalán nem lehet elfogadnunk Don Sturzo, az olasz néppárt vezérének vádját, hogy t. i. „a faszizmus lényegében a nagyipar és nagybirtok exponense.“ Ennek a nézetnek tarthatatlanságát jól kifejti *Andreas Posch*: Don Sturzo über „Italien und der Faschismus“ c. cikkében (Das Neue Reich, 9. évf. 30. sz.).

¹⁸ Lásd *Max Turmann*: Le développement du catholicisme social, Paris, 1909. 68—94. 1.

¹⁹ *Mihelics Vid*: Egy katolikus szociálpolitikus: Albert de Mun, Katholikus Szemle XXXIX. k. 136—146, 215—228. 1.

²⁰ Ugyanattól: A katolikus szellem Olaszországban, Katholikus Szemle, XXXVII. k. 393—408, 460—474. 1.

A lajstromba foglaltak kötelesek a foglalkozásuknak megfelelő szindikátusba beiratkozni, amelyet a törvényes kellékek fenforgása esetén az államnak el kell ismernie.

A szindikátusokat kategóriák szerint a korporáció foglalja össze, amelyet az állam jogi személyiséggel ruház fel és közjogi funkciókkal lát el. A korporációkba tömörült szindikátusok külön-külön bizonyos számú tagot választanak, akik együttesen a korporatív tanácsot alkotják. Ez a tanács intézi a termelés ügyeit, szabályozza a munkarendet s biztosítja az igazságosság és méltanyosság érvényesülését a termelés hozadékának elosztásánál. Egy szóval a korporáció fegyelmező, jogszolgáltató és kiegyenlítő hatalommal rendelkezik.

A keresztény szolidarizmus eme követelményének felel meg a spanyol korporatív rendszer, amelyet az 1926. november 27-iki királyi rendelet állapított meg: a szabad társulási jogon alapuló szakszervezeteket egységeden foglalja össze a kötelező korporáció.²¹

Arra a kérdésre, hogy a fasiszta szindikalizmus nem teszi-e lehetővé a katolikus munkásszervezetek csatlakozását, egyelőre bajos feleletet adni. Kétségtelen, hogy a fasiszta szindikátusok programja magában foglalja a tagok vallási, erkölcsi és kulturális nevelését is, de itt is az a nehézség, mint az iskolákban elrendelt kötelező vallásoktatásnál, amelyről az Azione Cattolica, az olasz katolikusok akcióbizottsága megállapította, hogy az idealisztikus életfelfogást tisztán az ifjúság nemzeti kötelességérzetének fokozására használja fel s mellékesnek tekinti a vallási és erkölcsi tetteket.²²

Csak ezeknek a fejtegetéseknek alapján érthetjük meg a keresztényszociális szakszervezetek nemzetközi szövetségének és az olasz katolikus munkásszervezeteknek állásfoglalását. Amíg azonban a fehér internacionálé szigorúan levonja a Rerum novarum elveiből a konklúziót,²³ az olasz katolikus munkásszervezeteknek természetesen mérlegelniök kell az opportunitási szempontokat is. A múlt év végén memorandumban nyújtották át azt a kívánságukat, hogy

²¹ Organisation corporative nationale, Madrid 1927., a spanyol munka-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium kiadása. Összesen 69 lap.

²² C. Müller: Faschistische oder katholische Kultur, das kulturelle Gegenwartsproblem Italiens, Das Neue Reich, 8. évf. 4. sz.

²³ A genfi nemzetközi munkakonferencián, amelyen a magyar keresztény szakszervezeteket e tanulmány írója képviselte, a keresztényszociális delegátusok az idén is a szociáldemokratákkal együtt a fasiszta munkásdelegáció elismerése ellen szavaztak.

a törvényesen elismert szindikátusokat tegye a kormány semlegessé s Rocco igazságügyminiszter, hogy a katolikusok csatlakozását lehetővé tegye, hajlott is erre. A minisztertanácsban azonban a fasiszta jelleg mellett döntöttek. Az Azione Cattolica ugyan ennek ellenére olyan határozatot hozott, hogy a kedvezőbb fejlődés reményében javasolja a katolikus szervezetek csatlakozását, de a katolikus munkásszindikátusok többsége megtagadta az utasítás végrehajtását. Mindenképpen a kisebbségi vélemény mellé kell azonban államink, amely a csatlakozást már egyszerűen azért is szükségesnek tartja, mert a nemcsatlakozás esetén a katolikus munkásszervezetek végképp összeomlanak,²⁴ Ez a szempont volt különben a döntő a szociáldemokrata vezérek pálfordulására is, A helyzet tisztázásához és valamelyes megoldásához lényegesen hozzájárulna az, ha a fasiszta kormány elfogadná a katolikusok most legújabbán tett javaslatát,²⁵ amely azt kéri, hogy a munkások egyszerre két szervezet tagjai lehessenek: a fasiszta szindikátusnak és a katolikus szindikátusnak. Ez a szindikális törvény módosítását tenné szükségessé,

A Carta ellen felhozható még, hogy miután minden alkotmány példájára maradandóságot igényel magának, legalább szándékában merev mozdulatlanságra kárhoztatja a szociális felemelkedését küzdő osztályokat, A keresztény szolidarizmus ugyanis a bérmunkát nem tekintheti végleges formának s a munkásmozgalom legfőbb feladatának éppen a javadalmazás mai rendszerének gyökeres megváltozását tartja.

Az olasz munkaalkotmány tanulmányozását azzal fejezhetjük be, hogy kétségtelenül nagyszabású és komoly kísérlet a szociális kérdés megoldására. Hatása előreláthatóan tartós lesz, még akkor is, ha gazdasági tekintetben a gyakorlati élet kikényszeríti módosítását s ha a gyakorlatban nem is tudja tökéletesen kiküszöbölni a munka és tőke ellentéteit. Úgy hisszük, a mondottak alapján az sem vonható kétségbe, hogy *a modern időkben igen bátor közeledést jelent a társadalomnak a keresztény elvek szerint való újjáépítéséhez.* Igazat kell tehát adnunk Mussolininek, amikor azt mondja, hogy a fasizmusban vannak olyan életelemek, amelyeknek egyetemes jellege nem tagadható s amelyeknek hasznosítása nélkül civilizációnk káoszba és romba dől,

Mihelics Vid.

²⁴ *Valenta*: Die standische Gliederung etc,

²⁵ *Conte Dalla Torre*: Der Weg der katholischen Aktion Italiens, Das Neue Reich, 9. évf. 40. sz.

AZ ADY-PÖR

A költészet a legtelhetlenebb művészet. Tartalma tágul, jelentősége nő. Nem is művészet már, sokkal több a szóbeli megelevenítés ügyességénél: nagy földolgozója a közösségben működő mindenféle erőknél, gigászi rezultáns, melyben az új társadalmi megismerés, a tudományos haladás, a világnézeti átgúródások először összegeződnek. Az írás művészete csak a sinequanonja az írásnak: kád, melybe egy mindenre kiterjedő figyelem a változó élet új szüretjét szűri. Más művészet is állást foglal és propagál, de a költészetet matériája: a gondolat is arra rendelte, hogy ügyeségből nagy, átfogó, szinte vallásos faktorrá nőjön. Különösen szembevető a költészet világnézeti, társadalmi és filozofikus átfűtöttsége a tizennyolcadik század óta, s nincs az a l'art pour l'art, mely ebben az útjában megállítsa. Egyre nagyobb feladat írónak lenni, épp mert az igazi írók egyre többre törnek. Az író villámcsapás, akinek a fényinél egy egész kor magára eszmél. Újságírás, bérencirodalom hiába degradálják a tollforgatót, az író egyre kérlelhetlenebbül, egyre nagyobb felkészültséggel iparkodik a szellemek tényleges kormányzatát megszerezni. Mi értelme ma már az úgynevezett mulattató vagy éppen művészkedő irodalomnak? Visszasülyedt a szobasportok, a dominó és a ping-pong mellé s az olvasóközönség is mind inkább azok felé az írók felé fordul, akik a kor kimagyarázatlan erdejébe vetnek fénynyalábot.

Félelmetes hatalom az író. Bírja a szuggerálás, megelevenítés egész pokolmasináját és ítélkezik az idő minden törekvése fölött. A magabaszállt század lelkiismerete ő, aki egyetlen vízióba foglalta a környező világot s egyetlen gesztusba gyűjti a tudat alatt lappangó vágyakat. Paradox szörnyeteg, aki a meglevőnek ellene szól s mégis a meglevőt fejezi ki. Előresodró akarat, aki a társadalom tehetetlenségének egész súrlódása ellenében fejezi ki a társadalom legbensőbb kívánságait.

S ha ez az író, társadalmi helyzete is más, mint a volt vagy a ma élő minnesängereké. Az írás tett, a cselekedet pedig változtatni

akar. A társadalom kialakult szervei azonban nem akarnak vagy lassabban akarnak változni s épp ezért szembekerülnek az íróval. A harc kétféleképp is egyenetlen fegyverekkel folyik. A társadalom funkcionáriusai kezében ott a vagyon, megszervezhetik a maguk ellenorgánumait, hatalmukba keríthetik az irodalmi életet, légióit állíthatják fel a szajkó tollforgatóknak, egy egész ellenirodalommal gázolják le vagy harsogják túl a magányos írókat. De az ő rovásukra is egyenetlen fegyverekkel folyik a harc, hisz az író oldalán van a szuggesztívó bűvészet s az új meglátás nagy ingere. Melyik fél bírja szusszal? Pillanatnyilag a társadalom állapotától, műveltségétől, politikai orientációjától függ, végső fórumon az író igazságától. Az igaz szó győz s ha az író állásfoglalása új fejlődésfokot jelent, a társadalom végre is kapitulál.

Az írósnak ilyen fogalmazása azt jelenti, hogy az írás felelősség. Még pedig felelősség a művészi portéka jóságán túl is. Az író felelős életérzéséért, világnézetéért, sőt politikumáért is. Egy íróval szemben nem az az első és utolsó kérdés: jól ír-e. Aki nem tud írni, úgy is csak firkál. Akinek nincs karja, nem vívhat. De aki vív, az ne lepődjön meg, ha a fedezetlen oldalára csapnak. A kritika nem tekintheti csak művésznek a művészt, azon egyszerű okból, mert nem csak az. Ha én egy piskótadobozban ekrazitot csempészek valahová, akkor nem foglalkozhatnak velem mint piskótáárussal, hanem mint ekrazitvívóval. A kifacsarodott és csökevényes világnézetek millió kicsinyes gáncsát szabadítja ez az igazság az íróra, mégis ki kell mondani, mert igazság s tarthatatlan épp előkelő irodalmároknak az a nébantsvirág álláspontja, hogy az íróban csak a vers vagy regény megírásának a szépségét szabad nézni, a mondanivaló társadalmi súlya mellékes. Én szét se tudom a kettőt választani, de tegyük fel, hogy más szét tudja: ez a felfogás az író súlyos megsértése. Ha az én mozdulatomban nem a cselekedetet, hanem a mozdulat tökéletességét becsülik meg, akkor én nem hős vagyok, hanem bohóc. S magától az írótól is gyávaság volna, fedezék mögüli gránátvetés, ha költészetének csak az esztétikai tartalmáért vállalna felelősséget. Az író igenis zászló és egyre inkább zászló lesz, aki körül a társadalomban szembeállt erők vívják meg élet-halál harcukat. S ezen nincs mit megrökönyödni. Az író maga keresi ezt a sorsot. Aki rettenetesnek találja, menjen el gombkötőnek vagy szonettfaragónak.

De tovább megyek. Ne higye senki, hogy a társadalmi szempont az írás aktualitásával elenyésző, másodlagos szempont, me-

lyet az esztétikának igazságot szolgáltató irodalomtörténet háttérbe szorít. Ha az irodalomtörténet az, aminek lennie kell: a nemzet nagy szellemi áramlatainak méltatója, sosem mondhat le az író emberi és társadalmi állásfoglalásának, egész ember voltának az értékeléséről. Sőt épp ez az emberi érték az írásban a maradandóbb. Mennyi hajdani esztétikai vívmány csügg a ránszállt műveken, mint értelmét veszített sallang, míg a társadalmi állásfoglalás tisztasága átillatozik századok távolán is.

II.

Az író munkásságának esztétikai értéke szétválaszthatatlan proféciájának társadalmi súlyától, a kettő együtt ítélnélhető és ítélnélendő meg: semmi sem bizonyítja harsogóbb ékesszólással ezt a tételt, mint Ady Endre hűsz esztendő s pöre, mely úgyszólván az egész magyar közvéleményt fölzaklatta és lábzan tartja s ismerve viszonyainkat, lábzan is fogja tartani soká. Elképzelhetetlen, hogy egy tisztán esztétikai hatásokra törekvő író a közvélemény ilyen föl-zúdulását válthatta volna ki s ilyen lelkes védőkre tehetett volna szert. Ady Endre egy pillanatig sem tartotta magát pusztá szöbűvésznek, esztétikai élvezetek játékos csihológjának. Ő az Isten szörnyetege volt, aki csodaként zuhant a magyar élet tengerébe, új lírával, új magyarsággal, új életérzéssel. Szavai, állításai, sürgetései állásfoglalásra kényszerítettek mindenkit, aki magyar dolgokon gondolkozott. Nem lehetett őt számba nem venni s nem lehetett elfelejteni. Halála után nyolc évvel élénkebben foglalkoztatja a közvéleményt, mint valaha. A vérbeli magyarság tömegeit is táborokra osztja, sírjához fölvonulnak a világnézetek s elmondják vád- és védbeszédüket. A társadalmi és irodalmi szempont menthetetlenül összeforrt úgy a filippikákban, mint az apológiákban. Akik a társadalom ellenségének látják, elismerő szavakra nyugőződnek költeményei nagy szuggesztív ereje előtt. Akik az író szeretnék megmenteni benne, a társadalmi gátlás gáncsait iparkodnak elhárítani a műveiből áradó szépség előtt. Akárhogy nézzük: Ady Endre mozgásban tartja a magyar szellemet s garanciák vannak, hogy a körülötte támadt harc nem lankadhat el, míg megnyugtató megoldását meg nem találja.

Ady nagyságát nem lehet kétségbevonni, mondja az Akadémia elnöke, kelleetlenül talán, de kényszerűlten s az Ady ellen szegzett „de“-k sorozatával a vissza nem nyelhető elismerés mögött. S e sok de mögött ott áll az egész hivatalos Magyarország, a hazafiasság, a

vallásosság és az erkölcs sziklaszirtjén. Biztos szirt, mely megkönnyíti az ítélkezést oly különös tünemény előtt, mint amilyen az Isten szörnyetege volt. Önökik nem kell szempontokat keresni Ady értékeléséhez. Ezek a szempontok készek és kérlelhetetlenek, a norma ember, az iskolakönyvekben tanított honpolgár szempontjai. Az emberiség sok ezeréves tapasztalata áll ezek mögött a szempontok mögött s ott áll a közelmúlt, melynek a tanulságát nem egész igazságosan, de elég egyszerűen így vonta le a hivatalos Magyarország: Féltre a zavaros fejüekkel és az ő bonyolult igazságaikkal. Az ember legyen hű az ősök ideáljaihoz s ne engedje meglazítani az ősi fundamentum gránittömbjét. S mivé törpül e gránittömbről Ady heroikus erőfeszítése? Egy bűnös ember, egy modern Catilina vergődésévé. Ady Haláltónak nevezte Magyarországot, melyet Petőfi Isten kalapbokrétájának tartott. Hitetlen volt s amikor Istent zsoltározta, a hitetlenhez zsoltározott. Vértörő volt és dorbézoló s az ifjúság előtt kívánatosá tette a vér fertelmességeit s ha gátat nem vetünk versei elé, kívánatosá fogja tenni a magyar paraszt előtt is. A Pénz istene előtt járt vitustáncot, holott nyilvánvaló, hogy nem a vagyon, hanem a becsület boldogít. Affektálta a megbánást s a háborúban defetista volt. Talán elő is készítette a hadsereg felbomlását, a lelkeket elcsüggesztő, sőt föllázító jeremiádjával. A szocialistákban látta Magyarországot megmentőit. Versekkel fütötte alá propagandájukat s aláasta a nemzet igazi hősenek, a feddhetetlen és férfias Tisza Istvánnak a tekintélyét. Átjátszotta az ifjúság szívét a zsidóknak, akik azután levizsgáztak az emlékezetes módon s velük együtt levizsgázott Ady Endre is, akinek a költészetéről nemzetellenes merénylet dicsérőleg megemlékezni.

Az ezréves és kihűlt gránittömb önmagához hű vádbeszéde ez s a hivatalos társadalmak általános-emberin egyforma szava. Csak-hogy rejtőzködnek itt másféle s nem-hivatalos társadalmak is. A kérlelhetetlen szó ellen hadd vonuljanak fel Ady fegyvertársai: a heterogén had, kiket Ady különös dedikációk ordóival rendelt el a maga seregévé. Féltreolva az illetlen közberikácsolókat, álljon elő innét is egy feddhetetlen férfiú, egy Babits Mihály, akinek fáj a magyar irodalmi élet egységének a megbomlása s a legtúlzottabb lojalitás hangjára is kész a múlt, sőt azelőtti századok megacélozott és megpatinásodott álláspontja ellen, ő, aki mint a Szépség papja állt eme harcos Ady oldalán (türelmesebben és a magyar múlt alaposabb ismerőjeként) bizonyos jogos védője lesz halott barátjának. Szíve mélyén talán undorodik a ráhárult feladattól. Mit

számít a pártok bolond tusája az örök Szépség lehellete mellett s mit fog számítani Ady kurucsága vagy istentelensége élete költeményének gyönyörű egysége mellett s egyáltalán: miért kell egy élet öncélúan kivirult virágát az idegen szempontok pergőtüzével agyonpaskolni. Meg fognak halni ő is és az Akadémia elnöke is s Adyból egyre inkább a szuggeráló szavak fenségé marad, kivetkőzötten mindabból, ami a kor hozzátapadt salakja volt. Mégis: a Szépség papja nem lehet hűtlen halott barátja emlékéhez s odaáll a jómagaviselet törzslapjának a rubrikáihoz, melyet az Akadémia elnöke s más akadémikusok oly kedvezőtlenül töltöttek ki s iparkodik új szavakat írni a hazafiatlan, a cinikus és az erkölcstelen helyébe, nem közönséges dolgozatban foglalván össze azokat a közismert érveket, mellyel Ady barátjai a nagy költő magyarságának prometheuszi földhözszegezetségét, erkölcsének a látszat-erkölcsnél mélyebb gyökereit, megbánásának megrázó erejét, akaraterejének szilárdságát szokták védelmezni.

S hogy a három Magyarország harmadik képviselője se hiányozzék, a gránittömb s a Nyugat álláspontja mellé odaáll a harmadik Magyarország püspöke is, felelős állásban lévő férfi, aki nem átalja az erkölcstelen bárd erkölcstelenségét kétségbevonni s egész könyvet szentel Ady emléke purifikálásának. Makkai Sándor a harmadik Magyarországot jelenti, amely a háború óta alakul, s csendes megfigyelők örseiből értelmes közbeszólók táborává válik. Ezek a férfiak teremtették meg az erdélyi irodalom hasonlíthatatlanul nemesebb szellemét. Ideát, a német maszlag és török áfium örvényében élő Magyarországon is találkozhatasz velük, orvosi rendelőkben, szerkesztőségi összejöveteleken, tanári szobákban. Itt még nem lettek a hangjukra, de már keresik. Titkos prófétákra esküsznek, fajiságukban rendíthetetlenek s mégis a kor szélesebb vizei iránt is érdeklődők. Kivétel nélkül magyarok és szerények, ők megértik azt a hevet, amely a magyarság egyik legmeglepőbb megnyilatkozását a megbélyegző jelzők tömkelegéből ki akarja vonni. Makkai Sándor a zseni szent önzésével, minden élményt és minden csodát magába sűrítő önszerelmével, indulatainak nagyobb kilengésével magyarázza Adyt, ezt a tüzes táltost, akiről mérd le élet és költészet bőségének véres tajtékát s a magasabb értelemben vett tanulság szekerébe is befogható szellem áll előtted, példa, aki nem követésre csábít, de megvilágítja az életet. Apológia a Makkai Sándor könyve is, de ugyanakkor portré, mely bizonytalán méltó Ady Endréhez. S ha hiányzik belőle valami: Ady Endre helye ez múlt és jövő határán,

az emberi és magyar szellem nagy áramaiban. Mert bizonyos, hogy vannak Adyban halhatatlanul túlélő elemek s vannak múlandók, a korhoz tartozók, esetlegesek. Ki írja meg Ady életének a szelektív kritikáját?

Bizonyal, akiknek a szívében remélt továbbélni. Ady körül még kavargó a háború előtti világnézetek harca, de távol e tusától egy másféle fiatalság robot másféle tusák elé, s talán épp ők viszik ereklyeként, szent szekrénybe rejtve, az Ady melléből kiszakított szívet s mindazt, ami e szívben halhatatlan. Az ifjúságot féltik Ady Endrétől, de az igazi ifjúság a kritika ifjúsága, mely életöszönével megéri, mi az, ami az ő életében felhasználható s elutasítja, ami használhatatlan. Talán lábatlankodnak itt másféle ifjúságok is, akik épp a hullamérgek iránt fogékonyak s a beteg ízeket érelik tovább, de mik ezek az Idő rostáján s az életösztön fiataljai mellett? Az Ady-kép tisztázása immár elmúlhatatlan. Ady nagy falat volt a magyar gyomornak, de nyugtalan ifjú, emésztő nedvek már bontják, erjesztik és fölszívják őt s mint üde, friss vér fog tovább keringeni a magyar szervezet elmeszesedett artériáiban. Az ifjúságban is alakul egy Ady-kép, nem a kikapott vádak képe s nem a rubrikás apológiáé. A hajós képe a tengerről, aki a gimnáziumi években bocsátkozott Ady élete költeményének akkor már befejezett vizeire s mint életbe álló férfi szállt ki róla, még tagjaiban a tenger különös ritmusával, de talpa alatt egy új szárazföld biztos érzetével. A mi életünkbe beforrta Ady költeménye, az érzelmek iskolája volt számunkra s családapák és jó magyarok és tiszta emberek lettünk, noha az volt. Mint idegen fehérjére a vér, fölforrta és lázas lett tőle a testünk, de legyőztük a lázat s Ady mint győztes immunitás, mint védő életerő él bennünk. Mi azt hisszük: Adyról nem is kell vitatkozni. Rekonstruálni kell az ő élete költeményének egymásbaoldódó hullámain, úgy, ahogy megírta, befektetés vagy kimagyarázás kísérlete nélkül s akkor kitűnik, hogy Ady Endre ma már történelmi jelenség, akinek a helyét a tulajdon gesztusai jelölik meg föllebbezhetetlenül.

III.

Ha vannak fátumos faluk, Érmindszent fölött végzetszél füttyöl. Nem, mert valóban végzetesebb más faluiknál, de mert Ady Endréhez ért s ami hozzáér, különös, fekete értelmet nyer, ha mindjárt egy egyszerű szilágysági fészek is. Még a Mindszent név is paródia a falun, melyen minden átok rajta van. Az Ér repedt árka, sülyedt

torony éjfélnélkor kongó haragja, a türk hordák dúlta Kotó: csupa Adyt jelentő jel a négy temető és az öreg Kunné faluja körül. A sósás parlag, másnak kergetősdi hely, Hágár bűnös rétje itt. Az egyszerű nádas iskola udvara az első s már szomorú szerelem tanúja, hol a följaj dúlt cintérium mézazaja közepette kis zsidó Gizellájával sétál Ady Endre, a bánatos lovag. S ha Zilahra adják, csak azért adják, hogy vér folyhasson a Terbetére. Szomorú iskola, hol a sok rajz, tan és szer közt gyönyörű s magába fulladt álmokon viraszt a szenvedő gyerekség. Szomorú kisváros, ahol őszi vásárnap délutánokon cselédek közt és delnőkről álmodva kuncsorog a didergős szívű diák. Éjfél után verő torony tövében látjuk őt első találkozására osonni. Gyöngye, szűzi legény, akinek mégis magára kell venni a vér nagy terheit s bukdácsolnia alatta egy életen át, előbb a zilahi éjben, azután a nagyvárad éjben s ki tudja, milyen éjekben nem, ahol talán a Mihályi Rozália csókja is ráakad, mérges csók, melyet semmiféle bűvszer sem moshat ki hanyatló, úri vériből. Évezres áloe nemzedék virága ez a fiú, labdatérről újra és újra nemjátékosává sorolt hetedik, akinek a szomorúságánál csak a vágyódása nagyobb. Ez a vágyódás hajtja őt ki, ki az elsülyedt utakra, melyeknek fekete ködös labirintjára oly szívszaggató távolokból hallik a szülői ház kisajtájának ismerős ki- s becsapódása.

Sötét színek ezek, de nem Ady Endre ifjúságának igazi színei. Árnyak, melyeket egy későbbi kora vert vissza rá. Fikciók a fikcióban. A költött élet költeménye a gyerekkorról. Ady Endre Parisban születik meg, a világváros nyugtató nyugtalanságban, ebben a modern Bakonyban, ahova keleti fájdalmát és nyugati vágyakozását, modern betyár, beleveheti. Mennyi boldog látnivaló! Szabad csörte-tés az élet titokzatos erdejében! S milyen jó messzi lenni! Messzi a hazától, melyről a nagyvárad szerkesztőnek csak rossz véleménye lehet. A keletről nyugatra tévedt lélek fájdalmas himnusza tör ki belőle, észak-dél közt cikkázó lelkek fájdalmánál is mélyebb és igazabb. A Napisten papja ő, utódja elhunyt keleti papoknak, akinek nyugatra kell jönnie, hogy imádhassa urát a Napot. Beteg pogány, egy pusztuló faj fáradt virága s mégis gyönyörű férfias virág. Egyszerre hajszol beteg csókokat s egyszerre szít új merész pogány örömeiket. Ady nem érzi a dekadens mámorhajsza s a pogány élet-szerelem ellentétét. Mindkettőnek közös magyarázata az ő keleti-sége. Nagyvonalú és korszerű gesztus ez s ott csírázik benne az egész Ady Endre. Téma, melyet a szenvedés nagyszónátája fog mondatokra bontani.

A muskátlis ablak igricei szörnyülködhetnek. A nyugaton áldozó pogány aligha áll meg a sablon-szerelem idilljeinél. Olyan szerelmet dalol ő, amelyet poéta még soha. Héjanaszt őszi avaron, egymást gyöttrő szerelmesekek húskapcsait, csókokat, melyeket nem szabad abbahagyni, önfeledkező temetkezést, hisztériát. Ez a szerelem kívüláll a norma-szerelem mértékein. Ebből nem fakad gyermek s mégis több, mint a nyárspolgárok gyümölcsöző csókjai. A Halál illata van rajta és Lédán, bolond parfüm, mely az életbálján megállítja a táncolókat. Ez a költő nem akarja tisztának látni az asszonyát. S ha fehéren kísért, befröccsenti gennyel és epével. Legyen is gonosz az az asszony. A legtüzesebb csók közt üzze el, hogy egy életre benne maradjon a félbeszakadt mámor. Nyers sebnek szegzett tüzes vas legyen. A szerelem extáziséért szereti őt. Pedig tudja, hogy boszorkány. Hadd legyen. A csókjai lehunytt szemmel adott csókok, akik egy távoli másiknak szólnak. Pótlék ez a Léda valaki másért és minden asszony csak pótlék lehet. Önmagát szereti az ember, a maga mámorát. Színpad ez a Léda, akin a szerelem tébolyát magának s másnak eljátszhatja. S ha akarja, nem a tébolyt játssza el rajt. Hisz a férfinak annyi nő felé nyúló mozdulata van. Máriától Veronikáig hajlanak el a férfikarok s Lédaboszorkány mindent jelenthet. Valamikor a lánya volt s ölébe hullva sírva kéri, simogassa, mintha az anyja lenne. Kell a nő, kellene az ő férfit kiegészítő mozdulatai, de mindenképp föltött kell a hiúság nagy cirógatása. Kellene a szemek, melyekben szépné láthatja magát: Apollónak a csúnya faunt. Így zokog fel újra s újra héják üzekedéséből a becézésre szoruló gyermek s az übermensch-szerelemből az árva férfi kétségbeesett asszonyhívása.

Nem szerelem ez, csak a szeretkezések köré font új ízű romantika. De a versek, amelyek átfülnek vele, új, soha-nem hallott dalok. Rögösek és mégis hajlékonyak. Minden szó önmagáért áll s kihúzatlan kő az egész épületében. Az egyre új formaleleményt mutató sorok mögött zárt, erős lélek áll s a szimbolizmus szokatlanul új ingere. Aki ezeket írta, figyelmet vár s ha Ady Endre, rögtönös behódolást. De Magyarország a vállát vonogatja s gúnyos megjegyzések csipős pipafüstjét eregeti az új bolondénak felé. Ady, a radikális szerkesztő, akinek nincs jó véleménye Magyarországról s ismeri Parist, ismeri a maga verseit s egy kicsit a hazai lira nagyságait is, fölháborodik. Mit csinál a Hortobágy barmai és gatyásai közt a poétának termett, nagyszemű, kúnfajta legény? Káromkodik vagy füttyörészik. Ady többet káromkodik, mint füttyörészik. Nagy halott

ugar ez az 1906-os irodalom s a költő szemében ugar az egész ország. Nyugat fáklója s új dalok kellenek ide, amire Pusztaszer is fölfüleljen. S amikor Dévénynél betörő verskötete ellen kórusban riad a nemzeti gránittömbön állók tiltakozó szava s a mindennél sértőbb vád: nem magyar, haragja nem ismer határt, ő nem magyar? Ősnapkelet ilyenek álmodta a magyart s kiknek nem az? Sváboknak, magyarkodóknak? Elgondolkozik a maga magyarságán és be akarja bizonyítani. Az ősi hétszilvafa mögött fősorakoznak Ond vezérig hajló ősei. S szétekint magyar jelenben s magyar múltban. Épp azért nem kell ő ide, mert vátesz és magyar. Neveket mond s mindenek előtt Vajda János és Csokonai nevét, akiknek épp szépségükért és magyarságukért kellett elpusztulniuk. Kis gazok fogják le itt az Isten növényét. A magyar messiásság a legsósabb könnyű. Minden merész álmodó befalazott diák itt s a vállalt kereszt értelmetlenség. Nem hiába vallatta ki a Dunát, ezt a vén folyam-rókat: félnemzetecskek temetője a Dunapartja, Magyarország is Haláltó, mely magábahúzza, kígyófejű halak zsákmányául a fölötte lengő ritka, szép és büszke madarat. Nincs végzetesebb fa a magyar fánál s nincs szomorúbb magyar Ady Endrénél. Kinőtt a fájából, parasztszályaként elaludt s krizantémfürttel ébredt lelke idegen ebben a szályának maradt világban. Hiába jön elé Ond vezér, nem tudja szeretni s mégis magyar, végzetes magyar, akinek újra és újra vissza kell hullania földobott kőként a földre, melyből származott. Prometheus, aki ellopta a Nyugat tüzeit s magyar szívek Kaukázusára szegezve, magyar sorsokkal bíbelődve éli többre rendelt életét, Mint a régi kurucok, magyarságáért üzelve, soha-soha vetett ágyban, száműzötten és földönfutón él s mint kopók üzte vad, vissza-visszaharap üldözőire. Hagynák egy pillanatra, elvérezne ő önként, de amíg a sarkában vannak, marnia kell. Muszáj-Herkules, aki dacból Herkules, kényszerűség fája, aki kellelten virágzik.

Hazagyűlölet s hazaszeretet paradox s mégis egymásból folyó elegye ez a magyarkomplexum s Ady nem fél az ellenmondásoktól. Fokról-fokra költi tovább az ő egyre bonyolódó életét s épp ez a kénytelenül-igaz magyarság egész költészetének legdúsabb tétele. Földhözragadtság és elkívánckozás, szeretet s gyűlölet bachi ellentétpontjai feleselnek egymással benne s együtt mégis egyetlen mély, magyar harmónia. S mintha a Muszáj-Herkules témája bujdokolna tovább a többi tételben is. Ki ez a mámorral, bor, pénz és halál istenségeivel küzdő, száz sebből vérző és mégis részeg torokra siető bíborpalástú és fekete arcú pogány, ha nem az üldözött magyar,

akinek a maga fölös túlságát kell folyton folyvást lecsapolnia és elfecsérelnie. Pusztuló nép jó vezéri mind-mind a bujaság bolondja, írja majd tíz év múlva, a halál előtt s nem gyönyörű mozdulat-e a kocsmasztalra könyökölt vezér, akinek a rögje kisajtott magyar rög, szemben az Ős-Kajánnal, aki az Ős Kain, az ablak alatt hosszú sorban elvonuló Hajnalok során tartó torban, céltalan magyar véret fecséreelve. Összetartozó, egymást kiegészítő komplexumok ezek: egyik oldalon a mámorok bíbor Istene, másik oldalon a halál nagy árka. Aki előtt a zeneszerszámos Bor-isten jár, Csönd herceget érzi a sarkaiban. Futnia kell egy mérges síp után, mert ha lemarad mögötte, mi marad: halál a síneken. Borzalmasan feladott dilemma: vagy a mámor s a mámor mögött ülő disznófejű Nagyúr, akiből a mámor erecskéi patakanak, vagy a halál, akivel az ember összebarátkozik, ha megszokja. Borzalmasan földadott dilemma, de Ady szépnek találta, különben nem adta volna föl s egy egész kor szépnek találta, mert ez a dilemma volt a poézise. Képzeltétek el a fekete és bíborlángok csapó nyelvei közt lobogó költőt, egyik kezével nőket, pajtásokat s a Pénz húzódozó Istenét híva ölelésre, másik kezében a halál csüggedt gesztusával s mindez a mi magyarságunk végzetes reménytelenségével megokolva: talán nem is annyira magyarsággal, mint egy különös kor különös romantikájával indokolható élőkép s ha már magyarságról akarunk beszélni, beszéljünk dzsentri romantikáról, mert bizonyos,, hogy Ady ennek a hulló osztálynak hulló gyermeke.

S vájjon hol fog megállni ez a bukdácsoló úzótt, akit egyszerre buktat mámore és magyarsága, de továbbhajt egy vad csakazértis életöszön? Talál-e nagyobb urat a Halálnál, aki mögötte s nagyobb urat az Életnél, aki előtte fut? Megtalálja-e a nagy Üldözött, aki előtt a Halál és Élet mint egyforma kis kuvaszok futnak, az ismeretlen Szabályt, aki egyszerre a Vigasztalanság s mégis a Kimérák istene? Ady Endre, mint annyi bolyongója a múlt századnak, váratlan a Sion hegy alatt áll s hitetlenül is hinni akar. Szüksége van egy Ős-Kajánnál hatalmasabb vitázó társra, valakire, akitől végső fórumon kérhet számon halált és életet. Miféle Isten az Adyé? Nem a zsoltárkönyörgés meghallgatója, aki az emberek ügyeivel bíbelődik. Őt-hat világot küld egyszerre semmibe s kérlelhetetlen folyamú, akár az élet. Nem szereti a túlságos jókat, a kanyargós eszűeket, de a zsenit mégis ő akarja, mert a zseni egy mélyebb és messziről jövő akarata a világnak, titok, mint maga az Isten. S ha fekete rózsa, az Istenért kell virágoznia s Istennek illik őt megvédenie a toladó

fiatal virágok ellen. Magát védi, ha őt oltalmazza. Úgy áll Ady az Istennel szemben is, ahogy a kedvesével szemben állt. Szeretett, mert szüksége volt a szerelemre. Hisz, mert szüksége van a hitre. A vallás szubjektív része kell neki, bele akar fúródni egy nagy ismeretlen ölse. S mint a kedves előtt is megjátszotta férfi s nő viszonyának minden gesztusát, Isten előtt is eljátssza a haragos számonkérőtől a megjuhászkodó, karácsonyi verset éneklő gyermek Isten hitéig Isten és ember minden lehető viszonylatát. Fikció ez az Isten s nem Ady életébe hajló valóság. De amint tágul, bővül a jelentése, összefoglalja az összes Ady-szimbólumokat, tisztább horizontot nyit az Ady-líra elé.

A fekete romantika kódéi oszlanak. Ady előtt megcsillan az élet, a mindenki élete. S ha a mámor a gőg fényűzése volt, alázatosság langy esője ereszkedik rá. Bánja a szomorúságát, hisz az élet vigadozásul adatott. Az embereket is szeretni szeretné s Isten egy csodálatos szeszélyiért egész életét odaadná. S mint aki akkor sejti meg a boldogabb partot, amikor az utolsó odavivő hajóról is lekésett, ifjúsága pózából kiábrándultan, szerelmében egyre halkabban, csodálatos, nosztalgikus versekbe kezd az elszalasztott boldogság után. Eszébe jut a falu, az áldott falusi kód, mely mégis gyógyít, eszébe jut a család s gyermeke álombölcsojót ringatva, a legmeghatóbb altatódalt dűnyögi, amit költő valaha dúdolt, őt a vér pokolfogata viszi s a betegség szeméremöve védi. Eljátszotta az; öregséget, amint eljátszotta a családot. Tátongó puszták struccmadaraként rosszalkodott, futott, csalt s éjjel fölriadván a rémület imája, az önmagán elrémülés jaj-jaj-jaj-ja sanyargatja. Megdöbben magán és szerelmes magába. Mellit verve mond szánom-bánomot s mégis szépnek látja az életét. Vezeklése közben is ódát ír magához. A keserűség ártatlan és áldott fia ő, aki csonkán is a legsodálatosabb élet. Ady Endre, a dac költője elérzékenyedett s túl az ifjúságon a jóakarát és szeretet veteményes ágyának érzi a szívét. Fekete veteményes ágy, de fekete a humusz is, fölbomlott levelek gazdag savaitól fekete termékenység,

Kire testáltassanak ezek a savak? Ha a ma elveszett, ki veheti el a holnapot? S ha a család elveszett, nem talál-e egy nagyobb családot a költő, melyet szabad és érdemes szeretnie? A Téli Magyarország lesz ez a család? Magyarország, melynek minden ideálja megunt ócskaság másutt. Új kísértet jár a földön s a világban megszaporohtak a Krisztusok, mint Florencben zápor után a gombák. Vörös nap kelt a világ fölé s a költő, aki szeretni és sze-

rettetni akar, a szeplőtlen tömeg beláthatatlan tengerét érzi. Ezeket még nem jegyezték el sors és fátumok, bátor újatkezdők, a holnap hősei. Mit tehet ő, az úri ősz gyermeke, szívében múlt és kor nagy szívfogásával? Szeretnie kell ezt a friss emberanyagot, amely imeg megindult világot hódítani. Elküldi nekik szívét; az új frigiditást. Talán nem az ő népe, de velük megy, ha vissza is lökik. Amit ő akart, zord magasság, nem érhet el. Egy érdeme lesz: látta a proletárokat, a Jövendő fehéreit. Úri viharból hozzájuk menekült, a Verejték katonáihoz.

Csakhogynagyon is magyar Ady Endre. Múltból kifutott hajójának idegen víz a vörös nap besugározta. Ódon, de virágos hajók után néz, magyar múlt hajóira, akik elkísérhetnék. A Hadak útján a magyar tradíció szövetségeseit várja, az új Csaba népét, minden magyart, aki a jobbat akarta. Vitéz Mihályt ébreszti, az Apáczai és Csere-sírokat nyitja, Kemény és Eötvös hitét riogatja, de zsoldjába fogadja Esze Tamást is, a hegyekbe szorult, fokosát viesorgató magyarság bosszús hőseit is. Fantasztikus sereg, amint fantasztikus a Dózsa György kurucainak a diskurzusa is, akik ettek a vezér húsából s mégis tudják, hogy előbb-utóbb megváltja őket a Dózsa trónja. Ez a századok mélyén égő tűztrón váratlanul megtalált szimbóluma az ő magyar tűzön pörkölt életének. Erről kiált ő új s kellemetlen szavakat a mai magyarság vezéreinek. Az indulatáttétel ugrásával ezeket látja felelősnek a maga életéért s minden elhibázott magyar életért. Mint hajdan a kisnemes Dózsa, a kisnemes Ady is kiáll a tavalyi cselédek elé, a szerencsés ritterek népe elé, akik ma gróf-sorból diktálnak. Mindenkit befogad seregébe, aki magyarnak vallja magát, de grófok nem jöhetnek vele. A Szent Lélek új karavánja vonul Úr-Hunnia ellen s csakhamar megtudjuk, kikből áll ez a karaván. Seregösszefogó dedikációk indulnak s olykor éppoly magyarságunk rovására kőborló ritterekhez, mint amilyen volt e grófok legtöbbször. Szegény Ady a Hózeás átkával száján, s e karavánnal maga mögött, vájjon érzi-e a német maszlag s török áfium egyre friss átkát. Mintha lankadna benne a tüzelő bizakodás, már megelégszik a tudattal, hogy pusztulás idején voltunk itt néhányan jobbak. S évek múltán a háború közepette szomorú epilógust ír politikuskorához. Mégsem, mégsem, mégsem sikerült föloldódnia a sokaság vágyaiban, külön hal, mint úr, ember és magyar. A szép humanitások csak játszottak vele, alapjában a rákosi, politizáló ősök ellenzékieskedő utódja volt, aki belekeveredett pártpolitikába, csalódott benne s dacosan különvált.

Mivé lett a gőgös héja-nász? Léda kitelt becsülete s egy kegyetlen elbocsátó üzenet után nők jöttek, akiknek eleve sem volt becsületük. Nagy Híd támos hajói, akik csak arra jók, hogy a háláig ringva vigyenek. Szerelem helyett temetkezések, nagy harcok helyett aggos várás. Cimboraság és szerelem bújja kertjeiben árván tekereg a nagy fogadkozások hérosz-Adyja. őszülő erdők rettegése van a szívében s még mindig nem szabad meghalnia. A kor, melynek gyermeke volt, a füledt várankozás, mámor, halál, béna vágyak kora nagyszerű finálét rendez gyermekének. Az Égből dühödött angyal dobol riadót a szomorú földre s véres szörnyű lakodalomba részegen indul a Gondolat. Ady elborzad a háború nagy tivornyája előtt s mégis őt igazolja minden rémség, az ő sebei fakadtak föl az emberiség testén. Az egész világ szóttja kibomlott s hogy összegubancoldott a szegény, maradék magyarság sorsa. Szomorúan hallja a bakanótát, öreg, nótás magyarok nótáját, akik talán ezer esztendő óta rohannak a halálba idegen érdekekért. Mesebeli Jánosok, akik a Mesevárosért gyürköznek, a maguk ügyénél fontosabb ügyekért verekszenek, idegen tályogokat gyógyítanak, míg a maguk sebe elüszkösödik. Szét fog szóródni a magyarság, de nem mint a zsidók, diadalmasan. Bennünket a világ kohója szív föl, elpusztulunk és templomot sem építhettünk. S ha marad hit, miféle hit marad meg ebből a végítéletből? Talán a hó alá bújt mag hite, vagy a Húsvét reménysége. Adyt a fináléban éri be a Szamaras ember, aki kriptákat pattant, az édes hitető, aki új és új Názárethet ígér a világ síró bízóinak. S mégegyszer rávillan Isten, a legjobb kísértet, akit mégis hinni kell, mert lehetetlen, hogy senkié vagy emberé az élet. Minden régi hang megtisztulva s ha lehet, még jobban megszorodva zeng föl Adyban. Az Ézsaiás margójára írt elégia mellé Petrarkára jegyzett ceruzasorok. S a mézárszékre vitt népnek, a pompás Kalotaparti magyarságnak kijáró ölelése mellé egy késve is boldogító szerelem méla fogadkozásai. Asszony jött, végre az ő fajából, akivel érdemes lesz megmaradni ebben a nagy dúlásban. Harsány szívvel indul el a keresésére s mire megtalálta, beteg és vásott ez a szív, de így is gazdag s az adhatás gyönyörűsége telíti. Nézz jól a szemembe, mondja a költő kedvesének, s csakugyan egy világ van ezekben a szemekben, rombadólt világ, amely romjaiban is szépség és harmónia.

S hogy teljes legyen az úri ősz sírós gyermekének az élete, a háború csúfos végét, a forradalmat is megéri s még futja erejéből

egy népéért aggódó üdvözlét a győztes elé: Ne tiporjatok rajta nagyot. Ne tapossatok rajta nagyot. És meghalt Ady Endre és meghalt Ady Endre kora.

IV.

Elmondtam Ady Endre élete költeményét s ahogy elmondtam: ítélet. Nem éreztem szükségét, hogy védjem vagy támadjam, dogmákkal szűrjam oldalba vagy az ő számára kitalált segédfogalmak kancájára ültessem. Azt a legbelsőbb tendenciát domborítottam ki és lepleztem le benne, amely költeményciklusait ihlette. S ha így rekonstruáltam az ő élete költeményét, rekonstruáltam az erőket is, melyeknek ő az összegez[ő]je, illetőleg megindítója. Midőn önmaga naprendszerének zárt egységét állítottam elő, már föl is oldottam őt a társadalom áramaiban, így tevén eleget az új kritika új irodalomhoz simuló követelményének, mely nem ismer külön esztétikai és külön társadalmi szempontot, csak a kettőnek szétoldhatatlan együttesét.

Adyt én három nagy áram örvényének látom. Az első egy ős magyar tendencia, mely ott lappang a magyar irodalom mélyén s Adyban foglalódott össze legelőször. A másik egy nagy európai koráramlat: a tizenkilencedik század második felének lehellete, mely Nagyvárad, Pest és Paris levegőjéből szívódott Adyba. A harmadik a vidám életszeretet árama, egy új magyar hellenizmus, amely Adyban született meg, hogy irodalmunkat mindinkább magának jegyezze el.

Bajos megmondani, mi az a magyar tendencia, amelyet Ady összegezett. Ízek bujkálnak a mi irodalmunkban, minden más európai irodalom ízeitől különbözők, s félig kifejezetlenek itthon is, összegezőre és kifejezőre várva, mint megváltást leső királyfiak. Az Ady magyar ízet akarod megismerni? Tedd egymás mellé Thaly kuruc-balladáit s az igazi magyar balladákat s keresd, miben különböznek. Szavalj el Berzsenyitől egy alkaioszi strófát s egyet Horatiustól s gondolkodj, mért egész más vers ugyanaz a mérték. Csokonai talán a rokkokó és Rousseau-költészet hibridje. Mért nem az? Mily remekek a Katona szaggatott dikciói, pedig jambusnak és szép beszédnek ugyancsak durva. S még Arany János is nem egy keresett és meg nem talált hangon vérezget, mint titkos belső seben, rejtett elégedetlenségen? Van a magyar szóban, a magyar versben, a magyar gondolatban egy önmagát szétrobbantó, göröngyösségében nagyszerű, tagoló elem, talán a legigazibb magyar elem, sötét

és gyógyíthatatlan, mint a székely balladák levegője, önmagát rögzítő hang, kijelentésszerű elhatározottság. Ezt a férfias erőt zúdította Ady a maga lírájába. Ahogy az Ábrányi sima, lendülő sorait széttördeli, kortárs fülnek szinte diszharmonikussá, de új, férfiasabb harmóniáktól feszülőbbé nekünk, úgy fűti vissza a nyelvet a Károli fordítások biblikus-magyar erejéig s úgy ad a kiejtett véleménynek nagy szívbenyiláló különállást, szuggeráló, konok befejezettséget. Duzzadó izmú szavait a strófa feszes vigyázza fegyelmezi fellebbezést és kiigazítást nem tűrő férfias mondatokra. Százados gyökerekkel magyar ez a vers, méltó edénye annak a részletek illetnára, kifejezésbeli simaságára nem néző, megint csak önmagát szaggató magyar tartalomnak, amelynek nem kell fölös lojalitással bizonyítania a maga valódiságát: a szervezet biológiája, a gondolatgyártás mechanizmusa eleve kizárja, hogy más is legyen, mint magyar, ő otthon van a magyarságban és úgy támadhat neki, mint fogadott gyerek rovasára mellőzött fiú igazságtalan szülőinek. S ha szidja a szüleit, bizonyos, hogy a vére az övék s igazabb, minden fogadott gyereknél. S majd ha ez a szülő, mint új Lear, rosszabb, de ékeesebbzajú gyermekeitől tönkretéve az ő ölébe esik, felejtethetlen fájdalomú szavai lesznek ennek a hízelegni nemtudó hím-Cordéliának, amelyek örökre megállnak a magyar szavak ormain, Berzsenyi és Bánk szavai mellett.

De ugyanaz az Ady, aki izmos és zömök, mint egy kovácslegény, legalább egy tucat versiben nevezi Apollónak magát, pogány istennek, a diadalmas élet szerelmesének. S csakugyan Ady lírájában talán az a legcsodálatosabb, hogy fogja sajátos magyar erőit, amelyek a nehézkesség erői is, vidám, nemes lendületbe. Ady versei ruganyosak és változatosak. Nincs a világirodalomnak változatosabb verselése, mint az övé. A nehéz, magyaros ritmusnak hajlást ad, játékos ügyességre kényszeríti. Egy párdúc játéka ez, aki erői elenyésző fölével játszik. Valóban apollói az ő költészete. Nem tudom mennyire tanította meg Adyt Kincs Gyula tanár úr, a zilahi görögprofesszor, de Ady kitalált magának egy görögséget, lírájában szakadatlan evoé hallik, nagy ujjongó üdvözet az élet felé. Aki él, mind-mind örüljön, mert az élet mindenkinek kivételes szent örömjön. A huszadik század igéi lesznek ezek s mégis ősi, görög igék. Az új magyar hellenizmus igéi, melynek talán az az Ulisszes-görög lesz az ideálja, akiről Ady is írt, a furfang és minden hányattatáson túlélő emberi ügyesség hőse. Áldásos pogányság, mely talán élelmes-ségre tanítja a fátumok népét, mely maga is Prometheusa az Euró-

pától elcsent tűznek. Áldásos pogányság, amely kinyitja a fülledt Európa ablakát is, derült és sugaras, homéroszi vizekre, amelyek a nyugőzetlen élet nagy lehetőségeit hirdetik. Kriptákat pattantó erők működnek ebben a világban s nem véletlen, hogy Ady a másik Istent, a Szamaras Embert, Húsvét istenét is egyfajta Apollónak látja, ő, aki Ézsaiással zokogott, kicsit már evangélista is volt. S némelyik versiben már-már úgy érzi az ember: azt a szent percet leste el, amikor a magyarság sírós őtestamentuma ígéretes új testamentummá válik.

S talán ha csak Paraszt-Apolló volna: paraszt, azaz ős, földnedveket hozó s Apolló, azaz e nedveket gyönyörű derült lobogásra oktató, áldásos magyar kettőségében minden kritika fölött állna Ady, elérhetetlenül, mint a nemzeti átlényegülés. De Ady a tizenkilencedik század gyermeke, a fülledt és histérikus századvégé, amely a mi századunkba és a mi országunkba is áthajolt, hogy olyan kivételes embert fogadjon histériája végső igazolásául, mint amilyen Ady Endre volt. Baudelaire- és Verlaine-hatásokat szokás rebesgetni. Az igazság az, hogy a kor, mely Franciaországban Baudelairet és Verlainet teremte, végre hozzánk is elcammogva, Ady elé ment Nagyváradig s elkísérte őt a háború örületéig, amely megint csak az ő histériájának a rángógörce volt. Ismerjük ezt a kort, hisz a mi korunk is, ha nem is a tetőkön, de a völgyekben. A vezető szellemek már elfordultak tőle, de lenn még az ő téveszméi irányítanak. A fekete romantika, a miméit szenvedély kora. Az embernek egyszerre kevés lett az élet ős, kialakult formája, az életnél többet akarja, sztereotip hókuszpókuszokat, melyekre rákeni: ez a mámor. Nagystíluséget keres és feledi, hogy az élet nagystílusége nem a gesztusok bachháns túlzásában, de belső vidám egyensúlyában van. Ady fölült a kor múzsájának, akit Démonnak hívnak, s ki mint megbomlott histérika odamerészkedett az élet szent arculata elé, hogy szélsőséges mozdulatokkal parodizálja az életet. Ez a démon sugallja a hazug hős pózát, a māmora gőziben botorkáló férfit, a részegségül nyelt bor és a temetésül falt csók hazug romantikáját a hazug férfiasság regényességét, a vérbajt s azon át a halált, mint sötét, hátunk mögött álló múzsát. Ne higyjétek, hogy Ady a költő, azért lett vérbajos, mert megkapta a vérbajt. A vérbajt az emberek igen nagy százaléka megkapja, gyógyítja s lesz tábeszes, de konzervatív világbölc. Ady-költő azért volt vérbajos, mert ingernek, szépségnek érezte a vérbajt, különös glóriának, amely költőhöz méltó. S ha az Ady-versben ott lappang-

nak az örök magyar erők és ott csírázik a magyar hellenizmus, bizonnyal ott kísért a démon is, hisztérikus kacajával, elcsuklásai-
val és szélsőségével. Vadházasság ez a költészet, a Paraszt Apolló
közt, aki talán a magyar líra nagy szimbóluma és a Démon közt,
aki ki fog rothadni a világból, mint kirothadt a rokkoló nyájasság
és a wertheri érzékenység. A város leánya ez a démon. A városé,
mely elfordítja a szemét a természet üde hullámszáról, absztrakt
utakra tereli a gondolkodást, a konkrét szemlélet színgazdagsága
helyébe szintelen, elvont eszmeláncokat állít, úgy hogy az ember,
ha költő akar lenni, tehát színesen akar szólni, színes maszkot
kénytelen keresni a gondolatnak, szó jelmez, melyben a vers színi-
padján megjelenhet. A szimbolizmus belülről kifelé erőlködő ma-
sinája ez, Csók kisasszonnyal, Hóvár bércekkal, kék rókával. Csi-
nált kosztümök a természetes ruhák helyett, karnevál az élet
helyébe. Minek a szimbólum, amikor ott a valóság? S még mennyi
„minek“ hozható föl e líra ellen, mely minden elképzelhető módot
fölhasznál, hogy ott is hatásos legyen, ahol a hatástalanság jobban
áll. Színszegénység pótlékául az allegória színei, a rímek túlerős
színei, a zenei figurák színei, a bizarr kifejezés, a feltűnő kompozíció
színei. Van valami életet pótló hatásosság az Ady lírájában, más
nagyszerű erők közé oldva, de mégis fölismerhetőn: valami a hisz-
térika túlerősre festett orcáiból. Ez a hisztérika fogja be a nagy
költő szemét, amikor az életet látni kezdi. Ez hajszolja a sokat
emlegetett rossz barátok közé. Ady érzi az időket, de nem ér rá
bevárni természetes táborát, a magyar parasztságot, amely talán
csak holta után állhat mellé. Az idő szalad s nekünk ott kell ágálni
a cselekvés ormain, gesztikuláló barrikád-hősökként, ha nem is
mindig a magunk s a jó magyarság intenciója szerint magyarázó-
nak szavaink.

Csodálatos örvény ez az Ady. Pontosabb kémikusok, akik nem-
csak a kvalitatív, de a kvantitatív analízis munkájára is vállalkoz-
nak, összekaphatnak rajta: melyik elem volt a több, melyik domi-
nálja a költészetét s az ő cívódásuk még soká ébren tarthatja az
Ady-pört. Minekünk elég az analízis ilyen foka. Kizsákmányolók
vagyunk, akiknek a hasznos felismerésre van szükségünk s csak az
értékes mennyiségét nézzük. Ami haszontalan Adyban, mitőlünk
hulladék maradhat, s ami halhatatlan, úgy sem maradhat hulladék.
Akárhogy gondolkozunk a lírájáról s többnyire nagyon jól gondol-
kozunk, egyet mindnyájan érzünk: Ady határtalanul megtágitotta
a magyar költéség jelentőségét. A költőnek nincs noli me tangere,

minden tárgy az ő hatáskörébe tartozik, nemcsak a művészet papja, de a társadalom haruspexe s a filozófia mágusa is. Ha lesznek még magyar költők s arra a helyre állnak, ahonnét a negyvenéves Ady hebegve és bénán esett le, ők sem adhatják nagy elődjüknél alább s nem menekedhetnek a szépszólás subája mögé. Ki kell állniok a mindenről formált véleményre felelő kritika jégesőjébe, halálra szántan, mint a nemzet nagy magábaszállásai, kik virágozva s mégis kísértetül járnak föl a társadalom apró kufárai közé. Az Illés-szekér, melyen Ady elvágatott, egyre kérlelhetlenebbül és egyre tisztább lángokkal fog égni elszánt utasai alatt. Ami Adyban mulandó, máris a múlté, ami halhatatlan benne, ifjú szívekben csírázik tovább.

Németh László.

FIGYELŐ.

A CSEH-SZLOVÁK ÁLLAM FELBOMLÁSA ELŐTT.

Nem a szociológia, hanem a gyakorlati politika dolga még ki nem alakult államszervezeti kérdések és reformok megvitatása, még sem mellőzhetjük, hogy ne fűzzünk néhány megjegyzést a Daily Mail angol újságvállalat kiadójának, Rothermere lordnak a trianoni békediktátum megváltoztatására irányuló sajtóakciójához s be ne számoljunk azokról a társadalomlélektani jelentőségekről, amelyeket ez a magyar közvéleményben kiváltott.

Az angol publicista nemzetének páratlanul biztos politikai érzékével látja, hogy a cseh-szlovák állam, e modern konjunkturális államchiméra a trianoni béke leghibásabb alkotása. Innen van, hogy a jogtalanságok ellen szórt nyilai szinte kizárólag Prága felé repülnek. A cseh állam — mondja Rothermere, — az a veszedelmes löportorony, amely állandóan robbanással fenyegeti Kelet- és Középeurópa békéjét. A csehek agilis külföldi propagandája, amellyel először a cseh-tót nemzetegység fikcióját, majd éveken át az állami konszolidáció látszatát a világbíró népekkel elhittették, nem képes többé az angol politikát elvakítani. Egyre többen látják, hogy a legfőlebb 6,500.000 főnyi csehmorva nép nem tarthatja örökös igában a tőle túlnyomó nagyrészben fajra, nyelvre idegen, más jellemű, más történeti múlttal bíró, gazdasági érdekei és földrajzi helyzete miatt elkívánczó civilizált, sőt részben magas kultúrát fejlesztett népek 7,110.000 főnyi tömegét. E „kisebbségek“ sokat hangoztatott loyálisát különös világitásba helyezi a 180.000 katoná állandó fegyverben tartása, amikor a háromszor és félszer akkora brit nemzet rendjét 128.000 katoná őrzi. A cseh állam szétesése valóban minden nap bekövetkezhetik s hogy ennek valószínűsége rohamosan nő, az igazán nem a magyar irredentamozgalomra, erre az ártatlan és naiv, de erőtlensége dacára is gondosan távortartott szellemi ostromra vezethető vissza. Mert a magyar sajtót kitilthatja a cseh kormány, de nem titkolhatja el, hogy az utolsó öt évben 100.000-nél többen vándoroltak ki a „felszabadított“ országrészből s nem csak kiüldözött magyarok, hanem 80%-ban a testvérnek híresztelt tótok, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy a bekebelezett régi magyar területek gazdasági tönkretétele még nagyobb mértékben vágja el a magyar gazdasági területre utalt tótság életereit, mint a magyarságét. De a cseh

állam belső kapcsait lazítja az az egyre közismertebb tény is, hogy ez idő alatt a magyar állam mind a közrend, mind pedig a gazdasági konszolidáció terén Kelet-Európa legrendezettebb államává lett. Belső életerejét mutatja, hogy e nagy önmegtágadást és erőfeszítést kívánó reformot a környező államok ellenséges gazdasági politikája és intrikái közepette hajtotta végre. Az angol közvélemény új orientálódása tehát nem szentimentális okokra vezetendő vissza, hanem természetes következménye annak a hagyományos angol külpolitikai szellemnek, amely a kontinens államainak egyensúlyát, az egészséges államalakulások békebiztosító útjait keresi és támogatja.

A magyar közvélemény satnya külpolitikai érzéke nem sok jót ígér a váratlanul jött külső támogatás kamatoztatására. Azt világosan látja a nemzet, hogy egyelőre nincs másról szó, mint a világgözvélemény egyoldalú tájékozottságának gyengítéséről, a magyar szenvedéseknek érdektelen, semleges oldalról jövő hangoztatásáról, ami bizonyosan hozzájárul annak a politikai atmoszférának tisztításához, amelyben eddig a kisentente gyártotta méreganyag csírájában fojtott el minden magyar panaszt és lehetetlenné tett minden jogorvoslatot. A társadalom minden rétege átérzi itt a Daily Mail akciójának jelentőségét s a sajtó egész skálája teljes készséggel rezonál a szokatlan hangokra. E tekintetben igen jellemzően csak egyetlen napilap mutat feltűnően hűvös magatartást, az a viharos múltú nemzetközi sajtótermék, amely épen most és épen ezzel bizonyítja be, hogy nem a magyar érdekek szolgálata, hanem a mindenek fölé helyezett anyagi érdek az, amely miatt szellemi harakirire vállalkozott a Massaryk államába való bebocsátásért. Ezzel szemben elég gyakran találkozunk azzal a jelenséggel, hogy komoly lapok is helyet adnak azoknak a lelkes, de naiv óhajtásoknak, hogy a határigazítás feltételül ragaszkodnunk kell a történeti határokhoz. Az természetes, hogy a magyar köztudatban mély igazságként él az a meggyőződés — évszázadok tapasztalatán s a sokszoros feldaraboltatás utáni *recreatio* tényén alapuló és beidegződött meggyőződés, hogy a leszakított részek a centripetális erő kényszere alatt visszafognak térni természetes központjukhoz, azonban a nagy politikai lapok, a közvélemény gyakorlati előkészítői még sem térhetnek ki az elől a belátás elől, hogy a közel évtizedes megszállás az elszakított részek egyes részein szélsőséges nacionalizmust fejlesztett ki s a nyelvi rokonság és a közös kultúra eszménye ma erősebb, sem hogy a kulturális és közigazgatási autonómiára és a szilárd állami kapcsolatokat nyújtó föderalisztikus elvnek a nem magyar ajkú lakosok egész tömege részéről való felkarolását engedné.

Biztató s a magyar közvélemény helyes érzékére valló, hogy az előbb még minden irányban megoszló figyelmű nemzet ma kizárólag a cseh állam likvidálását kívánja s a trianoni békeszerződés egyéb irányú megváltoztatásáról szó sem esik. Nem csak a legkisebb ellenállás irányában haladás fizikai törvénye érvényesül itt, hanem főleg az a belátás, a tömegeknél pedig a tudat mélyén rejtőző sejtelem, hogy a jövő biztosítása érdekében a nyugati civilizációt legjobban fenyegető, mert

bolsevista eszmékkel fertőzött cseh szellem ellen kell mindennek előtt fordulnia. A cseh állam demokráciájára hivatkozik s valóban nincs is híjában demokratikus intézményeknek. A tótok, magyarok és ruthének azonban már tudják, hogy a demokrácia tisztos köpenyege alatt a leg-önzőbb és legdurvább sovinizmus ölelkezik a nacionalista bolsevizmus-sal, amely *könyörtelenül* fojt el minden életakaratot, amely nem a szűkkeblű cseh államideál érdekeit szolgálja. Épen ez a könyörtelenség okozza, hogy a magyar konzervativizmus (amely azonban az utóbbi években a demokratikus szellemnek messzemenő engedményeket tett) kívánatosabb a kijátszott népek előtt, mint a folyton emlegetett cseh demokrácia. Az a cseh jelszó, hogy a magyar irredentizmus nem egyéb néhány magyar mágnásnak birtokai visszaszerzésére irányuló törekvésénél, aligha akad hitelre a földhöz juttatott felvidéki gazdatársadalomnál, hiszen ez is tudja, hogy Magyarországon is végbement a földreform, a hitbizományok reformja is napirendre tűzetett s Magyarországon mindenki tisztában van azzal, hogy a mágnásosztály esetleges önző törekvéseiért senki sem tenné kockára az elszakított honfitársaknak az óhaza iránt érzett rokonszenvét.

Nagy érdeklődéssel kell kísérnünk a magyar közvélemény további alakulását az igazságos határok megállapítása és a népszavazási eljárás mikéntje kérdésében. Minthogy a hivatalos külpolitika egyelőre hallgat s a felelőtlen hivatottak is alig érintették még e problémákat, a közvélemény egyelőre teljesen tájékozatlan. A *restitutio in integrum* lehetetlenségével körülbelül mindenki tisztában van s ezt a cseh állam felbomlása esetére sem tartják valószínűnek. Úgy látszik, hogy a tót népnek vallási és szellemi heterogenitásával számot kell vetni s meg kell különböztetni a cseh-morva államaghoz közelebb eső s a cseh gazdasági és kulturális szférába jobban bekapcsolódó nyugati tótságot attól a mindenképen Magyarország felé gravitáló keleti tótságtól, amelyet a cseh állam épen úgy lassú pusztulásra szánt, mint a magyarságot, amelynek ipara, bányászata mesterségesen elsorvasztatott, amely a határok elzárásával nem tudja többé felkeresni a nagy magyar alföldet, honnan évszázadokon át téli élelmét szerezte meg s amely betelepülése óta teljes harmóniában él azzal a magyarsággal, melyhez sok százados történelmi tradíciói, egész mentalitása, jelleme, erkölcsse és szokásai fűzi. A nép és a gazdasági érdekek különbözősége nyilván meg fogja kívánni, hogy a népszavazás területének megállapításánál is különbség tétessék a Kiskárpátoktól északkeletre a Magas Tátraig nyúló zárt nyugati-tót terület* (14.250 km² 890.000 lakossal s mindössze 40.000 magyarral) és a között a hozzánk húzó többi terület között, amelynek 47.800 km²-én 2,655.000 lakos él. E keleti részen az 1/3-ot tevő tót lakosság is érzi, hogy földjüknek, mely gabonatermő magyar alföld nélkül önálló állami létre nem alkalmas, valamiképen vissza kell kapcsolódnia

* E terület Pozsony megyében a pozsonyi járás nyugati felét, a malackai járást, Nyitra vm, miavai, nagytopolcsányi, zsámbokréti, pöstyéni, privigyei, szakolcai, szenicei, vágújhelyi járását és Szakolca városát, Bars vármegye oszlányi járását, Trencsén, Túróc, Árva és Liptó vármegyét foglalja magában.

ahhoz az államhoz, amellyel együtt biztonságot nyújtó határok között megtalálja boldogulása régi feltételeit. A tót nép évszázadokon át megőrizte nemzeti sajátosságait és anyanyelvét. A háború után a csonka magyar állam a szélsőségig vitte a nyelvi kisebbségek kulturális érvényesülésének biztosítását s ha tette ezt 9%-os nyelvi kisebbség javára, a Tátrák tövében lakó tótság sem fog kételkedni abban, hogy birtokába jut a teljes kulturális és közigazgatási autonómiának. Hiszen «nnek feltételei adva vannak a magyar államberendezésben, hol a kulturális autonómia úgy szólván teljesen ki van építve s a közigazgatási autonómia is demokratikus választási rendszer alapján szintén régi fejlődés eredménye.

OTHMAR SPANN ELŐADÁSA BUDAPESTEN.

A közgazdaságtan újabb irányai közül *Othmar Spann* bécsi egyetemi tanár elmélete keltett különösen erős érdeklődést. A kiváló tudós a Magyar Társadalomtudományi Társulat meghívására május 14.-én Budapesten, az Akadémia felolvasó termében „Individualistische und universalistische Volkswirtschaftslehre“ címen előadást tartott. E nagyhatású előadás gondolatmenetét, amely Spann elméletének vázát adja, röviden a következőképpen foglalhatnók össze.

A közgazdaságtan művelői még mindig nem méltányolják eléggé azt az igazságot, hogy a gazdasági élet jelenségeinek felfogása kétféle lehet: individualisztikus és univerzalisztikus vagy organikus. A szerint, hogy e nézőpontok melyikéből vizsgáljuk és ítéljük meg a gazdasági élet jelenségeit: más-más megoldáshoz jutunk.

Az individualizmus az emberi közösségben nem lát egyebet, mint önálló egyének egyszerű halmazát. A közgazdaságtan individualisztikus iránya az egyes gazdálkodókból, mint atomokból, konstruálja meg a gazdasági élet egészét. Felfogása szerint a gazdálkodó atomok összefüggése csak külső, egymásra hatásuk mechanikus, összeműködésük pedig éppenúgy kauzális törvények szerint megy végbe, miként a természeti jelenségeké. A közgazdasági gondolkodásnak ez az iránya tehát a közgazdaságtant teljesen a természettudományok analógiájára építi fel.

A gazdasági élet ilyen szemlélete a csere-t teszi meg a gazdasági élet centrális jelenségének. A csere fűzi össze az egymással érintkező gazdaságokat. A gazdálkodók tevékenysége a csere-lehetőségekhez: a piachoz igazodik. A csere lehetőségei szabják meg a termelés irányát és a termelt javak mennyiségét. Az egyes gazdálkodók munkájának sikere a piacon dől el; itt alakul ki a javak ára. Az ár alakulásától függ, hogy ki-ki mily mértékben részesül a nemzeti termelés eredményében. Tehát: a jövedelemmegoszlás problémája is áralakulási probléma, a termelő javak áralakulásának kérdése. Az individualisztikus közgazdaságtan tulajdonképpen a forgalom elmélete; szíve, veleje az ái elmélet, főproblémája: az áralakulás törvényszerűségeinek megállapítása. Az ide tartozó elméletek mennyiségi összefüggések megállapítására töreksze-

nek, mert a gazdasági jelenségek kvantifikálása felel meg ez irányzat atomizáló, mechanisztikus-kauzális felfogásának s egyben a francia-angol gondolkodásmódnak is, amelyből ez az irányzat kisarjadt.

Az individualisztikus közgazdaságtan a fiziokraták és Smith Ádám tanításaiban öltött először testet. Tanításaik nyomán meglehetősen általánossá vált. Számos kiváló képviselője van ma is. Ez az irányzat hatja át Marx tanításait is, aki — Ricardo nyomán — a javakban megtestesült munkamennyiséget tekinti az érték mértékének és a csere alapjának.

A gazdasági politikában az individualizmus alapelve a „laissez faire et laissez passer, le monde va de lui même,“ — Az állam a természetes rendnek — tehát a legjobb gazdasági rendnek — a kialakulását akadályozza, ha a gazdasági életbe avatkozik. E felfogás szerint az egyesek igyekezetét és az érdekek harmóniáját a szabad verseny biztosítja legjobban.

A gazdasági életnek ez a felfogása nem adja hű képét sem a történelmi fejlődésnek, sem a gazdasági élet mai állapotának. A történelem nem mutat fel olyan társadalmat, amely az individualizmus tanításait teljes mértékben megvalósította volna. Ma pedig elmélet sem akad olyan, amely az individualisztikus álláspontnak minden konzekvenciáját levonná.

Az univerzalizmus nem önállóan gondolt egyénekből, hanem az emberi társadalom egészéből indul ki, amikor a gazdasági életet meg akarja érteni és meg akarja magyarázni. Azt kérdezi tehát elsősorban: mi a gazdasági élet a társadalom szempontjából, micsoda része ez a társadalmi élet egészének?

A társadalom — az univerzalizmus nézőpontjából — nem belülről fejlődő és mechanikusan egymásra ható atomok (egyedek) halmaza, hanem az az élő, lelkeket formáló közösség, amelynek az individuum én-je nemesebb részét: szellemiségét köszönheti. A társadalom lényegében szellemi valami. E szelleminek egyes területei: a vallás, az erkölcs, a tudomány, a művészet, stb. Ezek a területek, amelyekben a szent, a jó, az igaz, a szép, stb. ősértékek jutnak kifejezésre, az ember céljait foglalják magukban. A célok megvalósításának eszközeit nyújtja a gazdasági élet, A gazdasági élet az eszközök világa; az a területe a társadalmi életnek, amelyből hiányzik az öncélúság. Bárhova tekintünk a gazdasági életben: eszközöket látunk mindenütt, amelyek nem magukban értékesek, hanem értéküket azoktól a céloktól nyerik, amelyek megvalósítására szolgálnak. Az eszközök csak utak a célok felé, lépcsőfokok, a célok megvalósításának előfeltételei, közbeeső célok.

A célok megvalósítása a valóság világában történik. Ez pedig az okok és okozatok világa. Céljaink megvalósításához fizikai, kémiai, élettani, lelki, stb. hatások kellenek. Ezeket a hatásokat az eszközök hozzák létre. Az eszközök tehát az ok-okozati világnak éppenúgy részei, mint ahogy tagjai a célok és eszközök szerves egészének. Az okok és okozatok végtelen hálózatának éppen azok a részei válnak eszközeinkké, amelyek céljaink megvalósítását segítik elő, A célra-vonatkoztatás (Zweckbezogenheit) ad eszközi minőséget az ok-láncolat egyes részei-

nek. Az eszközök az okok és értékek világának egyformán részei, ezért lehetséges egyaránt az eszközök kauzális és teleologikus szemlélete. Az eszközök kauzális szempontból való vizsgálata a technikusra tartozik; neki kell kutatnia: alkalmas-e az eszköz valamely hatás előidézésére. — A gazdálkodó pedig az eszközök felhasználását céljai szempontjából mérlegeli: érdemes-e az eszközt egyik vagy másik célra felhasználni; ha az eszközt erre vagy arra a célra felhasználja, nem kell-e más fontosabb cél megvalósításáról lemondania? A gazdálkodó mérlegelése tehát nem okozati, mint a technikusé, hanem célszerűségi (teleologikus, axiológikus, finális). Mérlegelésének alapja az a teljesítmény (Leistung), amelyet az eszköz a cél szolgáltatásban kifejt, amellyel a cél megvalósítását elősegíti. A gazdasági élet azoknak a teljesítményeknek szövedéke, amelyeket a rendelkezésünkre álló eszközök céljaink szolgáltatásban kifejtenek.

Céljaink szinte korlátlan számban jelentkeznek és állandóan szaporodnak. Az eszközeink mennyisége ellenben nagyon is korlátozott.

Nem valósíthatjuk meg összes céljainkat. Elsősorban azokat igyekszünk tehát megvalósítani, amelyek nagyobb erővel érvényesülnek, amelyek a célok hierarchikusan összefüggő rendjében magasabban állanak. Ezeket sem valósíthatjuk meg teljesen, hanem csak érvényesülésük arányában; vagy a gazdaságtan nyelvén: egyenlő telítettségi fokig. — Eszközeinket szüntelenül mérlegeljük, beosztjuk, rendezzük, céljaink fontossága és sürgőssége szerint. A célok kiválogatása, rangsorozása, stb. nem a gazdálkodó feladata. A gazdálkodó elfogadja a célok rendjét úgy, amint ez a saját lelkivilágában vagy a köztudatban kialakult, csupán eszközeit rendezi el, osztja be megvalósítandó céljainak megfelelően. A gazdálkodás az eszközök célszerű beosztását jelenti. A gazdálkodó e rendező, beosztó, mérlegelő munkájának eredményeként az eszközöknek olyan rendszere áll elő, amely a célok rendjének megfelel, amelyben minden egyes tagnak (eszköznek) a helye — a célok különböző érvényessége és az eszközök adottsága mellett — egyértelműen meg van határozva. Az eszközöknek csak egyféle kombinációja lehetséges, amely a gazdálkodó számára adott célokat legjobban szolgálja, amely valóban célszerű, a gazdaságosság elvének valóban megfelel. A közgazdaságtan univerzalisztikus (teleologikus) iránya az eszközöknek e célszerű, a célok érvényével egyértelműen meghatározott rendjét tételezi fel s olyan általánosan érvényes összefüggéseket (törvényszerűségeket) kutat, amelyek az eszközök célszerű elrendezésében szükségképpen megnyilvánulnak.

A gazdasági életnek teleologikus szemlélete nem az értékben és árban látja a gazdasági élet centrális jelenségeit, hanem a teljesítményben, vagyis abban a szerepben, amelyet a rész-teljesítmények (s ezek hordozói: az eszközök) a teljesítmények szerves egészében betöltenek. Ez a felfogás hatotta át a merkantilizmus gondolkodás módját; ez a felfogás nyilvánul meg részben a fiziokraták tanításaiban is, akik az egyes társadalmi osztályoknak a társadalom egészében betöltött szerepét (az egyes foglalkozások produktivitását) vizsgálták. Ennek az iránynak

hódolt a történelmi iskola, s ebben az irányban igyekeztek a közgazdaságtan fogalmi rendszerét felépíteni Müller Ádám és List Frigyes.

Mint gazdaságpolitikai irány: az univerzalizmus ugyancsak az egész helyezi előtérbe s az egyesek szellemi és erkölcsi fejlődését biztosító egésznek fenntartására és erősítésére törekszik. Vezetőelve nem a gazdasági szabadság, hanem az igazságosság, amely mindenkinek megadja a magáét érdemei (teljesítményei) szerint. Az egyén önállóságát azonban egyáltalán nem kívánja megszüntetni. Azt kívánja csupán, hogy a rész egészbe beletagolódjék; az egyes érdeke a közösség érdekének rendeltessék alá.

A gazdasági életnek ez a felfogása ad valóban helyet a gazdasági tevékenység morális megítélésének és juttatja világosan kifejezésre, hogy a gazdálkodás célja nem az áruk halmaza, hanem maga az ember.

Horn József.

A KÖZSÉGFEJLESZTÉS ÚJ MÓDSZERE.

A társadalom tömegesedési tendenciája, a városbatömörülés ugyan világjelenség, azonban olyan, amely másutt is aggodalommal tölti el a szociálpolitikuskokat. Mindenfelé azon iparkodnak, hogy a falusi élet színvonalát s ezzel a falú vonzó vagy legalább is megtartó erejét emeljék. S ez nem a fejlődéssel való dőre szembeszállás, hiszen a városbatömörülés nyilvánvaló okai csak bizonyos határig hathatnak s e hatások egyelőre sok tekintetben elértnek látszanak, viszont a falú munkájára is szüksége lévén a társadalomnak, a falufejlesztés épen olyan progresszív tevékenység, mint a város fejlesztése. A falú emelése az egyedüli természetes és célravezető gát a nagyváros hypertrofiája ellen; mert a nagy kulturális ellentét csökkentésével a város túlzott vonzóereje is csökken.

Bodor Antalnak, a Falu-szövetség sok tapasztalattal s a magyar viszonyok ritka ismeretével bíró igazgatójának *a községfejlesztés új módszere* címmel nem régen megjelent tanulmánya tehát pusztán tárgyánál fogva is komoly figyelmet érdemel mind a kormány illetékes tisztviselői, mind pedig a hazai szociálpolitika munkásai részéről. Valószínű, hogy Bodor tervezete eredeti formájában nem valósítható meg, sőt elvi elgondolásához is lehet lényeges módosítást kívánó megjegyzéseket fűzni. Bizonyos azonban, hogy a tervezetnek alapjában helyes, életrevaló magva van s nagyon üdvös volna, ha a belügyminiszter úr, akinek a különböző fejlesztési területeket harmonikus egységbe fogó hatásköre s az adminisztráció központi szervei feletti illetékessége a legalkalmasabbnak látszik a falufejlesztés felkarolására, mielőbb megvalósítaná belőle azt, amit lehet és amit érdemes.

*

De lássuk előbb a javaslatot. Alap gondolata: a községek *vetélkedést vágyát* állítsuk a tervszerű községfejlesztés szolgálatába. Neveze-

tesen tegyük lehetővé, hogy azok a községek, amelyek a következő négy év alatt a legnagyobb készséget mutatják a fejlődésre, *mintaközségekké* alakulhassanak s e végből a törvényhozás 1932-től kezdve 10 éven keresztül évente egy-egy község állami egyenes adóját, a föld- és házadókat 10 éves időtartamra bocsássa vissza az illető községnek azzal a kikötéssel, hogy azt jóváhagyott terv szerint a község fejlesztésére kell fordítania. Az adóvisszaengedés ügyében országos szakbizottság tegyen javaslatot, megállapítván, hogy a folyamodó községek közül melyik az, amelyik szellemi és anyagi erejéhez, valamint lélekszámához mérten a legszámottevőbb eredményt érte el gazdasági, községrendezési és szépítési, kulturális, egészségügyi és szövetkezeti téren. A tervezet adatgyűjtési jogkörrel is fel kívánja ruházni a szakbizottságot, s e bizottság hagyná jóvá a nyertes községek fejlesztési programját. A szerző nem csak a leendő mintafalvak, hanem a nemes versengésben résztvevő községek nagy tömegeinek fejlődését várja tervezetétől, ami országos fejlődést jelent. A tíz mintaközség az adóvisszaengedés 20 éve alatt összesen mintegy másfélmillió pengőt fordíthat beruházásra, ami az állam adóbevételének csökkenése szempontjából elenyésző, de egyébként is csak látszólagos, mert a fejlődő községek százainak növekvő adóerejében bőven megtérül.

*

Bizonyos, hogy a vetélkedési ösztönnek helyes irányba terelése, az utánzási ösztönnek utánzásra méltó mintaközség odaállításával való táplálása a nép lelkének ismeretéből fakadt, szociális tájékozottságra valló gondolatok. De várhatni-e a versenyben való részvétel kisarjadását ott, ahol az esély oly végtelen kicsiny, a beérkezési lehetőség annyira valószínűtlen, mint a Bodor Antal tervezetében? A városi szervezettel bíró községek nélkül is mintegy 3200 községe van a megcsontított országnak s a tervezet szerint 10 község, tehát csak minden 320-ik részesülhet adóelengedésben. Érdemes-e súlyos erőfeszítéseket tenni akkor, amidőn úgyszólván semmi reménység sincsen a győzelemre? Fokozza a reménytelenséget az érdemek kumulatív kívánalma s az, hogy immensurabiliákat, megállapításra alig alkalmas s a szubjektív mérlegelésnek tág kaput nyitó érdemeket kell a tervezett szakbizottságnak rangsorba állítania, ami lehetetlenséggel határos feladat s még ha igen ügyes, leleményes (de ugyanolyan mértékben költséges és körülményes) módszerrel és eljárással megvalósítható volna is, sohasem fog nyilvánvaló, tehát megnyugtató és a versenyre biztató eredményre vezetni. Ez a legelső és talán legsúlyosabb észrevétel Bodor Antal elgondolásával szemben, aminek logikus korrektívuma csak az lehet, hogy ne országos és egyetemes versenyek rendeztessenek, hanem szűkebb körű és az

* A bizottság tagjai: a földművelésügyi, kereskedelemügyi, népjóléti és belügyminisztérium, a mezőgazdasági és kereskedelmi kamarák, a Közp. Statisztikai hivatal, a közigazgatási és a műegyetem, a mérnöki kamara, az Omge, a Faluszövetség, a Gazdaszövetség, az orsz. jegyzőegyesület, az orsz. közegészségügyi egyesület, az Orsz. Központi Hitelszövetkezet, a Hangya és a Mansz egy-egy képviselője.

egyenlőkre korlátozott részleges versenyek, ami még nem jelenti azt, hogy a versenynek csak egyetlen térre (pl. csak az útépitésre vagy csak a terméseredmények emelésére) kell szorítkoznia. Ami a területi megszorítást illeti, a megye, de még inkább a járás mutatkozik olyan egységnek, amely itt célravezetőnek gondolható. A versengésnek itt megvan a hagyománya és megvannak a feltételei: úgy ahogy ismerik egymást a községek. Hazánkban most átlag 20—25 község van egy-egy járásban. Túl a Dunán több, másutt kevesebb. 20—25 községből álló tájegységet lehetne a verseny szempontjából összefogni. Itt érdemes volna sorompóba állani s a mintafalú is jobban kifejthetné környezetnemesítő hatását.

Noha kétségtelen, hogy az utánzás ösztöne nem csak az egyéneken, hanem a társas egységekben, szervezetekben is megvan s a fejlődésnek, az eredmények általánosulásának hatalmas eszköze, mert vágyat kelt és felbátorít, a tervezet e téren is csak akkor kecsegtet eredménnyel, ha az utánzás *feltételei* is adva vannak. Az, hogy a járás egy községe, amely a fejlődésnek legalább lelki, erkölcsi alapjai tekintetében előbb is szerencsésebb volt, az állam kedvezése következtében tíz éves beruházási program zavartalan keresztülvitelére nyer alkalmat, nem fogja emelni a szomszédos községek önbizalmát s talán még csüggesztőleg is hat, ha az állami támogatást méltánytalannak érzik a maguk elhagyatottsága miatt. Az állami segítyezésnek mindig megnyugtatónak kell lennie, különben erkölcsi javakat rongál. S csak akkor megnyugtató, ha nyilvánvalóan szükség van rá s nem jelenti más község megrövidítését. Bizonyára sokan ismerik nálunk annak a félszázadon át sokfelé üzött hibás politikának sajnálatos következményeit, amely az állami támogatás osztogatásánál a községek politikai állásfoglalását is, és pedig nem utolsó sorban, mérlegelte. Nálunk, ahol a kormányok nem ritkán évtizedekre rendezkednek be, ez a rendszer nagy fejlődési differenciákhoz vezethet, mert egyes községeket, sőt vidékeket hosszú időre elűthet a fejlődés eszközeitől. Nem volna kívánatos, ha a mintafalú-akció ismét azt a kínos érzést táplálná, hogy az államnak megvannak a maga kedvencei és a mostoha gyermekei. Ha egy egyébként igen jóra való község kétségtelenül igyekezete alapján (amely azonban anyagi erőt is feltételez) olyan sikereket ér el, hogy már csak a végső nagy erőfeszítés hiányzik ahhoz, hogy faluépítő és kulturális programját is megvalósítsa, hogy természetlagát megyei rekordig emelje, egyszerűen, hogy mintaközséggé váljék s a törvényhozás tíz évi adómentességgel ehhez is hozzájuttatja, ez inkább irigységet fog kelteni kevésbé szerencsés szomszédaiiban, mint utánzási vágyat, minthogy ez a lehetőség nincs nyitva előttük. Az, hogy elméletben nyitva volt, a helyzeten nem változtat. A segíty e neme lényegében jutalom volna, a jutalmazás pedig csak akkor hathat serkentőleg, ha elnyerésének lehetőségét széles kör érzi. A mindenben elsőrangú mintafaluk helyett talán helyesebb volna a fejlődés előmozdítását oly módon tenni intézményessé, hogy az arra rászoruló községek mindegyike részére elérhető legyen az adónak legalább részleges visszabocsátása, ha a község azt valóban hasznos (és épen a legsürgetőbb) beruházásra kívánja fordítani s a költségek egy

részét előzetesen összegyűjtötte. Egy szóval a *tíz* mintafalú helyett a falufejlesztés állandó támogatása volna a leghelyesebb program, anélkül azonban, hogy a vetélkedés és a jutalom mozzanata kikapcsolatnék az országos, de mégis vidékenként szervezett akcióból,

*

Azt lehetne az előbb mondottak ellen vetni, hogy hiszen ez nem volna más az állami segélyezés eddig is szokásos rendszerénél. A falufejlesztés valóban további- megszorításokat követel. Az államsegélyeket a városok és községek nem csupán a szükségletük és rászorultságuk foka, hanem részben súlyuk, befolyásuk szerint is kapják, ami azt jelenti, hogy a befolyásos pártfogóval bíró községektől eltekintve a kis falvak tömegei bizonyos mértékig háttérbe szorulnak a nagyobb, súlyosabb községekkel és városokkal szemben. Pedig azok kölcsönökhöz könnyebben hozzájutnak s adózóképességük is nagyobb, adóterhük elviselhetőbb, mint a falvak lakosságáé. A falufejlesztő akciónak az volna tehát a feladata, hogy e hátrányt ellensúlyozza. Ezért azokra a községekre kellene szorítkoznia, amelyek lélekszáma egy bizonyos maximumot (mondjuk 3000 lelket) meg nem halad s amelyek állami egyenes adója a megyei törvényhatóságok átlagösszegénél (mondjuk kerekszámokban: ahol 1—1 lélekre számítva 10 pengőnél) alacsonyabb. Így a versengő községek száma leesnék csaknem 2000-ig, mintegy 2 millió lakossal, akik az állami adó jövedelemnek alig $\frac{1}{6}$ részét fizetik. Ha tehát ezek részére vezetnénk be a segélyezés olyan módja, hogy e községek közül minden 20-ik részesülne a szükséghez képest 1—5 éves (tehát átlag 3 éves) adóvisszaengedési kedvezményben, akkor egyenlő érdemesség és szükséglet feltételezése mellett 60 év alatt mind a 20 község 3 évi adómentességet élvezne, s ez még sem jelentene a kincstárra nagyobb terhet, mint hogy évi állami adó jövedelmének mintegy 0.8% -át mintegy ösztöndíj formájában a legelmaradottabb falvagnak s ezzel az ország lakossága legjobban rászoruló K részének felemelésére fordítaná. Ha mintafalvak nem is támadnának, de volna verseny és takarékoság (az 50%-os helyi hozzájárulás előteremtésére), aminek nagy erkölcsi és szociális haszna is volna. E falusi akció azonban csak akkor vezetne a kívánt eredményre, ha nem vonna maga után megszorítást a rendes állami segélyezések terén és ha a szükséglet és érdemesség megállapítása melléktekintetektől, politikai és egyéb nem tárgyi befolyásolástól menten történhetnék,

Szombatfalvy György.

LEALACSONYÍTÓ VAGY SEM?

Az egyik fővárosi napilapban a budapesti kir. törvényszék felelővitei tanácsának érdekes megállapítása volt olvasható, Egy rágalmazást perben a tanács B.-né asszonyt, a vádlottat azzal az indokolással mentette fel, hogy *nem követett el rágalmazást*, amikor a panaszos M. úrról, nős férfiről azt állította, hogy barátnője van, *mert egy férfira ilyen rágogás nem lealacsonyító.*

Feltéve, hogy a lap híven közli az ítélet indokolásának lényegét, ez valóban érdekes és gondolatébresztő megállapítás. Egy-két gondolatot feljegyzünk ennek az ítéletnek a margójára, illő tisztelettel a független magyar bíróság iránt.

Tegyük fel, hogy B.-né asszony azt vágta volna M. úr fejéhez: „Maga adócsaló!“ Ha ez lett volna a panasz — vájjon hogyan ítélkezett volna a törvényszék? Érdekes lenne tudni, hogy vájjon ebben az esetben is megállapította volna-e, hogy Magyarországon ősi virtus lévén a fiánc becsapása, az ilyen ráfogás nem lealacsonyító. Avagy meggondolta volna, hogy a nálunk dívó közfelfogásnak ezt az aberrációját bírói ítélettel leszögezni és állandósítani mégsem kívánatos? Lévén az adócsalás a köz megkárosítása és egy ilyen ítélet után nyilván bátorságra kapna minden adócsaló.

Vájjon a „barátnők“ tartása nős ember részéről nem elítélendőbb-e, nem megvetendőbb-e, a köz szempontjából nem károsabb-e, mint az adócsalás?

Nem beszélünk arról, hogy olyan országban élünk, amelyben a legnagyobb egyház hívei a házasságot szentségnek, a házasságtörést bűnnek tartják. Ne beszéljünk arról, hogy a magyar büntető törvénykönyv „A szemérem elleni bűntettek és vétségek“ fejezetében szól a házasságtörésről és azt három hónapig terjedhető fogházzal bünteti. Csak arra gondoljunk, hogy mit vét a társadalom ellen a barátnóket tartó férj. Megrövidíti családját, jövedelme jelentős részét elvonja feleségétől, gyermekeitől. Gyökerében, nemzedékekre kihatóan megmérgező nyavalyák szerzését és hazahurcolását kockáztatja. Züllésnek, felbomlásnak teszi ki társadalmunk alapsejtjét, a családot. Mindezt megérik, megszenvedik a gyermekek, — a jövő társadalma, — súlyosabban, mint akármilyen adócsalást.

A bíróság bizonyára tudja mindezt és ítélete nem azt jelenti, hogy ő maga nem veti meg a barátnót tartó férjet, — hanem azt, hogy konstatálja, miszerint minálunk a *köz* nem veti meg. Ha a mi bíróságunk nem Budapesten ülne együtt, hanem teszem azt Észak-Amerikának valamilyik puritán városkájában, ahol a házasságtörő férj nemcsak erkölcsi halott, nemcsak közéleti szempontból bukott ember, de még boltját, irodáját is bojkott alá veti a közönség, — ott ugyanez a bíróság más-ként ítelt volna. De nem vagyunk Észak-Amerikában, hanem Magyarországon. Az itteni közfelfogást kell vizsgálnunk. Ebben az esetben nem a Lipótvárosét, nem is Budapestét, — hanem az ország közfelfogását. Bátran merem ajánlani, hogy szavaztassuk meg tíz millió magyarunkat arról a kérdésről, hogy gyalázatosság-e nős embernek szeretőt tartani a felesége mellett. A sok kishivatalnokot, iparost, gazdát. Tessék megnézni az eredményt! Nem is beszélve arról, hogy népünk nagyobb fele nő, akiknek a szavazata alig kétséges. Ezt az egészséges, józan közvéleményt tessék tekintetbe venni, — nem Budapest kaszinóinak, szerkesztősegeinek, kávéházainak közvéleményét. Ha ezt a közvéleményt tanulmányozza és figyeli a bíróság, ha innen merít adatokat ítélete kimondásához és nem az ilyen tekintetben többé-kevésbé megromlott városi-úri társadalmi rétegnek a közvéleményéből, — melyet Ő sajnos, sokkal

közelebről ismerhet, mint a másikat — akkor jó lelkiismerettel revideálhatja azt a megállapítást, amit a liberális pesti újság híre címévé tett. Azt a megállapítást, amit az egész hasonló szellemű sajtó csendes diadallal hirdet, kategorikus formában, a magyar bíróság tekintélyével szankcionálva, hogy: „*Nem lealacsonyító nő's férfira, ha azt mondják rá, hogy barátnője van.*“

Manapság, mikor tudjuk, hogy a trianoni Magyarország csak végtelenül fegyelmezett, egészséges erkölcsű néppel állhat meg ellenségei között, mikor keresztény renaissance-ról beszélünk, mikor erkölcsrendészeti szabályokat állítunk fel, tilalmazzuk a káromkodást, a ponyvaregényt, sőt beszédetjük a kirakatokból a milói Venus képét, most, ezekben az időkben igazán abszourdum, hogy ezer meg ezer műveletlen és félművelt ember olvashassa egy ilyen ítélet hírét, ami hatásában és végeredményében házasságtörésre való bátorítás és az erkölcstelenség igazolása. Bírónak éppúgy, mint a társadalom minden más őrének kell, hogy gondja legyen erre.

Caveant consules!

B. I.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Zsedényi Béla: A törvényhatóságok képvisellete az országgyűlésen. — A miskolci ev. jogakadémia tudományos értekezéseinek tára. 30. szám. 184 lap.

Zsedényi Béla szép munkája a felsőházi reform gerince gyanánt beiktatott törvényhatósági képviselletek kérdését hatalmas történeti perspektívából szemléli. Rövid 30 oldalon egyenesen mesteri vázlatát adja a magyar vármegye történetének. A vármegye történeti pályafutása a 48-as törvényhozással véget ér, azonban anélkül, hogy a dicsfény, amelyet évszázados alkotmányvédő múltja vont homloka köré, szétfoszott volna. Kossuth, a politikai vármegyéből kinőtt és ahhoz hű államférfi, a népképviselati alapra helyezett alsótábla mellett, a megreformálandó felsőtáblát a vármegye képviselőiből szerette volna összeállítani. A nagy reformátor mindazonáltal megállott a főrendek házának kapuja előtt s mint igazi néptribun, megelégedett azzal, hogy a küszöbről öröködjék magatartása felett. Zsedényi biztos kézzel mutat rá e mérséklet okaira, amelyek közül azonban mélyreható társadalomtudományi belátással a legfőbbnek és legjelentékenyebbnek a társadalmi erők érvényesülési harcát és a harc alapján mindenkor kialakult tényleges erőviszonyokat ítéli (50. lap). „A jobbágyság felszabadítása, a nemesség kiváltságainak eltörlése és a polgárság teljes bevonása a politikai jogok élvezetébe, oly hatalmas lépést jelentettek már önmagukban is, amely elvileg helyes, méltányos és igazságos volt, amely azonban még hosszú utat kívánt meg a társadalmi erők kiegyenlítésének a terén, — hogy az alkotmány szavainak tényleges reális tartalmat adjon. Lehetett volna-e és célravezető lett volna-e az alkotmány formája és a tényleges társadalmi erőviszonyok között, ily előkészítetlen talajon, ily hosszú alvás után, még nagyobb szakadékokat vonni? Megszüntetni a születés, a nagy vagyon és a tradíció minden erejét a törvények szavai között akkor, amikor azok a társadalomban és a mindennapi életben még mindig elvitathatatlan és abszolút tekintéllyel bírtak s a haladás és a nemzeti ügy ellenségeinek táborába kovácsolni, kívülről ható, ellentétes erőkké deformálni azokat az erőket, amelyeknek nagy része valószínűleg előbb-utóbb a nemzeti ügy szolgálatába volt állítható?” (51. lap)

Ugyanennek az oknak többé-kevésbé változatlan fennállása hozta magával, hogy a 85-ös reform ugyancsak túlnyomó mértékben meghagyta felsőházunkat a főrendek házában. A törvényhatóságok képviselétéért

azonban nagy harc folyt, nem kisebb férfiak vezetésével, mint Irányi Dániel, Szilágyi Dezső és Apponyi Albert. A törvényhatóságok ügye akkor, úgylátszik, legfőképp azon bukkott el, hogy a nemzetiségi elemek előnyomulásának veszélyét látták mögötte felrémelni. Zsedényi kimerítően és rendkívüli gonddal dolgozta fel a 85-ös reform körül mind az irodalomban, mind a fórumon lezajlott magas színvonalú vitát, amellyel megismerkedni rendkívül tanulságos már abból a szempontból is, hogy a jelenlegi felsőházi törvény valóban azokhoz a komoly javaslatokhoz nyúlt vissza, amelyek akkor nem juthattak érvényre.

Az országgyűlés felsőházáról szóló 1921. és 1925. évi javaslatok összehasonlító tárgyalása után, Zsedényi azt a kritikát ismerteti, amellyel az új kísérlet szemben találta magát, majd a külföldi analógiák rövid, de igen világos, áttekinthető ismertetése után a maga álláspontjáról veszi vizsgálat alá reform-jelentőségét. Verdiktje nagyban és egészben kedvező: „A törvényhatóságok felsőházi képviselője... megfelelő alapot nyújt a választás jogcímének az új idők szelleme által követelt érvényesítésére. Értékes elemeket emel a felsőház szervezetébe s bár ezek az elemek inkább a konzervatív erő támaszai, a szervezésnek ez a módja a demokratikus, sőt a republikánus elvekkel is összeegyeztethető. Kellő garanciák mellett minden irányban független és tekintélyes elemeket nyújt és nem veszélyezteti a felsőház állandóságát és folytonosságát. Mindenképpen alkalmas mód tehát... a felsőház jobb összekötésére.” (166. lap.)

Hasonlóan kedvező eredménnyel végződik vizsgálódása abból a szempontból, hogy a társadalmi erő- és súlyviszonyokban való eltolódás igazolja-e azt a nagy szerepet, mely ilyenformán a vármegye képviselőinek jut a magyar törvényhozásban. A háborúelőtti liberális korszak mind jobban és jobban elmosta a talajt az úgynevezett történelmi középosztály lábai alatt, anélkül, hogy kedvezett volna a magyar nép más gyökeres elemeinek. A háború és a kommunizmus az a két epizód, amely ezt a folyamatot megállítja. A háború, amelynek konjunktúrája talpraállítja a középbirtokost — és a kommunizmus, amely a magyar nép gyökeres elemeiben felszította a szunnyadó nemzeti öntudatot s ezzel ezeket a rétegeket újból összekovácsolta, közelebb hozta egymáshoz. „A középosztály a lezajlott események természetes reakciójaként legnagyobb részben a konzervatív gondolat jegyében tömörült, egészségesebb összhangot teremtve meg a földbirtokos, a tőkés és a lateiner elem között. Kapcsolatokat keresett és talált az érdekek közössége által a kiszegzákkal, de felfelé a főnemességgel, a birtokarisztokráciával és a nagytőkével is.” (173. lap.) „E társadalmi változások és erőeltolódások, amelyek a törvényhatóságok szerepében és azoknak vezetőelemei között végbementek, kellő magyarázatot adhatnak a törvényhatóságok felsőházi képviselőjére is. Mert a törvényhatóságokban ma valóban a középosztály viszi a vezetőszerepet, az a középosztály, amely a közös világnézet és nemzeti törekvések által összekovácsolva, ma a legjobb úton halad afelé, hogy a társadalom haladásának legfőbb tényezője legyen, mely nemzeti szempontból ma a legértékesebb elem, a magyar nemzeti gondolat gerince és lelke, s amely — a törvényhatóságok képviselői szervezetének még egy

radikálisabb reformja esetén is, — aligha fogja ezt a szerepét elveszíteni.“ (174. lap.)

A közigazgatás érdekei szempontjából komoly és súlyos helyekről tétegett az a kifogás, hogy a törvényhatóságok felsőházi képviselői politikát visz a közigazgatásba és már azáltal is veszélyezteti ennek érdekeit, hogy egyenesen akadályává lett a törvényhatósági bizottságok célszerű reformjának. Ez utóbbi kicsiny és a szakszerűség követelményei szerint szervezett testületeket kívánt volna, holott a törvényhatóság, mint választótestület szükségkép csupa monsztruózus alakulatban ölt testet. Hogy azonban ez az ellentmondás elhárítható, — habár a demokratikus átalakulás követelményeiből szükségkép következik, — mutatja Nagy Miklósnak szerzőnk által is ismertetett javaslata, amely a közigazgatás voltaképi vitelét a közigazgatási bizottságokra ruházná. A politizálás veszedelme egyébként különben is adva van a törvényhatóságok politikai jogkörével, amelynek érintésére azonban, mint arra Zsedényi hatással mutat rá, nem gondolhat senkisé. „A parlamentarizmus általános krízise, a politikai helyzetek bizonytalansága és a sajátos magyar viszonyaink, amelyek között a megyék erkölcsi tényező mivoltába vetett hit a megcsönkítés után még jobban megerősödött, de elszakított vármegyéinknek az elmenekült lakosságra még ma is ható eleven ereje is, amely lelkükben az összetartozás lángját szítja és a hitet lobogtatja: mind amellet szólhatnak, hogy e hatáskör ma még nemzeti érték.“ (184. lap.)

Zsedényi monográfiája nem csak mintaszerűen felépített alkotás, hanem egyúttal élvezetes olvasmány is, amelynek mennél nagyobb publicitást szeretnénk kívánni. Ilyen és hasonló szép műveknek komoly hivatásuk van a nemzeti önismeret épségben tartása és serkentése körül.

— l — z —

Werner Sombart: Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus. Zweiter Halbband. Duncker und Humblot. München u. Leipzig. 1927. S. 517—1022.

A „Társadalomtudomány“ 1926. évi utolsó számában ismertettük Werner Sombart nagy munkájának ötödik kötetét s most már az utolsó, hatodik kötetről is beszámolhatunk. Noha a nagy munka 1913-at tartja szemlélődése záró esztendejének, lépten-nyomon átnyúlik a háború utáni időkbe s amit a szerző ebben az utolsó kötetében nyújt, teljesen azt a benyomást kelti, mintha a mai gazdasági rendszer leírását adná. Még jobban megerősítik ezt a benyomást a könyv zárólapjai, amelyeken egyenesen már a jövő gazdasági életébe keres a szerző bepillantást.

Anyagának gazdagságában, szempontjainak bőségében, rendszerének teljességében méltó ez a kötet az előzőkhöz, az ötödiktől pedig előnyösen különbözik abban, hogy kíméletlenül nem vagdalkozik olyanok felé, akikkel behatóan nem foglalkozhatik. Egy eset ugyan előfordul (a 661. oldalon „a határhaszonelmélet részére oly szükséges“ lókereskedelemtől). Egyenesen jóleső érzést, a Canossajárás impresszióját

kelti az a fejezet, amely a tőkereprodukció idejével foglalkozik és meglepő megértést mutat *Böhm-Bawerknek* a termelési folyamat meghosszabbodására vonatkozó elméletével szemben. *Sombart* ugyanis elismeri, hogy a termelés haladása a termelési folyamat meghosszabbodásában is megnyilvánul, amennyiben a termelés haladása a tőkeeszközök szaporodásában jelentkezik, a tőkeeszközök előállításával eltöltött idő pedig a termelési folyamat tartamát megnöveli. Ezzel szemben époly természetes törekvés ellenben, hogy a termelési időszak hossza optimális legyen, tehát a viszonylag legrövidebb időt meg ne haladja.

Érdekes fejtegetései szólnak ennek a könyvnek a gazdasági folyamat átszellemüléséről, ami alatt a termelés racionáltságát kell érteni, mellyel *Sombart* egynek tekinti a lélektelelné tett üzemvitelt. A szelleminek és a lelkinék ez a szembeállítása igen eredeti, de a terminológiája nem látszik teljesen szerencsésnek. Az átszellemült termelésben ugyanis a szellemiség nem az üzemben tevékeny munkásoktól ered, hanem mintegy kívülről hat be az üzemmenetbe, a lelkes termelés ellenben az lenne, ahol az üzem szellemisége mintegy, a munkás lelkéből fakadna. A szellemiség tehát itt sem hiányzik, ellenben pusztá lelkiségnek minősül.

Hogy a könyvről rövid összefoglaló képet adjunk, meg kell említenünk, hogy a gazdasági folyamat elemeivel, a piac képződésével és az üzemek kialakulásával foglalkozik behatóan. Megállapítja *Sombart*, hogy a gazdasági élet minden fázisában egyre nagyobb mértékben érvényesül a szigorú észszerűség szelleme, a rideg "gazdaságosság követelménye. Ezzel függ össze, hogy a gazdasági élet személytelené válik s a törekvés megnyilvánul az egyenletes üzletmenet biztosítására, minden kockázat és konjunktúrás változás kiküszöbölésére. A gazdasági élet bonyolódottabbá válása ellenére is szervezettebb összefüggésekbe kerül, a messzemenő specializációt a kombinációk számos esete ellensúlyozza s az üzemi különválasztást a vállalati egyesítések esetei egészítik ki. Nagyon érdekes az, amit *Sombart* a koncentráció folyamatáról megállapít. Az adatok tömkelegével igazolja, hogy a mezőgazdaság kivételével minden gazdasági ágban tapasztalható az üzemek megnövekedése. Egyes kivételes esetektől eltekintve azonban nem a kisüzemek elnyomásával szaporodtak, illetve erősödtek meg a nagyüzemek, hanem csak a gazdasági élet új területeit hódították meg, tehát a kisüzemek állományát érintetlenül meghagyták és csak azt lehet megállapítani, hogy a kisüzemek fejlődésképesége, terjeszkedési ereje bizonyult kisebbnek. A koncentráció hite ellen a legátütöbbs bizonyossággal a kereskedelem szolgál. Viszont egyedül a jegybankok azok, amelyek a marxizmus koncentrációelméletének eleget tesznek. És még ez az eset sem alkalmas a marxizmus várákozásainak igazolására, mert a jegybankok koncentrációs folyamata nem a gazdasági élet spontán fejlődési eredménye, hanem a törvényhozási beavatkozás ténye.

Nagyon tanulságosak a könyv összefoglaló fejtegetései. Megállapítja *Sombart*, hogy a kapitalizmus, mely a múlt század nagy népszaporodását s a keletkezett nagy néptömegek gazdasági elhelyezését lehetővé tette, egyáltalán nem uralkodott kizárólagosan a közelmúlt idők

folyamán. Mint kapitalizmus előtti gazdasági szervezet megmaradt ugyanis a kézműipar, a parasztgazdaság és keletkezett egy új kapitalizmusmentes szervezet is a szövetkezetekben. Ezenkívül a közgazdasági szervezetekről, az állami és egyéb közcélú gazdaságokról sem szabad ám megfeledkezni. Amint pedig ez volt a helyzet a múltban, a jövőre nézve se várható a kapitalizmus kizárólagos uralma. Másrészt arra sincs semmi okunk, hogy a kapitalizmus csődjére legyünk felkészülve. Ellenkezőleg. A kapitalizmus és a szocializmus kölcsönös mérséklése mellett a kettő közt látszó szöges ellentét is elenyészik s a végén valószínűleg közömbösnek mondható, hogy az uralkodó gazdasági rendszert kapitalisztikusnak avagy szocialisztikusnak akarjuk-e nevezni.

A szociológiát *Sombart* munkájából a zárófejezeten kívül különösen érdekelhetik azok a kedves és finom megjegyzések, amelyeket a szerző a divatról tesz. A divatnak a mai gazdasági életben betöltött nagy szerepét, mély szociálpszichológiai jelentőségét igen szellemes fejtegetések teszik szemléletessé.

N. Gy.

Massis, Henri: Défense de l'Occident. Paris: Plon 1927. 281 p.

A fegyverek világháborúját felváltotta a gazdasági világháború. Ma azonban már mind világosabban bontakoznak ki ezzel összeszövődve egy új, minden eddiginél apokaliptikusabbnak mutakozó küzdelem körvonalai: a szellem, a világfelfogás, a különböző civilizációk egyelőre inkább csak tollal és szóval, de az ébredő Ázsiában ma már vérrel is vívott világháborúja.

Henri *Massis* a szellemi világháború e képét rajzolja meg kétségkívül erősen dokumentált könyvében, de mindjárt hozzátehetjük, a franko-román kultúra és a francia nacionalista politika egyoldalú szemzőgéből. Szerinte Nyugat civilizációja s ezzel magának az embernek a sorsa forog veszélyben. Az európai egység, amely már a reformáció óta felbomlott, 1914-ben fizikailag is szertehullott. A háború a politikai eszmék mellett az erkölcsi eszméket is kompromittálta és Európának ennek folytán bekövetkezett belső meghasonlása meggyengítette tekintélyét különösen az ázsiaiak szemében. Azokat a jelszavakat, amelyekkel a zsoldosokat verbuválták a civilizáció és a jog védelmére, most ellenük fordítják. Ázsia hirtelen fellobbant szellemi renaissance-a megteremteni igyekszik egységét az európai ember ellen és egyben kikeresi a leggyengébb ellentállási pontokat, hogy intellektuális, politikai és misztikus eszméit ezeken átömlesztve, ily módon is megingassa Nyugat alapeszméit. *Kelet támadása a latin örökség ellen természetes szövetségesekre is tált azokban az európai nemzetekben, amelyek csak mesterséges vagy tökéletlen módon tartoznak a nyugati kultúrtesthez.* Így elsősorban *Németországban*, amely a görög-latin kultúrát nem szívta fel a maga teljességében, civilizációjának nem lett alapvető értékévé és így nem eshetik nehezére civilizációja formájának megváltoztatása. Végzetes bukásában tehát újra felveszi az érintkezést szellemi rokonával, az

ázsiai szülőfölddel arról álmodva, hogy miután szétrombolta a romani-
tást, amely legnagyobb intenzitását a francia gondolatban érte el, új
Róma legyen, amely fegyelmezi a keleti új messzianizmust mint fővá-
rosa az óriási Euráziának. A német bölcelet és irodalom vezérszellemei
hirdetik a latin civilizáció csődjét. *Th. Mann*, *R. E. Curtius* és *Rathenau*
állapítják ezt meg, de *Spengler* és *Keyserling* már vezetik azt a szellemi
átalakulást, amelynek nyomán az egész, új humanításra, új életformákra
vágó fiatalság Ázsia és titokzatos lehetőségei felé fordítja szemét.
Spengler hirdeti a történelmi fatalizmust, az ember klasszikus vagy racio-
nális eszméjének tagadását, illetőleg megsemmisítését és így megszaba-
dítja a német gondolkodást a humanista, a latin kultúrától. *Keyserling*
a dolgok elveszett értelmét Kína és India ősi
könyveiben véli feltalálni és a „Bölcsesség Iskolájában“ a
hindu yoghik metódusa szerint hirdeti az „interiorizáció művé-
szetét“, a belső lelki élet szükségességét. De *Spengler* hirdeti a német
nemzeti szocializmus idejének elérkezését is és *Keyserling* a metafizikai
öntudat győzelmében látja Németország politikai misszióját. Ugyanezt
a jelenséget még élesebben látjuk *Oroszországban*, amely két évszázá-
dos kísérlet után visszatér Ázsiához és feltámasztja Kelet népeit azon
civilizáció ellen, melynek csak az erőszak hatása alatt adta meg mag-
gát. Az orosz életmódjával, nomadizmusával, a katolicizmustól élesen
elváló ázsiai típusú orthodoxiájával mindig közelebb állott Ázsiához,
mint a Nyugathoz, amelynek kultúráját a Romanovok reá akarták kény-
szeríteni. A bolsevisták döntötték végül el a „nyugatosok és a szlavo-
filek“ harcát utóbbiak javára, amennyiben megvalósítani törekednek
Dosztojevszki elgondolását, aki Ázsia orosz vezetés alatti szervezésétől
várta a nemzeti újjászületést. És ennek az új „scythismus“-nak épü-
gy vannak adeptusai a *Dosztojevszki* független kereszténységét propaganda
eszközüül felhasználó bolsevikiek, mint a *Trubeckoj* herceg vezetése alatt
álló emigráns „eurázisták“ között.

Az orosz-bolsevista és a germán-protestáns eszme, mint szeparált
társadalmak képviselői egyesülnek a katolicizmus gyűlésében. Szlavo-
filek és reformisták a hegeli iskolára támaszkodnak, bolsevisták és
eurázisták *Hartmann*, *Spengler* és *Keyserling* tanítványai. Ázsia előfu-
tárai pedig, a *Tagorék*, *Okakurák* és maga *Gandhi* átvesszik az európai
tanítások legrombolóbb elemeit, s a hindu vallásban és a kínai erkölcs-
tanban keresik a megoldást a szomorú állapotban tengődő nyugati tár-
sadalom számára. A yoghik és védák Indiája, a politikai és vallási anar-
chia országa semmire sem taníthat bennünket, annál kevésbé, mert a
hinduk mindig idegenek maradtak a valódi emberi érdekekkel szemben.
Tagore rapszódiai és *Gandhi* tolstojánus evangelizmusa mögött azonban
— és ebben mutatkozik az ázsiai szellemi előtörés politikai veszélye —
teljesen kifejlett politikai koncepció rejtőzik; az 1905 óta Japán veze-
tés alatt kialakulóban levő pánázsiai Szövetség jövő tervei, amelyet je-
lenlegi vezetői egy japán-kínai-orosz szövetség formájában gondolnak
el, de bolsevista külpolitikuskok ebbe már Németországot is bekapcsol-
hatnak vélik. A nyugati szellem krízisének valódi bűnösei mégis azok a
pszeudo-orientalista modern esztéták és teozófusok, az ázsiai rousseau-

ismusnak, az okkultista esoterizmusnak azok a hirdetői (Maeterlinck, Romain Rolland), akik mindent inkább elfogadnak, mint Krisztust és az inkarnációt. De előmozdítják az ázsiai szellem terjedését azok a nyugati bölcséleti téves eszmék is, amelyek a relativista agnoszticizmustól kezdve Bergsonig és Keyserlingig sok megegyezést mutatnak fél az ázsiai bölcsélettel. Pedig nagy szakadék van a két bölcsélet között, különösen a lét metafizikai fogalma körül, valamint az emberről és annak a világegyetemmel való kapcsolatáról szóló tanokban. A keleti bölcsélet megállapítja a személy és tárgy, az egyéni lélek, az ember és Isten azonosságát, tehát az ember személyiségének felbomlását, a nirvána erkölcsi és értelmi pesszimizmusában való elmerülést és így gyökerében öli meg az ember aktivitását. Nem alkalmas tehát a társadalom organizálására annál is kevésbé, mert Ázsia sohasem jutott el a jog és törvény európai fogalmáig. A kereszténység ezzel szemben hirdeti az örökké való személyes Istent, az embernek a természettől szeparált egyéniségét, a mind magasabb cél felé való törekvést. Számára az ember egyben a társadalom. Az abszolút jóban és az igazságban való hitéből kiindulva megalkothatta magát a jogot és igazságot. A keresztény társadalmak bizonyos munkásság eredményei, amely szülője energiájuknak, erejüknek és rendkívüli aktivitásuknak; oly jelenségek ezek, amelyeket az ázsiai, az egyetemes lélek kontemplációjában elmerült fajok sohasem ismertek. Nyugat egész erkölcsi, társadalmi és politikai élete a görög-latin kultúra örökségébe öltöztetett zsidó-keresztény monotheizmusból származik, amely a hangsúlyt az élet összes megnyilvánulásaiban mutatkozó egységre, a személyiségre és a lét végességére helyezte és egyben minden jelenségnek megjelölte a helyét és határát. Az észszerű élet jogos határain belül az ember élvezheti az igazi szabadság isteni adományait, rendelkezhetik önmagáról és cselekvéseiről. Korunk szellemi állapota a tudományos materializmus, determinizmus és más naturalista bölcséleti irányok után a teljes felbomlás jeleit mutatja. A racionalizmus átcsap az irracionalizmusba és ma bizonyos fékevesztett spiritualitás uralkodik. A nyugati ember számára ebben az állapotban, amely Gandhit arra a kijelentésre kényszerítette, hogy Európa nem keresztény, a legsürgősebb szüksége van arra, hogy újra definiálja önmagát. Telve mindennemű ellentétekkel, hiányzik belőle a rendező igazság. Az így felvetődő probléma elsősorban lelki természetű és egyetlen helyes megoldása a görög-latin civilizáció helyreállítása, a materiális világfelfogás megváltoztatása és a rekrisztianizációban keresni a kelettel való kibékülés útjait. Tehát tulajdonképpen a középkori ideált, a tökéletességet és egységet kell szembeállítanunk a modern ideállal: a „haladás“ és a megosztó erők eszméjével. Ma már sokan fordulnak e nagy kor felé, mely egy hitben egyesítve Európát egységes kultúrában egyetlen néppé egyesítette. A feladat tehát visszatérni a középkorhoz csak azért, hogy ott oly szilárd kiindulási pontot keressünk, amelyből tovább haladhatunk.

Ez a kis, de gondolatokat, különösen pedig vitára alkalmas anyagot halmozó könyv már csak azért is figyelemre méltó, mert összefoglaló és iránytmutató jellegénél fogva vész jelként hat a készülő

világ vihar előtt, amikor minden jel arra mutat, hogy a világháború csak bevezetője volt egy olyan korszaknak, melyben az az eldöntendő főprobléma, hogy vajjon sikerül-e a meggyengült latin-keresztény kultúrának megvédelmeznie uralkodó állását elsősorban a szunnyadásából felébredt és támadásra felfejlődő ázsiai szellemmel szemben.

Niklay Péter.

Dr. Theo Surányi-Unger: Die Entwicklung der theore-tischen Volkswirtschaftslehre im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts. Jena, Gustav Fischer kiadása, 1927 XIII + 320 lap.

Surányi-Unger Tivadar kétségkívül egyike a legtermékenyebb és legtehetségesebb közgazdasági íróinknak. Csak múltkoriban jelent meg a filozófiai eszméknek a közgazdaságtani elméletekre gyakorolt hatását részletesen nyomozó nagy munkájának második kötete s íme már megint új könyvvel gyarapítja az irodalmat. Voltaképen előbbi művét folytatja tovább némi időbeli űrt hagyva, de másrészt ugart is szántva fel, amennyiben ezúttal olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyek feldolgozásánál előmunkálatokra alig támaszkodhatott. A filozófia iránti érdeklődése indítja arra, hogy most is első sorban az újabb közgazdasági elméleteknek filozófiai forrásait tárja fel s az általa ezúttal kimutatott összefüggések meggyőzőbbeknek is látszanak azok egy némelyikénél, melyeket korábbi munkájában vélt felfedezhetni.

Azután rátér témájának szorosabban vett tárgyalására, sorra véve — a három nyelvcsoportot elkülönítve tárgyalva — a német, az olasz és francia, végül pedig az angol-amerikai elméleti közgazdasági irodalmat. A bírálónak ennél a pontnál meg kell állania. Sajnálatos, hogy S.-U. nem ismerteti az általa értett spanyol, szláv és magyar nyelvű irodalmát is. Az, hogy hollandusul és a skandináv népek nyelvén nem tud, azok irodalma pedig fontosabb emezekénél, nem meggyőző érv. Először is a holland és a dán meg svéd nyelvű munkák legfontosabbjai megjelentek a világnyelveken is, de az se bizonyos, vajjon az orosz — és a cseh — irodalom nem tekinthető-e ma jelentősebbnek amazoknál (Serafim kis munkája: Russische Wert- und Preistheorien legalább is enged következtetni). De számbajön az is, hogy — ha teljességet nem is tudott volna elérni — annak nagyobb megközelítésének S.-U. számára lehetséges megkísérlése munkájának így is jelentős értékét kétségtelesen még fokozta volna. Emellett — magyar szempontból — mindig érdemes minden kínálkozó alkalmat megragadni arra, hogy szellemi munkánk eredményeivel a külföldet megismertessük. Ilyen szellemben jár el pl. a dán *Birck*, mikor a határhaszonelméletet tárgyaló angolul megjelent munkájában úgyszólván kizárólag skandináv írók műveire hivatkozik. S.-U. abban is alighanem túl formalisztikus, hogy a könyve címében említett időbeli határokhoz szigorúan ragaszkodik, tehát csupán olyan munkákat tárgyal, melyeknek megjelenési éve 1900 és 1925 közé esik. 1926-ban ugyanis két rendkívül fontos elméleti munka jelent meg, melyeknek megemlítése előmozdította volna célja elérését: az új elmé-

leti irányok megértő ismertetését. Az egyik *Amonn* elméleti rendszere, a másik John Maurice *Clark* könyve: *Social Control of Industry*. Már pedig hiába foglalkozik S.-U, az ifjabb Clarkkal igen behatóan, az említett munka ismerete nélkül nehéz ezen ma, *Wesley Clair Mitchell* és *Thorstein Veblen* mellett legnagyobb hatású amerikai elméleti író nézeteivel megismerkedni. S ebben a vonatkozásban még egy megjegyzést kell tenni. S.-U. a különböző nyelvű irodalmakat egymástól elkülönítve ismerteti — csupán az olasz és francia irodalmat tárgyalja együtt. E rendszere mellett ugyan jó érvekkel kardoskodik, a bíráló mégis úgy hiszi, szerencsésebb és tanulságosabb lett volna eltekinteni e választóvonalaktól. Mert igaz ugyan, hogy a különböző nyelvű irodalmak fejlődése különösen a XX. század első negyedében, egymástól nagyjából függetlenül ment végbe s az is meglehet, — mit S.-U. hangoztat is —, hogy a különböző népek temperamentuma más-más módszerek alkalmazására és elméletek elfogadására vezeti érdeklődésünket, mégis igaz, hogy a tudományban van párhuzamos fejlődés és a dogmatörténet egyik fontos feladata, hogy ezt kidomborítsa, miután különben az a látszat támad, hogy az *elméleti közgazdaságtan* sem ismer *általános*, hanem csupán *nemzeti* igazságokat. S.-U. néha rámutat ugyan a párhuzamos fejlődés jelenségeire s zárófejezetét is ennek a kérdésnek szenteli, azonban távolról sem meríti ki ezt a kérdést. Így pl. helyes lett volna rámutatni arra, mennyire feltűnő a hasonlatosság Ricci és Patten értékelméletei között, stb. stb.

S.-U. munkájának egyik nagy érdeme, hogy nemcsak a könyvirodalmat, hanem a sokszor nehezen hozzáférhető, amellet rendkívül nagy folyóiratirodalmat is lelkiismeretesen feldolgozta. E tekintetben egyenesen fogyatékoságként róható fel, hogy a könyvirodalom jelentősége némileg háttérbe szorul. Könyve nem kritikai mű, lehetőleg a szerzők szavaival adja vissza nézeteiket. Ezzel lecsökkenti a félremagyarázásuknak lehetőségeit, más tekintetben azonban — részben szükségtelenül — tartalomkivonatokat adó bibliográfia jellegét adja a művének, amit ugyan maga is elismer, ami azonban, bár igen hasznossá teszi, mégsem növeli a könyv tudományos értékét. S az olvasó is zavarba jön, mert rendszerükből kiragadott elméletek értékét nehéz megbírálni. S.-U. könyvének lelkiismeretes áttanulmányozása sok ismeretlen mű érdekes szempontjaival ismertet meg, nem tudjuk meg azonban, hogy mi a különböző rendszerek és nézetek maradandó magja. Ilyen bírálat nem csupán egy határozott elmélet szemszögéből lett volna lehetséges, sőt ellenkezőleg, a különböző problémafeltevés és álláspontok iránti teljes toleranciával kellett volna elvégezni. S.-U. itt-ott bírál ugyan, egy-egy szót elejt a különböző munkák értékét illetőleg, ezen megjegyzései azonban, különösen, ha elismerők, euphemistikus jellegűek (fényes, fényes magyarázat, finom, finom kezű, szép, szellemes, művészi, művészi-leg tökéletes, alig felülmúlhatóan előkelő, figyelemreméltó, ügyes, mélyenszántó, értékes, felséges, stb. stb.) s ezért inkább elmaradhattak volna, különösen, miután gyakran olyan dolgozatok jellemzésére használja őket, amelyek tartalmának lényegével meg sem ismertet, S ez utóbbi

egyike komolyabb kifogásainknak, mely — sajnos — S.-U. könyvével szemben sok tekintetben jogosult. Valóban nem elég azt tudnunk, hogy valaki *szép* dolgozatban foglalkozott valamely kérdéssel, vagy hogy *új* szempontjai is vannak, az *eredményeire* vagyunk elsősorban kíváncsiak. A bibliográfia jellegénél maradván viszont, hibáztatni kell, hogy a vonatkozó adatok nem elég pontosak: különösen angolnyelvű, de francia könyveknél is, a kiadó megjelölése nagyon kívánatos, amellet a terjedelem megjelölése is hasznos lett volna. Az, hogy itt-ott nem a legújabb kiadásokra hivatkozik (pl. Gelesnoff, Pesch) bizonyára könyvtárnehézségek következménye.

S.-U. minden nyelvcsoporton belül határozott s egyenlő rendszerben tárgyalja az elméleti irodalmat: először a módszertani kérdésekkel foglalkozik, másodsorban a rendszereket tárgyalja és a tankönyveket ismerteti, azután sorra veszi az érték, az ár és végül a jövedelemelosztás irodalmát. A pénz problémáját kirekeszti anyagából, egyrészt, mert van újabb dogmatörténeti feldolgozása, másrészt, mert a legkülönbözőbb pénzelméletek a legkülönbözőbb más elméletekkel minden lehetséges variációban előfordulnak. Néhány rendkívül fontos kérdést elhanyagol, így pl. alig érinti a közgazdaságtan *tárgykörére* vonatkozó irodalmi kontroverziákat, nem tárgyalja a nemzetközi csere elméleti kérdéseit, a gazdasági település problémáit (Alfréd Weber, Engländer, Gothein, H. G. Brown, Fetter, J. M. Clark), a válság- és különösen a konjunktúraváltozások irodalmát, noha utóbbi nagy érdeklődésnek áll a középpontjában. A magán-, világ- és hadigazdálkodás tudományának megalkotására, illetőleg a közgazdaságtantól való elkülönítésére irányuló kísérletekkel foglalkozik ugyan, de már például a gazdaságföldrajz és a közgazdaságtan újonnan kialakult viszonyát egy szóval sem említi. A monopóliumár irodalmát is csak részben dolgozza fel. A hitel problémájával egyáltalán nem foglalkozik, így aztán Albert *Hahn* neve pl. meg sincs említve, A dinamikai áreltolódások kérdését az árirrodalommal kapcsolatban nem is érinti; igaz, hogy az árváltozások kérdésével csak pénz- és hiteleméletek alapján lehet foglalkozni, S.-U. pedig ezek előbbikét kifejezetten, utóbbikat pedig hallgatólagosan kirekeszti könyvéből. A tőke irodalmát is csak részben dolgozza fel, a szervezeti kérdés elméletét elhanyagolja, A Wicksellnél és másoknál annyira jellemző optimumszempontot sem domborítja ki. Vajmi kevés az is, amit a vállalkozó központi helyzetéről mond (281—2. 1.), noha ennek kidomborítása sok európai íróra s úgyszólván az egész újabb amerikai irodalomra (Veblen, Patten, Fisher, J. B. Clark, L. D. Edie stb.) jellemző.

Igen értékes munkát végzett S.-U. akkor, midőn az újabban felmerült nézetek nyomán támadt irodalmi vitákkal, azok bírálatával is megismertet. Kár azonban, hogy néhány fontos jelenségre nem mutat rá, így pl. az osztrák értékiskolának egyik legérdekesebb bírálatát Anderson adta, azzal vádolva meg am azt, hogy érvelésük körben mozog. Más fontos munkákat sem említ meg. Így pl. Commons könyve „The Legal Foundations of Capitalism“ (1924) a legfontosabb újabb elméleti munkák egyike. W. C. Mitchell és Moore könyveit a konjunktúraváltozások-

ról módszertanilag alapvetőeknek szokták tekinteni. Hilferding és Luxemburg Róza, sőt talán egyik-másik bolsevista író nevével is kellene találkozunk. Néhány ténybeli tévedésre is figyelmeztetni kell. Így Ledéért helytelen a munkaértékelmélet hívének nevezni (80. l.), midőn ő épen azt bizonyítja, hogy ezzel az elmélettel a közgazdaság egyéb jelenségeit ugyan igen, a kamatot azonban néni lehet megmagyarázni, s ezért helyesebb a határértékelmélet alapjára állni. S.-U. akkor is téved, ha azt hiszi, hogy Fetter és J. B. Clark tanításai Amerikában még befolyással bírnának (Fetter jelentőségét különben is nagyon túlbecsüli). Mindkettő elavult író számba megy. A behaviorista-értékelmélet s a statisztikai módszerek, még pedig főként a többszörös korreláció módszerének alkalmazása áll ma az Egyesült Államokban az érdeklődés előterében, Veblen és az ifjabb Clark kutatásai és módszerei mellett. Ez utóbbi tekintetében viszont hangsúlyozni kellett volna, hogy a de lege lata és de lege ferenda szempontokat, miként általában az u. n. „jóléti“ iskola, nem választja szét. Azt, hogy S.-U. mivel indokolja azt a nézetét, hogy J. M. Clarknál a magángazdasági szempontok bírnának különös jelentőséggel, nem tudom, de ezt az interpretációt tévesnek tartom. Ellenkezőleg, J. M. Clark mindig a közgazdaság egyetemének jólétét tartja elsősorban szem előtt. S.-U. megemlíti Taussig újabb kis dolgozatát is, „Price-Fixing as seen by a Price-Fixer“ s azt állítja, hogy ebben Taussig korábbi nézeteit változatlanul fenntartja. Ez nincs egészen így, hiszen Taussig ép azt hangoztatja, hogy a határhaszonelmélet körül valami baj van, az némi helyesbítésre szorul, miután a termelők 10%-a bizonyíthatóan mindig veszteséggel dolgozik s így helytelen az a régebbi tanítás, amely szerint az árat mindig a határtermelő költsége határozná meg.

Meg kell azt is említeni, hogy az amerikai statisztikai irányú közgazdasági irodalomból és a „Business Economics“ irodalmából felemlített példák nem épen szerencsések; igaz, hogy az ezen fajta irodalom már akkora, hogy teljesen áttekinthetetlen s emellett ennek az irodalomnak az ismertetése valóban nem volt S.-U. feladata.

Természetesen lehetséges volna még különböző szubjektív értékelés tekintetében is szembehelyezkedni S.-U.-val, így alig érthető, miért foglalkozik Valoisval oly részletesen vagy miért tulajdonít jelentőséget Brant-nak, mikor utóbbi aligha nevezhető elméleti írónak. A bíráló viszont néhány más szerző megemlítését fontosnak tartotta volna. Az ilyen jellegű bírálat azonban nem volna igazságos, utóvégre a tárgyalandó írók kiválasztása bizonyos önkényesség nélkül tényleg nem volt végrehajtható. Ezért az se fontos e bírálat szempontjából, igaza van-e S.-U.-nak akkor, midőn a határértékiskolát teljesen halottnak hiszi.

Egy jelentős munka ilyen hosszadalmas kifogásolása után a bíráló magyarázattal tartozik. Kétségtelen, hogy S.-U. könyve hézagot pótló, rendkívül tanulságos s minden bizonnyal nagy elterjedésre számíthat. A mű jellege okozza, hogy előnyeit és érdemét nem lehet olyan hosszasan magasztalni, mint amilyen bőven fogyatkozásaival lehet foglal-

kozni. Így tehát természetes, hogy az utóbbiak felsorolása vett több helyet igénybe. A bírálónak egyébként — s ezt manapság indokolt hangsúlyozni — távolról sem áll szándékában az általa igen nagyra-becsült szerző érdemeit kisebbiteni, legkevésbé pedig egy általa valóban jónak és értékesnek tartott könyve ismertetése alkalmából. Ezért eleve is szívesen elismeri, hogy kifogásai részben talán egyoldalúak, amennyiben a könyv álláspontja és felfogása az övével egyforma jogosultsággal bír, sőt azzal is tisztában van, hogy maga is tévedhetett, viszont azt reméli, hogy a szerző is el fogja ismerni a bírálat némely pontjának indokoltságát s e megjegyzéseket könyve újabb kiadásai alkalmával, amelyekre minden bizonyossággal sor fog kerülni, megszívlelendi.

Varga István.

G. H. B o u s q u e t; Essai sur l' Évolution de la Pensée Économique, Paris, M. Giard, 1927. (A gazdasági gondolkodás fejlődéséről.)

A könyv első része annak a szándéknak (szubjektív tendenciának) fejlődésével foglalkozik, amely az embert a gazdasági jelenségek vizsgálataira készítette. A második, lényegesen kisebb rész pedig a gazdasági életről alkotott tudomány (közgazdaságtan) természetét tárgyalja.

A gazdasági élet tényei iránt még nem régen érdeklődik az ember azzal a szándékkal, hogy *tudományt* alkosson róla magának. Az első ok, amely az embert a gazdasági jelenségek megfigyelésére indította, az volt, hogy a szerzett ismeretet a maga hasznára fordítsa, vagy esetleg másoknak adjon követendő tanácsokat. Ez a tendencia fejeződik ki pl. Columella „De re rustica“ című munkájában, amely arra nézve ad gyakorlati tanácsokat, hogyan kell egy földművelő gazdaságát célszerűen vezetni. Az ehhez hasonló munkák mindegyikében arról van szó: mit kell az egyes gazdálkodóknak saját érdekükben tenniük.

A második tendencia, amely az ember figyelmét a gazdasági élet felé tereli, az állam gazdaságának célszerű berendezése, az állami financiák zavartalan rendjének biztosítása. Minthogy az állam — legalább financiális szempontból — a legújabb időkig a fejedelmet jelentette: ez újabb célkitűzés sokáig nem tért el lényegesen az előbbitől, hiszen nagyjában a fejedelem is ugyanazokkal a bevételi forrásokkal rendelkezett, amelyekkel tehetősebb alattvalói. A kameralistákat azok a szabályok érdekelték, amelyek szerint a fejedelem (az állam) vagyona legmegfelelőbbben adminisztrálható.

A merkantilisták már tágabb gyakorlati célt tűztek maguk eléi: ők az ország népének gazdagodását akarták előmozdítani; de ők is elsősorban azért, hogy a nép nagyobb vagyonából az uralkodó minél többet meríthessen.

E gyakorlati tendenciák az életfenntartás ösztönéből és abból a természetes törekvésből fakadnak, hogy az ember igyekszik a javak megszerzéséhez szükséges erőkifejtést lehetőleg megkönnyíteni.

Az élet tudományos szemlélete: az a tendencia, hogy az ember csupán a megismerés kedvéért vizsgálja a dolgokat, nem mondható

természetesnek; „l'homme n'est pas un être scientifique“... A tudományra való hajlam hosszú fejlődés eredménye; szerző szerint a milieunek kellett ezt az emberben kialakítania. Az ember természetéből folyik ellenben az ember vallásossága. A vallásos szellemnek és a belőle folyó erkölcsi ítéleteknek kezdettől fogva nagy hatásuk volt a gazdasági élet alakulására és megítélésére. Ez a szellem és a jelenségek megfigyelésének belőle eredő tendenciája adott létet az „igazságos ár“, a „méltányos bér“, stb. fogalmainak és a körülöttük lefolyt vitáknak. Ez a tendencia logikailag egészen más természetű, mint az előbb ismertetett gyakorlati törekvések. Ha az ember gyakorlati célok megvalósítását akarja a szerzett ismeretekkel szolgálni, mindig módjában van kutatni, hogy az alkalmazott eszközök a kijelölt célnak megfelelnek-e, a tanácsok követése sikerre vezetett-e? Arra ellenben, hogy a gazdasági cselekvés megfelelt-e az igazságosság vagy méltányosság követelményének: a tudomány nem adhat feleletet. Itt az ember parancsokkal, imperatívuszokkal áll szemben. Annak a vizsgálata, hogy a cselekvő az abszolút parancsnak megfelelően járt-e el, kívül esik a tudomány területén. A valláserkölcsei normákat a tudomány sem igazolni, sem megcáfolni nem tudja. Mindamellett, ez a tendencia is sok értékes tárgyi ismeretre vezetett, gyakran a nélkül, hogy azok, akiket a jelenségek megfigyelésére indított (pl. Aquinói Szt. Tamás) egyenesen a gazdasági élet megfigyelésére törekedtek, vagy akár csak gondoltak volna.

A gondolkodás amaz irányai között, amelyek a gazdasági élet tudományos vizsgálatát előkészítették, meg kell még említenünk a filozófiát, főként a jogbölcseletet. Részben már Plató és. Aristoteles, de főként a XVII. és XVIII. század gondolkodói alakították ki azt a szellemi milieut, amelyben a tudományos közgazdaságtan megszülehetett. A filozófia — Bousquet szerint — bizonyos tekintetben ártalmára is volt e tudomány fejlődésének, mert a német tudósok egynémelyikét olyan spekulációkra indította, amelyeknek semmi közösségük sincs a konkrét valósággal.

A gazdasági jelenségek első kutatója, akit csupán a valóság megismerésére irányuló törekvés, vezetett: *R. Cantillon* volt. Ő már nem keresi sem a fejedelem előnyét, sem az egyesek javát; kutatásaiban erkölcsi tekintetek sem vezetik. Nem érdekli az, aminek lennie kellene, hanem csupán azt vizsgálja, ami tényleg van. A gazdasági élet törvényszerűségeinek megállapítása céljából olyanféle gondolati kísérleteket alkalmazott, mint később Thunen. Tudta azt is, hogy a hipotézis akkor is értékes, ha nem fedí pontosan a valóságot, hanem csak többé-kevésbé megközelíti.

Cantillon volt az első, aki a gazdasági ismeretek racionális rendszerét meg akarta alkotni, s akinek a gazdasági kutatás tudományos módszeréről világos fogalma volt. Ezt a módszert azonban gyakran nagyon rosszul alkalmazta. Tárgyi megállapításai sokszor nagyon hibásak, néha egyenesen megdőbrentök.

A *fiziokraták* („Sect des Économist“) fellépése nagy változást idéz elő a gazdasági élet iránti érdeklődés módjában és terjedelmében.

A gazdasági kutatás azelőtt néhány ember izolált ténykedése volt; az ő fellépésüktől kezdve valósággal társadalmi jelenséggé lett. A XVIII. század második felében divatba jött a gazdasági eszmékkel való foglalkozás; a francia társadalom színe-java — különösen a fiatal nemesség, de számos író és hölgy is — a fiziokraták tanításaival foglalkozott. E tanítások nagyrészt az újságok útján váltak ismertekké. Hírük túlterjedt az ország határain s idegen államok fejedelmeiben is lelkes követőkre talált. A gazdaság-elmélet sohasem részesült ekkora megbecsülésben. A fiziokraták törekvése azonban messze túlterjedt a gazdasági jelenségek vizsgálatának keretein. Az ő fellépésük politikai, társadalmi mozgalom volt; ez a mozgalom a társadalmi élet olyan szervezését akarta megalkotni, amely a nemzet minden tagja számára lehetővé teszi a boldogulást. Ennek a törekvésnek mindent alárendeltek; a gazdasági életéről alkotott tudományt is. Így egészen természetes, ha a fiziokraták mozgalmában a gazdaságtudománynak normatív szerep jutott.

A közgazdaságtannak — mint tudománynak — megalkotása *Smith Ádám* nevéhez fűződik. A *Wealth of Nations* sikere igen nagy volt, hatása még nagyobb. Jelentősége ugyanaz a klasszikus nemzetgazdaságtanra, mint Marx *Kapital*-jának a szocializmusra nézve. A két munka sorsa egyébként nagyon különböző. *Smith* könyvét olvasták és megértették; *Marx* könyvét azok sem igen olvassák, akik állandóan rá hivatkoznak, még kevesebben értik meg. *Smith*nek tanítványai vannak, *Marx*nak hívei; *Smith* munkáját felhasználta és továbbfejlesztette a tudományos kutatás; *Marx* munkáját a szocializmus theologusai exegetikusan magyarázzák.

Ha arról a szubjektív tendenciáról van szó, amely *Smith*t kutatásaiban vezette, rendszerint IV. könyvének azt a helyét idézik, mely szerint a közgazdaságtan az államférfiak és törvényhozók tudománya, amelyből tájékozódást meríthetnek arra nézve: hogyan lehet a nép jólétét emelni és az államot nagyobb jövedelemhez juttatni. E szerint *Smith*t — éppenúgy, mint elődeit — tisztán gyakorlati célok vezették. Ez a megállapítás azonban téves. *Smith* munkájának elméleti részét az I. és II. könyv tartalmazza. A IV. könyv a közgazdasági politikáról szól; annak keretében pedig a fenti célkitűzés más elbírálás alá esik. Az I. és II. kötet arról tanúskodik, hogy ha *Smith*t nem is egyedül a valóság megismerésének vágya vezette, elődeit e tekintetben is messze fölülmulta.

A mester tanítványa nevet — *Bousquet* szerint — legjobban *Say* érdemli meg, aki jóban és rosszban egyaránt hű követője *Smith*nek. A gazdasági élet tudományos vizsgálatára irányuló törekvés szempontjából *Say* fellépése jelentékeny haladást jelent, *Say* már világosan megkülönbözteti a tudományt a művészettől. A közgazdaságtan — amint *Say* megállapítja — tudomány, amely csekély számú alapelven nyugszik s ez alapelvekből dedukció útján nyeri nagyszámú törvényeit. Az alapelveknek megfigyelésekből kell eredniök. Csakhogy *Say* sem maradt meg végig e felfogása mellett. Későbbi munkájában (*Cours*

complet, 1828) olyan feladatot tűz a közgazdaságtan elé, amely — a tudományos törekvés szempontjából — nagy visszaesést jelent; ez utóbbi műve szerint „a közgazdaságtan megtanít minden egyest és minden családot, hogyan sokszorozhatják meg a fenntartásukra szolgáló javakat“ ... stb.

Malthus a közgazdaságtant gyakorlati tudománynak tartja, de hozzáteszi, hogy: a tudomány első feladata a tényeket úgy megállapítani, amint adva vannak; amíg a tudomány a tények ismeretéhez el nem jutott, addig nem szolgálhat semmiféle gyakorlati következtetés alapjául.

Ricardo nem mondja meg oly világosan, mint *Say*, hogy mit tekint a tudomány feladatának. A közgazdaságtan főproblémáinak a jövedelemmegoszlás törvényeinek megállapítását tekintette. A jövedelemmegoszlás rendjének megváltoztatására azonban nem tesz javaslatot. Nála nem fedezhetők fel a közgazdaságtan kezdeteit annyira jellemző gyakorlati tendenciák. Ebből természetesen még nem következik, hogy megállapításai objektíve is mindig tudományos értékűek. *Ricardo* absztrakt-deduktív eljárása szép példája annak, hogy az ily eljárás alkalmazása a gazdasági kutatást mily termékenyvé teheti, de egyúttal a példa arra is, hogy ez az eljárás mily tudománytalan eredményekre vezethet, ha nem a tapasztalatból indul ki, s ha az elért eredményeket a kutató a tapasztalattal össze nem veti.

Stuart Mill mint filozófus maradandó értékű műveket alkotott; mint a közgazdaságtan művelője azonban sokkal kisebb jelentőségű. *St. Mill* minden különösebb hozzáadás nélkül gyűjtötte össze azt, amit a tudomány *Smith* nagyjelentőségű munkájától az ő fellépéséig megalkotott. Az a szubjektív tendencia pedig, amely *St. Millt* kutatásaiban vezette, az első pillanatban szigorúan tudományosnak látszik, de valójában éppen nem az. *St. Mill* hirdeti ugyan, hogy a tudományt a művészettől el kell választani, de ritkán éri be azokkal az eredményekkel, amelyeket a tudományos módszerek nyújthatnak. A tudomány objektív megállapításait gyakran nem tartotta elég érdekeseknek; éppen ezért átszötte a filozófiából vett eszmékkel s beléjük kapcsolta a valóság átformálására vonatkozó óhajait.

A gazdasági kutatásról vallott szubjektív felfogás szempontjából szerzőnk *Cherbuliez-t* tartja a klasszikus közgazdaságtan legnagyobb alakjának. Azt a felfogást, hogy a közgazdaságtan nemcsak mint tudomány, hanem mint a gazdasági élet irányításának művészete is felfogható: *Cherbuliez* a tudományos kutatás szellemével s a tudomány haladásával ellentétesnek tartja. A közgazdaságtan módszere — *Cherbuliez* szerint — azonos a fizikáéval. A két tudomány kiinduló pontja ugyanaz és elért eredményeik is azonos természetűek. Mindegyik a jelenségek nagy csoportját vizsgálja, hogy megállapítsa közös vonásaikat. A kutató elme megfosztja a jelenségeket mindattól, ami bennük bonyolult és különböző, hogy csak azt lássa bennük, ami egyszerű és mindnyájukban közös. Azok a megállapítások, amelyekhez a tudomány ily módon eljut, nem realitások, hanem abstrakciók. Könnyen előfordulhat, hogy

az elmélet eredményei a valóság egyik jelenségéhez sem hasonlítanak többé pontosan, tehát a valósággal való egybevetés útján kielégítően nem is verifikálhatók s mégis tudományos értékűek. Hasonló értelemben ír napjainkban a fizika elméletéről Duhem is. E megállapításain kívül Cherbuliezt rokonszenvenessé teszi Bousquet előtt az a hajlandóság is, amelyet az előbbi a gazdasági élet mechanikus felfogása iránt mutatott. Cherbuliez szerint ugyanis: a gazdasági mozgás éppen úgy erkölcsi erők produktuma, mint a mechanikus mozgások a fizikai erőkéi.

Marx jelentőségének megállapítása előtt különbséget kell tennünk Marx gazdasági és szociológiai tanításai között. Marx gazdasági tanai hamis feltevésekből indulnak ki, nincsenek összhangban a valósággal s gyakran egymásnak is ellentmondanak. E tekintetben Marx nem is eredeti; azok a tévedések, amelyek gazdasági tanításainak a zömét teszik, meg voltak már előtte is. Szociológiai munkássága azonban — Bousquet szerint — egészen más elbírálás alá esik. A társadalmi élet összefüggéseire vonatkozó problémákat ő előtte hozzá hasonlóan senki sem vetett fel, s ha szemléleti módjával nem is értünk egyet, Marxot a tudományos szociológia előfutárjának kell tartanunk. Arra nézve, hogy Marxot művei megírásában mily intenciók vezették, Bousquet elfogadja Marx ama kijelentését, amely szerint: tisztán tudományos céljai voltak s egyedül a jelenségekben megnyilvánuló törvényszerűségek megismerésére törekedett. Téves tehát az a megállapítás, hogy Marx sohasem akart tudományos elméletet létrehozni. Sőt e törekvés tekintetében — Bousquet szerint — Marx a klasszikusok nagy részét felülmúlta és méginkább felülmúlt minden más szocialistát, akik fölött Marx tudományos törekvés tekintetében olyan magasan áll, mint a sas a baromfiudvar fölött. Marxot a társadalmi fejlődés törvényeinek megismerésére irányuló törekvés vezette. E törekvés mellett azonban ő sem tudott megmaradni. Nem tudta megállni, hogy a társadalmi élet jövő alakulását illetően jóslásokba ne bocsátkozzék.

List Frigyst, a klasszikusok nagy ellenfelét, praktikus cél vezette: az ő törekvése az volt, hogy a védővám alkalmazásának szükségességét saját hazájára nézve kimutassa. Munkássága mindamelllett a tudomány számára értékes gyarapodást jelent.

Az elmélettel ellentétes lelki dispozició nyilvánult meg a történelmi iskola követőiben. Azok a harcok, amelyek a múlt század vége felé a „módszer“ körül folytak, nem voltak valójában módszeres viták. Nem a tudományos munka *mikéntje* volt a vita tulajdonképpeni tárgya, hanem két, különböző lelki habitussal bíró tábor egészen különböző célkitűzése állott egymással szemben: az egyik elméletet akart, a másik történelmet elmélet nélkül. Mind a két irány jogosult; éppen ezért nem lehetett a közöttük felmerült vitát tárgyi alapon eldönteni. Ki-ki lelki hajlama szerint csatlakozott az egyik vagy a másik irányhoz. Meg kell azonban állapítani, hogy az elmélet hívei a történelmi kutatások értékével mindig tisztában voltak; a történelmi iskola hívei ellenben a legtöbbször egyáltalán nem mutattak megértést az elméleti kutatással

szemben, Bousquet nem hajlandó elismerni azokat az érdemeket, amelyeket a történelmi iskola javára Schumpeter megállapít. Szerző szerint: ha mindezek az érdemek meg lettek volna, a történelmi irány hívei — lelki diszpozíciójuk ellenére — elméleti szempontból is értékes eredményeket hagytak volna hátra, Schumpeter nem azt állapítja meg, amit a történelmi iskola tett, hanem: amit tehetett volna. Egyedül W, Sombart munkáiban látja szerző azokat az értékes vonásokat, amelyeket Schumpeter a történelmi iskola javára általában megállapított.

Attól az ideáltól, amelyet szerző a közgazdaságtan tudományos művelőjére nézve felállít, a német romantikus iskola követői esnek legtávolabb, *A. Müller* munkái számos helyes megállapítást tartalmaznak, de misztikus szelleme állandóan hajtja őt a jóslások, filozofálgatások és a gondolkodás különböző területeinek összezavarása felé. *Othmar Spann*, akinek szemében A, Müller a minden idők legnagyobb közgazdája, kétségtelenül igen képzett és éles elme, de — szerző szerint — egészen rabja a metafizika démonának, Bousquet sajnálja, hogy a tiszta tudomány — amely Spann szerint is egyedüli célja a tudományos kutatásnak — nem vonzza Spannt, mert kiváló képességei révén a tudománynak értékes szolgálatokat tehetne. Helyes ideái és megállapításai így is vannak, de — szerző szerint — káros hatással van a tudomány fejlődésére, mert a közgazdaságtant a metafizika vazallusává teszi. Tévesnek és a tudományos kutatásra nézve veszélyesnek minősíti Bousquet Spannt az megállapítását, hogy csak a filozófiai univerzalizmus alapján álló kutatás lehet a társadalomtudományokra valóban gyümölcsöző. Szerző szerint egészen közömbös, hogy a gazdasági élet tudományos vizsgálója a metafizikai individualizmus vagy univerzalizmus álláspontját vallja-e magáénak, mert a valóságot vizsgáló elmélet bármely iránya megfér a valóságtól távol álló metafizika bármelyik irányával. Ahhoz különben, hogy az ember az egyén vagy a közösség elsőbbsége kérdésében állást foglalhasson, előbb a tényeket kell — metafizikai elfogultság nélkül — vizsgálnia, azután — a tények ismerete alapján — áll csak módjában egyik vagy másik irányban állást foglalnia, Az az általános megállapítás, amelyhez a kutató ily módon eljut — Bousquet szerint — nincs hatással az egyes részlet-problémák megoldására.

Szerző, szerint: Spann eljárása a skolasztikus módszer mintaképe; az a szellem, amely Spann kutatásaiban megnyilatkozik, fokozatosan szorult ki a fizikából, majd biológiából, végül a pszichológiából, de a társadalomtudományok terén még mindig jelentékeny hatalma van, Spann felett ez a szellem mindinkább elhatalmasodik: a *Fundamente-ben* több a metafizika, mint a *Haupttheorien*-ben, a *Wahre Staat*-ben a szerző már prófétai allűröket vesz fel; Spann legutolsó műve: a *Kategorienlehre* pedig egyenesen a középkorba vezet vissza bennünket, Tudományos szempontból a szerző egyedül Spann legelőször megjeleni kis munkájának (*Haupttheorien*) tulajdonít jelentőséget,

A tudományos rendszerekről szóló fejezetben Bousquet a pszichológiai és matematikai iskola törekvéseit s e két iskola munkájának eredményét méltatja.

A klasszikus közgazdaságtan centrális problémája a csereérték volt. A használati értékek csak másodrangú jelentőséget tulajdonítottak. Tanításaikban nem volt szerves összefüggés e kétféle érték között. A két érték-fogalom szerves kapcsolatát a pszichológiai (osztrák-) és a matematikai (lausanne-i) iskola körülbelül egyidőben alkotta meg. A megoldás kulcsát Gossen már 1855-ben megadta. Munkája azonban csak akkor részesült figyelemben, amikor csaknem egy negyed-századdal később Jevons a figyelmet felhívta rá.

Gossennek sem tudományos, hanem praktikus cél lebegett a szeme előtt, amikor a szükségletkielégítés törvényét megfogalmazta; azt a módot akarta megjelölni, amelynek követése mellett a szükségletek kielégítése maximális lehet. Tisztán az igazság keresése lebegett ellenben K. *Menger* szemei előtt. Ő nem kívánt gyakorlati, sem erkölcsi célokat szolgálni, hanem csupán a gazdasági jelenségekben megnyilatkozó törvényszerűségeket tárgyilagos megállapítására törekedett. Munkájában nincs egyetlen célzás megállapításainak gyakorlati jelentőségére. Menger felsőbbbsége e tekintetben — Walras felett — elvitázhatatlan. Menger követői is arra törekedtek, hogy a fogalmak olyan rendszerét építsék fel, amely hű képet ad a valóságról. Az osztrák iskolát tehát valóban tudományos szellem hatotta át. Tárgyi eredmények szempontjából Mengernek igen nagy érdeme, hogy az érték szubjektív jellegét nyilvánvalóvá tette. Rávilágított arra — amit a klasszikusok éppen úgy nem láttak, mint követőjük Marx —, hogy a javak értékelésében az embernek arra vonatkozó felismerése jelentkezik: miképp függ szükségleteinek kielégítése az egyes konkrét javaktól. Az érték nem létezik tehát másutt, mint az emberek tudatában. Menger fedte fel azokat a szálatokat, amelyek a használati értéket a csereértékkel összekötik. Ugyancsak ő mutatott rá arra is, hogy a termelési javak értéküket azoktól a használati javaktól nyerik, amelyek felhasználással előállíthatók. Ez éppen a fordítottja annak, amit a klasszikusok és Marx tanítottak, hogy: a termelés költségeitől vagy az előállításához szükséges munka mennyiségétől függ a javak értéke. Új elméletet adott Menger az áralakulás magyarázatára is. — Szerző szerint: Mengernek alapvető tévedése, amely mellett tanítványai is hüen kitarítottak, hogy a gazdasági jelenségek kapcsolatában csak ok-okozati összefüggéseket látott és keresett, pedig a gazdasági jelenségek egymástól kölcsönösen függenek. Van az osztrák iskolának egy másik gyengéje is, hogy a tények világától nagyon eltávolodik. Már kiindulásában is kevés volt a „pszichológia“. Menger sem annyira a gazdálkodó ember pszichológiáját vizsgálja, mint inkább egy sajátos gazdasági logikát alkotott meg. Egyetlen princípiumból vezette le következtetéseit, éppen úgy, mint a lausanne-i iskola. Követői a deduktív kizárólagos alkalmazásával hamar elérkeznek ahhoz a ponthoz, amelyen túl az okoskodásnak a valósággal semmiféle közössége nincs. Pedig annak az elméletnek, amely valóban tudományos akar lenni: a teória és valóság összefüggésére nagy gondot kell fordítania.

Bousquet véleménye szerint Böhm-Bawerknek, az osztrák iskola

legáltalánosabban ismert reprezentánsának, jelentőségét kissé túlozzák. Készséggel elismeri azonban, hogy Böhm-Bawerk tőkekamat elmélete határozott nyeresége a tudománynak. Nagy elismeréssel adózik ellenben Wiesernek, aki nem elégedett meg Menger tanainak mechanikus kifejtésével, hanem új, eredeti ideákkal, főként: nagy értékű szociológiai megállapításokkal gazdagította a közgazdaságtan elméletét.

Az osztrák iskola e három tudósa az elméletet hatalmas lépéssel vitte előbbre; a fogalmak összefüggőbb, egységesebb rendszerével cserélte fel a klasszikusok elméletét. Bár a szerző az egyensúly elméletéért lelkesedik, elismeri mégis, hogy az osztrák iskola a lausanne-i felett nem egy irányban határozott előnyökkel rendelkezik.

A, gazdasági egyensúly elméletét *Walras és Pareto* fejtették ki. Szubjektíve e két embert nagy távolság választja el egymástól. Pareto tudós szellem, Walras metafizikus. Objektíve mégis: Pareto munkája egyenes folytatása Walrasénak. Walras zseniális ember volt, de munkája nagy részével erkölcsi ideáljait szolgálta. Mégis Walrasnak sikerült — zseniális elgondolással — a gazdasági jelenségek összefüggésének mélyére hatolnia s ezt az összefüggést a matematika segítségével harmonikus, szép rendszerbe foglalnia, amelyben — mint Bousquet mondja — a beavatottak éppen olyan élvezetet találnak, mint amilyet a hozzáértőknek a festészet és a zene nyújt. Ez az irány az, amelyet a szerző magáénak vall. De eleve tiltakozik az ellen a nagyon elterjedt, téves nézet ellen: mintha a matematikai irány a gazdasági életben numerikus összefüggések megállapítására törekednék, valamit ki akarna számítani (a matematikát nem szabad az aritmetikával összekeverni!). A matematika a közgazdaságtanban csak *kifejezőmód*, amely szerző szerint egyedül alkalmas arra, hogy a gazdasági élet legáltalánosabb összefüggéseinek egészét *egyidejűleg* tárja szemeink elé; amit a köznyelv csak *részletekben* s csak *egymásután* tehet meg. Ez a kifejezőmód szemlélteti egyúttal legvilágosabban a gazdasági jelenségek kölcsönös függését is. A matematika a közgazdaságtanban nem szolgál semmiféle praktikus célt. Nem is arra való, hogy az elmélet egyes problémáit, amelyek a mindennapi nyelv segítségével éppen olyan jól kifejezhetők, matematikai formulával fejezze ki, amint ezt *Marshall* teszi. A matematikai nyelv csak azoknak a legáltalánosabb összefüggéseknek kifejezésére hivatott, amelyeknek csak ily módon kifejezve van értelmük, amelyek analizálására és kifejezésére a köznyelv nem alkalmas, Csak a matematika tud világos kifejezést adni annak, hogy a gazdasági élet tényei nem az ok és okozat, hanem a kölcsönös függés viszonyában állanak egymással.

A könyv utolsó fejezetében szerző párhuzamot von a legexaktabb természettudomány (a fizika) és a tiszta közgazdaságtan között. *Duhem* a fizikus szellemi munkájában négy fázist különböztet meg: a fogalmak definícióját, megfelelő hipotézisek felállítását, az elmélet matematikai kifejtését és az elért eredményeknek a tapasztalattal való összevetését. A három első fázis a matematikai közgazdaságtanban is könnyen fel-lelhető, csak a negyedik látszik alkalmazhatatlannak. A mechanika

általános törvényeiből mindig lehet a konkrét tényekre következtetni és minden konkrét eset könnyen besorolható valamely általános törvény alá, Ez nem mondható el a gazdasági élet matematikájáról, amelynek tételei lehetnek éppen olyan általánosak és elméleti szempontból tökéletesek, mint a mechanika tételei: nagy gyengéjük azonban, hogy az élet konkrét tényeire gyakran nem alkalmazhatók, E tekintetben a szerző Duhemnek azzal a megállapításával vigasztalódik, hogy: ha az elmélet megállapításai a valóságra megközelítően alkalmazhatók, az elmélet elérte célját, jónak mondható.

Azt a különbséget, amely a két tudomány tárgyában fennáll, szerző nem méltatja figyelemre, s így nem is érzi szükségét annak, ami után Spann annyira vágyik és törekszik, hogy: a szellemi tudományok számára — s ezeken belül a közgazdaságtan részére is — új, a tudomány tárgyának megfelelő módszer és tudományelmélet megalkottassék. A két tudomány tárgyában Bousquet csak annyiban lát különbséget, hogy a közgazdaságtan tárgya gyors ütemű fejlődésnek van alávetve, viszont a természet jelenségei változatlan törvények szerint látszanak alakulni, A gazdasági egyensúly elmélete és a gazdaság-elmélet matematikai iránya csak a gazdasági élet legújabb szakára alkalmazhatók, mert azokat a feltételeket, amelyekben ez az elmélet nyugszik (a szabad versenyt, a gazdasági cselekvés racionalizálását, a tőkék nagy likvidálását, a nagy területekre kiterjedő és egységesnek tekinthető piacot, stb.), csak a legújabb fejlődés realizálta, A gazdasági élet szüntelenül változik, mint egy élő szervezet. Nem rejlik-e ellentmondás a gyorsan átalakuló élet és az elméletnek matematikai formába öntött, változatlanak hitt törvényei között? Nem illúzió-e hát a természettudományok és a tiszta közgazdaságtan közötti analógia? Más szóval: nem merőben különbözök-e a gazdasági törvények a természet törvényeitől? E kérdésekre adandó válaszképpen szerző Poincarét idézi, aki a természettörvények fejlődését konstatálja. Itt sincs tehát ellentét a két tudomány között; csak a tények változnak gyorsabban a gazdasági élet területén s ennek megfelelően a róluk alkotott elméletnek is gyorsabban kell átalakulnia. Megállapítható-e a két tudomány — fizika és tiszta közgazdaságtan — teljes egyenlősége? E kérdés tisztázását szerző más — mint mondja: hivatottabb — kutatónak hagyja,

A tudomány további fejlődését illetően annak a meggyőződésének ad kifejezést a szerző, hogy a jövő közgazdaságtanának alapelve csak a szigorú tudományosság lehet, amely csak egy célt ismer: *mennél észszerűbb rendszert alkotni a konkrét valóságról*, mindenféle gyakorlati, normatív, stb, cél mellőzésével; minél kevesebb hivatkozással az igazságra, a társadalmi ideálra, a gyakorlati reformok szükségére, a fejedelemnek és a polgároknak adandó tanácsokra, a szabadság és szolidaritás misztikus fogalmaira. Ezek helyett arra az állandó törekvésre van szükség, amely a közgazdaságtant a fizika és kémia analógiájára kívánja művelni, s a közgazdaságtanból olyan exakt tudományt alkot, mint amazok.

Horn József.

Al. C a r t h i l l : Die Erbschaft des Liberalismus. Deutsch von P. Fohr. Berlin. Vowinckel. 1926. XV + 183 l.

Ezt a könyvet erős történeti érzékkel és nagy politikai iskolázottsággal bíró gyakorlati politikus írta, ki már harmadik munkáját bocsátja közre *álnév* alatt, az ismeretlenség homályában. Éleslátás, szókimondás és finom gúny nagy elterjedtséget szerzett az ismeretlen szerző munkáinak. Nem tudományos módszer, de logikus és nívósán népszerű előadásmód kellemes olvasmánnyá teszi a liberalizmus ez erőteljes és bevallottan ellenséges bírálatát is, amelyet azért kívánunk részletesebben ismertetni, mert rendkívül jellemző arra az erős átalakulásra, amely az angol gondolkozásban a politikai és társadalmi kérdések megítélésében újabban végbe megy.

A liberalizmus az angol whig-szellem gyermeke. Francia írók, bölcselek megismerték az angol alkotmányt és közéletet s abban a hitben, hogy az ember természete mindenütt ugyanaz, kiépítették az emberi jogok (a természeti jog) azon rendszerét, amely Franciaországban forradalomra vezetett. Az eszmék, mint a liberalizmus rendszere, Angliába is visszatértek, azonban nem tették a whig-pártot forradalmivá. E párt lényegében konzervatív maradt egészen a forradalom leveréséig s csak azután erősödik meg a párt liberális szárnya, amely 1832-ben kezébe keríti a kormányt s 50 éven át fokozatos fejlődéssel életrehívja azokat a reformokat, amelyeket a francia forradalom pár hónap alatt nagy fájdalom között valósított meg. E reformokkal az angol liberalizmus is betöltötte hivatását s ma már csak az élettelen intézmények epilógus-szerű látszatélettét éli. Tartalmát vesztett dal, amit megszokásból énekelünk. Érdeme, hogy elmosta, ledöntötte az elavult, üres intézményeket, a középkor élettelen csökevényeit. Innen nyerte hajtőerejét. Lényegében bontó elv volt, amely építeni, alkotni képtelen. A tekintélyek elleni felháborodás, ami a liberalizmus fölve volt, nem program s csak csalódást hozhat. Minthogy az embert gyarlóságnéklülinek tekinti, azt hiszi, elég szétzúzni a bilincseket s a nép magától bejut a boldogság hónapja. Az ifjúság nem tudja, hogy a Jónak és Rosznak egy az ura s nem küzdhet csak a Jó zászlaja alatt. Kedvesebb előtte Petőfi ismeretlen, gyászövezte sírja s a zsarnokság ellen támad, azt hívén, hogy a citadellákkal a zsarnokságot is ledöntheti.

Tekintély-ellenes elv lévén, első sorban az egyházzal került szembe. Legerősebben ott, ahol államvallás volt s a katolikus egyházzal erősebben, mint a protestánsokkal, mert amaz erősebben tartja a lelkek felett kívánt kizárólagos uralmat. Az angol liberális azonban, ha el is szakadt az egyháztól, nem lett fanatikus egyházellenes, sőt sok liberális angol együtt dolgozott az egyházzal. Az egyháztól függetlenítették az államot, a vallást racionalizálni azonban nem sikerült. Legfőlegb szaporították a vallások számát: a liberalizmus is vallássá lett. Van egyháza, vannak vértanúi, hívei, papjai és törvénytudói. Profétái, a tömegvezetők, az érzelmekbe kapcsolódnak. Vannak eretnekei, akiket a reakcionárius, illiberális, sötét stb. jelzőkkel bélyegeznek meg. Végzetes tévedése, hogy az embert pusztá észlénynek tekinti s nem látja, hogy az

önfentartási és a szociális ösztön is hatalmasan uralkodik felette. Ez ösztönök elfojtása vagy túlhajtása súlyosan megbosszulja magát. Ez a rövidlátás okozta a liberalizmus bukását. Örökségén az ultramontánizmus és a kommunizmus végletei fogják megvívni harcukat,

A liberalizmus más a kontinensen és, más Angliában. A francia alapítók atheisták voltak vagy deisták, míg az angol liberalizmusban sok van a krisztusi tanokból, ha mindjárt torz alakban is. Ezért más itt a liberalizmus morálja. Az erkölcs nem lehet az ész műve, mert akkor semmi szankciója nincsen. Vagy a kinyilatkoztatásra, vagy az ösztönökre kell támaszkodnia. A liberalizmus erkölcsi alapja: az emberiségnek in abstracto imádása s innen van, hogy a részvét nagy szerepet játszik erkölcsstanában. De csak itt. Gyakorlatban az önérték és a haszonelv gondos és éber ápolása jellemzi, amit nagy képmutatással tud leplezni. A csaknem teljesen a jómódú polgári osztályból kikerülő liberálisok jellemző módon dogmatikus és kenetes hangon védelmezik a szabadkereskedelem gazdasági rendszerét. Vallásos lelkesedéssel görgetik torukból a dicsőítményeket Cobden szobra körül s általában mindig azt dicsérik, ami legszemélyesebb érdekeiket szolgálja. Ha a dogmákkal baj támad, rögtön kész az új elmélet: jogtalan dolog megadóztatni a szegény nép kenyerét. Részvét és gazdaságpolitika összefolyik náluk, ha érdekeik így kívánják. A néger rabszolgákat még sem ők, hanem a toryk szabadították fel, mert a liberális részvét gyakran a Zarathusztra morálját követi: a legmegbocsáthatatlanabb bűn a részvét.

Hová vezetett e képmutató erkölcs? A tekintély romboló liberalizmus természetesen a társadalmi rendet is megváltoztatta. Kezdetben erős szociális érzéssel fordult a reformra ugyancsak érett, avult középkori intézmények ellen s hasznos munkát végzett, de túlzásokba vitte dogmatizmusa. Két elv jellemezte: a rendiség ádáz gyűlölete és gyengesége a szerződésekkel szemben. A szerződéstiszteletet annyira vitte, hogy túrta, hogy az ember eladhassa magát és munkaerejét a leghitványabb éhbérért. Az ember, mint értelmes lény, csak előnyös szerződést köthet szerinte s mikor a gyakorlat mást bizonyított s kitűnt, hogy az embert önmagával szemben is meg kell védelmezni, kénytelen volt a lerombolt rendi tekintély helyett újat keresni s ezt az államban találta meg. Az államnak kell érvényt szerezni a munkaszerződéseknek, azonban az állam késedelmes és gyenge, amikor a sok szavazattal bíró osztályok ellen kell érvényesíteni tekintélyét. Ez a szerződés-rendszer csődjére, munkanélküliségre és nyomorra vezetett. A munkához való jog elvével utat nyitott a munkanélküli segély s ezzel az anarchizmus számára. A társadalom elproletarizálódása, az erkölcs és műveltség romlása fenyeget.

Másik nagy baj a családnak, a társadalom másik nagy pillérének züllése. Bár az angol liberálisok sohasem támadták egyenesen a családot, itt is bajok vannak. Az első támadás a családfői tekintélyt érte. A nő felszabadulásával a család is bomladozni kezd. Az állam eddig családok összessége volt. A szabadság-elv bontja a családot s a polyandriához látszik vezetni, pedig ez is hoz új bilincseket. A feminizmussal megnyitotta a liberalizmus a kereső-pályákat a nők előtt, azonban a

természet, a női ösztön erősebbnek bizonyult, mert eltekintve a nemük-, tői neutralizálódott feministák kis csapatától, a nők ma is mindent elkövetnek (bubifrizura, rövid szoknya, új táncok), hogy tetsző fiatal emberek: értelmét érzekeiken át lenyűgözzék, hogy hozzájuk köthessék sorsukat. A gyermek, e nagy zsarnok is tovább uralkodik felettük, mert a kiírhatatlan anyaöszton győz az értelem felett. De»nem az egész vonalon. Egyre nagyobb az a réteg, amelynél az értelem az erősebb s az anyaságot mind inkább az értelmileg gyengébbek táborára szorítja, ami a fajfenntartás aggasztó kilátását jelenti, Az antiszelekcziót a városbatódulás is előmozdítja. Az általános népoktatás elve, ami ezzel összefügg, abból a liberális elvből folyik, hogy minden ember egyenlő képességekkel születik, csak a nevelés és az életkörülmények szülik a különbségeket. Ha ez igaz volna, akkor mindenkit egyformán kellene nevelni, mert nem igazság elnyomni egyeseket s Miltont személtapátolásra kárhozatni. Voltaképen nem az általános népoktatásban van a hiba, hanem abban, hogy ezzel egyidejűleg nem gondoskodtak arról, hogy ennek káros hatása a társadalmi struktúra megfelelő átformálásával kiküszöböltessék.

Az állami rendben sem jobb a liberalizmus rendszere. Főtörekvése az embert szabadabbá tenni, de nem számolt azzal, hogy a szabadság legjobb esetben is csak annak a lehetővé tétele, hogy új urat választhassunk magunknak. Az első liberálisok nem voltak demokraták, hiszen aki zsákmányt kaparít meg, nem szívesen osztja azt meg másokkal. Általános választójog helyett csak a liberális érzelműeknek adtak jogot, az alsó osztálynak nem. Pedig ez a velünk született jogok elméletével ellentétben állott. Ez a szűkkeblűség ásta meg sírját a liberális kormányzatnak. Kitént, hogy a liberális kisebbség jobban elhanyagolja a többség érdekeit, mint előbb a deszpotikus olygarchia. Így támadt vágy a demokráciára és az általános választójogra. A demokrácia ép úgy vallássá lett, mint a liberalizmus. Sok államban ma ez a legjobb kormányzati elv, mert csak ez tudja ott megadni a kormányzáshoz szükséges bizalom bázisát. Ha azonban megúnják (s ennek sok jele van), ép oly keveset ér, mint bármely más elv, amely hitelvesztett lett. A kormányzás mindig kevesek dolga. A demokrácia igazi veszedelme, hogy félő: teljesen kiszorítja a vezetésre hivatottakat (az igazi arisztokráciát) s bürokratikus deszpotizmussá fajul. Az új tekintély: az állam egymásra halmozott törvényeiben a béklyók zsarnoki szövetségével igázza le az embert. A szabadságeszme megbukott s ezzel a liberalizmusból is kijózanodnak az emberek.

A haladást sem szolgálja a liberalizmus, mert az állammorál (átlagmorál) nem alkalmas célkitűzésekre. A fejlődés csodája, a boldog édeni állapot helyett siralmas helyzetbe került az ember. Szívtelenül fitogtatott gazdagság és szörnyű nyomor. Pompás templomok és cinikus hitetlenség, képmutatás és szemérmelenség. Az erkölcsi szakadék egyre mélyül s a két megváltó eszme, ami a liberalizmusból kisarjadt: a szocializmus ép oly kevés jót ígér, mint az anarchizmus. Amaz mindenné, ez semmivé akarja tenni az államot s mégis rokon tanok, mert az emberi tökéletesség tévtanából indulnak ki s lehetetlent akarnak. Azok, akik a cézárizmustól várják a társadalom megmentését, ne feledjék, hogy csak az a nép kívánhatja azt, amely érzi, hogy nem ura többé

sorsának. A szerző nem lát kibontakozást, de látja, hogy az életfeltételek rohamosan változnak, a probléma egyre súlyosabb, az emberi értelem azonban ugyanolyan marad. Erőgyűjtő pihenésre, álomra volna szüksége az embernek, ezt azonban csak a társadalomnak statikai helyzetbe jutása hozhatná meg ...

Hosszas fejtegetésekben szól a szerző a liberalizmusnak a brit világbirodalom politikájában s az európai politikában vitt szerepéről. A liberalizmus egyik téren sem volt úttörő, jól-rosszul továbbhaladt a megkezdett ösvényen. A domíniumok kapcsa nem utolsó sorban a liberális elvek miatt lazult s a liberálisok ma sem törődnek azzal, hogy elszakadásuk nem csak Angliára, hanem a civilizációhoz *juttatott*, elszakadó népekre is végzetes volna. Az európai politikában sokáig a nacionalizmust támogatják a liberálisok, azonban *igazi* megoldásokat *nem* tudtak létrehozni, mert lelkük mélyén antimilitaristák és megalkuvók lévén, örökös félremagyarázásokat csináltak.

A kontinens centralizált államaiban rég nem valóság többé a liberalizmus, Angliában azonban csak most kezd haldokolni. Erős része *volt* a világháború kitörésében, mert az angol liberális kormány nem üzött határozott és világos külpolitikát. Látszólag békepolitikát folytatott, de tényleg senki sem lehetett tisztában azzal, hogy bele fog-e avatkozni a nagy európai összecsapásba, amelyet módjában lett volna megakadályozni, vagy legalább gyors lefolyásúvá tenni. A háború után sem az európai békét szolgálta. Németország megsarcolása, a magyar-osztrák monarchia felosztása harmad-negyedrangú hatalmak között — mint egykor a török uralom alól felszabadított területek, — mind hamis út. Franciaországot a pillanatnyi helyzet olyan túlerőhöz juttatta, hogy azt nyilván nem tarthatja meg s érthető, ha ennek biztosítására a szövetségesek egész hálózatával veszi körül magát, Anglia nem helyeselheti e politikát, amely 1802-be vetette vissza a világot. Ha a liberalizmus ide vezetett, nem csoda, ha a nép megunt a liberalizmus tanait s így szól: „A szent meghalt, tanítványait vigye el az ördög“. Krisztus evangéliuma azt mondja: a fegyveres támadót igázd le, de azután bocsásd meg bűneit. Machiavelli evangélioma azt mondja: Légy tisztában azzal, mit akarsz. Ha az erők egyensúlyát fenn akarod tartani, nem szabad megengedned, hogy a német, szláv és magyar faj elpusztuljon. Ha azt akarod, hogy Európa a latin népek uralma alá kerüljön, a legyőzött népeket le kell törölnöd a politikai térképről. Azt azonban egy evangélium sem tanítja, hogy a három dologgal egyszerre kísérletezz, Európát örvény szélére juttatta a gyűlölet, a megalázás, a bosszúsomj, a csőd. Valami megváltónak kell jönnie, azonban ez nem lehet a liberalizmus. A népszövetség és az újult államfiókia, a faszizmus, amely lényegében césarizmus, a bolsevizmus, mind nem az igazi megváltó, amely — úgy látszik — még nem mutatkozik. De Korinthus romjai felett sem legeltek örökké barmok. A züllesztő liberális elv helyét az építő elv fogja felváltani. Az a meggyőződésem, írja a Carhill neve mögött rejtőző angol politikus, hogy a dolgok új rendje a régi fundamentumokon, a szeretet, a haza és a fajszeretet alapján fog épülni.

Dr. Neubauer Gyula: A határhaszonelmélet bírálata. Pécs, Danubia, 1927. 166 l.

A gazdasági érték problémája, amely a közgazdaságtan művelőinek kezdetől fogva annyi fejtörést okozott, az osztrák iskola hatalmas erőfeszítései után sem jutott el olyan megoldáshoz, amely általános elfogadásra számíthatna. A határhaszonelmélet értékfogalmát a tudomány számos művelője vallja ugyan, de kevesen teszik magukévá azokat a megállapításokat, amelyekkel a határhaszonelmélet — értékfogalmának megfelelően — a gazdasági jelenségek egyéb csoportjainak alakulását magyarázza. A határérték csak kevesek számára jelenti azt a *centrális* fogalmat, amellyel a gazdasági élet alapjelenségei kapcsolatba hozhatók és magyarázhatók. Ezen nem is csodálkozhatunk, mert a határhaszonelmélet az áralakulásnak is igen mesterkéltnél, s a mellett meglehetősen keveset mondó magyarázatát tudta csak megadni.

Neubauer Gyula könyve a határhaszonelméletnek az értékelésre vonatkozó megállapításait beható vizsgálat alá veszi s minthogy megfelelőeknek nem találja, új megoldást keres az értékalakulás magyarázatára.

Mélyen járó fejtegetései főként a *készlet-egység* értékének megállapítása körül forognak. Wiesernek azt a megállapítását, hogy a készlet minden egyes tagjának értékét a készlet utolsó helyen felhasznált tagjának értéke (a *határérték*) adja meg, amiből következne, hogy a készlet értéke az utolsó egység értékének többszörösével egyenlő, *szertő* nem fogadja el. De nem teszi magáévá Böhm-Bawernek e kérdésben elfoglalt álláspontját sem, amely szerint: a készlet tagjai csak *alternatív* mondhatók az utolsó egységgel egyenlő értékűnek, *kumulatív* ellenben nem; a készlet értékét úgy kapjuk meg, ha minden jószágegységet a saját haszna szerint értékelünk s az így nyert értékeket összeadjuk. A szerző szerint Böhm-Bawer eljutott volna a helyes megoldáshoz, ha az alternatív értékelés minden konzekvenciáját levonja. A készlet egységei ugyanis felhasználás előtt nemcsak az *utolsó* szükségleti fokra helyezhetők, hanem az egységek mindegyike fordítható *bármelyik* szükségleti fok kielégítésére. Éppen ezért: a gazdálkodó nem értékeli a készlet egységeit *sem* az utolsó helyre kerülő egység legkisebb haszna (*határhaszon*), sem az első helyen felhasznált egység legnagyobb haszna szerint, hanem a készlet tagjainak felhasználásával elérhető *átlagos haszon* szerint. Az az érték tehát, amelyet a gazdálkodó az egyes készlet-egységeknek tulajdonít: *átlagérték*, amely a készlettel kielégíthető összes szükségleti fokok figyelembe vételével alakul ki. Az átlagérték alapján a jószág-készlet értéke minden nehézség nélkül megállapítható.

Neubauer Gyula nagy jelkészültséggel és eleven stílusban megírt könyve, amely nemcsak a határhaszonelmélet bírálataát adja, hanem egy új értékelmélet alapjait rakja le, számíthat mindazoknak az érdeklődésére, akik a gazdasági érték fogalmának elmélyítését és tisztázását szükségesnek érzik.

H. J.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. 1927. II.

Dr. J. H. Bridges: A comparison of Chinese and Western civilisation. (A kínai és nyugati civilizáció összehasonlítása.)

A mintegy 4000 éves múltra visszatekintő kínai nép története kezdetben miben sem különbözik a többi népétől: a barbár állapotból hosszú, keserves küzdelmek között emelkedett ki. A Krisztus előtti harmadik században Csin-Csi uralkodása alatt egyesült az addig 8—9 önálló királyság egyetlen hatalmas királysággá s akkor a tatár-veszély ellen a ma is fenálló nagy fallal vették körül a birodalmat. Ezóta több különböző kínai, sőt nem egy idegen fajú tatár-, mandzsúriai dinasztia került a birodalom élére, a kínai civilizáció azonban ez utóbbiaknak sem látta kárát, mert az idegen uralkodók átvették a kínai kultúrát s így ennek szupremációja fennmaradt.

Már a Krisztus utáni II. században feltalálták a papírost, a IX. században pedig a könyvnyomtatást s a X. században már élénk és fejlett irodalmi életet találunk. Nyilván az írástudás előmozdítását célozta az a rendszer, hogy az állami hivatalokra pályázókat írásbeli vizsgának vetették alá.

Az erős központi hatalmat nélkülöző óriási birodalomban az összetartó erőt a kínaiak *vallásában* találjuk meg. A vallás összetartó ereje abban áll, hogy az egyvallásúakat a dogmáknak és a tisztelet tényezőinek azonossága, a különböző vallásúakat pedig egy magasabb, általános közösséghez való tartozás érzése fűzi össze, lévén minden vallás közös célja az, hogy az egyének önző céljukról lemondva, valami átfogó, közös cél, a tökéletesedés felé törekedjenek.

A kínaiak vallása a fejlődés legalsó fokán áll. Comte azon az alapon, hogy az egyes népek az emberi életnek és természetnek a világegyetemhez való viszonyát miképpen fogják fel, a vallásnak három fejlődési fokát különbözteti meg: az elsőt a természeti jelenségeket természetfeletti erőknek tulajdonítják, a másodikon metafizikai elvonatkozással (metaphysical abstraction) magyarázzák, a harmadikon végül azok működésének törvényeit igyekeznek megismerni. Az első fokon, melyet természetfeletti vagy teológikus vallásfelfogásnak szoktak nevezni, a természeti jelenségek a természetnek az emberéhez hasonló érzelmei (harag, jóság, bosszú), indulatai és akarata eredményeképpen jönnek létre. Két alfaj különböztetendő meg: a fetisizmus, melynél az érzelmei és indulatok magában a tárgyban és a mono- vagy polytheizmus, ahol

ezek a tárgyon kívül esnek. A kínaiak vallása az előbbi csoportba tartozik, mégis azzal a különbséggel, hogy nem magát a tárgyat isteníti, hanem annak egyes tulajdonságait: pl. a napban a fényt és meleget, a tengerben a haragot és szigort, vagyis a Nap- illetve Tenger-istent a nap illetve a tenger tulajdonságaival ruházza fel.

Ezen primitív vallásfelfogás alapján több előnyös erkölcsi tulajdonság fejlődött ki a kínaiaknál, pl. a nyugalom, engedelmisség és a halálban való megnyugvás. A halál nem is jelenti náluk az élet teljes megszűnését, mert szerintük az elhunytat a föld az ég akaratából egyszerűen visszafogadta az ölébe, ahonnan származott. Magaslatti helyen temetik el az elhunytat, virágokkal ültetik be a sírt, mely szent és sértetetlen; olyan szent hely, ahova még a késő utódok is gyakran elzarándokolnak, és mikor nemzedék nemzedék után gyászolta ugyanazon elődöket, az utódok észrevétlenül részesévé lettek a múlt megszentelő hatásának. Nem is volt még forradalom a kínaiak vallásában, s így — mivel a társadalom forradalmát mindig a vallás forradalma előzi meg — a társadalom rendjében sem Kínában nincsenek társadalmi rendek, sem öröklött kereskedelmi vagy papi méltóságok, sőt öröklött királyság sem volt.

A kínai társadalmi berendezkedés a kínai vallással van szoros összefüggésben; a társadalom a család intézményének gigantikus méretű alkalmazása. Az uralkodó nem Isten kegyelméből való abszolút kényura az államnak, hanem csak feje annak, miként az atya feje a családnak, akinek tisztéhez tartozik, hogy a nép nevében az égnek és földnek évente áldozatot mutasson be. Az abszolutizmus tehát ismeretlen Kínában; erre mutat Mencius könyvében — a kínaiak egyik szent könyvében — foglalt és minden falusi iskolában tanított azon elbeszélés, hogy a császár azon kérdésre, hogy Von-Wang-nak szabad volt-e megölni Csensin császárt, Mencius azt feleli: igen, mert a császár gyalázatot követett el az emberekkel szemben, már pedig aki azt elköveti, az nem császár, hanem gazember.

A kínai vallás mélyebb megismeréséhez alapítójának, Confuciusnak élettörténetét kell ismerni. Confucius (Kon-Fu-Csen) Krisztus előtt 551-ben született. Atyja, egy kis város kormányzója, hamar meghalt, s nevelése okos és hitbuzgó anyjára maradt. Már 17 éves korában hivatalt vállalt, ahol kitűnik éberségével, a visszaélések üldözésével és a földművelés alapos ismeretével. Anyja halála után, 24 éves korában, ősi szokáshoz híven, 3 évre visszavonul a közpályától s idejét régi írások, hagyományok és intézmények tanulmányozására fordítja. Ezután 20 esztendő különböző fejedelemségek szolgálatában tölt el. Egyik helyre híva, a másiktól szigorú elvei miatt elűzve, folyton tanította az embereket, buzdította őket az egyes régi jó hagyományok ápolására, az azok, valamint az ő saját elvei által előírt kötelezettségek pontos teljesítésére és az élet nivójának emelésére, ötvenegy éves korában egyik fejedelemség első minisztere lett, majd ezen állásból a későbbi uralkodó által elbocsátva, szülővárosába vonult vissza, ahol a már szeltében ismert elveit rendszerbe foglalta. 73 éves korában bekövetkezett halála után mind jobban és jobban tért hódítottak elvei s a Krisztus előtti első században államvallásul fogadtattak el.

Míg a többi vallásújítók működése vagy meghasonlást, harcot és gyűlöletet is támasztott, vagyis a reformátorok mikor építettek, romboltak is és így sokszor alapjában rendítették meg a társadalmat, Confucius tanai semmi megrázkódtatást nem okoztak. E tanok nagyon egyszerűek és gyakorlatiak, híjjával vannak minden metafizikai okoskodásnak és tudományos szőrszálhasogatásnak. Egyik tanítványa szerint abban foglalható össze „Légy egyenes szívű és szeresd felebarátodat, mint magadat“. Sőt vezérelve egyetlen kínai szóval kifejezhető: (Csu), melynek kb. az az értelme, hogy ne tegyünk másoknak olyat, amit nem szeretnénk, hogy velünk szemben megtegyenek. Tulajdonképpen könyvet sem írt, csak rendszerbe foglalta a régi hagyományokat. A kínaiak vallása a primitívsejben és egyszerűségben állandósult, de harmonikus kiegyenlített vallás, míg a művelt államokban minden vallásnál betegséget, forrongást és meghasonlást figyelhetünk meg, melyet az el nem ért tökéletesedés felé haladás, ú. n. evolúció hoz magával.

Ha meggondoljuk, hogy az uralkodó osztály — melyet Konfucius elvei szerint nevelnek — nem születés jogán alapul, hanem minden szorgalmas paraszt számára elérhető iskola legjavából alakul; könnyen elképzelhetjük, mily nagy ott a törekvés a társadalmi igazság minél nagyobb elterjedése iránt. Kína már akkor nagy nemzeti hősökkel és moralistákkal dicsekedett, mikor Görögország és a görög műveltség meg sem született s már akkor fejlett nyomtatott irodalma és nevelési rendszere volt, mikor a keresztény uralkodók írni is alig tudtak.

Ami azt a közhelyé vált megállapítást illeti, hogy Kína kulturális és technikai téren nagyon elmaradt a művelt Nyugattól, hangsúlyozni kell, hogy a beállítás nem helyes: nem Kína maradt el, hanem a művelt Nyugat ugrott hatalmasan előre a világ összes többi államaival szemben. Ennek az a magyarázata, hogy Európában játszódtak le azok a forradalmak, melyek az emberi képességek kifejlődésére vezettek. A görög, a latin és a katolikus éra — a kulturális fejlődésnek ugyanis ezt a három legfontosabb állomását kell megkülönböztetni — nagyon kifejlesztette a szellemi erőket, az emberi energiát (törvényhozás, államalkotás) illetve az érzelmi világot. Ezen kívül Nyugaton fizikai és matematikai problémákkal is foglalkoztak, amit másutt teljesen elhanyagoltak.

Irodalom terén Kína nincs elmaradva. A technikai téren mutatózó óriási nívókülönbség magyarázata a kínaiak világában keresendő; nekik semmi hajlamuk sincs a természet erőinek külön-külön való elvont tanulmányozására. Csak konkrét jelenségek kötik le a figyelmüket, ami már vallásukban is mutatkozik, amennyiben az konkrét tárgyak tiszteléséből álló tiszta fetisizmus; már a polytheizmusig — amely elvont fogalmak ismeretére vezette volna rá őket, nem emelkedett. Már pedig a részletek, az alkotó elemek (fény, hő, mozgás) alapos ismerete nélkül nem hogy fejlődés, találmány nem képzelhető, hanem még az összetett egész sem ismerhető kellőképp. Megállanak az egyes jelenségek pl. földrengés, napfogyatkozás pontos megfigyelésénél, de az absztrakt tudományokhoz (mérta, optika, vegyta) nincs érzékük. Érdekes, hogy nyelvükben nincsenek szavak az elvont fogalmak kifejezésére s csak

körülírással tudnak e hiányon segíteni. Ismeretük tehát a szűk „Praktikum“ határát nem lépi át.

Ahogy a tudományuk konkrét, úgy a művészetük imitatív: idealizálás náluk ismeretlen.

A kínaiak legtöbb fáradságot és erőt az erkölcsan (ethika) fejlesztésére fordítanak. Minthogy azonban az etikát a társadalomtudomány és az élettan ismerete előzi meg, ez utóbbiak ismeretében viszont a fizikai tudományokon át lehet jutni: így ez a tudományág is egyoldalú.

Kína kultúrája kevésbé fejlett, de harmonikus; a művelt nyugat kulturális erői felszabadult, fejlett erők, de a köztük fennálló örök antagonizmus következtében küzködnek s pusztítják egymást, mivel a kívánt magasabb, harmonikus egyensúlyi állapotot nem tudják megtalálni.

Hogy Kína milyen feltételek mellett emelkedhetnék a művelt Nyugat nivójára, nehéz lenne megmondani; mindenesetre végig kell csinálnia azt a sok küzdelmet, szenvedést és pusztulást, amelyeket a művelt nyugat már átszenvedett, bár e megpróbáltatások az utána jövő Kínának nem lesz olyan nehéz, mint az úttörő Európának.

P. G e d d e s: The village world: actual and possible. (A falu jelene és jövője.)

Az eddig csak turisták és utazók által — és csak külső, természeti vagy építészeti szépségeiért — látogatott vidéket lassankint kezdik már felfedezni. Vidéki egyetemek, kertváros-akció és a mindenféle népmozgalmat felkaroló *nőszervezetek* (Women's Institutes) mind azt a célt szolgálják, hogy kultúrárt vigyenek a faluba. És mindegy nagy szükség van, mert vigyázni kell, hogy a falu kultúr-központja a templomból — ahonnan a hitélet gyengülése következtében kikerült — az iskolába, ne pedig a korcsmába helyeződjék át. Mindent összefoglaló mozgalom hiányában az egyes helyi és egyoldalú célokat szolgáló, legtöbbször a női szervezetek által vezetett — társadalmi mozgalmak is nagy figyelmet és támogatást érdemelnek. A falu gazdasági emelésén kívül (többtermelés, gépek, műtrágya) meg kell teremteni a „falusi társadalomtudományát“ és alkalmas helyet kell találni a nagyszabású népmozgalmak részére.

Hogy *Franciaországgal* kezdjük, ennek falvai igen elmaradott állapotban vannak — s ez az állapotuk a világháború alatt csak romlott; helyzetük ép oly rossz, mint az utaké, bár az utak javításáról több szó esik és sokkal többet is tesznek értük, mint a falvakért.

Franciaország tragikus szellemi érdekessége az ott tapasztalható és egyes más államok által gyorsan követett népesség-csökkenés. Franciaországot, a tudományok előharcosát és vezető államát s a csira-elmélet feltalálóját, a tüdőbaj és gyermekhalandóság pusztítja és tizedeli; talán a léghuzattól való közmondásos félelmük okozza részben, hogy csukott ablakú, rossz levegőjű lakásokban sánylődnek. Az egyetemek s általában a felsőoktatás terén vezető államban hiányzik a közegészség propagálása!

Tudományosan kell az egyes népek segítségével foglalkozni, hogy megtaláljuk a gyógyulás és fejlődés nekik megfelelő módját, mert az eljárás aszerint más és más lesz, hogy melyik népről és hogy városról vagy vidékről van-e szó. Feltűnő pl., hogy a földmívelő *íreknél* nagyobb a halálozási arányszám, mint az iparos angoloknál és Írországban magában nagyobb a modern házakban mint a vályogkunyhókban élő emberekénél; végül az irodalom és politika terén magasan álló skót munkások lakásviszonyok tekintetében alatta állanak az angol munkásoknak.

Tanulságos megfigyelni a falu megújódását — vagy helyesebben feltámadását — a háború által elpusztított francia, belga és lengyel vidékeken *Megállapítható, hogy a szociális szempontok a technikaiakkal* szemben meglehetősen háttérbe szorultak.

A politikusok által gyakran ígért, de többnyire csak megkezdett falu-fejlesztési programok csak gazdasági és politikai keretek között szoktak mozogni, nem pedig általános, mindent felölelő jellegűek, ilyen általános jellegű mozgalom csak az Amerikai Egyesült-Államokban és Írországban található: az utóbbi államban az Irish Cooperative Movement a híres dán mintára igyekszik a falu renaissance-át megvalósítani.

Rabindranat Tagore, a nagy bengál költő, tudós és egyetem-alapító egyben nagy vezéralakja a falufejlesztési mozgalomnak: hazája ugyanis a tipikus angol-létesítette Kalkuttát kivéve kizárólag mezőgazdasági állam. Tagore nagy élettapasztalatait a nevelésnek és a falu újjáépítésének szenteli; az egyetemének első fakultása a falu újjáépítésének szolgálatában áll (Departement of Rural Reconstruction). A franciaországi Montpellier egyetemén az egyik legutóbbi értekezés Tagore újjáépítési eszméivel foglalkozik.

Vége keletkezöben van a falu társadalomtudománya (rural sociology), mely a faluban a társadalom egyik fontos egységét, alkotóelemét látja, mely ezután komoly tanulmányok és gondos örökös tárgya leendő.

A falu társadalmi életének sokoldalúnak kell lennie, mert csak így akadályozható meg az a sajnálatos tünet, hogy a falu a várossal szemben elveszíti lakossága jórészét és kivált a férfiakat. Ez a modern népvándorlás újabb alakja, aminek nagyon súlyos következményei lesznek. Persze most a faluban nincs a fiatalság számára fejlődési lehetőséget biztosító életpálya, nincs vállalkozás és nincs élet. Pedig az ipari fellendülés előtt a vidék vezetett, ott töltötte az arisztokrácia az év nagyobb részét s nagyrészt ott csinálták a történelmet. Ma újra azt látjuk, hogy nagy társadalmi események színhelyéül gyakran egészen kis vidéki városkákat választanak (a salzburgi és oberammergaui művésznapok). S itt a rádió óriási hatását és közismert nagy jelentőségét sem szabad említés nélkül hagyni,

A falu vonzóerejét mutatja, hogy sok híres ember öreg korára visszatér szülőfalujába — hát még hány van, aki csak akar, de a külső körülmények ebben *megakadályozzák!* Elég csak Carnegie és a volt nagy francia énekesnő Mme Calve példáját említeni. Ilyen emberek valóságos kultúrközpontot létesítenek a faluban maguk körül és az igyekezet s nagyratörés csíráját szórják el a fiatalság között.

Köztudomású a jó lakás előnyös hatása az emberre. Ily vidéki jó úriházakban nőtt fel az arisztokrácia is! Ezt kell tehát demokratizálni, a nép számára hozzáférhetővé tenni! A vidéki kastélyok vagy uradalmak kertjei vagy parkjai legtöbbször nyitva állanak a nagyközönség számára: a kert sétányait lehet ugyanis mással legkönnyebben megosztani anélkül, hogy az a tulajdonos számára elveszne. De ha nincs ilyen kert, a városnak magának kell ilyen kultúrház céljait szolgáló parkkal ellátott épületet szereznie. A pénzszerzés nehézségét le lehet győzni, csak akarni kell; nem kerül többre, mint a templom, pedig a legkisebb falunak is van temploma, sőt gyakran több is. Sokszor lehetne vásárolni vidéki kastélyokat kevés készpénzért, úgy, hogy a nagyobb rész a vett értéknek évjáradékkal vagy közhatósági kedvezményekkel s jogokkal lenne kiegyenlíthető. Ez megnyitná az új Carnegie-k sorát és hasznos közcélú hagyományozásokra adna buzdítást; de ezenkívül nagy pénzvállalatoknak létesítene új keresetforrást, üzletágot a kultúrházak építésére adandó kölcsönügyletek lebonyolítása által. Ilyen kerttel, parkkal összekötött kultúrházakban bizonyára eredményesebb lenne pl. a természetrajz tanítása, mint a sötét tantermekben.

Közérdek továbbá a régi váraknak fenntartása és az állam, vagy a községek által való megvétele. Így, ilyen felhasználás mellett visszaadná a kastély vagy vár a falunak azt, amit tőle a múltban elvett. Végül fel kell hívni a figyelmet az erdősítés nagy fontosságára, ami fában szegény vidékeken úgy gazdasági, mint közegészségi szempontból óriási hasznot hajt.

E terveknek gyakorlati megvalósítására külön állami szervezetet kellene létrehozni, de be kellene vonni a fiatalságot, különösen a cserkészeket is, akik a munkájukkal nagyban hozzájárulnának e nagy tervek mielőbbi megvalósulásához.

Szabó Gyula.

THE AMERICAN JOURNAL OF SOCIOLOGY. — March, 1927.
E. B. Reuter: The Relation of Biology and Sociology.
 (A biológia és szociológia viszonya.) 705—718. old.

A természetes folyamatok, amelyek a tudományos problémákat meghatározzák, a valóságban nem találhatók meg elkülönítve. Ezt az elkülönítést csak gondolati elvonás, absztrakció útján érhetjük el. A specialista szakemberek rendszerint nem teszik magukban tudatossá követett módszerüket, amiből aztán sok zavar és félreértés származhatik. Ilyen zavar található a biológia és szociológia elhatárolása tekintetében is.

A biológia egyedek vizsgálatával foglalkozik. A szociológia szempontjából ellenben az egyed csak adat. A szociológiát az emberi személyiség és a csoport-kultúra érdekli. Az egyén születésével már szociális környezetbe kerül, mellyel való kölcsönhatásai fejlesztik ki személyiségét. A biológiai egyént tehát meg kell különböztetni az emberi személytől.

A biológiai és szociológiai folyamat pontosan megkülönböztethető. A két tudományág tehát, mely e folyamatokkal foglalkozik, függetlenül megállhat egymástól. Vannak azonban folyamatok, melyek a két tudományág együttműködését kívánják meg. Ilyenek általában a népesedés kérdései, különösen a népegészségügyet illető kérdések. Ilyen a nemek, a fajok kérdése. Nagy tévedés volna ellenben azt hinni, hogy ezeket a kérdéseket akármelyik tudományág képviselője teljesen tisztázhatja. A két tudomány csak egymással karöltve oldhatja meg a feladatot, egymás támogatásával, vagyis az egyik tudományág a másik eredményeire, mint adatokra rá van szorulva.

George A. Lundberg: The Demographic and Economic Basis of Political Radicalism and Conservatism. (A politikai radikalizmus és konzervativizmus néprajzi és gazdasági alapja.) 719—732. old.

Összehasonlításként két északamerikai állam 5—5 kerülete szolgál, még pedig North-Dakota-nak 5 radikális és 5 konzervatív kerülete, valamint Minnesota-nak ugyancsak 5 radikális és 5 konzervatív kerülete. Az eredmény az, hogy a konzervatív kerületek előrehaladottabbak és megállapodottabbak. Lakosságuk, népsűrűségük nagyobb, de népszaporodásuk kisebb. Magasabb a bennszülött lakosságtól származó bennszülött fehérek százaléka, ellenben kisebb a bevándorlott fehérek száma, valamint az ezektől származó bennszülött fehéreké, Kevesebb az írástudatlan és kisebb a földművelő lakosság arányszáma. A szavazásra jogosultak száma nagyobb. Több a farm, de kisebb az átlagos területe, viszont az acre-onkinti értéke, minősége, felszerelése és hozadéka nagyobb. A lakosság számarányához képest is nagyobb a farmok értéke a konzervatív területekben, viszont itt több a bérbeadott terület, míg az elmaradt radikális kerületekben a továbbfejlődés irama erősebb. Ez adatok alapján azt a következtetést lehet levonni, hogy radikális az, aki viszonylag szabad a szociális kötelekektől és a hagyományos társadalmi rend nyomásától. Ez a szabadság eredhet fiatalságból, új bevándorlásból, a község fejlődési fokából, nevelésből, kulturális örökségből, vérmérsékletből, jellemből. A radikális társadalmilag és gazdaságilag bizonytalan helyzetben van, tehát keveset veszíthet, ellenben sokat nyerhet egy változással. Mindé feltételek inkább fennállanak egy új és aránylag fejletlen községben. A község viszonyai és jelleme kiválasztóan és formálóan hatnak lakóikra s így a legtöbbet ígérk arra nézve, hogy a szociális érzületet és magatartást terjesszék.

Robert E. Park: Human Nature and Collective Behavior. (Az emberi természet és a csoportos magatartás.) 733—741. old.

Ami az organizmust az egyedek puszta halmazától vagy saját részeitől megkülönbözteti, az akcióképessége vagyis részeinek az a diszpozíciója, hogy mint egység cselekedjenek. Egy község nem struktúrájával, hanem akcióképességével válik társadalommá. Az intézményeket és a szociális struktúrát a kollektív akciók termékeinek kell tekinteni.

A szociális csoport működése és a társadalom fejlődése alakítja át tagjait személyekké és polgárokká. Az emberi társadalmat nem a munkamegosztás, hanem a társadalmi ellenőrzés jellemzi. Nem a tudatlan verseny és együttműködés juttatja kifejezésre az ember természetét, hanem a tudatos részvétel a közéletben, a közvélemény, a beszéd, a nyelv és más szimbólumok közössége. Az állatoknak se szavaik, se szimbólumaik, se véleményeik. Nincsenek ünnepeik, nincsenek szent és, sérthetetlen szokásaik. Nincsenek erkölcsök, nincs lelkiismeretük és bűnbánatuk. Nem érzik magukat szerencsétleneknek.

Az emberi társadalom tagjának minden aktusa gesztussá lesz, minden tag többé-kevésbé nyilvános életet él. A személyisége első jelentésében *álarc*. Mindenki többé-kevésbé tudatosan *szerepeket* játszik a társadalomban. Céljainkat akkor érjük el, ha szerepünket jól játsszuk meg, jól tudunk alkalmazkodni a társadalmi kívánalmakhoz. Ezért mondhatjuk, hogy kettős életet élünk, egy magán- és egy közéletet. Ez utóbbi formáit a társadalom kényszeríti ránk. Ezek a formák tesznek minket személyé, ez a mi álarcunk, Nemcsak minden fajnak, minden nemzetiségnek is, megvan a maga jellegzetes arca, konvencionális maszkja. Társadalmilag ellenőrzött viselkedésünket (behavior) magaviseletnek (conduet) nevezhetjük; ez erkölcsileg szentesített és alanyilag feltételezett viselkedés. Az emberi aktusoknak történetük van, belső konfliktusok előzik meg. Ezek ismerete teszi csak az aktusokat érthetőkké. A magyarázatnak ez a szüksége adja meg az emberi dokumentumok jelentőségét az emberi természet megértése szempontjából. A társadalomban persze nem az egyéni aktusok, hanem kollektív hatásaik, a kollektív aktusok a fontosak.

Alcott A. Stockwell: Our Oldest National Problem. (A mi legrégebbi nemzeti kérdésünk.) 742—755. old.

Ez a legrégebbi nemzeti kérdés az északamerikai Unióban a bevándorlás. A világháborúnak kellett elkövetkeznie, hogy ebben a kérdésben bizonyos megoldásra vezessen. Az első törvényhozási intézkedés 1921-ben történt. E szerint alapul vették az 1910. évi bevándorlást és minden Amerikán kívüli népből annyit engedtek be, mint amennyit az 1910. évi bevándorlás 5%-a kitett s ezt a számot az 1910. évi bevándorlás megoszlása arányában osztották meg az egyes népek között. Rájöttek azonban, hogy 1910 alapul vételével hátrányban részesítették Nyugat- és Észak Európát, mert az 1910. évi bevándorlás nagobbára Dél- és Kelet Európára esett. Ezért a második (1924. évi) törvény már 1890-et veszi irányadó esztendőül s az 5%-ot is leszállítja 2-re. Az új törvény uralma alatt a bevándorlók túlnyomórésze már Nyugat- és Észak Európából jön. Nem esnek korlátozás alá az Amerika többi országaiban születettek, továbbá a látogatók, turisták, hajósok, tanulmányúton levők, mely utóbbiak tehát csak időleges tartózkodási engedéllyel bírnak. Az 1921. évi törvény a hazai kikötőkben állapította meg, hogy kit enged be. Ezen is változtatott az új törvény, mert most a külföldi konzulátusokra van bízva, hogy láttamozzák a bevándorolni

törekvők útlevelleit s így kevésbé történhetik meg, hogy valakit csak az amerikai kikötőben utasítanak vissza. Megjavították a Mexikó és Kanada felé nyíló határon is az ellenőrző szolgálatot, úgyhogy a határon való átszökésnek sokkal kisebb a kilátása a sikerre. Amellett az ország területén felfedezett szökevényeket ki is utasítják. Különös figyelmet érdemelnek az időleges tartózkodási engedéllyel bírók is, mert ezek közt is sokan akadnak, akik megkísérlik, hogy állandóan Amerikában telepedjenek le.

Vivien M. Palmer: Impressions of Sociology in Great Britain.

(Benyomások az angolországi szociológiáról.) 756—763. old.

Az angol szociológiai társaság első (1904. évi) gyűlésével összehasonlítva jellemző képet kapunk az angol szociológia fejlődéséről. Az első gyűlésen James Bryce, a társaság első elnöke az új társaság céljait a következőkben foglalta össze: biztosítani a társadalmi tudományok együttműködését, terjeszteni a tudományos eszméket, valamint tanszékeket, könyvtárakat szerezni a szociológiai kutatás számára. A szociológiát a szociális tudományok szintézisének tekintették és ez a felfogás is irányította a további fejlődést. Ma a szociológiának két iskolája van Angliában. Az egyik a londoni egyetem közgazdasági iskolájának szociológiai osztálya, amely az egyetlen szociológiai osztály az angol egyetemeken; a másik az edinburghi iskola, Patrick Geddes alapítása. A londoni egyetemen *Westermarck* és *Hobhouse* adnak elő. A londoni egyetem szociológiai oktatása az utilitárius filozófia behatása alatt áll. Az amerikai McDougall szociálpszichológiai elméleteinek hatását mutatja Graham Wallas munkássága. A londoni iskola elméleti irányával ellentétben az edinburghi iskola az elmélet és gyakorlat kérdéseinek összekapcsolására törekszik és *Comte*, valamint *Le Play* követőinek mondhatók. Az ő irányításuk alatt áll az angol szociológiai társaság, valamint annak kiadványa, a *Sociological Review*. Azonban a rokon tudományok művelői is értékes adalékokkal szolgálnak a szociológia fejlődéséhez.

William C. Smith: The Rural Mind. A Study in Occupational Attitude. (A vidék szelleme: tanulmány a foglalkozási magatartásról.) 771—786. old.

A vidék szelleme az amerikai farmer lelki világát jelenti. A farmer se nem különös, se nem alsóbbrendű; csak éppen különböző a város lakótól. A vállalkozó szellemű, de a vidéki élet fegyelmét nem bíró emberek is azok, akik városba igyekeznek. A vidéki típusa az állandóságot szereti, a biztonságot, A vidéki népség már az összeházasodás szokása folytán is homogénebb a városinál. A farmok fekvése hozza magával, hogy a farmerek izoláltan élnek. A farmokon még reális családi életet találunk. Korább házasodnak, s a családi életet ritkábban bontja meg válás. A mezőgazdaság családi ipar, mert abban a család minden munkaképes tagja résztvesz. Közös a dolguk, a gondjuk. Az

otthonuk valóban is az, nem csupán étkező és alvóhely, mint a városban. A farmer több időt tölt a családjával és több időt tölt az otthonában, A farmer csak magát tekinti termelőnek, a városlakó a szemében csak fogyasztó. Munka neki csak az, amelyet az ember a keze munkájával végez. Azért a tanító is csak parazita szerinte. Mivel a farmer számos jószágot termel és szállít, hajlamos magát mindenkitől függetlennek érezni, aki képes magát teljesen ellátni. Ez alkalmas arra, hogy a várossal szemben bizonyos antagonizmust keltsen. Nem hajlandók a város irányítását elfogadni. Vidéken kisebb a tőke és a munka ellentéte. A farmer mindkettőt egyesíti a kezében. A farmer nem oly éرتektelen a munkájában, mint a városi munkás. Együtt érez az állataival, szeretettel gondozza ültetvényeit. Együtt él a természettel, ez az ő szórakozása. Neki nem kellenek mesterséges injekciók, jazz-band és izgatószeretek. A természet rendjétől való függése a farmert nyugodtabbá, türelmesebbé, konzervatívvá teszi. A farmer nem forradalmár, nem felforgató. Elszigeteltsége és munkájának természete hozzászoktatja az egyedülléthez s ebből ered individualizmusa. A hány a farmer, annyian nincsenek egy véleményen. A városban teljes az egymásrautaltság, de azért a farmerből sem hiányzik a kölcsönös támogatásra és együttműködésre való hajlam. Az amerikai vidéki népesség nem is mondható egyenlőnek. Más a kaliforniai búzafarmer s a mainei burgonyafarmer. Más a szegény kentuckyi és az idahoi; más a naranctermlő délkaliforniai és a rozstermlő keleti nebraskai.

R. Clyde White: The Human Pairing Season in America.

(Az emberi párzási időszak Amerikában.) 800—805. old.

Szociológusok és anthropológusok feltételezik, hogy az ősebernek voltak évi párzási időszakai. Az északamerikai unió születési statisztikája alapján kísérletet lehet tenni mai korunkra nézve is aziránt, hogy vajjon nem tétélezhető-e fel most is egy ilyen párzási időszak. A születési számok 1920-ról azt mutatják, hogy az északamerikai unió 47 városában különböző hónapokra esett a legtöbb születés, a legkevesebb ellenben leginkább februárnak jutott. Ezzel szemben a házassági statisztikát tekintve, a legtöbb házasságot határozottan júniusban kötötték. A számadatokból egy párzási időszakra következtetni nem lehet, illetve amennyiben ilyen időszak létezett volna, a modern kultúra hatásai azt teljesen ellensúlyozták.

Topical Summaries of Current Literature. Robert E. Park: The American Newspaper. (Az amerikai újság.) 806—813. old.

Az újságot eredetileg úgy tekintették, mint a kiadó személyének megnyilatkozását és hatalmi terjeszkedését. Az egyes újságok története sem volt más, mint a kiadók vagyonának története. Ez áll különösen *Hudson, Payne* és *Lee* munkáira. Pedig amire szükség van, az nem az egyes újságok története, hanem az újságnak mint szociális intézménynek fejlődéstörténete. Ehhez szolgálhat adalékul *Cannon* bibliográfiája,

továbbá *Bleyer* (Profession of Journalism), *Crawford* (Ethics of Journalism), valamint egyes újságok történetét tartalmazó munkák *Salmon*, *O'Brien*, *Nevin*, *Davis*, *Hoker* tollából. Önéletrajzok közül említésre érdemes *Older*, *Watterson*, *Stone* (Fifty Years a Journalist), *McRae* munkája. Pulitzerrel *Mitchell*, Steadről *Whyle* könyve szól. Az újságok üzleti részét behatóan *Thayer*, és *Roger* tárgyalják. Az újságírásban beállott változást jól szemlélteti két kritikai munka *Viltard*: *Some Newspapers and Newspapersmen*, valamint *Sinclair*: *The Brass Check*, Az újság nem a közvélemény szerve, hanem kapitalista vállalkozás, mely előfizetőket gyűjt, hogy azokat a hirdetőknél eladhassa. Ezzel a kérdéssel foglalkozik *Irwin*, *Lippmann*, *Lowell*, *Dacey*, *Scott-James*, *McDonagh* is. *Crell* a háborús sajtószolgálatról számol be. Számos munka nyújt technikai oktatást az újságírásra nézve. Az újságírás erkölcséről *Crawford* említett könyvén kívül *Flint* ír. Az újság magántulajdona dacára a közt hivatott szolgálni. Ezért nem lehet csak a kiadó vagy egy politikai párt szócsöve. Valóban az újságot nyilvános intézménynek kell tekinteni.

N. Gy.

SCHMOLLERS JAHRBUCH. — 2. Heft. 1927.

Ferdinand Tönnies: Demokratie und Parlamentarismus.
1—44. old.

A szerző gondolatmenetét elsősorban Carl *Schmitt*: *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus* c. munkájához fűzi.

A liberalizmus nem csak nem azonos a demokráciával, hanem fogalmilag egyenesen az utóbbi ellentétéként fogható fel, miután a liberalizmus politikai tendenciája szerint arisztokratikus. A liberalizmus a tulajdonok és köztük elsősorban a kapitalisták tulajdonának uralmát akarja. Az általános választójog sem a liberalizmus vívmánya, hanem csak a feltörő proletariátusé. Az igazi liberális gondolat a censzos választójog, a timokrácia. De amint a liberalizmus megerősödött, kezére került a közvéleményt irányító sajtó és a politikai életnek a nép képviseletet ellensúlyozó más szervei is kifejlődtek, akkor az általános választójogot már a liberalizmus is magáévá teheti, mert el tudja viselni.

A parlamentarizmus külsőleg nézve a rendi gyülekezetek megújulása, mely az abszolút monarchia ellen fordul, belsőleg ellenben az újabb városi és a plutokráciára törekvő arisztokráciának szembe fordulása a régebbi vidéki, földbirtokos arisztokráciával. A parlamenti választásokban kifejeződő népakarat többségi akarát, s nem a nép összessége az, amely ezt az akaratot meghatározza. Mint Anglia példája mutatja, az arisztokrácia két rivalizáló csoportja az, amelyek egymást felváltják a hatalomban. A kormány alakulására a népek közvetlen befolyása nincs. Ezzel szemben az amerikai unióban a nép befolyásának súlypontja a kormányfő megválasztásán van. A kérdés most már az, hogy az angol, vagy az amerikai rendszer-e a demokratikusabb.

A liberalizmus mindig kétértelmű és ingadozó. Az államhatalmak megosztásának tana épügy a liberalizmushoz tartozik, mint a vegyes államforma iránt való előszeretet. A törvény lényegében parancs, nem tanács, amely erejét nem az igazságból, hanem a tekintélyből meríti. Amit a nagykapitalista érdekszövetségek képviselői zárt bizottsági tárgyalásban eldöntenek, fontosabb a milliók életére nézve, mint a politikai határozatok.

A parlamentáris kormányformánál könnyen megtörténhetik, hogy a kormányférfiak kiválasztásában inkább más motívumok játszanak döntő szerepet, mint az a meggyőződés, hogy a kiválasztottak egyénisége a betöltendő tisztségre különösen alkalmas. A demokrácia kardinalis követelménye, hogy a nép maga válassza kormányzatát és hogy az a lehetőségig homogén legyen, valamint hogy pártok felett álljon.

A mai többségi pártrendszer nem egyenlőségi, hanem oligarchikus tömegszervezet demokrata alapon, együttműködésből és választott, meg ellenőrzött vezetőknek való alárendelésből alakult szintézis. Ezidőszerint mindenütt tart a polgárság szociális uralma politikai uralom alakjában is, az alkotmányjog demokratikus formái és a parlamentáris választások ellenére. A demokrácia pedig a maga igazi értelmében nem tartozik bele a polgárság ideológiájába. Nem a parlamentáris alkotmány, hanem a kormánynak közvetlen és meghatározott időre való választása felel meg a modern demokrácia igazi elvének. A parlamentarizmusért való lelkesedés sohasem nyugodott demokratikus, hanem mindig arisztokratikus tapasztalatokon. Nagy tanácskozó testületekben, amilyenek a parlamentek, az akarat és gondolkodás különbsége élesen megnyilvánul. Az egyik oldalon áll a szónok, aki az igazságot érvekkel igyekszik bizonyítani, a másik oldalon ott a gyakorlat embere, aki eleve el van határozva bizonyos cselekvésre és az érvekkel mit sem törődik. A kormány nemcsak a végrehajtó szervek hatalmát egyesíti a kezében, hanem a parlamenté is mindjobban az ő kezében összpontosul.

A parlamenti tanácskozások csak úgy lehetnek sikeresek, ha a tagok számát lényegesen csökkentik. Graham *Wallas*: „The great society“ c. munkájában kifejezést adott annak, hogy a parlamenti tanácskozások súlypontját a bizottsági tárgyalásokra kell helyezni. A parlamenti bizottságok munkájába a közigazgatási kerületek és városok képviselőit is be lehetne vonni. Meg kell szünnie annak a tartahatatlan fikciónak is, hogy a képviselő nem választókerületét, hanem az egész nemzetet képviseli.

A liberális államot a fejedelmi abszolútizmus készítette elő. A liberális állam szegény; ez a vagyonos osztályok érdeke és akarata. Egy igazi demokrata államnak fel kell szabadulnia ez alól az elnyomás alól. A méltóságteljes államnak vagyonával túl kell szárnyalnia a magánosok vagyonát. Ily vagyonának kell elsősorban földbirtokban, aztán tömegszükségleteket előállító üzemekben lennie. Különösen a latifundiumok megszüntetése a demokrata állam feladata.

A demokrácia szelleme az erkölcsiség szelleme, az igazságosság-

hoz való akaratban áll, amitől enyhülnie kell az osztályok ellentétének is. A tulajdon nem lehet feltétlen jog, hanem a főtulajdon a közösséget illeti s a tulajdonos csak a közösség hűbérese. A demokráciának nem oly mértékben elve a szabadság, mint az egyenlőség. De nem formális egyenlőséget kell érteni ez alatt, hanem az egyenlő becsületet. Az együttélők, egymásra utaltak, az ugyanazon államban, ugyanazon kultúrjavakban, mint a nép közös javaiban részesedő nemzettagok közössége a társadalmi fejlődés célja. Az a liberális ideál, amely a jogot és erkölcsöt szigorúan különválasztja és az államban csak jogi szervezetet lát, keresztülvihetetlen. A közösségnek az az eszméje, mely előbbrevaló tagjainál, régi gondolat, de mindezeideig sem tudta megtalálni a maga megfelelő szociológiai megfogalmazását. A szerző eziránt már *Gemeinschaft und Gesellschaft* című munkájában tett kísérletet.

N. Gy.

ARCHÍV FÜR RASSEN- UND GESELLSCHAFTS BIOLOGIE.

19. Bd. 2. Heft.

L. Gschwendtner: Das Bevölkerungsproblem Österreichs.

(A népesedési probléma Ausztriában).

Ausztria népesedési problémájának súlypontja a körül a kérdés körül forog, vajjon a születési arányszám további korlátozása kívánatos-e, vagy sem. A legutóbbi évek népesedéspolitikai irodalmából két könyv emelkedik ki: az egyik East, a másik Grotjahn munkája. *East* az egész emberiség népesedésmozgalmát vizsgálva a prevenció terjedését kívánja, mert szerinte a természetes szaporodásnak a háború alatt és az azt követő években beállott csökkenését annak oly mérvű emelkedése követi, amely rövidesen eléri a békebeli színvonalat és így az emberiség már 120 év múlva eléri a még táplálható határszámot. Ezzel szemben *Grotjahn* csak a német viszonyokat vizsgálja és a nemzeti szempontokat sem hagyja figyelmen kívül, mert szerinte felülkerekedett a születési arányszám csökkenő irányzata, úgyhogy most már a kívánatos születési többlet állandósulására kell törekedni.

Ausztriára vonatkozólag a szerző gazdag statisztikai adatvizsgálat útján megállapítja, hogy a két nézet között van az igazság. A születések csökkenő irányzata gyengült; a halálozások terén a jelenleg produktív korúak nagy arányszáma folytán 30 év múlva sem lehet elérni az optimumot. A születési arányszám állandósulásával válik majd a kor-megosztás normálissá, a születési többlet pedig stabillá.

Ez a helyzet, ha Ausztria közigazgatási állapota megszilárdul. Jelenleg az intenzívebb termelés (különösen a háború előtt elhanyagolt mezőgazdaság tekintetében) létkérdés, mert St. Germain és a világ-gazdasági krízis oly nehézségeket támasztott, melyeknek a születési többlet fokozatos csökkenésében kell megnyilvánulnia. Ez a csökkenés ugyan nem korlátlan, mint Grotjahn véli, mert Ausztriában az egyház megfoghatott befolyása is elég erős lesz a túlzások leküzdésére.

A jövőbeli népesedési politikát mégsem szabad sorsára hagyni, vagy a növekedési arányszámot az East által követett 1,6%-re leszállítani, mert a szerző szerint Ausztria feladata a nyugat kultúráját megvédeni. Ezt a szerepet csak úgy tudja betölteni, ha a nagyobb természetes; szaporodású szomszédai részéről szükségképpen beálló nyomást megfelelő születési többlettel ellensúlyozza és erősíti a gazdasági nyomás, alatt leginkább szenvedő szellemi arisztokráciáját, mely most legjobban kényszerül prevencióra.

A mindenkori gazdasági helyzet fogja meghatározni, hogy milyen létszámot tarthat el az ország, s a nemzeti szempontok azt, hogy a népesedési politika mily mérvű szaporodást tekintszen kívánatosnak.

V. Gy.

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. 1927 jan. — ápr.

A. N a m i a s: L'histoire interprétée d'après les lois de l'énergie.

(A történelem az energia-törvények megvilágításában).

Ha a valódi történettudományhoz akarunk eljutni, két bölceleti előítéletet kell félretennünk. Az egyik: az embert valami kiváltságos lénynek, az emberi szellemet, ennek fejlődését a kozmikus törvényektől függetlennek tekinteni. A másik: a társadalomban nem látni mást, mint egymás mellé helyezett egyének összességét. *Sighele* és különösen *Le Bon* munkái kimutatták ezen álláspont tarthatatlanságát és a tömeg, az időleges és amorf együttlét különleges jellemét. E jellegzetességeket, amelyek a történelemben jelentős, habár csak közvetett szerepet játszanak, az említett két író közismert tanai nyomán mutatja be a szerző, érdeklődésünkre a hozzájuk fűzött eredeti magyarázat tarthat számot. Ez a magyarázat, mely kizárólagosságot és fizikai exaktságot nem igényel, az *energia-törvényekre* támaszkodik.

Ismerjük a fizikából a *rezonanciát*: az akusztikait és villamosságát. A tömegben hasonló jelenség léphet fel, melyet pszihikai rezonanciának nevezhetünk. Már az egyénnél is fokozzák az érzés intenzitását a test önkéntelen mozgása, s a kísérő fiziológiai reflexek. A tömegben az individuális és kollektív rezonancia egymást gyakran kölcsönösen erősítik, így tudjuk csak megmagyarázni a nemzetek életéből kirobbanó túlfűtött érzéseket, a háborúkat és forradalmakat, valamint azokat az aránytalanságokat, melyek bizonyos történelmi események és következményeik között fennállanak.

A kozmikus energia megnyilvánulása a *ritmus* törvénye is, amely mindenütt jelentkezik, ahol ellentétes erők nincsenek az egyensúly helyzetében. Ritmust találunk a természetben, az életfolyamatokban, pathológikus tünetekben ép úgy, mint szellemünk állapotában. Ha a társadalmi jelenségeket vizsgáljuk a ritmus szempontjából, azt látjuk, hogy az emberiség haladása a jó és rossz hullámlása között történik. Ezért nincs a politikában abszolút, végleges. Ezért nem is lehet a politikának lényegileg más feladata, mint ezen ritmus szabályozása, a túlságos rez-

gések elkerülése. Ritmust találunk a gazdasági krízisek körforgásában, a divat változásában, de még a bölcséleti doktrínák egymásutánjában is. Tehát a rezonancia és ritmus az a két törvény, mely a teremtés szuverén törvényének, az irradciónak két szemszöge és így minden tárgyra és jelenségre kivétel nélkül alkalmazható.

Arnold Reymond: La contrainte sociale et le régime de castes. (A társadalmi kényszer és a kasztrendszer).

A kasztrendszer három lényeges jellemvonása az öröklődő specializálódás, a hierarhikus szervezet és az a kölcsönös ellenszenv, amely a társadalmat alkotó egyes kasztok merev elzárkózását jelenti. E három jellemvonás csak Indiában valósult meg tökéletesen, de mindenütt vallási okokban található fel a rendszer alapja. Az ezt jellemző társadalmi kényszer két irányban hatékony. A kaszt fennmaradása irányában hat a kaszton belül a tagok véleménye egymásról és bizonyos, a kaszthoz fűződő anyagi, erkölcsi előnyök, kívülről a társadalmi hierarhiát mindig kedvelő népnek a kaszthoz fűzött ideális, sőt vallási értékelése. A kaszt pusztulása irányában ható társadalmi kényszer a kaszton belül a szigorúan betartott házassági lehetőségek, melyek a kaszt elsatnyulásához vezetnek s a szűkkörű előítéletek, melyek lehetetlenné teszik, hogy a kaszt új gazdasági viszonyokhoz alkalmazkodjék. Kívülről ható tényezők: ha a kaszt nem tölti be azt a szerepet, mely miatt a nép hasznosnak tekinti, felborítására törekszik, ha pedig a kaszt jelentős privilégiumra tett szert, az odatódulást sínyli meg. A tanulmány végén értékelételet kapunk a tárgyalt rendszerről. Eszerint annak teljes keresztülvitele esetén az állam stabilizáltsága sokkal jelentősebb, mint bármely más uralom esetén, a gazdasági érdekellentétek letompulnak, a társadalom egyensúlyban van, de a kívülről jövő támadások ellen a kasztrendszer védtelen.

V. Gy.

A TÁRSULAT ÉLETE.

Felolvasó ülések:

Február—április hónapokban a Társulatnak három felolvasó ülése volt. Február 10-én *Geőcze Sarolta* v. tag *A nők szervezkedése s a társadalom* címmel tartott igen szép sikerű előadást. Február 23-án *Kőszegi László* v. tag értekezett *A fascizmus igazi értelméről és kulturális jelentőségéről*. Április 8-án az előadásában akadályoztatott Gáspár János előadó helyett *Bobula Ida dr.* r. tagtársunk mentette meg az estét, ki *Az amerikai magyarság helyzetéről* tartott rögtönzött, de igen tanulságos, nagyszerű előadást. Május havában külföldi vendég-előadó majd a szegedi vándorgyűlés előadásai pótolták a rendes felolvasó üléseket. Ezekről alább számolunk be.

A Társulat vándorgyűlése Szegeden.

A magyar tudományos munka organizálása s a tudományos kollaboráció érdeke lebegett a szegedi Ferenc József Tudományegyetem érdemes vezetőinek szeme előtt, amidőn május 25—28. napjaira meghívták és magyar vendégszeretettel összehozták az ország főiskolai tanárait. A maga nemében első és szép gyümölcsöket ígérő kongresszusra a szegedi egyetem és Szeged szabad kir. városa nem csak a főiskolákat, hanem a Magyar Társadalomtudományi Társulatot is meghívta s a négynapos gazdag program keretébe iktatta a Társulat előadó ülését is, amelyet május 26-án délután tartottunk meg az egyetem Aulájában. A Társulat tagjai *Hornyánszky Gyula* elnök és *Heller Farkas* ügyvezető elnök vezetése alatt nagy számban voltak jelen, s az ország egyetemi városai-ból összegyűlt igen válogatott közönség jelenlétében nyitotta meg az ülést *Hornyánszky* elnök, mindenekelőtt a vendéglátó egyetemnek köszönetet mondván, hogy alkalmat adott az ülésnek ily páratlan körülmények közötti megtartására. A szegedi összejövetelben a szétszaggatott magyarság egyesülési törekvésének s a magyar faj kulturális gondozásában nyilvánuló új célkitűzésnek jelét látja. A megnyitó beszéd programmatikus befejezését szószerint idézzük:

„A mi tudományunkat, a szociológiát kettős szempontból érdeklí a vidék. Először azon elkülönülések szempontjából, amelyek az egyes helyi társas állapotokat jellemzik és a többtől megkülönböztetik. Imént hoztam szóba a magyar faj variációit. Nos, a magyar szociográfiának azt az alapját, segédtudományát, amely ezekkel foglalkozik, a magyar

antropológiát, csak oly módon lehet majd megteremteni, ha előbb a szükséges testméréseket vidékek szerint elvégezték, s az így nyert adatokat a történeti: a településre és a keveredésre vonatkozó ismeretekkel kapcsolatba hozták. Már közvetlenül a szociológus figyelmét hívja fel — itt Szegeden a legnagyobb fontosságú realitás erejével — az alföldi tanyai élet. Szociális politikánk — közigazgatási ágazatában éppúgy, mint a tanügyiben — épp most kezd e kérdéssel behatóbban foglalkozni. De azért — tudtommal — még mindig nem áll egy olyan összegező monográfia a rendelkezésünkre, amely a magyar településnek e rendkívül érdekes módját összes történeti feltételeiben és társas következményeiben elméleti módon tárná elénk.

A mi a vidéket a szociológus szemében másodsorban teszi tanulmányossá, az az a körülmény, hogy a vidék kisebb méretek között, egyszerűbb formában, de épp ezért sokszor jobban megfigyelhető módon tünteti fel ugyanazt a társas jelenséget, melyet a nagyváros feltüntet. Az élet alap jellegében mindenütt egy, mert — akár csak mint Leibniz monasza — legegyszerűbb megnyilatkozásában is az egészet fejezi ki. De a közös alapformák és sajátságok mégis változatosan minősülni és komplikálódni fognak a helyi tényezők és a kulturális fejlődésnek fokozatai szerint. A legszövevényesebb formákat mindenkor a nagyváros fogja bemutatni; mert az adott életviszonyok legmagasabb teljesítményét képviseli és mert kondenzált ember forgatagában a legteljesebb mértékig meríti ki a társas kapcsolatok és érintkezések lehetőségeit. Ezzel szemben a vidék egyszerűbb, kevésbé szövevényes, de mindez okból alapindítékaiban jobban megérthető állapotokkal szolgál a társadalom kutatójának. A statisztikai módszert szűkebb körben, de finomabb részletezésig és motívumkeresésig lehet alkalmazni a vidéki, mintsem a nagyvárosi élet magyarázatára, legyen bár szó foglalkozások eltolódásairól, a családi élet erkölcséről, vagy a mozi hatásáról. A vidék mintegy az experimentum területe a szociológus számára; itt is — de szándék nélküli közvetlenséggel — ki vannak zárva olyan tényezők, amelyek zavarólag befolyásolnák az alaptünemény vizsgálatát.

Csak nagy vonásokban mutathattam rá a vidéknek szociológiai feladataira, amivel egyúttal a vidéki szociológusnak hivatására is rámutattam. Egy általános társadalomban bizonyára nem az összes képzelhető szociográfiák eredményeként alakul ki; de viszont a hely és idő módosulásaival beszámoló ilyen szociográfiákra a legáltalánosabb társadalomban is rászorul, ha nem akar az emberi elme önkényes játéknak megmaradni. Amennyire társulatunk szegedi tagjait ismerem, biztosan számítok arra, hogy részükről a társadalombölcészettől nagy kérdéseim kívül a szegedi társadalom speciális kérdései sem maradnak majd beható tanulmányozás és feldolgozás híján; hogy a magyar szociográfia irodalmában mindenkor kiváló hely fogja majd a szegedi szociográfiát megilletni. E várakozás reményében nyitom meg a Magyar Társadalomtudományi Társulat szegedi vándorgyűlését.“

Az elnöki megnyitóbeszéd után *Dékány István* egyet. m. tanár tagtársunk olvasta fel: *A kapitalizmus „válsága“* című rendkívül érdekes tanulmányát, amelyre máshol még visszatérünk, majd *Husztai József*

egyetemi tanár *Az olasz egyetemek reformja* címen tartott a jelenlevő s túlnyomó részben egyetemi tanárokból álló hallgatóságot erősen érdeklő előadást.

A Társulat tagjai a város és az egyetem páratlanul figyelmes vendéglátása mellett felejthetetlen napokat töltöttek a Kolozsvárról származott egyetem új otthonában.

Othmar Spann felolvasása.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat elnöksége programba vette, hogy időnkint a külföldi tudományos világ egy-egy reprezentatív képviselőjét is meghívja előadás tartására. F. évi május 14-én volt első ilyen előadásunk, amidőn a Társulat előadósztalánál *Othmar Spann* bécsi egyetemi tanár, a német szociológia és elméleti gazdaságtan egyik kiváló művelője tartott előadást *Die individualistische und universalistische Wirtschaftslehre* címen. Az előadást, amely az Akadémia előadótermében tartatott meg, előkelő közönség hallgatta meg. A megjelentek sorában láttuk *Benzler* német és *gr. Calice* osztrák követet s a magyar társadalmi és gazdasági tudományok úgyszólván minden számottevő művelőjét. Az illusztris vendég lebilincselő közvetlenséggel s a meggyőződésszuggesztív erejével fejtette ki elméletét s nagy hatást tett a hallgatóságra, amely a másfél órás beszédet fokozódó érdeklődéssel kísérte. Az előadás gondolatmenetét e füzet egyik figyelő-cikkében *Horn József* tagtársunk ismerteti. Spann előadását *Hornyánszky Gyula* elnök vezette be, majd köszönte meg néhány, a kiváló vendégelőadó tudományos jelentőségét ismertető és méltató mondattal.

Este a Társulat vacsorát rendezett a külföldi vendég tiszteletére.

Választmányi ülés.

Június hó 17-én tartotta a Társulat választmánya *hetedik* ülését, amelynek tárgysorozatán a közgyűlés előkészítése és a tagválasztások szerepeltek, *Hornyánszky Gyula* elnöklete alatt a közgyűlés meghallgatta a számvizsgáló bizottság és a pénztárnok jelentését, s a főtítkár előterjesztésére döntött az új tagok felvétele tárgyában. Ezzel a Társulat taglétszáma 665-re emelkedett.

A Társulat második rendes közgyűlése.

Június hó 9-én tartotta meg a Társulat *második* rendes közgyűlését a Magyar Tudományos Akadémia felolvasótermében, amelyet teljesen megtöltött a közgyűlés nagy és előkelő közönsége. *Hornyánszky Gyula* elnök üdvözölte a megjelenteket s felolvasta *Tudománypolitikánk feltételei* c. megnyitóbeszédét, amelyet a közönség tapssal fogadott. Ezután *Concha Győző* egyetemi tanár, a Társulat tiszteletbeli tagja olvasta fel *Van-e magyar társadalom? Nincs*, című tanulmányát. A 86 éves ösz tudós nem csak a Társulatnak, hanem az egész magyar tudományos világ büszkesége, friss erőben s mindvégig élénk pointírozással olvasta fel hosszú, mégis lankadatlan érdeklődéssel kísért dolgozatát, amelyet

szünni nem akaró tetszésnyilvánítással köszönt meg a közgyűlés közönsége.

A két előadás után, amelyeket a Társadalomtudomány jelen számában talál az olvasó, *Szombatfalvy György* főtitkári jelentését mondotta el. Múlt évi április 18-án tartott első rendes közgyűlésünk óta — mondotta — a Társulat taglétszáma 589-ről 665-re emelkedett, tehát 13%-os növekedést mutat. Öt új alapító tagja a Társulatnak: az időközben elhunyt Gazdik Róbert dr. törvényszéki bíró, Darvai Dénes dr. ügyvéd, Zachár Emil dr. gimn. tanár, Heimlein István dr. egyetemi tanár és Wolff Károly országgyűlési képviselő urak. Ezzel alapító tagjaink száma 13-ra emelkedett. Elhalálozás következtében 5 tagtársunkat veszítettük el: Gyóry Lóránt dr. ny. minisztert, Császár Mihály dr. gimn. tanárt. Kremmer Dezső dr. fővárosi könyvtárigazgatót, Gazdik Róbert dr. tvsz bírót és legújabban Prohászka Ottokár dr. székesfehérvári megyéspüspököt, az egész magyarság büszkeségét, kinek a magyar társadalmi öntudat és a szociális érzék fejlesztése terén való egészen kivételes jelentőségét folyóiratunk egyik beható tanulmánya méltatta. Elhunyt tagtársaink emlékét kegyelettel őrizzük.

A Társulat működésének ismertetése során elmondotta a főtitkár, hogy az elmúlt társulati évben 12 előadás tartatott, ezek közül egy Othmar Spann bécsi egyetemi tanár előadása volt, 3 előadás pedig Szegezen tartatott a Ferenc József Tudományegyetem meghívására tartott vidéki ülésünkön.

A Társadalomtudomány 1926. évi kötete 400 oldal terjedelemben jelent meg. A f. évi kötet ezt terjedelemben előreláthatólag felül fogja múlni.

A főtitkár jelentése végén köszönetet mondott a Társulat jótévedőinek, első sorban gr. *Klebelsberg Kuno* közoktatásügyi miniszter úrnak, aki államsegély utalványozásával segítette elő a Társulat működését. Köszönetet mondott továbbá a Magyar Tudományos Akadémiának, valamint Baranya, Csanád, Fejér, Jász-Nagykún-Szolnok, Veszprém és Zala vármegyék közönségének, amelyek szintén pénzadománnyal támogatták a Társulatot.

A Társulat az év elején felvételre a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetségének tagjai közé, ami a társulati munka sikeres végzését lehetőleg elő fogja mozdítani.

A Társulat pénztárnoka a következő jelentést terjesztette a közgyűlés elé:

Tisztelt Közgyűlés!

Örömmel jelentem, hogy az elmúlt egyesületi évünk anyagiak tekintetében is kedvező eredménnyel zárult; az évet 602 P 72 fillér pénzkészlettel nyitottuk meg és 1147 P 40 fillér pénzmaradvánnyal fejeztük be.

Bevételeink összege 11.982 P 28 fillért tesz ki. Ez az összeg főként három forrásból ered; nevezetesen: tagsági díjakból, előfizetésekből, adományok és segélyekből. Tagsági díjak címén a tavalyi közgyűlés óta 3443 P 12 fillér, előfizetésekből 2796 P 92 fillér, adományok és se-

gélyekből 4726 P 40 fillér folyt be. A segélyek és adományok e tekintélyes összegéhez a Magyar Tudományos Akadémia 800 P-vel, a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 1350 P államsegéllyel, valamint két konkrét célt szolgáló s egyik esetben 160 P-t, a másik esetben 300 P-t kitevő adománnyal, a m. kir. miniszterelnökség 840 P-vel, Baranya vármegye 320 P-vel, Csanád vármegye 240 P-vel, Fejér vm. 240 P-vel, Jász-Nagy-Kún-Szolnok vármegye 160 P-vel, Veszprém vm. 236 P 40 fillérrel, Zala vm. 80 P-vel járult, amely összegekért nagylelkű pártfogóinknak ezúttal is hálás köszönetünket fejezzük ki. A fenti összegeken felül befolyt még: az egyesület egyik alapító tagjától 92 P 80 fillér, folyóiratunk eladott számainak ára fejében pedig 320 P 32 fillér.

Kiadásaink összege: 10.834 P 88 fillér. Legnagyobb kiadási tételünk a nyomda-költség, amely 6992 P 23 fillért, tehát csaknem 7000 P-t tesz ki. Ebben az összegben benne foglaltatik folyóiratunk m. évi 2., 3., 4., 5. és f. évi kettős számunk kinyomatásának költsége, továbbá a múlt év nyarán 5000 példányban nyomott és szétküldött prospektus előállítási költsége, valamint a közgyűlési és választmányi ülési meghívók nyomásának költségei. Írói díjakra a 34 ív terjedelemben megjelent folyóiratunk közleményei után 1378.43 P-t, a főtítkár múlt évi április-december havi és f. évi január-május havi tiszteletdíjára 560 P-t, a pénztáros múlt évi és a f. év első négy hónapjára eső díja fejében 320 P-t, könyv- és folyóirat beszerzésekre 103 P 46 fillért fizettünk ki. Előadások rendezésére 467 P 15 fillért, e folyóirat és meghívók expedálására 60- P 14 fillért költöttünk. A különféle egyéb célokra — nevezetesen egyik tagtársunk bécsi kiküldésére, a lap terjesztése érdekében közzétett hirdeteményekre, a postatakarékpénztárnak járó díjakra, az adminisztrációhoz szükséges könyvek és nyomtatványok beszerzésére, másoló munkákra, küldöncök díjazására stb. kifizetett összeg 412 P 47 fillért tesz ki. A Társulati 1927 június 18-iki vagyoni állapotát a következő pénztári kimutatás tünteti fel:

BEVÉTELEK			KIADÁSOK				
	P	f		P	f		
1	Pénzkészlet az egyesületi év elején	602	72	1	Nyomda költségek	6.992	23
2	Alapító tagoktól	92	80	2	Írói díjak	1.378	43
3	Tagsági díjakból	3.443	12	3	Főtítkár tiszteletdíja	560	—
4	Előfizetésekből	2.796	92	4	Pénztáros "	320	—
5	Kiadványok eladásából	320	32	5	Könyv- és folyóirat beszerzés	103	46
6	Adományok és segélyekből	4.720	40	6	Előadások rendezése	467	15
				7	Expedálás, portó	601	14
				8	Egyéb költségek	412	47
				9	Pénztárkészlet mint egyenleg	1.147	40
	Összesen :	11.982	28		Összesen :	11.982	28

A bevételek és kiadások tételeinek egybevetése után tehát fennmarad az az 1147 P 40 fillért kitevő egyenleg, amelyet a következő költségvetési évre átviszünk.

A most lezárult egyesületi év számadásait a számadás-vizsgáló bizottság f. hó 18-án felülvizsgálta. Tisztelettel kérem a közgyűlést, méltóztassék a számvizsgáló-bizottság jelentését meghallgatni és annak eredményéhez képest a pénztárosnak a felmentést megadni. Budapest, 1927. június 19-én.

Dr. Horn József,
pénztáros.

A pénztáros beszámolója után *dr. Szádeczky-Kardoss Tibor* terjesztette be a számvizsgáló-bizottság jelentését, amely szerint a számvizsgáló-bizottság az elmúlt egyesületi év számadását f. évi május hó 18-án felülvizsgálta és rendben találta. Javasolta, hogy a közgyűlés a pénztárosnak az elmúlt egyesületi évre a felmentvényt adja meg.

A közgyűlés a pénztárosnak az elmúlt egyesületi évre a felmentést egyhangúlag megadta.

Ezután a pénztárnok a következőkben tette meg költségvetési javaslatát:

Társulatunk választmánya f. hó 18-án tartott ülésében elhatározta, hogy a költségvetést a jövőben nem közgyűléstől közgyűlésig, tehát egyesületi évenként, hanem naptári évek szerint készítteti el. Bevételeink főbb tételei ugyanis, mint pl. a tagsági díjak, előfizetések, segélyek, úgyszintén kiadásaink is a polgári évhez igazodnak. A költségvetési éveknek a polgári évvel való egybeesése tehát nyilvánvalóan előnyös. Az új rendszerre való áttérés természetesen csak egy csonka költségvetési év beiktatása mellett történhetik meg. Ez okból a választmány a költségvetés előirányzatát ezúttal f. évi július 1-től december hó 31-ig, tehát félévre állapította meg. Az előirányzatot, amelynek bevételi tételeit az elmúlt év eredményei, kiadásait a várható reális szükséglet alapján állapította meg a választmány, az alábbiakban van szerencsém előterjeszteni:

Tagsági díjából 1800 P, előfizetésekből 1450 P, kiadványaink eladásából 350 P, adományok és segélyekből 2360 P bevételt remélünk. Ezek az összegek a múlt évi 1147 P 40 fillér pénzmaradvánnyal 7107 P 40 fillért tesznek ki. Ezzel szemben nyomdaköltségekre 3500 P-t, írói díjakra 1000 P-t, a főtitkár tiszteletdíjára 480 P-t, a pénztáros tiszteletdíjára 240 P-t, könyv- és folyóirat beszerzésekre 250 P-t, előadások rendezésére 150 P-t, portóra és az expedíálással járó költségekre 325 P-t, végűi egyéb költségekre 200 P-t irányoztunk elő. A várható kiadások összege tehát 6145 P. Ha az előirányzott bevételek hiánytalanul befolyának, e csonka költségvetési év 960 pengőt meghaladó felesleggel zárul. A közgyűlés az 1927. év második felére előterjesztett költségvetési előirányzatot egyhangúlag tudomásul vette. Egyéb indítvány hiányában az elnök a közgyűlést bezárta.

ÚJ K Ö N Y V E K .

1. Szociológia.

- Angell*, Normann: The public mind. London (Noel Douglas) 1927 — 220 l.
- Bernard*, L. L.: An introduction to social psychology. London (G. Allen & Unwin) 1927 — X + 651 l.
- Bousquet*, G. H. Grundriss der Soziologie nach Vilfredo Pareto. Einleitung von Dr. S. Salomon. Karlsruhe (G. Braun) 1926 — 133 l.
- Contondarin*, L.: Notions de sociologie. Paris (Delagrave) 1927 — VI + 294 l.
- Dupré*, Dr. F.: Weltanschauung und Menschenzüchtung. Berlin (Im Selbstverlage des Verfassers), 1926 — XV + 292 l.
- Durckheim*, E.: L'année sociologique. Publiée par Bouglé, Fauconnet, Hubert et Mauss, Simiand. Paris (F. Alcan). Nouvelle série: Tome 1. (1923—1924.) 1925 — 1012 l.
- Finney*, Ross L.: General social science. New York (Mac Millan) 1926 — 479 l.
- Forschungen zur Völkerpsychologie und Soziologie.* Hrsg. v. Dr. R. Thurnwald. Bd. III: Völkerpsychologische Charakterstudien. Leipzig (Hirschfeld) 1927 — XVI + 338 l.
- Grab*, H. J.: Der Begriff des Rationalen in der Soziologie Max Webers. Karlsruhe (Braun) 1927 — IV + 48 l.
- Hawthorn*, Horace Boves: The sociology of rural life. New-York (Century) 1926 — 527 l.
- Jahrouch* für Soziologie, Eine internationale Sammlung. Hrsgb. v. Dr. G. Salomon. Karlsruhe (G. Braun) III. Bd. 1927 — VIII + 343 l. — I. Ergänzungsband: Nation u. Nationalität. Beiträge von F. Hertz, S. R. Steinmetz, M. H. Boehm, G. Roffenstein, E. v. Kármán. 1927 — X + 217 l.
- Lazarsfeld*, Sofie: Die Ehe von heute und morgen. München (Bergmann) 1927 — 73 l..
- Leighton*, J. A.: The individual and the social order. New-York (Appleton) 1926 — 597 l.
- Lion*, Hilde, Zur Soziologie der Frauenbewegung. Die sozialistische u. d. katholische Frauenbewegung. Berlin (Herbig) 1926 — 176 l.
- Mowrer*, E. R.: Family disorganisation. An introduction to a sociological analysis. London—Chicago (University Press) 1927 — XVII + 317 l.
- Müller-Lyer*. Dem Andenken an Müller Lyer. München (Langen) 1926 — 114 l.
- Readings in civic sociology.* Select. and ed. by Eduárd Alsworth Ross a. Mary Edua Mc. Caull. Jonkers-on-Hudson, N. Y. (World Book Co.) 1926 — XXI + 398 l.

- Tönnies, F.:* Das Eigentum. (Schriften der Soziolog. Gesellschaft in Wien u. Leipzig (W. Braumüller) 1926. 50. 1.
- Weatherly, W. G.:* Social progress; studies in the dynamics of change, Philadelphia (Lippincott) 1926 — 406 1.
- Zweig, Arnold:* Caliban oder Politik u. Leidenschaft Versuch über die menschliche Gruppenleidenschaft, dargetan am Antisemitismus. Potsdam (Kiepenheuer) 1927 — 370 1.

2. Filozófia és rokontudományok.

- Adler, Alfred:* Menschenkenntnis. Leipzig (Hirzel) 1927 — VII + 236 1.
- Freudenberg, Georg:* Grenzen der Ethik. Ein krit. Versuch. Leipzig (Meiner) 1927 — VII + 140 1.
- Keyserling, Graf Hermann:* Wiedergeburt. Darmstadt (O. Reichl) 1927 — 590 1.
- Nagy József:* Két filozófus. Platón és Kant. Bpest (Franklin) 1927 — 174 1.

3. Társadalom-, jog- és történetbölcsélet.

- Ball, Hugó:* Die Flucht aus der Zeit. (Fuga saeculi.) München (Duncker u. Humblot) 1927 — V + 330 1.
- Diesel, Eugen:* Der Weg durch das Wirrsal. Das Erlebnis unserer Zeit. Stuttgart u. Berlin (Cotta) 1926 — XIV + 285 1.
- Eckstein, Dr. W.:* Das antike Naturrecht in sozialphilosophischer Beleuchtung. Wien u. Leipzig (W. Braumüller) 1926 — VI + 135 1.
- Mac Laughlin, R. W.:* The spiritual element in history. New-York (Abingdon) 1926 — 312 1.
- Randall John H.:* The making of the modern mind; the intellectual background of the present age. London (Allen) 1927 — X + 653 1
- Schönfeld, W.:* Die logische Struktur der Rechtsordnung. Leipzig-Berlin (Teubner) 1927 — 85 1.
- Weigelin, Ernst:* Einführung in die Moral- und Rechtsphilosophie. Grundzüge der Wirklichkeitsethik. Leipzig (Meiner) 1927 — VIII + 202 1.
- Stoop, A.:* Analyse de la notion du droit. Haarlem (Willink) 1927 — 252 1.

4. Politika.

- Buchholz, H. E.:* A second study in democracy. Baltimore (Warnick & York) 1926 — IX + 400 1.
- Bourgeois, N.:* Les theories du droit international chez Proudhon. Le Fédéralisme et la paix. Paris (Rivière) 1927 — 142 1.
- Cantalupo, Renato:* La classe dirigente. Milano (Soc. tip. ed. Porta) 1926 — 118 1.
- Catlin, G. E. G.:* The science and method of politics. London (Kegan Paul) 1927 — XII + 360 1.
- Hold-Ferneck, Dr. A.:* Ein Kampf ums Recht Entgegnung auf Kelsens Schrift „Der Staat als Übermensch. Jena (Fischer) 1927 — 32 1.
- Hornetfer, R.:* Hans Kelsens Lehre von der Demokratie. Ein Beitrag zur Kritik der Demokratie. Erfurt (K. Stenger) 1926 — 80 1.
- Kehen, Hans:* Der Staat als Übermensch. Eine Erwiderung. Wien (J. Springer) 1926 — 24 1.

- Lewis*, Wyndham: The art of being ruled. London (Chatto and Windus) 1926 — 434 1.
- Meier*, Fritz: Der demokratische Gedanke und der Machtcharakter des Staates. Oldenburg (Stalling) 1926 — 135 1.
- Schäffer*, Julius: Die Zerstörung des Volksgedankens durch den Rassenwahn. Berlin (Philoverlag) 1926 — 38 1.
- Waldecker*, Ludwig: Allgemeine Statslehre. Berlin (Rothschild) 1927 — XIV + 788 1.
- Wallner*, Nico: Fichte als politischer Denker. Werden u. Wesen seiner Gedanken über den Staat. Halle (M. Niemeyer) 1926 — 280 1.

5. Társadalmi gazdaságtan.

a) Elméleti művek.

- Atzler*, Dr. Edgar: Körper und Arbeit. Handbuch der Arbeitsphysiologie. Leipzig (Thieme) 1927 — 770 1.
- Bousquet*, G. K.: Essai sur l'évolution de la pensée économique. Paris (M. Giard) 1927 — XV + 314 1.
- Englis*, Karl: Handbuch der Nationalökonomie. Brünn (Rohrer) 1927 — VIII + 591 1.
- Kerschagl*, Richard: Volkswirtschaftslehre. Eine Darst. Ihrer wichtigsten Lehrmeinungen. Wien (Manz) 1927 — VII + 150 1.
- Muhs*, Dr. Karl: Anti-Marx. Betrachtungen über den inneren Aufbau der Marxschen Ökonomik. Jena (Fischer) I. Bd. Der Produktionsprozess des Kapitals. 1927 — XII + 571 1.
- Surányi-Unger*, Theo: Die Entwicklung d. theoretischen Volkswirtschaftslehre im ersten Viertel des XX. Jahrhunderts. Jena (Fischer) 1927 — XIII + 320 1.
- Varga István*: Tőke és infláció. Bpest (Grill) 1926 — 29 1.
- Ziegler*, Leopold: Zwischen Mensch u. Wirtschaft. Darmstadt (Reichl) 1927 — 379 1.

b) Gazdasági politika. Gazdaságtörténet.

- Delaisi*, Francis: Political myths and economic realities. London (Douglas) 1927 — 419 1.
- Fallon*, Val.: Sommaire des principes d'économie sociale. Paris (Giraudon) 1926 — 157 1.
- Freese*, Heinrich: Nationale Bodenreform, 2. Aufl. d. Buches: Die Bodenreform, ihre Vergangenheit und ihre Zukunft. Berlin (Weichert) 1926 — XVI + 470 1.
- Gargas*, Sigismund: Die grüne Internationale. Halberstadt (Meyer) 1927 — VI + 55 1.
- Heermance*, Edgar L.: The Ethics of business. A study of current standards. New-York a. London (Harper) 1926 — X + 244 1.
- Horváth János*: A magyar szövetkezeti intézmény története. Bpest (Pátria) 1927 — 229 1.
- Lugmayer*, Karl: Grundrisse zur neuen Gesellschaft. Berufständische Bedarfswirtschaft nach Vorgängern u. Zeitgenossen. Wien (Typogr. Anst. 1927 — 236 1.

- Málynsky*, Emánuel: Le système économique de l'avenir. Paris (Cervantes) 1926 — 461 1.
- Most*, Dr. Ottó: Die Selbstverwaltung der Wirtschaft in den Industrie- und Handelskammern. 3-te Aufl. Jena (Fischer) 1927 — 160 1.
- Neubauer* Gyula dr.: A határhaszonelmélet bírálata. Pécs (Danubia) 1927 — 166 1.
- Rommenhöller*, C. G.: Gross-Rumänien. Seine ökonomische, soziale, finanzielle und politische Struktur, speziell seine Reichtümer. Berlin (Puttkammer u. Mühlbrecht) 1926 — 735 1.
- Rühl*, Alfréd:- Vom Wirtschaftsgeist in Amerika. Leipzig (Quelle u. Meyer) 1927 — 122 1.
- Scheffer*, Dr. Egon: Österreichs wirtschaftliche Sendung. Grundlagen einer gesamtdeutschen Volkswirtschaft. Wien u. Leipzig (Hölder-Pichler-Tempsky) 1927 — VI + 298 1.
- Schmidt*, Dr. Emil: Die Arbeitgeberorganisationen in Italien. Geschichte, Politik und Stellung im heutigen Staate. Zürich-Leipzig (Orel Füssli) 1927 — 159 1.
- Sombart*, Werner: Der moderne Kapitalismus. III. Bd. Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus. 1. Halbband: Die Grundlagen. Der Aufbau. 2. Halbband: Der Hergang der hochkapitalistischen Wirtschaft. Die Gesamtwirtschaft. München u. Leipzig (Duncker u. Humblot) 1927 — XXII + 514 1.; X + 517 1.
- Steffens*, Dr. Daniel: Kapital und Börse von Babylon bis Wallstreet. Ein Gang durch die finanzielle Weltgeschichte. Gotha (L. Klotz) 1926 — VII + 231 1.
- Tornyay*, Dr. Báron G, H. v.: Die Bodenreform u. ihre Wirkung auf die Entwicklung der ungarischen Landwirtschaft. Bpest (Grill) 1926 — 100 1.
- Verhandlungen* des Vereins für Sozialpolitik in Wien 1926. Krisis der Weltwirtschaft. Übervölkerung West-Europas. Steuerüberwälzung. Hrsg. von Dr. F. Boese. (Schriften des Vereins f. Soz. pol. Bd. 172) München u. Leipzig (Duncker u. Humblot) 1926 — 363 1.

6. Szocializmus és bolsevizmus.

- Heimann* Eduard: Die sittliche Idee des Klassenkampfes und die Entartung des Kapitalismus. (Schriften zur Zeit) Berlin (Dietz Nacht.) 1926 — 94 1.
- Hermes*, Gertrud: Die geistige Gestalt des marxistischen Arbeiters und die Arbeiterbildungsfrage. Tübingen (Mohr) 1926 — 331 1.
- Massa*, E. H.: La décadence socialiste. Discussion des méthodes économiques et sociologiques actuelles. Paris (Jouve et Cie) 1926 — 292 1.
- Pollak*, Dr. H.: Die Gewerkschaftsbewegung in den Vereinigten Staaten. Jena (G. Fischer) 1927 — VII + 342 1.
- Ramus*, Pierre: Die Irrlehre des Marxismus im Bereich des Sozialismus u. Proletariats. Vollständig neubearb. Ausgabe, Wien u. Leipzig (R. Löwit) 1927 — XX + 208 1.
- Soecknick*, Gerda: Religiöser Sozialismus der neueren Zeit unter bes. Berücks. Deutschlands. Jena (Fischer) 1926 — VIII + 151 1.
- Staline*, J.: Les questions du léninisme. Paris (Bureau d'éditions, de diffusion etc.) 1926 — 388 1.

Zinoviev, G.: Le léninisme. (Bibliothèque communiste.) Paris (Bureau d'Éditions etc.) 1926 — 331 1.

7. Fasizmus.

Kemechey, L.: Mussolini. Bpest (Világirodalom) (1926) 301 1.

Naudeau, L.: L'Italie fasciste ou l'autre danger. Paris (Flammarion) 1927 — 288 1.

Puchetti, A. Corrado: Il fascismo scientifico. Studio sociologico. Torino (Bocca) 1926 — 136 1.

Roya, Louis: Historique de Mussolini. Paris („Les documentaires“) 1926 — 209 1.

Sturzo, Luigi: Italien u. der Fascismus. Köln (Gilde Veri.) 1926 — 281 1.

Valois, Georges: Le fascisme. Paris (Nouvelle Librairie Nationale) 1927 — 160 1.

8. Szociálpolitika.

Bauprogramm das nationale. Berlin (Beuth-Verl.) 1927 — 200 1.

Cibon, Fénelon: La crise de la natalité et la croisade pour la repopulation. Oeuvre de salut national. Avec préface de L. Duval-Arnould. Paris (L'auteur) 1923 — X + 198 1.

Gillin, John Lewis: Poverty and dependency, their relief and prevention. Rev. ed. New-York (Century) 1926 — 846 1.

Martin, Kingsley: The british public and the general strike. London (Hogarth Press) 1926 — 127 1.

Nadel, Dr. Kurt: Die deutsche Wohnungspolitik der letzten Jahre u. die Bekämpfung des Wohnungsmangels. Berlin (Heymanns Vul.) 1927 — Luzern (Räber) 1927 — 134 1.

Renz, Oskar: Die Lösung der Arbeiterfrage durch die Macht des Rechts. Luzern (Räber) 1927. 134 1.

Vibart, Hugh H. R.: Family allowances in practice. London (King & Son) 1926 — X + 237 1.

Wolf, Erik: Die soziologischen Grundlagen der Fürsorge und Wohlfahrtspflege. Jena (Fischer) 1927 — VIII + 39 1.

9. Kultúrpolitika.

Magyary Zoltán: A magyar tudománypolitika alapvetése. Kiadja: A Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége. Bpest (Egyetemi Ny.) 1927 — VIII + 628 1.

Sprengel, Dr. J. G.: Die deutsche Kultureinheit im Unterricht. Berlin (Mittler u. Sohn) 1927 — 55 1.

Weltpolitische Bildungsarbeit an preussischen Hochschulen. Berlin (R. Hobbing) 1926 — X + 190 1.

10. Statisztika.

Dittmer, Clarence G.: Introduction to social statistics. Chicago and New-York (A. W. Shaw Co.) 1926 — X + 167 1.

Füllkrug, Gerhard: Der Selbstmord in der Kriegs- und Nachkriegszeit. Eine moralstatist. Untersuchung. Schwerin (Bahn) 1927 — 136 1.

11. Politikai- és kultúrtörténet. Publicisztika.

- Baumgarten*, Dr. Otto, Dr. E. Foerster, Dr. A. Rademacher, Dr. W. Flitner: Geistige und sittliche Wirkungen des Krieges in Deutschland. Berlin u. Leipzig (Deutsche Verl. Anstalt) 1927 — XVI + 390 1.
- Carthill*, Al.: Die Erbschaft des Liberalismus. 2-te Aufl. (Übertragen von P. Fohr, mit einer Einleitung von Dr. O. Gessler.) Berlin-Grunewald (Kürt Vouinkel) 1926 — XV + 183 1.
- Hegedűs* Lóránt: Harc a magyar igazságért. Bpest (Légrády) (1927) 1741.
- Hitler*, Adolf: Mein Kampf. Die nationalsozialist. Bewegung. Bd. 2. München (Eher) 1927 — XI + 354 1.
- Hurwicz*, Elias: Der neue Osten. Wandlungen u. Aussichten. Berlin (Mittler u. Sohn) 1927 — VIII + 201 1.
- Inge*, William Ralph: England. (The modern world. A survey of historical forces. Vol. VII.) London (Ernest Benn) 1926 — XV + 302 1.
- Kristóffy* József: Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek. 1890—1926. Bpest (Tisza Testv.) 1927.
- Macartney*, C. A.: The social revolution in Austria. Cambridge (University Press) 1926 — XI. + 288 1.
- Török* Árpád: Vom Nationalismus zu den Vereinigten Staaten von Europa. Wien (M. Perles) 1926 — 197 1.

NEMZETI ÉS NEMZETIETLEN SZOCIOLÓGIA.*

A szociológia nem jól kialakult tudomány. Az egyes tudományok a kialakultság nagyon különböző fokain lehetnek a szerint, hogy mennyi egyértelműséggel van tárgykörük megállapítva, vannak az arra vonatkozó felosztási szempontok kigondolva és rendszerezve és végül van a kutatásban követendő módszer elfogadva. A tudomány a tökéletes kialakultságra törekszik, a nélkül, hogy ezt a tökéletességet valaha is elérhetné, mert evvel megszűnnek tudománynak lenni. Bizonyosság tekintetében talán lehet tökéletes részlettudásról beszélni; de a lezártág gondolatával nem lehetséges tökéletes tudományról szó. A szociológia, ez a modernnek hitt tudomány, épenséggel távol van ettől a lezártágtól, mint ahogy alkalmunk lesz erről előadásunk folyamán bővebben meggyőződhetni. *Platónnak*, az örök keresőnek, a tudós vágyódás — az Erős — profétájának, nagy öröme telnék benne; mert itt még annyi a keresni való! Kevésbé lenne vele *Aristoteles* megelégedve, mert hiszen ő már annak idején, 2300 esztendővel ezelőtt mindent megtett hatalmas rendszerező képességével, hogy a szociológiából igazi tudomány legyen. *Politika* című műve nemcsak mindmáig gazdag tárháza a társas jelenségekre vonatkozó megfigyeléseknek és megállapításoknak, de mai napig a legnagyobb szociológiai alkotás.

A baj a szociológiával mindjárt az első lépésnél kezdődik, amidőn t. i. felvetjük a kérdést, hogy tulajdonképen mivel is foglalkozik a szociológia, mi *a tárgya*? Legáltalánosabban fogalmazva a dolgot azt mondhatnók: *a társadalomtan a társas jelenségekkel foglalkozik*. De rögtön kiszülne, hogy ez a fogalmazás némi megszorítást követel, mert hisz társas jelenségekkel, sőt a társas jelenségekkel egyéb más tudományok is foglalkoznak a maguk

* A. M. T. T. 1927/28. évi előadásorozatának bevezető előadása; tartott 1927 nov. 25-ikén.

módja szerint, pl. a történettudományok. A szükséges megszorítással a meghatározás tehát így hangzanék: a társadalomtan a társas jelenségekkel *a társas összeműködés* szempontjából foglalkozik.

De mik a *társas jelenségek*? Minden olyasvalami, *aminek létrejöttéhez emberek összeműködése szükséges*. Mint ebből láthatjuk, a társas összeműködés fogalmának kettős funkciója van meghatározásunkban: egyrészt a tárgy jellegét állapítja meg keletkezés szerint, másrészt a kutatás szempontját. Tehát ekként a szociológiának olyan tárgya van, amelyet néki ép azon szempontból kell vizsgálnia, amelynek alkalmazásával a tárgy keletkezésének megértéséhez jutott. De mindezek után mi már most a *társas összeműködés*?

Nem fogom hallgatóimat e nagyon is összetett fogalom elemzésével fárasztani. Az analízisnek eredménye maga is eléggé nyilvánvalóvá teszi, hogy mennyire szövevényes tüneténycsoporttal állunk itt szemközt. Hisz kétségtelen, hogy a társas összeműködés lehet épúgy testi mint lelki, lehet tudatos és automatikus, közvetlen és közvetett, a felek aktív vagy passzív részvételével történő; lehet valóságos és képzelt, utóbbi t. i. az esetben, ha nem másokkal együtt, hanem csak *másokra tekintettel végez* valaki testi vagy szellemi munkát; és végül lehet az érzelmi és értelmi elemek változatos összetétele szerint cselekedetekben megnyilatkozó, de nem szükségképpen az. Ha még mindehhez hozzágondoljuk azt is, hogy társas összeműködés lehetséges már két személy és azután igen sok személy között is, akkor világosan látjuk, hogy a társas összeműködésnek, érintkezésnek milyen változatos módjai és formái vannak. E különbségek feszegetése helyett térjünk vissza előbbi meghatározásunkhoz és vessük fel a kérdést, hogy mi következik már most belőle magára tudományunkra, a szociológiára vonatkozóan.

Tehát azt mondtuk: a szociológia az a tudomány, amely a társas jelenségekkel a társas összeműködés szemszögéből foglalkozik. Egy, a tudomány tárgyát megjelölő alapdefiníció sohasem közömbös magára a tudományra; vissza fog az hatni a tudomány tartalmára, sőt vizsgálati módjaira is. Itt is ezt lehet tapasztalni. Definíciónk ellen mindenekelőtt azt a kifogást hangoztathatjuk a szociológiai irodalom kísérletezéseire és tapogatózására gondolva, hogy teljes *bizonytalanságban hagy a tárgy további rendszerezését illetőleg*. „Társas jelenség“ olyan általános értelmű kifejezés,

amely azután a maga körén belül semmiféle megkülönböztetésre és belső értékelésre nem nyújt alkalmat. Itt mindent egyformává tesz, nivellál. Vele kapcsolatban tanácstalanul állok a kérdés előtt, hogy miként csoportosítsam majd ezeket a társas jelenségeket abból a célból, hogy a rájuk vonatkozó tudomány egy jól kiépített rendszernek képét mutassa? Mert nem iapok általa semmiféle direktívát annak megítélésére, hogy mit tartsak itt nagynek vagy kicsinynek, fontosnak vagy kevésbé fontosnak, lényegesnek vagy lényegtelennek; hiszen itt minden egyforma, azaz egyformaképen „társas jelenség“. A döntő pillanatban elhangzó parlamenti szónoklat, mely egy egész nép sorsáról határoz, ép úgy csak egyszerűen „társas jelenség“, mint a síró gyermeket megfeddő anya szava; százados faji tulajdonságok és nemzeti intézmények egy nivóra kerülnek itt a radikalizmus handabandázásaival.

Ne tessék félreérteni. Nem azt mondom én mindevvel, hogy definíciónk alapján mindenki szükségkép egyenrangúaknak fogja venni imént felhozott példáink annyira heterogén értékeit. Csak annyit mondok, hogy az ilyen, minden belső értékelést távortartó-általánosságnak, mint a minő a „társas jelenség“ kifejezése, főleg azok fognak örülni, fognak rajta kapni és azt céltudatosan kihasználni, akik bizonyos „társas jelenségekkel“ már ab ovo nem rokonszenveznek.

De van itt egyéb és még nagyobb baj is meghatározásunk körül. Midőn a bizonytalan jellegű társas jelenségekkel kapcsolatban emlegetek társas összeműködést, akkor ez nagyon könnyen — megint nem mondom, hogy szükségkép — *a társas összeműködésre magára* és ennek módjaira tereli kizárólagosan figyelmemet és eltereli ezt annak *alanyairól* és *végső eredményeiről*. Azzal fogok majd elsősorban törődni, hogy miként történik az összeműködés és nem avval, hogy *kik* „működnek össze“ és végső eredményképén *mit hoznak létre?* Pl. a faj, a nép igen sok ember évszázados összeműködésének a rezultátuma; de nem törődik majd vele az, aki csak magára az összeműködésre gondol. Ami meg ennek alanyait illeti, adott esetben hajlandóságot fogunk érezni, hogy egy nagy általánossággal töltsük ki az alanyok számára üresen hagyott helyet, s az összeműködésnél egyszerűen csak emberekre, az *emberre* gondoljunk. Így kerül bele a szociológiába az *általános emberinek* fogalma, lesz annak valóságos alapfogalmává, s redu-

káltatnak itt az összes társas állapotok, viszonyok és cselekedetek ezen, elvonás által egyszerűsített közös tényezőre. Holott nem kétséges, hogy az általános emberi egymagában sehohsem exisztál, mert az emberek a társas életben *fajok és népek* szerint különülnek el, s hogy ez elkülönüléseket tudományunknak annyival inkább tekintetbe kell vennie, mert még a legáltalánosabb természetű társas érzések és relációk is fajok és népek szerint fognak minősülni. A magyar másként szeret mint a francia, s a magyart másként fogja szeretni, mint a magyart.

Megint csak arra kell kérnem hallgatóságomat, hogy ne értsenek félre. Nem azt mondom, hogy nincsenek általános emberi tulajdonságok; azt sem mondom, hogy a szociológiának — mint általános tudománynak — nem általánosságban kell tételeit elgondolnia és kijelentenie. Csupán arra figyelmeztetek, hogy az emberi elkülönüléseket az általánosságban tett nyilatkozatoknál is oda kell gondolni, sőt hogy a szemléletnek egyenesen az elkülönülésekből kell kiindulnia, mert itt az általános nem szükségkép vezet az egyeshez és különöshöz, míg a különöshben az általános már eo ipso bennfoglaltatik.

Mintha kétféle gondolkozási alkatot lehetne az elégtelenség körében az emberek között találni: vannak, akik az általánosság atmoszférájából sehogyan sem tudnak a konkrét valóság területére leszállani és vannak, akik innen nem tudnak az általánosság légkörébe emelkedni. A társadalmi eszmék kigondolásában és irányításában a nagyobbik bajt mindenesetre nem az utóbbiak, hanem az előbbiek, a vakon generalizálok okozták. Mert itt a szociológia körében mérhetetlen hibák és tévedések forrása lesz, ha nem veszem vagy nem tudom észrevenni, hogy a gondtalanul használt általános fogalom csak egy gondolkozási és elméleti szükségnek kerete, amely mögött a valóság tarka elkülönülései húzódnak meg, s hogy nékem az általánosságot joggal megillető érvénynek kellő korlátozása céljából — ezt a világot általánosításaim közben is mindig oda kell képzelnem. A szociológiában nem szabad az általános embert hogy a filozófiának egy eléggé ismeretes műszavát használjam *hüposztazálni*. Mert ami ellen szót emelek, az az a társadalomtudomány, melyet „*légiüres térben mozgó*“ szociológiának lehetne nevezni, minthogy alakjai levegőre nem szoruló általános fantomok hús és vér szerint elkülönülő emberek helyett. Az ilyen szociológia nem látja, hogy midőn a társas élet magyarázatában a vonzalom

vagy ellenségeskedés különböző formáinál, viszonyainál és eredményeinél egyszerűen embereket helyez egymás mellé vagy egymással szembe és nem *társadalmilag* meghatározott és elkülönülő egyéneket, hogy akkor nem szociológiát művel, hanem legfőlegbb pszichológiát. Nem fogok itt most ennek a, hogy úgy mondjam, „*humanisztikus*“ felfogásnak gyakorlati következményeire kitérni; pedig sok mondanivalónk lenne rólok, mert hiszen a nemzetietlen szociológiát minden válfajában ennek az alapfelfogásmódnak köszönhetjük. De mi most egy definícióval bajlódunk, s így sajátos kérdésünkkel kapcsolatban még csak azt emelem ki, hogy közelebről nem minősített emberi egyedet egy ugyancsak ilyen egyeddel szembehelyezni, s ebből a találkozásból és összeműködésből a társas életet levezetni, nagyon jól illett ahhoz az individualisztikoliberalis korszakhoz, amelynek gyakorlati hibáit mai életünk, elméleti tévedéseit többek közt a mi társaságunk is van hivatva helyesbíteni.

De van az összeműködés fogalmával összefüggésben még egy utolsó kritikai megjegyzésünk. Valahogy ugyan az „összeműködés“ is kifejezésre juttatja, hogy a szociológiában a *kollektívumból* és nem az egyénből kell kiindulni; hiszen az összeműködés már legalább is két embernek létét és kapcsolatát feltételezi. De itt a kollektivitás hangsúlyozására ez nem elégséges. A szociális jelenségeknek az *összetartozás* és nem az összeműködés az alapténye. Összeműködés lehetséges össze nem tartozó egyének között is, kiket talán csak közös emberi voltaköt egymáshoz; de a társadalmi élet sokszorosan és sok tekintetben összetartozó emberek között szokott lejátszódni, kiket tán közös származás, tartózkodás, állami közösség stb. fűz egymáshoz. Ettől az alapténytől, melyet itt bővebben nem fejtegethetünk, a szociológia természetesen semmiféle általánosítás kedvéért sem mondhat le. Mondhatná talán valaki, hogy az összeműködés fogalma időbeli priuszt jelent az összetartozásával szemben, mert az összetartozás tényeit valamikor valamiféle összeműködésnek, legalább is a közvetlen testi érintkezésnek, kellett előteremtenie, tehát időben megelőznie. De az efféle prehisztorikus spintizálásokra, amelyek végső eredetben a darwinizmus nyomain a még nem is kész ember állapotáig és idejéig vezetnek bennünket vissza, s melyek egy kissé a csirke és tojás problémájára emlékeztetnek, a modern szociológia nem ér rá.

Eddigi fejtegetéseink eredményeként a következőket szögezhetjük le. Ahhoz, hogy a szociológia úgy határozassék meg, hogy

már e meghatározásban kifejezésre jusson tárgyának és tartalmának sajátos karaktere, *négy* feltétel szükséges:

Valahogy meg kell jelölve lenni a meghatározásban annak a belső, magára a tudásra vonatkozó *értékskálának*, amelyhez a tárgy rendszerezésében alkalmazkodnom kell (ezért nem volt a „társas jelenség“ általános kifejezése elegendő);

nem szabad a meghatározásnak bizonytalanságban hagynia a tárgyat hordozó *alanyok* közelebbi minőségét (ezért nem volt elégséges egyszerűen „társas összeműködés“-ről beszélni, mert ez csak az általánosan emberhez vezet el);

s azután, ami evvel szorosan összefügg, nem szabad a meghatározásnak annyira *funkcionális* jellegűnek lennie, hogy ez által a *lassan felhalmozódó eredményekről* terelje el a figyelmet (pl. a fajról, a népről);

és végül: nem az individuumból, hanem a *kollektívumból* kell meghatározásunknak kiindulnia.

Azt hiszem, hogy mind e négy módszertani követelménynek eleget teszünk, ha a *társadalom* fogalmát tesszük a szociológiára vonatkozó meghatározásnak a középpontjába. Ha azt mondjuk, hogy a szociológia a *társadalom életével* foglalkozik, hozzátéve most már minden aggályoskodás nélkül: a társas összeműködés szemszögéből. A társadalom-szón ugyan nagyon sokfélélt lehet érteni, s felsorakoztathatnám itt a definíciók légióit bizonyosságául annak, hogy a szociológiánk más és más képviselői mennyire mást és mást láttak és látnak benne. De azt gondolom, hogyha a kifejezésünk mögött rejlő lényegyet ragadjuk meg, megkapjuk azt, amit az imént módszertani követelményként hangoztattunk a szociológia fogalmazásával szemben, megkapjuk a szükséges *ráutalást a társas élet alanyaira* és egyszersmind annak *egész útirányára*.

Mit nevezünk társadalomnak? *Társadalom egy olyan embercsoport, amely más, hasonló jellegű embercsoportoktól elkülönülő, lehetőség szerint az élet összes megnyilvánulásaira kiterjedő sajátos életet él és ezúton sajátos szellemi értékeket hoz létre.*

Nézzük most e meghatározásnak egyes elemeit.

A társadalom embercsoport, tehát *kollektívum*. Hogy nem szervezetlen ember-agglomeratum, az a másokétól elkülönülő sajátos életéből következik. De e szervezetség mikéntjével, a társadalmat összefogó erők természetével itt nincsen alkalmunk foglalkozni.

A társadalom más, hasonló jellegű embercsoportoktól *elkülönülő* életet élő embercsoport. Ebben a megállapításban van lefektetve az a tény, amelyet az emberi társas élet alaptényének nevezhetnénk, hogy t. i. nem az emberiség a maga egészében tart fenn tagjai között közvetlen közösséget, hanem hogy csak annak egyes csoportrészein belül lehet efféle közösségről és közvetlen viszonyról beszélni. Más szóval azt a közismert tényt jelenti ez, hogy az emberiség — a közvetlen társas kapcsolatok tekintetében — különböző *népekre* bomlik szét, s nekünk már most e megismerés birtokában nem szabad az egész emberiséget a társadalomfogalom — s vele kapcsolatban a szociológia — bázisául megjelölnünk, hanem ép azt az elkülönülést, amelyet az egymástól a faji sajátosságokig különböző népek fejeznek ki.

Előadásom egyik helyén rámutattam arra, hogy az általános emberinek gondolata hogyan és mi okból tört be a szociológiába: ha közelebről nem mondjuk meg, hogy kik élnek közvetlenül társas életet, akkor egyszerűen az *emberre* fogunk gondolni. Most a társadalom fogalmából következtetve állapítjuk meg, hogy a *fajilag determinált nép tagjai a közvetlen társas élet hordozói*. Amiből azután az következik, hogy a szociológiának a faj és nép tényéből kell kiindulnia és általános tételeinél is mindig oda kell gondolni azt, hogy ezek a különböző fajok és népek szerint nyernek majd módosuló alkalmazást. Természetesen a szociológia — mint általános tudomány — nem fog majd vállalkozni arra, hogy az egyes fajok és népek társas viszonyát mutassa be, mert hiszen akkor *szociográfia* lenne; de viszont azt, hogy az egyes társadalmak ismeretéből elvont és csak azokra alkalmazható általános igazságokat hirdet, hogy ez igazságai általánosságukban is valamiféle faji és népi elkülönülést szupponálnak, amelynek megfelelően fognak azután az általános tételek is módosulni, mindezt sohasem szabad szem elől tévesztenie. Konkrét példával szolgálva: a demokráciáról bizonyos lehet általános nyilatkozatokat is tenni; de viszont a tudományos kritikának csak akkor teszünk eleget, ha e közben sem felejtjük, hogy más volt az ókori görög és más a modern demokrácia, s hogy ebben a francia elkülönül a némettől stb.

A faj, a nép és végső sorban: a *nemzet* fogalma tehát már benne rejlik a társadalom fogalmában, s *nemzeti* szociológiának ép az olyat nevezem, amely a reális emberi viszonyok e szükségképeni logikumával számol. A faj az antropológiai jegyeit össze-

gezi a társas élet elkülönüléseinek, a *nép* az azok fölébe helyezkedő kulturálisakat, míg a *nemzet* az ez alapon kibontakozó *kulturális különállásnak öntudatosságát*, s ennek az *öntudatnak alanyát* jelenti. És itt álljunk meg egy pillanatra a nemzet fogalmánál.

Nemzetzen — a régi politikai-jogi felfogás alapján — egyszerűen az állampolgárok összességét érteni tudományos szempontból nyilvánvalóan nem kielégítő; mert ez a meghatározás minden gyakorlati jelentősége és haszna ellenére a tényleges fejlődésnek, tehát a tényeknek lényegét nem érinti. Itt tudniillik nem a jogi természetű intézkedéseken, hanem magán a pszichikai fejlődésen van a hangsúly. Nemzetről, nemzetről csak ott lehet szó, ahol egy nép kulturális önállásának tudatára ébredt; ily értelemben nemzet a nép öntudatossága, illetve az öntudatos nép. Nem helyes — bármennyire szokásos is — a nemzet fogalmát az *állami* önállóságnak, esetleg az erre való törekvéseknek szűkebb területére szorítani, vagy efféle megkülönböztetés alapján külön állami és külön kulturális nemzetről beszélni (Meinecke: Staats- und Kultur-Nation). Az állam is kultúra s a nép kulturális egységénél fogva nemzeti törekvések a kultúra minden ágában jelentkezhetnek. Ebben a kapcsolatban az állami élet primátusáról csak annyiban beszélhetünk, hogy az állami önállóság híján a többi kulturális kívánságok sem találják meg a kellő támaszt erejük teljes kifejtésére. Állam nélkül mindenesetre csak *tökéletlen nemzetről* lehet szó, de egyéb kulturális hiányok is tökéletlenné tehetik a nemzetet. Nem csoda, hogy a nemzettel — nemcsak hazai viszonyaink közt, de egyébként is — főleg mint *dinamikus* fogalommal operálunk a tudományban; mert a *nemzet* maga főleg akadályok és *ellenkezések* esetén fejt ki a maga erejét. De természetesen a nemzeti öntudatnak megnyugodott, kiegyensúlyozott állapotában is rendkívüli, bár kevésbé nyilvánvaló a jelentősége és feladata.

Visszatérve fejtegetéseink elhagyott vágányára, hangsúlyoznunk kell, hogy midőn *nemzeti szociológiáról* beszélünk a tudomány körében, ne politikai értelemben tessék a kifejezést venni. Nem arról a gyakorlati irányzatról van itten szó — bármennyire szép és jogos is legyen — hogy kulturális különállásunk teljes öntudatosságával lépünk fel mi magyarok is másokkal szemben és védelmezzük meg a magunkét. Itt hazafias irányítások és buzdítások helyett a szociálpolitikai állásfoglalásnak tudományos meg-alapozásáról eshetik csak szó. Most a szociológia fogalmáról és

annak tudományos feladatáról beszélünk a valóság tényeinek és az ezeket illető történeti fejlődésnek alapján. Nos mindazok után, amiket erre vonatkozólag előadtunk, kimondhatjuk a tézist, hogy *modern tudományos szociológiának csakis az olyat ismerhetünk el, amely a faji és népi elkülönülések alaptényéből indulva ki és az egész történeti fejlődésnek útvonalát követve, a nemzeti élet kialakulásának középponti helyet biztosít vizsgálódásaiban.*

A szociológiának mind a mai napig nincsen jóhírve, ha a nacionalizmus szemszögéből gondolunk rá. Fejtegetéseink mutatják, hogy e rossz renommée nem tudományunk lényegéből következik, hanem hogy ez azt esetleges fejlődésének köszönheti. A szociológia mint *forradalmi* tudomány bontakozott elő olyan filozófiai és politikai eszmék társaságában, amelyek inkább eltérítették attól, semhogy hozzásegítették volna ahhoz, hogy saját vizsgálódásainak alaptényeit felismerje. Kezdetből fogva nagyigényű egyetemes törvényeket kívánt megállapítani s nem vette észre, hogy legfőleg az emberi cselekvés többé-kevésbé determinált eljárás módjairól vagy bizonyos fejlődési tendenciákról számol be, amelyek még így is jelentékeny helyi és időbeli megszorításoknak lesznek alávetve. Az egész emberiség eszméjével látott munkájához, az általános emberinek gondolatával és érdekében beszélt, s észrevétlenül csúszott át a reális társas állapotok talajáról a szociális filozófia ígéretföldjére. Vagy ott, ahol a szociálpolitikai szándék eredettől lógva világosabb és tudatosabb volt (mint pl. a szociológiával mind a mai napig összecserélt *szocializmusnál*), ott az egyoldalú gyakorlati cél — a tudomány igényeivel vajmi keveset törődve — tudatosan szorította a nemzeti elkülönülés eszméjét háttérbe egy látszat-tudomány segítségével. Ilyen különböző módokon és formákban állott elő az a *nemzetietlen* szociológia, az az egész irreális tudomány, amely a jobbik esetben nem látta, a rosszabbikban nem akarta látni az emberi társas élet alapfeltételeit és természetes tendenciáit.

A társadalomról adott meghatározásunkkal kapcsolatban a Jaj, nép, nemzet és a társadalom viszonya még közelebbi tisztázást igényel. Láttuk, hogy minden társadalomnak eo ipso van faji, népi és egyszersmind nemzeti alapja; de azért faj, nép, nemzet és társadalom korántsem esnek össze egymással. Fejletlenebb fejlődési fokon nagyon gyakori, hogy egyetlen nép sok elkülönült társadalomban él (pl. a görög nép történetének egész folyamán); a nép

maga meg mindenkor egyetlen fajtának töredéke vagy több fajtának keveréke lesz. Első keletkezésében ugyancsak a régi, a hódítási időkbe visszanyúló állapot az, midőn egy nép vagy ennek egy része idegen állami hatalom alá kerül, s így mint társadalom — a politikai függetlenség hiányában — nem nyilatkozhatik meg az élet-törekvések egészében. Ilyen esetekben talán *tökéletlen társadalmakról* lehetne beszélni, mintahogy megnyilvánulásaiban szükségkép gátolt, tökéletlen életű manapság az erdélyi vagy az éjszaki Kárpátok közé szorult magyarság. Az ilyen állapoton még a szubjektív megnyugvás és helyeslés sem változtat. A svájci német vagy francia nem akar etnikai rokonaival egyesülni, talán valamiféle szurrogát svájci öntudattal is rendelkezik az etnikumtól függetlenül, sőt vele ellentétben; de — az állami élettől eltekintve — egyéb kultúrtörekvésének egészét illetőleg fajrokonaihoz vonzódik, ép mert társadalmi helyzete kiegészítésre szorul. A nemzet — dinamikus értelmezésben — a társadalmi egységre való törekvés mindazon esetekben, ahol az ilyen összefogásnak etnikai előfeltételei megvannak; míg sztatikus fogalmazásban csak akkor nyer a nemzet szava igazi értelmet, ha a nemzeti törekvések befejezést nyertek. Mert az ezekben rejlő vitalitás nem tűri maga mellett az idegen járom alatt élő rokonok tökéletlen társadalmát.

Meghatározásunkban azt mondtuk, hogy a társadalom lehetőleg az élet összes megnyilatkozásaira kiterjedően sajátos életet él és ezúton sajátos értékeket termel. Az, hogy az élet összes megnyilatkozásairól beszélünk, fogja az egész társadalmat valamely társadalmi osztálynak körétől megkülönböztetni; utóbbiak — a társadalmi osztályok — csak bizonyos, szűk térre szorított vonatkozásban élhetnek sajátos külön életet. A szóba hozott sajátos értékek a nemzeti *kultúrértékek*. Az a tény nyer itt megállapítást, hogy a társadalom élete a kultúrának szolgálatában áll. A kultúrának, mint a társadalom feladatának kérdésével itt természetesen nem foglalkozhatunk. De nyomatékosan kell hangsúlyoznunk azt, hogy midőn egy kultúrtant (kulturológiát) teszünk meg a társadalom körében folyó élet tudományának, a szociológiának irány-mutatójává, hogy akkor ama módszertani követelménynek teljesüléséről van szó, melyet előadásunk elején hangoztattunk, hogy t. i. már a szociológia meghatározásában jelezve kell lennie olyasvalaminek, ami a társas jelenségek belső értékelésében és rendszerezésében útbaigazít.

Befejezésül vessük fel a kérdést, hogy immár megelégedhetünk-e a szociológia azon meghatározásával, amely a kifejtett értelemben vett társadalomnak magyarázatát teszi meg annak sajátos feladatává. A sokszoros kölcsönhatások azon hálózatát tekintve, amely a különböző társadalmakat a múlt folytonosságának kiiktatása nélkül egymáshoz köti, a szóba hozott meghatározást az első pillanatra elégtelennek fogjuk találni. A definíciót nyilvánvalóan ekkép kell kiegészítenünk: a szociológia a társadalmi és *társadalomközi jelenségekkel* foglalkozik a társas összeműködés szempontjából. Bővebb magyarázatásokkal itt is adósak maradunk, mert hiszen jelen előadásunk célja csak az volt, hogy a szociológia meghatározása körül felmerülő problémák alkalmat szolgáltatassanak nekünk a reális, tehát a nemzeti és „a légüres térben mozgó“, tehát a nemzetietlen szociológia szembeállítására.

Hornyánszky Gyula.

A KÖZIGAZGATÁS INDUSTRIALIZÁLÁSA.

Talán egyetlen intézménnyel szemben sem lehet annyi joggal emlékeztetni Goethe igazsággal teljes szavaira, mint éppen a közigazgatással szemben: „Man muss die menschlichen Dinge nicht beweinen, nicht belachen; man muss sie zu verstehen trachten.“ A közigazgatás is emberi intézmény, tehát a teljesen soha ki nem küszöbölhető tökéletlenségek terhe alatt fog mindig görnyedezni. De ha minden tökéletlenségtől mentesíteni is lehetne, ha valami Istentől ihletett zseni meg is mutatná az igazi reform útját, a bürokrácia a megítéléstől mégsem mentesülne. Ez csak akkor következne be, ha minden jogosult és egyben minden jogosulatlan kívánságot teljesíteni tudna, ha minden eléje kerülő kérvényt kedvezően intézhetne el. Minthogy ez mindig lehetetlen lesz, az adminisztráció sem fog tudni szabadulni soha a kárhóztató kritikáktól.

Ennek magyarázata abban is van, hogy *az állam funkciói közül a közigazgatásnak jutott a legnehezebb feladat.* A parlament meghozza a törvényt, a bíró megtorolja, ha valaki feltámad ellene, de a közigazgatásnak kell azt végrehajtania. Az, hogy valamely törvény jó-e, nem a bizottsági tárgyalás idején, nem is a parlamentben derül ki, hanem csak akkor, amikor végrehajtásra kerül. Ekkor kerül napvilágra, hogy melyek azok a jogos szempontok, amelyek nem vették figyelembe, ekkor kell sokszor nem a törvényt az élethez, hanem az életet a törvényhez igazítani, hogy ez végrehajtható legyen.

Világosan utal a közigazgatás szerepére az a tétel, hogy minden állam alkotmánya annyit ér, amennyit abból a közigazgatás megvalósítani bír. A közigazgatás *tárgya* az ország, az ország lakosai és intézményei. A közigazgatás *alanya* a hatóságok. A közigazgatás *eszközei* személyiek, dologiak vagy pénzügyiek. A közigazgatás *tevékenysége* tartalmi vagy formális. Az 1910-ben Bruxellesben megtartott nemzetközi közigazgatási kongresszus a következőképpen definiálta a közigazgatást: „Közigazgatáson három

összefüggő, de különböző dolgot értünk: a végrehajtó hatalom jogkörét, ennek a jogkörnek a gyakorlását és végül a funkcionáriusok testületét. A végrehajtó hatalom jogköre a belső rendnek a fenntartása, a személybiztonság, a közdolgok szabad és egyenlő használatának biztosítása, a közjónak a munkálása, közérdekű művek előkészítése és keresztülvitele, a törvények végrehajtása.“

Ismeretes az a római jogi axióma, amely szerint: *jus est facultas agendi* és *jus est norma agendi*. A jog tehát alanyi értelemben *facultas*, azaz lehetőség, szabadság, valamit tenni. De a jog norma is, azaz szabály, korlát, amely megszabja, hogy az ember az ő alanyi jogát, szabadságát, mely határig gyakorolhatja. A közigazgatás fogalmában ezt a két elemet szintén megtaláljuk. *L'ordre et liberté*, rend és szabadság, vagyis közrend — ez a norma, — amely jelent személy- és vagyonbiztonságot és egyéni szabadság — ez a *facultas*, — amely a teljes egyéni érvényesülést jelenti a közérdek által megszabott korlátokon belül.

Miért van *a közvélemény szeme állandóan a közigazgatáson*? Mert a közigazgatás *a sáfárja* a rendnek és szabadságnak, minden értelmi, erkölcsi és anyagi jónak. És ezért állandó is a közigazgatás megreformálása utáni vágy. Míg az államjog terén sokszor évszázadok, de mindenesetre évtizedek elmúlnak reformok nélkül, addig a végrehajtó hatalom gyakorlása terén a reform állandóan a napirenden van.

A közigazgatási reform mindenkor diskuszió tárgya volt, *de ma akut probléma*. A világháború és a háború utáni idő — az előbbi a hadviseléssel kapcsolatos ügyekkel, az utóbbi a rengeteg szociális problémával (leszerelés, munkanélküliség, hadiözvegyek-, hadiárvak-, rokkantak ügye, a népbetegségek stb.) — rengeteg új feladata szétvetette az államközigazgatás régi kereteit. Ehhez hozzájárult, hogy csaknem mindegyik európai állam a pénzügyi krízis folytán a nagy háborús apparátus hirtelen, átmenetnélküli visszafejlesztésére kényszerült. A pénz leromlása miatt nem lehetett megtartani a logikus sorrendet, t. í. hogy előbb megcsinálni a szervezeti reformokat és csak azután vinni keresztül az apparátus visszafejlesztését, a létszámapasztást. Mindenütt így történt, nálunk éppen úgy, mint másutt.

Azok a *kívánságok*, amelyeket a közigazgatás *megreformálásával kapcsolatban* hangoztatni szoktak, röviden összefoglalva a következők:

Egyszerűsíteni az eljárást.

Olcsóbbá tenni az apparátust.

A szakértelmet kell az adminisztrációba bevinni. Vannak továbbá nem konkrét kívánságok is. Így

szociális és

kulturális tartalommal megtölteni a közigazgatást,

demokratizálni a közigazgatást. Ez utóbbi egyet jelent azzal a kívánsággal, hogy közelebb kell vinni közigazgatást az állampolgárokhoz.

Érdekes, hogy ily egyszerű, az első pillanatra érthető kívánságok körül évtizedes harcok dúlhattak, és — sajnos — fognak dúlni a jövőben is. Nagy emberi nyomorúság, hogy az állami életben épen a legegyszerűbb törekvések útja a legkálváriásabb.

Természetes a kívánság az *egyszerűsítés* után, mert rendesen nagy idő telik el addig, amíg a jogkereső közönség a benyújtott kérvényére érdemleges választ kap. Ebből folyik az a kívánság is, hogy a közigazgatási fórumok számát csökkenteni kellene. *Olcsóbbá* is kell tenni az apparátust, mert az államok hosszabb ideig nem fogják megbírni az óriási terheket. Magyarországon pl. az állami költségvetésben az igazgatási költségekre az összes kiadások 71.7%-a fordítottatik. *Szakértelmet* kell megkívánni a közigazgatástól. Az általános jogász, aki a hozzá nem értés elfogulatlanságával állott szemben az eléje kerülő ügyekkel, a háború száz százalékos rokkantjai közé tartozik. Mezőgazdasági ismeretek nélkül mezőgazdasági ügyeket, kereskedelmi ismeretek nélkül a kereskedelmi életet nem lehet helyesen igazgatni. Szociális ismeretek nélkül pedig a ma mind követelőbben jelentkező szociális problémáknak nem lehet megfelelni.

Ezek konkrét kívánságok. Sokkal nehezebb megközelíteni az olyan általános kívánságokat, mint szociális és kulturális tartalommal megtölteni, vagy demokratizálni a közigazgatást. Az első kívánság magában foglalja a társadalom minden rétege kívánságainak, bajainak felismerését és az azokon való segítséget. Ennek a segítséget természetesen határt szab az állam és a társadalom pénzügyi helyzete és teherbíró képessége. A kulturális tartalom az arról való gondoskodást jelenti, hogy az emberi műveltség áldásaitól senki meg ne fosztassék és annak elemei mindenkire, még a legtávolabb fekvő helyekre is eljussanak. A közigazgatás demokratizálása viszont az igazgatásnak az igazgatottakhoz való közelítelét,

az igazgatottaknak az igazgatásban való minél intenzívebb részvételét jelenti.

A sok általános és konkrét kívánság megvalósítására a reformtörekvéseknek és javaslatoknak egész sora keletkezett. Ilyen például az *autonomizmus* a mai központosított közigazgatás helyett a tiszta önkormányzatot szeretné bevinni az államélet minden ágába, az állam igazgatásába és az állam ipari és kereskedelmi vállalataiba. Így pl. a vasutat, a postát, állami gyárakat is önkormányzatilag szeretné igazgatni, A túlzás nyilvánvaló. Az önkormányzat rendkívül fontos formája a közelet igazgatásának, de nem az egyedüli, mindenütt alkalmazni sem lehet és nem is olcsóbb, mint a központosított közigazgatás.

Produktivizmus név alatt állította össze Ernest Solvay azokat az elveket, amelyeknek követése mellett legjövödelmezőbben lehet a különféle intézményeket igazgatni.

Regionálizmusnak nevezik azt a reformtörekvést, amely nagy területekre osztja fel az országot, mindegyik területet messzemenő kormányzati önállósággal ruházva fel.

A *szindikálizmus* hívei úgy képzelik a reformot, hogy a központi hatalom majdnem teljesen megszűnnék és a hivatások szerint alakult szindikátusok maguk végeznék a közigazgatást. „A szocializmus mindenható, a termelési eszközöket kisajátító, centralizált államot akar. A szindikálizmus viszont szét akarja repeszteni az államegységet, szét a központosított igazgatást, mind a közszolgálat, mind a társadalmi termelés terén és pedig az egyes foglalkozási ágak alkalmazottainak szakszervezetei útján. Az állami helyébe a szakszervezetek szövetségét lépteti. Nem a társadalmat kívánja államosítani, hanem az összes állami és társadalmi funkciókat szindikalizálni és föderalizálni. A szindikálizmus tehát vegyüléke az anarchizmusnak és föderalizmusnak.“ A szindikálizmus tehát nem csupán a hatalmi ágakat zavarná össze, hanem a nemzetből érdekcsoportok egymásmellettiségét alakítaná. Ez volna az igazi bellum omnium contra omnes állapota.

Az a reformtörekvés, amely a közigazgatás *indusztrializálása* név alatt ismeretes, nem csupán a legkomolyabb, a legtartalmasabb, amely a közigazgatástan tudományának határozott továbbfejlődését is jelenti, de egyben elméletileg is a legjobban kiépített. *A közigazgatás indusztrializálásának az az alap gondolata*, hogy a kis-kereskedéstől fel a világvárosok hatalmas áruházáig, továbbá a kis-

iparos műhelyétől a több ezer munkással dolgozó gyártelepig, a különféle nagyvállalatok, bankok és pénzüzetek mind ugyanolyan belső törvények szerint élnek, mint az ember erkölcsi testületei: a családtól, illetőleg a községtől fel egészen megszervezett nemzetig, az államig. Tehát az élet belső rendjének, az igazgatásuknak is ugyanolyan szabályok és elvek szerint kell lefolynia. Még, továbbmenve egy gondolattal: mindazok az elvek és módszerek, amelyeket a mozgékony és alkalmazkodni tudó, találékony kereskedelmi és ipari szellem a saját vállalataiban önmagából kitermelt, maradék nélkül átplántálhatók az ember erkölcsi testületeinek az igazgatásába is. És ha ez az átplántálás megtörténnék, ez több irányban járna hasznos következménnyel. A közigazgatás industrializálásától nem csak azt várják, hogy a közigazgatás tudományát félszázados álmából új éltre ébreszti, hogy annak tételeit revízió alá véteti, hanem hogy az egyúttal a *közigazgatási tevékenységnek* friss lendületét, a kezdeményezés bátorságát, az energikus kivitelét, a személyes felelősségviselést is eredményezni fogja. Eszméje nem új keletű. Minél jobban fellendültek a nagy kapitalista vállalkozások, s minél gyakrabban kerültek a hatóságokkal érintkezésbe, annál jobban kellett érezniök az állami gépezet lassúságának hátrányait, sőt azokat az effektív károkat, amelyeket a lassúság, vagy az ügyeknek nem a kellő időre való elintézése okozott. Az egyszerűsítés, a gyorsítás, a technizálás utáni kívánság csaknem az egész világon felmerült. A közigazgatás industrializálására vonatkozó gondolatokat és törekvéseket egy kiváló francia nagyiparos, Henry Fayol foglalta rendszerbe, aki hosszú életem át volt lelkes propagálójá s aki az eszme érdekében számtalan könyvet, értekezést írt, felolvasásokat, előadásokat tartott. Főmunkája: az *Administration industrielle generale*, a szerző 1925-ben bekövetkezett halálakor már 15.000 példányban forgott közkézen. Az ő agitációjának volt a következménye, hogy az állami közigazgatás industrializálásának vizsgálatát mindhárom nemzetközi közigazgatási kongresszus tárgysorába felvette. Így az 1910-iki és az 1923-iki Bruxellesi és a folyó évben Parisban tartott harmadik kongresszus. A közigazgatás industrializálásának Fayol által megkonstruált rendszerét a *méthode administrative*ot, róla, mint az eszme leghűbb propagálójáról *systeme Fayol*-nak nevezték el.

Henry Fayol szerint, mindazok a *tevékenységek (operációk)*,

amelyeket az ember a vállalkozásaiban véghezvisz, hat csoportba oszthatók, függetlenül attól, hogy a vállalat egyszerű vagy összetett, kicsi vagy nagy. Ezek a 1. technikai művelet, 2. kereskedői, 3. pénzügyi, 4. biztonsági, 5. számviteli és 6. *adminisztratív művelet*.

A technikai tevékenység a produkálást, a gyártást és az átalakítást foglalja magában. Az iskola ezt kellőleg belátta, mert a szakiskolák csaknem kizárólag technikai ismereteket nyújtanak. A kereskedői művelet a vásárlást, az eladást, a cserét jelenti. Vásárolni és eladni tudni éppen olyan fontos, mint valamit produkálni tudni. A pénzügyi művelet a vállalathoz szükséges tőke előteremtéséről gondoskodik.

De a javakat és a személyzetet biztosítani is kell minden ellen, ami a munkát, a nyugalmat megzavarhatná. Így védelmi intézkedéseket kell tenni a lopás, a tűzvész, vízáradás ellen. A személyzetet védeni kell a sztrájkok és a támadások ellen. Minden akadályt el kell távolítani, ami a szociális rendet megzavarhatná. A számviteli művelet feladata a leltár, a mérlegkészítés. Minden pillanatban tudni kell, hogy a vállalatban valami honnan jön és hova megy. Minden alkalmazottnak meg kell tudni ítélni a tevékenységének pénzügyi következményeit. Amíg az öt első műveletnek feladata a vállalat általános programját megadni, előteremteni a szükséges eszközöket, gondoskodni az emberekről, addig az adminisztratív tevékenység a vállalat menetét biztosítja. Minden vállalatban a kisebb befolyású funkcionáriusoknál a vállalatot jellemző szakképesség a fontosabb és kisebb szerepe van a kapacitá adminisztratívenek, azonban mennél magasabb pozíciót tölt be valaki egy vállalatnál, annál inkább előtérbe lép a szakképesség mellett az adminisztratív képesség fontossága.

A Fayol-rendszer figyelmeztet arra, hogy *nem szabad a kormányzást az igazgatással összezavarni*. A kormányzás magasabb funkció, amelyben benne van a igazgatás is. Kormányozni annyi, mint vezetni a vállalatot a célja felé, a lehető legjobban felhasználva mindazokat az eszközöket, amelyek a vállalatnak rendelkezésére állanak. Kormányozni annyi, mint a hat lényeges funkció (technikai, kereskedői, pénzügyi, biztonsági, számviteli, adminisztratív) menetét biztosítani. Az igazgatás viszont, amely előrelátást, szervezést, parancsolást, koordinációt és ellenőrzést jelent, csak egyike a hat tevékenységnek, bár a vállalat vezetése, a főnök szerepe szempontjából oly nagy fontossága van, hogy — lehet mon-

dani — a főnök tevékenysége majdnem kizárólag igazgatási tevékenység.

A vállalatban teljesített tevékenységek mindegyikének egy *speciális képesség*, *capacite speciale* felel meg. Így van technikai, kereskedői, számviteli, közigazgatási képesség. És *minden képesség az emberi tulajdonságoknak és ismereteknek egész tömegén nyugszik*. A lényegesebbek így csoportosíthatók:

Fizikai minőség, tulajdonság: ide tartozik az egészség, erő, ügyesség.

Szellemi tulajdonságok: megértési képesség, a tanulásra való képesség, ítélőképesség, értelmi erő és szellemi hajlékonyság.

Erkölcsei tulajdonságok: energia, szilárdság, a felelősség bátorsága, kezdeményezés, odaadás, önfeláldozás.

Általános tulajdonságok: különféle ismeretek, amelyek nem kizárólag a végzett funkciók területére tartoznak.

Speciális ismeretek: amelyek a végzendő funkcióra tartoznak technikai, kereskedelmi, pénzügyi, adminisztratív szempontból.

5. Az összes tapasztalatok pontos ismerete, amelyek az ügyekre vonatkoznak.

Az igazgatásban bizonyos elvek érvényesülnek. *A munka felosztása* a munka természetes rendjéből következik. Minden szervnek megvan a maga külön munkaköre. A munkamegosztás hozza magával a munka specializálódását és a hatalmi körök szétválását. *A tekintély* jelenti a parancsolás jogát és a hatalmat az engedelmesség megkövetelésére. A jó főnök számára a személyes tekintély elengedhetetlen kiegészítője a szabályok által megkívánt tekintélynek. A felelősség viszont a tekintély corroláriuma, annak természetes velejárója, szükséges ellenőrzője. Ahol tekintély gyakoroltatik, ott mindig megszületik a felelősség. *A fegyelem* lényegében engedelmesség, szorgalom, aktivitás, megfelelő magatartás és tisztelet a vállalat törvényeivel szemben.

Bármilyen tevékenységről legyen is szó, minden alkalmazott az utasításokat egyetlen főnöktől kell hogy kapja. Ezt nevezzük a *parancsolás egységének*. Minden társaságban, az iparban, a kereskedelemben, a hadseregben, a családban és az államban a több helyről jövő parancs az összeütközéseknek örökös forrása. Ép ily fontos elv *a magánérdeknek a közérdek alá való rendelése*. *A fizetés* a szolgálat jutalma, amelynek méltányosnak kell lenni és

meg kell felelni mind a vállalat, mind pedig az alkalmazottak érdekének.¹

Amint a munkamegosztás szétbontja a munkát apró részekre, úgy a *központosítás* ismét egyesíti. A *hierarchia* a vállalat belső felépítése, amely lépcsőzetesen megy a legfelsőbb vezetéstől a leg-egyszerűbb alkalmazottig. A *rend* azt jelenti, hogy helynek kell lenni minden dolog számára és minden dolognak a maga helyén kell lennie. Fontos elve az igazgatásnak a *méltányosság elve* s a *személyzet állandóságának* lehető biztosítása.

Az igazgatásban érvényesülő elvek e vázlatos felsorolása után vizsgálnunk kell, hogy melyek az igazgatás elemei.

Az előrelátás (la *prévoyance*) pontos programot tételez fel. A *jó programban* egység, állandóság és hajlékonyság van. A program figyelembe veszi a forrásokat (ingatlanokat, felszerelést, tőkét, személyzetet, szociális viszonyokat), a folyamatban levő akciók természetét és fontosságát, a jövő valószínűségeit és a múlt tanulságait. A program készülhet hosszabb időre, rendszeren 10 évre, van azután évi program és speciális program, amely az egyes akciók számára szolgál. Valamennyi program alapja a vállalat általános programja.

Második eleme az igazgatásnak az *organizáció* (l'*organisation*). Valamely vállalat organizációja annyit jelent, mint gondoskodni mindarról, ami az egészséges működéshez szükséges: anyagról, felszerelésről, tőkéről, személyzetről. Az organizáció gondoskodik az utánpótlásról. Bátorítja a kezdeményezést s felkölti a személyes felelősségérzetet. Az organizálás munkája hasonló az *idegrendszer munkájához*. Jelenvaló és cselekvő minden szervben de a külső szemlélő számára mégis láthatatlan. Hogy például a vállalat egyes tagjai, szervei között meglegyen a szükséges együttműködés, az organizáció gondoskodik a *direction générale* mellett szervezett *État-Majorról*, amely ugyanaz, mint a hadseregben a *vezérkar*. Tulajdonképpen a főnök személyiségének kiterjesztése. Az *État-Major* áll a titkárokból, a speciális tanácsadókból, a mérnökökből, jogászokból, pénzügyi szakértőkből.

A harmadik eleme az igazgatásnak a *parancsolás* (le *com-*

¹ Az már további kérdés, hogy a naponkénti, a vállalt munka szerinti, vagy a darabonként fizetett munka-e a jobb. Továbbá hogy kell-e a jobb, a szorgalmas munkát külön díjazni, vagy pedig az elért eredmény szerint kell-e bizonyos részesedést juttatni a munkásoknak és alkalmazottaknak.

mandement), mely állandóan működésben tartja az üzemet. A parancsolás művészet, mely sok személyes tulajdonságot és az igazgatás általános elveinek ismeretét kívánja. Ismerni kell a szerződéseket, amelyek összekötik a vállalatot az alkalmazottakkal. El kell távolítani a munkára képteleneket. A főnöknek jó példát kell adni. A főnöknek nem szabad engedni, hogy a részletmunka eméssze fel erejét.

A negyedik eleme az igazgatásnak a *koordináció* (la coordination), amelynek feladata a harmóniát megteremteni.

Az igazgatásnak ötödik eleme a *kontrol* (le controle), amelynek feladata meggyőződni arról, hogy a programm keresztülvitetik-e, a vállalat tőkéje a kereskedelmi elveknek megfelelően és a megjelölt célra használtatik-e fel.

Mindén vállalatban szükség van egy *állandó tanácsra*, amelynek feladata a javítás módozatait kutatni és ezeket a javításokat a legfőbb főnök vezetése mellett keresztülvinni.

Hogy az igazgatás felsorolt alapelvei megvalósulhassanak és az igazgatás öt eleme érvényesülhessen, vagyis a rendszer gyakorlati keresztülvitele érdekében meg kell valósítani a dokumentációt. Célja *a)* feltüntetni az igazgatás szabályait, szervezetét és tevékenységét, *b)* elősegíteni a rendeleteknek és utasításoknak a közönséghez való jutását, *c)* az igazgatás tényeit megőrizni.

A rendszer megvalósulhatása szempontjából Fayol nagyon fontosnak tartja a főnök személyét. Valóságos *főnöknevelést* sürget. (Le bon chef, la bonne direction supérieure.) Ezekon fordul meg valamely vállalat léte vagy nem léte. Parisban külön intézet alakult, amely a főnöknevelés kérdésével való foglalkozást tűzte ki feladatául. („Former les chefs.“) Fayol szükségesnek tartja, hogy az igazgatás kérdései minden iskolafajban és minden fokon, az elemitől fel a felsőiskoláig, mindenütt taníttassanak. Nem érdektelen az a kívánsága, hogy a technikai szakiskolák fordítsanak sokkal nagyobb gondot a fogalmazás tanítására (jegyzőkönyvek, jelentések készítésére) és az élőszó helyes használatának elsajátíttatására.

Ha a Fayol-rendszerről beszélünk, lehetetlen meg nem emlékezni a taylorizmusról. Ez a rendszer az emberi munkának, mint tényezőnek, a „facteur humain“-nak minél nagyobb jövedelmezőséget akar biztosítani, Gazdaságos termelést a tékozlás, túlterhelés és munkanélküliség elkerülésével és pedig úgy, hogy biztosíttassék

a munkás megfelelő fizetése. E szerint a rendszer szerint a régente szokás útján keletkezett munkaeljárásokat a tudományosan kifejlesztett módszerek helyettesítik. A taylorizmus foglalkozik a munka fiziológiájával; tanulmányozza a fáradságot, az automatikus és monoton tevékenységek hatását, felöleli az ipari lélektan problémáit, az individuális és kollektív psychotechnikát. Foglalkozik a fizetés különféle formáival, a munka tartamával, a jövedelem javításával.

Taylor egyidőben élt Fayol-al, 1856—1915-ig. Amerikai mérnök volt, fellépése az 1889. évre esik, tehát mindössze egy évvel hamarabb, mint ahogy Fayol első felszólalása elhangzott. A kettőjük munkája sem ellentétben nincs egymással, de nem is haladnak párhuzamosan, s így nem teszik egymást feleslegessé. Ha megmaradunk Fayol gondolatmenetében és elfogadjuk, hogy minden vállalkozásban 6 funkció egyesül: a technikai, a kereskedői, a pénzügyi, a biztosítási, a számviteli (könyvvezetési) és az igazgatási, akkor úgy mondhatjuk, hogy Taylor rendszere vonatkozik az öt elsőre, Fayol rendszere pedig az utolsóra, az adminisztratív funkcióra, így tehát munkásságuk a legerősebben egészíti ki egymást. A Taylorizmus és a Fayolizmus különböznek egymástól a tárgyuk természete szerint, de megegyeznek abban, hogy mindkettő a munka szervezetét kívánja javítani. Taylor az üzemi munkát, Fayol a vállalat menetét tette vizsgálódása tárgyává.²

A közigazgatás iparszerűsítésének rendszeréhez a következő kritikai megjegyzések fűzhetők.

A közigazgatás iparszerűsítése új gondolatot, a nagyüzem gondolatát viszi ugyan az igazgatásba, de *nem „a“ közigazgatási reform*. Nálunk is, másutt is állandóan beszélnek közigazgatási reformról, holott annak mindig csak egy kis részét gondolják. Nálunk pl. a közigazgatási reform kizárólag a belügyi közigazgatás reformját jelenti. Igaz, hogy ez teszi a gerincét az állami közigazgatásnak, de az is kétségtelen, hogy a közigazgatásnak még számtalan más elágazása van. A közigazgatási reformnak teljesnek és átfogónak kell lennie és pedig vertikális (függélyes) iránybari a felelősségi fórumok tekintetében, továbbá fel kell, hogy ölelje az eljárásbeli egyszerűsítéseken kívül az igazgatásnak minden kérdését. A centra-

² Ennek az állításnak az igazolásául szolgál, hogy a párisi „Conférence de l'Organisation Française“, amelyik Taylor francia híveit egyesíti magában, a Fayol tanítványait és barátait magában foglaló „Centre d'Etudes administratives“ egyesült „Le Comité National de l'Organisation française“ cím alatt.

lizációnak és decentralizációnak kérdését, a központi hatóságoknak az autonómiához való viszonyát. Az egész közhivatalnoki viszonyt. Az állami kontrol kérdését. A büro életének reformját stb. A közigazgatási reform a maga igazi értelmében „*reformatio in membris et capite*“ jelentene. Németországban a háború után majdnem minden nagy városban úgynevezett *Verwaltungs-Akademie*t szerveztek, amelyek egyrészt a tisztviselők továbbképzésével foglalkoznak, másrészt előadások, publikációk formájában foglalkoznak az államigazgatás minden egyes kérdésével. Ezeknek az akadémiáknak a vezérgondolata: „Der Jurist der Zukunft ist der Verwaltungsjurist.“ Nem csupán a közigazgatás industrializálása, de a többi irányzat sem öleli fel a közigazgatás minden kérdését, nem alkalmazható tehát reájuk a közigazgatási reform megjelölés, sőt maga a reform kitétel sem helytálló. Itt nem tulajdonképpen reformokról van szó, csupán az igazgatás nagy apparátusának a fokozatos továbbfejlesztéséről. Ez voltaképpen soha meg nem szűnő folyamat, az igazgatást hozzáilleszteni a folyton változó életviszonyokhoz, nevezetesen azokhoz, amelyeket épen igazgatni van hivatalva.

De bizonyos mértékig káros is a reform szó használata. Ha valaki nem restellené elolvasni azokat a felszólalásokat, amelyek 1867 óta nálunk elhangzottak, valahányszor a közigazgatás reformját tárgyalásra tűzték ki, elcsodálkoznék azon, hogy mennyire, csaknem szórói-szóra egyező érveléssel tiltakoztak a szónokok mindig a reform ellen. A félénkek, a módosítástól irtózóknak hiába minden érvelés, hogy t. i. amiért nem lehet azzal a hadvezetéssel, amely már a königräzti csatát elvesztette, modern háborút vezetni, ugyanúgy azzal a közigazgatási „üzemvezetéssel“, amely talán megfelelt abban az időben, amikor Bach a belügyminiszter és Prottman volt a rendőrfőnök Budán, a nagy szociális háborút sem lehet megnyerni. Az nem változtat a dolgon, hogy a közigazgatási reformoktól való nagy idegenkedés máshol is megvan. Például Franciaország 1926. év nyarán élte a békekötés óta legkritikusabb idejét. A pénz nem napról-napra, hanem óráról-órára zuhant, a drágaság nőtt és Amerika a hű szövetséges követelte a háborús adósságokat. Az utolsó pillanatban, igazán a tizenkettedik órában alakult meg Poincaré nagy nemzeti kormánya. A miniszterelnök legelső beszédei egyikében bejelentette a közigazgatási reformot. A lényege egy hajszállal sem több, mint minden ilyen törekvésnek.

Egyszerűsítés, a felelbbviteli fórumok redukálása, az alsóbb hatóságok hatáskörének lehető kibővítése, egy nagy csomó feleslegessé váló hivatal megszüntetése, és ezzel kapcsolatban a hivatalnokok számának lényeges redukálása. Hatalmas tiltakozás zúgott fel a miniszterelnök felé, hogy nem lehet reformálni, s nem lehet bíróságokat s hivatalokat megszüntetni, mert ezek az 1792. nagy esztendőnek, a forradalomnak megszentelt hagyományai. Poincaré nem zavartatta magát, kijelentette, hogy a forradalom hagyományait ő is tiszteletben tartja, de a felesleges hivatalokat mégis megszünteti, mert e nélkül az ország pénzügyeit rendezni nem tudja. (Ugyanazon francia nép, mely a forradalom tradícióiról beszél, mikor a Magyar Nemzet tiltakozott hét esztendővel ezelőtt a brutális megcsonkítás ellen, cinikusan szólott az 1000 éves birtoklásról, az 1000 éves tradícióról.)

A közigazgatás industrializálásában tulajdonképpen a bürokratizmus elleni küzdelemről van szó. A bürokratizmus ugyanis a papiros uralmát, vagyis a túlhajtott írásbeliséget jelenti, de jelenti továbbá a formalizmust, a felelősségérzet hiányát. A bürokratizmus ott és akkor keletkezik, ahol és amikor a bürokrácia a közfeladatok megoldása eszközéből, önmaga céljává változik. A bürokrácia nem ismer országhatárokat, — tehát az nem valami magyar sajátosság — és független az időtől is. Például a Monsieur Lebureau meglehetősen népszerű alak volt mindig Franciaországban és ma is alig van a francia társadalmi életnek olyan alakja, mely színdarabokban és regényekben annyit szerepelne, mint a hivatal és hivatalnok fogalmának összeolvasztásából megalkotott Monsieur Lebureau.

Résen kell azonban lenni és teljes erővel kell küzdeni a materialisztikus szellemnek az állam igazgatásába való bevitelle ellen. Mint az elmondottakból kitűnik, el lehet, sőt a technizálási, mechanizálási módszerekből el kell fogadnunk mindent, ami értékesíthető, de ezen túlmenni nem szabad. Az industrializálás kitűnő módszer, amely az igazgatás egész menetének (la bonne marche de l'entreprise, die Geschäftsordnung) hivatott nagy lendületet adni. De igazat kell adni a francia közigazgatási jog egyik előkelő képviselőjének, a Sorbonne jogi fakultása doyenjének, aki szerint Franciaország, tehát egy állam még sem adminisztrálható egészen úgy, mint egy kereskedelmi vállalat. Ugyanezt nem csupán az államról, de a községről, az egyházzól, a családról, tehát minden

erkölcsi testületről elmondhatjuk. Az iparnak és kereskedelemnek célja anyagi javak termelése, de az erkölcsi testületeknek eszményi céljaik vannak.

A mechanika és technika csak az üzemvezetésben és a Büro-betriebben alkalmazható és egyben alkalmazandó. *A szellemet és a lelket* nem lehet és nem szabad mechanizálni és technizálni. A jellembeli és lelki tulajdonságokat, amelyek in ultima analysi mégis a motorikus erői minden emberi vállalatnak, nem lehet megszerezni a legtökéletesebb technika segítségével sem. Lindbergh kapitányt sem a technika, az a gyönyörű alumínium gép lendítette át az Óceánon és tartotta 33 órán át a jéghideg levegőben, hanem a hatalmas lelkierije.

Különösen nem szabad megfeledkezni erről ma, mikor az élet egyébként is a legapróbb részletekig technizálódott. „Das Geld in die seelischen tiefen heruntergetragen, die Psyche gleichsam industrialisiert zu haben“, mondja egy német szociológus. A darmstadti bölcs, a Schule der Weisheit megalapítója Keyserling gróf, mikor itt járt Budapesten, a mai ember kifejezőjének a technizált embert, a sofförtípust jelölte meg.

Ma már a materializmus nem csupán tudományos diszciplína, mint a háború előtt, nem ártatlan doktrína, mely a valóságtól elszakadt tudósok és áltudósok naiv és ártatlan ábrándozása, és a mely nem lépi túl a könyvtár küszöbét. Ma a materializmus véres valóság, egy hatalmas birodalom kormányzati elve. A bolsevizmus irtózatoss propagandája egy államban sem marad hatástalan. Még 1919-ben Angliának egyik államférfia, Lloyd George azt mondta, hogy a bolsevizmus csak a legyőzött államok betegsége. Ma, a büszke Anglia minden erejéből igyekszik a bolsevizmus fojtogató öleléséből szabadulni. Franciaországban elállt a polgári társadalom szívverése, mikor megtudta, hogy 200.000 főből álló titkos, szervezett hadserege van a bolsevizmusnak a jól szituált kispolgárok hazájában. Pedig Franciaországról a közhiedelem azt tartotta, hogy immúnis minden szociális forradalommal szemben. A bolsevizmus ellen védekezni csakis a szociális bajok enyhítésével lehet, arra pedig csakis a jó bürokrácia képes. A jó bürokrácia kibékítő munkája nyomán támadhat az a szivárvány, amely átíveli a nagyon és a nyomor között tátongó szakadékot. „Gazdag nem lehet mindenki, de hogy senki sem sínylődjék, azt jól rendezett államban elérhetni“, mondja már Aristoteles. Ha a kormányzatnak a közigaz-

gatási apparátus teljesen a kezében van, minden szociális kirobbanást meg tud akadályozni, mert a felgyülemelő panaszokat idejében le tudja vezetni. Szükség van tehát egy jól funkcionáló instrumentumra, a közönség önfeláldozó szeretetére s különösen éber érzékre az alkotmányos életben mind nagyobb tömegben részt vevő, de még iskolázatlan nép szociális bajai iránt. És visszatérve a kiindulási ponthoz, szükség van — a publikum részéről — a közigazgatás nehéz és felelősségteljes munkájának a megértésére.

Mártonffy Károly.

Felhasznált irodalom: H. Berthélemy „Traité Élémentaire de Droit Administratif. (Paris, 10 kiadás, 1923.) — H. Fayol „Administration Industrielle et Generale“ (Paris, 1925.). — René Favareille „Reforme Administrative par l'Autonomie et la responsabilite des Fonctions.“ (Paris). — Paul Devinat „L'Organisation Scientifique du Travail en Europe.“ (Genève, 1927.) — Albert Henry „La Reforme administrative (Bruxelles, 1923.). — Sciences Administratives, Comptes rendus du 1-er Congres International des Sciences Administratives (Bruxelles, 1910.). — La Documentation Administrative. Rapports presentes a la Quatrième Section du Congres International des Sciences Administratives. (Bruxelles, 1910.). — Sciences Administratives. Comptes rendus des Seances du He Congres International des Sciences Administratives. (Bruxelles, 1923.) — Documentation. Administration Internationale, Rapports presentés a la Quatrième Section du He Congres International des Sciences Administratives a Bruxelles 1923.

A MARXISTA OSZTÁLYELMÉLET BÍRÁLATÁHOZ

(Osztályelmélet és társadalomfilozófia.)

„Marx halála után egy emberöltővel társadalmi elméletei megreszkettették az egész világot. A százmilliós szent orosz birodalom átalakulása Szovjetországgá, valamint a magyar tanácsköztársaság szomorú korszaka éppúgy Marx tanításainak talajából nőtt ki, mint a legkülönbözőbb országok többé-kevésbé hatalmai szociáldemokrata pártja.“ Ezek a megállapítások arra a hatalmasan világító ténytömegre mutatnak, mely egy társadalmi elmélet s a tényleges társadalmi fejlődés közti szoros kapcsolatot igazolja. A marxizmus nem naiv és utópisztikus tan, sem nem oly „tudományos szocializmus“, mely mint ideológia él poros könyvek, csendes röpiratok és újságlapok hasábjain, hanem politikai riadó és haditerv társadalmi harcok megvívására. Szorosan a marxizmus egyetlen pontjában sem „elmélet“. Elméletté csak kétféle síkon válhat: lehetne szociológiai elmélet a társas *valóságról* és lehetne társadalomfilozófiai *értékelmélet*. A kettő közt foglal helyet tételeinek, illetve pseudonormáinak nagy többsége. Bennünket itt ez érdekel: valóságelmélete az osztályokról minő összefüggésben állhat a marxizmus társadalomfilozófiai gondolatkörével? Sajátos, de a tényállásból jól érthető, hogy ott, ahol a politikai irányítás a kérdések központja, a valóság pusztá megállapítás; sohasem lehet öncél, s tudjuk, hogy valóságképhez mint igazságtartalomhoz ragaszkodva ez igazságtartalmat csak öncélként vehetjük fel, nem pedig eszköznek. A marxizmus sajátja, hogy a társadalmi valóságot társadalmi értékfilozófián keresztül és pragmatista attitűddel tudja szemlélni, ez utóbbinak prioritása van, ép ezért válik a valóságszempontra inferiorissá. Az osztály és osztályharc szüntelenül előttünk röpködő szólam, a nélkül, hogy a marxizmus valaha is elmerülni törekedett volna az osztályok problematikájában. Elég volt számára az „osztály“, mint szófétis, s a fétis-

imádók megnövekedett tábora utána indult, mutatva azt, hogy a modern mentalitás — tömegeknél — ugyanúgy hajlamos a fétisek mögötti misztikum motívumként fölvételére, mint akár két-három századdal ezelőtt.

A marxizmus, mint hagyományos tan, természetesen nem egységes, kétségtelen nem is lehet az benső heterogeneitása folytán, s talán emlékezhetünk arra, hogy Marx szerint maga sem marxista. A marxizmus több, mint Marx tanítása, a Marx-filológusok s Marx-kompilátorok tanaival szemben gyakran kevesebb is. Oppenheimer bizonyára többet tanít az „osztályállamról“ ma, mint Marx. A belső heterogeneitás közélfekvő oka az, hogy e tan, vagy dogmakomplexum maga akkumuláció, aminthogy hatás-képes szellemek (hatásképességét nem tagadhatni) mindig akkumulátorok s nem szisztematikusak, mert a szigorú szisztéma mindig hozzáférhetlenné tenné több-kevesebb mértékben. Az „osztály nélküli társadalom“ formulája már készen áll a chartizmusban, az osztályharc formulája hosszú múltra tekinthet vissza. Mint újabban is megállapították:¹ „Az a kép, melyet Marx hűséges tanítványai, Engels és Kautsky, alkalmilag a jövőről felvázolnak, nem más mint csupa oly lényegi vonásoknak kiválogatása és kompilációja, melyek Marx klasszikus elődeinél mindenfelé feltalálhatók.“

Az elmélet és gyakorlat emberei is szemben állanak, amennyiben az elmélet emberei elméletnek vélik azt, ami gyakorlat. A szovjeturalom marxista ferdeségeit ostromozva fellép a szocialista „egyházatyá“: Kautsky² a ma uralmon levő vörösök ellen — tanulságos irat, mert mutatja azt, ami a nyugateurópai mentalitás számára még szocialista formában is elfogadhatatlan. De úgy ő, mint a heves hangon visszavágó Bucharin³ elhallgatni igyekeznek, mennyire a marxizmus önleplezése⁴ a mai vörösuralom, az elméletnek vélt gyakorlat csak gyakorlat, sőt véres gyakorlattá tudott lenni, s amidőn a proletár-„diktatúra“ formulája pusztán az intranzigens forradalmi attitűdöt látszik hangsúlyozni, voltaképp a kultúra- és vagonrombolás oly méreteit idézi fel, amely már

¹ Mühlestein, *Die Rolle des Utopismus im Sozialismus, Anarchismus, u. Kommunismus*. Handbuch der Politik, 3. kiad. 1922. V. köt. 419. 1.

² *Die Internationale und Sowjet-Russland*, 1925.

³ *Karl Kautsky und Sowjet-Russland*, 1925.

⁴ V. ö. Moór Gyula, *A bolsevizmus elméleti alapjai*. Társadalomtudomány, 1921. évf.

nemcsak forradalom a proletárok *érdekében*, hanem öncsonkítása is az ú. n. proletárságnak. Mindez lehetséges; a marxizmus hit-eleméi magukkal hordozzák az utópizmust szükségkép, ez ép praktikus formájuk legfőbb bázisa.

„A történelem egyik legnevezetesebb ténye Marx nevéhez fűződik: az ő ható szavára alakult meg egy új társadalmi osztály és vele egyáltalán az egész társadalom új szervezkedése. A munkásosztályt, a birtoktalanok osztályát, a negyedik rendet ő teremtette meg“, írja Földes⁵ kétségtelen túlzással. Tény csak az, hogy egy felemelkedő tömeg hatalmi étvágát szolgálta, igényeket teremtett, s „osztály“-önzését erősítette, mert az, amit tett, nem ama fatalista várás, ami a Marx-féle társadalomfilozófiai *naturalizmusból* következik. Még az *ökonomista* diapasonra is rácafolt maga a marxizmusba „gazdasági szükségyszerűségek“ nem maguktól törnek elő fejlődésirányító hatalmukkal, hanem ép ama másodlagosnak deklarált ideológiai közeg munkabevétele s akcióbadobása útján. A marxista elmélet fatalista és ökonomista, a gyakorlat aktivista és ideologikus. A történeti nóvum: új tömeghit, melynek azelőtt csak töredékei voltak meg. Éppen ezért a marxizmus tudományos bírálatának sajátságos a helyzete: a bírálat akaratlanul könnyű ma, amidőn szemben áll a modern fegyverzetű szociológia azokkal a töredékes megállapításokkal, melyek a múlt század negyvenes éveinek tapogatózásai alapján lehetségesek voltak. Az akkor uralkodó állapot, mely szerint a többékevésbé materialista közgazdaságtan, a rész, megelőzi fejlettségben s méretekben az egészet, a szociológiát, ma is fennáll ugyan, de ma már lehetetlenné vált Marx számos elmélete. De vájjon a propagandisztikus használatra berendezett marxizmussal szemben elegendő-e a pusztá tudományos cáfolás, midőn reális tömeghittel van dolgunk, amely a *credo quia absurdum* álláspontjára helyezkedhet? Kétségtelen, érvek, cáfolatok intellektuális valamik s nem érik el kellő intenzitással azokat az érzelmi hit-rétegeket, amelyek tenyésztő erői a Marx-féle ígéknek, jóslatoknak s csalogató megállapításoknak. A tudomány maga nem ellenpropaganda, de ennek igenis előkészítője. A szociológia nem közvetlenül, hanem közvetve hat; mondjuk e példában: a kémia mint tudomány, maga nem hadiszter, de alapját szolgáltatja hadiszterek gyártásá-

⁵ *A szocializmus* (Akadémia), 1910. II. 1.

nak; a fizika, a technika mint tudomány, nem közvetlenül vesz részt háborús folyamatokban, de arra alkalmasak, hogy a meg-lévő, háborús felszerelést egyre tökéletesebbé tegyék, egyre hatás-képebbé eszközök tényleges konstruálását tegyék lehetővé, sőt könnyűvé,

A marxizmus, mint minden tömeghasználatra alkalmas tan, a múlt század második felében bizonyára nem számított arra a gyors tudományos fejlődésre, mely tételeiben visszaható erővel őt magát is meg fogja koppasztani s nem számított arra, hogy a tör-téneti fejlődés maga oly tényeket fog produkálni, amelyekkel szemben a marxizmusnak tételei alkalmazásában aránylag korán a visszavonulás álláspontjára kell helyezkedniök.

A marxizmus mindjárt kezdetben, már a Kommunista kiált-vány idején, egy egységesen küzdő tömeget emelt ki a társadalom mélyéről: a „proletárságot“. Tisztán elméleti igényből kifolyólag itt a legelső lépés lehetett egy részletes *szociográfia*, amely ennek a rétegnek összes életviszonyait leírja. Ez (a Ch. Bonth-ok dacára) ma is hiányzik, szinte novellisztikus leírásokra vagyunk utalva.⁶ A proletariátusról évtizedeken át írtak már, mint adott politikai nagy-hatalomra tekintettek reá, amidőn Sombart⁷ még a 19. század végén is oly „ideáltípust“ rajzolt, mely távol áll a valóságtól. Igen jel-lemző a marxista szociológiára, hogy megelégszik sablonos ada-tokkal s görcsösen ragaszkodik egy fogalmi vázhoz: a tipikus prole-tariátushoz, melynek pszichográfiája sem érdekli, csupán politikai akcióképessége a „kizsákmányoló“, a „kapitalista“ ellenében. A marxizmus ezzel *szüntelenül szimplifikál*, a modern társadalom lényismeretét csak részben szolgálja. A valóság olykor a maga elméletmentes vonásaival jelentkezik, s így a marxista vissza-vonulót fúj. A marxista „visszavonulás“ kétféle jelleget ölt: 1. tételekről mondanak le, kijelentve természetesen, hogy az „nem lényege“ a marxizmusnak, 2. általános tételeket specifikálnak, közelebbről meghatároznak, kellő kivételt állapítanak meg.

Ez utóbbi — a „kivétel“ észrevévése — túlnyomóan ott indul meg, ahol észreveszik, hogy a marxista „tulajdonpolitika“ nem alkalmazható agrár téren. A mai szovjetben végérvényesen az orosz paraszt győzött. A marxizmus a *nagyipari* proletariátushoz

⁷ V. ö. pl. Otto Rühle könyvét; *Das proletarische Kind*. München, 1911.

⁸ M. fordításban is; *A proletariátus*. 1911.

kötötte a sorsát; a proletariátust oly „heroikusnak“ (vagy heroizálhatónak) tartotta, s oly nagy, homogén érdekegységnek,⁸ hogy vele szemben nyugodtan elhanyagolható mennyiségnek vette a másnemű tömegérdekeket, elsősorban a földtulajdon speciális vonásait és a földtulajdonosnak (a törpebirtokostól a nagybirtokosig egyaránt konstatalható) pszichikai beállítottságát. Így aztán állandóan „zavaró“ mozzanat lett az agrár probléma, „störrisch“, amellyel szemben a marxizmus egész Dávid Eduárd fellépéséig (1903) szinte tanácstalanul állott.⁹

Mit kellett itt tenni? A proletariátus nagy világyőzelméhez — ez a főtétel általánosságban — a „termelési eszközök“ új, kollektív, illetve kommunisztikus beállítása kell; most már ez általános formulát specifikáltak, kivették a társas használatba veendő „termelési eszközök“ rovatából a földet, s a talajművelő eszközöket — először persze csak a kisbirtokosra kedvezőleg, s azzal vigasztalódtak, hogy ez a magántulajdon-faj egyszer majd úgyis ki fog kapcsolódni. M. Bourgain jellemző nyilatkozatokat közöl.¹⁰ J. Guesde 1896 június 16-iki beszédében ezt mondja: „Ott, ahol a termelési eszköz olyan egyszerű, hogy a tulajdonosa még maga kezelheti, meghajlunk e valóban egyéni tulajdon előtt, amelynek megszüntetésre való törekvéssel bennünket oly ostobán vádolnak.“ G. Deville pedig ezt a visszavonulási formulát fújja: „Ott, hol a munkaeszköz azé, aki használja, a munkáspárt ezen magántulajdoni használat dacára semmit sem tehet ellene mást, mint hagyja a dolgokat a maguk menetében, amely végre is ezen tulajdoni forma mellőzésére, fog kilyukadni.“ Fel lehet ismernünk azt, hogy az orosz „új gazdálkodási rend“ (Nepo) kompromisszumos szelleme, melyet Lenin okos és alkalmazkodó frontváltozásának tulajdonítottak, jóideje megvolt.

A tény, melyre itt mutatunk, röviden ez: a proletár osztály igényeinek egyetemes formulái specifikálódást szenvednek, mert amaz elvek egy el nem ismert önálló jellegű osztály, — marxis-

⁸ Ld. ma J. Delevsky nézetét (*Antagonismes sociaux et antagonismes proletariens*, 1924. 351. l.) La différenciation du prolétariat et ses antagonismes intérieurs sont des facteurs de haute importance qui doivent attirer l'attention de tous ceux qui considèrent le prolétariat comme une unité, comme un organisme animé d'un même sentiment et d'une même volonté.

⁹ Magyarul is: *Szocializmus és mezőgazdaság*. 2. kötet. 1909.

¹⁰ *Die sozialistischen Systeme und die wirtschaftliche Entwicklung*. Ném. ford. Tübingen, 1906. 60. lk.

ták szerint „osztály töredék“ — ellen vannak. Más szóval: meg kell tartani azt az *illúziót*, hogy a proletariátus *egységes* küzdő tömeg.

Ezzel szemben a mai szociális tudomány világos útvonalon utal arra, hogy a proletárság „differentiálódik“, keretén belül újabb — osztályok vannak. „A munkás, a proletár évtizedek óta uralkodó képzet a közvéleményben; végre lassan feltörte magát az az ismeret, hogy a proletár nem valóság, hanem pusztán faji fogalom“ mondja Goetz Briefs.¹¹ Nemcsak ez az élelműző író, hanem Michels, A. Weber és mások is látják (azt, amit a munkásság maga közt a legjobban lát), hogy belső frontjai vannak,¹² s ezek nemcsak bérfrontok, nemcsak jövedelmi formák kötöttségekkel kapcsolatosan, hanem életforma-lényegeket eltérései. Briefs¹³ arra az eredményre jut, hogy vannak „jómódú“ proletárok is.¹⁴ Nem egy proletár jobban keres, mint a burzsoázia tagja, s így anyagilag meglehetősen független.

Téves volna a marxizmussal szemben felhozható tényekből azt a következtetést levonni, hogy a marxizmus nem „kész“; ami a múlt század óta történt, tovább fogja „fejleszteni“.

A marxizmus e ponton valóságelméleti megállapításaiban lép elénk, A valóságra vonatkozó vizsgálat pedig két ponton juthat helytelen útra: 1. ott, amidőn tévesen konstatál, tévesen veszi észre a valóság elemeit, mozzanatait és 2. ott, ahol a valóság lényegtelen mozzanatait iktatta a lényegesek közé. Nem lehet mondani azt, hogy a lényegmeglátás terén a marxizmus következetesen téved. Sőt a marxizmus ép abban az időben lépett fel, amidőn akaratlanul is kénytelen volt a szociális tényállás számos oly vonását felszínre hozni, amelyeknek észrevétele az akkori *liberális társadalomszemlélet* számára részben beidegződöttsége, (a szabadság iránt) egyoldalú beállítása folytán lehetetlen, részben kényelmetlen volt. De az is kétségtelen, hogy akkor, midőn amaz „elmélet“ kisarjadt, s naggyá nőtt, szüntelenül eltorzították a társadalmegész képét, mert ehhez nem volt meg a kellően *rendszeres* vizsgálatra való hajlam a társadalomtudományi kutatás

¹¹ *Das gewerbliche Proletariat*. Tüb, Grundriss IX, Abt, 1. köt. 1926. 219. 1.

¹² Ld. J. Delevsky, *Antagonismes sociaux et antagonismes prolétariens*, 1924. 309—352. lk.

¹³ Különbösen is egy fogalmi jegy elégtelen szerinte a proletárhoz (i. m. 218. 1.): Die Besitzunterschiede sind weniger bedeutsam (!).

¹⁴ Tipikus a tanult munkás rangtartása a tanulatlannal szemben.

egész vonalán. Ebből az aszisztematikus állapotból eredt az, hogy a marxizmus hibás ténymeglátásai és hibás következtetései *az elméletnek ép a lényeges pontjain vannak*, úgyhogy a marxizmus revíziók árán nem sokat nyerhet, sőt egészében csak veszíthet. Nem feladatunk itt az összes, lényegbe vágó hiányokra rámutatni, de néhányra rá kell mutatnunk az alább vizsgált „osztály“-elmélet és társadalomfilozófia viszonyának kérdése kapcsán, hogy lássuk a nem csekély extenzitású marxista irányzat gyengéinek faj súlyát. Egyben látni fogjuk, hogy a mai szociológiai elmélet vezetett a kérdések megfelelő feltevésére.

I. A marxizmus és a társas alanyok kérdése.

A marxizmus a magántulajdonban lévő termelési eszközöket „köz“-tulajdonra akarja tenni. E ponton felmerül az a kérdés, hogy a tulajdonos-alanyok közül melyik tekinthető a jövő tulajdonos-alanyának, azaz először is: *minő kollektív alanyok vannak és lehetségesek?* Ez — más szóval — társadalom-morfológiai kérdés. A morfológia ma is rendszerezés előtt áll ugyan, de annyi máris világos, hogy számos különemű alany-faj található. A kollektív *tulajdonos-alany* problémájával a múlt század közepén (s részben ma is) a *perszonalizáló közgazdaságtan*¹⁵ még nem tudott boldogulni. A kollektív alany kérdésével tágabb, szociológiai körbe *perszonalifikáltan* került bele a vizsgálódás.

Egyszerre feltűnik az, hogy *valaminő* s nem bárminő kollektív alany-fajról lehet itt szó, t. i. amely 1. konkrét történeti adottság lehet, amely tehát máris aktív egység, 2. oly kollektív alany, amelynek kezébe vagyoni tárgyak csak akkor adhatók, ha ez alanyfaj *természetében* benne lehet a gazdálkodó tendencia, azaz: ha új „köz“-tulajdonost keresünk, ez *sui generis* „gazdasági alany“ lehet, 3. oly alany, mely *legfőképp* ez; de egyben feltesszük ezzel azt is, hogy 4. az új „köz“-tulajdonosok sorában *van* oly kollektív alany/a/, mely feltétlenül *versenyképes* a (legjobb) magángazdasági alanyokkal, különben az új alanyfajra átmenet csökkentené az általános dividendát.

¹⁵ A szocialisztikus aperszonalitásra jellemző Engels e mondása (*Anti-Dühring*, m. ford. Á. P. 1921. 275. 1.): „Minden társadalomban, amelyben a termelés fejlődése természetes (a maiban pedig az), a termelőeszközök uralodnak a termelőkön és nem fordítva, a termelők az eszközökön.“

A szocialista kérdésfeltevés mind a mai napig gyökeres tragikuma az aperszonalisztikus kiindulásból ered. Észre nem vett csonka kérdésfeltevését így formulázhatjuk meg- szükség van társas (kollektív) tulajdonra; a köztulajdont megteremteni próbáljuk, *mielőtt* a tulajdon (tárgy) szükségképeni korrelatívumával, a perszonalisztikusan vett „tulajdonos“ problémájával törődnénk. A szocializmus kiindulásával ellentétes a mai szociológia kérdésfeltevése (nem ugyan megoldása), mely szerint a tulajdon *előtt* a tulajdonos problémája lép fel; az alany-problémának prioritása van. Mondjuk így: a köztulajdon előtt a közalany kérdését kell tisztáznunk. E nélkül beleesünk azon „szocializálások“ útvesztőjébe, amidőn a magántulajdoni kapcsolat megszüntetésével akaratlanul *res nulliust* teremtünk — igaz, tulajdonos ép forradalmi átmenet idején kétségtelenül *fog* jelentkezni, egy új forradalmi klikk, mely a maga funkcióját köztulajdonosi zászlódísszel fogja takarni mindaddig, míg hatalmi pozíciójában meg nem erősödött; ez után a szociális máz is felesleges.

A kollektív alanyok fölötti seregszemle a marxizmusban nem található fel. Így kerül a sor az — államra, s a községre; így lesz — tudatos akarat nélkül — céljá az *államosítás* és a *községesítés* (kommunalizálás). Általában lehetetlen fel nem ismernünk azt, hogy a szocializmus — akaratlanul etatizmust jelent,¹⁶ nyilvánvalóvá lesz, hogy a szocializmus a legerősebb kollektív alanyt: az államot akarja mindenekelőtt meghódítani. Így válik kényszerűvé az, hogy a különben anarchikus¹⁷ tendenciával és anarchikus szépreményekkel meglehetősen ellátott Marx-féle dogmarendszer nem állam-tagadó, a szocializmus nem „spontaneista“, hanem ép ellenkezőleg az állami erő túl feszítésére: diktatúrára diszponált. A gondolat-láncolat tehát (nem tudatosan) ez: kell kollektív gazdasági alany; *nem tudjuk*, melyek jöhetnek itt számba (hiányzik

¹⁶ Azok az írók, mint pl. Vandervelde (*Le socialisme contre l'état*, 1918.), kik hangosan tiltakoznak a szocializmus és az etatizmus kapcsolata ellen, maguk is valaminő burkolt etatizmushoz jutnak, Vandervelde (164, 1.) pl. ehhez a distinkcióhoz jut: „L'étatisme c'est l'organisation du travail social par l'État, par le gouvernement. Le socialisme c'est l'organisation du travail par les travailleurs, groupés en association de droit public“ — íme, a munkás-egyesüléshez „közjogi“ elismerés, tehát ismét állam szükséges, (Egyébként a Marx és Engels-féle antietatista nyilatkozatok szemmel láthatóan utópikus jellegűek.)

¹⁷ Itt az elméleti anarchizmus álláspontjáról: a kényszermentességről van szó, V, ö. az egész állásponthoz H. Kelsen jeles könyvét: *Sozialismus und Staat*. 2. kiad. 1923,

ama morfológiai „seregszemle“), ámde előttünk van egy igen erős alany: ez az állam, tehát etatisták leszünk, elveink ellenére is

A bökkenő azon a ponton kezdődik, amikor a tények megszólalnak, s ez a tény az, hogy *az állam nem sui generis gazdasági kollektív alany!* És pedig azért nem, mert az állam *több*, mint gazdasági alany. De éppen ezért, mert az állam működése nem korlátozódik és nem is korlátozódhat (mint állam) gazdasági térre, az állam — eleve megállapítható az, amit a valóságos fejlődés (még a szovjet-uralom előtt) beigazolt — nem egyenrangú versenytársa a *sui generis* gazdasági alanyoknak. Íme, az oly, mondjuk „kapitalista“ alanyok, melyek a gazdasági életben nőttek fel, versenyképességüket megőrzik, vagy megőrizhetik — ez az egyik, ki is sejtett következmény. A másokra igen jó formulában az a Sombart mutatott rá, aki számos következményét ma is elfogadja a marxista szocializmusnak, de újabban frontot változtatva, nem ugyan „megtérve“, a szocializmust egyes lényegi pontokon elvetette,¹⁸ Sombart észrevétlenül ahhoz az eredményhez jutott, hogy a gazdasági alany, *akár egyéni, akár kollektív, mint* termelő alany, a versenyképesség terén szükségkép egoista-önfenntartó valami, s mini kollektívum, kollektív-egoista, *ha racionális szervezet*. Az a szocializmus, mely ép *racionális* gazdasági szervezetre törekszik, olynemű kollektív *gazdasági* alanyt fog termelni, illetve kezdetben támogatni, mint aminőt a kapitalizmus nagyüzemi formákban *máris* létrehozott. Sombart szavaival:¹⁹ „*a különbség nem nagyon vagy egy stabilizált és szabályozott kapitalizmus és egy technifikált és racionalizált szocializmus között.*“ Azt mondjuk *ezzel*: feltéve, hogy a szocializmus nem több, mint törekvés új termelési rendre, a szocializmus = kapitalizmus antiszociális-egoista „kilengetések“ nélkül.

A gazdasági alany kérdésében e szerint oda tolódik lassan a kérdés, hogy a magánjellegű gazdasági alanyok — ép a gazdasági versenyképesség jogán — *megmaradnak, de egyúttal hatályos társadalmi ellenőrzés alá kerülnek*. E társadalmi „ellenőrzés“ már nem speciális szocialista követelmény, a szocializmus egy

¹⁸ Ld. Sombart újabb állásfoglalására rövid és igen jellemző tanulmányát: *Die Idee des Klassenkampfes*. Weltwirtsch. Archiv. 1925. I. 22. lk, V. ö. L. Mieses bírálattát: *Antimarxismus*. (III. fejelet. Sombart als Marxist u. als Antimarxist.) U. o. 284—93.

¹⁹ W. Sombart, *Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus*. 1927. 1016. l,

sikra kerülhet akár a nacionalista fascizmussal is. A szocializmus így szinte ellentétébe csaphat át, miután az ellenőrzés kérdésében a szocializmus már nem *elv*, hanem gyakorlati *módszer*.

Mindezek a következmények világosak, ha kiindulunk a mai szociálmorfológia nézőpontján; homályos tapogatózások és fájdalmas önkísérletek keletkeznek, ha a marxista in medias res kísérletezik a vállalatok „szocializálásával“, ami nem más, mint új gazdasági alanyformák kipróbálása mindig bizonyos deficit kockázatával.

A mai társadalomtudománynak nyílt csődje volna, ha e kérdésre kellő elméleti tisztaságában rá nem tudna mutatni, ha a vörösuralmak „szociális“ kísérletezései mögött nem tudná megállítani azt, hogy mindig — végeredményben — magán-tulajdonos-cseréről van szó. E tulajdonos csere (mely a tulajdoncsere mögött van) nem más, mint egyszerű kisajátítás új magántulajdonosok részére, tehát sohasem új köztulajdonos teremtése, sohasem új társas *alany* (perszonalitás) létrehozatala.

A 19. századból eredő szocialista eszmék szerinti reform, vagy forradalom leplezetlenül tárja fel előttünk e kor materialista és aperszonalista irányzatát, amely szerint lehetők látszik *aktív egység*: gazdasági kollektív alany fellépése pusztán tulajdon (tárgy) alapján. Holott elemi igazságnál is elemibb az, hogy vagyontárgy önmagában *holt* eszköz, terméketlen, akciótlan valami, aktív tényezővé csupán egy élő perszonalitás *szelleme*, intelligenciája s morális vénája teheti. E morális-szociálethikai szellemnek pedig nem lehet szülőanyja egy nagyarányú *tulajdoni* forradalom. A forradalmakból rendszerint újabb egoizmus születik, anti-szociális klikkek hálózata borul egy új társadalmi berendezésre.

II. Marxizmus és a „közösségek“.

A marxizmus hatalmi rendszer, nemcsak új termelő és jövedelemelosztó rendszer. Hatalmi rendszerré kényszerül válni, hiszen hatalommal szemben lép fel. E hatalmat mindenekelőtt marxista társadalmi eszmék megmozgatásával s terjesztésével, „szervezéssel“ óhajtják megszerezni. Ez eszmék javarésze demokratikus, mert a marxista szocializmus tömegekre támaszkodik, eredetében — sajátos — a francia forradalom „polgári“ ideológiájának hordozója.

Szabadság, egyenlőség és testvériség — két élesen ellentmondó eszme mellé a testvériség szegődik, hogy az egymásnak ellentmondó társadalomfilozófiai értékeszméket²⁰ összebékítse. Minél több a szabadság, annál kevesebb lehet az egyenlőség. Az egyenlőség a *természetes differenciáló* ellensúlyozója, az egészségtelen túldifferenciáció csökkentője, magában mesterséges, egyöntetűt állatvilággá tenné az emberiséget, kultúrdiszpozíciót bomlaszt és atomizál.

Ha a marxizmus vagyoni kommunizmusával egyénekké bomlasztja a társadalmakat, s természetes differenciációnak vágja el az útját, egyenlőségi eszme alapján indul el: e programja, mely kétségtelen tömegellenállással találkozik, kénytelen erős államhatalomra támaszkodni. Az egalitárista kommunizmus tehát erős kényszerítő hatalmat kíván, tömegterrorra vezet, azaz megsemmisíti a szabadságot. Egy új, kommunista etatizmus a szovjetben immár előttünk áll, a legvadabb rendőrállamok egyike; a tömegeknek ígért szabadság tömegszolgásgá vezetett — logikus útvonalon. Az egyenlőség logikusan vezet a kényszerállam felvételére, ez logikusan a szabadság lehetetlenségére. Sőt a mechanikus egyenlőségi „szervezés“ gépies, racionális produktummá teszi a társadalmi alakulatokat, a társadalomnak quasi „szerveit“. A társadalom egyetlen nagyüzemmé válik. Kérdés, hogyan képzelhető el így egy-egy kollektív termelő-alany?

Annyit máris láttunk, hogy a kollektív alanyokhoz előzetes kollektív-szociáletikai szellem alapulvétele szükséges, e szellemnek nem eredő oka a tulajdonforradalom, e szellem nem lehet gépies produktuma valaminő társadalom-nagyüzemnek sem, e kollektív szellem végeredményben organikus „közösséget“ tétel fel.

A marxizmus szociológiai *kérdésfeltevései* terén, ott tehát, ahol ép az elmélet, a szigorú szociológia hivatott különösen óvatos és tudatos lenni, nem tud megfelelő határozottságú irányban kiindulni a nemzeti *közösség értékének* kérdésében sem. Ott, ahol a történeti „materializmus“ mint mindent elborító áramlat húzódik végig az egész elméleten, már nem is kérdés tárgya, hogy az ember pusztá szűkséglet-fátum rabja, tehát pusztán fogyasztó és

²⁰ Másutt fejtjük ki, hogy a szabadság nem lehet végső társadalomfilozófiai értékeszme, az egyenlőség csak harmadrendű ellensúlyozó elv, magában nem is lehet értékeszme.

ennek érdekében termelő gépezet. Mivel a termelés bizonyos {nagyüzemi} gépiességgel jár, a termelés maga redukálni kénytelen az ember életigényét; nincs szükség pl. vallásos életre,²¹ maga a szocializmus jelentkezik vallásként, „pótlék“-vallás („Religionsersatz“).²² Nincs szükség nemzeti életre sem, a kulturális életet a pusztá tudomány, mint merőben intellektuális foglalkozás tartja üzemben. Az ember alapjában racionális lény, ki jól akar élni — ez minden. Ily módon a szocializmus *nem tisztázza a közösség kultúrélete, s kultúrteremtő diszpozíciója és az egyéni kultúrélet s kulturális diszpozíció viszonyát* — az előbbi elsorvad, s valószínűleg ez utóbbi is utána sorvad,²³ Ami marad, kevés: az ember szükségletkielégítő gépezet. A szocializmusban *nincs feltevé az emberegész problémája a maga egészében*. Hogy mi lesz a nemzeti közösséggel a „szocializmus győzelme“ után, sokáig felszínre nem jutott, bár nagyméretű probléma.

A marxista szocializmus — elvakultan az egyoldalú osztályharc-elmélettől — csak a 20. században kezdett e kérdéssel foglalkozni. Aminthogy bizonytalanságban tapogatózott az agrár kérdésben egész Dávid Eduárd föllépéséig, úgy a nemzet-problémában egész Bauer Ottó fellépéséig (*Die Nationalitätenfrage, und die Sozialdemokratie, 1907*). Cunow²⁵ maga e vallomással kezdi: „A nemzetek fejlődési menetének beható tárgyalását és a nemzet és nemzetiség fogalmának ebből levezetett meghatározását persze (sic) hiába keressük a Marx és Engels-féle írásokban,“ Mikor — 1908 táján — a lehangosabb jelenségek hívták fel a figyelmet a nemzet-problémára, mikor az orosz forradalom megmozgatta a cári uralom alatt élő nemzetiségeket, Franciaországban a Hervéizmus kezdett virágozni, mikor Anglia egy interoceáni nemzeti állammá készülődött nagy gyarmataival összezárkózni, mikor a német szociáldemokrácia is kezdett beszélni a nemzet iránti köte-

²¹ „A vallás nem más, mint az ember hétköznapi létét uraló hatalmaknak az emberek agyában való fantasztikus tükröződése, oly tükröződés, amelyben a földi hatalmak a földöntúliak alakját veszik föl“ — így Engels, *Anti-Dühring*, m, ford. 1921. 298. l.

²² V. ö. Sombart, *Der proletarische Sozialismus*. 1923. I. 226. lk.

²³ V. ö. problémajelzésünket: *A kapitalizmus „csődje“ a társadalom szervezésében* című, a szegedi Széphalomban megjelenő cikkben.

²⁵ Részeleiben igen: a kulturális életet is élni akaró *egyént* (!) fölös munkatöbblettől s gépiességtől tehermentesíteni akarván.

²⁵ *Die Marxische Geschichts-, Gesellschafts- und Staatstheorie*, 1923. II. 13. l.

lességekről, úgy látja Kautsky,²⁶ még mindig „új“ problémának érzik az évszázados problémát. És rendkívül jellemző, mit ír Bauerrel szemben, ki egész világosan utalt arra, hogy a nemzet *kultúrközösség, jellemközösség és sorsközösség*. Kautsky nem állja ezzel szemben sorsközösségnek mondani úgy a nemzetet, mint egy részvénytársulatot, párhuzamot enged meg egy nemzeti kultúra, s egy — céh kultúrája közt, lévén mindkettő „kultúr“-közösség, úgy tartja, minden társas alakulat bizonyos kultúrát s hasonló jellemet ad át tagjainak, egy nemzet úgy, mint egy — párt. „Andererseits ... bildet die Gemeinsamkeit der Schicksale und der Kultur einer Menschengruppe nichts, was eine Nation von der anderen sonderte“. Nem veszi észre, hogy a hangsúly nem a kultúrán van, hanem a „közösségen“ a maga szoros társadalom-elméleti értelmében — amit theoriamentesen is kiérez mindenki, csak a szocialista nem. Végül pedig — mindjárt a nemzetnek „fogalmával“ kapcsolatban — Bauer nyomán Kautsky arra utal, hogy a nemzet ma (mint egykor) egy-egy osztályban található meg, a többi csak uszály (nur die Hintersassen der Nation), s igazat próbál adni Bauernek, aki szerint „die breiten Volksmassen bilden nicht die Nation“, nem tagjai a nemzetnek az alsó széles néprétegek, csak tagjai lesznek majd — a szocializmus győzelme által.

A jövő pedig nem a nemzeti kultúrák kiteljesedése és *kapcsolatba*-jutása Kautsky szerint, hanem „nemzetközi kultúrkör“ kialakulása, egy új „hellénizmus“. Az eredmény: a kisépek nyelvének „teljes eltűnése“, s végre is „az egész kultúremlékiség egy nyelvben s egy nemzetiségben való összefoglalódása“.²⁷

A modern szociológia szerint pedig a „közösség“ mint kultúrtermő és kultúrahordozó. Egész különleges súlyú. A vizsgálat legutóbb arra az eredményre jutott, hogy a gépies „üzemként“ felfogható „társulatokkal“ szemben — ezek *egy célfajnak* élnek — az igazi közösségek céljaikban gazdagabbak és céljaikban *rugékonnyabbak*. Ez utóbbi mozzanat *organikus elemeket* vesz észre a *társadalomban*. Az üzemi szervezet csak *cél-tartó*, az organikus szervezet *cél-fejlesztő*.

A marxizmus — mint *racionalizáló* szociálpolitika — külö-

²⁶ Kautsky, *Nationalität und Internationalität*. 1908. (Erganzungshefte zur neuen Zeit.)

²⁷ Id. m. 17. 1.

nősen találékony *gépies* szervezetek felállításában (feltűnő, hogy a magyarországi kommunisták minő könnyedén tudtak számos „szervezetet” elképzelni és felállítani). A gépies szervezetek a „közösségekkel” szemben mindig igen akcióképesek, gyorsreakciójúak,²⁸ de egyben érzékenyek is. Érzékeny szervezetnek tartotta Marx a nemzeti társadalomegészeket. Mélyen jellemző az, hogy *eredetileg Marxnak magának nincs többfokozatú stadiológiája*. Szerinte két termelési rend van egymásután: kapitalista és szocialista. Az átmenet: összeomlás — hasonló egy vállalat csődjéhez. Ez a hirtelen változás egyszerű dialektikai átcsapás; nincs igazi „átmeneti program” az eredeti marxi alapon,²⁹ illetve az, ami csak átmeneti programnak látszik, ép a marxisták bosszúságára³⁰ többnek bizonyul, mint átmenetnek.

Marxra jellemző: a múlt század közepének egyszerű kereskedelmi válságait oly döntőknek vélte, hogy már nekilátott tanulmányozni az új időket gyorsan kieroszakolandó, tehát a változhatatlant csak siettető — hadi taktikát. Ezzel szemben: a kapitalizmus kibírta a háború utáni szörnyű megrázkódtatást!

Az egész társadalom a mechanikus és racionalizált szervezetek módjára van beállítva a szocializmusba. Egy szocialista tehát feltűnés nélkül adhatta könyvének e címet: „Európa-részvény társulat”. Ebben nem a pusztá gazdasági térre áttolódást kell meglátnunk, hanem *általában a mechanikus szervezhetés hitét* — ez a szocializmus gyakorlati törekvéseinek könnyű szárnyat ad, de egyben könnyelműsége is ösztönöz.

Mondottuk; a kapitalizmus megbírta a háború utáni mély

²⁸ V. ö. *Közösség és közönség*. Társadalomtudomány, 1927.

²⁹ Hogy illet formulálni tudtak, kétségtelen tény. De olvassuk el Marx e szavait (*A góthai program kritikája*, m. ford. Marx Engels vál. művei II. 424 1.): „Szabad állam? Hát ez mi? Semmikép sem lehet célja a munkásoknak, ha az alattvalói korlátoltságából kilábalnak, hogy az államot szabaddá tegyék.” U. o. 425. 1. „A kapitalista és a kommunista társadalom közé az egyiknek a másikba való forradalmi átalakulásának korszaka esik. Ennek felel meg a politikai átmeneti idő, mikor az állam nem lehet egyéb, mint *proletárság forradalmi diktatúrája*.” A marxizmus tragikuma az, hogy amit átmenetinek tart, végleges, amit véglegesnek, az utópikus.

³⁰ Kautsky dörgő vádirata (*Die Internationale und Sowjet-Russland*, 1925, 22. 1.) az „átmenet” iránti érzéketlenséggel vádolja a szovjet-marxistákat: „Die bolschewistische Denkweise, die die Abstraktionen der Theorie nicht für Vereinfachungen, sondern für getreue Abbilder der Wirklichkeit hält, ist *blind für Übergangsstadien* (!). Sie sieht nur Diktatur des Kapitals oder Diktatur des Proletariats, allseitigen Kapitalismus oder allseitigen Sozialismus, nichts dazwischen.“

megrázkódtatást. De csak azért, mert a kapitalizmus mögött ma is élő organikus *közösségi energiák* vannak, E közösségek organikus jelleme a szerves restitúciós folyamatokban mutatkozik meg. Minden *szerves* szervezet (organizmus) hatalmas sérülések után is képes folytatni életfolyamatát, hatalmasan összpontosuló munkát képes végezni a sérülés helyreállítására. Ezzel szemben a racionális, azaz gépies szervezet (organizáció) helyreépítő munkája csekély: nagy gépezetek megállanak egy kicsiny homokszem közbeiktatódására, még inkább akkor, ha egy csekély alkatrészét eltávolítjuk. Az a marxizmus, mely eredettől fogva legalább is nemzetközömbös, a 18. századi racionalizmus folytatásaként a társadalom egészét mechanizálja, s érzékeny szervezetté teszi. E mechanikus szervezetnek első negatívuma: az előretörő voluntarizmus lepadása. Helyét egy új államkonstrukcióval próbálják betölteni. Ez állam, mint hatalom helyét hatalommal próbálják elfoglalni: a *szervezett* államhatalom helyét egy *szervezendő* „osztály“-hatalommal. Így kerül napirendre az osztály, mint tény és mint feladat.

III. Az osztály, mint tény és mint feladat.

A társadalmi „osztály“ elmélete a mai szociológia homályos fejezeteihez tartozik. Az irodalom széteső, az egyes írók nem törekszenek egymás nézeteit számontartani, az irodalom szinte fordított arányú a kérdés fontosságával. Mindamellet semmi sem gyakoribb, mint az „osztály“-kérdés folytonos felszínre dobása. Mihelyt határozott definíciót keresünk, a kérdés kisiklik kezeink közül, sőt olykor (egy 1903-iki párizsi vita végeredményeképp az elnök, Delbet)³¹ azt vélik, hogy társadalmi osztály nincs. Évtizedek óta az osztály elmélete stagnált, sőt ma is akad író (Duprat),³² ki tagadja az osztály létezését. Erre az álláspontra helyezkedni nem lehet. Osztályok vannak, különben nem beszélnének róluk lépten-nyomon, nem szorulnánk rá emlegetésükre. A feltűnő homály dacára sem történik ma kísérlet arra, hogy e kérdést rendszeresen tárgyaljuk, holott igen kívánatos, mert az osztály problémája oly komplex kérdés, hogy alig van szociológiai probléma, mellyel kapcsolatban nem volna.³³ Hozzájárul a zavar-

³¹ Van Overbergh, *La classe sociale*, 1905. 24. 1.

³² A legfontosabb irodalmat felsoroljuk (s itt is a *nézetek*, összehasonlításának sűrű idézetekben lehetővé tételére törekszünk): *A társadalmi osztály jelene és jövője* c. cikkünkben (Bp. Szemle). A marxista osztályelmélet több vonását itt ismertnek kell feltételeznünk.

hoz az is, hogy az osztály kérdése minduntalan átsiklik a szociológiából a szociálpolitikába, sőt a társadalomfilozófiába. Jelen problémánk is egy, társadalomfilozófiához vezető útvonalon merült fel: a társadalom legfőbb szervezeti elvei lehetnek-e gazdaságiak, avagy e szervezeti elvek szükségkép ideologikusak?

A 19. század nem jutott el önálló társadalomfilozófiához. Oka bizonyára társadalomtudományi kultúrájának egyoldalú ökonomista jellegében keresendő. Sui generis társadalomfilozófiához gazdasági kiindulásban eljutni nem lehet, *sub specie productionis* nem lehet a társadalom végső, szervezeti összefüggését megfejteni.

A társadalmi osztályok mivoltának és összefüggésének problémáját a marxisták természetesen gazdasági oldalon keresték. Kérdés az, hogy ha az *állam* és a nemzeti *közösség* problémáját morfológiailag végig nem gondolták, gyökeréig vizsgálták-e az osztály sokkal fontosabbnak tartott kérdését? A kollektív alanyok problémájában a marxizmus, láttuk, tapogatózik, hol akaratlanul oly irányba tér, mely nincs programjában (etatizmus), hol pedig a 18. századi gazdaságelméletből kiáradó *racionalizmus* alapján igyekszik „ésszerű szervezeteket“ létrehozni; a társadalmi alakulatok irracionálisak, amennyiben organikusak; így válik vakká a nemzeti „közösség“ organikus erői iránt is.

A marxizmus nem tételezi fel az irracionalitást *az egyénben sem*. Az egyén érdekei szerint elmozduló ésszerű gép — ezen a ponton kezdődik a spekulációja az osztályok keletkeztetése irányában.

A marxizmus keletkezési ideje a 19. sz. 30—40-es évei, amely időszakban a liberális gazdasági individualizmus fejlődik, terjed, s a kor hozza felszínre a gondolatot, mely szerint új társadalmi egységeket *egyénekből* lehet konstruálni.³³ A marxizmus teleszívó-

³³ Hogy ma is minő mechanizáló-konstruáló felfogás jelentkezik egyes liberálisoknál, látjuk L. Mieses bécsi professzor legutóbbi munkájában: *Liberalismus*, Jena, 1927, íme a 6. lapon: „Az emberi társadalom berendezése lehetőleg célszerű séma szerint egészen prózai okosság ügye, nem másként, mint például egy vasút építése, avagy szövet meg bútor készítése. Az állami kormányzati ügyek bár fontosabbak, mint az emberi tevékenység minden más kérdése, mert hiszen a társadalmi rend szolgáltatja az alapot minden másnak, és minden egyesnek termékeny hatóereje csak egy célszerűen berendezett közösségben működhet. De akármily magasan álljanak is ezek, emberi munkálatok azok, és az emberi értelem szabályaihoz képest kell ítélkezni... A politika kérdései is a társadalmi *technika* kérdései és megoldásukat ugyanazon úton

dik „polgári“ liberalizmussal: egyéni érdekek szítása, s összegezése kell ahhoz a hatalmas kollektív tényezőhöz, melynek „osztály“ nevet adunk; ez tehát nagy formátumú egység.

Mi tartja össze az *ily* nagyformátumú egységeket? — kérdezheti általánosságban a szociológus. Honnan ered a szolidaritás? A marxizmus egy hipotézist vesz fel: a nagyméretű társas alany nemcsak *hordozója*, hanem *kifejlesztője* is a társas érzésnek, s mindennemű összetartó erőnek. Egyes vizsgálódások (főképp Engelsnél) oly *történeti* tényekre mutatnak, amelyekből az ellenkező következtethető: az, hogy a szociális érzés, mint diszpozíció kisarjadási helyei 1. *kisméretű* egységek, 2. *közösségek*. Itt indul meg valóban az egymásra utaltság, ennek érzése de facto mindenkiben kikényszeríti a társas diszpozíciót, a szolidaritást és állandóan elevenen ható erőként tartja fenn. Ily régi, *kis* közösségekben lehet valaminő primitív vagyonközösség is; ez a problémámasor megakad. Még nincs a múlt században kifejlődve oly, mélyebb szociológiai gondolkodás, amely ezen általánosabb kérdés feltevését megindítaná. Az akkori problémaérzék mellett minden további nélkül párhuzamot vonnak: *ami a kisméretű morfológiai egységben lehetséges, feltételezik a modern tömeges társadalmakban: osztályokban*.

Egy másik társadalompszichológiai hipotézis keresztezi az előbbit. Az előbbiben feltételeztek egy bizonyos *szolidaritást*, ez: utóbbiban egy bizonyos *egoizmust*, s ezzel kapcsolatos ellentét-érzést, sőt harcvágyat, gyűlöletet. Az osztály konstrukciójának alapja az, hogy az egyén alapján egoista voluntarizmus van, ez egyéni egoizmusok — hasonló gazdasági helyzetben — találkoznak, tehát kollektívum, mint pusztá összegeződés jöhet létre: oly egész, ahol az egyén *megtartja* egoista álláspontját a tömegben is. *Csak azért tömegesedett, mert maga is érzi, hogy ezzel önérdeke teljesül* — tipikus liberális gondolat ez a marxizmusban. *Magától* ez mégsem jó létre: az egyént tömegesíteni kell, belé kell plántálni a szociális éréktudatot, mely kell hogy osztályában megjelenjen: ez az *osztályérdek tehát* részben egyéni, részben nem

és ugyanazon eszközökkel kell megkísérelni, mint aminők más *technikai* (!) feladatoknál rendelkezésre állanak.“... Ez *társadalomszervezési technicizmus*, racionális hit, melyre a történet sok ponton rácafoolt: a társadalom gépies „üzeme“ sokkal bonyolultabb, hogysen vele mint gépkatrészek összegével lehessen bánni.

az. *Az osztály részben természetes, részben mesterséges alakulat.* Az osztály részben tény, részben azonban csak követelmény. Innen van az osztályfogalomnak (sit venia verbo) roppant virulenciája; a tömegek elé önérdékét és társas érdekét egyszerre helyezi, és — dinamikusan — a jelent (a tényt) összeköti a jövővel (a feladattal).

Ez az elmélet számára azonban kész tragikum: az elmélet a „való“ síkjáról átbillen a „kellő“ síkjára, a szociológia átsiklik a normatív-társadalomfilozófiába. Kezdjük egy ténykérdéssel: *van-nak* hatalmas tömegek nyomasztó társadalmi és gazdasági helyzetben; rögtön következik rá egy posztulátum: ezeknek a tömegeknek egyesülni *kellene*, nagyobb életigényeiknek *kellene* lenni (Lassale a munkásságot gyakran korholja túlságos igénytelenségük miatt), s jobban *kellene* harcot folytatniuk magasabb igényeik, jobb társadalmi helyzetük érdekében: egy *posztulált tömegérdek* helyezi tehát előtérbe az új társadalmi „osztályok“ nagyméretű egységeinek problémáját; így lesz posztulátum az „osztálytuda“ is.³⁴

Ha eddig azt láttuk, hogy a nagyméretű morfológiai egységek (állam, nemzeti közösség) nem gondoltattak végig egész problematikájukban, most az a kérdésünk: vajjon az „osztály“ problémája ily módon nem akadt-e meg félúton. E kérdés — látjuk: egyszerre — kétféle nézőpontra: szociológiáin és társadalomfilozófiáin tevődik fel. Az első a pusztán tények kérdése. Mit tett e téren a marxizmus? És minő normatív elemekkel szövődött át s lett időnek előtte s talán elferdült problémakép társadalomfilozófiai, normatív jellegűvé?

Marxnak tulajdonképp két osztályelmélete van. Elméletében az első időszak a „Kommunista kiáltvány“ kora; szüntelenül villogó farkasszem néző két osztály van: „burzsoázia“ és „proletariátus“. Ez két ádáz hadsereg, mely állandó harcban van, sőt volt évezredek óta. Ez egyben állandó, kiegyenlíthetetlen „érdek-

³¹ V. ö. Georg Lukács, *Geschichte u. Klassenbewusstsein*, 1923. 62, 1. „Indem das Bewusstsein auf das Ganzé der Gesellschaft bezogen wird, werden jené Gedanken, Empfindungen usw. erkannt, die Menschen in einer bestimmten Lebenslage habén *würden* (!), wenn sie diese Lage... *vollkommen zu erfassen fähig* waren; die Gedanken also die ihrer objektiven Lage *angemessen* sind. Die Anzahl solcher Lebenslagen ist in keiner Gesellschaft eine unbeschränkte... Die rationell angemessene Reaktion nun, die auf diese Weise einer bestimmten typischen Lage im Produktionsprozess *zugerechnet* wird, ist das Klassenbewusstsein.“

csoporthoz — hiszen minden társas alakulat a marxizmus szerint érdekcsoport. „Ami nem tartozik a proletariátushoz, annak éppen ellentétesek az érdekei, az született ellenség“ — ily gondolatmenetben lesz „az osztályok elve a proletariátus felszabadulási harcában az agitáció legfontosabb eszköze“ (Sombart). Az osztályelmélet nem több, mint agitációs eszköz. Csodálkoznunk kell, hogy volt valaha társadalomtudomány, mely a társadalom eme kettéosztását komolyan vette; fájdalmas konstatálni, hogy tömegek komolyan vették, s forradalmaknak volt fűtő eleme.

Marx második osztályelmélete már elméleti alapú; *három* osztály van. E megállapítása a „polgári“ közgazdaságtan jövedelemeloszlási tanából táplálkozik. Amint van háromféle jövedelem: földjáraadék, tőkekamat és munkabér, úgy van háromféle osztály: 1. földbirtokosok, 2. kapitalisták, 3. munkások. Még így is roppant egyszerű a dolog: egy osztálynál *nem* a vagyon, nem a jövedelem *nagysága* a döntő, hanem a jövedelemszerzés *módja!* Ellenkezőleg lehetne beszélni szegény birtokosról, „szegény kapitalistáról“ stb. s ez is bekerülhetne a proletariátusba a jövedelem *csékélyisége* folytán.

Marx ily, valóságra hivatkozó *elméletei* futólagos megjegyzéseken nem mennek túl. A társadalomnak ama „fő“-osztályai mellett számos „mellék“-osztály van s hogy melyek ezek, bizonytalan. Misztikus homály dereng az osztályokon. A Marx-filológia feladata tűnődni az osztályok e zürzavarán. Számunkra az a fontos, hogy mi ment át a marxizmusba. Ide az egész gondolatmenet *normatív elemei jutottak be*, a mai társadalmi osztályoknak nem a konkrét szétválasztása lett fontossá, hanem azok a dinamikai formulák, azok az értékjelzők, melyek *osztály mozgalmaknak* lehetnek kiindulópontjai és tartalmi. Ez Marx végzetes öröksége.

IV. Az osztály lét parancsai.

E fejezetcím bizonyára szerfölött szokatlan mindazoknak, akiknek csak csekély filozófiai iskolázottságuk is van. A lét maga csak tény, és nem norma, nem parancs. Ámde a marxizmus a fejlődés „tényleges szükségyszerűségeibe“ kapaszkodik, nem ad normát, irányeszmét, érték gondolatot, hanem csak az „úgyis bekövetkezik“ álláspontját hangoztatja, belenyugvást parancsol, nem akciót — eddig az elmélet. Az elmélet azonban aktivista,

ösztönzést is ad; ami „úgyis bekövetkezik“, az nemcsak nem tagadható, hanem az elő is segítő. A Marx-féle optimizmus tehát ígér feltétlenül boldogabb és harmonikusabb társadalmi állapotot, az ily optimizmus *csak serkentő akciót kíván meg*, az ellenállás leszerelését, a meglévő értékvilágnak, mint pszichikai tényeknek; „meggyőződéseknek“ félretételét — hódolatot követel nem az érték, hanem a pusztá szükségyszerűség előtt. Ez a naturalizmus nem sokáig tart: mihelyt az elméletből előbukkan az aktivista álláspont, a gyakorlat, azonnal parancsok állnak elénk, quasi a lét, az „osztálylét parancsai“.

A Marx-féle osztályelmélet élére így egy *parancs* jut. E kategorikus imperativus: „cselekedj úgy, ahogyan osztályérdeked kívánja.“ Ezzel az egyéni önállóságot, az egyéni érdeket elnémitja, e ponton minden individualizmus megszűnik, s a tiszta tömeglét kezdődik meg. Miért? Mert csak a tömegeket tarthatjuk történeti erőnek, mely kimozdítja a régi társadalmi rendet helyéből, s elővárásolja a boldogabb jövőt. Az egyén önmagában? — semmi. Ha egyén van is, el kell tömegesíteni, a proletártömeg az egyedüli, melynek jövője van. Rövid formulában a gondolatmenet ez: várunk valamit, kell lennie valaminő reális hatalomnak; ez a hatalom nem egy harcos „tömeg“, mint ma mondanók, hanem egy „osztály“. ³⁵ Az osztály első feladata kimozdítani a jelent, mint rendszert: tehát célja rombolás.

Egy halott⁶ ravatalánál ez mondatott dicséretül: „Valójában a tudományt is csak annyira értékelte, amennyire alkalmas fegyver volt a küzdelem számára, amennyire az életnek azt a formáját szolgálta, amelyet az ő forradalmi idealizmusa értékesnek és elélni méltónak tartott. Romboló, destruktív elme volt. De nézünk körül ebben a mai világban: megérdemli-e az ember nevet az, aki ezt a világot nem akarja lerombolni?“ Tömör kifejezése ez nem annak a szellemi habitusnak, amely egy itthoni szerényebb

³⁵ Az „osztály“ fogalma nem Marxé, azt francia történétírók (Guizot, Thierry) faragták, „Maga Marx — írja Mehring (*Marx Károly élete*, m. ford. 1925. 87. l.) — mindig elutasította magától azt a dicsőséget, hogy az osztályharcok elméletét fölfedezte és csak azt az érdemet igényelte a maga részére, hogy kimutatta, miszerint az osztályok a *termelés* határozott fejlődési harcaihoz varinak kötve, hogy az osztályharc a *proletárság* diktatúrájához vezet, hogy a diktatúra csak átmenet az összes osztályok megszüntetésére és az *osztály nélküli társadalomra*.“

³⁶ Szabó Ervin: *A szocializmus, szindikalizmus és szociáldemokrácia*. Bp. 1919. 6. l.

szocialista íróban élt, hanem Marxnak tulajdonsága, ki útnak indította ama mozgalmat. A tudomány, az ember, az élet nem a legfőbb érték; legfőbb érték a jövő, melynek érdekében a jelen „rendszer” szét kell rontani. E romboló *hatalom* nem egyes ember, hanem tömeg, „osztály”.

Ez a kiindulás egy kiemeléshez szükséges: Marx nem alkotott mindenekeelőtt *osztály-elméletet*, hanem *hatalmi viszonyokat* fürkészett ki, hatalmi *viszonyokat* iparkodott megállapítani: ezért az osztály fogalma összesűrűsödik a *viszony* kérdésében, Marx elmélete így, mint másutt³⁷ rámutatunk, tulajdonkép viszony-elmélet.³⁸

A Marx-féle osztályelmélet lényeges tartalma nem jogi, hanem *politikai* tartalom; az osztályelmélet többi faja más jellegű. Kiindulhatunk pl. a különböző foglalkozások alapján. (A. Bauer),³⁹ a vagyoni különbségek alapján (K. Bücher),⁴⁰ a különböző társadalmi-gazdasági hasonlóságokból (Schmoller), kutat-hatjuk a különböző életszínvonalak hatását (Halbwachs),⁴¹ kereshetjük, mennyi az osztályok társadalmi megbecsüléséből („rang-jából”) folyó különbség stb. — mindez közömbös a marxizmus szempontjából. Marxnál nem az osztály, hanem osztályok közti *viszony* képezi a lényegét: ez a tan politikai tan. Látszólag jogi: az jut előtérbe, hogy megvan-e a termelési eszköz tulajdona, vagy nem. Így beszél Schäffle is, de Schäffle elméleti író, Marx prakticista. Érdekesen formulázza meg egy tételét: „Von allen Produktionsinstrumenten ist die grösste Produktionskraft *die revolutionäre Klasse selbst*.” Ez az osztály igazi *hatalom*. Ebben viszony van kifejezve. Minden hatalom ugyanis minimálisan két ténytetételez fel: azt amely hatalmas és azt amivel (akivel) szemben

³⁷ V. ö. *A társadalmi osztály jelene és jövője*. Bpesti Szemle.

³⁸ V. ö. H. Cunow, *Die Marxische Geschichts-, Gesellschafts- und Staatstheorie*, 1923. II. 52. lk. „alle Individuen und Gruppen, die innerhalb des gesellschaftlichen Gesamtetriebes in gleichartigen *Beziehungen* zu einander stehen, also derselben Kategorie der Wirtschaftstätigkeit angehören, bilden für sich eine Klasse,“ A viszony tulajdonkép így *személyiségen-túli* tényezővé válik; egy személyiség kétfelé is lehet *viszonyban*: eine und dieselbe Person kann *mehreren Klassen* angehören (u. o. 53. l.). Vannak azután „átmeneti helyzeteken” alapuló osztályok: *Zwischenklassen*, *Übergangsklassen*, vannak főosztályok és alosztályok, „Marx und Engels . . . unterscheiden eine ganze Reihe *Unter- und Nebenklassen*“ (sic).

³⁹ *Les classes sociales*. 1902.

⁴⁰ *Die Entstehung der Volkswirtschaft*.

⁴¹ *La classe ouvrière et les niveaux de vie*. (Bibliothèque de philosophie contemporaine), 1913.

hatalmas. Csak a kettő viszonyából adódik valaminek (valakinek) valaminő hatalma, vagy nem-hatalma.

Hogy Marxnál az osztály-*viszony*; a tulajdonképeni probléma, s nem az osztály maga, mutatja egy igen érdekes következtetés a jövőre nézve: kilátásba helyezi az ú. n. *osztály nélküli* társadalom⁴³ állapotát. Ez a kifejezés igen érdekesen mutat rá a marxista gondolatmenet mélyebb indító okaira. Marx úgy véli, a proletárság, mint hatalmas tömeg, túlnyomó többség és mint heroikus osztály végre is egyszer győzni fog, s a jövő az „*osztály nélküli*“ társadalom aranykora lesz. Nem lesznek már kizsákmányolók, elnyomók, a dolgozók, a kizsákmányoltak *osztálya* egyedül marad. E szerint „*egyesztályú*“ társadalom keletkezne, ámde a nyelvhasználat „*klassenlose Gesellschaft*“-ról tanúskodik. Miért? Bizonyára, ha az osztály lényege a *viszonyban* van (harci viszonyban), mihelyt *egy* osztály lesz, nem lesz *viszony*, tehát nem is lesz *osztály* — ez a sajátos gondolatláncolat bukkan felszínre a nyelvalakulásból. „*Osztály nélküli*“ lesz tehát az az „*egyesztályú*“ társadalom, ahol az *egyetlen* osztály tevékenység: az osztályharc más osztállyal való lehetséges *viszony* hiányában elmarad.

Ez a sajátos következtetés nem az osztály nélküliség lehetetlen voltára mutat, azaz nem arra hivatkozik, hogy a munkamegosztásbeli és más lényegi különbségeknek a jövő társadalomban elkülönítő hatását továbbra is fel kell vennünk s ezzel egy ad absurdum egalitárizmusról le kell mondanunk, (ez a hasonlósági *elmélet* tagadása volna), hanem arra, hogy az osztálynak már *a* fogalma oly szűk, az osztályelmélet oly egyoldalú, hogy lehetlenségre vezet. A viszonyelmélet egymagában képtelenség, de *éppen* ez az egyoldalúság, ez a primitívség kell a tömegeknek.⁴³

⁴² Hogy erre nézve ma is egyes írónál minő légvárak állhatnak fenn, szomorúan tanulságos példa Fr. Oppenheimer, *Der Staat* (System der Soziologie, III.) Jena, 1926. 726—811. lk. Csak egy mozzanatra hivatkozunk: a jövő nagyvárosok eltűnnek, a lakosság szétszóródik, csak a forgalmi negyed, *city*, marad meg. S a szomszédos területen a telekárak egyszerűen — szántóföld-árak lesznek...

⁴³ Igen érdekes, mikép teszi kézzelfoghatóvá a jövő „*osztály nélküli*“ társadalmának lehetőségét Engels. (*Anti-Dühring*, m. ford. 266. lk.); egy ismeretes gondolatmenete ez: „Mindaddig, míg a társadalmi összmunka csak annyi hozadékot eredményez, *mely az összesség legszükségesebb megélhetését csak kevéssel haladja meg*, amíg tehát a munka a társadalmi tagok legnagyobb részének majdnem minden, vagy minden idejét igénybe veszi, addig a társadalom szükségyszerűen *osztályokra* oszlik.“ Ez a tagozódás csak történeti, adott időtartamra“ szól. Az osztálytagosulás (t. i. kizsákmányolók — kizsákmányoltak) lényege „a termelés elégtelenségén épült föl, *a modern termelőerők teljes kifej-*

Marx nagy szuggesziójának forrása ez; ti nem vagytok egyesek, ti csak tömegek lehettek, azért vagytok, hogy tömegharcban küzdjétek mások, „osztályok“ ellen. Igen jellemző itt a többszám: „osztályok“; a marxizmus nem sokat törődik egy konkrét osztály-sorozat megállapításával, mellékes, hogy minő osztályok vannak elég az, ha a viszony fonálán szembeállíthat tömegeket a „történeti osztályok“-kal szemben: ez utóbbi már csak negatívum, a *nem-proletár* elem. A tudományos és gyakorlati *osztályozás* nehézségei elől a marxizmus kitér, neki a propaganda s a harc szempontjából az teljesen közömbös.

Marx Önálló fejtegetése az osztály mivoltáról (*Kapital* III. k. 2. rész. 52. fej.) mindössze egy oldalon feltűnő torzó, tolla itt megakadt, mert láthatóan a legsúlyosabb kétségek foglalkoztatták. De pusztá teoretikum lett volna több; a lényeg a praktikum. Ez pedig egyetlen parancs: az osztályharc parancsa, amelyben minden tanítása összpontosul.

V. Osztályfunkciók, osztályharc.

Azon sajátos jelenség előtt állunk, hogy az osztály fogalma viszonyelméleti alapon vétetik fel. Az emberi tevékenységek, funkciófajok osztályonként különbözök, lényeges probléma volna annak feltárása, hogy a funkciók minő összefüggésben állnak az osztályhelyzettel, illetve az osztály léttel. Miután a gazdasági tevékenység materialista alapon a legelső, a (materiális) *termelés* lesz főproblémája minden osztálynak, de éppen mert az egyik (vagy két felső) osztály — szerinte — *nem termel*, hanem a termelés-eredményében csak — joggalalanul — részesedik (kizsákmányolás) a marxista *elmélet nem a termelő funkciót nézi*, hanem a jövedelemeloszlást teszi meg“ főproblémának. Itt pedig egyetlen osztály-funkció a harc.

A „harc“ különböző formái sem érdekelték Marxot. A marxizmus hivatott tolmácsa, Cunow⁴⁴ így ír: „Az osztályok egymással való harcát, természetesen a politikai arénán vívják. Az politikai

lése fogja elsöpörni.“ Közele a látszat, hogy „a termelőerők teljes kifejlése“ a technika századában itt van, s „az összesség legszükségesebb megélhetését“ már nem „csak kevéssel haladja meg“ a mai hozadék. A reális és szomorú valóság ennek *földrajzi* okokból mindig korlátozója (v. ö. megjegyzéseim: *Gazdasági szabadság és a földrajz álláspontja*. Földr. közl. 1925.)

⁴⁴ *Die Marxische Geschichts-, Gesellschafts- und Staatstheorie*, 1923. II. 59 lk.

harc. Hogy mikép történik az osztályérdekek érvényesítése, vájjon *parlamentari* tevékenységgel, *sajtó* útján, *gyűlések* alkalmával, utcai *tüntetésekkel* vagy *felkelések*, sztrájkok stb. által, ez politikailag lehet mégolyan fontos, a Marx-féle osztályharc fogalmára nézve teljesen közömbös.“ S ezt Cunow egész természetesnek találja. „A harc formái, melyek ma egy bizonyos gazdasági és politikai helyzetből adódnak és ma célszerűek, más korban és más körülmények közt teljesen felmondhatják a szolgálatot — éppenúgy, mint ahogy az osztályuralom formái is sokféleképp változnak.“ A kategorikus imperativus örök formula: küzdj osztályéredkedért, *sub specie aeternitatis* elv; a harc formája *sub specie temporis* lehet csupán kérdés tárgya.

Lássunk valaminő szisztematikai lehetőségeket e téren. Lehet osztályok viszonya — a „harc“ fogalma itt egészen általánosságban felvett keret⁴⁵ — olynemű tevékenységben lejátszódó, mely:

megnyerő attitűdöt mutat; ide tartoznak újságcikkek, röpiratok,⁴⁶ marxista felfogású történelmi művek írása (ez persze csak történelmi *publicistika*), statisztikai adatok speciális „beállításai“; szónoklatok, ankétek, toborzógyűlések, „tüntető ünnepek“. Ezek a harcformák általában igyekeznek a társadalom *értékítéleteit* átváltoztatni, az embereket „hangolni“ marxista irányban. Ez az attitűdforma uralkodó jellemvonása a *propagandisztikus* tevékenységnek. Ide tartozik az „üzemi agitáció“ is.⁴⁷

Az osztályharc lehet passzív rezisztencia jellegét öltő: *tüntető* sztrájk (a szó maga — *to strike* — hangos és tüntető munkabeszüntetést jelent). A munkát *nyilvánosan* abbahagyják; a nem-nyilvános munkabeszüntetéshez közel az amerikázás, a szabotázs. Ez a harci forma átmeneti forma; hatásképességében nem mérkőzhet a többiekkel. Attitűdformai szempontból e harc lényege: a disztanciálódás, az elzárkózás, a passzivitás — még mindig közel eshet az előző formához, ha csak a meglevő „társadalmi renddel“ szemben, a célbeállítottsággal szemben való tiltakozást jelent. E téren újabban a „tüntető sztrájk“: munkabeszüntetés egy órára lett gyakorivá.

⁴⁵ Innen van, hogy Sombart (II. 248, lk.) „*békés* harcról“ is beszél (a politikai harc keretében), melynek formái: a kérvényezés, a tömeges tüntetés és a parlamenti szereplés.

⁴⁶ 1913-ban Németországban 114 millió példány.

⁴⁷ 1920-ban Nagy-Berlinben 3284 „bizalmi ember“ 987 üzemben „dolgozott.“

3. Az aktivitásformák közé tartozik az a sztrájk, amely már büntetőszankció jellegű a vállalattal szemben. Két formában játszódik le: fenyegetősztrájk, forradalmi sztrájk. E ponton kezdődik az igazi *kényszerítő magatartásforma*.

Az a szempont — az attitűdformák szempontja — melyből kiindultunk, a szocialista „osztályharcra“ nézve igen jellemző adalékokat nyújt: ebben látható meg a *történeti* mozgalommá vált marxizmus igazi arculata. Sombart⁴⁸ háromféle alapon csoportosítja a tényeket: 1. a propaganda, 2. a gazdasági harc, 3. a politikai harc ténycsoportjait választja szét. Ezt azonban keresztezhetik másféle szempontok. Mindenekelőtt ma — a nemzetközi szovjet-beavatkozások korában — feltűnik, minő éles eltérés van *nyílt* tevékenység, és *titkos* szervezkedés között.

Maga Sombart egy más — „taktikai“-nak mondott — szempontból is nézi ugyane problémát, amely tulajdonképp közelesik az attitűdformai szemponthoz:⁴⁹ az egyik útja a marxista törekvések megvalósulásának a „világos út“, ez a meggyőzés, a propaganda útja, a másik a „sötét út“, az intranzigencia útja a terrorig s az ellenfél fizikai megsemmisítéséig. A marxista társadalomoperáció lényegesen másféle alakot ölt az egyik, mint a másik útvonalon: ott szó lehet a többi társadalmi „osztályok“ aránylagos közreműködéséről, tehát még mindig azon — „optimistának“ mondott — álláspontonról, amely a társadalmi harmóniát bizonyos mértékig különböző osztályok között is el tudja képzelni; a második útvonalon már a társadalom egy proletárértékből s egy „salakból“ állónak tétéleztetik fel, s bekövetkezik az a könyörtelen osztálytaktika, amelyre példát a szovjetmarxizmus nyújtott s melynek eredménye egyenes osztálykirtás lehet széleskörű tömeggyilkolással.

Ily módon az attitűdformai kérdés nem nuance-kérdés, hanem lényeges kérdés: az osztályakció lényegében változik el a szerint, hogy minő eszközöket tartanak szükségesnek és megengedhetőnek. S kétségtelen, hatalmas távolság van az egyszerű röpirat, s a cseka börtönei között, egy propagandaelőadás s egy utcai harc között, egy célzatos statisztikai beállítás és egy általános sztrájk között. Egy kétségtelen: a marxizmus egész szelleme a *legradikálisabb harcformák felé* ösztönöz.

⁴⁸ *Der proletarische Sozialismus*, 1924. II. 177. lk.

⁴⁹ Id. m. I. köt. 333. lk.

VI. Az osztályprobléma mint átmeneti kor jelensége.

A radikális harc indító oka a társadalom nagy tömegeinek gazdasági nyomora. A gazdasági bajokból saját erejével kiemelkedő tömeg egyesül „osztállyá”. E szerint az osztály: hasonló gazdasági törekvésű, felemelkedő csoport, tehát *gazdasági aszcendens érdekcsoport*. Ily kiindulásban az osztályelmélet egészében gazdasági jellegű lesz: az osztályharc célja nagyobb rész a társadalmi dividendából.

A dividenda kérdése! — a nagy kérdés minden gazdasági jellegű társadalompolitikában. Vájjon e kérdést komolyan végiggondolta-e a marxizmus, avagy teljes homályban hagyta? Vájjon a szépségesnek, bőségesnek, háborítatlannak, kényelmesnek varázsolt *gazdasági jövő* kérdése nemcsak az agitációba bevont tömegeket, hanem a tudomány hideg számvetését is ki tudja elégíteni, avagy keserű csalódásokra vezet, mint a marxista szovjetpolitikában?

Nem kell arra hivatkoznunk, hogy akadnak naiv szocialista lelkek, akik gazdasági csodákat várnak, akik nem tudnak számolni; akik a kizsákmányoló kapitalisták kizsákmányolásából oly beruházási tőkét remélnek, melyből légvárakat építenek.⁵⁰ Ez lehet naiv kilengés, de nem az elmélet lényegéhez tartozó. Az elmélet lényege itt — semmi. A dividendára nézve üres ígélet áll fenn.⁵¹

Minden szocialisztikus ígéletben a legfőbb ígélet egy tragikus síkra vezet, ha feltételezzük, hogy a mindenkori nagy dividenda végeredményben kevés és *szükségképen* kevés. Mac Donald⁵² kiemeli: „A munka viszállya a kapitalizmussal nem a termelés terén van, hanem a javak szétosztásában.” A jövedelemeloszlási harc csak in concreto lehet helyes és indokolt, de veszélyes egy egész társadalmi-politikai rendszer főproblémájaként szerepeltetni. Mindenekelőtt csak egy *átmeneti korszak jelleme tükröződhet benne*⁵³ s ez az átmeneti kor nem lehet semmiesetre sem stabili-

⁵⁰ Egy komikus példa Bebelnél: nagy üvegházakat, csarnokokat készítene, hogy „olcsó” — zöltséget termeljenek.

⁵¹ „Annak bizonyításával — írja Moór Gy. (*A szocializmusról*. Berzeviczy Emlékkönyv, 1925), — hogy a termelés eredménye az emberi szükségletek kielégítésére bőven elegendő és hogy csupán a felosztás helytelensége a hiánynak, nyomorúságnak oka, a szocializmus legalább is adós maradt.”

⁵² *Socialism*. 1907. 55. 1.

⁵³ Spengler szellemesen emeli ki: „Das Problem des *vierten Standes* taucht in jeder Kultur bei ihrem *Übergang* (!) zur Zivilisation auf ... Der dritte Stand gehört zur *Stadt*, die sich ebenbürtig neben das *Land* stellt, der vierte zur *Weltstadt*, das *Land* vernichtet“ (*Preussentum u. Sozialismus*. 1921. 68. 1.).

záló. Két kor jelleme gyökeresen más. Ez a szempont vezet egykor egy új társadalomfilozófiai síkra.

A stabilis korok jelleme — a világtörténeti fejlődés hosszú (túlnyomó) korain át — ebben összegezhető:

1. A társadalmi munka a társadalom szűkes megélhetésével arányos; hatalmas jövedelemtöbblet a 19. század hatalmas — kimeríthető — készletfelhasználása, gyors technikai haladás a magánvagyonok kumulációja mellett volt elképzelhető. De ily vagyonhalmozódás nem lehet általános, korokon át tartó: a nagy történeti faktum mindig a szükségesség (Knappbelt).

2. Éppen, mert a társadalmi munka minden korban csak szűkesen ad ki elég jövedelmet az *egész* társadalomnak, nem is lehet kielégítő az a merkantilis *elképzelés*, mely a marxizmusból kiárad: a munka piaci árucikk, amelynek értékét pusztán a kereslet-kínálati viszonyok adják meg. A munka, *bármely* társadalmi rétegben, alapjában kívül áll e viszonyokon egy elháríthatatlan tény folytán; a jövedelemmaximum sohasem lehet lényegesen több a társadalmi munkamaximumnál, sőt mindig kevesebb a maga egészében. Ennek folytán beáll a helyzet: a társadalom *senkit* sem tud kellőképp jutalmazni; a munka bére vagy honoráriuma mindenkor alul marad a kívánatosnál, a kellőnél, a quasi jogosnál. S mivel a kultúra színvonala, a társadalom, az állam közérdekű kiadásai hatalmasak, bekövetkezik a posztulátum, mindenki társadalmilag kötelezve van *teljes* erejével munkálkodni a nélkül, hogy eleve várhatná teljes jutalmát. Az itt adódó elv: a jutalom szükségkép csekély a teljesítmény szükségképeni maximuma mellett. Íme, e következmény egy történeti *dura necessitas* és pedig minden stabilis korban. Ez a történeti belátás hiányzik a marxizmus egész felépítéséből.

Csak oly labilis korban, minő a XIX. század volt, lehetett a munka kereskedelmi cikk a „munkapiacon“, amelynek ára spekuláció tárgya, úgyhogy szövetkezés („munkás-corner“) útján a munka „ára“ emelhetőnek látszott. E kereskedelmi felfogást terjesztette el a marxizmus; ennek szolgálatában pusztá alárendelt eszköz az „osztályelmélet“.

Ez az egy szempont, melyet itt futólag vázoltunk, ha halvány körvonalalaiban is, bemutatja, hogy az osztályprobléma — egy felé felé törekvő réteg harca a munka „áráért“ — *egyoldalú gazdasági síkon nem is alkalmas arra, hogy az osztályok kérdését társadalom-*

filozófiai, magasabb síkra helyezze. Szűk világtörténeti horizontról indul ki, s az osztálymunka „árát“ az egész társadalom munkaszükségletétől függetlenül nézi. Az osztályegyesülés — tömeges egyének politikai-gazdasági tömörülése — oly nézőponton vétérik fél, amely nézőpont lehet nézőpont egy csoport szempontjából (osztályegoizmus), de nem lehet *egyetemes*, azaz társadalomfilozófiai nézőpont. Ez csak akkor következhet be, amidőn a munkateljesítmény *végső rendeltetése szerint* az egész társadalom szempontjából jó, mint érték tekintetbe.

VII. Társadalmi munkanem és osztály.

A társadalmi osztályok elmélete mindaddig, amíg a pusztán *valóságos* létet tekintjük, s az osztály-tagozódás alapját *kauzálisán* óhajtjuk megfejteni, *szociológiai* síkon mozog. Ez a sík hamar véget ér s kezdődik egy új sík: a társadalomfilozófiai problémafeltevés síkja. Itt már nem elégszünk meg azzal, hogy a valóságot elemeire bontjuk s elemeiből egybeszerkesztjük, hanem értékelünk és pedig *sui generis* „társadalomfilozófiai“ értékrendszer alapján; hogy ez minő, itt kellő tér hiányában nem fejthetjük ki. Addig, míg e téren vizsgálódásunkat közölhetjük, utalunk arra, hogy felfogásunkhoz, ha nem is közel, de legközelebb áll W. Sauer felfogása, aki a szociológiával, mint valóságtudománnyal szembeállította a társadalomfilozófiát mint értéktudományt, igaz, hogy programját egyrésztől túlkorán lezárta, másrésztől a legtávolabbról sem tudta megfejteni, mi különbség lehet most már a *normatív* szociálfilozófia és a *normatív* szociálpolitika között,⁵⁴ sőt a *társadalomtechnika* között.

Problémánkra mindebből csak annyi tartozik, hogy megállapítsuk: a társadalmi osztály nemcsak mint tény, hanem mint érték is probléma. Minő értéke van 1. egyáltalában az osztálynak, 2. minő ennek vagy annak az osztálynak. Nyilvánvaló, hogy az *osztályérték* megállapítása speciális társadalomfilozófiai vagy -politikai állásponton válik lehetségessé. Marx kiválókép *értékelni* törekedett a proletárosztályt: érték ez, amennyiben *forradalmi hatalom* egy új termelési és jövedelemeloszlási rend érdekében. Ez osztály *érték*, amennyiben egy (értékes) *funkciója* van: osztályharc. Lát-

⁵⁴ V. ö. Sauer műveit: *Philosophie der Zukunft*. 1923. sokhelyt. *Grundlagen der Wissenschaft und der Wissenschaften*. 1926. 288—306.

jük, hogy *a funkcióelméleti osztályelmélet legelső sorban értékelő irányzatú, a pusztán hasonlósági elmélet csak leíró jellegű.*

Hogy Marx értékelése e téren, a proletársággal szemben helyese-e, függ az értékelési *alaptól*, a társadalompolitikai kiindulástól. Elhibáztunk tartjuk. Nem szükséges hosszabban időznünk a proletár-burzsoa-ellentét értékelésénél, hiszen már azt is kezdettől fogva tagadtuk, hogy a Marx-féle kettéosztás oly tagokat, egységes valamiket, „osztályokat“ hozott létre, amelyek a valóságban megvannak aktuálisan,⁵⁵ mint többé-kevésbé egységes valamik. A Marx-féle osztály-elmélet tényleges *történeti szerepe* miatt fontos: elsősorban ez az elmélet volt az, mely megváltoztatta az osztályok *rangszerű sorrendjét*.

Mi ez — rang? Oly társadalmi *tény*, amely elől a 19. század demokráciára és bizonyos egalitarizmusra is mindig törekvő „szociológiája“⁵⁶ nem szeretett beszélni, holott a „rang“ tényleges valami és pedig az *osztályérték tényleges, pszichikai léte*. Az osztályt nemcsak a társadalomfilozófia *értékeli*, hanem maga a közönség.⁵⁷ Kinek-kinek megvan a tudatában az, hogy ezek és azok az osztályok különböző funkció-értékeket⁵⁸ képviselnek a társadalom egész szempontjából. Egy-egy osztálynak magának is megvan a „rangérzése“, színvonal- és viszonytudata, mintegy társadalmi önfenntartó és színvonaltartó tendenciája. Ily rangérzés alapján beszélünk pl. „lesüllyedésről“, ily rangérzés válik döntővé a „deklasztált“ egyén lelki világában, ez szüli a lelki válságokat, a fájó utóérzéseket, a *ressentiment-érzést* egyénben, de tömegekben is.

Konstatálhatjuk továbbá, hogy a rangérzés *minden osztályban megvan, az alsóbbakban még inkább, mint a felsőbbekben*. A rangérzésben tehát *a társadalmi osztályérték szubjektív kifejezését* kell látnunk, — szubjektív nem annyiban, amennyiben pusztán érzelmi, hanem amennyiben tudati. Az osztályérték bevetődik az egyes tudatába, ott 1. mint *elkülönző hatalom* játszik szerepet —

⁵⁵ V. ö. *A társadalmi osztály jelene és jövője*. Bp, Szemle.

⁵⁶ Ami tehát szorosan nem is szociológia, hanem jobbra szociálpolitika.

⁵⁷ Tarde véleménye szerint „on peut parler de *foi inégalitaire*“, van Overbergh, *La classe sociale*, 1905. 26. 1.

⁵⁸ Van Overbergh, 188. 1. La raison de la hiérarchie git au fond, dans la hiérarchisation *des fonctions elles-mêmes*. Les classes supérieures sont au-dessus de l'échelle parcequ'elles dirigent la production sociale. Leur fonction de direction est plus éminente que les autres. Itt feltűnő, hogy nem a társadalom, hanem csak a termelés vezetése emelkedik ki.

ez a nem-érintkezésre, nem-házasodásra (konnubium és kommenzualitás hiánya), együtt-nem-étkezésre, ruhakülönbségre stb. ösztönöz, 2. a rangézés *önfenntartó hatalom*: a lassan „lecsúszó” családok még sokáig igen erős erőfeszítéseket tesznek, hogy palástolják a valót, sőt a való csorbult kényelmeit nélkülözéssel, titkos munkával stb. pótolják. 3. A rangézés *relációkat* fenntartó hatalom,⁵⁹

Az elkülönítő és önfenntartó „rangézés” társadalomlélektani faktum. De honnan ered az, hogy ezt a rangéризést sem demokrácia, sem az egyenlőségi elv nem tudja kiirtani, csak valamiképp halványítani? Honnan van, hogy a társadalmi *osztályérték* pszichikai reflexe szüntelenül újból felbuzog ellenhatások dacára? Honnan, hogy az *értékkülönbségek* nem kerülnek a társadalompsziché lomtárába elavult régiségek, értelmét veszített *survival*-ok közé?

A rangézés onnan nyer táplálékot egyre újabb és újabb formában, hogy kiki észreveszi, legalább is megsejti a mindennapi életben is jelentkező speciális munkanemed értékkülönbségeit. Egy tanult szerelőt többnek tartunk, mint egy szénhordót, egy író többnek, mint egy rakodómunkást, egy tanítót többnek, mint egy útkaparót. Lehetetlen behunynunk szemünket az elől a tény elől, hogy *a munkanemek egyenlőségi-demokratikus értékelése pusztá utópia*. A valóság az, hogy azok hordozzák a munkanemek különbségének és rangjának tudatát, akik dolgoznak.⁶⁰ Hiába a szociáldemokrata doktriner intelme: „minden munka egyformán fontos”, ez egyformaságot de facto tagadják bensőleg mindazok, akik a munkát végzik: a „mester” nem érzi magával egyenrangúnak a „segédmunkást”, az előképzett (szak-) munkás gondolatban sohasem áll egy sorba a tanulatlan munkással.⁶¹ Ezek tények, amelyek

⁵⁹ V. ö, M. Halbwachs (*La classe ouvrière et les niveaux de vie*, 1913 Introduction, IX. 1.): Si la société classe les professions (c'est-à-dire les groupes qui les exercent) au nom de son idéal propre, elle les appréciera d'autant plus que leur exercice engage l'homme dans un plus grand nombre de relations sociales.

⁶⁰ Ugyanazon munkanemen belül sem lehet az egyenlőséget fenntartani Igen érdekes a munkamennyiség és minőség érvényesülési törekvésére a szabványos munkabérről szemben elfoglalt álláspont, Webb (*Ipari demokrácia*, ford. György Endre, I. 350. 1.) szerint „tényleg lehetetlen eldönteni, hogy a szakszervezeti mozgalom egészében kedvező vagy kedvezőtlen befolyással volt-e arra, hogy a darabszám szerinti munkabér cserélje fel a munkaidő szerinti bért.” A minőség szembenáll a kvantitással, a munkás eredetileg a maga munkája s nem az *átlag* munkája szerinti bérhez akar jutni.

⁶¹ Delevsky, *Antagonismes sociaux et antagonismes proletariens*, 1924. 346. 1. La question sociale n'est pas seulement une question de l'exploitation

kibontásával jellemző társadalomfilozófiai kép fog a végén kibontakozni.

Tagadhatjuk valaminő ultra-demokratikus érzés síkján, hogy a munkanemed rangkülönbségei nagy fontosságúak, de nem hogy e rangézés de facto jelentős nyilvánulat az osztályok életében. Az osztályelmélet kénytelen a tényt tudomásul venni s egy súlyos, ma a közgazdaságtanban egyoldalú termelőszemponton felépülő *munkanem* elmélet problematikájának kidolgozása válik feladatunkká. E helyen csak röviden érintjük azt a tényt, hogy a *munkanemek elméletével* az osztályok elméletét — holott ez a köztudat tárgya — korunkban nem kapcsolták egybe. Másrésről a *munkanemek* — ezek más néven a *társadalom funkcióinak* is mondhatók — oly problémát tesznek ki, mely a mai közgazdaságtanban csak igen töredekésen fejlődhetett ki s fejlődött is ki. Az első nagy különbség a tanult és tanulatlan (skilled, unskilled) munka különbsége szétfolyó, majd a következő is: gelernt, *an-gelernt*, ungelernt (az első előzetes szakképzettségén alapszik, a második csak bizonyos szűk körben praktikus betanultságot, ügyességet nyert) igen tág kategóriák. Itt csak vázlatosan jelezhetjük egy tágabbkörű osztályozás jellegét.

A munkanemek specifikus „rangosztályaira“ nézve ma még hiányoznak a széleskörű megfigyelések; mi a „vezetés“, mint munkanem? minő az egyes munkanemek párhuzamossága a társadalmi „rangosztályokkal“? Bizonyos az, hogy jelentékeny különbségek a munkanemek hierarchiájában nem pusztá képzelődésen alapulnak, hanem ösztönösen érezzük a kiváltságot, a kiváltságos erőt. Mindenekelőtt azt találjuk, hogy vannak munkanemek, amelyekben 1. a munkavállaló *tényleg* ritkának mutatkozik, s az átlagosaknál fontosabbnak érezzük az ilyen munkát; ilyen lehet pl. a feltaláló, az alkotóművész, az alkotó diplomata és államférfiú, az alkotó szervező munkája; a ritkasági érték előbb-utóbb a gyakorlatban akaratlanul kerül felszínre. Az első ilyenmű munkanemet *invenziós-alkotó munkának* mondjuk. A nagyobb különbség jelzésére azonban szembeállítjuk a *gépies-keresztülviteli* munkával. A társadalmi tények vezetnek arra, hogy észrevesszük: egy

et de l'inégalité de classe, mais aussi de l'inégalité sociale en general et en particulier de l'existence des hiérarchies et de l'inégalité dans les classes elles-mêmes. Tiltakozik (350, 1.) az ellen a felfogás ellen is (Brentano), mely a munkásságot negyedik és „ötödik“ rendre, azaz két munkásosztályra tagolná.

kieső tag az utóbbiban könnyűszerrel pótolható, az előbbiben nem: a *szubsztituálhatóság könnyű vagy nehéz volta az első tény, mely a munkanem különböző fajsúlyára rávezet*. Itt tehát még nincs szó arról, hogy vannak többé-kevésbbé fontos társadalmi célok s ehhez képest különböző fontosságú társadalmi munkák. A rangkülönbség alapját itt még csak a *természet*, a kényszerű valóság adja meg: kényszerűnek tapasztaljuk, „sors“-nak érezzük, hogy kevés invenció-salkotó akad a társadalomban.⁶² Elképzelhetjük azt az ideális esetet, hogy az invenció-salkotó munkára ép annyi jelentkező akad, mint a gépies-keresztülviteli munkára; de a tények mást mutatnak, a ritkasági értékelés nem belülről, értékelő „elvből“ indul meg, hanem a külső körülményekből. A *munkanemek hierarchiáját* 2. a társadalmi *célok* hierarchiája adja meg.

VIII. A magasabbrendű munka értékelése.

Tekintsünk vissza a marxizmusra. Ennek legforradalmibb tette az volt, hogy elfordította a tömegek tekintetét az *invenció-salkotó* munka sajátos természetétől, mert a munkának átlagos értéktípusát a *keresztülviteli-gépies* munkában adta meg, — ezért értékmérő egység a munkaidő, — másrésztől — s ez a fontosabb — az invenció-salkotó munkát — a nélkül, hogy elvileg akarta volna — egyenesen félreértette, jelentőségét csökkentette. Ez a torzítás a propagandisztikus, proletár-tömegeknek szóló elméletnek szinte életszüksége volt, a legmagasabb értelemben vett kvalitásos munkánál: az invenció-salkotó munkánál a kvantitás, a munkamennyiség oldaláról emelt kifogást és végső formulázásban „nem-dolgozóknak“ mondotta a magasabb munkanem terén működőket. Valóban, mi sem sajtáságosabb, mint az, hogy az invenció terén a „nem-dolgozás“ látszata *tényleg* fennáll. Hetek-hónapok telhetnek el teljes meddőségben, szinte szándékos henyelésben. A teremtő gondolat nem gépies termék s nem lehet egyszerűen a munkafegyelembé beállással, a rendszeres átlagmunkálkodással az eszmét előteremteni.

Aki a teremtő szellemi munkának ez „inkubációs periódusára“ jellemző példát akar, annak az eminens értelemben invenció-salkotók életét kell megfigyelnie. A tehetségvizsgálat egyik jeles

⁶² V. ö. Vierkandt, *Die Stetigkeit im Kulturwandel*, 1901.

úttörője, A. Binet⁶³ írja: „A szellemi munka ma is egy hagyományos leírásban szerepel, mely bizonyára nem egészen hamis, de nem minden egyénre⁶⁴ áll. Olyan értelmi tevékenység megnyilatkozásának mutatják be a szellemi munkát, mely tudatos, szándékos, észszerű és személyes volna egyszerre. Ez tévedés; vannak más munkamódszerek [nemek] is, amelyek ép oly sikeresek: az eszmélkedés (reflexió) módszeréhez hozzá kell tenni, sőt szembe kell vele állítani (!) az inspiráció módszerét... A reflexió munkája abban áll, hogy kiindulásul egy határozott (!) gondolatot veszünk, melyet formulázni tudunk, melyet reflexióval találtunk és melynek egész fejlődését, minden előzményét, folytonosságát meg tudjuk magyarázni; ez a gondolat tehát teljesen tudatos. Munkát végzünk rajta, melybe azért fogtunk, mert akarjuk, hozzáfogunk, mikor kedvünk van, megszakítjuk, újra kezdjük, bevégezzük úgy, ahogy alkalmasnak ítéljük ... E tudományos elbánás folyamán a gondolat befutja szellemi fejlődésének összes fázisait; előbb csak csíra, homályos eszme, séma, lassanként bővül, kivált részleteződik ... *Ha a szellemi munka mindig ilyen természetű lenne, a dolog morálja igen egyszerű volna: valahányszor csak dolgoznunk kellene, nem volna más tennivalónk, mint akarni; minél többi dolgoznánk, annál többre mennénk.*“ íme, ez a rendszeres szellemi termelés jó leírása, de nem ez a lépésként építgető „akaró“ munka az igazi *invenziós-alkotó* munka; ez csak egy magasabbrendű *rendező-tervező* munka. Az előbbire Binet a geniális matematikusra, Poincaréra hivatkozik, ki leírta⁶⁵ saját gondolatmunkáját. Szokott rend: leül, okoskodik, számol, tudatos munkát végez, mondjuk, „*ütemes*“ munkát. Most következik az új, invenziós fázis.

Az igazi invenziós munka nem-ütemes, aszimmetrikus, a-metrikus, nagyrészt tudatalatti: Poincaré nem bír íróasztala előtt ülni („gondolatterhességi“ állapot), sétál, hegyek közt jár — (íme, a szocialista szerint „nem dolgozik“), — semminő értelmi erő kifejtés előkészítve nincs (!). Majd hirtelen felbukkan egy új eszme, „mire rá sem gondolt“ (hiszen ez ép a gyökeresen új); Poincarét, mikor omnibuszról leszállt, vagy körúton sétált, egy

⁶³ *Les idées modernes sur les enfants.* (Magyarul e címen: *Az iskolásgyermekek lélektana.* 1916. 243. l.)

⁶⁴ A fentebbi terminológiában: munkanemre.

⁶⁵ *L'invention mathématique.* Année psychologique. 1909.

gondolat szinte megszállta: ez az intuíciós gondolat rögtönösen „kész“ és teljes igazságértékkel áll elő — otthon az új, íróasztali munka csak átvizsgálás. Íme, a tudatos, lépésről-lépésre haladó, — magasabbrendű „rendező-tervező“ — munka más, mint a tiszta intuíciós rátalálás. Egy feltűnő: a teljes, zavartalan eltűnődés *gondolati tárgy nélkül*, s az új, invenciós gondolat fáradtságos, módszeres beállítódottság *nélkül* való felbukkanása. Ez a „termő pillanat“ egyszerre hullatja le a gyümölcsöt egy — lustálkodás! periódus után: ezt a „nem-dolgozókról“ beszélő Marx-féle osztálymunka-elmélet nem fogja megértetni.

Az *értékes munkatípus* az „átlagos-rendező“ munka“ a legjobb esetben, egyébként jobbára csak a „keresztülvitel“ gépies munka lesz a marxizmusban a társadalmilag jogosult munkafaj. Az átlagos-rendező munka (pl. egy posta- vagy állomásfőnök, nagyáruház reszortfőnöke munkája, bibliográfia-készítés stb.) nagyban különbözik a már magasabb *szervező*képességet igénylő „magasabbrendű rendező-tervező“ munkától (kidolgozott módszer alapján továbbkutatás, mérnöki munka önállósággal). Az előbbi a tipikus „adminisztrációs“ munka (a tudományt is lehet pusztán adminisztrálni), az utóbbi magasabbrendű szintézis, kritikai egyeztetés, főképen „mérlegelés“ *érték* (pl. igazságérték) szempontjából.

A két magasabbrendű munkanem már rendszeres beállítottsággal nem indítható meg, nem szigorúan „lépésről-lépésre“ előnyomuló munka, hanem tipikusan a-ritmikus, megállásos, majd hirtelen előtörő: a „nem-dolgozás“ ez utóbbi előkészítője, mint a szocialista R. Michels is megjegyzi, ama *longue et douce reverie*, lustálkodó járás-keelés „der *Auftakt* zu mancher Ganzleistung menschlicher Arbeitskraft“,⁶⁷ mintegy szükséges kontraszt a csendesség, a tudatalatti lappangás az eszme-explózióhoz.

A magasabbrendű „termelő“ munka részletezettebb rajzát kellett adnunk, éppen mert ez az, mely a *gazdasági* „termelő munka“ jellemétől erősen eltér: *nem* rendszeresen állandó, előnyomuló munka, s periodikusan — nem-munka! Az a marxizmus, mely lényegében mégis csak a „polgári“ közgazdaságtan fogalmi kategóriáin épül fel, egész sereg fontos szociális tényállást takar el,

⁶⁶ Szembeállítjuk a „magasabbrendű rendező-tervező“ munkájával.

⁶⁷ *Psychologie der antikapitalistischen Massenbewegung*. Tüb. Grundr. IX. 1. 259. 1.

többek közt a „társadalmi munka“ invenciós-szervező, és tervező-adminisztráló részét is. A sok járó-kelő ember (távol állunk tehát, csupán színészkedők vagy pózolók igazolni akarásától), ki utazik, sétál, cseveg, üdül, gyakran keveredik a „nem-dolgozók“ osztályába; holott ez is munka: a társadalom összhangelolása, érdekek firkészése és egyeztetése, maga a pusztá társadalomszemlélet (szociognózis) mind nem-ütemes munkák, munkák, melyeknek meg *nem* létele volna könnyen konstatálható — ha valaha egészében kiesnék — az anarchia növekedésében.

A „dolgozók“ tehát szembeállítottak a „nem-dolgozókkal“, de ezek egyben, hatalmi pozícióban is vannak, ezek a „kizsákmányolók“. Marx, mondotta Spengler, a munkásságot „megnemesítette“; valóban oly öntudatot csepegtetett bele, amely most már munkás-büszkeséggel kulmináló s más rétegekre nyomasztó súlyú. Az ok: a *munkanem hierarchiájának* forradalmi megfordítása.⁶⁸ Ez ép párhuzamos az *osztályértékek* forradalmi megfordításával: az, ami „fent“ volt, lekerült — a szovjetalkotmány szerint most már a „nem-dolgozóknak“⁶⁹ nincs szavazati joguk sem; sőt egy időben életük is szabad préda lett.

A „felső osztályok“ munkájának megítélésére, a munkanem értékelésére jellemzők azok a kifejezések, melyekkel ez osztályok speciális funkcióját (vagy ennek hiányát) leírják. A mai társadalomfilozófia, mely a „*munkanemek hierarchiáját*“ nemcsak tényként fogadja el, hanem értéknek is tartja, csak megütközéssel veheti tudomásul a legtöbb kifejezést, mely sokszor pártjelszó

⁶⁸ Bebel (*A nő és a szocializmus*, m. ford. 1919. 380. 1.) írja: A jövő társadalomban „lesz számtalan tudós és művész, de azoknak mindenike a nap egy részét *fizikai munkával fogja tölteni*. A szellemi munka és kézimunka közt fennálló ellentétet tehát, amelyet az uralkodó osztályok lehetőleg éleltetni (?) akarnak, hogy maguknak az uralkodás szellemi eszközeit is biztosítsák, meg kell majd szüntetni.“ (Ez még nem a legradikálisabb álláspont.) Ugyanó rámutat arra is, mily ok idézi elő a szellemi munka alacsony értékelését (389. 1.): „A manapság hivatalban és méltóságban lévő tudósok nagyrésze egy céhet alkot, mely arra van rendelve és azért fizettetik (sic), hogy a vezető osztályok uralmát a tudomány tekintélyével védje és igazolja, azt igazságosnak és szükségesnek tüntesse fel, azonfelül a meglévő előítéleteket fenntartsa.“ A szellemi munkát végzők degradálásának ez teszi ki az alapját: nem felelnek meg egy feltörő osztály pártszempontjainak. A vád: ama céh „nagyrészt áltudományt mivel, agyvelő mérgezést űz ... szellemi bérmunkát teljesít a burzsoáziának.“

⁶⁹ A 65. §, szerint: nem választók és nem választhatók: *a)* vállalkozók, *b)* járadékosok, *c)* kereskedők, *d)* szerzetesek és papok, *e)* a régi rendőrség emberei, *f)* elmebetegek, *g)* közönséges gonosztevők.

csupán. R. Michels⁷⁰ több ily kifejezést gyűjtött össze. J. B. Colbert miniszter kezdi a sort: két rétegre bontaná a társadalmat, az egyik „nem szeret dolgozni“ (*tendent á se soustraire au travail*), a másik szorgalmas a közjó érdekében (*tendent au bien public*). Az elsőhöz főképp nemesek, szerzetesek, apácák tartoznak, a másodikkhoz a katonák, kereskedők, földművesek, napszámosok. Prosper Infantin (1831) szétválaszt olyanokat, akik saját, s olyanokat, kik más munkájából élnek meg: *travailleurs (producteurs)* — *oisifs = bourgeois* (le bourgeois vit du travail d'autrui). A *travailleurs* három csoportja: művészek (= az emberiség javítói), tudósok (= az emberiséget tanítják), iparosok (vagyont teremtenek). Maguk a munkások is kétfélék Infantin szerint: *travailleurs en activite* és *travailleurs en retraite*, ez utóbbiak tehát, mint járadékosok, jogosultak, s ugyanő megkülönböztet élősdiéket, veszélyes henyélokét (*classes dangereuses*), úgyhogy igazi henyélok két irányban keresendők: egész fent és egész lent.

Owen egyik tanítványa, Edmonds ugyanez időtájban (1828) már háromfelé tagolja a népességet, mert szerinte vannak olyanok is, akik egyaránt élnek saját és idegen jövedelemből. Kétféle jövedelem van szemben egymással: *wages* (munkabér) és *revenue* (= what costs the receiver no labour). E szerint: the income of every individual is either of revenue or wages or of both. Az ily szétválasztás — kezdetben — nem mindig agitatorius jellegű. A „proletár“-nak vagyoni alapon szembeállításai korai: a híres jogász Filangieri (1780) megkülönböztet két osztályt: *proprietary* és *proletari o mercenari*.

A magasabbrendű társadalmi munka megbecsülésének történetét még nem írták meg, mint ahogyan a gazdaság értékelésének történetét megírták,⁷¹ pedig ez is, az is mélyen jellemző a korra, s már egyszerű filológiai eszközökkel kinyomozható a fejlődés. A hármas beosztású osztálytagozódás első érdekes kísérlete Sainth Simonnál (1803) található; vannak *tudósok* (szellemi hatalom), *vagyonosok* (világi hatalom) és van *tömeg*. Smith jeles francia tanítványa, Jean B. Saynél szintén hármas beosztást találunk és itt már előtérbe nyomul az egyoldalú gazdaságtani nézőpont, a

⁷⁰ *Psychologie der antikapitalistischen Massenbewegung* II. B, I. b. fejelet a „munkanélküli jövedelemlről“.

⁷¹ H. Freyer, *Die Bewertung der Wirtschaft im philosophischen Denkerdes 19. Jahrhunderts*. 1921.

három „termelési tényező“. Az első osztály kinyomozza a termeléshez szükséges erőket s a természeti törvényeket: *savants*. Párhuzamot vonhatunk Plátón első osztályával: ott is egy szofokracia élén tudósok állnak, de akiknek szerepük sokkal tágasabb körű, mint a gazdasági termelés szellemi előmunkálata. 2. Az ismereteket alkalmazzák a földművesek, kézművesek és kereskedők; a két első társadalmi réteg útmutatására dolgoznak 3. a munkások. A *classes industrieuses* keretén belül nagy ellentét jelentkezik a munkás és „vállalkozó“ közt (*entrepreneurs d'industrie*).

Mihelyt a tisztán gazdasági nézőpont kerül előtérbe, rangértéket kap a különböző munkanem, illetve itt már: termelési ág, mely felfogás szerint az osztályok rangsora a termék, a jövedelem genezise szerint számítható. Ennek híres példája Turgot. Két társadalmi osztály van: *classe productive* = földműves és *classe stérile*, a nem-termékeny osztály. A földműves „az első mozgató erő azon forgalomban, mely a szükségleti cikkek cseréje által az embereket egymásra utalja s a társadalom kötelékét alkotja“ (sic).⁷² „A földműves az egyetlen (?), kinek munkája a munkabérenél többet termel; ennél fogva az minden gazdaságnak egyetlen forrása.“ Míg a munkabér egyezség tárgya és a versenyző munkások egymásra rálicitálva leszorítják a bért a létminimumra, addig a földművessel „a természet nem alkudozik, hogy a feltétlen szükségességgel kényszerítse beérni“. „Az egész társadalom a dolgok természeténél fogva két osztályra oszlik; mindkettő munkás (!), de az egyik munkájával a földből termel, ... a másik azzal foglalkozván, hogy a termelt anyagokat úgy alakítsa, úgy kikészítse, hogy emberi használatra alkalmasak legyenek, munkáját *eladja* az első osztálynak és ettől cserében élelmét kapja. Az első osztályt *termelőnek*, a másikat *stipendienek* (eltartottnak) nevezhetjük.“⁷¹ Turgot még teljes naiv egyszerűségében láttatja meg az *osztályok egymásrautaltságának* tényét és szükségét.

Egész más a marxista tan, ahol az uralkodó vonás ép az egymásrautaltság tagadása, hiszen az első ép fölösleges, t. i. a kizsákmányoló réteg, amely persze főképp a szellemi vezetés munkáját végzi.⁷⁴ A „kapitalista“ kezdetben még nem „kizsákmányoló“,

⁷² Turgot, *Észrevételek a javak képződéséről és eloszlásáról* (1766). Ford. Fenyvessy Adolf. 1887. 56. 1.

⁷³ Turgot i, m. 58. 1.

⁷⁴ „A kizárólag munkában robotoló nagy többség mellett egy, a közvetlenül produktív munkától megkímélt osztály képződik, mely a társadalom

hanem a jótékony elem. John Stuart Mill még ezt írja: „Every addition to capital gives to labour either additional employment, or additional remuneration; enriches either the country, or the labouring class.“⁷⁵ A két osztály azonban nem egyenrangú, írja másutt: the distinction is now established between the *class of capitalists* = employers of labour (!), and the *class of labourers*, the capitalists, in general contributing no other labour than that of direction and superintendence“ — ez utóbbiból könnyen válik a „nem-dolgozó“ állása. Természetes, mihelyt a „két osztály“ dogmája megmerevedik, s mihelyt *egyoldalú gazdasági* sikra kerül az osztályprobléma, közel a veszély, hogy az osztályok rangértékét megfordítják. Ez a megfordítás Marxnál a jövedelemforrás *jogossága* — morális zöngé hangzik itt ki s az agitációban jó vitakérdés; de már maga a jövedelemforrásból kiindulás az irigy égalitárizmust kelti fel legelső sorban. Az osztályegység alapja — a Kapital szerint — „Die selbigkeit der Einkommen und Einkommensquellen.“ Ezzel a probléma a gazdaságtan (ma is) leggyengébben kiépített problémájához: a jövedelemeloszlás tanához köttetik. Ez annál tragikusabb, mennél inkább kiderül, hogy ez már lényegében szociológiai (közgazdaságtaninál tágabb határ-) kérdés, de szociológia *nélkül* kísérelték meg megoldani.

Marx kora óta az osztályelmélet eltorzult, egyoldalú *jövedelemjogossági vita* lett, agitáció és publicisztika. Az egész társadalom létérdekeire, a társadalmi *célok* hierarchiájára, a nélkülözhetetlen társadalmi munkák *egymást kiegészítő* és *egymást feltételező* voltára, a célok korrelativitására kevés ügyet vetnek: voltaképp a szélesebb szociológiai és szociálfilozófiai problémásík elszikkad — ez vezet legvégül aztán egész a szovjetállamig a probléma elmaterializálódottságában egyes „nem-dolgozó“ osztályok megsemmisítésére.

A legtöbb hiba a marxista osztályelméletben: az *osztályegoizmus* szükségességének hamis dogmája, a legfőbb hiány a *célok korrelativitásának* és az *osztályok heteroteliájának* (másokért-

közös ügyeit: a munkavezetést, az államügyeket, az igazságszolgáltatást, a tudományművelést, a művészeteket stb. látja el. A munkamegosztás törvénye képezi az osztályokba tagozás alapját.“ Engels (*Anti-Dühring*, 267. 1.). Ebből még nem lehet (v. ö. Cunow II. 54.) kiolvasni teljes világossággal, hogy az alakulás jogos, nemcsak kényszerű, De nem az ily egyes nyilatkozat, hanem az egész tan tenorja a döntő.

⁷⁵ Principles of political economy, 1848. ed. Ashley, 1909. 68.

valóságának) eltakarása. Holott ez korábbi íróknál megvan. Érdekes a korai írók közt Sismondi, kinek egy *gazdasági*⁷⁵ munkájából idézzük egész terjedelmében a következő részt, hogy lássuk, a korai közgazdász íróknál a *gazdaságon-túli* társadalmi tények még plasztikusabban domborodtak ki és szó sem volt kizárólagos közgazdasági nézőpontról. „A társadalomnak nem csupán gazdaságra van szüksége; nagyon tökéletlen volna, ha nem állna egyébből, mint *tőkésekből* és *termelőmunkásokból*. A társadalomnak szüksége van *kormányzatra*, mely az egyes ország határán belül az erőfeszítéseket közös cél felé vezérli és az ország határán túl érdekelt kifelé megvédelmezi. Szüksége van továbbá törvényhozókra, kik a társadalom tagjainak kölcsönös jogviszonyát szabályozzák; bírákra, kik a törvényeknek tiszteletet szereznek; és ügyvédekre, kik jogait megvédelmezik,

„De szüksége van végre a *fegyveres erőre* is, mely belül a nemzet által megállapított rendet fenntartja s mely kívül, a szárazföldön, valamint a tengeren az országot esetleg zavaró idegen nemzetek sértéseit és támadásait visszatartja. A népesség ezen örökös része az államfőtől az utolsó katonáig *nem termel semmit*: munkája *nem ölt anyagi alakot és fel nem halmozható*. Azonban nélküle a termelő munkások által termelt javak erőszakosan megsemmisíthetnének és a munka megszűnnék, mihelyt a munkások nem számíthatnának termelvényeik békés élvezetére.“

„A nemzet fölött örökös *szükséges munkát* végeznek. Az örökös osztály fenntartására nem a társadalom *tőkéjét*, hanem *jövedelmét* kellett igénybe venni... Mivel az örökös osztály által az össztársadalomnak teljesített *szolgálatok*, bármily jelentékenyek legyenek is azok, *nem eshetnek egyes egyének előnyére, nem is képezhetik az önkéntes csere tárgyát*: magának az összeségnek kellett azokat megfizetnie, és pedig úgy, hogy a köz jövedelmet kényszer-hozzájárulásra szorította.“⁷⁷

Legyen elég ennyi e primitívségig egyszerű megállapításokból, hogy lássuk: *ép a legegyszerűbb tények* sikkadnak el a marxista osztályelméletből! Ilyen pl. a védelem, a harcos rend szüksége:

⁷⁶ *A nemzetgazdaságtan újabb elmélete*. Ford. Enyedi Lukács, 1895. I. 124. lk.

⁷⁷ Szól még: a „szellemi gyönyöröket előidéző“ munkáról, a tudós, pap, művész, nevelő, orvos hivatásáról, s tiltakozik, hogy Smith szerint „meddőknek“ nézzük.

a szociáldemokrácia antimilitarista propagandája nem lehetséges oly stílusban, mint ma, ha nem idegződik be a szocialista gondolkodásba egy kizárólagos *gazdasági osztályelmélet*. Jellemző Sismondínál, hogy a nem-gazdasági osztályokat *ellenőrző*-funkciójúaknak tartja, s „örökös osztálynak“ nevezi, ami emlékeztet az első (s egy következő tanulmányunkban tárgyalta) társadalomfilozófus: Platón „phylax“-aira ugyanoly beállításban: mint nem-szerző elem, e réteg a közösség által tartatik el, sőt — Platónnál — oly életbeállításban, hogy ez a réteg semminő vagyont nem szerezhethet, magánvagyont nem ismerhet, „abszolút szerzésmentes“⁷⁸ réteg. Ez a *legmagasabb társadalmi szolgálatúak* rétege.

Mi lesz ezek munkanemének rangértéke a materiális-ökonomista nézőpontra? Íme, a közgazdaságtan megalapítója, Smith Ádám egy nagyon jellemző nyilatkozata:⁷⁹ „Van olyan fajta munka, mely a tárgynak, amire fordítatott, az értékét emeli s van egy másik fajta munka, melynek az a következménye vagy hatása nincs. Az előbbit nevezhetjük *termékenynek*, mert értéket teremt. A másikat pedig *meddőnek*. Így egy kézműiparos munkája a megmunkált nyersanyag értékéhez hozzáadja saját élelmezésének és fenntartásának, meg munkaadója nyereségének értékét. Ellenben egy házicseléd munkája semminek sem emeli az értékét.“ „A társadalom néhány legtisztéletreméltóbb osztályának munkája szintén *meddő*, értéket nem termelő miképp a házi cselédeké, nem testesül meg valamely határozott tárgyban, vagy *eladható* árúban (sic), mely a munka teljesítése után bizonyos ideig fenmarad s melynek árán utóbb hasonló munkamennyiség mozgósítható. Így pl. a fejedelem, valamennyi alatta szolgáló igazságszolgáltatási és honvédelmi hivatalnokkal, az egész hadsereg és tengerészet *meddő munkások*.“⁸⁰ Az idézet világos: pusztán terminológiai kérdéssről van szó, mert itt a meddő = nem *piaci árú* termelője, ámde ezt semmi esetre sem olvasták az olvasók százezrei „terminológiai“ kérdésnek. A terminológia rossz. Ellenben van itt egy további lappangó feltevés, ami már elvileg téves és ép a szellemi munkanem félreismerésére vezet: a termelés látható és *maradandó* javak létrehozatala, a szellem füst, mely eloszlik — tehát lényegtelen. Miután megállapította

⁷⁸ Ebből kiindulva beszéltek tévesen Platón „kommunista“ államáról.

⁷⁹ *Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól.* Ford. Enyedi és Pólya. II—III. 1892. 98. lk.

⁸⁰ Smith, 99. 1.

Smith, hogy a kormányzat, hadsereg „bármily hasznos és szükséges, semmit sem termel, *aminek árán* (!) utóbb hasonló mennyiségű munkát meg lehetne szerezni“, folytatja: „Ugyanez osztályba sorozandó néhány legkomolyabb és legfontosabb, továbbá néhány legkönnyelműbb foglalkozási ág: egyfelől papok, ügyvédek, orvosok, tudósok, másfelől színészek, bohócok, zenészek, operaénekesek, táncosok. Ezek közül a legutolsó munkájának is van bizonyos értéke (sic) ... viszont a legnemesebb és leghasznosabb *sem termel semmit*, amelynek árán később hasonló mennyiségű munkát lehetne vásárolni vagy megszerezni — mikép a színész szavalata, a szónok beszéde, a zenész dallama, *valamennyiük* (!) munkája *elenyészik keletkezésének percében*.“ Ez nemcsak Smith, hanem átterjed a marxista materializmusra,

A végletes ökonomizmus nem ismeri fel és így nem ismertetheti el a *szellem objektívációinak*, a történeti-szellemi tőkének hatalmas kumulációját és az átlagos anyagi javakon túlmenő tartósságát. A szellemi kincs olyan, mint a rádium, évszázadoknak világíthat, a szellem „előredolgozik“ s terméke éppen nem semmisül meg keletkezése percében.

Bejártuk az egyelőre elének tűzött utat. Látjuk, hogy az ökonomista kiindulás még Marx előtti időkből való; e „gazdasági monizmus“ általában torzító eredményekre jut a társadalom egész *osztálytagosulásának belső arányaira*, s a munkanemek *értékfokozataira* vonatkozólag. Az aránytalan elbánás a marxizmusban ép a legfőbb osztályokat érinti, a legmagasabbrendű munkanemeket degradálja, mert materialista alapon nem is ismerheti e munkanem természetét. A kényszerű osztályegoizmus dogmája pedig szétbontja a *társadalmi célok korrelativitásának* elvét, s végül megsemmisíti a társadalom egészen belül az osztályok célbeállítódásának *heterotelikus elemeit*. Ez utóbbival egy következő tanulmány új kiindulásban fog foglalkozni.

Dékány István.

EGY ALFÖLDI KÖZSÉG TÁRSADALOMRAJZA.

(Jászárokszállás monográfiájához.)

I.

Jászárokszállás Szolnok vármegye legészakibb községe, amely már Heves megyébe ékelődik bele. Társadalmi alkata, települési viszonyai, tanyarendszere, valamint égető problémája: a földmunkáskérdés nemcsak a Jászság, hanem több tekintetben az egész Magyar Alföld tipikus községévé teszi.

A jászok társadalmi rendjét, gazdasági helyzetét, a nép jellemét és életmódját nem kis mértékben magyarázza e nép származása és története. Ennek ismerete nélkül községünk viszonyai sem érthetők meg.

A jász nép faji eredete részben ugyan még tisztázatlan s az is bizonytalan, vajjon a honfoglalás előtt vagy után telepedtek-e le hazánkban, mégis kétségtelen, hogy a magyarokkal, a kis- és nagykunokkal rokonfajhoz tartozik, noha antropológiai, véralkat, szokások és erkölcs tekintetében megvannak a jellegzetes különbségek is. Legtöbbször a kunokkal azonosítják a jászokat, holott az eddigi embertani kutatás arra vall, hogy míg a kis-kún nagyobbára mongoloid, a nagy-kún pedig kaukázusi jellegű, addig a jásznál a kaukázusi jelleg túlnyomó volta mellett északi keveredés nyomai jelentkeznek, amelyek talán az alánokkal hozhatók kapcsolatba.

Történeti múltjuk is a magyarokkal való közeli rokonságra mutat. A magyarok mindig megkülönböztették a fajilag és nyelvben is rokon jász-kún népet. Kiváltságos közjogi helyzetük alapját I. Károlynak 1323-ban kiadott oklevele vetette meg. A „szabad jász” féltve őrzött szabadsága útját állta annak, hogy a hűbériség a jászföldre is átplántáltassék. Itt nem volt földesúr és jobbágy, mindenki egyenlő és szabad volt. Királyhűségük és harci erényük jutalmául nagy kiváltságokat élveztek. A kiváltságok forrását számos királyi privilegialis levél képezte, amelyek értelmében a

jászkúnok külön bíraskodás alatt éltek, vám- és révpénzt nem fizettek, továbbá 500 frt. évi béren és 300 frt. tegzes pénzen kívül más közszolgáltatást nem teljesítettek. Felruházták őket a kegyúri és szabad lelkészválasztási-, valamint — a vármegyéhez hasonlóan — a pallosjoggal is. A kunokkal együtt külön közigazgatási területet alkottak, a Hármas Kerületeket, melynek önállósága 1876-ban szűnt meg.

Kiváltságos életük csak a *Jászkunság eladása* idején volt függesztve, amikor I. Lipót császár 1702-ben áruba bocsátotta őket 500.000 rhénes frt.-ért a német lovagrendnek. Az alkotmányellenes jogügyletet az egész ország nemzeti sérelemnek vette és 1715-ben törvényt is hoztak a Hármas Kerületek visszaváltására. Ez azonban részben a háborúk miatt egyre késett, úgyhogy a jászkunokban lassan kiérlelődött az *önmegváltás* gondolata. 1745-ben Mária Teréziához fordultak s a királynő támogatására 1000 huszárt ajánlottak meg. Az uralkodónő megengedte a visszaváltás (redempció) keresztülvitelét. A kerületek az 500.000 rh. frt. váltságdíjat kivetették a községekre, s ezek viszont a lakosokra rótták ki a rájuk eső hányadot, akik a redempcionális hozzájárulásuk fejében az addig közös határból egyénileg elkülönített földbirtokot kaptak. De nem az egész határ került kiosztásra. Különösen a puszták továbbra is a közösség tulajdonában maradtak.

Jászárokszállás lakosai saját határukért 19.400 rhénes forintot, ezen felül Ágó, Szentandrás és Kerekegyháza pusztákért 18.000 rh. frt.-ot fizettek.¹

A visszaváltás nagy jelentősége az volt, hogy ezáltal a Jászkunság minden talpalatnyi területe a visszaváltok, a redemptorok tulajdonába került, úgyhogy a politikai község jelenlegi földbirtoka is a redemptorok ajándékozásából származik. A XVIII.

¹ A pusztákat később a népszaporodással kapcsolatban, a visszaváltok között szétszortották. Ezeket az ú. n. „járulékföldeket“ azonban mindig a redempcionális kulcs, azaz a belső határbeli: „tőkeföldek“ arányában juttatták az egyesek tulajdonába. A puszták lakossága mindinkább szaporodott, úgyhogy Kerekegyháza 1861-ben, Pusztaszentandrás pedig 1885-ben elszakadt az anyaközségtől és önálló községgé alakult. Ágó pusztá beolvadt Árokszállás határába. 1855-ben is szereztek egy közös birtokot Páka pusztán, mely a Hármas Kerületek osztatlan tulajdona volt és amelyet ez évben osztottak ki az egyes községek között. A pákapusztai illetőséget az árokszállásiak 1883-ban eladták és helyette Tarnaerken vásároltak egy 1426 kat. holdnyi birtokot, melyet a redempcionális kulcs alapján 1899-ben bocsátottak át egyéni magántulajdonba.

század közepétől tehát az ország egy részében a magántulajdon gazdasági rendjére tért parasztbirtokosság demokratikus társadalma születik meg, amelynek sorsa, fejlődése természetesen eltérő az 1848-ig hűbéri kötelékben élt jobbágyparasztságétól. A társadalmi és jogegyenlőség a jászkun nép társadalmában sem tartott sokáig.

Az 1799-ben alkotott „*Jászkun statútumok*“ közül a VI-ik élesen megkülönbözteti egymástól a redemptusokat, irredemptusokat és inquilinusokat. A redemptusok azok utódai, akik úgy a váltásösszeg, mint a Mária Teréziának megajánlott 1000 lovas kiállításában is résztvettek, az irredemptusok ősei ezekkel szemben csak az 1000 huszár kiállításában segítettek, míg az inquilinusok semmiféle formában sem szerepeltek a redempcióban. Így nevezték azokat is, akik a visszaváltás után, mint zsellérek költöztek be a jászkun községekbe. A statútum szerint, ha a földek gazdát cserélnek, úgy a redemptusoknak elővételi joguk van az irredemptusokkal, ezeknek pedig az inquilinusokkal szemben. A sorrend megtartására igen ügyeltek a régi világban. Ezt bizonyítja az 1791. évi árokszálási tanácsjegyzőkönyv is, melyben a következő határozat olvasható: „Mivel némely irredemptusok a földeket a folyó áron felül, a redemptusok praejudíciumára megveszik, elhatároztatik, ha ilyesmi történne, akkor úgy az eladó, mint a vevő a feljebb ígért summának elvesztésével büntetődjék.“ Az elővásárlási jogtól, mely a földbirtoknak a jászkok kezén való megmaradását célozta, csak sokára álltak el, amikor a redemptus ősöktől való leszármazás igazolása már nehézséggel járt.

Nagy hatása volt a birtokviszonyokra az V. statútumnak is, mely a jászkunok özvegyi haszonélvezetét szabályozta és amit az országbírói értekezlet teljes egészében hatályban tartott, úgyhogy ma is érvényben van. Ennek az általános magánjogtól leginkább eltérő szakasza az, hogy a jászkun asszony és férje között — analóg a nemesasszonyhoz — általában *nincsen közszerzemény*. Közszerzemény csak akkor van, ha házassági szerződést kötöttek, vagy ha a szerzés alapjául a nő vagyona szolgált. Ha a nő nem tekinthető közszerzőnek, úgy férje szerzeményi ingatlanaiból semmi sem illeti, azok férjének vérrokonaira szállnak. Csak az ingó szerzeményből kap egy gyermekrészt. A jászkun asszony tehát a közszerzeményből ki van zárva, noha más földműves asszonyhoz hasonlóan, ő is a szó szoros értelemben vett munkatársa urának.

II.

Járokszállítás népe *származás tekintetében* zömében a jász ősök ivadéka. Különösen a kiscgazdák, amit a régi, pogány hangzású nevek is elárulnak (Czoszor, Torba, Jakus, Mudris, Bobák, Terjék, Tukacs, Agocs stb.). Legnagyobb részük az 1699. évi Pencz-féle összeírásban és az 1745. évi redemptus névsorban is előfordul. A kiscgazdákon kívül, a szücs és csizmadiák között van még sok ősi jász-ivadék, mert ezek a mesterségek generációkról generációkra öröklődtek.

Az idők folyamán számos vérkeveredésen mentek keresztül az árokszallásiai, így különösen a kunokkal vegyültek. A két kiváltságos nép közelsége, továbbá Kerekegyházának a fülöpszallásiaiakai és kunszentmiklósiakkal közösen történt betelepítése elkerülhetetlenné tetté ezt.²

A török hódoltság idején török vérrrel is keveredtek, igazolja ezt néhány török eredetű név, pl. Kaszab. Bizonyos az is, hogy a közeli palócság sem maradt hatás nélkül a Jászság szélén fekvő Árokszallásra. (Az árokszallási nyelv ma is a palócos nyelv-járás egyik ága.) A marianusok is számos iparost telepítettek a Jászságba, hiszen a telepítést az adás-vételi szerződés megkövetelte. Innen van, hogy az árokszallási nép között is akad néhány család, amelynek neve német eredetre utal. (Gotlib (azelőtt Gottlieb), Gebház (Gebhardt) stb.)

A hódoltság előtt a magyarok beköltözése csak szórványos lehetett, mert II. Ulászlónak 1498. évi III. dekrétuma értelmében, a Jászkunságba menekült jobbágyok a nádor előtt visszaperelhetők voltak. A török kiűzése után azonban egyre több magyar jobbágy telepedett a jász-kun községekbe, hol személyes szabadságot élvezhettek. Az 1855. évi tagosítás után sok hevesmegyei vincellércsalád telepedett Árokszallásra. Ezeket a jász gazdák a tagosításkor nyert szőlők szakszerű kezelésére szerződtették. Még a múlt század 80-as éveiben is folyt a magyarok beszivárgása. Akkor még

² Az erős keveredést a jászok és kunok közt a Karcag melletti ködszállási ásatások is bizonyítják. Itt Bartucz Lajos dr. a XV—XVII. századokból való csontvázak temetsorában 4 típust talált, melyek közül a legnagyobb középmértékkel: 168 cm.-el bírót, a jászok főelemének tartja. Véleménye szerint a nagykunok mai magas termete a jászokkal való vér keveredésre utal, mert eredeti átlagos termetértékük csak 162 cm. volt. (Antropológiai füzetek I. 4—6. szám.)

sok munkaalkalom kínálkozott a községben, és ez csábítólag hatott a szomszédos megyebeli községekre.

Népmozgalmi viszonyok. A község lakosainak száma így alakult:

Év 1699		1720	1766	1801	1855	1869	1879	1890	1900	1910	1920	1926**
Lélekszám	442	700*	3816	5500	8623	9625	11883	11189	12067	13268	13616	14598

* 139 család.

** Kiszámított lélekszám.

A tényleges szaporodást a legutóbbi évtizedekben vizsgálva, a következő képet kapjuk:

Az 1879—1890-ig terjedő időszakban mutatkozó csökkenést Szentandrás pusztának községgé alakulása magyarázza. A következő periódusban pedig azért volt az országosnál alacsonyabb a szaporodás, mert 1899-ben történt meg a tarnaerki közbirtok szétosztása, ami újból nagy embertömeg elvesztését eredményezte. De már 1869 előtt is levezetődött Árokszállás népessége: Kerekegyháza legnagyobb részét árokszállási település. A kiszivárgás most is folyik. Nem ugyan a kivándorlás és városbaözönlés révén, mert ez elenyésző úgy ma, mint a múltban is, hanem az idegen határbeli birtokvásárlás, földbirtokreform és parcellázás útján.

1869—1879-ig és 1900—1910-ig minden zavaró momentum nélkül folyt le a szaporodás, melyet a jó termések is elősegítettek. Ezen két periódus adja meg a híres jász szaporaság indexét, mely mindenkor felülmúlta az országosét. Árokszállás az ország egyik legsűrűbben lakott területe, mert 1 □-km.-én 1920-ban 119 lakos élt, szemben az országos átlaggal: 85.9-el.

1910—1920-ig azonban erősen megcsappant a tényleges szaporodás és az országos index mögé került. Ennek oka részben az igen erős vérvesztés. Ezt a nemek arányában történt eltolódás is bizonyítja. 1910-ben 6631 férfi és 6637 nő volt, míg 1920-ban 6515 férfi és 7101 nő. Oka továbbá az országos átlagnál magasabb gyermek- és csecsemőhalandóság, a leromlott gazdasági viszonyok és a birtokelaprózódástól való félelem. Végül szerep jut a halvaszületések egyre nagyobb számának is, ami — akárcsak ország-szerte — itt is emelkedő tendenciát mutat. Mindazonáltal az egyke még ismeretlen Árokszálláson. Ritkaságszámba megy az egy gyermekes család. Az 1921—25. évek átlagában 1000 lélekre 34 szüle-

tés esik, míg az ugyanezen periódusra vonatkozó országos átlag csak 28.4.

Nagyon tanulságos közelebbről szemügyre venni e 14.000 lelkes régi „mezőváros“ *társadalmi tagozódását*. A 20.000 katasztrális hold föld, amely a redempció idején nagyjában egyenlő birtokokra osztatott szét, ma is a kisgazdák kezében van. Nagybirtok egy sincs, középbirtok is csak hét, úgy hogy a nagyobb (száz holdon felüli) birtokosok száma a környéken birtokos, de itt lakókkal mindössze 16. A község értelmiségében túlságosan kicsiny szám, a gazdák hatalmas rétegével szemben pedig elenyésző. A kisgazdák a lakosságnak épen egy harmadát teszik. Nem jobbágy-parasztok, hanem jórészen szabad jászok ivadécai, akik a múlt század első feléig még túlnyomólag állattenyésztéssel foglalkoztak. A kisbirtokokat a gazdák családtagjaikkal művelik s csak a nagy dologidőkben szegődöttetett napszámosokkal. Igazi gazdasági cseléd az egész községben csak 330 találatott, a mezőgazdasági munkások és napszámosok száma azonban igen népes, közel 5000 lélek, a lakosság 36%-a. Az iparosok és kereskedők rétege vékony. A 886 iparos (eltartottjaikkal együtt 2311) részben őstermelő is egyúttal. A kereskedők száma mindössze 124 (eltartottakkal 293). Jó anyagi viszonyok közt élnek s túlnyomó részben zsidók. Az ipar és kereskedelem annyira a kisvállalkozás keretében bonyolódik le, hogy ez a község agrár jellegét nem változtatja meg.

Ezzel függ össze az *értelmiség* a szellemi foglalkozást űzők aránytalanul kicsiny száma. Minden téren a minimum határán, vagy azon alul marad az értelmiség számszerű képviselése. A 82 értelmiségi egyént érdekes lesz egyenkint számbavenni. Három nyugdíjason kívül a következők: 4 lelkész, 5 jegyző (4 egyéb községi alkalmazottal), 4 orvos, 12 polgári iskolai tanár és tanárnő, 5 ügyvéd, 1 állatorvos, 3 gyógyszerész, 29 tanító, 2 óvónő, 3 postai, 3 vasúti tisztviselő és 4 pénzügyi tisztviselő. A jegyzők kivételével szinte valamennyi más községből jött idegen. Legtöbben nem ideiglenes állomásoknak tekintik a községet, hanem iparkodnak végleg berendezkedni. A község maga is előmozdítja ezt, olcsó háztelkeket juttatva nekik.

Az intelligencia szabad pályán mozgó része (gyógyszerész, orvos, ügyvéd) jól keres. A többi tisztviselők helyzete lényegesen rosszabb, de mégsem olyan sivár mint a városiaké. Az élelmiszerek és lakás olcsóbb volta, továbbá a falu kevés szórakozása meg-

takarításokat tesz lehetővé. Ha házuk van, kis konyhakertet telepítenek, sertést és baromfit tartanak, és ez nagy mértékben javítja megélhetésüket.

A kiscgazda osztály zöme jó anyagi körülmények között él. A középbirtokosok legnagyobb része is ide sorolható, mert képzettség, életvitel, gondolkozásmód és igény tekintetében nincsen közöttük különbség. Az itteni, országos átlagban is igen jónak nevezhető földek lehetővé teszik, hogy a kiscgazda már 10 kat. hold föld jövedelméből is nyugodt megélhetést biztosítson magának. Minden munkát családjával végez, napszamosokat és munkásokat csak a nagyobb birtokos alkalmaz. Telkesítéseket, vagy más befektetéseket nem eszközöl, nemesített vetőmagra, műtrágyára stb. sem ad ki pénzt. Igaz, hogy a termésátlagok emiatt némileg az országos mögött maradnak, de viszont a termelési költségekben nagy megtakarításhoz jutnak a gazdák és a még mindig őserőben levő jáász földeken, az intenzív mezőgazdálkodás nélkül is megtalálják számításukat. Anyagi boldogulásukat a virágzó állattenyésztés is előmozdítja. Borjú és malacneveléssel, sertés-hízalással, a gyapjú és tejtermékek eladásával számottevő bevételeket érnek el. A baromfitenyésztés is rendkívül fejlett, aminek bárom oka van. Az egyik az, hogy a belőle származó jövedelem adja az asszonyok zsebpénzét. A másik a jáász szaporasággal függ össze: sok a leány, gyűjteni kell a tollat a kelengyéhez. A harmadik ok a tanyarendszer. Itt a baromfi egész nap a földet járja, eleségét maga megkeresi, a tartás tehát olcsó. E mellett a földi férgek pusztításával mezőgazdasági hasznot hajt.

A kiscgazda osztálynak tagjai közül különösen a 20—50 kat. holdas birtokkategóriába tartozó része erősödik szemlátomást. Ez a birtoktípus már megengedi a gyarapodást, amit a takarékoságon kívül az emberek végtelen egyszerű életvitele is elősegít. Az árokszállási embernek alig van igénye. Szülőfalujából nagyritkán mozdul ki, nem ismeri az élet kényelmeit és élvezeteit. Újságot, könyvet csak elvétve vesz kezébe. Iskolai képzettsége legjobb esetben az elemi 6 osztályból áll. Látóköre nem ér túl a falu határára. Csak az elsőrendű életszükségletek kielégítésére törekszik. Táplálkozása eléggé dús, de egyoldalú. Főzeléket és gyümölcsöt keveset fogyaszt. Viszont elterjedten használják élelmezésükre a tejet és tejtermékeket és ez talán az egyedüli haszna annak, hogy nincs tej szövetkezetük, mert akkor az értékesítés jobb lehetősége bizonyára arra csábítaná őket, hogy ezt a fontos élelmicikket meg-

vonják maguktól. Lakásviszonyaik kielégítők. Többnyire két szobájuk van, azonban csak az egyiket, a „kis házat“ használják. A túlsúlyfolttságot mégis megszünteti a tanyarendszer, mert a fiatalok a tanyai házban laknak. A szobák ritkán nedvesek, tágasak és nagy ablakaik vannak. A földes padló csak a legszegényebbeknél található meg, holott más vidékeken ez uralkodik. Ruházatra csak az asszonyok költenek sokat. A népviselet kiveszett már és a nők jelenleg a legmodernebbül öltözködnek. Még a kendőt is kiszorítja lassan a kalapviselet.

A *mezőgazdasági munkások* már sanyarú helyzetben élnek. Az 1920. évi statisztika szerint 657-nek volt ugyan háza, vagy házrésze, azaz a keresők 47%-ának, törpebirtoka azonban már csak igen kevésnek van. Az extenzív mezőgazdaság kevés munkást igényel. A munkásság zöme tehát, mint kubikos kénytelen kenyerét megkeresni, szerte az országban, sőt békében a külföldön is. A háború előtt a Morva, Tisza stb. folyók szabályozásában, továbbá a borgói- és felsőmagyarországi erdei vasutak és bányák, valamint a korompai vasgyár építésénél dolgoztak. A hadüzenetkor egy csapatjuk Szerbiában, a Duna töltésén dolgozott, úgyhogy alig tudott az internálástól szabadulni. Legutóbb a balatoni körúU Lillafüred, a budapesti Széchenyi-fürdő, és a fehérgyarmati vasút létesítésében működtek közre, a Szamos mentén töltéseket emeltek és az árvíz után a Körös szabályozásán dolgoztak.

A kubikos jövedelme teljesen bizonytalan. Ma már nem kínálnak olyan nagyarányú földmunkák, mint a Tisza-szabályozás volt. A munkaalkalmak meggyérültek, gyakran hónapokig nem képesek keresethez jutni. Pedig itt híres kubikos anyag van, mely kitűnően bírja ezt az óriási erőfeszítést igénylő foglalkozást, sőt a földmunkával járó, sokszor egészségtelen elhelyezést is alig sínyli meg. Kénytelenek tehát más jövedelmi forrás után nézni. Sajnos erre itt kevés a lehetőség. A közbirtokosság és község kisértelű rendszere csak kevésnek juttat kenyeret, mert a haszonbérbe adott szántóföld (mindössze 372 kat. hold) kevés. Ezeket 1923-ban 494 lakosnak adták bérbe, de ebben a számban sok hadiözvegy és hadiárva is benne foglaltatik, akik az árverésen elért árakból még 33% kedvezményt kaptak. A haszonbérletek azért sem jelentenek nagyobb gazdasági segítséget, mert a hihetetlen földéhség óriási haszonbéreket produkált az árverésen: átlagban 270 kg. búzát értek el, egy kat. holdra átszámítva.

Nagy hiány az is, hogy a határban nincsen elégséges közlegelő, már pedig ez a munkásember számára rendkívül fontos. Az állattartás révén jelentős jövedelemhez jut és könnyebben kibírja a kényszerű munkaszünetet. Árokszálláson mindössze 130 kat. hold közlegelő van, ami a község és a közbirtokosság tulajdona és ami a szántóföldekhez hasonlóan szintén haszonbérbe van adva. Egy 125 főből álló legeltető társulat, holdanként $\frac{1}{2}$ q búzáért bérlí, de tagjai közt több iparos és kiscgazda is van. A legelő tavalyt megterhelése 126 tehén volt, ami soknak mondható, mert a szikes talajon a nyári forróságban kiszul a fű.

A mezőgazdaságban főleg az aratásban és cséplésben vesznek részt, és az aratógazdák toborozzák őket. Minden munkás legnagyobb gondja az évi kenyérré való megszerzése. Sajnos nagy létszámuk miatt, sokszor nem sikerül szerződéshez jutniok. Résztart aratnak és a termés $\frac{1}{14}$ — $\frac{1}{15}$ -ét kapják az élelmezésen felül. Élelmezés nélkül ritkán fogadják fel őket. A cséplés a munka első hetében $\frac{1}{10}$ -ért történik, a község alatti rakodón. A tanyákon nagyobb a hányad. A cséplési szezon végén a rész $\frac{1}{13}$, sőt $\frac{1}{15}$ -re csökken. A gépészek, akik egyúttal cséplőgéptulajdonosok, 7 részből negyet kapnak, míg 3 a munkásokat illeti.

Jelentős kereseti forrásuk a fehérneműhímzés, amit a munkásszonyok előnyomott minták után végeznek. A budapesti kereskedők nagy mennyiségben vásárolják ezt a háziipari terméket, melynek elkészítésében nemcsak az asszonyok, de munkanélküli idejükben a férfiak is segítenek.

A bizonytalan és sovány kereset meg is látszik a mezőgazdasági munkások életszínvonalán. A főtáplálékuk a szalonna és a kenyér, amin hetekig is képesek elélni. A kenyér azonban mindig fehér búzalisztből készült, a rozskenyeret a kubikos meg se enné, A szalonnát úgy biztosítják, hogy gyermekeiket bojtárnak adják, akiknek konvenciójában kikötik a malacot, amit azután ők nevelnek fel. A hagymán és paprikán kívül jelentős szerepe van a sült tőknék. Az elfogyasztott hús majdnem kizárólag a sertésölésből származik, mézárszékből keveset vesznek. Csak az aratás idején javul meg élelmezésük. Ilyenkor hetenként legalább háromszor húsételt esznek és a napi kétszeri táplálkozás helyett három, négyszer is étkeznek.

Lakásviszonyaik rosszak. A legtöbb egészségtelen lakás itt fordul elő. A szobák a kubikosok erős szaporasága miatt többnyire

túlzsúfoltak. A férfiak keveset adnak öltözékükre, ellenben a nők erejükön felül költenek erre. A kubikos büszke arra, ha feleségét csinosan járathatja.

A *napszámosok osztálya* nem különül el élesen a kubikosokétól. Állandó átmenet van köztük amelynek mértékét a konjunktúrák döntenek el. Ha sok kubikmunka akad, akkor a napszámosok is földmunkát végeznek. Egyébként a mezőgazdasági munkás is napszámot vállal. A két réteg elkülönítésének alapja inkább a megbízhatóság és a tisztességtudó magaviselet. Az ilyen embereket szívesebben alkalmazzák a gazdák, mint a nyomorúságában is büszke, dacos és a legkisebb sérelmet sem tűrő kubikosokat. A napszámosok száma egyébként az egyoldalú gabonatermesztés és az üzemek kicsiny volta miatt igen kevés. A napszámbérek viszont a nagy munkakínálat miatt alacsonyoknak mondhatók és 1926-ban így alakultak:

Tavasszal	férfi:	25.000 K	nő:	20.000 K
Nyáron	„	30—40.000 „	„	25—30.000 „
Ősszel	„	30—35.000 „	„	20—25.000 „
Télen	„	25.000 „	„	20.000 „

Legdrágább volt tehát a napszám ősszel, mert akkor kezdődik a kubikosmunka, a munkakínálat tehát csökken. Télen igen ritkán fogadnak napszámosokat. A gyermekmunkát főleg acatolásra veszik igénybe és 12—16.000 K-val fizetik.

A *mezőgazdasági cselédek* alacsony száma szintén a fenti okokból folyik. Szegődtetési idejük jan. 1-től Vízkeresztig tart. Ezidőben a községháza előtt tartózkodnak a felmondott cselédek, várva a cselédkereső gazdákat. Az újvéleji szegődtetés tradicionális itt. A gazdák csak kocsist és bojtárt alkalmaznak. A kocsis egyúttal a béresi teendőket is ellátja. A bojtár kétféle. A „nagybojtár“ nemcsak állatokat őriz, hanem az előforduló munkákban is résztvesz, a „kisbojtár“ csak pásztorkodik.

A kocsis évi konvenciója: 10—13 q búza, 1 q rozs, 3 q árpa, 1 db, 8—10 hetes malac, 1 szekér szalma, 1000 □-öl kukoricaföld, 250 D-öl burgonyaföld, 10—25 pengő és teljes ellátás. Az illetményföld talaj előkészítését és a vetőmagot a gazda adja. A cseléd dolga csak a növényápolás. A gabona konvenció felét cséplés után, felét december végén adják ki.

A bojtárok javadalma: 2—3 q gabona (lehet benne rozs és

árpa is) 1 db. 7—8 hetes malac, 1 szekér „fűtelék“ (szalma, vagy töret), 5—10 pengő és teljes ellátás. A cselédek élelmezése elég jó. Rendszerint a következő: Reggel szalonna kenyérral (gyümölcséréskor szilva kenyérral, novemberben hetenként kétszer sült tök és sült krumpli). Ebéd: leves, főzelék füstölthússal vagy szalonnával, vasárnap tyúkhúsleves, tészta. Szerdán és pénteken leves és tészta. A vacsora többnyire leves és tej, vagy tejtermék (aludtej, zsendice, túró stb.). Szeptemberben dinnye, szilva stb. és tej. Bort csak áldomáskor és aratáskor kapnak, pálinkát soha.

A patriarkális élet folytán többnyire együtt is étkeznek a gazdákkal. Ez adja meg egyik magyarázatát az élelmezés jóságának. A másik ok pedig az, hogy a gazda többet fizethet kosztjukért, mert jobban ki is használhatja őket. Együtt dolgozik cselédeivel, tehát olyan nagyfokú ellenőrzést gyakorolhat, amire pl. egy uradalom nem képes. Ezért végeredményképen mégis olcsóbb a kisgazda cselédtartása, mint az uradalomé.

A mezőgazdasági cselédek csak saját személyükre nézve laknak a tanyán. Többnyire nőtlenek, de ha feleségük van is, az a községben marad. Teljes ellátást élvezvén, a konvenció legnagyobb része megtakarítható. Ezért előbb-utóbb mindegyik kis vagyonra tesz szert, amivel némi birtokot szerezhet. Itt nem is találni olyan családokat, melyeknek tagjai generációkon keresztül a cselédi sorban maradnak.

Az *iparosok zöme* a falusi iparostípus példaképe, mely mesteriségén kívül bizonyos mezőgazdasági ténykedést is folytat. Igen soknak van törpebirtoka és emellett az állattartás révén is jövedelemhez jut. Legtöbb a csizmadia, mely iparág a szücsmesterséggel egyetemben fényes múltra tekint itt vissza. Sajnos, a művésien szép, jász subákat előállító szücsipart, a juhtenyésztés csökkenése és a népviselet kiveszése, nagyon háttérbe szorította. Az építő- és ezzel kapcsolatos iparágak (kőműves, ács, asztalos stb.) a falusi viszonyok különlegessége folytán nem tudnak fejlődni. A sokoldalú, mindenhez értő jász nép maga építi fel házát és a mesterembert alig veszi igénybe.

III.

A *nép jelleme*. A jászok alaptermészete *komoly*. A túláradó jókedvet, mely víg nótázással, tréfákkal kapcsolatos, nem ismerik. Valószínűleg ez az eredete az ismert közmondásnak: „A nagykun

kényes, a kiskun fényes, a jász ostoba.“ Nem hiányzik azonban belőle a csendes humor. Ilyen például: ha rossz esztendőben őszszel megkérdezik tőle, hogy milyen volt a búza, kétértelműen így felel: „hasban van az uram.“ A jobb kedély csak a borozgatások hatására, tehát mesterséges úton alakul ki. A daloláshoz nem sok kedve van, ezért hiányzanak is a népdalok. A zene iránt sincs sok érzéke. Harmonika, citera és más, a falusi emberek között gyakori hangszer, itt ritka helyen akad. Rendkívül *büszke*, csaknem méltóságos. Sokat ád a jász származásra és régi, privilégiális közjogi helyzete a tradíció erejével él lelkében. A redemptus ősökre nagyon büszke és ebben az érzésben a hála is befoglaltatik, mert azoknak köszönheti, hogy ma földbirtoka van. Árokszálláson a redemptorok ivadéakai képezik a társadalom elitjét. A jövevényeknek bizonyos lenézésben van részük. A büszkeség a kubikosokban is él és a nehéz gazdasági viszonyok sem teszik őket meghunyászkodóvá. Szegénységüket szégyenlik és gondosan takargatják. Az anyagi függetlenség hiánya nem ingatja meg önérzetüket és ez is éles különbséget von köztük és az ipari munkásság között, mely még a legkisebb baját is a nagyvilág elé teregeti.

A nép *egyenes jellemű*. A hazugság ritkán fordul elő, hasonlókép a becsapás is. Nem bosszúálló. Gyújtogatás még sohasem fordult elő. A haragtartást sem ismeri, hamar megbékül. A tipikus falusi pereskedés itt nem szokásos. A szomszédokkal jó viszonyban van, ami a mezőgazdasági foglalkozás mellett érthető is. Gyakran egymásra szorulnak, különösen a tanyákon. Hol a munka-, hol az igaerőben van szükség egy kis segítségre. De meg sokszor hiányzik is valami, amiért nem mehetnek be a 10—15 km. távolságban levő községbe. Végül szükségük van a szomszédokra azért is, hogy beszélgetési alkalmat találjanak. Lopások csak elenyésző számban vannak, azokat sem jászok követik el. Jellemző a közbiztonságra, hogy az emberek nem zárják be éjjelre a kapujukat. A mezőrendőri lopás ritka. Ennek egyébként a tanyarendszer is az oka. Mindig tartózkodik valaki a tanyán, aki jól beláthatja földjeit, mert azok sík területen fekszenek és fák sem zavarják a kilátást. Más bűncselekmény szintén csak elvétve akad. Így a verekedés és bicskázás sem divatos. Nem az egyéni bátorság hiánya miatt, hanem mert a nyugodt, megfontolt jász alaptermészet fékezi az embereket.

A *konzervativizmusa* erős ugyan, de nem csap át oktalan

maradiságba. Főképen a földszeretben gyökerezik. Hívek maradnak a mezőgazdasági foglalkozáshoz és fiaikat is ezen a pályán igyekeznek megtartani. A királyhűség, mely régi, privilégiumokkal jutalmazott erénye a népnek, ma is változatlanul él bennük.

A régi intézményekhez és hagyományokhoz ragaszkodnak, az újításokkal szemben bizalmatlanok. Ezeket azonban elfogadják akkor, ha előnyükről kétségtelen módon meggyőződtek. Így a mezőgazdasági gépek nagyon elterjedtek, amióta az egyik közép-birtokos igen jó sikerrel használta őket és a nép erről saját szemé-
livel meggyőződést tudott szerezni. A műtrágyák mellőzésének oka legnagyobbbrészt az, hogy eddig senki sem igazolta beváló kísérlet-
tekkel a műtrágyázás hasznát.

Az árokszálási nép, mint a jászok általában, igen *vallásos*, templom járó. Még a 2—3 óra járásnyira levő tanyákról is hazajönnek vasárnap, de különösen a Mária-ünnepeken és legfőképp az éjféλι misére, halottak napjára, a templom és kápolna búcsúira.

A hagyományos Mária-tisztelet nagyon közel áll a jász ember szívéhez. Mikor az adventisták tanaikat hirdették, nyomban hitelt vesztek, mihelyt szűz Máriáról lekicsinylőleg nyilatkoztak, Még nem is régen meg volt a szokás, hogy szombat déltől a jász gazda nem dolgozott, mert mint éneke mondja: „A szombat Szűz Mária napja, boldog ember, aki azt megtartja“. Ha imakönyve nincs is, de olvasója van, amit kezére csavarva koporsójába is beletesznek.

A vallásosságnak igen sok jele van. Így nagyon sok családnál — különösen téli időben — közösen imádkoznak a családapa előimádkozása mellett. A böjtöt szigorúan tartják, legtöbb háznál pénteken csak vajjal főznek. Számosan „negyvenelnek“, azaz a nagyböjti időben főtt ételt nem esznek. A körmeneteket sokan látogatják, és azon nagyobb számban vesznek részt a férfiak, mint a nők. Még a nagy távolságra levő szentkúti búcsút is felkeresik Pünkösdkor, pedig két napig gyalognak, míg odajutnak. A régi házak ormán és a régi iskolák tornyán ott van a kereszt. Némelyik 3. fogó holddal övezetten. Ezek a hódoltság korából származnak. Vízkeresztől számított 10 napon át a pap, ministráns és harangozó házról-házra jár és felírja az ajtóra: „Gáspár, Menyhért, Boldizsár 1927“. Ezután megszenteli a helyiségeket. A papokat igen tisztelik és egyedül ez a tisztelet tud a híres jász takarékoszágon rést ütni. Mindig bőkezűen gondoskodtak plébánosuk ellátásáról, amiben a

jász büszkeség is közbejárt. A község, mint patronatus meg akarja mutatni, hogy papját jól el tudja tartani. Ugyanezért megkívánják tőle, hogy fogatot is tartson. A múltban horribilis javadalmazást adtak plébánosuknak. Ez az 1746. évi Canonica Visitatio szerint 897 rh. ftt. 50 dénár-ra rúgott.* Az árokszállási paróchia ma is egyik legjobb javadalmazású az országban. A vallásos, józan életfelfogású és egészséges idegrendszerű árokszállási nép nem ismeri az *egykét* s az *öngyilkosság* is egészen ritka. 1920—1926. végéig mindössze 16-an vetettek véget önmagukkal életüknek.

A *nemzeti érzése* inkább szülőfalujához való ragaszkodásban nyilvánul meg. A Jászsághoz, amelyet szűkebb hazájának tart, az évszázadok folyamán kialakult érzelmi kapcsolatok fűzik s ez fejleszt ki a híres jász öntudatot. Már Csonka Magyarország helyzete és az integritás ügye sokkal kevesebb érzelmi közösséget tud belőle kiváltani. Azonban megbízható, kötelességtudó katona. Bátor szíve sem betegségben, sem a haláluk órájában nem veszti el nyugalmát. A természetben él, megszokta az elmúlás gondolatát, A világháborúban fényes múltjához méltóan küzdött és nagy véráldozatokat hozott. Az elesettek és eltűntek száma (eddig még nem állapították meg pontosan) mintegy 400-ra tehető. Hadirokkant 116, hadiözvegy 136, hadiárva 82. A vitézi rendbe eddig hármat vettek fel. Igen soknak volna még jogcíme, de a bürokratizmus miatt húzódoznak tőle. A háborúban a kubikosok is kiválóan megálltak a helyüket.

Az árokszállási nép *politikai magatartását* a mérséklet jellemzi. Az őszi rózsás forradalom idején semmi különösebb esemény nem történt. Csak 1919 márc. 21-én fordultak elő erőszakosságok, amikor az iparosok, a kubikosok és napszámosok alja megrohanta és kirabolta az intelligencia, a nagyobb gazdák és a zsidók házeit, E rétegeknek is legnagyobbbrészt fiatalabb korú tagjai vettek részt. Az idősebb kubikosokat a büszkeség is visszatartotta, hogy ilyen alávaló eseményben részt vegyenek, az ő részükről csak az asszonyok szerepeltek. Szembetűnő, hogy a kommunizmus zászlóvivői Árokszálláson a bevándorolt iparosok voltak. Ezek és a Budapestről leküldött politikai megbízottak követték el a jogtalanságokat. A direktórium tagjai is leginkább az ő soraikból kerültek ki, míg a kubikosok, noha szintén részt vettek a direktóriumban

* Ezért a pénzért cca 550 kat. hold földet lehetett venni, mert az 1745. évi redempciókor 1 „kötél” (kb. 50 kat. hold) megváltási ára 80 rhénes ftt. volt.

az ügyek irányításába alig folyhattak be. Az árokszállási munkástábor többsége megőrizte nemzeti érzését és nem szédült meg a kommunizmus eszméitől. Így van ez ma is, pedig országos barangolásuk közben sok alkalmuk nyílik arra, hogy a szociáldemokrata agitátorok tanait magukba szívják. A földmunkások szociáldemokrata szakszervezete ma sincs megalakítva Árokszálláson. Míg az ipari munkásnak minden törekvése a munkabér javítására irányul, addig a mezőgazdasági munkás evvel nem elégszik meg, az ő vágyai netovábbja a kisbirtok megszerzése. Épen a magántulajdonnak ez az erős akarása tartja őket távol a szociáldemokráciától. Nagy részüknek háza van, ami szintén előmozdítja a tulajdonjog tiszteletét.

Hogy az árokszállási munkásság e felfogása kialakult, abban egy egyszerű kubikosnak: Boros Alajosnak is része van, aki nagy szervező erővel létrehozta a helyi keresztényszocialista munkás-egyletet, mely 400 taggal 1912-ben tartotta zászlószentelését. Boros az erkölcsi és anyagi haladás érdekében igen sokat tett. 1913-ban telket vásárolt, ahol tágas egyesületi helyiséget rendezett be. A kubikos eszközöket (talyiga, lapát stb.), továbbá a szent és élelmiszereket nagyban vásárolta be, miáltal a vagyoni boldogulást jelentősen előmozdította. A háború alatt meghalt, de hatása a forradalmak alatt is érezhető volt, mert senki nem akadt idősebb munkás, aki a kommunizmusnak behódolt volna. Jellemzi józan-ságukat, hogy a forradalmak utáni egyik gyűlésükön el is határozták, hogy semmiféle politikai párthoz nem csatlakoznak, hanem kizárólag gazdasági helyzetük javításán fognak munkálkodni.

A közérdek felismerése igen gyenge lábon áll az árokszállást népnél. Ez a község külső képén is meglátszik: hófehér, izléses jász típusú házak gondozatlan, sáros környezetben állanak. Szűklátókörű egoizmus uralkodik itt, mely csak magával s a maga portájával törődik, 1863, a községháza építése óta a szálloda és fürdő létesítésén kívül félszázadon át semmiféle érdemleges falu-fejlesztési aktus nem történt. Az átfutó megyei utakon kívül, mindössze a Temető-utcát kövezték ki, mert ezt a halottszállítás nehézsége követelte. A legújabb megmozdulások, a Szarvagy patak szabályozása, az iskolák építése, a villanyvilágítás bevezetése már mind a legutóbbi évekre esik és a jelenlegi vezetőség érdeme. A múltak községi adópolitikája is világosan mutatja a köz iránti érzék fejletlenségét. Nem voltak beruházások, tehát alacsony volt

a községi pótdadó kivetési kulcsa is. Pl. 1895-ben az összes egyenes adókra 21, a földadóra 3, egyéb adókra 6% volt a pótdadó. 1913-ban ugyanezen sorrendben 33, 6 és 11% (a házadóra ez évben nem volt pótdadó kivétel), 1925-ben pedig 23, 2, 32 és 7%. Ugyanekkor hasonló községek 100—150%-os községi pótdadóval operáltak. De e csekély pótdadók is csak részben terhelték a lakosságot, mert a közbirtokossági javak jövedelmét a földadó után kivetett községi pótdadó fedezésére használták fel. A mai 50%-os községi pótdadó, amelynél több nem vehető ki, nagy akadálya a község fejlesztésének. Pedig a község nagyobb adóterhet is megbírna, mert az összes adónemekből csak 25.37 aranykorona esik egy személyre.

A község eléggé gazdagnak mondható. Ingatlan vagyona 459.023, ingója 54.165.88 pengő. Az 1926. évi költségvetése szerint, bevétel: 205.094, kiadás 184.232 pengő volt, azaz a községi pótdadóval 20.862 pengő hiány volt fedezendő. A kiadások több mint fele: 115.060 pengő az építkezésekre jutott.

Az *altruizmus* a múltban erősen élt a népben, amit a sok közös jószág is előmozdított. A közösségek jövedelmét jó darabig a bevándorolt, szegény emberek is élveztek, mert a közbirtokossági és községi ingatlanokat csak 1879-ben választották el egymástól. 1855-ben, a tagosításkor is tanújelét adták altruista érzésüknek. Minden csak házzal bíró lakosnak 60—90 □-ölig terjedő földet adtak ingyenesen a mai ú. n. „kistanya földek“-en.

Ma azonban megfogytak ez az érzés. A szegényügy teljesen rendezetlen. Szegényházuk is csak a zsidóknak van. Ugyancsak náluk van megszervezve a jótékony nőegylet is. A fővárosi zsidó gyermekek nyaraltatását is elvállalták és az átvonuló szegény zsidóknak éjjeli szállásul egy szobát rendeztek be. A község 1926-ban csak 2400 pengőt fordított jótékonyásra, de ebből is a legnagyobb rész a kötelező kiadásokra (gyógyszer, temetés) jutott. Koldulási engedélyt senkinek sem adtak, a 16 községelyre szoruló 0.40—2 pengőig terjedő havi segélyben részesítik a községi pénztárból. Jótékonyági egyletnek a község nem tagja.

A jáász-nép még leginkább egyházi célokra adakozik. A háborúban elrekvirált harangok pótlására tavaly 12.000 pengő folyt be, míg az egyházi adó egész összege 8000 pengő volt. Az adakozás mérve az egyházi adót felülmúlta tehát.

A *takarékosság* nagy erénye a jáászoknak és sokszor már túlságba megy. A magánháztartásban folytatott takarékoságot át-

viszik a községibe is és ez az oka részben annak, hogy nem akarják felvenni a rendezett tanácsú város szervezetét, holott a múlt hagyományai és a fejlődés természetes útja erre predesztinálná a községet. Árokszállás ugyanis már két ízben volt város. Először Mária Terézia 1756. évi oklevele emelte erre a rangra, másodszer pedig saját akaratából 1879-ben alakult át r. t. várossá. Nem akarta azonban az evvel kapcsolatos kiadásokat viselni és ezért 1886-ban újra a nagyközségi szervezetet vette fel.

A kulturális érzés újabban erősen fejlődik. 1922-től kezdve 5 új elemi iskolát építettek, melyek közül négy a tanyavilágban van, Ezekre égető szükség volt, mert a közoktatásügy hihetetlen mértékben el volt hanyagolva. A községben levő három régi iskola annyira túlszűfolt volt, hogy a tanköteleseket csak részben lehetett beiskolázni. Így 1896-ban a tankötelesek 75, 1900-ban 80 és 1905-ben csak 65%-a járt iskolába. Különösen a tanyákon volt nehéz helyzet, ahol generációk nőttek fel anélkül, hogy a legegyszerűbb ismereteket megszerezték volna. Itt csak zugiskolák voltak, ahol úgyahogy írni-olvasni tudó emberek (egy kanász is volt köztük) tanították a gyermekek egy részét. Az analfabéták száma magas volt: 1881-ben 69,7, 1910-ben 40,6 és 1920-ban 28,3%-át tették az összlakosságnak.

A község mezőgazdasági jellege és a tanyarendszer az iskolaügyre is rányomja bélyegét. Itt is észlelhető az országos jelenség, amely népoktatásügyünk nagy belső hibájára utal: az első osztályok zsúfoltak, a magasabbak néptelenek, mert a tanulók többsége nem jut fel az V—VI. osztályig. A tanulmányi eredmény sem kielégítő. A fiúknak 14, a lányoknak pedig 10%-a osztályismétlésre utasított. Nem is csoda, hiszen a gyermekek nagy része csak akkor jár iskolába, amikor a gazdasági munka megengedi.

Ezen a bajon talán a szorgalmi idő megrövidítésével lehetne segíteni.

A plébános kezdeményezésére 1921-ben a r. k. jellegű polgári leányiskolát, 1923-ban pedig a fiúiskolát állították fel. Előbbi közadakozásból és községi segítséggel, utóbbi a község költségén épült. Nagy kultúrzsükségletet elégítenek ki, mert azelőtt csak igen kevesen tanították gyermekeiket az idegen városokban. Ezt egyrészt a szülői felügyelet hiánya, másrészt a tetemes költség okozta, de nagy része volt a jáász konzervativizmusnak is. Az árokszállási polgári iskolákban is, a szó szoros értelmében úgy kellett összeszedni a gyermekeket az első tanévben. Most már felébresz-

tették a gazdák büszkeségét és vetélkedését, akik nem akarják engedni, hogy a másik fia a tanultságban az övét megelőzze.

Az iskolán kívüli népművelés programjában több kultúr-délután szerepelt, melyeket a lakosság élénk érdeklődése mellett tartottak meg.

A szellemi termékek fogyasztása még minimális. A népkönyvtáron kívül az Ipartársulatnak, Birtokossági és Kereskedelmi Körnek van könyvtára. De aránylag kevesen olvasnak könyvet, újságot egyaránt. A postán érkező és a helybeli papírkereskedő által naponta eladott napilapok átlagos száma mindössze 449 és az újságolvasók tábora főleg az intelligenciából, iparosokból és kereskedőkből kerül ki.

A községi főjegyző „Jászvidék“ címen hetilapot szerkeszt. A rádió igen lassan terjed, különösen a gazdák között. Mindössze 40 készülék van a községben.

A földszeretet a legerősebben kifejlődött jász vonás. Az életadó föld a legbiztosabb jövedelmi forrás, a tekintélyt adó tényező, a gazdasági és politikai függetlenség záloga.

A jász gazda mindent elkövet birtokának csorbítatlan megtartására, sőt lehetőleg növeli azt. Ez a törekvés vet gátat a birtok-elaprózódásnak is. 1855-ben a tagosításkor a mezőgazdasági üzemek száma 883 volt s ez a szám azóta csak 969-re szaporodott. A birtokviszonyok stabilitásának egyik oka az, hogy Árokszállás pusztái, továbbá a tarnaerki közös birtok levezették a népesedési felesleget. Másik oka a VI. jászkún státútum azon rendelkezése, mely a redemptusoknak elővételi jogot biztosított. De fontos az V. státútum is, mert eszerint a feleséget férje szerzeményi ingatlanából semmi sem illeti. Így elhárítják azt a lehetőséget, hogy az esetleg idegenből hozott asszony birtokába kerüljön a föld. Ugyanezen státútum azon pontja, mely a községi előljáróságokra bízta a haszonélvező özvegyek ellenőrzését, ismét vagyont konzerváló intézkedés volt. Az árokszállási nép sajátos örökösödési rendszere, mely a reáosztásból a leányivadékot kizárja, szintén alkalmas a birtokelporlódás megakadályozására. A leány csak akkor kap osztályrészt az ingatlanból, ha a szülők végrendelet nélkül halnak el. Ez azonban nagy ritkaság. Rendszerint pénzzel elégítik ki őket, a törvényes örökrész $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ erejéig. Ez olyan ősi szokás, hogy a leányoknak eszközbe sem jut protestálni ellene. Végül a hozzávásárlás is jó eszköz erre, mert ezáltal a fiúgyermekek külön-

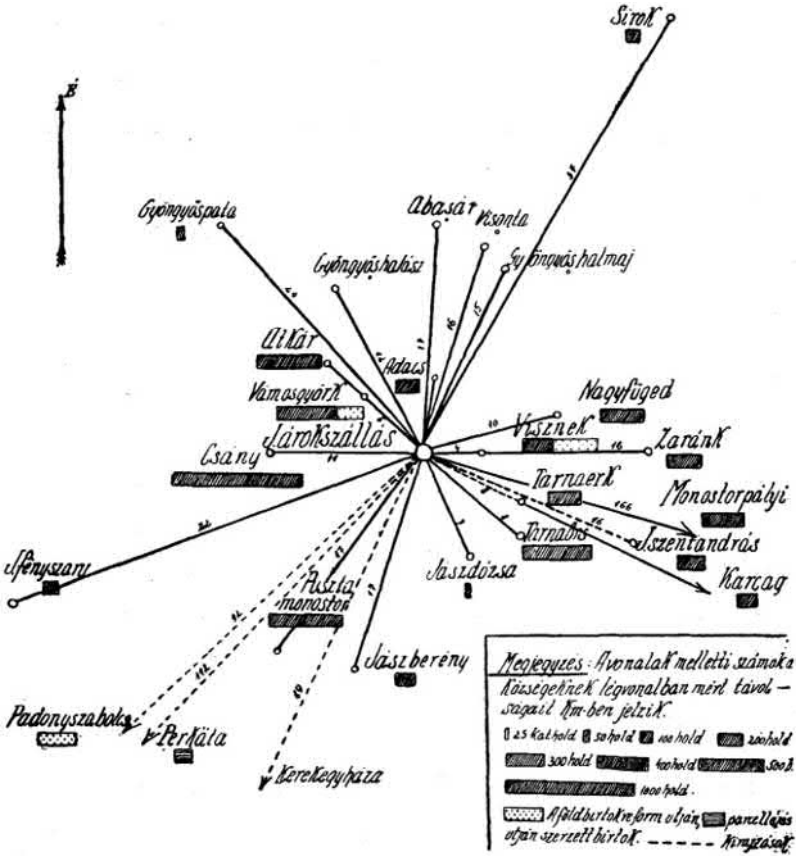
külön gazdaságba helyezhetők el. És itt mutatkozik az árokszálási nép értékes tulajdonsága, a szívós földszerző munka, amely távolságot és nehézséget leküzdve iparkodik birtokba venni a gazdát cserélő földeket. Földhódításukat az alábbi táblázat érzékelteti:

Árokszálásiaknak földbirtokuk van						
Községben	Távolság légvonal- ban (km)	A közép birtok		A kis birtok		Összesen kat. hold
		száma	kat. hold	száma	kat. hold	
Adács — — —	5	1	104	7	82	186
Atkár — — —	10	—	—	17	496	496
Abasár — — —	17	—	—	1	3	3
Csány — — —	11	2	274	39	742·5	1016·5
Gyöngyöshalász —	12	—	—	1	2	2
Gyöngyöshalmaj —	15	—	—	1	5	5
Gyöngyöspata —	24	—	—	2	60	60
Jászberény — —	17	—	—	15	167·5	167·5
Jászfényszaru —	22	—	—	21	111	111
Jászdózsa — —	7	—	—	6	43	43
Jászszentandrás —	16	—	—	15	215	215
Karczag — — —	81	1	152	—	—	152
Nagyfüged — —	10	1	185	4	152	337
Pusztamonostor —	17	2	213	13	353	566
Monostorpályi —	166	1	306	—	—	306
Sirok — —	37	—	—	1	90	90
Tarnaerk — —	8	—	—	14	253·5	253·5
Tarnaörs — —	8	—	—	12	530	530
Vámosgyörk — —	6	1	156	15	320	476
Visonta — — —	16	2	—	2	8	8
Visznek — — —	4	—	—	18	234	234
Zaránk — — —	16	1	141	4	120	261
Mindössze	—	12	1531	208	3987·5	5518·5

Ezen kimutatás csupán a *jelenleg is Árokszálláson lakók* birtokállományát mutatja, mert a múltban történt nagyarányú kirajzások (Kerekegyháza, Szentandrás, Tarnaerk) és az egyenkénti eltelepülések beleszámításával sokszorta nagyobb lenne az árokszállásiak által birtokba vett terület.

Az árokszállásiak földhódításának *irányát* ismerteti az alábbi vázlat:

A jászárokszállásiak kirajzásának és földszerzésének térképe.

A földhódítás számára különösen a hevesmegyei községekben levő tönkrement gentry-birtokok kínáltak alkalmas területet. Így Adács, Atkár, Csány, Nagyfüged, Pusztamonostor, Tarnaerk és Tarnaörs. A vámosgyörki és viszneki földszerzés nagyságát pedig

e két község közvetlen közelsége magyarázza meg. Ezáltal lehetővé vált, hogy az eladó birtokokról azonnal tudomást szerezzenek, de sok esetben — különösen a határon fekvő birtoknál a gazdák magas vételárak felkínálásával bírták rá a közvetlen szomszédos földtulajdonosokat ingatlanuk eladására. A Gyöngyös-környéki földvásárlás szórványos csupán. Az odaszakadt rokonság hívja fel ez esetben őket, hogy jutányos feltételek mellett földet lehet venni. Egy részük pedig örökösödés útján szerezte meg ezeket a távolabbi ingatlanokat.

A szomszédos jász községekbe nehezen megy az előnyomulás, mert a földhöz való ragaszkodás közös vonás. Általában megállapítható, hogy az árokszálási ember csak a szülőfalu közelében szereti a földhódítást, holott nagyobb távolságban lényegesen olcsóbban jutna hozzá. De ő nem akar kiszakadni környezetéből, inkább fizeti az irreális árakat.

Az árokszálási határban viszont az idegenek nem tudják lábukat megvetni. Mindössze 225 kat. holdjuk van itt, de a tulajdonosok legnagyobb része árokszálási eredetű.

A földvásárlás lehetősége a környéken már nagyrészt kimerült s az árokszálási erős kezek sem engedik ki a földet. A nagy kereslet igen magas földárat eredményezett, úgy hogy a hozzávásárlás mind nehezebb. Ezért a közeljövőben már számolni kell a birtokok elporlódásával, hacsak a törzsöröklés valamelyik formáját be nem hozzák.

Az óriási földárakat jellemzi, hogy egy kat. hold szántóföld átlagos ára 1926-ban 1333 pengő volt Árokszáláson, míg a földművelésügyi miniszter statisztikája szerint a kisbirtok kat. holdankénti ára ugyanezen évben csak a 815 pengő átlagot érte el.

Az említett helyi átlagos egységárat jelentékenyen túlhaladó vételek is előfordulnak. Így volt eset, amikor 3200 pengőt fizettek az I. osztályú földek köblöséért.

A földárak irreális voltáról és a földéhségről kapunk bizonyítékot akkor is, ha az összes szántóföldek becsértékét a különböző módszerek segítségével kiszámítjuk. Eszerint a szántók értéke kitesz:

a forgalmi ár alapján számítva	22,517.760,
a haszonbér 4%-os tőkésítésével	27,243.800, és a
legreálisabb alapon, azaz a kataszteri tiszta jövedelem 56-szorosát véve csak	14,918.315 pengőt.

A magas földárak nem maradnak hatás nélkül a haszonbérekre sem. Ezt a szabályt igazolják az árokszálási viszonyok is. A községnek 75 kat. hold szántóját 1923-ban adták ki 6 évre haszonbérbe, amikor átlagban is túl magas, 270 kg. búza haszonbért értek el. Igen sok parcella azonban hihetetlen áron jutott haszonbérlelőhöz, így pl. egy 800 □-öles földdarabért 410 kg. búzát adtak.

A nagy földéhséget csak kis mértékben csillapította a *földbirtokreform*. Mivel a községben nagybirtok nincsen, ezért csak idegen határban volt az igénylők egy része földhöz juttatható. Az országos földbirtokrendező bíróság eddig két helyen utalt ki ingatlanokat: Visznen, a Tévén Zoltán- és Pusztadonyszabolcsban, a dr. Hirsch Alfréd-, valamint a báró Fould Springer Jenőnéféle nagybirtokból. Az utóbbi helyen telepítés keretében lesznek az igénylők elhelyezve. A juttatott földek nagyságát és az igénylők számát alábbi kimutatás tünteti fel.*

A község neve	Az igénylők közül					A kiutalt terület kat. holdakban
	Az igénylők száma	hadirokkant árva és özv.	földnélküli mezőgazd. munkás	törpe birtokos	iparos	
Visznek	304	74	225	—	5	334
Pusztadonyszabolcs	194	18	156	16	4	300

A birtokbahelyezések még egyik határban sem történtek meg.

A birtokbahelyezések még egyik határban sem történtek meg. Az egyénekenkénti juttatás mérve is csak Visznen ismeretes. Itt 8-an 2—2 holdat, 171-en 800 □-ölet kaptak, míg a többi 1—1 kat. holdat kapott. A megváltási ár tekintetében nem sikerült egyezséget kötni, miért is az O. F. B. szakértői megállapítást rendelt el. A pusztadonyszabolcsi településre aránylagosan kevesebb jelentkező akadt, ami csak megerősíti azt, hogy céltudatos hitelpolitika nélkül sikeres telepítés nem fogatosítható. A telepítés nagyobb tömegnek végleges elmozdítását jelenti. Lakóházat kell tehát az új hazában létesíteni és a gazdaság felszerelést is elő kell teremteni. Otthon könnyebb a helyzet. A munkások egy részének már meg van az épülete, ezenkívül az atyafiság és a szomszédság is segítségére jön. Végül egy új existencia berendezése nehezen

* Az O. F. B. f. é. végzésével Vámosgyörkön is fog földet juttatni az árokszálásiaknak. ítélet még nincs, ezért csak hozzávetőlegesen állapítható meg 200 holdban, az itt kiutalandó terület

Itt emlékezek meg a Földhitelbank R. T.-nak Perkátán végzett parcellázásáról is. Tetszés szerinti nagyságú földek igényelhetők itt és a vételár fele 10 év alatt törleszhető. Eddig hatan jelentkeztek, 138 kat. hold igényléssel.

képzeltető el a sovány mértékű juttatással, hiszen a fehérmegyei települőkre átlag csak 1½ kat. hold jut.

A földbirtokreform kapcsán még egy nehéz probléma várta a sok kisembert, az előzetes költségek letevése. Többszöri halasztás dacára csak a fenti igénylők voltak erre képesek, holott a földet kérők eredeti száma ezek háromszorosát érte el.

A családi élet. A férfiak békében a katonai szolgálat kitöltése után házasodtak, jelenleg pedig 22—24 éves korukban. A leányok 1—2 évvel hamarabb mennek férjhez. Az endogámia uralkodik Árokszálláson, idegenből csak ritkán hoznak asszonyt. Ép így ritka a közeli rokonok összeházasodása is.

A házasságkötésben az anyagi érdek szempontját az érzelmiék fölé helyezik. Újabban azonban mind nagyobb súlya van a fiatalok vonzalmának. Az az általános szokás, hogy kizárólag saját társadalmi osztályukon belül iparkodnak élettársat keresni, itt nem tud érvényesülni, mert az alapján csekély vagyoni különbségek miatt az osztályok határai is elmosódtak.

Dacára, hogy házasságukban a materialista elv dominál, a családi élet mégis nyugodtan, a legteljesebb egyetértésben folyik le. Az anyagiakra itt nem azért néznek, hogy kényelmes élethez jussanak, hiszen életvitelük továbbra is egyszerű és igénytelen marad. Nekik az anyagi eszközök, a családi birtok érdekében szükségesek, melynek erősödése a család életcélját képezi. Mihelyt a családról van szó, az árokszállási rögtön személytelenné válik, érdekei mélyen alá vannak rendelve a családnak. De a hozományserzésben a jövő generációról való gondoskodás is bennfoglaltatik. A leányoknak pénzbeli kielégítése, tehát a birtoknak a fiúk részére való biztosítása csak így érhető el.

A férj a szó szoros értelmében munkatársat kap feleségében, akit ezért meg is becsül. Az elválások száma csekélynek mondható. 1910-ben hét, 1920-ban 23 törvényesen elvált egyént mutat ki a statisztika.

A gyermekeket igen szeretik, de az újszülöttek ápolásához keveset értenek. Bizonyítja ezt a csecsemőhalandóság nagy mérve. Az 1921—26. évek átlagában 100 élveszülöttre 22.9, egy éven alól elhalt csecsemő esett, szemben ugyanezen időszak országos indexével: 18.4-el. A múltban a csecsemőhalandóság egyenesen megdöbbentő képet mutatott. Így pl. az 1872. évben (ez a legrégebb halotti anyakönyv, mely a halálokokat feltünteti) 40%-ra rúgott.

Bátran elmondható tehát, hogy Árokszálláson a természetes kiválasztódás érvényesült, a satnya egyének korán elpusztultak.

A gyermekek iskolás korukig legnagyobbbrészt otthon tartózkodnak, a községi óvodát aránylag kevesen látogatják. Télen nem is tartják nyitva, mert a nagy sár miatt szinte megközelíthetetlen a kis gyermekek számára. A sár akadályozza meg azt is, hogy a gyermekek a nedvesebb évszakokban, az egészségügyi követelményeknek megfelelőleg, a szabadban tartózkodhassanak. A gyermekeket általában keményen nevelik, hiszen itt nincs egyke. Szeretik, de ki is használják őket. Még a legmódosabb gazdánál is nehéz testi munkát végeznek. A szigorú, munkára szoktató nevelés eredménye a vérre való kötelességtudás és a szülőtisztelet, amit felnőtt korukban is megőriznek.

A jáász gazda családi élete patriarkális. Szinte a házközösség szelleme él benne. A cselédeket is családtagnak tekintik és ha idősebbek, előnyben részesülnek a saját gyermekükkel szemben is. Ez nevelő hatással van a gyermekekre: megtanulják a kor tiszteletét.

Az öreg gazda haláláig nem ad ki semmit a vagyomból. A fiatalok házasságuk után a tanyára kerülnek, ahol a közös kaszszára dolgoznak anélkül, hogy az ellátáson kívül külön jutalmat kapnának. A gazdaság vezetését az öreg gazda megtartja kezében és a gyermekek felett szigorú felügyeletet gyakorol. E rendszer nem engedi meg, hogy a jussukat megkapó gyermekek öreg szülőiket magukra hagyják. A fiatalok igen sokáig állanak a szülői gyámkodás alatt s így nem követhetnek el könnyelműségeket, ami anyagi romlásukat okozná. A család tagjainak kapcsolata szoros, fejlett az együvé tartozás, az egymásért dolgozás érzete. Valamennyien a mezőgazdasági üzembn dolgoznak, a munka tehát nem szakítja el őket egymástól és a munkamegosztást az erőbeli állapot méltányos figyelembevételével szabályozzák. A szülők halálát nem lesik a fiatalok. Ezt megakadályozza egyrészt a nagy szülőszerelet, másrészt a rendszer ősrégi volta. Nem is gondolnak arra, hogy ez máskép is lehetne.

A mezőgazdasági munkásság családi élete már meglehetősen sivár. A nyomorúság nem kedvez a családi békének. A kenyérharc az idegenbe szóllítja a kubikost, az év legnagyobb részét a családi körön kívül tölti. A családfőtől megfosztott otthonban nem fejlődhetik ki a családi élet melegsége és az apai nevelés hiányát megsínyli a gyermek.

VI.

A jászokban a legújabb korig megőrzött földközösség, a nyomásos gazdasági rendszer, a közös puszták és legelők használata ugyancsak kifejleszthette volna az együttműködés és szövetkezés ösztönét. A valóság azonban az, hogy a Jászság a *szövetkezeti eszmének* igen rossz talaja. Pedig itt, a kisgazdaságok e tipikus földjén nagy hivatása volna a szövetkezésnek s különösen a szántó- és vetőgép szövetkezeteknek jutna jelentős szerep. A szántógép-szövetkezet szükségességét az itteni nagyrészt túlkötött, nehéz megművelésű földek is indokolják. Az őszi mély, és a nagyobb időszakokban végrehajtandó mélyítő szántás csak géperővel hajtható végre sikeresen. A kötött talajok másik sajátága, hogy csak bizonyos nedvességi állapot mellett veszik be az ekevasat. A szántással tehát sietni kell és ez adja meg a gépszövetkezet további fontosságát. De szükség volna vetőgépszövetkezetre is, mert ma átlag minden 15 holdas gazdának külön gépe van, ami pedig üzemi szempontból helytelen, mert ily kis területen a gép nem használható ki.

Az állattenyésztés fejlesztése megkívánná a tejszövetkezet és tejellenőrző egyesület szervezését. Próbafejés és zsírvizsgálat nélkül nem hajtható végre a tenyésztés érdekében szükséges szelekció. A tejszövetkezet képes volna drága, de a mai tejgazdaságban már nélkülözhetetlen gépeket beszerezni, miáltal a tejtermékek jobbak és könnyebben értékesíthetők volnának.

A termelő érdekét megóvó értékesítés végett szükség volna arra, hogy a társulás révén a régi Jászkerületnek legalább egy gabonaráktára és egy baromfi értékesítő szövetkezeti központja létesüljön.

Jelenleg mindössze három szövetkezet van Árokszálláson. A csizmadiák bórraktár szövetkezete, az intelligencia által kezdeményezett Hangya és a munkások vállalkozó szövetkezete. Ezek közül a Hangya csak vegetál, 4638 P alaptőkéjéből mindössze 1670 P van kifizetve és az 1926. évben elért tiszta jövedelme 300 P volt. A munkásszövetkezet pedig, e tanulmány utolsó fejezetében kifejtendő okok miatt, alig végzett szövetkezeti munkát.

Mindhárom társulás közös vonása, hogy azok nem a kisgazdák, tehát a zömében jász eredetű egyének, hanem más társadalmi osztálybeliek kezdeményezésére alakultak és a jász gazdák főleg

a Hangyában szerepelnek, ott is igen kicsiny számban. A szövetkezetekkel szemben érzett ellenszenvük egyrészt szűk, csak közvetlen egyéni és családi érdekeiket látó életszemléletükkel, másrészt egymással és a vezetőkkel szemben táplált bizalmatlanságukkal magyarázható. A kellő gazdasági alap nélkül tett könyvelési kísérletek (pl. Jászárokszálláson a villamossági szövetkezet) bukása évtizedekre képes a szövetkezés eszméjét hitelvesztetté tenni.

Az árokszállási *társadalmi egyesületek** az érdeklődés és cél tudatos vezetés hiányában nem töltik be azt a feladatkört, amelyet a közművelődés, a társadalmi élet elevenebbé tétele, a lelket felfrissítő szórakozás és a gazdasági haladás érdeke megkívánna. Így pl. a Birtokossági kört a gazdák kultúrintézményévé kellene emelni, mely programjába a szakelőadások tartását, a mezőgazdasági kísérletügyet és a földműveléshez szükséges eszközök és anyagok nagybani bevásárlását is felveszi. Evvel szemben csak vasárnap és csütörtök délelőtt, a hetipiac alkalmával jönnek össze benne a gazdák egy kis újságolvasásra és beszélgetésre. De a társadalmi különbségek is akadályozzák a pezsgő egyesületi életet. A kaszinót, ahol az intelligenciából és a jobb gazdákból kerülnek ki a tagok, a gazdák közül csak igen kevesen látogatják.

A *társadalmi béke* kifogástalan Árokszálláson. Ez elsősorban az egészséges birtokmegosztásnak köszönhető. A majdnem tisztára kisbirtokból álló határban nem tudnak éles vagyoni ellentétek kialakulni. A gazdák és munkásosztály között bizonyos közeledés figyelhető meg. Itt hiányzik az Alföld más vidékein oly annyira ismert, gögös, parasztnagygazda réteg és a vele ellenségesen szembenálló munkásság. A munkások irigylük ugyan a kisgazdák helyzetét, de ez nem fajul gyűlöletté, s nem ébred fel bennük a földosztás, vagy más társadalomellenes gondolat eszméje, hiszen nekik is egy életcéljuk van: kisgazdává lenni.

A kedvező birtokmegosztás a redempció idejére vezethető vissza. A megváltáskor ügyeltek arra, hogy „négy kötél“ földnél (mintegy 200 kat. hold) senki se szerezhessen többet. A 298 árokszállási redemptor közül tizennégyen 4—4, ketten 3 és $\frac{1}{2}$ huszonegyen 3—3, a többiek $\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ kötél föld tulajdonát szerezték meg.

* Kaszinó Egyesület, Birtokossági kör, Katholikus kör, Keresztényszociális munkásegyesület, Ipartestületi dalkör, Tornaklub és Levente egyesület.

A későbbi osztozkodásoknál is ez a kulcs volt irányadó. Ma a birtokmegoszlás a következő kategóriákat mutatja:

1 holdon aluli	46 birtokos	35 k. holddal,	ebből szántó	34
1—5 holdas	234	"	732	" " " " 625
5—10 "	183	"	1495	" " " " 1202
10—20 "	188	"	2991	" " " " 2519
20—50 "	254	"	8310	" " " " 7202
50—100 "	56	"	3857	" " " " 3112
100—200 "	5	"	695	" " " " 539
393 "	1	"	393	" " " " 360
Közbirtokosság	(1)	"	399	" " " " 347
A községé	(1)	"	871	" " " " 99
Összesen 969 birtokos 19.778 k. holddal, ebből szántó 16.039				

Összesen 969 birtokos 19.778 k. holddal, ebből szántó 16.039A tömegre és a birtokolt földmennyiségre is legsúlyosabb kategória a 20—50 holdasoké. Ez a réteg az, amelynek földje már nemcsak a gondtalan megélhetést, hanem már némi tőke gyűjtését is lehetővé teszi. Ideális birtokmegoszlásról még sem lehet szó Jászárokszálláson, mert ehhez igen nagy (29%) a törpebirtokosoknak már a munkásosztállyal összeolvadó kategóriája.

A jász gazda lenézi ugyan az intelligencia tagjait, mert a hamisítatlan agrár felfogás szerint az emberek tekintélyét a köblösök (kat. holdak) számával hozza egyenes arányba, ez mégsem akadálya annak, hogy a gazdaosztály és az intelligencia között a teljes társadalmi béke uralkodjék. Viszont ez magyarázza meg azt, hogy miért kíván a gazdaosztály olyan ritkán magasabb iskolai képzettséget fiainak. Mindamellett Árokszálláson ürgyülőletről nem lehet beszélni.

A jászok mondhatni, kivétel nélkül katolikusok lévén, a társadalombontó felekezeti küzdelmeket nem ismerik. Még a zsidók is csak néhány nagyobb helyen telepedtek közéjük. Árokszálláson már aránylag számos zsidóság van (1920-ban 212, tehát 1.5%). Sokáig ellenállott a község a zsidók betelepülésének. Ezt bizonyítja az 1843. évi helybeli tanácsülési jegyzőkönyv. Eszerint „közakarattal és megegyezéssel elhatározatott, hogy tekintetbe vévén az izraeliták által már eddig is ezen kerületekben, jelesen Félegyházán elkövetett zsarnoklásai, ezen Tanács őket sem ezen

sem a jövő folyam alatt, valamint a közönségek úgy egyesek boltjaiban is, bebocsátani teljességgel nem akarják.“ 1854-ben a tanácsülés kimondta, hogy a város boltjainak és az azokhoz tartozó épületeknek haszonbérleti árverésénél héber valláson levők csak úgy vehetnek részt, ha azokba keresztény kereskedőt állítanak, de így sem engedik át nekik az épületet lakás céljaira. Ennek az óvatosságnak tudható be a zsidók mai alacsony lélekszáma. Hitközségüket csak 1853-ban alakíthatták meg. A kereskedelmet nem is ők, hanem a „görögök“ bonyolították le Árokszálláson, amit számos tanácsülési jegyzőkönyv igazol. Ezek a kereskedők balkáni származásúak voltak, de ezért mindig görögöknek nevezték őket.

A zsidósággal szemben érzett ellenszenv az idők folyamán enyhült. Ma sem rokonszenveznek velük, de gyűlölködés sincsen. Oka ennek a jász ember sajátos gondolkozásmódjában található meg, melynek kiindulópontja mindig a föld. Ha a zsidó bármekkora ingó vagyont vagy házat szerez is, evvel ő nem törődik, a földhöz amúgy sem engedi jutni. Árokszálláson egyetlen zsidó birtokos sincsen. Ebből a szemszögből vizsgálja a zsidó kérdést és így nem lát benne gazdasági ellenfelet. A zsidóság különben sem tud itt nagyon megerősödni, sőt létszáma 1910 és 1920 között csökkent.

A „társadalmi élet“ vértelen, kevés szórakozást kínál az embereknek. A férfiak névnapiját szokták nagyobb keretekben megünnepelni. Ilyenkor nemcsak a rokonok, de az ismerősök is összejönnek. 30—40 tagú társaság egészen közönséges. Nagy lakmározás folyik ilyenkor és többnyire a cigány mellett, A névnap megütésének szokását a legszegényebb munkás is tartja.

Az aratóünnepélyek ismeretlenek, de a szüreti multságok itt is divatosak. Ezeket az iparos ifjúság kezdte el és tőle vette át a gazdafiatalság. Nyári szórakozás a „csurdítás“, amikor az ismerősök valamelyik tanyára, vagy a faiskolába mennek és borozgatás közben szalonnát pirítanak.

A mozi 1926 decemberben létesítették. A lakosság erősen kedveli. Más tíz évvel ezelőtt is megpróbálkoztak vele, de akkor a legteljesebb részvétlenség miatt megbukott. Azóta tehát a kulturális igények nőttek. A mozi előtt kétes értékű, vidéki színtársulatok látogatták nyaranta Árokszállást, igen gyér érdeklődés mellett. A korcsmázás kismértékű és inkább csak szombat este és vasárnap fordul elő. Többnyire a kubikosok járnak kocsmába. Itt

is megfigyelhető a társadalmi rétegek elkülönülése, akárcsak a templomban. A gazda munkaközben és evésnél együtt van munkásaival, a szórakozásnál és az istentiszteletnél azonban már nem vegyül velük. Ezért a templomban az első padsorokba ül, szórakozásainál pedig a Csörsz vezér szállodát keresi fel, míg a munkások és cselédek a község többi korcsmájába mennek. Az alkoholfogyasztás alacsony, ami azzal is magyarázható, hogy Árokszállás nincs szőlővidéken. A fogyasztási adó tételei szerint 1925-ben az elfogyasztott alkohol 1123 hl. bort, 76 hl. pálinkát, 122 hl. sört, azaz összesen 1321 hl-t tett ki, tehát egy lélekre 1 liter sem esett.

A fiatalság társadalmi különbség nélkül igen szereti a táncot és a helybeli tanfolyamokat sűrűn látogatja. A csárdáson kívül a palotást járják ritkábban és evvel nyitják meg a híres „Jászbált” is. Ezt minden évben más jász községben tartják és arról nevezetes, hogy feladata a népviseletet a feledéstől megmenteni. Itt láthatjuk még a nép jellegzetes viseletét és itt tűnnek fel az ízléses, szép jász főkötők és párták. 1926-ban 48 mulatságot és bált rendeztek Árokszálláson.

A vadászattal mindössze 35 lakos foglalkozik, de a gazdák itt is külön társaságba tömörültek és az Ágói részen van vadászterületük. A halászsportot csak az intelligencia néhány tagja és a gyermekek üzik. A testnevelés és sport nem részesül nagy jelentőségéhez méltó érdeklődésben. Két társadalmi egyesület áll szolgálatában, a Tornaklub és Levente-egyesület. Az előbbi taglétszáma 125 és csak a footballal foglalkozik. A levente intézmény sem örvend elég népszerűségnek. Ennek több oka van. A gazda vasárnap is nehezen nélkülözheti cselédjét, mert akkor az állatok etetésének gondja reája hárul. Egyesek azt is nehezményezik, hogy a gazda-, iparos- és cselédifjúságot együtt foglalkoztatják. Az is ellenükre van, hogy a gyakorlatokon saját ruhájukat kénytelenek koptatni. A mulasztásokban* a földművesek vezetnek, az iparosok eléggé pontosan eljárnak. Az árokszállási ember nem méltányolja a sportot, holott a sport a nehézkes mozgású falusi népet teljesen átalakítja. Felfogása szerint a földműves embernek nincs szüksége külön testmozgásra. A sportegyesületek által rendezett versenyeket is kevesen látogatják.

*1926 szept. 1-től dec. végéig százan 900 délutánt mulasztottak és a főszolgabíró által kirótt pénzbüntetés ezidőre 2064 P volt.

Befejezésül rá kell mutatnom Jászárokszállás községpolitikájának két legnagyobb problémájára: a tanyakérdésre és a munkáskérdésre.*

VII.

A *tanyarendszer* kialakulásának távolabbi okai török pusztítások és ezzel kapcsolatos nagy néptömrölések. A hódoltság előtt az Alföldön is a kisközségrendszer uralkodott és árokszállás határán is még két másik község: Ágó és Négyszállás osztozkodott.

A tanyaházak ősei a kertek voltak. Kert alatt minden körülkerített helyet értettek. A legelésző jószágtól még a szalmakazlakat is így kellett védeni. A kertek a lakhelyül szolgáló óváros periferiáin feküdtek és itt helyezték el az ólakat, a szérüs-kerteket, a tüzelő anyagot és a gabonátárolásra szolgáló vermeket. Idővel az óváros a népesség szaporodásával kapcsolatban szűknek bizonyult, mire a XIX. század 30-as éveiben megindult a kitelepedés a kertekbe, ahol lakóházakat emeltek. Ennek a terjeszkedésnek nagy lökést adott az 1855. évi tagosítás, úgyhogy ekkor már a távolabbi határrészekbe is eljutottak. Ágon a gazdák apró kis szőlőparcellákat kaptak a tagosítás alkalmával és sokan vincelléreket fogadtak fel kezelésükre. Még többen azonban áruba bocsátották a szántóföldektől többnyire távoleső szőlőket, mert a távolság lehetetlenné tette a célszerű művelést. Erre népvándorlás indult meg a határ legtávolabbi, ágói része felé, mely főleg a munkásokat és volt cselédeket vonzotta. Az is csábítólag hatott, hogy aránylag sok munkaalkalom kínálkozott itt, amit a községbeli munkásság a távolság miatt nem használhatott ki. Így a hatalmas községhatár benépesült tanyai lakosokkal.

Árokszálláson a lakosság 26.9%-a lakik a tanyákon. Csak a módosabb gazdáknak nős fiai és a legszegényebb birtokosok képezik a tanyák állandó lakosságát, míg a gazdák legnagyobb része csak a munkaidőben tartózkodik a külterületen, míg télen a községi házba vonul. A módosabb gazdák pedig ha megöregednek, a nyári időszakban sem laknak állandóan kint, hanem csak hetente-kéthetente járnak ki, a fiatalok gazdálkodásának ellenőrzésére.

Még a legszegényebb birtokosnak is az a vágya, hogy a tanyai házon kívül a községben is szerezzen egyet. A két ház a tekin-

* A községpolitika egyéb kérdéseivel „Jászárokszállás nagyközség monográfiája” c. sajtó alatt levő munkámban foglalkozom.

téllyel összefüggő, nélkülözhetetlen kelléke a „rendes embernek“. Ez a szokás sokszor egészen felesleges pénzkiadásba kergeti őket. Van rá eset, hogy a tanyai és községi ház csak pár száz lépésre fekszik egymástól, tehát a gazdaság egy épületből is kényelmesen kezelhető lenne. Emellett a községi házat nem is tudják kellőleg kihasználni. Nyáron csak vasárnap és a csütörtöki hetipiackor tudják felkeresni és ekkor őrzésükről a „hálók“ útján kell gondoskodniuk.

E megosztottnak nevezhető tanyai életnek sok előnye van. Az emberek nem élnek olyan örökös elhagyottságban s legalább télen élvezhetik a község áldásait. De a csütörtöki és vasárnapi látogatásoknak is sok haszna van. Kicsérélhetik gondolataikat a gazdakörben, egy kis újságolvasásra is nyílik alkalom és istentiszteleteket is hallgathatnak.

A tanyarendszer jó oldala, hogy a gazda nem fecsérel időt és munkaerőt a birtokhoz jutással. A trágyakihordás költségei elesnek, mért az állatállomány a tanyákon él. A községben csak 1—2 tehenet tartanak.

A rideg tanyai élet, a kényelem, szórakozás, társaság teljes hiánya önállóvá, keménnyé és leleményessé teszi a tanyai embert. Valóságos ezermesterek, kik az építkezéshez és a fűrés-faragáshoz rendkívül értenek. Lelkükre a magány és a természet örökös közelsége van nagy hatással s az erős vallásosságban, kitűnő tájékozódó képességben, egységes gondolkozásban nyilvánul. A tanyai nép kitűnő katona-anyag. Bátor és jószívű, épen nem az a félvad és korlátolt lény, aminek általában gondolják. Szakismeretek dolgában sem marad az ipari munkások mögött. Hiszen a mezőgazdaság a legsokoldalúbb foglalkozás. A talajművelés, a talajerőfenntartás, a növénytermesztés, állattenyésztés, az állati termékek feldolgozása, mezőgazdasági eszközök készítése, a gépek kezelése, épületek emelése, a védekezés az állat- és növényvilág betegségei ellen stb. stb. oly rengeteg, hosszú éven szerzett tapasztalatot és tudást igényel, mely lényegesen felülmúlja az egyoldalú munkát végző, a maga személyében is géprésszé süllyedt ipari munkás ú. n. „műveltségét“. A tanyai ember önálló kisvállalkozó, aki egy mezőgazdasági üzemet vezet és mint ilyen kereskedelmi ügyleteket bonyolít le. Ez üzleti érzéket fejleszt ki benne, aminek sokszor csodálatos tanú jeleit láthatjuk. Szókincese sem olyan szegényes, mint sokan hiszik, csakhogy az életviszonyok más területein gaz-

dagabb, mint a városié. Így különösen a mezőgazdasági és természeti vonatkozásokban. Vas szervezeténél és egészséges idegrendszerénél fogva a tanyai nép a legalkalmasabb erőtartalék a városi energált tömegek regenerálására.

A tanyarendszernek azonban sok árnyoldala is van, amelyek gazdasági, kulturális, egészségügyi, közigazgatási és vallási téren jelentkeznek. Ezek kiküszöbölésének két eszköze van: az útiügy javítása és a tanyavilág megszervezése.

A közlekedés javításának szükségességét az árokszállások is felismerték és 1918-ban a keleti harctéren felszabadult vasúti anyag kiutalását kérték. Az igénylést nem teljesítették, de nem is lett volna értelme a gazdasági kisvasútnak, mert ez a sok befektetést, nagy karbantartási- és üzemköltséget igénylő és végül menetrendhez és állomáshoz kötött közlekedési eszköz az aránylag kis távolság (15 km.) miatt nem lett volna célszerű. Személyforgalma is minimális lett volna, mert a legtávolabbi ágói részek munkás-kínálata teljesen fedezi az ottani keresletet. A nehézkes vasút helyett a mozgékonyabb teherautó forgalomnak kell előnyt adni tehát, mely kisebb üzemköltséggel és berakódási idővel dolgozik és vele a tanyák jobban megközelíthetők.

Nemcsak az autó, de a kocsiközlekedés is kövezett utakat követel azonban. Ma a tanyai utak kora tavasztól késő ősziig teljességgel járhatatlanok. Az ágói vicinális út kikövezése már régóta szőnyegen van, de nem tudják eldönteni, hogy az ágói úton kívül annak melyik elágazását, a jászfényszaruit, vagy pusztamonostorit építsék-e ki.

A tanyakérdés másik megoldási eszköze a *tanyaközpont* létesítése. Evvel a kisközségrendszert ha nem is formailag, de lényegileg vissza lehetne állítani. Ennek szükségessége főleg az ágói részeken merül fel, egyrészt mert legtávolabbi vannak a községtől, másrészt mert itt a legsűrűbb a külhatárbeli lakosság. Ez lényegtelen költséggel, egészen szerény keretek között is megoldható. Mindenekelőtt a telefont kellene a községből idevezetni és azután az ágói iskola tanítóját lehetne felhasználni arra, hogy a telefonon is elintézhető közigazgatási ügyeket a gyermekek útján a tanyákra kézbesítse. Az iskolás gyermekek a levélpóstát is szétvihetnék, ha azt egy lovasított mezőőr naponta az iskolához szállítaná. Jelenleg mindössze 3 gyalogos mezőőr végzi a levélkézbesítést a külterületen, úgyhogy az az alacsony létszám és

rossz utak miatt 4—5 napot is igénybevesz. Igen fontos volna, ha a tanító a marhalevelek kiállítását is végezhetné. Ezáltal nagyban csökkenne a közigazgatás zaklató hatása. Ma az a helyzet, hogy a gazdának szerdán csak azért kell a községbe mennie, hogy a passzusokat megszerezve a csütörtöki hetivásárra sertéseit felhajthassa. A tanítónak más feladatok is jutnának. Így fontos volna itt egy faiskola telepítése, mely az ágói homokra illő gyümölcsfák kitenyésztéssel foglalkozna. A gyümölcsstermesztés céljára igen alkalmas ez a határrész, amellet a sok kis embernek új jövedelmi forrást jelentene. De népélelmezés szempontjából is fontos volna a gyümölcsstermesztés kiterjesztése. A közművelődést a tanyaközpontban létesítendő kultúrház volna hivatva elősegíteni.

A fejlődésnek azonban mindenesetre oda kell vezetnie, hogy egy rendszeresen kiépített tanyaközpont legyen Ágon, ahol állandóan egy jegyző székel, aki a közigazgatási ügyek legnagyobb részét elintézi“. A csendőrors egy járőre is itt állomásozhatna, ami a rendészetnek leegyszerűsítésével volna egyértelmű. A lelki élet intenzív művelése pedig egy helyi káplánság felállítását követeli meg, mert lehetetlen állapot a mai, amikor egy papra 4866 hívő esik. A további teendők egy külterületi orvosi állás szervezése, a szülésznök számának szaporítása (jelenleg csak egy van az egész tanyavilágban) és egy szövetkezeti bolt felállítása lesz. Addig is, míg a tanyaközpontnak leirt formája megszületik, gondoskodni kell, hogy az átmenet idején a tanyai élet bajai enyhíthetők legyenek, így fontos volna, ha a közigazgatás is közeledést mutatna az emberekhez. A lószemlék megtartása és az adók behajtása végett időnként egy tisztviselőnek ki kellene szállani. A közhírré teendő ügyek publikálását pedig a tanítóra kellene bízni, mert erről ma egyáltalában nincsen gondoskodás. Az első segélynyújtást is meg kell szervezni, mert a mezőgazdasági foglalkozás, az állatokkal való érintkezés sok balesetekkel jár. Ma szerencsére még sok a harc-téren szolgált, egészségügyi altiszt, de a védkötelezettség megszűnése miatt pótlásukról kell gondoskodni.

VIII.

A munkáskérdés Árokszállás egyik legégetőbb problémája, mert a mezőgazdasági munkásság túltengése már a társadalmi egyensúlyt veszélyezteti. 1920-ban már 36%-át képezték a munkások az összlakosságnak, azóta azonban még kedvezőtlenebbé

alakulhatott arányszámuk, mert a munkásosztály szaporasága tudvalevőleg felülmúlja a többi társadalmi osztályét.

A munkásság száma az 1900-as években kezdett nyomasztóvá válni, amikor a külterjes mezőgazdaság már nem volt képes alkalmazni őket. A múlt század elején még olyan kevesen voltak a szegény emberek (amint akkor nevezték: *betyárok*), hogy emiatt állandó panaszok hangzottak. Így az 1812. évi tanácsülésen is sérelmezték, hogy nem akarnak béresnek szegődni, hanem Ágon szőlőt vesznek és önállósítják magukat. Még a 80-as években is sok idegen jött le a Mátrából, akik a főtéren levő gémeskút körül álldogáltak és az aratásra kínálkoztak.

A munkástábor néhány elszegényedett jásztól eltekintve a magyarokból regrutálódott. ősei az inquilinusok és menekült jobbágyok, akik a jászok elővételi joga és földszeretete miatt nem tudtak birtokhoz jutni. Ezekhez csatlakoztak a múlt század második felében beszivárgott munkások. Az eddig foganatosított szociálpolitikai intézkedések nem tudták orvosolni a munkások viaszatlan gazdasági helyzetét. A község és a közbirtokosság kisbérleti rendszere, a földbirtokreform eredményei, a munkások nagy tömege miatt csak elenyésző segítséget jelentenek. A község kevés közmunkát végeztet, holott a vicinális utak kikövezésével hosszú időre munkaalkalmat biztosíthatna nekik. A legutolsó közmunka a Szarvágynak 1923—24-ben végrehajtott szabályozása volt. Ekkor maguk a földmunkások fordultak a községi elöljárósághoz és kérték a közmunka elrendelését, mert egyáltalában nem tudtak sehósem munkaalkalomhoz jutni. A háború utáni évek gazdasági pangása olyan nyomorba hozta őket, hogy már az elkeseredés kiobbanásától lehetett tartani. Ez készítette arra a közbirtokosság elnökét, hogy 1922-ben búzát vessen ki birtokaránylag az összes birtokos lakosra. Mintegy 7 waggont sikerült így összegyűjteni, amit az akkori búzaárak feléért osztott ki a munkásság között.

A munkások anyagi helyzetén *Czettler Jenő*, a község országgyűlési képviselője is igyekezett segíteni. Létrehozta 1922-ben a „*Jászárokszállási földmunkások vállalkozó szövetkezetét*“, mely 429 taggal és az országban mint második ilyenmű szövetkezet alakult meg. A cél volt, a közvetítők kikapcsolásával, a munkásságnak juttatni a vállalkozói nyereséget. Eddig ugyanis az volt a helyzet, hogy a közmunkákat és nagyobbarányú földmunkákat élelmes vállalkozók szereztek meg, akik a kubikosokat szerződ-

tették és azoknak napszámját fizették. Természetesen sokat kerestek a munkások rovására, holott a munkaeszközöket is maguk a munkások adták. A földmunkát jellemzi, hogy ahhoz nem kell gép, az összes tőkeszükséglet csak annyi, amiből az óvadék és a munkások egy-két heti bére fedezhető, míg a vállalkozás gyakran igen nagy. Ebből természetesen következett azután az a törekvés, mely a szövetkezés révén a munkások önálló vállalkozását akarta megvalósítani és ami az 1923: XI. t.-c. megalkotásában kifejezésre is jutott.

Sajnos azonban, hogy sem ez a törvény, sem pedig a kinevezett kormánybiztos nem képes ezt a nagy szociális célt szolgáló intézményt, feladatának eléréséhez juttatni, úgyhogy szövetkezeti működést még alig végzett. Szükséges volna mindenekelőtt, hogy a központ (O. K. H.) hitelt nyújtson, hogy a munkavállalásakor leteendő óvadék előteremthető legyen. Az óvadéktól ugyanis nem tekinthet el a munkaadó, mert a szerződés be nem tartása esetén a szövetkezet vagyontalan tagjait nem vonhatja felelősségre. Szükség van tehát a jogi személy, a szövetkezet vagyonára, mely helyt áll a munkások kötelezettségeiért. Az árokszálási szövetkezet mindezeidig egy fillért sem kapott a központtól, úgyhogy a munkavállaló szövetkezetek támogatásának és kedvezményeinek ügyében hozott törvény ma még üres malaszt.

Szükség volna arra is, hogy a központ mérnököt tartson, hogy ez a pályázatokra beadandó ajánlatokat elkészítse. Végül célszerű volna a kedvezményes vasúti utazást kiterjeszteni rájuk, amint az Darányi minisztersége idején már megvolt, de amelyet utóbb megvontak tőlük. Ez a családi élet bensőségét is emelné, mert akkor sűrűbben kereshetné fel családját a kubikos. Élelmézése is olcsóbbá válnék, mert az élelmiszert hazulról vihetne magával. Akkor nem fordulhatnának elő olyan esetek, mint az idejé is. A kubikosok egy csapata a Tiszánál kapott munkaajánlatot. Oda is utaztak utolsó pénzükön, azonban a helyszínen megállapították, hogy az ajánlott munkafeltételek mellett képtelenek elég mennyiségű köbméter földet a vízzel borított területről kiemelni és így keresetük még a legminimálisabb napszámért sem fogja elérni. Erre minthogy a drága vasútra nem tellett, kénytelenek voltak az 50 kilométeres utat Árokszállásig gyalog megtenni.

A szövetkezet a kubikos eszközök, tüzelőanyag és élelmiszer nagyban beszerzésével is foglalkozhatnék. Továbbá egy kisebb ban-

kot is felállíthatna, mely a messze idegenben keresett pénzt a feleség kezéhez juttatná s méltányos feltételek mellett kölcsönöket is folyósíthatna.

Ha a vállalkozó szövetkezet egyszer működésbe lép, ügyelni kell arra, hogy a vállalkozói nyereségnek legalább egy részét tartaléktőke képzésére fordítsák. Ebből idővel megalakíthat a szövetkezet egy földbérletet is, ahol a munkanélküli tagok foglalkoztathatók lesznek.

A munkáskérdés orvoslásának másik fontos eszköze, a folyamatban lévő fehérmegyei telepítés arányait lényegesen felülmúló telepítés lenne. A mezőgazdasági munkás életcélja a földszerzés, ez az út tehát az, mely a kérdés megoldásához vezet. A telepítést azonban pénzügyi előkészület, a hitel megfelelő formájának biztosítása nélkül el sem lehet képzelni és azt a munkások jelentéktelen tőkeereje miatt csak a járadékrendszer alapján lehet megvalósítani.

Herbert János.

FIGYELŐ.

A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSULAT ÉRTEKEZLETE AZ EGYKE ELLENI KÜZDELEM TÁRGYÁBAN

E folyóirat 1924. évi első számában indította meg küzdelmét az egyke néven ismert népbetegség ellen. A következő évben a Társulat kaposvári vándorgyűlése a közvetlenül érdekelt vármegyék közvéleményét mozgatta meg s azóta sajtó, társadalmi egyesületek, egyházi gyűlések s legutóbb a kormány is állandóan foglalkoznak ezzel a nemzet életébe vágó kérdéssel. Tolna vármegye körlevélben kereste meg a törvényhatóságokat s országos intézkedéseket sürgetett. A népjóléti miniszter hír szerint mélyreható törvény tervezetét készítette el s Huszár Károly képviselőházi alelnök nyílt ülésen kívánta, hogy a kérdés a Ház napirendjére tűzessék. Bethlen István miniszterelnök bejelentette, hogy a közeli jövőben a baj terjedésének megakadályozására törvényjavaslatot fog előterjeszteni. Ilyen előzmények indították a Társulatot arra, hogy december 2. és 3. napjára értekezletet hívjon össze az egyke elleni küzdelem irányelveinek megvitatására. Az előkészítés farsztó munkáját, az előadói tisztelet a kérdés alapos ismerője és a küzdelem régi harcosa *Geőcze Sarolta* választmányi tag vállalta és oldotta meg nagy eredménnyel. Az ankét, amelyre az érdekelt kormányzati ágak, az egyházak, az orvosi kar képviselői is meghívtak, a Közgazdasági Egyetemi Kar nagy előadótermében telt padsorok előtt s a fokozódó érdeklődés mellett tartatott meg s az eredeti tervtől eltérőleg csak december 5-én a késő esti órákban ért véget. Az értekezlet *vázlatos* ismertetését az alábbiakban adjuk.

Horn y á n s z k y Gy u l a e l n ö k i m e g n y i t ó j a .

Az 1925. kaposvári ankéten állapította meg dr. *Kovács* Alajos statisztikailag a *falusi egyke* diagnózisát.

Az egyke felől a vélemények eltérők. Az *eugenika* hívei a születések céltudatos szabályozását tűzték ki végső feladatukul. Ez, a *neo-malthusianismus* s a *Birth-Control* egyaránt a *túlnépesedésben* látja a veszedelmet s főleg a *silány elemek* szaporodását akarja, akár *sterilizálással* is, gátolni. A kérdés egészével legbehatóbban *Nisot*¹ foglalkozik. A neo-malthusianisták New-Yorkban 1925 márc. 6. kongresszust tartottak és ott *nemzetközi szövetségbe* (Federation) tömörültek; a születések szabályozását azért kívánják minden államban, mert a *túlnépesedésben* látják a *háborúra* vezető okok egyik legfőbbikét. Ezt itt

¹ Nisot — *La Question eugénique dans les divers Pays*. I. köt. Bruxelles, 1927.

csak a *vitaanyag teljessége* kedvéért hozom szóba; de azért is, hogy a vita folyamán a *menyiség* mellett a *minőségre* is figyelemmel legyünk s hogy a szaporodás *szociális* oldalának vizsgálatánál a *szelekció* elvéről meg ne feledkezzünk. Sajnos, nálunk a *falusi egyke* szinte kizárólag értékes, *színmagyar* fajunkat pusztítja. A *szkeptikusok* a bajt nem hiszik orvosolhatónak. Én ezen ankéttől a *gyógyítás* szempontjából is várok a *nevelés* s a *törvényhozás* által felhasználható eredményt.

Geőcze Sarolta előadói előterjesztése.

I. A helyzet. Hogy nálunk ma egyke-probléma van, még pedig nem mint három dunántúli vármegye helyi baja, hanem mint a nemzeti jövő legsúlyosabb problémája, az többé nem kérdés. A védekezés a faj-sorvasztó baj terjedésének megállítására a lét s nemlét kérdése,

Tolna vármegye alispánja 1926 aug. 14. — a bajt s annak indító okait vázolván — annak gyökeres orvoslására az erkölcsi eszközök mellett az örökösödési törvény módosítását, illetve a vagyonnal való rendelkezési jog korlátozását javasolta. A vármegye törvényhatósági bizottsága ennek ódiúmat nem merte vállalni, ellenben a kérdést a törvényhozás és a kormány elé terjesztette; a törvényhatóságokat pedig állásfoglalásra átiratban kérte föl s erről társulatunkat is értesítette.

Az *egyke* fogalma kitágult; ma már a köztudatban nem pusztán az egygyermekrendszert hanem általában a *természetes szaporodás szándékos korlátozását* jelenti. A Malthus elmélete ugyan alig százegynehány éves, az egyke gyakorlata azonban ősrégi; mint Le Play kimutatta, ismerték azt már évezredekkel ezelőtt, csak hogy mindig a hanyatló nemzetek. A gyermek — a nemzeti hanyatlás korában — az egyiptomi görög anyának ép úgy terhére volt, mint a rómainak, vagy a franciának. Ez a világszerte terjedő jelenség ma is a hanyatlás jele.

1. Az egyke irodalma rendkívül gazdag. Már Le Play megállapította, hogy a francia nép egykezését a Code Napóleon indította meg az *egyenlő örökösödés* által, mely a felszabadult jobbágytelek felaprózódására s azzal a földművesnép elproletarizálódására vezetett. — Dunántúl az indító ok nálunk is a felaprózódás elleni védekezés volt. De Le Play rámutat arra is, hogy a nép a maga józan ösztönétől vezetve, a *törzsörökléssel* gátolta meg az elaprózódást: (a pyrenei baszkoknál a legidősebb leány, Hannoverában a legidősebb fiú, Mezőkövesden a legkisebb fiú osztatlanul örökölte a birtokot — a többi testvér pénzt, lábas jószágot, a leány kelengyét kapott). — Le Play, majd Lambrechts mutatta ki azt is, a történelmi tények alapján, hogy a *nemzeti erő és terjeszkedés* főtétele az *állandó, összetartó és népes család*.

A XIX. század materializmusa és féktelen individualizmusa s a századvégi új hedonizmus újra tápot ad a malthusi elméletnek, amelyet Marx hívei is elfogadnak s a *neo-malthusianizmus* nyíltan hadat üzen a népes családnak. Az *egyke* igazolására egész irodalom keletkezik, melynek hatása alatt Németországban megszavazzák a törvényt, mely szerint a magzatelhajtás nem büntetendő; Angliában törvénybe iktatják

a *Birth-Controlt*, a múlt szeptemberi genfi nemzetközi népesedésügyi kongresszus pedig annak minden országra való kiterjesztését akarta elvileg kimondatni. A terv nem sikerült s visszahatásként megalakult a *Nemzetközi Családvédő Liga. Amerikában*, hol az uralkodó angolszász faj újabkori egykezése a nemzeti jelleget veszélyezteti, Rooseveltt megalapította az *Anyák Ligáját*; s részben a védekezést szolgálja az *Anyák napja* is. *Kidd* mutatott rá a *vallás* hathatós fékező erejére, *Lambrechts* pedig azt mutatta ki, hogy az egyke forrása a *kevélység* („nem akarnak lecsúszni“ Tolnában sem), a *kapzsiság* (nem akarják, hogy a birtok megoszolják s nem vállalják a gyermekek fölnevelésével járó terhet) s az *élvezethajhászat* — az anyának selyemviganó és autózás (fent és alant egyaránt) kell, nem gyerek; s ami mindháromnak gyökere: az *önzés* s ezt szerinte is csak a *vallás* bírja megfékezni.

Nálunk e kérdés fontossága csak nehezen hatolt be a köztudatba.¹ Az egyetem egyik neves tanára — a szülészeti klinika akkori vezetője — ex cathedra hirdette a malthusi elmélet jogosságát. Vele szemben az Akadémiában a Magy. Gazdaszövetség igazgatója (Bernát István) kelt a népes családok védelmére; Czettler Jenő, Baross János s az *agrár-szociálpolitikusok* mind, ezt az álláspontot védték, sürgetve az egykével szemben az *okos, családvédő szociálpolitikát* ők indították meg a parcellázást, a kisbérleteket, a tűzhelyvédő törvény gondolatát.

A háborús sorozások szembeszökővé tették a meggyökerezett egyke néppusztító hatását, majd a forradalmak után egész kis egyke-irodalom támadt *Pezenhoffer* lelkes, sok adaton nyugvó, de következtetéseiben kissé messzemenő munkája nyomán.²

2. Elterjedése; a falusi s városi egyke. Főképen fészke három dunántúli vármegye: *Tolna, Baranya, Somogy*. Szórványosan azonban csonka országunknak valamennyi vidékén feltalálható. Ez a falusi egyke, amely a Dunántúlon már itt-ott a nép jellemét és erkölceit teljesen megrontotta. Gyalázzák, üldözik a többgyermekes anyát s kimarják maguk közül azt, aki az egyke ellen fel mer szólalni.³ Az előbb oly szép somogyi és baranyai magyarság ott már *fizikai és lelki degeneráltság* martaléka lett.

De az egyke nem szorítkozik a falvak népére, megvan az a városokban is. A kettő között azonban lényeges különbség van. *Falun az egyke* vészesen ragadós tömegjelenség, valóságos *népbetegség*. *Városon* egyrészt *nyomorbetegség*, munkások, tisztviselők védekezése a nyomor ellen, másrészt az élvezethajhások *egyéni betegsége*.

Közös vonása azonban a falusi és városi egykének, hogy aláássa

¹ Az Akadémia mintegy 30 év előtti pályázata „az egyke-probléma megoldásáról“ meddő maradt. A Magyar Nőegyesületek Szövetségének 1905-i temesvári kongresszusán kifejtett aggodalmak hatástalanul hangzottak el.

² Pezenhoffer Antal: A demográfiai viszonyok befolyása a népszaporodásra. Budapest, 1922.

³ Lásd *Gönczi Ferenc* néprajzi megfigyeléseit a Társadalomtudomány 1925. 3. sz.-ban.

benne élők erkölcsi érzékét. Kivész belőlük az együttérzés, az áldozatkészség — fajukkal szemben is. *Rideg önzés* kérgesíti be lelküket.

II. A baj gyökere. 1. Gazdasági tényezők. Az elsődleges ok majdnem mindenütt *gazdasági*. De itt is eltérések vannak a falusi s városi egyke közt.

Az egyenlő örökösödés révén a népes család a földbirtok elaprózódását, végül elmorzsolódását okozza. A *falusi kisgazda egykézéséf* mindenütt ez a tapasztalat indította meg. *Az egykézéssel a birtokelaprózásnak akarták elejét venni*. Mint ahogy ez indította meg annak idején. a városba tódulást s a kivándorlást is. Elsősorban a szapora család fia vándorolt ki; azért olyan fontos tényezője a gyarmatosításnak a népes család.

Egykés vidéken *nincs kivándorlás*, mert *emberfölsleg* sincs. De még *munkaerő* sincs elég; az egykés gazda földje megmunkálásához, idegenre szorul; ha gyermeke elhal, mással tartatja el magát, kinek azért rész jár a vagyomból. Vagy elhanyagolódik a gazdaság, mert nincs kiért dolgozni.

A falusi egykének nem a nyomor, hanem az elszegényedéstől való félelem az indító oka. A zsellér, cseléd, napszámos nem egykézik. Hanem a módos gazda, akinek a pénz az istene.

2. A városi egyke oka társadalmi kategóriánként különböző. Van ott *szegény-egyke* meg *gazdag-egyke*. A *gazdag-egyke* oka ott is az élvezetvágy s az önzés. A szegény egykét okozza a középosztály elszegényedése, a köztisztviselői fizetés elégtelensége, a családi pótlék elégtelen volta, a hadikötvények, takarékbetétek s értékpapírok, tisztii családonkál a kaució elértéktelenedése, a lakásnyomorúság (s hogy a népes családot lakónak be se fogadják s hogy a „gyermektelen házaspár“ könyebben jut lakáshoz, de kenyérhez is); a B-lista, a megélhetés nehézsége s ennek következtében a késői nősülés, a neveltetési költség egyre fokozódó drágulása, az asszonynak is kenyérkereső munkabá-járása.

A *kétkezi* munkásnál a munkanélküliség, a kereset bizonytalan-sága, a lakásnyomorúság s a hánytvetett élet, a drágaság (tej sincs,, csecsemőkkelengye sincs; hová tegye az anya csecsemőjét, míg a munkában van?) A sok biztosítatlan alkalmi munkásnő (mosónő, súroló-asszony, varrónő, stb.), akit egy gyermekágy is nyomorba dönt — hogy merjen az gyermeket nevelni?

III. A közegészségügy hiányai. Voltakép már a lakásnyomorúság, elégtelen táplálék és hiányos ruházat is ide tartozik. De vannak más bajok is.

Az orvoshiány, főleg falun és tanyán, a sok tudatlan és lelki- ismeretlen bába s még inkább a lelketlen kuruzsló, akinek a magzatölés; üzlet s aki halálra „keni“ sokszor az anyát is; a szülőotthonok hiánya, főleg tanyán és falun, hol az anya sokszor minden segítség nélkül szenved át legnehezebb óráját; a titkos szerek szabad árusítása, még drogériában is. — De az a lesújtó tény is, hogy nem egy esetben maga az

orvos nyújt — fogadalmával ellentétbe jutva — bűnös segédkezet a magzatpusztításban, nemcsak olyankor, mikor azt az anya életének megmentése teszi elkerülhetetlenné.

IV, Erkölcsi tényezők. Az eredetileg gazdasági okokra visszavezethető s a közegészségügyi hiányok által előmozdított egyke igazában *erkölcsi betegség*.

Ha megállapítható is, hogy a műveltség (s még inkább a civilizáció), emelkedésével csökken a szaporodás, kétségtelen, hogy az egyke nem a műveltség velejárója, sőt voltaképen ahhoz semmi köze. A nem egykéző-holland, angol vagy a kanadai francia nem műveletlenebb az Ormányság pusztuló népénél. Inkább várhatjuk, hogy a műveltséggel erőben növekvő belátás óvja a népet az elkorcsosító egykétől. Még józan anyagi önzése is a szaporodásra serkentethetné, hiszen többet, s jobban termel a népes, éltrelvaló család, mint az élhetetlen egyke.

Ahol azonban az utódállítás természetes ösztönén felülkerekedik egyfelől a vagyongyűjtés, másfelől a kényelemszeretet és élvezetvágy ösztöne, egyszóval a túlhajtott önszeretet, ott az egyke jellegzetes erkölcsi romboló hatása sem marad el. Ahol az egyke még nem általános, az egykézők titkolják a dolgot s úgy tettetik, mintha kívánnák a gyermeket (pl. most Nagykőrösön). Ellenben Somogyban, Tolnában, Baranyában — ahol rég megrögzött — *kérkednek vele* s már véteknek se tartják, sőt a többgyermekes anyát gúnyolják, üldözik. Ez már a teljes erkölcsi sülyedés foka.

Városban a léha erkölcsi felfogás, a destruktív sajtó, a színház és-mozi ledérségei, a pornográfia s mindaz, ami erkölcsi alapokat rombol s a vallásos hitet gyöngíti, kitűnő talaja az egykének. Itt tenyészik az élvezetvágy, a hiú igények felduzzadása, a fényűzés és a kevélység, amelytől már csak egy lépés a sarjadó élet gyilkos elvetése.

Mindezek az erkölcsi tényezők visznek rá a „titkos bűnre“, ami — Huszár Károly megrázó szavával élve — „magzatja kriptájává“ teszi az anyát. Ezek idézik elő azt a borzalmas életírtást, amely azért oly természetellenes, mert szülő követi el magzata ellen.

De kegyetlen a bűnhődés is. A válás és degeneráltság és a téboly az egykés falvakban sokkal gyakoribb, mint másutt. Meg kell állapítani, hogy a nép vezetői, az iskola, az egyház, az orvosok és a közigazgatási vezetők képtelenek voltak feltartóztatni a népbetegség elhatalmasodását. A büntetőtörvény is hatástalannak bizonyult, mert az üldözhető bűntény elkövetéséig csak az ügyetlenek jutnak el s ez természeténél fogva ritkán ellenőrizhető s még ritkábban bizonyítható, úgy hogy a törvény hézagai teljes biztonságot nyújtanak az egykézőknek.

V. Az orvoslás módja. Vannak, akik azt hiszik, hogy az egyke-kérdés tárgyalása maga is fertőzésterjesztés. Ezen már túl vagyunk E titkos baj titokban terjed ugyan, de ijesztő mértékben s terjedését tétlenül és szótlánul nem lehet feltartóztatni. Drákói szigorral kell eljárni a lelketlen terjesztők ellen és minden vonatkozásban meg kell tenni azt, ami gátat emel terjedése ellen. A tennivalók:

1. *Gazdasági téren: A) az egykezes gazdasági okának megszüntetése; B) a sokgyermekes családok hathatós intézményes támogatása s ez irányban céltudatos szociálpolitika.*

A) Az első cél elérésére szükséges a) az örökösödési törvény módosítása a Tolnában fölvetett elvnek megfelelően; azaz olyképp, hogy az egyik vidékeken a vagyonnal való rendelkezés mértéke a gyermekek számától függjön: a magtalan, vagy egygyermekes szülő vagyonának csak $\frac{1}{3}$ részével, a kétgyermekes $\frac{2}{3}$ -ával rendelkezessék s csak a három vagy többgyermekes az egészszel; a többivel az állam, de kizárólag a sokgyermekű családok — lehetőleg a helybeliek — segítségére. Ha pedig a törvényt azzal próbálja majd valaki kijátszani, hogy vagyonát még életében elajándékozza, vagy elprédálja, kerüljön gondnokság alá; az elajándékozás pedig érvénytelenítődjék.

b) Másik eszköz az aggregényadó lenne, vagyis a családot nem alapítottak fokozott megadóztatása, sokgyermekes családok javára.

De mentesíteni lehetne az aggregényeket, ha népes családnak két gyermekét vagy két árvát részesítenek megfelelő, gondos nevelésben.

c) A céltudatos szociálpolitika harmadik intézkedése volna a kisbirtok elaprózódásának meggátlása a törzsöröklés vagy pedig paraszthitbizományok alakítása által; előbbi az évszázadokon át bevált mezőkövesdi mintára. A vitézi telek is egyik szerencsés megoldása e problémának, noha az intézmény megalkotói akkor erre a szempontra talán nem is gondoltak.

Ezt a célt szolgálja a *homestead*, vagyis tűzhelyvédő törvény is, valamint városon a *családi ház s öröklások* szerzésének megkönnyítése törlesztéses kölcsön útján, kedvező feltételek mellett.

Továbbá az *olcsó, de jó és egészséges kislakások építése*.¹ De természetesen, mindezekkel progresszív kedvezményt kellene nyújtani a sokgyermekes családoknak a gyermeklétszám irányában. Keresni kell a módját annak, hogy a sokgyermekes családoknak lakásszerzése megkönnyíttessék.

d) A családalapítás megkönnyítése a városon, korábbi nőülés lehetővé tétele kezdő embereknek s tisztviselőknek *családalapítási hitel*, esetleg ilyenmő *segély* nyújtása által (a zsidóság faji életösztöne azt rég megteremtette). De a fixfizetéseknek biztosítani kell az *élhető fizetést* s a *progresszív családi pótlékot valamennyi gyermeke után*; továbbá gyermekágyi segélyt s az anyasági biztosítást; kis jövedelműeknek a vándorkosár² is nagy könnyítés, Ez már persze a társadalom dolga. De szükséges az egész vonalon minden munkaadó részéről az

¹ Ezt a kérdést a fasiszta Olaszországban ma úgy oldják meg, hogy pl. Velencében a vasutasok az ily lakás árát 50 évi bérel letörlesztik s az akkor családjuknak *öröklésává* válik. A nagyvárosokban — Rómában s egyebütt — most egész utcasorokat építenek így a legszegényebb nép s a tisztviselők számára; de a kisiparosok számára is, még pedig műhellyel együtt. Ez a lakásakció ott a félmillió évi népszaporulatnak nem utolsó tényezője.

² Abban kisbaba-kelengye. Ezt nálunk a Kath. Nővédő-Egyes. kezdte; most a Stefánia Szövetség folytatja.

állások betöltésénél — egyenlő képesítés mellett — a népes családnak előnyben részesítése. Franciaországban egész szociálpolitikai rendszert építettek ki ez irányban s bár a szaporodás lassú, már vannak 3—4 gyermekes francia családok is; ott az állam *progresszív prémiummal* jutalmazza a 3-nál több gyermekes családokat.

e) Intézményesen kell megkönnyíteni a *gyermekneveltetést* is a szegényeknek ingyen könyvvel és tanszerrel való ellátásával; a közép- és főiskolákon pedig tandíjmentességgel s ellátási ösztöndíjkezelvényekkel.

A kenyérkereső, tehát munkába, hivatalba járó szülők gyermekeinek védelmére a *csecsemők napközi otthonát* (bölcsődét) kell szervezni s főleg gyárakban a *szoptató szobát* is. Ott, ahol az szükséges, az iskolák mellett szervezni kell a *napközi otthont*, falun s a tanyai iskolákban is, városon nyáron is; a vidéki gyermekek számára létesíteni kell olcsó, jó internátusokat, *diákmenzát*.

A kiséxistenciák gazdasági megerősítésére fejleszteni kell a *szövetkezeteket*, még pedig munkavállalásra is (minők a dán kigazdák termelő-, vagy a ravennai s csongrádi kubikosok munkaszövetkezetei; vagy a kisiparosoké — asztalos-, szabó-, cipésszövetkezet már nálunk is van; Olaszországban a *corporatiók* révén az egész kisipar így van szervezve). — A *kishitel* szervezése szintén szövetkezeti úton lehet leg-sikeresebb; e keretben szervezhető a vagyontalanok részére a *prestili suli onore* (becsületre adott hitel) is; nálunk Temesvárott próbálkoztak vele teljesen kielégítő sikerrel. — A kishitelszükséglet ellátását az OKH. országosan intézheti. Ez mind a *családok* megerősítését jelenti.

h) Fejleszteni kell a *biztosításügyet* is.

2. *Közegészségi* téren:

A *kuruzslás* és „*kenés*“ szigorú büntetése.

A *bábaképzés* fejlesztése; arra való törekvés, hogy minél több művelt, megbízható, erkölcsi felelősségét érző bába legyen, falun s tanyán is;¹ de persze, ennek föltétele: a tisztességes *fizetés*.

Szülőotthonok létesítése falun is; ott s a szülészeti klinikákon első sorban a sok gyermekes anyák fölvétele.

A *védőnői* intézmény fejlesztése, de gyakorlatibb irányba, úgy, hogy azok gondozónók s az anyák tanácsadói is lehessenek; tehát ne tapasztalatlan gyermekeket küldjenek ki, hanem *felelősségüket érző* tapasztalt*, okos, művelt nőket, akik az egyke elleni küzdelemben is. hathatós munkát képesek végezni.

Mindezen intézkedések egyúttal a *csecsemő-* s *anyavédelmiét* is fogják szolgálni és alkalmasak lesznek az ijesztő csecsemőhalandóság csökkentésére.

3. *Büntető rendelkezések*.

a) Drákói szigor a *magzatelhajtással* s az abban bűnözőkkel szemben. A magzatelhajtást, abban való segédkezést is *emberölésnek* kell

¹ Hadiözvegyek, okleveles tanítónők, stb. A művelt külföldön már rég erre törekvesznek.

minősíteni. Az óvoszerek hirdetése eltiltandó s árusítása korlátozandó volna.

A *büntető törvénykönyvnek*, a közerkölcsiségre nagy hatása van. Azért kell azt úgy *reformálni*, hogy bünözésnek ezt az egész csoportját átadja a közmegegyezésnek.

Olyan esetekben, mikor az orvosnak választania kell az anya s a magzat élete között, a magzat elvétele csak hatósági orvos véleménye alapján legyen szabad végrehajtania s az arról fölvetett hivatalos jegyzőkönyvet hivatalos letétbe helyeznie.

A családi életbe való beavatkozás s az egyéni szabadakarat korlátozása mint minden büntető törvény alkotása esetén, itt is az erkölcsi rend nevében történnék. Amerika (egy államaiban) odáig megy, hogy a degeneráltakat a családalapítástól — akár sterilizálás útján is — eltiltja. A köz érdekében történő törvényes beavatkozást már a klasszikus ó-kor is ismerte. (Lásd a Lex Júliát s a Lex Poppeát.)

A *bűn megelőzésére* mégis legtöbbet tehet — ép mivel itt első sorban erkölcsi betegséggel állunk szemben — a *nevelés*.

4. A nevelés feladata:

Hogy a népes család s annak gyermeke az étellel jobban meg tudjon birkózni, a nevelésbe erősebb gazdasági felfogást, gyakorlati szellemet kell vinni. Tehát: a munka megbecsülése (minden tisztességes munkáé); a jövedelemmel bánni tudás s az igények mérséklése; minden munkaerőnek kiművelése és gyakorlása. Evégre a tanítás minden fokon — az elemi iskolától az egyetemig, az iskolán kívüli népművelés keretében is — okszerű közgazdasági oktatás társadalomtani ismeretekkel egyaránt fiúknak, leányoknak. *Szemléleti* oktatásul pedig falun kell egy-egy jól vezetett *mintakiszgazdaság*. — A jellemképzés, életrevalóság kifejlesztése végett a *cserkészlet*, leányoknál is.

Egészségi szempontból:

Kényeztetés helyett az egész vonalon edzés, testgyakorlás, játék, sport, ahol alkalom van rá, turisztika, úszás. Mindenféle testi fáradsággal járó munka gyakorlása, a testi erő és ügyesség fejlesztésére. Itt megint a cserkészettel lehet a legbiztosabban célt érni. Fontos az *egészségtani* ismeretek felkarolása. Evégből intenzívebb vegytani, fizikai és biológiai oktatás.

Lányoknál ezenkívül az *anya- és csecsemővédelemre* oktatás; de tapintatosan és lehetőleg *szemléltetve*; ha mód van rá, eleven csecsemőn.

c) *Az erkölcsi nevelés terén:*

A baj erkölcsi vonatkozásai érthetővé teszik, hogy vértetűl az erkölcsi nevelés kimélyítését várjuk az iskolán kívüli népművelés részéről is, a *nevelés minden tényezője* — tehát a szószék által is. Mindezek előtt szükséges a *vallási és erkölcsi nevelés* mélyítése; nem külső szertartás, nem szükkeblű felekezeti szellem, hanem *igaz, mély vallásosság* hitben, érzésben. Az Istenbe vetett hit, az Ő akaratába való megadás, a keresztényi alázat kifejlesztése; a szülőtisztelet, a szerénység, az igazmondás, az engedelmisség, az önmegtagadás gyakorlása; a szemérem-

érzet megóvása; a kevélység, önzés, érzékiség elleni küzdelem. A szegények segítése; de értük dolgozva, vagy önmegtagadást gyakorolva. Szóval az egyke gyökereinek irtása s a lélek megerősítése a felelősség- és kötelességvállalásra. A kifelé élés helyett a *belső élet* fejlesztése. Ezért a mai nevelés kinövéseinek lenyesegetése.

Erre minden felekezetnek föl kell használnia a maga eszközeit.

d) *Az iskolai erkölcsi és szociális nevelés feladata* a megelőzés A nevelés egész vonalán az óvótól az egyetemig.

Itt első a fegyelem megteremtése s majd az önfegyelmezésre-képesítés; a tekintélytisztelet begyökereztetése; az engedelmességre-szoktatás; a nagy igények mérséklése s az *egyszerűsége-nevelés*¹ (egyenruha, cserkészlet stb.), ezzel a hiúság, a cifrázkodás s vetélkedés letörlése; *önzés* helyett a *segítésre*, a cselekvő részvételre nevelés (a cserkészlet, szívgárda útján; betegek ápolása, első segélynyújtás, stb.); ámde «z ne csak az iskolában legyen kötelező, hanem otthon is — (a kisebb testvér gondozása, a ház körüli segítség, a beteg édesanya ápolása, stb.; örömszerzés másnak — karácsonykor, névnapokon²). — Mindebből a *felelősség- s kötelességérzet* kifejlesztése — a nagyobb testvére vagy nagyobb diáké a kisebbel szemben. — A hazafias érzés, a nemzeti és faji öntudat fejlesztése s gyakorlása. A hivatásra-nevelés; ennek eszköze: a *hivatások etikájának s a társadalmi felelősségnek* megértése, persze, ez már csak nagyobbaknál.

Az ifjúság nevelésénél azonban szinte nehezebb

e) a *szülők irányítása*; pedig az is kell, mert az ő ferde nézeteik vezetnek sokszor ferde irányba az ifjúságot s az ő gögjiük, önzésük, szűkeblűségük teszi sokszor meddővé a nevelő legönzettelenebb munkáját. Hogy és mikép? Az iskolán kívüli *népművelés*, a szószék, az olvasmányok, a szülői értekezletek fölhasználásával, de főleg az *Anyák körében s az Anyák napja* által. Itt két irányban kell dolgozni. Először a *nevelés ferdeségei* ellen, másrészt a *szülői felelősségérzetnek*, az anyai szeretetnek s kötelességérzetnek erősítése,

f) A *közoktatásügyi* kormány, valamint az összes illetékes nevelésügyi tényezők (egyházi s világi ellenőrző hatóságok, tanító s tanár-egyesületek és képzők, a Paedagogiai társaság, Tanügyi kongresszus, stb.) megkeresendők volnának az iránt: *miként lehetne az egyke elleni küzdelmet a nevelés egész vonalán s az egyes iskolanemekben* (az óvót s napközi otthont is ide számítva) s az iskolán kívüli népművelésben is megindítani s foganatosítást tenni? A szükséges *anyagi* feltételek megadásához pedig (szemléltető képek, vetítő készülék, film, stb.) az *egész kormány* támogatását kéri.

Végül még vizsgálnunk kell a különböző közéleti tényezők feladatát az egyke elleni küzdelemben.

¹ Lásd a francia Wagner „Vie simple“-jét.

² Hollandiában a *születésnap* a legnagyobb családi ünnep. Az egykés mentalitással szemben ez élesen kidomborítja a gyermekvállalás gondolatát.

5. a) *Az egyházak feladata.* E végből szükséges volna intenzívebb lelkész- és hitoktató képzés, sőt külön *belmisszionáriusok* képzése az egykés vidékekre. Az egyke elleni küzdelemben a művelt lelkű *női hitoktatók* is igen szép munkát végezhetnek.

Persze, a lelkekre hatni-tudás föltétele: a *papság példás, tiszta élete* (saját szüleinek, testvéreinek megbecsülése, az azok gyermekeiről való gondoskodás). Ott, ahol a *pap nős*, annak *szép családi élete s népes családja*. Ez legtöbbször helyt meg is van; bár itt-ott már az egykv kikezdte magukat a *papi családokat is*. Az ilyenek aztán maguk válnak a mételey terjesztőivé. — Az egyke elleni küzdelemben ép ezért a *papnéh* is bevonandók. — Egyik-másik egyházkerületben ez már meg is történt s a papnék e föladatra meg vannak szervezve. Ezt a szervezést minden egyházkerületre ki kellene terjeszteni.

Ahol pedig a *lelkész* ebbeli hivatásának akár *hanyagból*, akár *példaadás* tekintetében meg nem felel, *felelősségre* kell vonni, megsza- badítani a nyáját a rossz pástortól.

De az egyke elleni küzdelemre rá kell nevelni a *tanítószágot* is a *képzőkben*. Az *alapítványi helyeket* elsősorban a *sokgyermekes* családok gyermekei kapják s erre a szempontra az *új alapítványtevők* figyelme is felhívandó.

A törvényhozás feladata. A polgári és büntető törvény meg- változtatása a kifejtett elvek érdekében. Tehát az örökösödési törvény módosítása, a törzsöröklés lehetőségének törvénybe iktatása, a progresszív családi pótlék, a valorizáció, a méltányos nyugdíj, a munkás- biztosítás reformja, progresszív betegségély a sokgyermekes családnak, a rokkantsegély fölemelése, a családvédő törvények megalkotása (anya- sági biztosítás, agglegényadó, *csökkenő* adókulcs a *sokgyermekes*^ növekvő adókulcs az egykés családokra), a *büntetőtörvény* szigorítása a magzatelhajlajhajtással és egyéb családelenes cselekményekkel szem- ben (ideértve a *bűnszerzést*, a hirdetések, a gyermekáldás gyalá- zását, stb.).

A kormány feladata gondoskodni a szükséges családvédő tör-vények előkészítéséről s azok meghozatala után gondoskodni azok köz- igazgatási végrehajtásáról. Fontos volna, hogy a kormány figyelemmel kísérje a külföldi, főleg franciaországi kísérleteknek a népszaporodást befolyásoló hatását.

A közigazgatásnak nagy tapintattal, erős szociálpolitikai érzék- kel s szükség esetén nagy eréllyel kell az ide vágó intézkedéseket meg- tenni. A családvédelem szempontja a közigazgatás munkájánál lépten- nyomon előbukkan. Nem volna felesleges kiadás a példás életű nagy- családok jutalmazása, kitüntetése sem.

A társadalomra vár azonban a legnagyobb feladat. A köz- vélemény, a társadalmi megítéltetés még a törvényeknél is erősebben

¹ *Simor János*, a nagy primás, szegény szításmesternek volt a 13-dik gyermeke; *Serédi Jusztinián* egy szegény cserepes 11 gyermeke közül a 9-dik s így tovább.

irányítja az egyént. A legerősebb fegyver tehát a gyermekszertető közvélemény kialakítása, *bojkottálása* notórius egykézűknek s a népes családokkal szemben lelketlenül viselkedőknek. Munkaalkalom nyújtása a sokgyermekes szülőknek, ösztöndíjak megszerzése gyermekeik részére. Elvállalása a *keresztanyaságnak*, stb.

E közvélemény műhelyei adva vannak az *Anyák Körében*, a *Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségében* s ott a *Gyermekszertető-szervezetben*, a *Magyar Nőegyesületek Szövetségében*, a *Katholikus* illetőleg a *Protestáns Nőszövetségben*, a *Faluszövetségben*, a *Stefánia-Szövetségben*, a *Cserkészleányok* munkájában, az egyházközségekkel karöltve, mindenütt tartásuk meg az *Anyák napját*, a *karácsonyi ünnepet*.

f) *A sajtó feladata.* Jóvá tenni mindazt, amit eddig mulasztásból lelkiismeretlen haszonvágyból (hirdetések), léha cinizmusból vétett. Támogatni az *egyke elleni propagandát*, írásban, képben, élőszóval (az újságok propaganda-estéin is); (erre fölhasználandó a *mozi* s a *rádió* is), a *destrukció* és pornográfia elleni küzdelem, a *közvélemény* helyes irányítása s az egyke-ellenes s a népes családokat védő *szociálpolitika* s e végre minden *társadalmi mozgalom* támogatása s szigorú *bírálat* minden idevágó kötelességmulasztásnak.

Ma a helyzet szinte kétségbeejtő, rajtunk áll azonban, hogy a viszonyokon változtassunk. A nemzet létét vagy nemlétét tartjuk kezünkben. Aki ismeri kötelességét, az nem habozik és nem késlekedik. Ma mindenkinek a gáton a helye.

H o z z á s z ó l á s o k .¹

Dr. *Ritóók Zsigmond* orvos, egyetemi magántanár véleménye szerint az *eugénika* nem az *értékes* egyének születésének korlátozása. A vezető réteg sok *nemzedék*, szelekciójának eredménye, A 48-at is az a magyar nemesség vívta ki, amely 1000 év küzdelmei között szelektálódott. A szaporodás lehet *quantitativ* és *qualitativ*. A nemzetre nézve csak az utóbbi értékes. Itt csak a *törvényes házasságból* származott szaporulat jöhet figyelembe. Ha a magtalan-ságot betegség okozza, azon ügyse lehet segíteni. — Budapesten szülőklinika van elég; mégis egykézűknek s nem veszik igénybe. — Orvosi szempontból fontos kérdés: *mi az egykezes hatása az anya szervezetre?* *Spencer* szerint: „A gyermektelen nő szellemileg fejlettebb.“ Ez nagy tévedés; ellenkezőleg: *a gyermektelen nő ideges, hysterika*, korán vénül és megrútul. A természetes ösztönök elfojtása károsan hat az anyai szervezetre; holott a többgyermekes anya minden gyermeke után megszépül, megifjul. — Másik fontos kérdés: *az egyke psychéje*. Nos, az egyke *egocentrikus, antiszociális*; félelemérzet gyötri; önző, koravén, szülőjét nem tiszteli, *nemzetvezetésre alkalmatlan*. (Franciaország hanyatlásának az az oka, hogy ott a tehetségek termelése elmarad, a nemzet vezetése is egykék kezébe jut.) — A szelekció eredménye, hogy a

¹ A hozzászólásokat nem a felszólalás sorrendjében, hanem tárgyi, eszmei összefüggésük és egymásutánjuk szerint csoportosítva ismertetjük.

felső rétegben több a tehetséges gyermek, 20—25%, az alsóban kevesebb, 4—7%. Ha a vezetés értéktelen elem kezébe kerül, az a nemzeti súlyedésre vezet (a mai Oroszország). Az egykézű nemzetalkotó faj kipusztul s a vezetés a szopora más kezébe megy át. — A városi egyke oka: hogy a nő is keres, nincs otthona, nincs családja. — A francia gyerek nem családi körben, hanem internátusban nő fel, azért nem szociális. Az angol home ellenben a szociális érzék iskolája. — Nálunk a középosztály egykéje gazdasági kérdés. Adórendszerünk olyan, mintha szándékosan a sokgyermekes család ellen irányulna.

Dr. Heim Pál gyermekorvos, pécsi egyet, tanár: Mint gyermekorvos szól a kérdéshez, aki igen sokat érintkezik beteg egykék szüleivel. Az ő tapasztalata szerint az nem gazdasági okból ered, hanem ma már erkölcsi betegség: 183 hold földje, 18 hold szőlleje van, 3 konvenció cselédet tart, mégis egykézik; az egyke pedig csenevész válogatós, követelőző, gyámoltalan, zsarnok. Az egykézű már degenerált nép; az nem javul meg; azzal minden fáradozás kárba vész. *Az épet, a sokgyerekest kell támogatni*, menteni. Az orvos, bába, pap az egykés vidékre már reménytelenül megy — úgyis minden hiába. Ezért nem is próbál semmit. *Működésük eredményéről évente jelentést kellene bekívánni.* Akkor talán mégis próbálnának valamit elérni. De arra mindenki vigyázzon, hogy az egykés vidéken az „egyke“ szót ki ne ejtse, mert a nép szemében veres posztó. *Minden falu diagnózisát, kortörténetét meg kellene íratni; helyi s egyéni küzdelem kell (iskolában talán versike a boldog, sok testvérről, stb.). — A Stefánia-Szövetség működését városon kezdte; ott be is válik; falun még nincs.*

Dr. Tauffer Vilmos nyug. egyetemi tanár: Nézete szerint nem az egyke elleni küzdelem a fontos, hanem az *anya s újszülött védelme*; az eugenika törekvése jogosult: ne tömegszületés legyen, hanem egészséges gyermek s az *maradjon életben*; a mai országos születési átlag 29‰. Az emberi élettartamot kell meghosszabbítani. A szülőanyát kell védeni. Vázolja a Stefánia-Szövetség munkáját s az amerikai segéllyel létesített *Országos központi szülészeti ellenőrző szervezetet.* A bába súlyos felelősség mellett köteles az elvetéléseket bejelenteni, sőt az orvost is ellenőrzi ily irányban. Az anyák a szülőintézeteket egyre nagyobb mértékben veszik igénybe (Budapesten 72%, Szolnokon 40% erejéig). A helyzet tehát javul.

Dr. Lovrich József egyet. m. tanár, a budapesti bábaképzőintézet igazgatója: A bajt hivatása gyakorlata közben régen felismerte s tíz éve küzd ellene, járja az országot, előadásokat tartva. A baj rohamosan terjed minden rétegben — *nemcsak az egyke, de a teljes gyermektelenségre való törekvés is.* Itt a szó nem elég. Cselekedni kell. Az amerikai mintára ránk erőszakolt *központosított egészségügyi szervezet nem vált be*, mert a viszonyok vidékenként teljesen különbözők; nálunk ép ezért *decentralizált helyi segítség* kellene. A drága központi adminisztráció óriási összegeket főlemeszt, az anyáknak pedig nem jut segély; holott ép arra volna

elsősorban szükség. Tud vidéken 80 ágyas járvány kórházat, ahol szülőanyák részére egyetlen ágy sincs; holott 20—25%-os mortalitású bajok ellen kellene megvédeni a fiatal anyákat. Főleg *vidékre kell a szülő-
otthon* (falu, tanya), ahol a szülőanyák helyzete sokszor kétségbeejtő.

Magát az egyiket nem látja oly veszedelmes mértékűnek. A terhesség elleni védekezést, amely szemünk láttára folyik — a hirdetések is szabadon terjesztik. Ez ellen *sürgős állami beavatkozás* kell. A *terhesség* elleni védekezés a globetrotter asszonyok a nászút nyugalma végett kezdtek, hogy pár évig ne legyen baj. Ma már nálunk is elterjedt. Ez elsősorban *orvosi*, de egyben *erkölcsi és vallási* kérdés. A modern leányelket kell átalakítani — ne csupán élvezetet keressen a házasságban. — Sokban akkor ébred fel az *anyaság vágya*, mikor már késő; könyörög, hogy gyermeke legyen, de a természet kérlelhetetlen: a *szándékos terméketlenségből meddőség* lett — mintegy megrohad a teste. A szülészorvos már gyulladást s *méhen kívüli terhességet* konstatál. Az ily tragédiák ma napirenden vannak.

A *vetélés* (abortus) évezredes bűn; Egyiptomot, Görögországot, Rómát az néptelenítette el (a megfogyott nemzetek helyébe barbárok léptek). Parisban asszony és leány ezrével hálnak bele; Magyarországon is évente majdnem ezer ifjú anya esik áldozatául. A globetrotter amerikai asszony Budapesten vetélteti el magzatát, a francia Svájcban, a svájci, Franciaországban, és így tovább. Pedig *a vetélés által minden nő a sír szélére jut*. Csakhogy erre — akiknek az üzlet — nem figyelmeztetik őket.

Büntető § van ellene ma is, csakhogy alig alkalmazható. Ha a műtét halálos kimenetelű, 10—15 évi fegyház; egy *kuruzsló* tíz asszony halálát is okozza s kap érte 2 évi börtönt. A *Magy. Nőorvosok Társaságában* ép ezért ő javasolta, hogy *az elvetélésben segédkező orvost és bábát pénzbírsággal* is sújtsák: ezerszeresével a honoráriumnak (100 P helyett 100.000 P — ez elég), vagy megfelelő fogházbüntetéssel. Ez ellen a métegy ellen a társadalom s a törvényhozás összefogása szükséges.

Az *anyavédelmet* hathatósabbá kell tenni. Nem minden külföldi példa követendő. A berlini *Viktória Szülőházban* egy anya másfél éven át nyolc gyermeket is táplál, mert jól megfizetik érte. Ez a rendszer rossz, mert az anyát teszik vele tönkre; de erkölcstelen is. — 1913. *Franciaország* megcsinálta az *anyavédelmi* törvényt — mikor nyilvánvaló lett, hogy a nemzet fogy (az *egyke* mellett 60 év alatt, az *egyse* mellett 30 év alatt a kihálás útjára kerül s degenerálódik) — a házasságok 20%-a meddő, születéskor pedig a gyermekek 15%-a elpusztul. De csak *bérmunkásokat* (salarie) védték. — Az új német *anya- és csecsemővédő törvény* sokkal jobb, mért alapelve az, hogy „*minden anyának s minden gyermeknek joga van az állam támogatására, úgy testi, mint erkölcsi tekintetben*“. Ez kell nálunk is: *minden magyar anya s minden magyar csecsemő védelme és állami támogatása*, ha rászorul. A központi »szervezet tíz milliárdos javadalmából egyetlen magyar anya sem kap egy fillért sem, csak — tanácsot.

A *bábaiügy* még korántsincs kellően rendezve. A bábák fele ma is

a régi hathetes tanfolyamokból került ki (másik fele elsőrendű, de nyomorog); de ki is vállalkoznék e terhes hivatásra 60—80 P havi fizetésért? S a község olykor még azt se fizeti pontosan. Ezen változtatni kell. Az *összes bábákat államosítani* és tisztességes fizetéssel ellátni, hogy minél több *művelt úri nő* menjen e pályára, Az *ismétlő és továbbképző tanfolyamok* a bajon gyökeresen nem segítenek. Magát a képzést kell intenzívebbé tenni 2 évi tanfolyam s 1 évi gyakorlat által, s a jelentkezőket jól megválogatni. Azonban ennek föltétele az *államosítás* s a *fizetés-rendezés*.

Az *elvetélést* (magzatelhajtást) tiltó *törvényt szigorítani*, de azt teljes szigorában alkalmazni is kell, főleg ott, ahol *visszaesésről*, vagy *üzletszerűségről* van szó. Meg kell *tiltani*, hogy a *bábák lakásaikat* és szolgáltatukat újságban kínálgassák s el kell tiltani még az *árusítását* is a terhességet megakadályozó szereknek. Az amerikai mintára szervezett *Egészségi tanácsadó központok* helyett az *anyák s csecsemők intézményes segélyezését* kellene szervezni. Ezek nélkül az egyke elleni küzdelem sem lehet sikeres.

Dr. Kausz János orvos: Régi elmélete, hogy az egykét degeneráltság okozza; de *az egyke-gyermek maga is értéktelen emberanyag*; helyette a *sokgyermekű* családot kell védeni, mert az termeli ki a *nemzetfönn-tartó* elemet. E végre *progresszív fizetésemelés* kell, még pedig a *gyermeklétszámmal* arányban. Változtatni kell az eddigi ridegségén. Ma a főbérlőtől azt kérdik: *hány gyermeke van?* s ha sok, nem kap lakást. A *sokgyermekes* ref. *papot* az egykés községből *elzavarják*. A vas megyei *parasztbába* többet ér, mint a budapesti *finom bábák*, akik egykézésre tanítgatják ki az anyákat. De nem elég a becsületes bába és orvos munkája ott, ahol az állam és társadalom felfogása családellenes.

Gálócsy Árpád mérnök: A magyar *család, faj és nemzet* szempontjából szól a kérdéshez. Köztudomású, hogy az oly családnak feltétlenül *ki kell hálnia*, amelyben nemzedékenként csak két, vagy még annyi gyermek sem születik. Ez lassan a *nemzet pusztulására* vezet. A *szaporodást* csak három vagy több gyermek biztosítja.

Viszont nemzeti szempontból éppoly fontos a megszületettek *életben-tartása*, azaz a halálozási szám leszorítása; főleg a *gyermekhalandóság*. Tehát elsősorban a *gyermekegészségügy* szervezése kell minden községben s ami ahhoz tartozik. (Orvos, anyák oktatása, stb.)

Minden család tartozik a nemzeti szaporulathoz hozzájárulni: ha nem nevel elég gyermeket, a gyermekhiányt *gyermektartási adóval* tartozik pótolni, mely adóból az átlagosnál több gyermekes családok segélyezhetnének. Ez a lehetőleg méltányosabb jövedelemeloszlás lenne. Az *örökösödési* rendben is oly reform kellene, hogy a hiányzó gyermekszámnak megfelelő hányadrész feletti rendelkezési jog az államot illetné, de kizárólag a népes családok javára.

A *népes család* fölnevelése falun könnyebb, mint városban — ez világos. Ott a gyerek: segítség, itt csak gond és teher. Már csak a *lakás-szűke* miatt is, A városi élet családirtó, A fogyást a falu pótolja. Azért

kell a *falut fejlesztem*, oda minél több családot kitelepíteni. Városon pedig az *egyenlőbér-rendszere* helyett a *családi bérrendszert* életbe léptetni. Ott a munkás és tisztviselő rétegekben ezzel lehet az egyke ellen is leghathatósabban küzdeni.

Torzsay Biber Gyula közigazgatási bíró: Különösen az *állami beavatkozás* kérdését boncolja. Óvatosságot ajánl, nehogy kíméletlen kézzel betörjön a családi élet szentélyébe. Az *örökösödési* jogba való beavatkozás pedig szerinte a *magántulajdon* szentségét érinti; csak ultima ratioként alkalmazható. Az egykével, mint népbetegséggel szemben *statisztikai* felvétel szükséges. A néppel be kell láttatni a jogszabályok helyességét, nehogy kijátsszák azokat. Tud alföldi ref. községet, ahol már a 70-es évek óta *egykeznek*; pedig ott ünnepnap a templom tele — tehát a nép *vallását megtartja*; és az egykézésen kívül *semmi egyéb bűnözés* nem észlelhető. Ez meggondolásra int a megbélyegző büntető szankciók alkalmazásával szemben.

Tomsányi Gyula belügyi min. oszt. tanácsos közli, hogy a *rendőrhatalóság* ott, ahol *bűnös* üzelmekről van szó, eddig is közbelépett; ezután a *nyomozás* sürgős lefolytatása iránt még hatályosabban fog intézkedni. A *magzatelhajtó szerek* árusítása eddig is *tilos* volt; ezután még szigorúbb *tilalom* lesz. A most életbeléptetett *ifjúság- és erkölcsvédelmi* rendelet kihatással lesz az egykézésre is. — A *paraszthitbizományt* nem tartja célszerűnek, mert az új *egyke-forrás lenne*. A *végrendeleti jog korlátozása* sem vezet célhoz. Ahelyett célszerűbb lenne a *progresszív örökösödési illeték*, ami lényegileg ugyanaz, csak az elnevezés kevésbé bántó. A *büntető szankciók* végrehajtásától azért nem vár sokat, mert egykés vidéken a büntetés végrehajtója maga is egykés s így aligha tanúsítana elég szigort s azt se meggyőződésből. Kérdés, nem volna-e jobb az egykések közé *példaadás* végett *sokgyermekű családokat* telepíteni?

Kemény Ferenc főigazgató: A javasolt gyógyító eljárás csupa jámbor óhajtás s az akarat szabadságába vág. Az oktatás s nevelés elkülönítendő. A tanítás az egyke elleni küzdelemre kevés alkalmat nyújt. A minőséget kell javítani az eugenetika útján. A tanterv a női szervezetre ártalmas. A felvilágosítás szükséges. Az *eugénika* fontos.

Kodolányi János író: Közvetlen tapasztalatból ismeri az egykések lelki életét; szerinte az egykézés *psychopathologiai* jelenség — nőnél a *frigiditás*, férfinnél a *homosexualitás* esete. Maga az *egyke* nem ok, hanem *okozat*. A kisleány már utálja a gyermeket s a férfit; a férfiakban pedig nemi perverzitás. Ezért nem élnek *egészséges* ösztönös életet. Az eredmény: a *beteges*, hazug morál; ebből valóságos *lelki betegség* fejlődik: *szégyenít* a nemi életet; a leány *szégyenli*, hogy *nő* s a férfit utálja; holott dalaiban még öszintén szólal meg szerelmi vágya. — Ezt a népet *át kell nevelni*, a gyermekben egészséges, normális érzéseket ébreszteni. A nép a földet szereti; azért kell a *földkérdésbe* belenyúlni, hogy lelki betegségéből kigyógyuljon. A nemzet szentebb, mint a *magántulajdon*. Ne *egyén*, hanem *család* örököljön — az egykéző tehát *pusztuló család vagyonát* automaticae a *többgyermekes családok örököljék*.

Vitéz dr. Végh Kálmán honvéd, min. államtitkár írásbelileg szól a kérdéshez a *honvédelmi* szempontból: A katonai erények a tiszta vallás-erkölcs alapjain nyugszanak; az egyke lehet divat, lehet gazdasági kérdés, világrámlat, de erkölcsi megnyilatkozás nem lehet. A honvédelemnek pedig erkölcsre és erényre van szüksége, mert a bűn elpuhít s csak a kemény katona tudja győzelemre vinni a lobogót. Ma, amikor négyéves háború után a nagy vérveszteségtől elgyengülve áll itt a magyar nemzet, hatványozott mértékű szaporodásra van szükség. Ma nincsenek természetes határaink, ma minden bokor és minden magányos fa mellé ott a határ mentén barnaképu magyar fiúk kellenének, hogy testükből font élősvénnyel vegyék körül szegény, beteg hazánkat.

Huszár Károly ny. miniszter, a képviselőház alelnöke: Az egyke a gazdag, de *haldokló* társadalmak hullafoltja. Minden bomladozó társadalomban megvolt és megvan. Oroszországban a *családot* igyekeznek *bolsevizálni*, mert tudják, hogy a keresztény társadalomnak az az alapja. De épüget rombolják a családot a *neomalthusianista* női és férfi írók, kik a családi élet „bilincseit“ akarják széttörölni s míg az *anyasághoz való jogot* hirdetik, hadat üzennek a házasság szentségének s a népes családnak. A *nemi ösztön* szent ajándék, mert az ember azáltal válik a teremtés részesévé; ők ezt a szent ösztönt az erotika csömör létebe fullasztják; az egyéniség szabad kiélését a nemi élvezetben keresik s a születések korlátozását jogosnak mondják. Ezt a *pogány gondolatot* oltják bele a modern lélekbe s ezzel a család s a nemzet erkölcsi alapjait rombolják szét. Feledik, hogy a *szabad szerelem* s az *egyke* kiöli a tehetségeket, a nemzet általa *meddővé* válik s *visszafejlődik*. Holott az áldozatos *családi élet utáni vágy a fejlődés* legerősebb rugója; ahol ez megvan, ott nincs válás és öngyilkosság, hanem megvan az *élet bátorsága* és az egészséges erő kifejtés.

A genfi úgynevezett *Népesedéstügyi Nemzetközi Kongresszus* az egész világra szóló Birth-Controllt akarta provokálni; ez a szándék megíúsult; ahelyett ott mindjárt megalakult a *Nemzetközi Családvédő Liga*.

Nálunk az egyke elleni küzdelmet a *nemzet létérdeke* parancsolja. 340 magyar község egykés; de elterjedt már az a társadalom minden rétegében s jobban pusztítja fajunkat, mint a világháború, vagy egykor Mohács. S az egyke által meglazult az erkölcsi alap — azzal függ össze a *válások* szaporodása is; 1894. még 9%, 1926. már 76% volt. Ma a bűn üldözi az erényt — a bűnösök hivalkodnak s az erényeseket gyalázzak; a többgyermekes anyát az egykések üldözik, verik, elűzik.

Pedig minden nemzet erkölcsi színvonalát a *család* adja meg; a *haladás* is csak a családon keresztül érvényesül. Azért *kell a népes családoknak segítő szociálpolitika*. A világháború alatt minden foglalkozási ág születési aránya csökkent, csak a *bányászoké nem* — akik a *családi létszám* szerint részesültek minden kedvezményben. Ez ujjmutatás a helyes szociálpolitikára. Ezt az elvet kell végig érvényesíteni az egész vonalon. Át kell térni a *családi bérrendszerre*. Az az utóbbi időben lábrakapott rideg szokás, mely szerint urasági cselédnek, gyárimunkásnak, lakónak a *sokgyermekes családot nem fogadják* be, közvetve szintén ter-

jeszti a nemzetirtó bünt. A *születések* száma 1901—1925-ig 36%-ról 27%-re csökkent. Ez nemzeti öngyilkosságot jelent, mert a *halálozási szám* nem esett ilyen arányban.

Hol, ki kezdje meg a harcot?

A ref. községekben nem könnyű; mert a *lelkész* a *presbitériumtól* függ, azzal nem mer szembeszállni. Megtörtént, hogy a derék, de sokgyermekű papot kimarták maguk közül. Statisztikai adatokra támaszkodva mutatja ki, hogy a *magyar társadalom fele* — 900,000 család — már *nem szaporodik*.¹ Ez a nemzeti sorvadás kezdete.

Aztán áttér az egyke elterjedésére a *társadalmi osztályokban* s azt állapítja meg, hogy a felső rétegekben jobban el van terjedve, mint az alsókban, azonban, sajnos, onnan lefelé is egyre terjed, a kastélyból a majorba. Legkedvezőbb az arány a *bányamunkásoknál* (5.4%), nyilván a kedvezményes családi pótlék következtében; a *gazdasági cselédségnél* már csak 3%. Azt a megdöbbentő statisztikai adatot is közölte, hogy az ország földjének $\frac{1}{10}$ része *aggregények és meddő házaspárok* kezén van. Ezzel szemben az igazságosabb, a nemzeti érdekek megfelelőbb *birtokmegosztást* kíván, *evolúció* útján (mint 48-ban a jobbágytság felszabadítása), a sokgyermekes családok javára. És egészséges, bátor *szociálpolitikát* s a keresztény ethikai alapra való visszatérést az egész vonalon.

Pataky Tibor min, elnökségi min, o, tan.: Magánvéleményt mond *gyakorlati szempontból*. Magyarország mai lélekszáma csekély; a *szomszédállamok* születési arányszáma a miénknél jóval nagyobb. Ez magában is veszedelmet jelent s már rámutat a követendő útra; mert a *nemzetet léteért való küzdelmében a nyers lélekszám is segíti*; s a nemzettest sorvadását az egyen is megsínyli; s a faj, nemzet, állam érdeke előbbrevaló, mint az egyéné. A kellő *szaporodás* fog segíteni a *trianoni* abroncs lefeszítésében. — Ami a segítség módját illeti, sajnos, a progresszív családi segély ma még nálunk pénzügyi okokból lehetetlen; a *közvetett fogyasztási adó* is a *népes családot* sújtja. Mégis meg kell tennünk, ami lehet, esetleg ad hoc *nősülési*, vagy *gyermekágyi segély*, stb. De a *közalkalmazottak* kedvezményeihez *hasonlók* volnának biztosítandók a *magánalkalmazottak részére is*. *Törvényhozásilag segíteni a sokgyermekes családon* (Franciaországban már a 4 gyermekes családot az állam segíti; a *katonai szolgálatban utazási* kedvezményt is élveznek), az., *aggregényadó* s az *egy-kés családok fokozott megadóztatása* útján; vagy adó helyett az *örökösödési illeték* fölmentése által az egykésekénél, A népes családú közszolgálati alkalmazottak segítése. Az előadói javaslat-hoz a *büntető szankciókat* illetőleg hozzájárul, főleg a *magzatelhajtást üzletszerűleg* üzök szigorú büntetését illetőleg. De a *preventíva* többet ér; az egyházi s egyéb egyke-ellenes *propaganda* kell; azonban ne csak a már fertőzött vidéken s ott se emlegessék az „egyket”. A *cserkészettől* s a *levante-mozgalomtól* sok jót lehet remélni. A mai elpuhult ellentállásra képtelen nemzedék helyett *edzett, SZÍVÓS nemzedékre* van szük-

¹ Vagyis 3-nál kevesebb gyermeke van; ebből 342.000 a teljesen *meddő* házasság, 314.000 az egykés; 252.000 a kétgyermekes.

ség. A női egyesületeknek pedig küzdeniök kell az esztelen fényűzés ellen s a nevelés terén is a mai idők parancsolta keményebb családi nevelésre kell törekedniök épen gyermekeik érdekében.

Nevelős Gyula közoktatásügyi min. o. tanácsos: Bizottság kiküldése kellene, minden helyi tényező bevonásával a baj s az orvoslás módjainak tanulmányozására. A közoktatásügyi kormány mindent el fog követni ami működési körében megtehető,

Tunyogi Szűcs Kálmán, az igazságügyminiszter kiküldötte. Csak egyéni véleményt mond. Az örökgyási jog korlátozása 2000 éves; szűkségét látta annak már a császári Róma. A Lex Juliát s Lex Poppeat idézi, mely szerint a gyermekes özvegy köteles volt újra férjhez menni s gyermeke után öröklési jogot nyert; a gyermektelen asszony pedig nem jelenhetett meg a nyilvános ünnepélyeken, stb. Németországban Brentano azt jósolta, hogy „a törzsöröklés a gyermeklétszámot csökkenteni fogja” — ennek ép ellenkezője következett be: a rokonság elvándorolt; tehát a telepítést segítette elő. — A büntető törvénytől nem lehet csodát várni; ahhoz egészséges közszellem is kell. Ha a nemzet fele egykézlik, azzal szemben minden orvosló eljárást egyszerre kell megkezdeni. Az egykeelleni küzdelemmel az egyházaknak kell elsősorban foglalkozniuk. A protestáns egyházak az egykét még e hóban ankéten fogják tárgyalni.

A születések korlátozásának szabadsága érdekében hárman szólaltak fel:

1. Dr. Neubauer Gyula Malthus elméletét külföldi tekintélyekből vett idézetekkel védelmezi. Szerinte a mai Magyarország relatív túlnépesedésben szenved, mert minden foglalkozási ág túl van telítve s mert fizetési mérlegünk passzív. Nem tartja tehát igazoltnak a népszaporodás csökkenésén való kesergést. De nem is látja a helyzetet oly sötétnek, mert a születési arányszámmal együtt csökken a halálozási arányszám is, A tulajdonképeni feladatot nem a születési arányszám emelésében, hanem a halálozási arányszám további csökkentésében látja, vagyis a már élők védelmében. „Mindaddig, — mondja — amíg a megélhetési lehetőség meg nem javul és a túlnépesedés mai nyomása nem csökken, a népesség szaporításáról és a születési arányszám javításáról beszélni időszerűtlen.“ Ellenben törekedni kell a halálozási arányszám megjavítására — szerinte az orvosi tudományra s az orvosokra ez a feladat vár. Itt még kitér arra is, hogy a túlnépesség az ember értékét csökkenti. A kínálat és kereslet s az áralakulás törvényére hivatkozik. Helyteleníti azt a kívánságot, hogy a tisztviselői fizetéseket a családi pótlék rendszerére alapozzák, mivel az lehetővé tenné, hogy az altiszt nagyobb jövedelmet élvezzen, mint az államtitkár, ez pedig fegyelembontó hatással lenne s a tekintélytiszteletnek ártana, tehát destruktíve hatna,

2. Mihelics Vid hírlapíró: Élesen meg kell különböztetnünk egyrészt a társadalom, másrészt a család, mint konkrét egyed, szempontjait, Ami az egész emberi társadalmat illeti, az egyke kérdése nem választható el az általános népesedési problémától, amely világprobléma nemcsak az

egész földet érintő mivolta, hanem az egész történetet végigkísérő jellege miatt.

Ismerteti a Genfben f. é. szeptemberben tartott népesedési világkongresszus anyagát, továbbá a Manchester Guardian 1922-i ankétjét, érinti az angol Birth-Control törvényt, csupán annak igazolására, hogy az egyke megítélésénél tisztában kell lennünk a népesedési optimummal.

Magyarországon is legelső feladat volna a népesedési optimumnak — ha nem is a nyilvánosság számára való — meghatározása, mert ettől függ, hogy milyen irányban és milyen intenzitással kell inaugurálni az egyke orvoslását célzó szociálpolitikát. Ennek érdekében kellene lehető pontossággal megállapítani, hogy a nőknek a modern élet következtében egyre fokozódó meddősége milyen szerepet játszik a szaporodás csökkenésében. Utal az angol Brownlee statisztikájára, amely szerint az angol nők természetes termékenysége az utolsó hatvan évben majdnem harminc ponttal esett.

A családnak, mint konkrét egyednek, saját szempontjai vannak. Szerinte az egyke önmagában erkölcsileg közömbös tény, vallás erkölcsi szempontból lehet csupán erkölcstelen, annak indokaiban és eszközeiben. A szekszuális téren legszigorúbb katolikus ethika is megengedi a gyermek nem kívánását, ennek elérését azonban csak az önmegtartóztatás útján tartja megengedettnek. Az egyke erkölcsileg közömbös jellegét azért kell hangsúlyozni, mert így az államnak sincs joga büntető szankcióval sújtani a gyermektelen, vagy egykés családokat. Az ilyen családokra rovandó nagyobb megterheletésnek csak szociálpolitikai szempontból szabad történnie: a többgyermekes családok javára; tehát a megterheletésnek nem az állam szuverén akarata, hanem a többgyermekes családok jogosult előnyigénye szabja meg a határát.

Éppen erkölcsi szempontból a család nem szaporodhatik korlátlanul anélkül, hogy az utódokról a társadalmi állásnak és kultúrkövetelményeknek megfelelően intézkednék. Ellenkező esetben a család vét a lelelőség ellen. Teljesen bizonyos, hogy a nő normális termékenysége esetében minden család korlátozza, sőt legtöbb esetben korlátozni kénytelen egy bizonyos számra a gyermekek számát. Mindebből következik, hogy az egyke legfőbb okozója a gazdasági helyzetből és a kultúrigények fokozódásából folyó akaratelhatározás. A kultúrigények leszorítása nem olyan egyszerű, mint gondolják. A társadalmi evolúció legfőbb tényezője az imitáció, az eggyel magasabb társadalmi osztályba való állandó feltörekvés.

Az egyke problémájának megoldása előtt meg kell állapítani Magyarország népesedési optimumát s ennek megfelelően alkalmazni az optimum elérése és fenntartása érdekében szükséges szociálpolitikai eszközöket. Első a helyes jövedelemelosztás; csak a keresztény alapokon felépített, létminimumot biztosító államban közelíthető meg. Óriási lépés volna ebben az irányban az általános társadalmi biztosítás és a családi munkabér bevezetése. Ez viszont a mai tiszta kapitalista gazdasági rendszerben úgyszólván kivihetetlen. A rendszeren javasolni szokott törzsöröklés, állami jutalom, olcsó lakás, tanulmányi ösztöndíj és vasúti kedvezmény

csak palliatívumok, amelyek részben már kudarcot vallottak, de különbéért sem oldják meg az egyke kérdését.

Felszólaló ezeknek alapján javasolja, hogy az anketézések után végre komoly munka is induljon meg:

Meghatározni Magyarország népesedési optimumát.

Megvizsgálni, hogy a nők termékenységének csökkenése milyen arányú nálunk s milyen orvoslást lehet találni.

Tudományosan felülbírálni a külföldön folyt egyke-ellenes akciók eredményeit.“

Kidolgozni a családi bér bevezetésének feltételeit és módját a konkrét magyar viszonyok között.

3. Dr. Varga István jogi egyet, adjunktus:

Az egyke elterjedése nem is olyan aggasztó. Huszárral polemizálva úgy véli, hogy a 900 ezer kis gyermeklétszámú házasságból legalább 550 ezret le kell vonni olyként, amelyben a házasság fennállásának rövid időtartama következtében, 3 gyermek eddig nem is születetett.

Az anketén felhozott egyéb adatokat is indokolt kritikával kell fogadni. Magyarország népsűrűsége a legnagyobb Európa valamennyi agrár jellegű országa között. Amellett a magyarországi népmozgalom országos átlagban kielégítően alakul. A születési szám 1926-ban például 27.3, a halálozási szám 16.6 volt, úgy, hogy a természetes népszaporodás 1000 lélekre számítva 10.7 volt, ami még igen megnyugtató. A csecsemőhalandóság Magyarországon a nyugati nemzetek csecsemőhalandósági számánál jóval nagyobb s a csecsemőhalandóság és az általános halandósági viszonyok további megjavítására törekedni kell. A csecsemőhalandóság csökkenése a születések számát ténylegesen is apasztani fogja, mivel tény az, hogy a családok elsősorban az életben maradt gyermekeik számához viszonyítottan befolyásolják gyermekáldásukat.

Az egyke Magyarországon tehát csak regionális probléma. Az országos probléma inkább a túlnépesedés. Azt pedig előidézheti a produktív és improduktív korosztályok arányában az előbbiekre terhére bekövetkező eltolódás is.

Ami a többgyermekes családok támogatására tett javaslatokat illeti, azokat úgyszólván kivétel nélkül melegen pártolni lehet. Ne tessék azonban tőlük az egyke megszüntetését várni! Ezen szociális intézkedések mindössze a kiegyenlítő igazságosság szempontját szolgálnák, A szülési segélyek pedig akár a túlnépesedés, akár az egyke problémájának megoldása szempontjából egészen hatálytalanok fognak maradni. Amellett a szociális megoldások terén a fennálló jövedelemelosztási és társadalmi renddel mint adottsággal kellene számolni.

Az erkölcsi szempontok kiélezése sem adhatja meg az egyke kérdés megoldását. Különbséget kell tenni feltétlenül a méhmagzat elhajtása és a fogamzás megakadályozása között. Az előbbi erkölcsileg nagyon is elítélendő, az utóbbi jogosultságát azonban alapjában véve erkölcsi szempontból minden felszólaló megengedhetőnek tartotta — csupán a megakadályozás módja tekintetében merültek fel aggályok. De

erkölcsi kérdés a családalapítás, a gyermekek nemzése is. Ha a családfő nem tudja őket eltartani — s ennek Magyarországon részben az ország túlnépesedése az oka, amelynek a mai viszonyok között kivándorlás útján nem lehet levezető csatornát teremteni — akkor a tartózkodás egyenesen erkölcsi kötelesség.

Főddolog azt eldönteni, az *egyke* dühöng-e Magyarországon, vagy a *túlnépesedés* fenyegeti-e? Magam az utóbbi veszélyt nagyobbban látom. S ez nem csupán magyar, hanem egyben világprobléma is, amely sok elmét foglalkoztat ma mindenfelé.

Ravasz László ref. püspök írásban beadott hozzászólásában kijelenti, hogy az 1923-iki körkérdésre adott véleménye nem változott, A kisgazdarétegen az egyke főrugója gazdasági; az erkölcsi ok másodlagos, de nemsokára uralkodóvá válik. Népdivatá válna, szinte tudatalatti kényszerrel uralkodik. — Orvosolható, de nem teljesen. Orvoslására első teendő az örökösödési törvény statáriális megváltoztatása: a kisbirtok teljes örökölhetőségét a négyes gyermeklétszámhoz kell kötni; 1 gyermekre csak $\frac{1}{4}$ rész, 2-re a birtok fele, 3-ra $\frac{3}{4}$ -de szállhaszon; a többivel az állam rendelkezék telepítési céllal. Szükséges továbbá a gyermeklétszám emelkedésével csökkenő adókulcs; szigorított orvosi ellenőrzés és büntetőjogi szankció a születés előtti élet ellen elkövetett bűnökre; végül az egykének kedvező joggyakorlat megszüntetése. Ezekkel párhuzamban morális gyógykezelés a vallásos élet mélyítésével s az erkölcsi erő fejlesztésével. Az egyke nem protestáns betegség, (példa rá a kath. Franciaország), hanem a tömeg kultúrbetegsége; fertőzése minden vallás híveit kipusztítja.

Dr. Raffay Sándor evang. püspök betegsége miatt írásban adta be alábbi véleményét:

Hogy az egyke divatja és betegsége most már nemzetpusztító hatalommal lép fel és terjed mindenfelé, annak részben a magunk nemtörődömsége az oka. Amikor ez a divatos betegség még csak keletkezőben volt, nem törődtünk vele. Sem az egyházak, sem a közigazgatási hatóságok, sem az orvosi testület tagjai, sem a pedagógusok nem méltatták figyelemre és nem igyekeztek terjedésében meggátolni ezt a káros jelenséget. Most is, mikor a baj már elharapódzott, érthetetlen naivitással és megbocsáthatatlan kicsinyeskedéssel egyik egyház hívei a másikat vádolják az egyke bűnével ahelyett, hogy közös erővel és barátságos együttműködéssel igyekeznének a baj terjedésének útját vágni. Amit a múltban mellőztünk, vagy mulasztottunk, azt okos intézkedésekkel még talán orvosolni tudjuk. Ennek az orvoslásnak érdekében azonban egyháznak, iskolának, közigazgatásnak, orvosi tudománynak és szociológusok testületének egyaránt össze kell fogniok. Lehet, hogy az egyke betegségétől és divatjától fertőzött családok és vidékek romlását megállítani már nem leszünk képesek, de a még meg nem fertőzött családok és vidékek mentésére annál buzgóságosabb igyekezettel kell mindent elkövetnünk.

A fertőző betegségek tova terjedését elkülönítéssel és fertőtlenítéssel szokták megakadályozni. Ebben az esetben az elkülönítés kissé nehéz feladat, de nem lehetetlen. Hogyan hajtassék végre ez az elkülönítés, az elsősorban a céltudatos közigazgatás feladatai közé tartozik. A fertőtlenítés munkájában azonban különösen nagy és fontos feladat vár az egyházra és az iskolára. Népünk még sehol sem romlott meg lelkileg annyira, hogy a lelkészek és a tanítók erkölcsi befolyásának makacsul ellene szegülne. Az egyikével megfertőzött vidékek lelkészi és tanítói állásaiba olyan embereket kellene beválasztani, illetőleg kinevezni, akik a nép felvilágosítását fogadalomszerűleg magukra vállalnák és így a baj orvoslására tervszerűleg közrehatnának. A megfertőzött vidékekre orvosokul is csak olyanokat kellene küldeni, illetőleg letelepedni engedni, akik az egyke betegségének orvoslására nagyobb súlyt helyeznek, mint akár a testi betegségek gyógyítására.

Mondják, hogy némely vidéken az egykének gazdasági okai vannak. Nemzeti érdek, hogy ezeket a gazdasági okokat lehetőleg megszüntessük, vagy legalább is enyhítsük. Ha a vagyon tömörítése az egyke egyik főmozgatója, akkor ezen a bajon talán úgy lehetne segíteni, hogy a sokgyermekes család adóelengedésben, gyermeknevelési pótlékban és hasonló gazdasági természetű támogatásban részesüljön. Viszont ahol kétségtelen és hivatalos megállapítást nyer az a tény, hogy valamely család pusztán vagyoni érdekből zárkózik el a gyermekáldás elől, ott a vagyonnak megfelelő hányada az ilyen módon megkárosított államot illesse és pedig a sokgyermekes családok megfelelő támogatása érdekében.

Azt is mondják, hogy némely vidéken az idősebb asszonyok beszélik rá a fiatalabb asszonyokat, hogy a gyermekáldástól tartózkodjanak. Sőt azt is beszélik, hogy vannak községek, amelyekben az ilyen idősebb családtagok egyenesen megszegyenítik a fiatalabbakat, ha több gyermekük van. Ilyen esetre törvényt kellene alkotni, hogy az emberöléssel azonos módon büntessék azokat, akik akár közvetlenül, akár rábeszéléssel, vagy segítéssel a gyermekirtás bűnébe esnek.

Sajnálatos az a tapasztalat, amelyet újabb időben mind szélesebb körben szerzünk, hogy egész nyíltan hirdetik szóval és írásban is a nép előtt azt a le sem tagadható tény, hogy a sokgyermekes család minden tekintetben nagyobb terhet visel és kevesebb kíméletben részesül, mint amely családban kevesebb a gyermek. Pár évtizeddel ezelőtt még szél-tében hangoztatta a magyar föld népe, hogy ahány gyermek, annyi öröm és annyi áldás. Ma már szél-tében azt hangoztatják, ahány gyermek, annyi gond és annyi baj. És hivatkoznak arra, hogy minden bizonyos korú gyermek után, akár keres az, akár fogyaszt, a szülő kénytelen adót fizetni és a legutóbbi világháború alkalmával is a több gyermekes család minden tagját kénytelen volt a harctérre bocsátani, míg az egy-kés családok a háború veszteségétől törvény alapján mentesek maradtak. Ezen a téren is támogatni kellene a több gyermekes családokat és jutalmazni azokat, akik a nemzet fenntartásához a gyermeknevelés gondjaival és munkáival, áldozataival és törődéseivel hozzájárulnak.

Nem lehet céloom, de talán nem is szükséges részletekbe bocsátkozni ennek a kérdésnek a fejtegetésében. Az a tanácskozás, amelyet ebben az ügyben eddig is tartottak, de amelynek eredményeit sajnálatomra nem ismerem, bizonyosan sokkal érdekesebb és gazdagabb anyagot halmozott össze, mint amennyit én tudnék összehordani akár megfigyeléseim, akár tanulmányaim alapján. Az én egyházamban¹ ugyanis az egyke eddig még nem pusztít. Közvetetlen adataim tehát az én egyházamhoz tartozó nép köréből nincsenek. Hogy azonban ne is legyenek, ennek érdekében már most mindent megteszünk, amit előrelátó gondoskodással megtenni lehetséges. Hiszem és remélem, hogy az egyke káros szokásának pusztító bacillusa még mindenütt kiírtható. Erre a munkára azonban, miként említettem, mindnyájunknak össze kell fognunk.

Kapi Béla dunántúli ev. püspök az ankétre nem jöhetvén el, nézetét az alábbiakban közölte:

Szövevényes, sok oldalról futó szálból összegeződik az a szociális, társadalmi és etikai probléma, amelynek eredménye az egykében áll előttünk. Ezen mondatban éreztetni szeretném azt, hogy az egykét nem tekintem vagyoni, birtokosztatlansági kérdésnek. A kérdés tele van etikummal és lelki momentumokkal. Az anyagi önzés mellett felismerjük benne az eltorzult modern nő hiú, szórakozást kergető, külső érdekét és szépségét védelmező lényét. És megtaláljuk benne a megüresített modern-élet ideálnélküliségét- és külső látszat-hajszolását. Meg vagyok győződve arról, hogy a sokat emlegetett gazdasági kérdés nem első, hanem csak harmadik, vagy ötödik rugó. A tulajdonképeni létrehozó ok az erkölcsi eszmények meggyengülése és az erkölcsi *érzület* kiszikkadása.

Be kell azonban ismernem azt is, hogy a gyermekáldás korlátozásának látszólag legalább van némi igazolása a mostani gazdasági viszonyok között. A középosztály legtöbb családjánál a gyermekváras idegölő gondot, elviselhetetlen anyagi terhet jelent, pedig a bölcső csak kezdetben szimbolizálja a nagy költséget. A nevelési kiadás-többlet az iskolánál, méginkább az idegenbe küldésnél folytatódik elbírhatatlan erővel.

E néhány mondatból következik, hogy az egyke elleni védekezést több úton-módon kell keresnünk. A meg nem született gyermekek életkufáira nehezítse az állam a maga kezét és sújtja őket nagyobb adóval. Még az örökösödési törvény okszerű, de nagyon körültekintő reformálását is megfontolás tárgyává lehetne tenni. Természetesen a kérdés felettébb kényes, mert nem minden gyermektelenség, avagy egyke az emberi bűnös akarat kifejezője, így tehát vigyázni kell, nehogy a törvényes rendelkezés átlépje az igazság határvonalait.

Positív irányban sokat tehetne az állam a többgyermekes család erőteljes anyagi támogatásával. Társadalmi intézmények biztosíthatnák a baba-kelengyét, az állam pedig a jelenlegi, úgynevezett családi segé-

¹ A bányai ev. egyházkerület valóban csaknem teljesen ment az egykétől, csak Apostagon és Dunaegyházán van számottevőbb konszideráció. Jó a helyzet a tiszai egyházkerületben is, A dunántúliban azonban már súlyosbajok vannak.

lyen felül, külön segélyt biztosíthatna a köztisztviselők házon kívül nevelt gyermekeinek.

Legfontosabbnak a társadalom lelki és erkölcsi képének átalakítását tartom. Erkölcsi gondolatokkal és eszményekkel kell megtölteni a lelkeket és az egész életet. A léha gondolkodású társadalomba vissza kell állítani a hitves és édesanya igazi ideálját, ki a régi tiszta erkölcsi vonásokat a mai modern élet követeléseivel összhangba tudja hozni. A régi eszmények következtében nem lesz önmagának a nagyanyja, de modernsége miatt nem lesz önmagának az unokája sem. Ebből a munkából iskola, templom, kulturális és társadalmi egyesületek keressék meg a maguk részét,

A falvakban folyó munkánál azonban a pozitív irányzatot a negatív irányzat fölé kell helyezni. A folytonos ostromlás, az egyke bűnének leplezetlen hánytorgatása rendszeren ellenérzést vált ki és többet árt, sem mint használ. Ellenben a családi élet szentségének, tisztaságának, a gyermekáldás örömeinek, felelősségének, a vallás-erkölcsiség lelkének és Isten előtt való felelősségének pedagógiai bölcsességgel és Krisztusi hűséggel való tárgyalása csendes biztonsággal hat a lélekre, mint a föld kemény kérgét lassan átázató langyos eső.

Egy *somogy megyei plébános* (névaláírással) megrendítő adatokat közöl a falujabeli egykézű nép megrögzött elvetemültségéről; ott nemcsak a magzatelhajtás járja, hanem a megszületett gyermek szándékos elpusztítása is (az 1—2 napos csecsemőt fürösztés után meghülésnek teszik ki, vagy nehéz főzeléssel etetik, hogy tudógyulladásban vagy bélhurutban pusztuljon el). A följelentőre pedig a házat gyújtják rá. Akad azon a vidéken orvos is, aki fél mázsa zabért elhajtja a magzatot; de a büntetés alól az anya is, bűnszerző „öreg szüle“ is, a bába is, az orvos is kibúvik a törvény elégtelensége s a bizonyítás nehézsége folytán.

Az *egyke testi-lelki degeneráltságát* ő is megállapítja; ami abban is nyilvánul, hogy az *se játszani, se nevetni* nem tud;-cinikus önzésében lesvért nem is kíván. De arra is rámutat, hogy az egykezes *a család anyagi romlására is vezet*, mert munkaerő nincs s a cifrázkodás folytán kiadósodnak, tönkre mennek.

Vigasztalanul sötét a kép, amit a nép *erkölcsi állapotáról* fest: a *válások napirenden* (még lelkészi családban is); a férj szeretőt tart, a falusi menyecske városba jár tiltott gyönyör után; sőt — leírni is nehéz — a *vérfertőzés* is el van terjedve. Sodorna bűne falusi magyar népünk közt! A levél írója teljesen reménytelennek látja a helyzetet. Drákói törvény kell, amely minden bűnösre lesújtson s az örökösödési törvény reformja; és szigorú nevelés — talán a levante-szervezetben. De még mindettől sem vár sokat, hiszen évek óta minden fáradozása úgyszólván teljesen meddő.

Geőcze Sarolta előadó zárószava.

Tekintettel az idő előhaladottságára, csak egész röviden összegezem az ankét eredményeit, lehetőleg azt emelve ki a felölelt gazdag anyagból, amire nézve egységes közvélemény alakult ki.

Az egyke mint *népbetegség* csak *egyes vidékeken* uralkodik (de Csonkamagyarország 2000 községe közül 340-ben) — jóformán mégis *országszerte* s minden társadalmi rétegben el van terjedve.

Noha leginkább református magyar népünket támadta meg, nincs *valláshoz, se fajhoz* kötve.

De az tény, hogy a r. k. vallás legtöbbet tesz ellene, mert hiszen az egyház a *szándékos gyermektelenséget a házasságot érvénytelenítő* oknak tekinti. A *gyónás* pedig erős eszköz a kezében.

Oka kezdetben — *gazdasági* volt — falun a birtokelaprozódás meggátolása, városban a megélhetés nehézsége; de elterjedtével *erkölcsi* jellegűt vett fel — néhol a teljes *erkölcsi züllésből* ered s azt vonja maga után.

Hatása az *anya szervezetére* romboló, az ivadéokra testileg-lelkileg *degeneráló*; tehát fajrontó tünet.

A *közegészségügy* hiányai elterjedésének kedveznek; azokat *orvosolni* kell, nemcsak az *egyke*, hanem a *csecsemőhalandóság* leszorítása szempontjából is.

A *büntetőtörvény* elégtelensége szintén oka terjedésének; azt tehát reformálni kell, főleg a *kuruzslással s magzatelhajtással* szemben, kivált *üzletszerűség s haszonlesés* esetén,

A nagyon fertőzött területeken szükséges a *végrendelkezési jog korlátozása* az egykezes arányában, de kizárólag a *sokgyermekes* családok javára.

Az egyke elleni negatív intézkedések mellett fontosabb a *sokgyermekesek* javára a *pozitív szociálpolitika*.

Annak *anyagi forrásául* az *aggregényadó* s az *egykések fokozott adója* szolgálhat.

Viszont a *sokgyermekűek kedvezményben* részesítendőek (csökkenő adókulcs, *progresszív* családi pótlék, fizetés, nyugdíj és biztosítás, *családi bérrendszer* stb.) A *nevelés* megkönnyítése.

A *közélet* minden tényezőjének hatáskörében és minden esz-közzel küzdenie kell az egyke ellen. Ez ma kétszerte fontos, mikor fajunkat a háború megcsappantotta, a megszállt területeken pedig rovásunkra ádáz fajirtás folyik.

Ami az *eugenikát* s a *túlnépesedést* illeti, az előbbi lehet némileg jogosult, ahol *alsóbbrendű* fajok szaporodásának korlátozásáról van szó. Nálunk, hol a B-lista s a megszállás magyar fajtánkat sújtotta s a háború s egész mai gazdasági életünk nem a mi fajunknak kedvez, az „eugenika“ inkább antiselektív.

Túlnépesedésről beszélni aligha lehet oly országban, melybe szüntelenül szivárog, sőt időnként özönlik más országok erkölcsileg selejtes eleme s itt jó megélhetést talál. S amikor ép az egykés vidékeken a földek a munkáskéz hiánya miatt megmunkálatlanok maradnak. Legfeljebb a népesség *egészségtelen megoszlásáról*, a városok felduzzadásáról s a falu elnéptelenedéséről lehet szó.

De még ha Trianon folytán pillanatnyi túlnépesedés volna is, veszedelmes dolog lenne a baj orvoslására az egykéhez folyamodni,

melyről az orvosok megállapították, hogy a faj degenerálódására vezet, s így a nemzet jövőjét veszélyezteti. Ezt a 40 milliós angol, vagy a 60 milliós német megengedheti magának, de nem a nyolc milliós magyar.

A baj megelőzésére szükséges az erkölcsi élet megtisztítása, az erkölcsi nevelés erősítése. E célra minden hivatott tényezőnek össze kell fognia. Családvédelemre és a szerencsétlen házasságtörések megelőzésére van szükség.

Kívánatos, hogy Társulatunk a fenti célok elérésére az összes hivatott tényezőt megfelelő formában fölkérje.

Hornyánszky Gyula elnöki zárszava: Örömmel állapítja meg az ankét sikerét, az egyre fokozódó érdeklődést, minden hivatott tényezőnek megjelenését, illetve képviseltetését. Bízunk abban, hogy a nézetek tisztázódtak s abból pozitív alkotó munka is fog fakadni, főleg a szociálpolitika terén.

Köszönetet mond az előadónak s a vitában résztvevőknek, és Egyetemi Közgazdasági Karnak, amely az előadóterem átengedésével a Társulat e munkáját előmozdította.

A SZOCIÁLIS TANULMÁNYOK ISKOLÁJA FRANCIAORSZÁGBAN.

Az *École des hautes études sociales* ez idei programját akarom szóba hozni, tájékoztatóul arra nézve, hogy mi módon igyekszik a franciák közt egyetlen iskola, amely azonban 32 tanárral dolgozik, a szociális tudományok egészét (vagy legalább is nagyrészt) az oktatás kerete közé fogni.

A kérdéses iskola négy tagozatra (séción) oszlik: az *école sociale-ra*, *école de philosophie-ra*, az *école de journalisme et de préparation à la vie publique-re* és az *école des hautes études internationales-ra*. A szociológia az első tagozatnak a tárgya, *René Maunier* jogi tanárnak előadásában, aki — az iskola szillabusa szerint — a szociológia fogalmát, a szociális tények meghatározását és osztályozását, a szociológia módszertanát és történetét fejtegeti, hogy azután az általános ismereteket Algíria berber társadalmának tanulmányozására alkalmazza. Az első szakosztályban különös figyelmet érdemel *Rolland* kollégiuma: *littérature sociale*. A francia színháznak és a társadalomnak viszonyával foglalkozik, s a drámaírást az élet erkölcsi feltételei közé helyezve, Augier-t annak a költőnek mutatja be, aki a becsület és pénz konfliktusát tette meg drámáinak vezető motívumává, Dumas fils-t pedig annak, kit első sorban a szerelem és ennek társadalmi következményei érdekeltek. Végül megemlítem *Michel Lhéritier* előadását, melynek címe: *L'histoire et la coopération intellectuelle internationale*. Tehát a nemzetközi szellemi együttműködésnek problémája felemelkedett a maga külön szempontjával a tanszékekkel rendelkező történeti stúdiók közé. Az *école de philosophie* egy Proudhon- és egy Montesquieu-kollégiumon kívül „a filozófiai probléma aktuális alapjairól” hirdet előadást (*Jean Grimod*). Itt a bizonyosság kérdését Auguste Contte-tal, az értel-

mét és intuícióét Bergson-nal, az abszolútnak és relatívnek ellentétét Einsteinnel, a személyiség problémáját a keleti befolyással, a jellem dilemmáját James pragmatizmusával kapcsolatban fejtegetik majd, s azután a történet-tudás fejlődését Renan-tól Spengler-ig, a politikáét Marx-tól Maurras-ig, a művészetét Taine-től Alain-ig kísérik majd végig.

A mi szempontunkból különös figyelmet érdemel a „*zsurnalizmusnak és a nyilvános életre való előkészítésnek iskolája*“. Itt a jóhírnevű hisztórikus, az idős *Seignobos* tanítja ki a szükséges szociális, politikai és történeti ismereteket a leendő hírlapírót, aki ezenkívül praktikus gyakorlatok (javítás tárgyává tett írásbeli dolgozatok) kíséretében mindarra nézve elméleti útbaigazítást is kap, ami az újságírással, ennek múltjával és jelen feladataival valamiképpen összefüggésben van. A modern pedagógiában, úgy hiszem, egészen egyedül álló a *nyilvános életre való előkészítésnek iskolája*. Itt a nagy nyilvánosság, a tömeg előtt tartandó beszédre oktatják ki a jelölteket (la science et l'art de la voix en public), természetesen szintén praktikus gyakorlatoktól kísérve.

Végül a mi „*a nemzetközi tanulmányok iskoláját*“ illeti, ez két osztályra osztja a maga problémakörét. A nagy nemzetközi kérdéseken kívül a nagy nemzeti kérdésekkel is foglalkozik. Itt az iskolát az európai politika az 1918-ik évet követő fejlődésében is érdekli már (*Seignobos*); itt külön fejtegetések tárgya a nemzetközi biztonság kérdése (*Jacques Kayser*); itt az angol, német, orosz stb. problémákon kívül a közép-európai problémakörnek is megvan a maga két előadója (*L'héritier és Aulneau*).

Az école des hautes études sociales (Paris, 16, rue de la Sorbonne) két esztendei hallgatás után diplomát szolgáltat ki (tehát az illető: diplôme de l'école des Hautes-Études sociales). Ilyen bizonyítványt idegenek is szerezhhetnek.

Hornyánszky Gyula.

A TÖRTÉNET SZEREPE A NÉPEK ÖNTUDATÁBAN.

A Rohan herceg nevéhez kapcsolt *Fédération internationale des unions intellectuelles* ez év október végén *Heidelbergában* tartotta meg idei összeövetelét; a magyar csoportot *Eckhardt Sándor* képviselte. Az előadások egy előre megállapított tárggyal foglalkoztak, amely a történet szerepét keresi a népek öntudatában; Talán nem lesz érdektelen dolog ezeket az előadásokat kivonatossan ismertetni; amit a különböző nemzetek képviselői a közös témáról elmondottak, az sok esetben értékes és az illető nemzeti fölfogásra minden esetben jellemző volt.

Az angol *Alison Phillips* (Dublin) a *hagyomány és haladás* viszonyáról beszélt, mert szerinte a hagyomány élő történet, mely eleven erőként határozza meg a népek jellemét, hitét és szokásait. Evvel ellentétben a haladás: hozzáalkalmazni a társadalmi és politikai intézményeket a változó igényekhez és az idő szelleméhez. Anglia példáján mu-

tatta be, hogy hagyomány és haladás mily fokig van egymásra utalva. Az angol praktikus és ép ezért „illogikus“ nép. Lelki alkatánál fogva keresi a kompromisszumokat, hogy a hirtelen változásokat elkerülje. A közelmúltnak munkás-minisztériuma sem tért le a hagyományos angol politikai élet útjáról és a múltesztendei nagy sztrájk azonnal megszűnt, mihelyt a munkások egy politikai forradalom lehetőségét látták maguk előtt. Avval a megállapítással végzi előadását, hogy aki a haladást szereti, az nem lehet ellensége a hagyománynak.

A francia *Albert Thibaudet* (Genf) a *történeti szellemnek* hazájában beállott nagy változásáról beszélt. Lamartine még elmondhatta az 1848-iki forradalomban, hogy íme most az ő „Histoire des Girondins“-je vonul végig az utcákon; manapság a néptanítók szindikátusának ülésén már az a gondolat is felmerülhetett, hogy a történettannitást az iskolákban egyáltalán töröljék. A francia történetírás nagy stílusa (Renan-Taine) *Albert Sorel*-lel záródik; húsz esztendő óta sem a tudomány „mesterei“, sem az élet vezetői között nem találunk többé hisztorikust. A francia történettudománnyal szemben már a hagyomány kettősége is bizalmatlanságot kelt; a hivatalos körök minden jót a nagy forradalomra vezetnek vissza, míg evvel szemben *Bainville*-ék és az *Action française* tagjai az ancien régime-t dicsőítő reakcionárius történettudományt képviselik. A világháború kiszámíthatatlan és ellenmondásos esélyeivel szintén hozzájárult a lelkek „bergsonizálásához“; az emberek relativisták és szkeptikusok lettek, kiknek figyelme különös érdeklődéssel az egyszeri, a le nem származtatható, az előre nem látható felé fordul. Mintha a „véletlen“ új értelmet kezdene nyerni a lelkekben. A történet anyagán gyakorolt bírálatot mindenesetre többre becsüljük, mint a bizonytalan érvényű történetfilozófiát, s ha *Saint-Simonéknak* igazuk van, hogy az organikus korok a kritikaiakkal váltakoznak, akkor mi jelenleg — már ami a hisztorikát illeti — egy ilyen kritikai korszakban élünk.

Az olasz *Emilio Bodrero* (Pádua) a történet dinamikus eleméről tartott előadást. A fasizmus fogalmából indult ki, s annak lényegét az olasz történet öntudatlan és keresetlen beteljesedésében látja. A történeti felfogás az objektívnek és idealisztikusnak ellentétére bomlik szét; előbbi a történetben csak tudásanyagot keres, míg *Benedetto Croce* újra gondolt és újra élt *igazi* történetnek csak azt nevezi, a mi a mindenkori jelenben szubjektív erővel hat. Talán lehetséges ezen ellentétes felfogásmódok között egy harmadikat, egy közbülsőt elképzelni, amelynek meglesz a maga pragmatikus, okokat kereső és a maga *biológikus*, tehát közvetlen életként ható oldala. Már a Risorgimento, mint az egység gondolata a föderatív sokaságban, inkább egy középkori romantikus eszme hordozója volt, semmint a görög-római ideálé. De a legmagasabb nemzeti értékeket csak a fasizmus fogta „nyaládba“ a monarchia és egyház eszméjének kiegyenlítése által. Egy nép hosszú története bilincs és szárny egyformaképpen lehet az illető nép számára. Felejtetni is kell tudnia annak, aki fiatal akar maradni, s nem szükséges a múltat a cse-

lekvés tudatos indítékává megtenni ott, ahol a történet mint biológiai elem a lelkekben él.

Albrecht Mendelssohn-Bartholdy (München), a német jogász, inkább csak szellemességeket mondott előadásában. A történettudomány a legemberibb tudomány, mert szüntelen a mulandóra emlékeztet a véglegessel, az örökvényűvel szemben, amelynek gondolata a törvényhozót, a jogászt vezeti. Ha az egyes ember vagy egy nép saját múltjára emlékezik vissza, akkor — *Marcel Proust* kifejezése szerint — saját magán követ el „plágiumot“ (plagiat de soi-meme). A történeti mulandóságot *Conrad Ferdinand Meyer*-nek az az ismert költeménye érzékelteti meg a legszebben, melyet a renovált Gotthard-hídra szánt. *Francis Bacon* egy helyen a történettudás *orpheusi* hatalmáról beszélt. Amíg a népek könyvekbe, prédikációkba és politikai szónoklatokba fektetett törvényekre és szabályokra hallgatnak, békességben élnek; az anarchia akkor kezdődik, amikor a múlt hangszerei elhallgattak.

Hans Rothfels, a köningsbergi történetfilozófus, a történetről, a német nép történetéről mint végzetről beszélt. De itt „végzet“ nem valamely általános és mechanikus fátumot jelent, hanem azon különös adottságok elismerését, melyekkel minden nemzedéknek újból és újból meg kell küzdenie. A történet jelentőségéről, szerepéről sokféleképpen lehet gondolkozni; Németországban a romantikát Fichte, ezt Hegel és Ranke váltotta fel, s legújabbán — az elvtelen történeti anyaggyűjtés indirekt hatásaképpen — az a radikális gondolkozásmód sem hiányzott, amely történet nélkül mindent előlről és magából szeretne megteremteni. De a történet befolyása a tudatképződésre ennél a lehetőségnél sokkal mélyebb gyökerű; egyetlen nép sem dezertálhat a maga története elől. A németek lakta földet középponti helyzete az örökös küzdelmek színterévé tette, s e küzdelmek akadályozták meg azt, hogy a német — a nyugati szomszédok mintájára — harmonikusan kialakuljon, beteljesüljön („Es ist nicht meine Aufgabe harmonisch zu sein“, mondotta Bismarck, s evvel önkéntelenül a német történet tragikumát fejezte ki). Az európai élet ellentétei: katolicizmus és protestantizmus, centralizmus és föderalizmus, nyugat és kelet, állam és társadalom főleg a német népben jutottak erős megnyilatkozáshoz, amely nép két egymás melletti nagy államtan testesült meg (felolvasó Ausztriára és a német birodalomra gondol), de a nemzet értékes részeit mindenkor az állami közösség keretein kívül volt kénytelen hagyni. Német földön sohasem esett össze a nép az állammal s a partikuláris erőknél itt mindig szabad játékuk volt. Ez és a földrajzi fekvés kitérte a németéket az egész világ számára. „Allseitiger Druck bedeutet allseitige Berührung. *Weltoffen* war das Deutschtum in Humanismus, Reformation, Aufklärung und Romantik, aber auch *weltdienstbar*: die wunderbare Schöpfung einer Seele ohne Leib, nach Gustav Freytags Wort.“ A testet meghozta Bismarck alkotása: az eszmék küzködésében a német jövőért az állam öntevékeny erőnek bizonyult, mint a nemzet egyesítésének legfőbb ereje. A világháború nagy katasztrófája után is csak saját magában találja meg a

németség a jövő biztosítékait, mert végzete, hogy annak maradjon> amivé lett (Goethe), s még csak külső sorsát is alig érinti, ha állami és társadalmi életének épületén pusztán homlokzatváltoztatásokat végeznek.

Amint Rothfels-nek itt-ott mélyenjáró fejtegetései a hazai történetből vették az általános gondolatoknak vezető motívumát, akként a lengyel *Halecki* (Varsó) és a mi *Eckhardt*-unk is országuk szemszögéből mutattak rá a történet tanításaira. Előbbi azt hangsúlyozta, hogy a lengyel akarat és hit szívóssága, a lengyel *messzianizmus*, már a bekövetkezett állami restauráció előtt is meggyőzte Európát arról, hogy egy nemzet szellemi formában állam nélkül is létezhetik, és hogy egy ilyen nemzettel szemben a nemzetközi erkölcsnek vannak kötelességei, melyeket büntetlenül nem hanyagolhat el.

Eckhardt ügyesen mutatott rá a történehamisítások végzetes következményeire (a dako-román elméletre), hosszabban fejtegette itt, e nemzetközi közönség körében Magyarország európai misszióját, amelynek Zrínyi Miklós volt a költői hirdetője, s nyomatékosan utalt arra, hogy a magyarok közismert jogi érzékét, melyet azok az osztrákokkal szemben viselt alkotmányharcaikban fejlesztettek ki, a trianoni szerződés igazságtalanságai még erősebbé tették.

A kongresszus az osztrák *Hans Eibl* (Bécs) előadásával végződött* A nemzetek fölött álló jogrend ideájában kereste a függő politikai kérdések békés megoldását, nem kis ellenkezést támasztva azon állításával, hogy e jogrend megteremtésében a német-osztrák népet — történeténél fogva — kiváltságos hely illeti meg.

Hornyánszky Gyula.

VISSZHANGOK.

Van annak valami vásári íze, amikor lapok, folyóiratok felfogják és belegramofonozzák kirakatukba a cikkeik nyomán keletkező visszhangot. Nem szoktuk szóvátenni, amikor a Társadalomtudományról elismerő szavakat olvasunk, de most gánccsal és rosszalással találkozunk s úgy érezzük, a becsülettel szolgálni kívánt ügy kívánja, hogy ezek mellett ne menjünk el szó nélkül.

A gánccsal *Vámbéry Rusztemtől* kaptuk,¹ aki epés humorral mond vétót múlt számunk egyik figyelő-cikkének, mert ebben *B. J.* névjelű munkatársunk kifogásolta, hogy egy bírói ítélet a házasságtörés vádját „lealacsonyító jelleg” hiányában a rágalmazás minősítésére nem találta alkalmasnak. Micsoda szimat! Az érdekes szerkesztő közel 200 oldalas füzetünkben első pillanatra megtalálja azt a másfél oldalt, amelybe bele kell harapnia. A házasságtörést nem szabad bántani, mert aki ezt teszi, az hipokrita. A szerző is, a folyóirat is, amely szemmel

¹ Századunk 1927. évf. 459—461. 1.

(és orral) láthatólag azért publikálta a kis figyelő-cikket, hogy „mások számára hirdesse“ az erkölcsöt. A gyanús világitásba kerülő szerkesztő és munkatársa az inkriminált ítélet után nem fordulnak ugyan bírósághoz, de ki kell jelenteniük a következőket:

Az „élő morál“ kialakítására semmivel sem érzik magukat kevésbé hivatottnak, mint a zöld szemle szerkesztője.

Sajnálattal bár, de tudomásul vesszük, hogy az a társadalmi réteg, amely a szerkesztő úr szeme előtt lebeg, a házasságtörést rendben levőnek, az ezt tiltó törvényt pedig paragrafus-hullának tekinti. Jobban szeretttük volna, ha az ellenszerkesztő úr eloszlatta volna a munkatársunk cikkéből kiolvasott balsejtelmet.

A Lipótváros és Budapest között erkölcsi felfogás tekintetében tett megkülönböztetéshez a Sz. cikke után még jobban ragaszkodnunk kell s nem tehetjük meg a szerkesztő úrnak azt a szívességet, hogy a kettőt egyszerű őszinteséggel „a zsidók“ egy kalapja alá vegyük, mert szíves engedelmevel *mi* is itt vagyunk s ez idő szerint még többségben is. Ha viszont cikkíró Budapest ítélete elől mégis a vidék magyarságára hivatkozott, ennek egyetlen oka az lehetett, hogy nem egészen bizonyos többé, hogy a fővárosunkban a lakosság többsége nem a kisebbség erkölcsi felfogását tette-e magáévá.

Amit a „Századunk“ a vidék és a falu erkölcsi jellegéről ír, hogy az épen olyan erkölcstelen, mint a város, „csak a képmutatás fokában van különbség, amellyel azt leplezik“, — ezzel ép oly kevésbé érdemes vitába szállni, mint a következő már nem is felháborító, csak elképesztő cinikus szellemességgel: „A titkosságnál nincs nagyobb kerítő. Ennek tudata hatja át tudatmögöttesen (!) az u. n. keresztény ethikai kánont, midőn a nuditások szemforgató leplezésével, a házassági szemaforral tilosra állított nemi ösztönnel, a nemi morál egész misztikumával *motívumokat termel — a népesedési politikának.*“ Nem tudjuk, *ilyen* morálban járatlan olvasóink megértik-e mindjárt e mondat rejtegetett értelmét, amely bizony a nuditást még Vámbéry szemében sem bírta el. Mégis megkönnyebbülést hoz ez a reveláló hatású mondat s felment az alól, hogy a „Századunk“ cikkével tovább foglalkozzunk.

Rosszáló fejcsóválást kaptunk azonban az *Irodalomtörténetől*¹ is. A jelzés nélküli cikkecske szerint folyóiratunkban sajátos irodalmi vonatkozású cikkek vannak. Sz. Gy. a Széphalom szegedi szemléről írt cikkében nem valami jó véleményt táplál azokról a folyóiratokról, amelyek ugyanazokat az eszményeket szolgálják, melyeket a Társadalomtudomány is köteles volna — programmja szerint — szolgálni. Idézi azután a cikk a Széphalom bemutatkozása után írt figyelőcikkünk pár mondatát (Társadalomtudomány, 1927. évf. 75. és 76. lap), amelyeket a magunk igazolására és annak megítélhetése végett, hogy *cserbenhagyta-e* ezekkel a Társadalomtudomány a programmja szerint követni köteles eszményeket, teljes egészükben s minden változtatás nélkül

¹ Irodalomtörténet 1927. évf. 257—258. 1.

ide iktatunk: „A jó öreg Budapesti Szemle például, ha szűk és talán egyre szűkülő körben is, de kétségtelenül hasznos szolgálatot tesz a maga hangsúlyozottan konzervatív, de nemes hagyományokat ápoló és a sok tekintet korlátai között szókimondó, mindig őszinte munkájával. Szereti a magyar problémákat s a klasszikus irodalmat, de az élő világhoz kevés a köze, mert ösztönszerű öreges megkötöttség miatt kevés a bátorsága.“ „Az ő eszményei a mieink is ...“ írhatta volna tovább a cikkíró, ha a mondatban foglaltak szerint ez nem lett volna pleonazmus és ha gondolt volna arra, hogy ezt másképpen is értheti valaki. A másik folyóiratról, a *Napkeletről* ezeket írtuk:

„A Napkelet megkísérelte, de nem tudta végrehajtani azt a nagy feladatot, hogy összehozza az igazán nagy és lényükben magyar tehetségeket s az az érzésünk, hogy ez a kísérlet nem a magyar tehetségek egy részének — ha számra nem is, súlyra igen jelentékeny részének — a nemzeti érzülettől elvadtított idegenkedésén, hanem inkább a két csoport szociális érzületének és szemléletének differenciáján hiúsult meg. S az ízlés és stílus differenciáján. Ez homogén népnél nem volna baj: egy bokkrétája helyett volna kettő. Nálunk azonban nemzeti szerencsétlenség: ez nyilvánvaló az Ady esete óta, akit magyar úr juttatott ki Parisba, de akit magyar közöny űzött el s tett idegen sziget hajótöröttjévé. A Napkelet minden sorával érdemei munkát végez, de nem tette lehetővé, hogy a merészebb szellemű magyar tehetségek is szólhassanak magyar talajon. Nem azt akarta, amit a Széphalom most zászlójára írt: egyesíteni a klasszicizmust és a magyar célú emberiséget. A Napkelet szűk területre sáncolta el magát. Magyar tehetségeket és magyar problémákat rekesztett ki s ami ezzel jár: magyar érdekeket hagy figyelmen kívül. Amit az előkelőség és a hivatalos tetszés nyújt: a kellemes presztízst igazán drágán: becses tartalom, gazdag színek, életközelség, eleven hatékonyság feláldozásával kell megfizetnie. A lehető érték önkéntes devalválása ez. Lesz-e ereje és bátorsága a Széphalomnak, hogy távortartsa sajkáját a Nyugat ingoványaitól s azoktól a lanyha haboktól, melyeken a Napkelet hajója ring és kimerészkedve a sík tengerre, súlyosabb terhet is vállalni a szabad sodrú ár felett?“

Ha a fenti szövegnek csak második felét olvasná valaki, talán gondolhatná, hogy a cikkíró rossz véleményt táplál a *Napkeletről*, de az *előző* mondatok, amelyeket az Irodalomtörténet, sajnos, nem idézett, azt hisszük nyilvánvalóvá teszi, hogy azok a „lanyha habok“ és a „súlyosab terhek“ hiánya itt a magyar költészet és a magyar lélek teljességét sürgetik a gyökeres magyarság számára, ami nemcsak hogy a Társadalomtudomány programjával egyezik, de hitünk szerint a Napkelet, sőt az Irodalomtörténet eszményével sem ellenkezik. Hogy a Napkelet nem értette félre sorainkat, azt az a tény is erősíti, hogy irodalmi vonatkozású, cikkeink írójának, *Németh Lászlónak Faj és irodalom* címen december havában társulatunkban tartott előadása épen a Napkelet hasábjain jelenik meg.

Szombatfalvy György.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Társadalompolitikai feladataink. Az 1926. október 24—30-ig tartott közegészségi és társadalompolitikai országos értekezlet munkálatai. Szerkesztették: B a l o g h Andor és dr. K o v r i g Béla. Budapest, Franklin. 1927. XX + 388 lap.

Ez a szép nagy könyv alkalmas arra, hogy a szociálpolitika hazai feladatairól és jelen állapotáról nagyjából tájékoztassa az erre nagyon is rászoruló közönséget. Gondos publikáció s csak előnyére válik, hogy a szerkesztők kellő simítás után közölték az igen különböző értékű anyagot s egész felszólalások teljes mellőzésétől sem riadtak vissza. Nem rajtuk múlt, hogy az értekezlet fundamentális hibái, egyoldalúságai, hiányai a kötetben sem tűnhettek el s a kormányzó nevében a miniszterelnök által megnyitott értekezlet nem egy helyütt a népjóléti és munkaügyi miniszter munkakörének területére szűkül. A helyes érzékkel megtalált *prevenció* elve bizony nem vonul végig a gazdag probléma-láncon, talán mert ez megkívánta volna az egyes kormányzati ágak tevékenységének szociális kritikáját. Az értekezlet féléhivatalos színezete hozhatta magával a kényesebb kérdések gondos kerülését. Így nem került szóba — Hegedüs Lóránt egy rapszodikus kiszólásától eltekintve — a magyar adópolitika, s visszhang nélkül hangzott el Laky Dezső érdekes megjegyzése, hogy az adóstatisztikai adatokat a pénzügyminisztérium pecsétetes titokként kezeli. Az öt esztendeje folyó földbirtokreformról, mert ez is kényes ügy, a három napon és közel négyszáz lapon szintén nem esik szó s csak óvatos célzás történik olykor a kormány szociális munkaprogrammjára. A nagy erkölcsi sülyedés okai sem derítették fel s ha pontos és rendszeres tájékoztatást kaptunk a szociális *eszme* meggyökereztetése tekintetében sürgető feladatokról, viszont az erkölcsi és szociális *érzés* ápolása tekintetében sokszor észlelhető szomorú eredménytelenség már nem talált bátor szószólóra.

Különös érdekességet ad a kötetnek a Dréhr Imre államtitkártól szignált *Zárószó*, amely a népjóléti miniszter szociálpolitikai programját foglalja össze. Nyilván ettől kapta *címét* is a kötet. A biztosítási törvények (baleset, betegség, rokkantság, öregség és munkahiány elleni biztosítások) teszik a népjóléti kormány szociális alkotásai alapját, amelyekben a szerző a család védelmének szolgálatát is látja. Család-

fejlesztő politikáját azonban speciális törvényekkel kívánja a kormány megvalósítani: A munkáslakások építése, az idősebb munkás számára 7—10 napos szünidő törvényes biztosítása, a védőnői szervezet kiépítésével az anya- és csecsemővédelem fokozása. A családerősítő reformok túlnyomó részben az ipari munkásság érdekében tervezetnek. Nagyobb szabású a „sokgyermekes családok segélyezéséről” készített törvényjavaslat, amely a nyomor kiirtása után a népszaporodást lenne hivatva előmozdítani. Vass e törvényjavaslata szerint a 30 éven felüli nőtlen keresők és az egygyermekes családok köteleztetnek, hogy hozzájáruljanak a többgyermekes vagyontalan családok gyermekeinek neveléséhez. E bejelentés után csodálkozunk kell, hogy a múlt napokban a Magyar Társadalomtudományi Társulat egyke-elleni ankétján a népjóléti minisztérium kiküldött képviselője nem tájékoztatott a nagyszabású törvénytervezet sorsáról.

További terv: a tejellátás javítása, Társadalompolitikai Központ létesítése és Egészségügyi Propaganda-központ alakítása. „A szociálpolitikanak kényes oldalát ütöm fel: a szakszervezetek, sztrájkok, békéltető eljárás és kollektív szerződések problémakörébe lépek” — írja tovább Dréhr. „Nyíltan kijelentem, — folytatja —, hogy helytelen eljárás lenne, ha a szakszervezetek ügyének jogi rendezésénél több erővel, mint szociálpolitikai tudással járnánk el.” Ezt az intelmet nyilván az érdekelt társmiszterekhez (belügy-, kereskedelemügy) adresszálja a szerző s az előbb oly határozott szociálpolitikai programadás itt mindinkább elmélkedéssé halványul. A szerző a szakszervezeti törvény megalkotásánál *Bencs Zoltán* fejtegetéseit, a sztrájkügy, a békéltető és a döntőbírósi eljárás törvényes szabályozásánál pedig *Kovrig Béla* egyetemi magántanár vizsgálódásainak eredményét kívánja alkalmazni.

Az egész kötet, de kivált a félhivatalos epilógus arról győz meg, hogy a komoly és igazán preventív szociálpolitikai munka elé még nagyon sok akadály gördül hazánkban. Az első és legreményfeszítőbb az, hogy sem a társadalomban, sem a kormányban nincs *egységes* akarat a társadalmi bajok kiirtására. Ha a népjóléti minisztériumnak az a terve, hogy az egyes minisztériumokat összekötő szociálpolitikai tanács létesüljön, megvalósul, s olyan szervezete lesa, amely mellett megfelelő súllyal is fog rendelkezni, akkor remélni lehet, hogy a munkaadó és munkásérdekeltség távolmaradása dacára egészséges intézkedések történnek a társadalmi bajok csökkentésére. Ez a tanács azonban nem szakminiszter, hanem csakis a miniszterelnök vagy helyettese vezetése alatt működhetik, mert a tapasztalatok szerint csak ez biztosíthatja a kormányzati ágak összeműködését. Szükséges továbbá, hogy hivatalos szervezetet nyerjen s a szakminisztériumokat az adminisztrációs és a szociális szempontokat egyaránt ismerő (2-nél nem több, de változtatható) megbízottak képviseljék. Minthogy a szociális szempont úgyszólván minden elvi rendelkezésnél felmerül, a fontosabb rendelkezések előzetesen e tanáccsal közlendők volnának, hogy észrevételüket idejében megtehessek,

P. P.

Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei. 1777—1848.
I. II. k. Budapest 1927., kiadja a kir. magyar egyetemi nyomda.

Kornis lekötölte a magyar kultúrát két hatalmas kötetével (XIII, 607 + 650 l.). Monumentálisabb formában és módon még nem írtak magyar művelődéstörténetet. Mega biblión mega kakon, mondja a görög mondás. Kornis Gyula, aki itt, ha akaratlanul is, csak kultúrpolitikai irányát követte, alaposan rácsáfolt a *görögre*. Mert a kötetek nagysága szoros kapcsolatban van a munka érdemével, értékével. A múlt azért elevenedik itt meg előttünk annyi közvetlenséggel, mert szerzőnk úgyszólván megszorítás nélkül szólaltatja meg magát a multat. Rég feledett röpiratok, a könyvtárpalcokon vagy a levéltárakban porosodó javaslatok és tervezetek kelnek ki sírjaikból, hogy a maguk nyelvén tegyenek, tanúságot saját ismereteikről, eszményeikről, akaratukról.

Iskolatörténetről van a munkában szó, de — bocsánat a kissé meszterkéltségre — olyan kulturológiai „beágyazottságban“, hogy ez a magyar iskolai az egész magyar élet kiegészítő részének érezteti velünk. A korszak, amellyel dolgozunk, mindenestre megkönnyíti ezt a helyes beállítást. Mert a nyelv, az iskola, a műveltség abban az időben egész más értelemmel és igazsággal volt a magyar nemzet létérdeke, volt politikum, mint aminővel manapság szeretjük kultúrfőnyűnket és existenciális igényeinket egymással kapcsolatba hozni. De ez természetesen nem von le semmit Kornis érdeméből, hogy azt a küzdelmet, melyet a magyar nyelv akkor született jogaiért folytatott, a modern nemzetiségi mozgalmak legmakacsabb, leghősiesebb, legdiadalmasabb szabadságharcának sikerült bemutatnia, Kár, hogy a pompás magyar levegőt, amelybe iskolatörekvéseinket elhelyezte, nem veszi nála mindenütt egyformaképpen a kor nemzetközi atmoszférája körül. A neohumanizmus német ideáljáról megkapjuk ugyan külön fejezetben a kellő felvilágosításokat; de a munkának nagy előnyére szolgált volna, ha a latin nyelv kiküszöbölésének kérdését, tehát a könyv vezető tárgyát is a külföldi analógiáknak — az olasz, francia, angol és német kultúrák hasonló nyelvi küzdelmeinek — világításában mutatta volna be.

Kornis műve nem pusztán ismeretmegállapító, ennél nagyobb ambíciója van: okulásra készült. Olvassa is el mindenki, aki múlt kultúránkból akar reményt meríteni jövő kultúránk életképességére. Azután azok se haladjanak el mellette gondtalanul, akik a hagyományra építő szellemi törekvések közt a múltban keresik a kiindulás szükséges alapját és az ott olykor váratlanul felbukkanó útbaigazításokból akarnak tanulni. „Amiről a mai nemzedék azt hiszi — mondja Kornis — hogy csak az ő művelődésének problémája, arról a történet világánál kitűnik, hogy a probléma nagyon is régi s megoldási módjairól őseink száz-százötven esztendővel ezelőtt ország- és megyegyűléseiken, ezek bizottságaiban, röpiratokban, hírlapokban és könyvekben éppúgy vitatkoztak, mint akárcsak ma.“

Valamikor a latin nyelv egyetemes használata kötötte a magyarságot a nyugati civilizációhoz; annak elejtését már apáink a humanisztikus tanulmányok emelésével próbálták ellensúlyozni, hogy így kulturális

elkülönzéséből szabadítsák ki a magyarságot. A humanisztikus tanulmányok mai hívei is Kornis nagy könyvéhez fognak majd folyamodni, ha igazuk támogatására a múltban keresnek érveket, s különösen ahhoz a III. kötethez fűznek további reményeket, amely ígéret szerint a jelen korig tárgyalja majd a magyar iskolák fejlődését, s melyet a szép előzmények után valamennyien türelmetlenül várunk.

Hornyánszky Gyula.

Dr. Laky Dezső: Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig különös tekintettel a fejlődés gazdasági rugóira.

I rész. Statisztikai közlemények, 55. kötet, 2. szám. Budapest, 1927, VII + 191 l.

Ebből a könyvből, amely érdekes és döntő részeiben sikerültnek mondható kísérlet, megmutatta a szerző, milyen szolgáltatokat nyújthat a statisztika a szociálpolitikának és a gazdaságpolitikának egyszerre. Alapjában véve népesedési tanulmány, egy város fejlődésének nyomozása, azonban épen nem a numerikus jelek spekulatív elemzése útján, hanem synthetikus módon, a gazdasági élet tényeinek összeegyeztetése, egymásrahatásuk és végső eredményeik kifürkészése útján. A most megjelent kötet voltaképpen Budapest 1890 és 1910 közötti fejlődéséről ad képet igen széles perspektívában, mert állandóan az országos jelenségek görbéi között futnak a főváros gazdag számvonalai, megvilágítva a népmozgalmi viszonyokon kívül a gazdasági élet egész területét, a mezőgazdaságot ép úgy nem mellőzve, mint az államháztartást, hitelélet, ipar, építkezések, kereskedelem és a közlekedés végső adatait. Különös gondja van a szerzőnek tanulmánya szempontjából annyira értékes két jelenség: a kivándorlás és a belső vándorlás adatainak kézbentartására. Fő megállapítása az, hogy Magyarország mezőgazdasága a múlt század utolsó évtizedében nem tudta többé kellően foglalkoztatni a vidéki lakosság egy részét s ez az ipari fejlődés lehetőségeit nyitotta meg a páratlanul kedvező földrajzi fekvésű fővárosnak. Századunk első tizedében, mondhatni 1903 óta a főváros fejlődésének üteme meglassúdik s a vidék iparosodása vesz erősebb lendületet. Míg a múlt század végén a vándormozgalom tisztán Budapestet növeli, addig e század első tizedében az ország félmillió vándorlási vesztesége mellett csak 80.000 főt nyert ezen az úton a főváros, A főváros, majd a vidék nagy ipari fejlődése nélkül sokkal nagyobb lett volna az ország vérvesztése, mert mezőgazdaságunk okos földbirtokpolitika helyett védővámok mögé sáncolta magát. Budapest sokat emlegetett „vonzóereje“ csökkent, mert a fejlődés lehetőségei is kevesbedtek.

Laky könyve valóságos monografikus összefoglalása két évtized gazdasági életének. Módszere a statisztikai vizsgálódás szempontjából kétségtelenül gyümölcsözőbb, mint a számelemző spekulációk, mint-hogy azonban a gazdasági tényezők sokszor beszédesebb részletadataira nem terjedhet ki, rendszerint kénytelen beérni valószínűségekkel. A szerző a hazai statisztikusok között talán legtisztábban képviseli azt

a stílust, amelyik eszköznek tekinti a statisztikát a szociális jelenségek természetének és összefüggéseinek vizsgálására, akiknél tehát ez utóbbiak vannak homloktérben. Munkájával, amelynek érdeklődéssel várjuk második, a háborús *évtizedet* tárgyaló *kötetét*, a város közleménysorozata s a magyar tudományos irodalom értékes tanulmányal gyarapodott.

Szombatfalvy György.

A tömeglélektan aktuális kriminalaetiológiai tanulságai. Írta: K é t h e l y S á n d o r dr., kir. törvényszéki joggyakornok. A Miskolci Jogászélet Könyvtára. 24. szám. Miskolc, 1927. 77. oldal.

A legutóbbi évtized egymásra tornyosuló eseményei a tudomány legkülönbözőbb ágait készítették széles körű és mélyre tekintő vizsgálódásokra. A forradalmak és a nyomukban bekövetkezett események jelenségeit a filozófus, a moralista, a pszichológus, a jogász, a szociológus, a hisztorikus, az író, a művész egyaránt górcsőbe élé illesztette, tágranyított szemmel iparkodott látni s a látottakat analizáltan feldolgozva, az egyetemes emberérdekek szolgálatába állítani. Nyilvánvalóan ez a törekvés volt a megalkotója a magyar vidéki tudományos élet egyik törekvő és nagyrahitott munkása, K é t h e l y S á n d o r szóbanlévő művének is. A szerző a maga élé tűzött feladatot ötletesen és helyesen fogta fel. Vizsgálódásaink tengelyébe ugyanis annak a kérdésnek kutatását állította, hogy egyfelől miért veszedelmesek a tömegek, másfelől miképen lehet ezeket a veszélyeket leküzdeni. A feladat körülhatárolása tehát csakugyan kriminalaetiológiai gondolkodásra vall. Sajnosan nélkülözzük azonban az önállóságot a kidolgozásban. A mű érdemi részének első fejezete (6—25. old.) az 1789.-iki francia és a mostani orosz forradalom egy-egy színes jelenetén mutatja be a tömeg bünözését; az elsőt Carlyle világhírű művének leírásában (főként az I. 283—385. oldaláról, továbbá az V. könyv VI. és VII. fejezetéből vett szemelvények összefüggő előadásával), a másodikat egy Fábíán Béla nevű volt magyar bíró „Az orosz pokol“ című művének 160. és következő oldalairól vett rész előadásával. Ez a rész, melyben a szerző mindössze az ügyes és az idézetek hű feltüntetése folytán kétségkívül fair kompilator szerepében tűnik elő, az egész mű harmad részét foglalja el. Arra a kérdésre, hogy miért veszedelmesek a tömegek, a következő megállapításokkal felel: bizonyos körülmények között a tömegnek és a tömeget alkotó egyebeknek eltérő jellemvonásai vannak (25. old.); a tömegben izgalom folytán kollektív lélek formálódik (25. old.); a tömeg egyedeiben eltűnik a személyiség tudata (26. old.); a sokaság látása és az együvé tartozás ténye növeli a tömeg egyedeinek bátorságát (26. old.); a tömeg értelmileg mélyen alatta áll egyedei értelmi képességének (29. old.); a tömeg hiszékeny és szuggérálható (29. old.); a tömegérzelmek ragályosak (32. old.); a tömegek a szélsőségek felé hajlanak (32. old.); a tömeg ingerlékeny (32. old.); a tömeg nem gondol előre (33. old.); a tömeg változékony (33. old.); a tömeg asszonyi természetű (34. old.); a tömeg gondolkodása alacsony-

fokú (34. old.); a tömeg képzelő ereje erős (34. old.); a tömeg csak képekben tud gondolkozni (35. old.). — Ezek a megállapítások azonban nem a szerző megállapításai, hanem Gustave Le Bon ugyancsak közismert vizsgálódásainak eredményei. (La psychologie des foules, I. L. I. A.) Hangsúlyozom e ponton is, hogy a szerző kifejezetten Le Bon tanulmányára építi fel e körbe tartozó észrevételeit (mindössze egy-két helyen, pld. a 38. old. 19. sorában nem hivatkozik a forráshelyre), ezzel azonban önmaga korlátozza művének tudományos értékét. Ugyancsak Le Bon megállapításait észleli a szerző a történelmi eseményekben a tömegnézetek tényezőiről szóló fejezetben (41—42. old.). — A tömeglélektan kriminal-aetiológiai tanulságait a megelőzésnek a büntető jog terén az eddiginél hatályosabb érvényrejuttatásában s ezt megvalósítandó: a sajtó éberebb ellenőrzésében, valamint a tanításnak és a nevelésnek konstruktív irányú megszervezésében látja. Ezekhez a követelésekhez nem fér szó, helyességük annyira nyilvánvaló, hogy egyetlen kriminológus figyelmét sem kerülik el, nyomatékosan hangsúlyozza ezeket Angyal Pál is „A tömegek büntettei“ című művében. A szerző behatóan foglalkozik ezzel a tanulmánnyal is, minden következtetését nem teszi magáévá, így a gyülekezési jognak Angyal által követelt megszorítását nem tartja feltétel és korlátok nélkül kívánatosnak (51. old.), viszont a magyar néplélek nevelésének öntudatosssá tételét hangsúlyozottan követeli (69. old.),

A munka egészben élvezetes, könnyű olvasmány, de reprodukív természetű, benne a szerzőnek egyéb sikerült írásaiban kétségtelenül megnyilvánuló tudományos egyénisége teljesen háttérben marad.

Zehery Lajos.

Dr. E g y e d I s t v á n : Közjogi alapismeretek. — A magyar népművelés könyvei. Kiadja Fehér vármegye közönsége. — Budapest, 1927. XIII + 239 l.

Az utolsó évtized eseményei a magyar jogtudományok valamennyi ága közül a *közjogot* kímélték legkevésbé. Történeti alkotmányunk hatalmas palotájának egyik szárnya (az államkapcsolatok) összeomlott, a múlté lett. Anyaga már nem a közjog, hanem a jogtörténet körébe tartozik. A másik szárny (nép és terület) is alaposan megingott s a rombadőléstől csak a jogfolytonosság helyreállításáért folytatott küzdelem éltető ereje tartja vissza. Magán a főépületen (főhatalom) pedig nagy átalakítás ment végbe. Megbontódott az évszázadok konzerválta stílus-egység s az elmúltra már csakis néhány motívum emlékeztet. Ennek az épületnek a homlokzatára vésődött e három szó: a provizórium közjoga.

A provizórium közjogának az ideje már majd egy évtizedre tekint vissza. Esztendők óta benne élünk, anélkül, hogy az új jogfejlődéssel támadt fogalomzavar oszlófélben volna, öt esztendő óta a magyar közjogi kézi- és tankönyvirodalom rendkívül meggazdagodott, de sem ezek a könyvek, sem a provizórium legkiválóbb köz jogásának, Egyed

Istvánnak „Mai közjogi berendezéseink“ (Budapest, 1926, második kiadás) című munkája nem hidalhatta át az ideiglenes és az átmeneti közjogi jogállapot belső ellentmondásait.

Egyed István most egy újabb tanulmánnyal tesz kísérletet. Nem tudományos értelemben vett szakmunka ez, mert problémákat nem vet fel és nem old meg benne. Nem is az volt a célja, amint azt a mű előszavában megállapítja, hanem „azoknak a közjogi alapismereteknek a rövid összefoglalására törekedett, amely alapismereteken azután a közjogi tudományok egyes ágai fölépíthetők.“

A közjogi alapismereteket nem kevesek, hanem sokak s nem a szakemberek, hanem a laikus közönség számára szánta. Már magában véve az a körülmény, hogy a provizóriumnak közjogával még a szakemberek sem tudtak teljesen tisztába jönni, rendkívül megnehezítette a szerző munkáját. Egyed István- a lehetőség határain belül fényesen megoldotta feladatát: az alapismereteket világosan foglalja össze, rendszerezi és könnyen érthetően adja elő.

Munkáját egyébként egészséges és józan demokratikus szellem, nagy tárgyismeret, a nép szeretete és lelkes gond jellemzi. Különösen szép részei az országgyűlésről és a közigazgatásról szóló fejezetek.

A közjogi ismeretek népszerű kézikönyvére valóban szükség volt s a *magyar népművelés könyvei* között e kötetre szép hivatás vár. A célt azonban csak akkor lehet majd teljesen elérni, ha a provizórium megszűnik és újra szilárd jogi formák közé jut az útban lévő magyar demokrácia. E szerencsésebb időben örömmel fogjuk várni *Egyed t. p. a.* szép könyvének újabb kiadását.

B e r n á t I s t v á n : Tanulmányok az agrárpolitika és a magyar agrármozgalom köréből. Budapest. Pátria. 1927. 275 oldal. Ára 12 P.

Tizenhárom terjedelmes tanulmányát gyűjtötte össze könyv alakban Bernát István, a magyar agrármozgalmak nagyérdemű vezérférfia, egyfelől hogy a több mint 30 évre nyúló küzdelem tapasztalatairól számot adjon, másfelől hogy e beszámolóval is emléket állítson az agrártörekvéseknek és azoknak a férfiaknak, akik e küzdelemnek vezetői és harcosai voltak. Munkáját a magyar szövetkezeti és agrármozgalmak nagynevű vezetőjének: Károlyi Sándor grófnak emlékezetéül a széldarabolt monarchia első agrárius földművelésügyi miniszterének, az időközben elhunyt Darányi Ignácnak ajánlja.

Az agráriusok küzdelme „a XIX. században hatalomra jutott industrial-merkantil politika túlzásai ellen a magyar föld és magyar nép érdekében folyt és azt az egyoldalúságot igyekezett kiküszöbölni, amely a túlindustrializált nyugati társadalmak jellemző vonása, és a mezőgazdasági érdekek elhanyagolásában nyer kifejezést“. E küzdelem alapvető gondolata elsősorban szociális, politikai és etikai megfontolások pilléreire nyugszik, mert az industrializált társadalomban nem tudja feltalálni a nyugodt fejlődésnek, a társadalmi és politikai egyensúlyozottságnak azokat a biztosítékait, amelyekből végül a jövő-

függ. A liberális gazdasági korszak megadta a földbirtoknak a szabadságot, de nem történt gondoskodás arról, hogy e szabadság megvédessék az újabb fejlődésből fakadó, egyre fokozódó veszélyekkel szemben. Nemzetünk ezer éven át nemcsak fizikai létének alapjait, hanem erkölcsi és politikai felfogásának jellemző vonásait is a földből és a föld műveléséből merítette, szükséges tehát, hogy egyfelől minden lehető intézkedést megtegyünk abban az irányban, hogy a föld gazdagabb hozam elérésére legyen képes, másfelől pedig a földműves és földbirtokos réteget kiemeljük eddigi hátramaradottságából. E cél elérése nemcsak társadalmi, hanem elsősorban állami feladat; kell tehát, hogy az állami politika törődjék a földművelő tömegek gazdasági és társadalmi érdekeivel és őket nemcsak munkájuk kellő jutalmához hozzá segítse, hanem részükre a nemzeti élet minden ágában megfelelő súlyt és képviselőket biztosítson. Az eddigi küzdelmek korántsem hozták meg a teljes sikert, azonban kétségkívül igen sok hasznos és áldásos intézményt teremtettek meg és főleg igazolták azt, hogy földművelő népünk képes és hajlandó saját erőivel szervezeten és eredményesen működni erkölcsi és gazdasági színvonalának javítására.

Bernát István az új fiziokrata iránynak és a nemzetgazdaságtan etikai iskolájának híve, s így gazdasági tanulmányai is át meg át vannak szöve társadalombölcseleti és etikai elemekkel. Dolgozatai egy egységes körben mozognak, anélkül, hogy teljességre törekednének; azt a célt szolgálják, hogy anyagot és eszközt nyújtsanak azok részére, akik az agrárius törekvések elméleti és gyakorlati művelésében részt akarnak venni. Szerző dolgozataiban bőven kiterjeszkedik a francia, német, angol és svájci viszonyokra is, sőt midőn két terjedelmes tanulmányában a szociáldemokrácia és az agrártörekvések egymáshoz való viszonyát ismerteti, részletesen illusztrálja azt a fejlődést, mely a szociáldemokraták tanaiban a földműveléssel szemben kialakult és az új orosz agrárviszonyokat is tárgyalás alá veszi. Egyik kerekded tanulmányában a búzának, mint politikai tényezőnek szerepét rajzolja meg a történeti fejlődés folyamán. Plinius és a latifundiumok című dolgozatában eredeti és új magyarázatát adja a „latifundia perdidere Romam“ szállóigévé lett mondásnak. A föld urai és művelői, és a Fejlődés és demokrácia című dolgozataiban történeti visszapillantásokban gazdag társadalomtudományi tanulmányt kapunk. Agrár és merkantil politika és Harc az uralomért című dolgozatai kölcsönösen kiegészítik egymást, elméleti és történeti vázlatát adván e két irány küzdelmének. A közelmúlt törekvései cím alatt rövid összefoglalást ad az eddigi agrárius munkásságról, az elért eredményekről, a létesített intézményekről és a vezető férfiak tevékenységéről. A jövő lehetőségei címen a további teendőket vázolja.

E tanulmányok nemcsak hasznos támogatást nyújtanak az agrármozgalmak jogosultságának igazolásához, hanem szép emléket állítanak az agrárküzdelmeknek, és e küzdelmek önzetlen harcosainak, köztük nem utolsó sorban a szerzőnek is.

iff. Rácz Lajos.

B á r á n y Gerő: „Az ethikai világrend útjelzői“ (1925. Budavári Tudományos Társaság); „Útközben“ (Egyetemi nyomda); „Filozófiai mozaik“ (1927. Széphalom-könyvtár 4. sz.) .

A szerző korábbi művei, abszolút pesszimizmusukkal, kissé idegenül hatottak arra, akinek elve „vitám, non mortem recogita“. De a tárgyilagos kritika regisztrálta ezekből is a gondolat törekvéseit; s most még szívesebben állapítja meg azt, hogy, úgy látszik, a fájdalom a gondolatnak is egyik alkatrésze. Egyre szebb gondolatokat termel ki a szerzőből az optimizmus és a haladás javára. S még a filozófia népszerűbbé tételének javára is. A filozófus a bölcsesség kedvelője; a mi szerzőnk meg a *bölcselkedés megkedveltetője*, leginkább a hegelizmusé. A hegeli gondolat játékában a *szellem* nagyszerűen önzővé lesz ugyan s magába olvasztja az anyagot is; de egyúttal a szellem uralmát érezzük is mindenben, s a cselekvésbe átmenő én, az erény lesz a lét gerince. Nagyon jó beérkezés ez egy pesszimista gondolat-futtatásának; „post equitem sedet atra cura“, — de elvégre is az ethika fényébe lovagol be, mikor még az egészségnél is fontosabbnak hangsúlyozza az erkölcsöt, melyet még a hit gyémántkeretébe is foglal. A filozófia népszerűsítésének ügyes fogása Bárány Gerőnél az is, hogy úti rajzokba szövögeti; világosító, feloldó stílusa így a könnyenérthetőségen az érdekesség újabb elemeivel fűszerezi.

K. L.

Asztalos Miklós dr.: Wesselényi Miklós, az első nemzetiségi politikus. (Symposion-könyvek 5. sz. Pécs, 1927. 62 1. Kari könyvesbolt kiadása.)

A szerző másirányú politikai történeti bűvárkodása közben rábukkant br. Wesselényi Miklós alakjára. E tragikus sorsú nemzeti ébresztőnknek nagy egyénisége, a nemzetiségi kérdésben kifejtett gondolatai és végzettszerűen beteljesült jóslatai annyira megkapták a szerző lelkét, hogy kedve kerekedett egy kis tanulmány keretében történeti a r c k é p - v á z l a t o t készíteni Wesselényiről, mint a nemzetiségi kérdésnek — a szerző szerint — első magyar politikusáról. A tanulmány címe nem helyes. Nemzetiségi politikusoknak a magyar köztudat az idegen nemzetiségi agitátorokat tartja. Egyébként is a tanulmányban több is van, kevesebb is van, mint amit a mű címe ígér. A tanulmány nagy körvonalakban Wesselényi egész egyéniségét megrajzolja, de a nemzetiségi kérdésben való nemzetébresztőnek vonásait domborítja ki legjobban. A tanulmány vázaltszerű volta nagyon szembe-tűnő. Ez a magyarázata s egyben mentsége is annak, hogy a vonások itt-ott elmosódnak, határozatlanok, másutt meg — néha az igazság rovására — nagyon erősek, markánsak. Pl. „Wesselényi kora legnagyobb szociológusa.“ (9. 1.) Nagyon kirí a tanulmányból Wesselényinek V a y Dániel idézetével való jellemzése (8. és 9. 1.), főképp azért, mert a Széchenyivel való összehasonlítás Széchenyi rovására igazságtalan. S a szerző ezt az igazságtalanságot nem enyhíti. Még azt az állítást sem, hogy „Széchenyi Wesselényinél, mint magyar, mindig

kisebb.“ Wesselényinek a nemzetiségi kérdésben való első sége isvitatható. (Széchenyi a Hunniában még igen bőven foglalkozik ezzel a kérdéssel.) A tanulmánynak minden vázlatossága mellett is vatt értéke. Alkalmas arra, hogy Wesselényire, múltunknak már szinte elfelejtett alakjára, újra ráirányítsa a figyelmet és az igen időszerű nemzetiségi, különösen pedig a szláv kérdés iránt élesztgesse az érdeklődést.

Kívánatos lenne, hogyha a szerző te szeretettel és lelkesedéssel megírt vázlat nyomán teljesen kidolgozná Wesselényi Miklós politikai arcképét. E munkához figyelmébe ajánljuk Imre Sándornak Wesselényiről írt dolgozatait is. Kár, hogy már e tanulmányhoz nem használták föl őket.

F. J.

Valois, Georges: Le fascisme. Paris (Nouvelle Librairie Nationale) 1927—8° 160. 1.

Valois, a francia fascisták szellemi vezére, ebben a könyvében a fascizmus ideológiai megalapozását kísérli meg, nyomatékosan hangsúlyozva, hogy az legmélyebb gyökereiben a francia szellem terméke. Idézi Mussolinit, aki egy alkalommal így nyilatkozott: „Nem Nietzsche s nem William Jamesnek, hanem Sorelnek köszönhetem, ami vagyok.“ Barrésnél is találhatóak ugyan olyan nyilatkozatok, amelyek a fascizmus irányába mutatnak, de az ősforrás elsősorban és főképen a soreli szindikalizmus, mely a háború után erős nemzeti szellemmel telítődött. Sorel tanítása: a proletár osztály döntő fontosságú szerepe a modern társadalomban s a proletár erőszak eszméje szülte Leninen keresztül a bolsevizmust, Mussolinin keresztül a fascizmust. A következetes bolsevizmusnak a magántulajdon tagadása miatt el kell buknia, de fennmaradhat, ha kitermel magából egy új polgári osztályt, melynek gazdasági hatalmát a proletár állam határok közé szorítja, kanalizálja. S ez a koncepció már rokon a fascista elvvel, mely szerint a buzsoáziát nem szabad megsemmisíteni, hanem az irányító nemzeti állam és életerős munkásosztály ellenőrzése mellett, az eddiginél értékesebb munka teljesítésére kell kényszeríteni.

Valois tudatában van annak, hogy a lényege szerint dinamikus fascista eszmét rendszerbe foglalni nem lehet. Megállapítandó azonban, hogy az nem merül ki a kommunizmus tagadásában, mint sokan állítják, hanem a feudalizmushoz és liberalizmushoz hasonlóan, a politikai, gazdasági és társadalmi élet totális koncepciója s legfőbb feladatának a modern állam átszervezését tekinti. Ennek a fascista államnak szuverenitását a gazdasági erők is tiszteletben fogják tartani.

Különben a múlt század individualizmusa által szétrombolt társadalom újjáépítését s a modern állam problémájának megoldását megkísérelte a múltban: a nacionalizmus és a szocializmus is. A nacionalizmus azonban alábecsülte a gazdasági erők jelentőségét, melyek természetük szerint gyakran nemzetköziek, a szocializmus pedig látva a gazdasági tényező nagy fontosságát, illetőleg ennek a

ténynek a nacionalizmus által való tagadását, a nemzeti szellem értékét el nem ismerve, az Internationaleba tömörítette a munkás-ságot érdekei megvédésére. E két egymást megérteni nem akaró törekvés szintézisének eredménye a fascizmus, mely ugyanakkor amidőn a nemzet érdekeit s a termelés szempontjait védelmezi, óvja a munkásosztályt is. A fascizmusnak a munkásosztályhoz való viszonyát egy Mussolini idézettel világítja meg: „On ne nie pas la patrie, on la conquiert.“ A fascizmus azt mondja a munkásoknak, ahelyett hogy meggyülnétek hazátokat, szerezzétek meg magatok számára a titeket megillető helyet az államban.

A propagált fascista állam ellensége a parlamentarizmusnak, syndikalista s a hivatási rendek és önkormányzati alakulatok rendszerén épül fel. A diktátor, a kérelhetetlen erejű központi hatalom közismert kellékei a rendszernek.

Foglalkozik Valois az említetteken kívül a gazdasági élet átszervezésének kérdésével, a családdal, majd vizsgálja, hogy katolikusok, protestánsok és zsidók milyen sajátos erőforrást jelenthetnek az új állam számára.

A zsidó kérdés megoldásának különböző „módjait“, így veszi sorba. Kiirtani őket vagy valamennyiüket Palesztinába küldeni nem lehet, külön nemzetiségképen való kezelésük nem célszerű, marad tehát, mint egyetlen észszerű megoldás: lehető legnagyobb hasznukat venni a fascista állam felépítésénél. Ha a keresztény társadalomban a nemzeti érzés erős s a vallásos élet mély és meggyőződéses, akkor nem kell a zsidó „nomadizmus“-tól félni. S abban a nagy gazdasági átalakulásban, amely egész Európában folyamatban van a nyugtalan és mozgékony zsidó mentalitás meg fogja a maga sajátos feladatát találni.

A könyv végén szerzőnek a francia fascisták reims-i nagygyűlését előkészítő „kiáltványai“ vannak összegyűjtve.

Valois ismertetett műve a francia fascizmus törekvéseinek egyes összefoglalása. — *i.* — *y.*

Leopold von Wiese: Soziologie. Geschichte und Hauptprobleme. Berlin, 1926. Walter de Gruyter. 98 l.

Az ép kompendiumos összeállításokban kitűnő „Sammlung Göschen“-nek eddigelé nem volt szerencséje a szociológiával. Sokáig az ethnológus Achelisnek könyvecskéje szerepelt a listán, majd Símmel önkényesen 4 fejezetet kapcsolt össze „Grundfragen der Soziologie“ címen, végül egy ma erősen aktív kutató könyve nyomult az előbbieik helyére. Tipikus eset a mai. Szerzője 90 oldalon a szociológia főirányait tárgyalja: ír mindenekelőtt a szociológia történeti kiindulásáról (helyesen: a görögöktől indul ki, nem pedig mint Sombart akarta beállítani a kérdést: a 17—18. századból). Comte és Spencer rövid fejezetet kapnak, majd hasonlóképp az amerikai szociológia ismertetésére tér át szinte csak bibliografikusan, legszívesebben időz

azonban a német (s olykor a francia) szociológusok megvilágításánál. Mi lesz most már a „főproblémákkal“? A végén 6 oldalon felvázolja a „Beziehungslehre“ rövid programját. S hol a rendszer? Vannak elszórva fejtegetések, amelyekben jól eligazodik az, aki tudomány-elméleti nézőpontból — egyébként már eligazodott; látjuk a szociológia „részeit“. Ellenben az, aki valóban a szociológia anyaga fölött akar áttekintést szerezni, csalódottan teszi le a könyvet — ily anyagrendezésig, mondhatnók, kodifikálásig a német tudomány nem tudott máig eljutni — ez a tipikus jelenség. Mind e hiányok mellett jó szolgálatot tesz ez a könyv az első tájékozódóknak, mintegy negatív funkciójával. Wiese igen higgadtan mérlegeli az irányokat, aránylag biztos ítélettel szól az eddigiekről. Könyve tulajdonképpen harcok könyv, kiérzik minden sorából, minő hátrányosnak tartja ép a valóság-tudományi kutatás, tehát a szociológiai vizsgálat megindulásához a mai német tudományos beidegződést, mely mindent előre filozófiai-metafizikai, általában „magasabb“ légkörből óhajt levezetni, s ugyanakkor a legegyszerűbb eszközökkel megfigyelhető szociális tények, mint köznapiságok mellett elsétál. Nagyon helyesnek találjuk ép ezért (de csak ezért) Wiese komoly empirikus törekvéseit a „viszonytan“ terén is. Küzd, nem oly élesen, s mereven, mint Vierkandt, a szociológiai anyag tág köre ellen. Ez ugyan hiábavaló fáradság, mert ha az „enciklopédikusnak“ keresztelt irány előtt be is csukja a kaput, a kiszorult problémátömeg előbb-utóbb bejut a kis ajtón. Wiese rövid, s találó megállapításai tehát arra jók, hogy a kezdő kutatót esetleges ballépéseire eleve is figyelmeztetik. Igyekszik leszoktatni a korai rendszerezésről is, mely ép Németországban nem fölösleges akció. Általában eleven tárgyalás, rövid, ügyes s helyenként mélyen találó megállapításainál fogva e kis könyv előzőit niveaujában és sok felé tekintésében is messze fölülmúlja. Ezek után csak óhajtandó volna, ha a Göschen most már a szociológia anyagának rendszeres áttekintésére is hozna újabb kötetet.

— k.

Ernest R. Groves: Social problems of the family, Philadelphia. Év nélkül (1927), 314 l.

A B. R. Andrews által kiadott „Family life series“ egyik új kötete ez az ügyesen összeállított, sokoldalúlag rajzoló kötet. Groves a mai uralkodó, tipikus amerikai hagyományokat követi: mindenképp valamit. Igaz, hogy így az enciklopédikus tárgyalás jogosulatlanul nyomul előre, ott is, ahol a mélyre fűrő monografikus tárgyalás nagyon is elkelne; de a kutató leszokik arról az „európai“ intézményről, hogy valamit nagyon is aránytalanul tárgyaljon. A lakáskérdés befolyásától a válásig, avagy a szülők-gyermekek közti viszonyig, a család gazdasági helyzetének tárgyalásától a család történeti (főleg amerikai) genetikájáig jóformán mindent megtalálunk benne, ami a mai család szociológus kutatóját érdekelheti fel a nevelésnek már a pedagógiába átnyúló mozzanataig, igénytelen egyszerűséggel és bizo-

nyos utilitárius akcentussal; mert e munka nem akar a magasabbrendű szociálpolitikai perspektívákba átnyúlni, megelégszik a tudományos beállítás szerinti hűvös konstataciókkal. Így tehát hiányzik kidomborítása a család normalitásának, illetve ideáltípusának; az ami pathologikus, ugyanolyan pusztá tény, mint más. Hogy a modern élet hog yan tépdesi a családot, az bizony nagyon is sűrűn szemünk elé szökken. A férfi és nő külön keresete már nagyon is kezdi a kifejlődésig el nem jutó, „megállított“ család-típust megteremteni, azt, amely az ő terminológiájukon „a társadalmi felelősség“-et nem vállalja. A gyermektől eleve elzárkózó, tudatosan félúton maradó pusztá élettársi viszonyt, melyet az új, (néhány éve elterjedt) terminológia „kompanionátusnak“ nevez, gyakran feltaláljuk városunkban. Lehet, hogy az életgond túlsága, de még inkább a m a i élet — a fokozott színvonal, mely a jövő nemzedék rovására a jelen nemzedék minden ú. n. kultúrzsükségletét kielégíteni sürgeti — odavezetnek, hogy a családi élet kompanionátussá csökken, hogy ne mondjuk: civilizálódik. A népesedés szempontja tehát lekerül a napirendről. Az persze kétségtelen, hogy ez a viszonyforma egész kivételesen jogos: mint az örökölt betegséggel terheltké, kik a betegséget átörökíteni nem akarják. A kompanionátus motívumai azoban mások is. Hogy mennyire elterjedt, mutatja egy chicagói vizsgálat a város északi negyedében; 20.000 ember lakik bútorozott szobákban e negyedben, amelyekben 38% volt elfoglalva férfi-nő lakóval, ennek 60%-a élt kompanionátusban. Nem tudunk belenyugodni abba, hogy a szerző az „orthodox“ családról gyakran már csak mint történeti kategóriáról beszél.

A könyv egész összeállítása s a terjedelmes bibliográfia azt mutatja, hogy az amerikai szociológia a családnak igen nagy figyelmet szentel. Nálunk, ha más arányokban is, megvannak ugyanazok a problémák. Mi talán kelletén túl igyekszünk behunyni szemünket a mai élet felvetette problémák előtt, ami arra vezet, hogy a sui generis családot fenyegető számos veszedelem kisebbnek látszik, mint a mekkora; nálunk is elérkezett az ideje annak, hogy hasonló sokoldalúsággal, mint ez a könyv, revízió alá vegyük a család új helyzetét és szociális problémáinak egész körét.

— n.

D r. F. Dupré: Weltanschauung und Menschenzüchtung. Berlin Selbstverlag. 292 o. 1926.

Egy berlini orvos, hugenotta francia ősök sarja, akinek ősei közt számos protestáns pap van, már gyermekkorában ingadozni kezdett hitében, mert látta a hetvenegyes háború összeroncsolt sebesültjeit, látott egy romboló erejű, embereket elpusztító égháborút, s mint diák azután Schopenhauer és Nietzsche hatása alatt ateista lesz. Mint berlini orvos látja különösen szegény betegei szörnyű nyomorát s a háború elvesztése után még több bajt és nyomorúságot lát, maga is ínséget szenved. Keresni kezdi a bajok okát s az orvoslás módjait s az orvosból filozófus

és társadalmi reformátor lesz, aki eszméit könyvbe foglalja Világnézet és Embertenyésztés címen. Mint orvos, a bajok összeségét főképen egy forrásból származtatja, az emberi elkorcsosulásból, ami a nem szaporodásra való emberek összeházasodása, betegségek átörökítése, élvezeti mérgekkel, alkohollal, nikotinnal való visszaélés folytán származik. A főcél tehát a fajromlás elleni küzdelem, illetve egy új, nemesebb emberfaj kitenyésztése s ezzel együtt egy új és jobb korszak megteremtése.

A hitét vesztett orvos a naturalizmus világnézetét alakítja ki lelkében, az ember csak egy darab természet, akinek lelki állapotai teljesen az agysejtek állapotától függenek. A természetet azonban nem vagyunk képesek pusztán mint anyagi erők működését megérteni, a természet tehát lényegében természetfölötti. Így hát fel kell vennünk egy Világsszellemet, aki néha Isten helyét tölti be, s akit néma áhitattal lehet tisztelni. A szellemi fejlődést tehát ebből a szempontból kell áttekinteni, az ember a hittől a tudáshoz emelkedik s életét észszerűen rendezi be.

Dupré azonban nem csupán filozófus, hanem szociológus is, aki a fajromlásnak társadalmi tényezőit is kutatja, s mint ateista támadja az egyházat; mint a szenvedő szegények barátja a kapitalizmust, amely kizsákmányolja a munkást; az imperializmust, amely kapitalista érdekekből háborúba viszi az embereket és a szocializmust-kommunizmust is, amely becsapja a benne bízó munkásokat s a munkásvezér, mint újjazdag éli a maga jó életét s lehetőleg élvezi a politikai hatalom előnyeit.

Már ebből látjuk, hogy a szerző valóban hatalmas ellenfelek ellen kezdett harcot, Legkevesebb igazság van az egyház és vallás elleni harcában, több a kapitalizmus-imperializmus elleniben és legtöbb a szocialisták-kommunisták elleni harcában. Harcát ez a független szellem fiatalos hévvel vívja, s korunk felsorolt nagyhatalmai elleni hadakozásában bőven nyílik alkalma, hogy kisebb ellenfelek, pártok, császári uralom, forradalom, írók, filozófusok ellen is sűrű záporban szórja nyilait. Mindezt rendkívül élénk, közvetlen módon, német pedantéria nélkül, franciás könnyedséggel, sokszor jó, nyers népies nyelven mondja el, A könyv tehát könnyed és élvezetes olvasmány, tudományos jelentősége azonban nincs. A szerző maga sem nagyon akart tudós munkát adni, mert Előszavában azt mondja: „Könyvem az életből az életnek van írva. Aki száraz tudóbölcséséget vagy az irodalom szorgalmas használatának jeleit keresi benne, nem találja meg számítását.“ A könyv súlypontja nem is a filozófia részben van, ő maga mondja, hogy Kantot hiába próbálta olvasni, Schopenhauert is falhoz vágta, hanem az orvos-szociológiai részben, az embertenyésztés elméletének kifejtésében. Itt azonban olyan lehetetlen ötletekkel lép fel, hogy éppen csak néhány gondolatát váciujuk. A házasság intézményét megszüntetné, e helyett a nőket és férfiakat az orvosokkal három csoportba soroltná be, 1. akik föltétlenül szülőknek valók, tehát testben, lélekben egészségesek, 2. akik föltételeesen szülőknek valók, vagyis akik orvosi kezeléssel teljesen erőteljessé tehetők, 3. a szülőknek egyáltalában nem valók. A szaporodást az állam csak az első csoportbelieknek engedné meg, a második

csoportbelieknek akkor, ha már nincs kifogás ellenük, a harmadik csoportnak sohasem. Mivel így csak a legjobb emberanyag szaporodnék, száz év alatt egy új, nemesebb emberekből álló társadalom lépne a régi helyére. Annál inkább, mert a gyermekeket spártai szigorúsággal, egészségben, tisztaságban nevelné az állam a szülőktől elszakítva a maga nevelő intézeteiben, egészséges szép vidéken. Az emberek ilyen módú kicserélődésével egyidőben folynék a társadalom gazdasági átalakítása is. A kapitalizmus kizsákmányoló rendszere fokozatosan megszűnnék s helyébe jönne az igazi szocializmus, vagyis ugyanazon száz év alatt a világ megérne egy ideális rendre, az ideális kommunizmusra.

Ebből a tartalmi vázlatból is látható, hogy ennek az utópiának, mint annyi más ábrándnak is Platón Állama a mintája, csak itt természetesen a helyzetrajz, meg a részletvonások modernek, s a szerző orvosi probléma beállításában van némi újság. Az embertenyésztés ötlete és kiviteli módja azonban annyira bizarr, hogy attól minden épérzékű és józaneszű ember csak teljes elutasítással fordulhat el.

Szerző nem vesz tudomást arról, hogy ahol kísérletet is tettek, mint Amerikában a megrögzött büntetettek és alkoholisták sterilizálásával (több mint háromezer sterilizáció és kasztráció), ma már inkább a lakásviszonyok javítására és az alkohol elleni küzdelemre helyezik a súlyt. Arról sem vesz tudomást, hogy Angliában *Francis Galton* nemzeteugenikai izgatásaira bizottságot küldtek ki a népelkörösülés tanulmányozására, amely az eredményt ebben foglalta össze: „Amennyiben elköszülés beigazolható vagy valószínűsíthető, az sem a faji derékség csökkenéséből, sem öröklés útján való terheltégből, vagy a nép erejének veseszületett csökkenéséből, hanem egyszerűen a lakás- és táplálkozási viszonyok szörnyűséges mivoltából magyarázandó.“ A terhelték házasságából származó utódok kérdése is meglehetősen tisztázva van már, de Dupré ezzel sem törődik. A müncheni pszichiáter *O. Bumke: Kultur und Entartung* c. könyvében ezt mondja: A valóban öröklékeny betegségek hajlamosságból eredhetnek, ezek a hajlamok pedig ugyanolyan törvények szerint öröklődnek, mint a haj vagy a szem színe. Ezek a törvények azonban, mint egyszerű megfontolás is mutatja, sohasem vezetnek a *betegségek elterjedésére*; mert az „átütkezés“ valószínűsége csak a domináns tulajdonságokra áll fenn. A megbetegedésnek csak akkor van némi valószínűsége, ha azok a bizonyos hajlamosságok mindkét szülőnél megvannak. Pl. ha mindkét családban rokonházasságok fordulnak elő, vagy ha a sors véletlenül két hasonló módon terhelt egyént hoz össze. Ekkor természetesen bekövetkezhetik a korcsosulás, de a nagy *egészen* ez a hatás reparálódik az *állandó regeneráció* útján, vagyis azzal, hogy abnormis és egészséges családok keveredése folytán a patológikus hajlamok eltűnnek.“

Kamp müncheni professzor épen ezért a szintén müncheni *Leur* professzor fajjavító törekvéseit, a derekabbak és tehetségesek tenyésztését teljesen kilátástalannak mondja. De nem remél jót a természet szándékaiba való beavatkozástól *G. Sticker* sem. Úgy látszik, a Dupré orvos embertényező javaslatai is a tévedések világába tartoznak. *T. D.*

Társadalomtudományi Bibliographia (Bpesti közkönyvtárainak 1925. évi szerzeményei alapján). II. évfolyam (év nélkül: 1927). 1297 h. Magyar kormányzati bibliographia, az 1925.-ik évi törvények, kormányrendeletek, önkormányzati rendeletek és bírói döntvények alapján. II. évfolyam. (1927) 345 h. A Magyar Sociographiai intézet kiadványai. 4. és 5. szám.

Krisztics Sándor egyetemi tanár, a M. Sociographiai Intézet igazgatójának szerkesztésében már a múlt évben örvendetes meglepetés volt számunkra eme nagy, terjedelmével is, pontosságával is kítűnő bibliographia megjelenése. Most is örömmel regisztráljuk, hogy a II. évfolyam megjelent, és pedig gyarapodó tartalommal. Az első rész sz. idén több mint 300 oldallal lett nagyobb. Hogy a mi viszonyaink közt lehetséges ily igen költséges bibliographiának megjelenése, s hogy ez évről-évre növekedik is, oka kétségtelenül a keresettség. Valódi közszükségletet tölt be, hivatalok, mint a közönség igen nagy hasznát veszik. Bárminő gondos munka is ez (mint a tavalyi is), van természetesen több pont, ahol az összeállítás elveivel nem értünk egyet. Sajnálatos, hogy itt kimaradt a névmutató. A kiadvány bő lett váratlanul, ez lemaradt; de miért? Mert igen sok, jelentéktelen könyvismeretetés található. Hiába, mint a könyvanyagban, úgy itt is válogatni kell. Ez elháríthatatlan követelmény. De más baj is van, ami már visszaesés a tavalyihoz képest, Ebből a bibliographiából azonnal kitűnt, hogy az illető könyv mely közkönyvtárakban található, tehát az olvasó nem volt kénytelen könyvtárról könyvtárra vándorolni. Itt is van valaminő maradványa e kimutatásnak. Ámde meglepő, hogy pl. a képviselőház könyvtára — e kimutatás szerint — alig szerzett be új könyvet. Ez éppen nincs így a valóságban: a képviselőház könyvtára ma gazdag beszerzéseivel válik ki. Az osztályozással is vannak bajok. Vegyük pl. e címet, amely hibásan a politikába jutott, holott történetfilozófiáról van szó, amire Ranké közismert neve is eleve inkább odautal: „Das politische Gespräch und andere Schriften zur Wissenschaftslehre.“ 1925. Nyilván a cím is mutatja, hogy ez a történet tudományelméletéhez tartozik. Kissé több figyelem szükséges, de még inkább a könyv felkeresése, mert a címből sokszor nem lehet megítélni a tartalmat. Másrészt elírások fordulnak elő: a conversion és a conversation szociológiája, illetve lélektana más. De ha a gondosabb munkát sürgetjük is, s a hibák kiküszöbölése mellett összeállítási elvekben el is térünk, kifejezetten elismerjük, hogy az egész mű gondos, jóra való és nélkülözhetetlen. A magyar olvasóközönség ugyanolyan örömmel várhatja a további köteteket, mint az első évfolyamot.

D.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

BUDAPESTI SZEMLE, 1927 okt.—nov.

F a r k a s Gyula: Az elszakított Felvidék szellemi élete.

A cseh uralom alá került Felvidék sohasem volt történelmi egység, magyar, német és tót lakossága gazdaságilag teljesen, szellemileg túlnyomó részben a magyar medencéhez, Budapesthez igazodott. Az erős központosítás most káros a felvidéki magyarságra, mert szellemi centruma és szervezete nem fejlődött. Három kulturális egyesülete (a pozsonyi *Toldy-kör*, a kassai *Kazinczy-Társaság* és a komáromi *JókaiEgyesület*) szerény körben működött s egyetlen tudományos egyesülete (a Szepesmegyei Történelmi Társulat) csak a Szepesség múltját kutatta. Á magyar iskolákat a csehek a legszűkebb körre szorították vissza. A Felvidék magyarsága sokáig nem hitt a cseh uralom tartósságában s a kulturális szervezkedés munkáját elhanyagolta. A cseh politika annyira meggyengítette az ott maradt magyarságot, hogy ma már alig van ellenálló ereje. Pozsony visszanémetesítése reményen felül sikerült. A fslületesen asszimilált magyar zsidóság visszabillent s a maradék magyarság — ha nem földbirtokos — megtúrt elemmé lett vagy épen alább csúszott egy társadalmi osztállyal. Ez a magyarság kezdetben összetartott; de utóbb két pártra szakadt. Vezetői kulturális szervezés helyett politikai sikereket hajszoltak, természetesen eredmény nélkül. A társadalmilag sem egységes magyarságot világnézeti különbségek is tagolják s elhelyezkedésük, minden közös szervezet hiánya is nehezíti összefogásukat.

Felvidéki magyar lélek alig van, a magyar szellem mint különálló felvidéki kultúra csak most van alakulóban. A sajtó sokáig nagy nehézségekkel küzdött. Először a vidéki lapok (kassai és pozsonyi napi^ lapok) izmosodtak, majd a nagy rutinnal szerkesztett bécsi emigráns sajtó vette át a vezetős szerepet, azonban annak idegen szelleme nem tudott gyökeret verni, lassankint elsorvadt, megszűnt. A Prágai Magyar Hírlap ma a Felvidék legelterjedtebb napilapja. Több kísérlet történt irodalmi folyóirat megindítására, de pár hónapi, legfőlebb két évi vegetálás után valamennyi megszűnt. Nem volt irodalmi központ s szervezett olvasóközönség. Az évkönyveknek (a pozsonyi Új Auróra) több sikerük volt. Fellendült az irodalmi előadások rendezése s Pozsonyban is Kassán is írói gárda alakult, amely közvetlen ismeretségbe jutott közönségével.

A pozsonyi Toldy-kör zsidó-mentes és nemzetibb, a kassai Kazinczy-Társaság modernebb és artisztikusabb szellemben működik. Felvidéki kiadók nem vállalták magyar könyv kiadását, de a berlini Ludwig Vögelgenreiter-cég 1924 óta már több mint 20 magyar író munkáját adta ki. Az olvasótábort az 1925-ben szervezett Könyvbarátok Egyesülete biztosítja, amelynek ezernél több tagja között sok tót is van. A magyar színtársulatok csak nyáron játszhatnak s anyagi kényszerből feláldozzák a művészi szempontokat. Viszont fellendült a műkedvelői előadások divatja. A felvidéki írók nyugtalanabban modernnek, mint az itteniek, viszont a felvidéki közönség konzervatívabb a magyarországinál, úgy hogy ott irodalom és közönség között nagy a szakadék. Kevés az igazi felvidéki magyar író. Egy részük lélekben idegen a magyarságtól, más részük nem felvidéki (Darkó István, Dobai János, Torna István), vagy olyan, akit nem fűznek a magyarsághoz régi gyökerek. Ez utóbbiak közül Mécs László, Győry Dezső és Tamás Lajos teljesen magyarrá lett, Győry a magyar fajtság erővel teljes költője. A felvidéki líra gazdag. A hazát vesztett s államiságba bele nem élt lélek forradalmisága, szociális érzék, faj szeretet, harcos optimizmus jellemzi. Egyéni színezete gyenge, mert a költők többnyire ugyanazon erős élményeken estek át. A széppróza fejletlenebb. Az új felvidéki fiatalosság a nemzeti öncélúság gondolatában nő fel, az államot mechanikus eszköznek, adminisztrációs gépnek látják s a magyar egységes állameszme szemükben történelmi emlék. De becsülik magyarságukat, gyűjtik a magyar kultúra termékeit s társadalmi osztálykülönbség nélkül érzik összetartozásukat. Békés, gyűlölet nélküli fiatalosság, munkás nemzedék új nemzeti- és világerzéssel.

U. ott: (decemberi szám) B a r t ó k György. A nemzeti művelődés bölcséletének alapvonalai.

A nemzeti művelődés alapvetése csak szellemtudományi szempontok szerint lehetséges, A civilizáció a népnek vagy egyének a rendezett társadalom keretébe külső kényszer következtében való beleilleszkedése, tehát formai és mechanikus természetű, amely a hedonisztikus elv helyébe az utilizmust teszi. Itt azonban nincs megállás: vagy visszasülyed a nép a hedonizmusba, vagy eszmei tartalommal tölti meg a civilizáció kereteit, azaz belülről fakadó öntudatos és szabad tevékenységgel, a szellemben elrejtve élő potenciák kifejtésével eljut az értékelő tevékenységig, az igazság, jóság és szépség felismeréséig és megvalósításáig. Ez a művelődés útja, A n e m z e t fogalma sokszor homályban marad. Alapja a faj, amely a rejtett potenciákat hordozza s amelyből a történelmi fejlődés bontja ki a nemzetet, az értéktermelő szellemi munka útján. Így támad a sajátos, eredeti jellemmel bíró nemzeti műveltség. A nemzetben éles, a nyelv elsajátítása és használata senkit sem tesz a nemzet tagjává, hanem csak a műveltség egészének, a faj által kifejtett műveltségnek (erkölcs, szokás, vallás, tudomány, művészet, jogalkotás stb.) tehát a nemzeti lélek őseredeti kincseinek birtoklása teszik a fajt nemzetté s így az egyént a nemzet

tagjává. Az emberiség kialakításának útja a nemzetek kialakulása. A nevelés a faji tulajdonságok kifejtése, tehát az organikus fejlődés elősegítése. Népünknel nagy az intellektuális erő, érzelmi ereje is eléggé fejlett, habár a lelki mélységek útját nem keresi, de az akaratú funkció eje gyenge s így lelki tartalmát nem tudja megvalósítani. A művelődést szervező tevékenységre tehát itt vár a legfontosabb feladat. Fontos, hogy a nevelés szervező tevékenysége a családi neveléstől az egyetemi oktatásig a nemzeti sajátosságok organikus kifejlését tartsa szem előtt. Sajnos, elemi oktatásunk túlságosan uniformizált, nem igazodik a különböző lelkiségű rétegek jelleméhez és szükségletéhez s ezért csak külsőleges, mechanikus munkát végezhet. A középfokú oktatásnál elsikkad az egységes, szerves egész. Az egyetemi oktatásnak nem szakképzésre, hanem a nemzeti művelődés ideáljára kell helyezni a súlyt. A tudományos egyesületek munkája a nemzeti kifejlés szellemében történjék. Az erkölcsi kifejlés a nemzet cselekvésében testet öltő erkölcsi tartalom gyarapodását jelentse s ne legyen aszal ellentétes, A műalkotásnak a nemzeti szellem mélyén kell gyökereznie. A vallás a hit életfenntartó erejével acélozza az akaratot a lelkiség organikus kiformalására,

— p.

KATHOLIKUS SZEMLE, 1927. évf. V—VII. f.

Heller F a r k a s : „Ethikai tudomány-e a közgazdaságtan?“

Az értekezés visszapillantást vet az ethika és közgazdaságtan viszonyára. — A középkor bölcselei a gazdasági jelenségek alakulását ethikai szempontból vizsgálták. Nem a jelenségek alakulásának *mikéntje* érdekelte őket elsősorban, hanem erkölcsi jogosultságuk; az *igazságos ár* és a *kamatvétele jogosultsága* állt érdeklődésük középpontjában.

Az újkor elején a gazdasági kutatás különvált az ethikától és a politika befolyása alá kerül. A merkantilizmus gondolkodóit nem érdeklik az erkölcsi szempontok, csak az állam és az alattvalók gazdagodása. Azt a megvetést, amelyet a keresztény bölcselet a pénz hatalmával szemben tanúsított, a pénz túlságos megbecsülése váltotta fel. Az a gondolat, hogy a gazdasági élet nem önmagáért, hanem az emberekért van, háttérbe szorult. — A physiokratizmus gondolatrendszere sem juttatott helyet az ethikai szempontnak a gazdasági kutatásban. — Esménye: a természetes rend akadálytalan kifejlése volt. A közgazdaságtan feladatát pedig e természetes rend törvényszerűségeinek megismerésében jelölte meg. Ebben a szellemben művelték a közgazdaságtant a klasszikusok is. Főként Ricardo szellemének a hatása alatt a közgazdaságtan erkölcsileg közömbös tudománnyá válik. Ez az amorális irány a Bentham-féle utilitarizmusban éri el betetőzését, amely csupán az élvezetet és áldozatot tekintti a gazdasági cselekvés motívumainak.

Először *Sismondí*, majd *A. Müller* romantikus iskolája és a *történeti iskola* helyezkedett szembe a közgazdaságtan amorális irányával. Legújabbban különösen *O. Spann* és követői küzdenek a közgazdaságtan

mechanikus és amorális felfogása ellen. Ma főként az osztrák és a matematikai iskola közömbösek az etikával szemben. Az utóbbi szerint a gazdasági folyamat megértése *egyensúly*-probléma: a kereslet és kínálat egyensúlyba helyezkedése az árak és jövedelmek meghatározott alakulása mellett. E matematikailag kifejezhető egyensúly létrejöttében természetesen nem jut szerep az erkölcsi tényezőknek.

A tudomány fejlődése tehát ingadozást mutat az etikai és amorális álláspontok között: hol mint határozottan etikai tudomány, hol pedig mint az etikával szemben közömbös tudomány jelenik meg a közgazdaságtan.

Az etikának a közgazdaságtanhoz való viszonyát csak akkor ítéltjük meg helyesen, ha az etikának a közgazdaságtan *elméleti részéhez* és a közgazdasági *politikához* való viszonyát külön vizsgáljuk.

A *közgazdaságtan elmélete* kikapcsolja vizsgálataiból az erkölcsi tényezőt. Nem azért, mert jelentőségét tagadni vagy kicsinyelni akarja, hanem, hogy a gazdasági folyamatot — a maga tisztaságában — annál világosabban ismerje meg. A *homo oeconomicus*t az elmélet csupán a kutatás kedvéért konstruálja meg, de nem állítja, hogy a gazdasági életben valóban a homo oeconomicussal állunk szemben; még kevésbé tartja a homo oeconomicust az ember eszményének. — Az etikai, történeti, földrajzi stb. tényezőket a *közgazdasági politika* veszi számba, amelynek már nem az a feladata, hogy a gazdasági jelenségek lefolyását és összefüggését megállapítsa, hanem, hogy a gazdasági folyamatok helyes irányba terelésének céljait és útjait kijelölje. A gazdasági politikának kell megállapítania, hogy mit kíván a gazdasági élettől az ember erkölcsi rendeltetése, neki kell a gazdasági folyamatot az emberi élet nagy egységébe belefoglalnia és annak alárendelnie.

Azzal, hogy a közgazdaságtan kutatásainak egyik területén (az elméletben) az erkölcsi tényező hatását figyelmen kívül hagyja, csak a munkáját könnyíti meg, de e tudomány etikai természetét egyáltalán nem tagadja. — A szorosan vett elméleti és történet-etikai irány között fennálló látszólag éles ellentét ily módon egyszerű módszertani kérdéssé válik.

Van ugyan olyan irány is, amely az etikát a közgazdasági politika területéről is száműzni akarja (*Max Weber*). Ez irány szerint az erkölcsi ítéletek mindig szubjektívek és éppen ezért tudománytalanok is. Ez az álláspont azt jelentené, hogy az ember nem tud különbséget tenni a jó és rossz között. A tapasztalat azonban azt bizonyítja, hogy az embernek mindig volt mértéke a jó és rossz megkülönböztetésére és a jóról alkotott képzeleti gazdasági cselekvéseit mindig befolyásolták. A gazdaságpolitika etikai tudomány azért, mert a gazdasági cselekvésnek erkölcsi indítékai is vannak.

Az értekezés fő konklúziója, hogy: *a közgazdaságtant etikai tartalom nélkül csak az képzelheti el, aki vagy a közgazdaság vagy az erkölcs fogalmával nincs tisztában.*

H. J.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. 1927. évf. III. sz.

G. W. Thompson: Professional Workers and organisation.

(A szakmukások és szervezeteik.)

Az őskori felfedezések és találmányok, anélkül, hogy jelentősebb változást, pl. társadalmi osztályok vagy rendek kialakulását idézték volna elő, — egyszerűen csak az emberek megélhetésének könnyítését vonták maguk után, aminek az a magyarázata, hogy a találmányokat az egyesek vagy egyes csoportok a maguk részére „szabadalmaztatni” s kiaknázni nem tudták. Talán a pénz behozatala volt az első, mely egészen új társadalmi rend kifejlődésére vezetett: egyesek ugyanis élethivatásul a ténylegesen termelő munka helyett a pénzügyi műveletekkel való foglalkozási választották, s megalkották a pénzváltók, a bankárok rendjét. Az általuk kifejlesztett gazdasági elveket átvitték a gazdasági élet más terére is, s így létrejött a kamatból és nyereségből élők rendje, mellyel szemben állt a bérmunkások rendje, mely az általa más részére termelt javak értékének csak egy részét kapja meg munkája ellenértékéül.

A csoportoknak foglalkozás szerint való differenciálódását a modern kor nagy találmányai, a gőz és villany hozta magával, melynek nyomán a társadalom berendezése egész más alakot öltött. Megalakult az a rendszer, melyet a nemzetgazdaság gyárrendszernek (factory system), a vagyonos osztály kapitalista-, a munkásság pedig bérrendszernek nevez, s mely Angliát a világ műhelyévé tette. A férfiak, nők és gyermekek millióit a sötét, poros gyárakba hajtotta, ahol reggeltől késő estig végezték lélekölően egyhangú munkájukat. Ezek az emberek földjeiket elvesztve, éhbéért eladták magukat a profit-éhségtől elvakult gyárosoknak. A helyben kötöttség továbbá a gyümölcsöző munka és függetlenség iránti érzékük elvesztése a tőke modern rabszolgáivá tette őket.

A modern találmányok előidéztek a társadalom iránti felelősség hijával lévő egyes egyéneknek hallatlan nagy mérvű s *a közjólét emelkedésének arányát messze felülmúló aránya* gazdasági emelkedését. Ennek egyik hatása az volt, hogy a régi társadalmi erkölcs teljesen összeromlott. Erkölcs, vallás és tisztesség az önző egyéni érdekeket szolgálataiba állítva elvesztette a régi uralmát és tekintélyét. Megszűnt az árúk minőségét ellenőrző testület, a kereskedelem szabályozása, a céhrendszer, eltöröltetett a 8 órás munkaidő és az inasképzés régi rendje. Ehelyett uralomra jutott a *laissez faire* elve, mely a kereskedelem területét elhagyva, a társadalom összes vonatkozásaiban érvényesült. Jött a szabad versenynek nevezett, mindent letipró nagy hajsza, — és pedig a gyárosok között épen úgy, mint a munkások között, — az uzsora és az az elv, hogy az osztaléknak még az általános nyomor árán is meg kell lennie,

A bérrendszernek munkanélküliség és nyomor járt a nyomában. A munkaadók és a munkásoknak a munkanélküliségtől való félelme a munkabéretet a minimumra csökkentette. Az egyre fokozódó munka-

megosztás a munkások soraiban óriási differenciálódást, sőt szakadékokat okozott s azok nemcsak szakmák, hanem ügyesség vagy tanultság szerint is külön csoportokba tömörültek. Ez nemcsak a munkaadókkal folytatott közös harcot nehezítette meg, hanem a munkásság művelődését is, mert a csoportok elaprózódása a közös célkitűzést és közös munkát csaknem lehetetlenné teszi; ezen kívül instabillá tette a társadalmat, melynek nyugalma, egyensúlyi állapota mindig borotvaélen, van s a legkisebb lökés felborítással fenyegeti,

A munkások szervezkedése a nagy munkáslétszámmal dolgozó üzemekben már korán megkezdődött, és pedig először a szakképzettség nélküli *munkásoknál* (mannol-workers), E szervezeten azonban a munkaadók ellenzése következtében csak későn és hosszú küzdelmek után ismertettek el legális alakulatoknak. Az első szervezeteket az üzletek, kereskedelmi és közlekedési vállalatok alkalmazottai alakították meg. A taglétszám emelkedése eleinte lassú, de közvetlenül a világháborút megelőző időponttól kezdve rohamos; a világháború is nagyon elősegítette a szervezett munkások számának emelkedését, kivált a hadi üzemekben. A háború előtt és alatt alakult sokféle és nagyszámú munkásszervezet közül sok hamarosan megszűnt, sok azonban nagyon komoly és fontos szerepet játszik, A szakszervezetek létét a gazdasági szükségszerűségeken kívül az is indokolja, hogy a közel jövőben meginduló abban a nagy küzdelemben, mely az üzemek ellenőrzését akarja behozni, a munkásság is részt akar venni.

Ilyen mozgalom már most is alakulóban van, amennyiben a szakmunkások (professional workers) maguknak új szerepkört kívánnak létesíteni, jelesül oly szervezet akarnak létrehozni, mely egyrészt a kézmunkások (mannol workers), másrészt a munkaadók és részvényesek között valami kiegyenlítő és ellenőrző szerepet töltene be.

U. ott: P. M a n n i c h e : The rise of the Danish peasantry.
(A dán parasztság fellendülése.)

A mai dán középosztály; a politikai vezetést is kezében tartó dán parasztság a XIX. század elején még a léteért küzködő, a földbirtokosoktól és állami tisztviselőktől elnyomott alsó társadalmi osztály volt, A rövid száz év alatt végbement nagyszerű fellendülését a felnöttek számára létesített „népfőiskolák“ munkájának szokták tulajdonítani. Ez azonban helytelen és túlzott általánosítás, A fellendülés a XVIII. század végén a fiziokraták hatása alatt végrehajtott radikális *földreformtörvényekből* indult ki. A jobbagysorban élő és a földesuraktól függő parasztok személyileg függetlenekké és az általuk addig közösen művelt földterület tulajdonosaivá (szabadbirtokos, freeholder) lettek. Ez a birtokmegosztás, melyet a parcellák nagyjában egyenlő nagyságára tekintettel előszeretettel szoktak demokratikusnak nevezni, lett a dán társadalom alapja. Ezzel Dánia elkerülte azt a veszélyt, melyet a nagybirtokosok és földműves proletariátus küzdelméből szokott támadni. 1916, évben a birtokosoknak már 90%-a szabad birtokos, míg a többi 10% a csak házhellyel rendelkező törpebirtokosok (house-men) csoport-

ját adja. Elenyészően csekély a kevés nagybirtokon alkalmazott gazdasági cselédek száma is. A kisbirtokosok közül kb. 70.000 van olyan, akik csak a cseléd által, vagy fizetett munkaerővel megmunkált földjük jövedelméből élnek, míg mintegy 40.000 azok száma, akik földjük kicsinysege miatt kénytelenek mellékfoglalkozás gyanánt nagyobb birtokosoknál napszámos munkát vállalni. A munkaadó és alkalmazott közötti viszony azonban egészen családias, úgy hogy a gazdasági cseléd a gazdájától nemcsak fizetést kap, hanem otthont is talál nála.

Mivel egyrészt a közép- és kisbirtokosok földbirtoka között nincs aránytalan különbség, s így érdekellentétről szó sem lehet, másrészt pedig olyan gyakori közöttük az átmenet, hogy a legtöbb sokgyermekes családban mindkét csoportbeli egyéneket találunk: a két csoport külön társadalmi osztályt nem képez. A dán birtokosokat ilyenformán a kartársi érzés és az érdekek közösségének tudata szoros társadalmi egységbe tömöríti, úgy hogy a „dánparaszttság“ mind a két csoportot magában foglalja.

A múlt század közepén (1830—1864) Dánia nagy politikai és társadalmi átalakulás színtere, külpolitikai téren azonban súlyos kudarc fűződik a liberális érához: Észak-Schleswig elvesztése. A nemzeti csapás azonban szellemi téren jó hatást váltott ki, mert új eszmék keletkeztek s előtérbe nyomult a népnevelés kérdése: ekkor állították a ma oly híres népfőiskolák nagy részét. Iskolák létesítését különben elősegítette az a körülmény is, hogy osztály küzdelmek hiányában, vagyis a társadalmi osztályok kiegyensúlyozottságánál fogva a szellemi előrehaladást nem egyes társadalmi osztályok előjogává, hanem az egész nép közkincsévé tették.

A vesztett háború a politikai életben, sőt az állam alkotmányában is nagy változásokat idézett elő: a liberálisok megbuktak s helyüket a konzervatív nagybirtokosoknak adták át. A választójog kiterjesztése körül is óriási politikai küzdelmek folytak. Erre az időre esik a paraszttság politikai szereplésének kezdete. 1850 körül megalakítják a parasztok, papok és tanítók pártját, mely a „Parasztok Barátai“ című párttal karöltve, a dán nemzet egyik legnagyobb fiának, a népfőiskolák megalapítójának, Grundtvignak az irányítása mellett, az ellenzék egyik pártja, majd 1870-ben annak vezetőpártja lett, s mint ilyen, erős harcot indított iskolák és templomok felállítására és az általános választójog kiterjesztése céljából. A politikai harc a parasztpárt győzelmével végződött s az általános választójognak 1905-ben való bevezetésére vezetett.

A dán paraszttság gazdasági felemelésében sokat tettek a szövetkezetek és népbankok, a szellemi fellendülést pedig a céltudatos felvilágosító munka és a népfőiskolák tették lehetővé. Gazdasági téren nagy akadályt kellett előbb leküzdeni. 1870 körül Oroszország, 10—20 évtizeddel később pedig a tengerentúli államok elárasztották az európai piacot olcsó gabonával. Sok állam védővámokkal kísérletezett az olcsó külföldi gabona ellen, Dánia ellenben szerencsés elhatározással felhagyott a már nem jövedelmező és kilátástalan gabonatermeléssel és — földjeit legelővé átalakítva és az olcsó külföldi gabonát felhasználva

— a jövedelmező állat-, marha- és disznó-tenyésztésre tért át, s fő-kiviteli cikke a gabona helyett a vaj és sonka lett. Ez az eredmény nem lett volna elérhető szövetkezetek nélkül, melyek angol minta után indultak és végül *a termelők és fogyasztók legtökéletesebb egyesüléseivé* váltak. A szövetkezet tagjai kezdetben a munkásság köréből kerültek ki. Később azonban a szocializmusnak a szövetkezeti mozgalomtól való idegenkedése következtében a szervezett munkásság kivált, úgy hogy a szövetkezet ma Dániában kifejezetten „falusi mozgalom“, s a városi polgárság csak gyér számban csatlakozik hozzája; ennyiben tehát elűt a többi államok szövetkezeteinek városi jellegétől. Ennek történeti oka van. A kormány 1860 körül a városok területén és környékén mindenféle kedvezményt megvont a magánosok kezében lévő gyáraktól és kereskedelmi vállalatoktól, úgy hogy e védett területen csak a szövetkezetek boldogulhattak, ami azután nagy elterjedésükre vezetett. Majd a politikai küzdelmek idején a liberális eszmékért küzdő falusi parasztság jobban támogatta az egyenlőség elvét megvalósító és saját emberei által vezetett szövetkezeteket, mint a konzervatív párthoz tartozó városiak üzleteit. A parasztek között a politikai küzdelmek során létrejött szolidaritás eszméje gazdasági téren a szövetkezetek felvirágoztatására vezetett. Nagy szerepet játszottak a szövetkezeti mozgalom elterjedésében a felnőttek számára felállított népiskolák: a technikai ismereteket nyújtó mezőgazdasági szakiskolák és a magasabb műveltséget adó nép-főiskolák, mert ezekből kerülnek ki a szövetkezetek irányítására hivatott vezető emberek.

Az első szövetkezetek a tejjgazdasággal foglalkozókat tömörítette egybe. Hatása óriási: a — törpebirtokosokat is képessé tette arra, hogy a nagybirtokosokkal lépést tudjanak tartani az által, hogy a nyersanyagokat és gépeket olcsó áron szállítja, a gazdasági terményeket tömeges eladás útján biztosan és jó áron értékesíti., gazdasági vándor szak-tanítók révén a gazdákat a legmodernebb gazdasági elvekkel megismer-teti s őket tanácsokkal ellátja s gondolkodásukat ellenőrzi. Méltán mondhatjuk tehát Gladstone-nal, hogy a dán szövetkezetek a „jelenkor legnagyobb társadalmi csodája“.

U. ott: Sy b e l l a B r a n f o r d (posthumus műve): *Theology and sociology.*

Jóllehet az egyház az emberi életnek szinte minden viszonylatát bevonja érdeklődése körébe, sok kérdésben nem foglal határozottan állást. A theologia e bátortalansága és határozatlansága részben elméleti voltával függ ugyan össze, mégis csökkenthető volna, ha szorosabban együttműködnék a társadalomtudománnyal, amely bevált módszereivel támogathatná a teológiát és viszont magasabb eszméket kaphatna tőle. A theologiai társadalomszemlélet Isten országának megvalósulását keresi s távoli célját az emberek akarata útján kívánja elérni. Ezzel szemben a szociológusok nem az ideálból, hanem a történeti fejlődés középpontjába helyezett emberből indul ki. E mellett azonban elfogadja Aristoteles azon tételét is, hogy minden lény inkább tökéletes, mint

kezdeti állapotában magyarázandó, ami pedig a theologusok eljárására kedvez. Az utolsó három században a tudomány és a társadalom fejlődése mellett a megoldásra váró problémák egész serege is felvetődött s ezek megoldása nélkül mind a szellemi, mind a társadalmi életvilágban elkerülhetetlenné válik bizonyos ziláltság elhatalmasodása. A szociológia egyrészt a jelenlegi helyzet kialakulásának okait kutatja, másrészt a jövőbe tekint s a körülöttünk repkedő forradalmi eszmékről próbálja megállapítani, mennyiben vezethetők vissza az elkövetett társadalmi hibákra s az ezzel összefüggő elkorcsosodásra? Az alkalmazott szociológiának, tehát a szociálpolitikának azonos problémája van a teológiával: hogyan lehet megállítani a rosszat és a fejlődést visszaterelni a jó eszmék irányába? Ez az érintkezési pont közös működési teret kínál a két tudománynak.

Fontos feltétele azonban az együttműködésnek, hogy mind a két tábor megegyezzen az alapvető kérdésben, az ember és a társadalom eszméjében. Ez viszont a tények és körülmények pontos ismeretét kívánja meg. Erre kíván szolgálni a *Survey work*, amely a nagy katolikus szociológus Le Play után három csoportban: *Survey of Place*, *Work and family* or *folk* kívánja egyesíteni egy-egy terület idevonatkozó hasznos szakismereteit.

Az erőforrások elpazarlása, a világháború alatti és az azt követő zavaros idők legfeltűnőbb jelensége, három külön csoportban vizsgálható: 1. az anyagi javak, 2. az emberi élet pusztulása, 3. a gazdasági szervezet működésének megbénulása, amely a hitelviszonyok leromlásában jelentkezik. E kérdésekről a szakértők: a mérnök, az orvos és a bankár fog szakszerű véleményt mondani, de a szakértők által előterjesztett tényekből már a szociológusnak és a theologusnak kell a következményeket levonni.

A theologusok és szociológusok közös feladata megtalálni a módját annak, hogy minél több ember minél jobban részesedhessen a testi és lelki javakban. E végből a társadalmi fejlődést olyan irányba kell terelniük, hogy az egy-egy főre eső javak mennyisége emelkedjék. Nem annyira az életstandard emelése a fontos, mint inkább az erőforrások helyes felhasználása érdekében a szociális lelkiismeret kifejlesztése, így érthető Comte felosztása: anyagi és szellemi társadalmi erők. Ha a theologia és a szociológia megegyeznék az életrend és az erőforrások felhasználása kérdésében, mind a közvetlen lelki ráhatás, mind a törvényhozás munkájában több gyakorlati eredménnyel működtetnének.

Szabó Gyula

DIE NEUE RUNDSCHAU. 1927. november.

Otto Flacke: Die erotische Emanzipation. (A nemi élet szabadsága.)

A háború következtében a tömegek törvénye a modern nővel szemben is érvényre jutott, a külváros a legelőkelőbb városnegyedekig nyomult előre: a modern nő belekerült a gazdasági életben és saját

személyével kell kiküzdeni a maga helyét a társadalomban. Foglalkozás űzése általánossá vált még ott is, ahol annak gazdasági szüksége nem is volt meg. Ennek következtében a nők számára is kialakult lassan a férfivel való egyenlőség alapján egy új erkölcsi kódex: a bátor és öntudatos magatartás alapelvei. A modern nő a másodrendű báb szerepét megunva, lemondott előjogairól; bár úgy látszik, hogy ez mind-ezideig csak azon a téren van így, ahol ez kellemes s a női előjogokra való hivatkozás azonnal kéznél van, ha terheket jelent az egyenlőség. A fehér ember civilizációja voltaképpen azon a tényen nyugodott, hogy a passzív ember előtt egészen idegen, sőt bűnösnek látszó feladatok elvégzésére kényszerítette a különben lekötött akaraterőt. A férfi után, a modern nő energizálódott szintén. Egyelőre azonban kérdés, hogy az emancipált nők valóban olyan bátran érznek-e, mint ők ezt fennhangon mondják, mert nem minden modern a modern asszonyon és egyre nő azoknak az asszonyoknak száma, akik terhesnek találják a vállalt rizikót.

Minden emancipáció alulról fölfelé irányuló mozgalom. Az ember mithoszokat teremt magának és a való élet tényeinek nagyon fontos alkotó része: a vágyképzetek. Régebben a grófnő volt, ma a filmdiva, és a sporthölgy az elérni óhajtott, cél a fölfelé törő nő számára. Pontosabban nem is ez, hanem a perzsaszőnyeg, az autó, a párizsi parfüm és a pekingi öleb; tehát az attribútumok. Sajnálatraméltó azonban, hogy ennek következtében épen az, ami a legértékesebb az új női mozgalomban, a bátorság és az új utakon haladni akaró nőiesség a fenti okból gyakran rossz hírbe kerül.

Tíz éve már, hogy a fiatalok teljes szabadságukkal élnek, és eredményt semmit nem értek el.~ Azt állandóan hangsúlyozták, hogy a régi értékek megszűntek. Ezeknek a proklamációknak sajnos, megvolt az a következményük, hogy azokat a társadalom széles rétegei irányadóknak tekintették maguk számára. A bohém elhelyezkedést talált az osztályharc következtében s a háború után megrendült középosztályunk a gazdasági pályára küldte leányait is, akiknél a bohém-szellem szintén általánosan úrrá lett.

Az ember e földön nem élhet teljesen szellemi vagy teljesen érzéki életet. Ezzel a ténnyel szemben csak egy okos álláspont lehet. Ezt számításba venni és egyelőre eltekinteni minden olyan kísérlettől, amelyik föltétlen bizonyossággal maradéktalanul harmonikus viszonyba akarja hozni, akár az erkölccsel, akár a magasabb eszmék világával. A számítás elejére, mint alaptényt az ember érzéki voltát kell tenni, aztán különböző szabályozó erőkkal meg kell kísérelni azt rendezni és nemesíteni. Teljesen realistának kell lennie annak, aki eszméket akar fölfedezni, a társadalomban lévő természetes káosz rendezésére. Energetikai taktika, energetikai politika azok az utak, amelyek a boldogság szférájába vezetnek. A boldogság ott kezdődik, hogy a nő a tömegsorsot saját magától elhárítja. A tömegsors épen abban áll, hogy valaki cinikusan gondolkodik a tisztaság, a választás, a várakozás fölött.

A tömegfilozófia ez: minden ember érzeki, mindenkinek szenvednie kell, mindenki a földhöz kötött és nem használ semmit nemesebbnek, büszkébbnek és bátrabbnak lenni és a boldogságot így akarni. Ez proletárfilozófia. De vannak, akik harcolni akarnak és megvan az akaratuk a tisztaság irányában, ezek azok, akik a nemesebb energia osztályhoz tartoznak és minden társadalmi osztályban megtalálhatók. A konzervatív értékek szükségességét állandóan hangsúlyoznunk kell, hogy azok a fiatalok, akik még a választás előtt állanak, tudomásul bírjanak róla. A nők nevelése tehát az egyik eszköz, amely a fegyelmeztetett társadalomhoz vezet.

A modern társadalomban a rend szelleme és az elsődleges ösztön közötti harc démonikus méreteket öltött. Egyik oldalon az őserők, az érzeki, az önző, a gyilkosan természetes ember, s másfelől az irányító normák világa. A morális luxus akarása az egyetlen, ami az embert az állattól és a magasabbrendű embert az alacsonyabbrendűtől elválasztja.

Még annak is, aki nem hisz többé a női hűség és tisztaság és más szabályozó értékek abszolút voltában, azok jelentőségét és értékét hangsúlyoznia kell, mert ezeknek hasznossága kétségbevonhatatlan. Minden fiatal lányban, aki még nem határozott egyik irányban sem, ezek az értékek oly üdén és intenzíven merülnek fel, mintha azokat az élet sohasem tette volna értéktelenné. S bár „a kell“ nagyon ritkán valósul meg, mégis az marad minden időben a tájékozódás támpontja.

Minden férfi és nő között egy bizonyos időn túl fölmerül az elkülönülés vágya és ép ezért minden időkre a legjobb megoldási kísérletek a férfi és nő között a házasság marad. A különbség a régi és az újabb idők között voltaképpen az, hogy régebben a házassággal kezdték mindjárt és azon belül variálták az Erős zenei témáját. Ma az élettéma bővült, szerelem a neve, erősebb és gazdagabb mint régen volt és tételleinek egyike csupán a házasság. A szabadság nem merülhet ki abban, hogy nemet mondunk. A szabadság nem öncél, hanem eszköz, nem állapot, hanem út a jövő felé. A modern ember látja az életet a maga reális gonosz mélységében szenvedéseivel és zűrzavaros voltában. S ez a körülmény az embereket bátrabbá és szabadabbá tette. Idejétmúlt erkölcsi madárijesztőkkel múzeumokat lehetne megtölteni. Hangsúlyozandó azonban, hogy bár az új szabadság azt jelenti, hogy a helyes magatartás megválasztása szabadon áll mindenki előtt, ez a szabad választás azonban a szenvedést, a tévedést sokkal gyakoribbá teszi. Nem szabad hinni, hogy a fiatalok által hirdetett odaadás az egyetlen lehetséges magatartás, hanem hangosan hirdetendő, hogy a fegyelmeztetett magatartás a szerelmi életben is, hűség és tisztaság és más hasonló régimódi eszmék értéke mindég időszerű marad. Mert minden mélyebb viszony a kölcsönös bizalmon épül fel és az érintetlen nővei a lelki egybeolvadás sokkal gyorsabban megy, S mindennek, ami tartós, alapja az őszinteség és a tisztaság.

T. Gy.

THE AMERICAN JOURNAL OF SOCIOLOGY — May, 1927.

Clark Wissler: The Culture-Area Concept in Social Anthropology. (A kultúrterület fogalomköre a társadalmi embertanban.) 881—891 old.

Társadalmi embertanról azóta szokás beszélni, amióta szükségét érzik az anthropológusok annak, hogy az emberi jelenségeknek társadalmi és élettani vizsgálata között élesebb különbséget tegyenek és a kul túr jelenségek vizsgálatát helyezték előtérbe. Ezzel az eljárással kétségkívül a társadalomtudományi kutatás gazdagítását vélik elérni. Azok közt a fogalmak között, amelyekről a társadalmi embertan ebből a szempontból sokat vár, első helyen áll az, amelyet ez a tudományág kultúrterületnek nevez. E fogalom tartalmára nézve annyit meg lehet állapítani, hogy egy anthropológiainak nevezett nézőpontot akar kifejezésre juttatni, mely abban a tételben csúcsosodik ki, hogy minden népi egységet egyediségnek kell tekinteni és hogy egy népen szerzett megfigyeléseink sem tarthatnak általános érvényre igényt mindaddig, míg más népeknél, de különösen primitív népeknél ugyanazt nem észlelhettük. Az anthropológiai nézőpont tehát végeredményben abban áll, hogy minden megfigyelésünket vissza kellene vezetnünk a primitív népek jelenségeire. A szociológia és a társadalmi embertan nézőpontjának különbségét időnként úgy is fejezték ki, hogy a szociológia a mi kultúránkkal és a hozzánk közelálló kultúrjelenségeivel, míg a szociális anthropológia a barbárnépekkel foglalkozik. De a különbség mélyebben fekszik. A szociális anthropológia felfogása szerint a szociológiával ellentétben minden társadalmi jelenség és társas viselkedés régiók, területek szerint különbözik egymástól és maga a társadalmi fejlődés is regionális jellegű volna. A szociológia ezzel szemben azt tanítja, hogy a kultúrember és a barbárok vagy primitívek viselkedése egyaránt a társadalmi magatartásnak különös esete. A regionális eszme tehát az általános érvényű tételek lehetőségével ütközik össze. A szociális anthropológia az általánosítások lehetősége ellen van, viszont a szociológia nem lehet meg az általánosítások nélkül.

A szerző a szociálanthropológia regionalisztikus felfogását kutatásainak genezisével, természetes fejlődésmenetével magyarázza. Másrészt rámutat a regionalizmus elvi hiányaira. Az egyik a földrajzi környezet hatásának elhanyagolása. A másik a népek kölcsönhatásainak háttérbe szorulása. A harmadik a kultúr jelenségek felosztásának és szétválasztásának hiánya, mely tagozásban az archeológia mutathat fel *szép eredményeket*.

Edward Sapir: Speech as a Personality Trait. (A beszéd mint a személyiség kifejezője.) 891—906 old.

Különbséget kell tennünk a *beszédnek* ama része közt, amely szociális eredetű és ama része közt, amely kifejezetten egyéni. Az előbbit illetően csak akkor formálhatunk helyes ítéletet, ha a beszélő

származását, társadalmi környezetét, egyszerűen az őt meghatározó szociális beszédmódnak formáit ismerjük. Csak ezek levonása, kiválasztása és kirekesztése után kaphatjuk meg azt, ami a beszédből valóban egyéni és a beszélő személyiségére jellemző. Ebből a szempontból aztán nem szabad azt hinnünk, mintha csak az irodalmi kifejezésmódnak, az írói megnyilatkozásnak lenne egyénisége. Minden egyes ember beszédmódjának van egyéni vonása, ami nyilvánul például egyes szavaknak vagy gondolatfűzéseknek előszeretettel való használatában. A szociális és az egyéni beszédelem szétválasztása a beszéd összes alkotórészeinél egyaránt szükséges. Áttérve a beszéd alkotórészeire elsősorban a hangot kell megemlíteni, mely hang összes árnyalatainak kifejezésére megfelelő szavaink sincsenek, pedig ezek az árnyalatok a személyiség megnyilatkozása szempontjából éppen nem lényegtelenek. Amellett azt se kell hinnünk, mintha a hang már biológiailag adva volna. Mi magunk tudatosan azon vagyunk, hogy a hangunkat mások számára a lehető legkellemesebbé tegyük. A puszta hangban rejlő vonzó vagy taszító erőt valamennyien ismerjük. A beszéd másik alkotórésze a beszéd dinamikája, erőssége. Ide tartozik a hangsúlyozás és a beszéd ritmika ja, amiknél mindjárt szembeötlő, hogy ezekre a társas környezeteknek, nemzeti, nyelvi és nyelvjárási különbségeknek mily nagy befolyásuk van. Ez azonban a további egyéni különbözőséget még korántsem zárja ki. Igen érdekes különbségek adódnak már társaságunkonkint is. Az előkelő társaságnak más a beszédmódja, mint az egyszerű embereké, noha ugyanazt a nyelvet, sőt nyelvjárást beszélnek. Egy további alkotórész a beszéd folytonossága és gyorsasága. Igen fontos a kifejtés módja, ami különösen idegen nyelveket tanulóknál jelentkezik, akik a tanult nyelvnek egyes kiejtési módjait a saját nyelvükből vett hasonló kiejtési módokkal csak megközelítően tudják pótolni. Ide tartozik az a különbség is, ami például felnőtteknek gyermekekkel való más beszédmódjában, eltérő hanghordozásában jelentkezik. A szóbőség és a stílus egyéni voltában találjuk meg végül a beszéd további fontos alkotórészeit.

Clarence Marsh Case: Culture as a Distinctive Human Trait. (Kultúra, mint az embert megkülönböztető jelenség.) 906—920 o.

A felvetett kérdés három részre oszlik. Az első a kultúra fogalmának meghatározása. A második az emberi kultúra lényegének felderítése. A harmadik pedig a kultúra fogalmának a természetfilozófiához való viszonya. Ami a kultúra fogalmát illeti, *Tylor* meghatározásából kell kiindulni, aki szerint a kultúra magában foglalja a tudományt, a vallást, a művészetet, az erkölcsöt, a jogot, a szokásokat és mindazon emberi képességeket valamint cselekedeteket, amelyeket az ember mint egy társadalom tagja sajátított el. E meghatározás súlypontja az utolsó kitétel van, amelybe belekapcsolódva *Hart* és *Panzer* azt vitatják, hogy társadalmi úton elsajátított képességei az állatoknak is vannak s így azokat sem lehet a kultúrából kirekeszteni. Ezzel szemben rá kell

mutatni arra, hogy csak a felhalmozott tapasztalat válik hagyománnyá s ez csak az ember sajátja. Amellett *Tylor* a maga meghatározásának súlypontját voltaképpen nem annak befejező részébe, hanem az ezt megelőző felsorolásba *helyezte*. A felsoroltak valamennyije pedig olyan jellegű, mihez hasonlíthatót az állatok közt nem találunk. De azért tagadhatatlan, hogy *Tylor* meghatározása a kérdés tisztázásához nem elegendő. Áttérve az emberi kultúra lényegének felderítésére, utalni kell *Ward* szavaira, aki szerint a természeti jelenségek mesterséges módosításában, a mű fogalmában kell az emberi tevékenység jellemzőjét keresnünk. Már ő utal az eszközök, szerszámok feltalálására, az értelem eszközeire, a találfékonyságra, mint jellegzetes kultúrjelenségekre. *Ellwood* az eszközkészítést és az intézmények létesítését emeli ki a kultúra fogalmából. Rámutatva pedig a beszéd és a nyelv közvetítő szerepének fontosságára, levonja a következtetést, hogy az állatoknak nincs kultúrájuk. A legélesebb megkülönböztetést azonban *Bergsonnál* találjuk, aki szerint az élet két irányban ágazott el. Az egyik az ösztön kifejlődése, mely csak a test szerveit tudja kiképezni eszközeivé, a másik az értelem kifejlődése, mely szervetlen eszközöket készít és használ. Ezért az embert kevésbé a homo sapiens, mint inkább a homo faber elnevezése illeti meg. Ha most már az emberi kultúra így megtalált lényegét a természetfilozófiával állítjuk szembe, jellemző, hogy mielőtt a fejlődés folytonosságát elfogadjuk, annyira elhalmoz minket a természetfilozófia az élőszerzetek egységének és összefüggésének tanával, hogy innen az emberi és kulturális jelenségekhez való felemelkedésig el nem juthatunk. Ezzel a biológiai monizmus-sal szemben azonban egy másik elmélet is találunk és pedig főképp anthropológusok közt, akik a fejlődés folytonosságát nem magyarázzák úgy, hogy az állatoktól az emberi kultúrához fokozatosan lehetne eljutni, hanem az átmenetet ugrásszerűnek minősítik, (*Kroeber*). Még tovább megy *Lowe*, aki szerint kultúra csak kultúrából származhatik: omnis cultura ex cultura, *Wissler* azt tartja, hogy az, ami az embert társas lényé teszi, annyira sajátosan emberig hogy ahhoz az állatok társas viselkedése nem hasonlítható, mert ez a jellemvonásuk ugyancsak sajátosan egyedül az övék s teszi őket állattá. Az ember sajátos és különálló fejlődésének minden darwinista elmélettől való megkülönböztetésére adta ennek *Lloyd Morgan* az *emergent evolution* nevet,[^] melyet legutóbb *Sellar* is magáévá tett.

Topical Summaries of Current Literature. K i m b a l l Y o u n g :
Personality Studies, (A személyiségre vonatkozó tanulmányok,) 953—971 old.

Kizárólag amerikai megjelenésű 189 munkának bibliográfiai jellegű összefoglalása a következő csoportokban: a személyiség fizikai adottságai (Kretschmer: *Physique and Character*), intelligencia (Pintner, Freeman), akarati jelenségek (Downey, May), emocionális, ösztönös tendenciák (bő irodalom laboratóriumi mérésekről), erkölcsi viselkedés.

(iskolai megfigyelések feldolgozása), társadalmi szokások, előítéletek, érdekek (Hart, Allport, Case, Watson, Cady, Voelker, Strong, Travis) ezek a személyiség struktúráját érintik, míg a többiek a személyiség genezisével (Krueger, Healy, Thomas, Znaniecki) és kutatása módszerével (McCall, Kelley, Thurstone, Healy) foglalkoznak,

N. Gy.

A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSULAT A L A P S Z A B Á L Y A I .

I. Az egyesület címe, székhelye, hivatalos nyelve és pecsétje.

1. §. Az egyesület címe: Magyar Társadalomtudományi Társulat. Székhelye: Budapest. Hivatalos nyelve: magyar. Pecsétjén körirat gyanánt a Társulat címe olvasható.

II. A Társulat célja és eszközei.

2. §. A Társulat a társadalom, első sorban a magyar társadalom életének tudományos vizsgálatával foglalkozik. A nyert ismereteket a köztudatba kívánja átvinni, hogy ezzel a nemzet művelődését és fejlődését előmozdítsa.

3. §. E cél elérésére

a társadalom tanulmányozásával foglalkozókat összhangzó munkára tömöríti;

a magyar társadalomtudományi irodalom gyarapítására szakfolyóiratot és tudományos munkákat ad ki;

a szociológiai ismeretek népszerűsítésére felolvasásokat, előadássorozatokat rendez;

hasonló irányú külföldi alakulatokkal (társulatokkal és folyóiratokkal) kapcsolatot létesít.

III. A Társulat tagjai.

4. §. A Társulat tagjai tiszteletbeli, alapító, rendes és kültagok.

5. §. Tiszteletbeli tagokká azok választhatók, akik a társadalmi jelenségek tudományos vizsgálata útján kiváló eredményeket értek el.

6. §. Alapító taggá az választható, aki a Társulat céljaira egy összegben vagy legfőlebb három részletben legalább 60 aranykoronát fizet.

7. §. Rendes taggá a magyar társadalomtudomány iránt érdeklődő oly magyar honosok választhatók, akik évi 5 aranykorona tagsági díjnak *legalább öt éven át* való fizetésére kötelezettséget vállalnak. ⁱ

8. §. Tiszteletbeli, alapító és rendes taggá csak magyar honosok választhatók. Kültaggá a m. kir. belügyminiszter hozzájárulásával a magyar társadalomtudomány iránt érdeklődő külföldi állampolgárok vehetők fel.

IV. A tagok felvétele.

9. §. A tiszteletbeli tagokat a közgyűlés választja a választmány javaslata alapján,

10. §. Az alapító, a rendes és a kültag felvétele tárgyában két választmányi tag ajánlatára a Társulat választmánya titkos szavazással határoz. A megválasztáshoz a jelenlevő választmányi tagok szavazatának $\frac{2}{3}$ része szükséges.

11. §. Elutasító szavazat esetén új ajánlatnak csak egy év elteltével van helye.

12. §. A tagság megszűnik, ha a tag

kilépési szándékát a főtitkárnak írásban bejelenti. (Ez azonban nem szünteti meg a 7. §-ban megállapított kötelezettséget.)

nemzetietlen vagy a tudományos tisztességgel össze nem férő viselkedése miatt a választmány által a tagok sorából szótöbbséggel töröltetik, amely törlés ellen felebbezésnek van helye a közgyűléshez;

tagdíjfizetési kötelezettségének figyelmeztetés dacára két éven át történt elmulasztása miatt a titkár előterjesztésére a választmány által a tagok közül töröltetik;

meghal.

V. A tagok jogai.

13. §. A tiszteletbeli, alapító, rendes és kültagoknak joguk van a közgyűléseken felszólalni és a határozathozatalban szavazatukkal részt venni. A Társulat minden tagja tisztviselővé választható. A tagok ingyen kapják a Társulat folyóiratát s kedvezményes áron rendelhetik meg annak kiadványait.

¹ Az 1926. február 23.-án tartott választmányi ülésen a pengőszámításra való áttéréssel az évi tagsági díj 8 pengőben állapított meg.

VI. A Társulat szervei.

14. §. A Társulat ügyeit a rendes és rendkívüli közgyűlések, a választmány, a tisztikar és a bizottságok (1., 32—34. §§.) intézik.

15. §. A közgyűlés a Társulat valamennyi tagjának együttes ülésén, amely minden évben legalább egyszer (az év első felében) összehívandó.

16. §. A közgyűlést az elnök hívja össze, tárgysorozatát a választmány közösen állapítja meg. A tagok $\frac{1}{3}$ részének kívánására köteles az elnök a rendkívüli közgyűlést összehívni. A közgyűlésre való meghívás, amely a Társulat közlönye útján is történhetik, legalább egy héttel a közgyűlés előtt szétküldendő.

17. §. A közgyűlés határozatképességéhez a megjelenésre jogosított cselekvőképes tagok legalább $\frac{1}{3}$ részének jelenléte szükséges. Alapszabály módosítás, más egyesületbe való olvadás, valamint a Társulat feloszlása és ez esetben a vagyon hovafordítása tárgyában egybehívott közgyűlés határozatképességéhez azonban a tagok legalább $\frac{2}{3}$ -ának jelenléte és az e tárgyokban hozott határozatok érvényességében a jelenlevők legalább $\frac{2}{3}$ -ának hozzájárulása szükséges. Ha a szabályszerűen összehívott közgyűlésen a tagok nem jelennek meg határozatképes számban a 8—30 napon belül ugyanezen tárgysorozat mellett összehívandó újabb közgyűlés a megjelentek számára való tekintet nélkül határozatképes.

18. §. A közgyűlés hatáskörébe tartozik:

a tisztikarnak, a választmány tagjainak és a számvizsgáló bizottságnak megválasztása;

a tiszteletbeli tagok megválasztása;

a Társulat költségvetésének megállapítása az évi jelentés és a zárószámadás megvizsgálása, a tisztviselők felelősségre vonása vagy felmentése;

a választmány hatáskörét meghaladó fontosabb szerződések és különösen az egyesületi vagyon állagát érintő jogügyletek elhatározása és jóváhagyása;

e) az alapszabályok módosítása;

f) a választmány által a közgyűlés elé terjesztett ügyek és indítványok tárgyalása, s a választmány megfeleltetett határozatai felett való döntés, végül

g) a Társulat megszűnte vagy más társulatba való beolva-

dása tárgyában való döntés és a Társulat megszűnése esetén vagyonának hováfordítása tárgyában való határozat.

19. §. A választmány a Társulat tisztikarából és a közgyűlés által évente szótöbbséggel 3 évre választandó 80 választmányi tagból áll.

20. §. A választmány üléseit a társulat elnöke hívja össze és vezeti. Évente legalább három választmányi ülés tartandó. Tíz választmányi tag kívánságára a választmányt össze kell hívni. Határozatképességhez legalább 27 tag jelenléte szükséges.

21. §. A választmány ülései nem nyilvánosak. Határozatai ellen felebbezésnek van helye a közgyűléshez.

22. §. A választmány feladata a Társulat fontosabb folyó ügyeinek intézése. Különösen:

- a tagfelvétel;
- javaslattétel a tiszteletbeli tag felvételére;
- a munkaterv megállapítása;
- intézkedés a folyóirat szerkesztése tárgyában.

23. §. A Társulat tisztikara: az elnök, az ügyvezető elnök, 3 alelnök, a főtitkár, a főjegyző, 3 titkár, 3 jegyző, a pénztárnok és az ellenőr.

24. §. A tisztviselőket az évi rendes közgyűlés 3 évre választja titkos szavazással.

25. §. Az elnök képviseli a Társulatot külső személyekkel, hatóságokkal és intézményekkel szemben. Összehívja és vezeti a közgyűlést és a választmányi üléseket. 60 aranykoronát meghaladó összegeket utalványoz. A Társulat anyagi ügyeit bármikor megvizsgálhatja.

26. §. Az ügyvezető elnök és az alelnökök a szükséghez képest helyettesítik az elnököt.

27. §. A főtitkár feladata a Társulat adminisztratív ügyeinek vitele. A Társulat működéséről a közgyűlés elé évi jelentést terjeszt. Hatvan aranykoronát meg nem haladó összegeket utalványoz.

28. §. A titkárok a főtitkárnak segítő társai és helyettesei, annak megbízásából a Társulat ügyeiben eljárnak.

29. §. A főjegyző és a jegyzők felváltva vezetik a közgyűlés és a választmányi ülések jegyzőkönyveit.

30. §. A pénztárnok pontos jegyzéket vezet a Társulat bevételeiről és kiadásairól. A közgyűlés elé évente pénztári jelentést terjeszt. Az elnök és a főtitkár utalványozására eszközli a fize-

téseket. Az általa kezelt társulati vagyonért anyagi felelősséggel tartozik. Az elnökkel, a választmánnyal és a számvizsgáló bizottsággal szemben számadástételre köteles.

31. §. Az ellenőr feladata közvetlen ellenőrzést gyakorolni a pénztárnok felett, akivel együtt a pénzkezelésért anyagilag egyetemlegesen felelős,

32. §. A Társulat folyóiratot ad ki, amelynek egyik szerkesztője a Társulat ügyvezető elnöke, másik szerkesztője az elnökség (elnök, ügyvezető elnök, alelnökök) által választott egyik alelnök.

33. §. A Társulat által kiadott folyóirat egységes szellemének biztosítására és a szerkesztőségnek munkájában való támogatására szerkesztő-bizottság állíttatik fel. E bizottságnak hivatalból tagjai: az elnökség, a főtítkár és a főjegyző. Elnöke az ügyvezető elnök.

34. §. A közgyűlés a tisztviselőkkel egyidejűleg három tagú számvizsgáló bizottságot választ, egy évi megbízással. E bizottság tagjai sem a tisztikar, sem a választmány tagjai nem lehetnek. Feladatuk a pénzkezelés ellenőrzése és az évi zárszámadás megvizsgálása. Ennek eredményéről a közgyűlésnek jelentést tesznek.

35. §. A választmány saját kebeléből bizottságokat választ.

VII. A Társulat megszűnése.

36. §. A Társulat feloszlását csak az erre vonatkozó indítvány közzétételével egybehívott közgyűlés határozhatja el a 17. §-ban megállapított feltételek mellett.

37. §. A Társulat megszűnése esetén a megszüntetést kimondó közgyűlés a Társulat vagyonának hovafordításáról is tartozik határozni.

38. §. Azokban az esetekben ha a Társulat az alapszabályokban előírt célját és eljárását be nem tartja, hatáskörét túllépi, államellenes működést fejt ki, a közbiztonság és a közrend ellen súlyos vétséget követ el, vagy a vagyoni érdekeit veszélyezteti, a m. kir. belügyminiszter ellene vizsgálatot rendelhet el, működését felfüggesztheti és végleg fel is oszthatja.

Budapest, 1925 január hó 25-én tartott alakuló közgyűléséből.

Dr. Bernáth László
jegyző.

Szombatfalvy György
főtítkár.

Hornýánszky Gyula
elnök.

Szám: 218.851/1925.

Magyar királyi belügyminiszter.

VIII.—

Látta a m. kir. belügyminiszter az alábbi módosító, illetve kiegészítő megjegyzésekkel:

Kiskorúak csak szülői vagy gyámi beleegyezéssel vehetők fel a tagok közé.

A választmányi tagok $\frac{1}{3}$ -ad részének megbízatása minden év végén lejár. A kilépés sorrendjét az első két évben sorshúzás állapítja meg. Kilépettek újra választhatók.

A választmányi ülés határozatképes, ha a hivatalból és választott választmányi tagok együttes összegének legalább $\frac{1}{3}$ -ad része jelen van.

A választmány határozatai ellen a közlést követő naptól számított 15 napon belül felebbezésnek van helye.

Budapest, 1925. évi május hó 1-én.

A miniszter rendeletéből:

P. H.

Pantl
miniszteri tanácsos.

A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSULAT TAGJAI 1927. ÉV VÉGÉN.

Tiszteletbeli tag:

Dr. CONCHA GYŐZŐ egyetemi tanár, Budapest.

Alapító tagok:

- Dr. BAROSS GÁBOR nyug. vezérigazgató, Budapest.
Dr. DARVAI DÉNES ügyvéd, Budapest.
Dr. FABINYI TIHAMÉR egyetemi magántanár, Budapest.
Dr. HEINLEIN ISTVÁN egyetemi tanár, Budapest.
5. Dr. KOÓS ZOLTÁN vezérigazgató, Budapest.
MILOTAY ISTVÁN lapszerkesztő, Budapest.
Dr. PINTÉR JENŐ tankerületi kir. főigazgató, Budapest.
Dr. RAFFAY SÁNDOR ev. püspök, Budapest,
németprónai WOLFF KÁROLY, a főudvarn. bír. elnöke, Budapest.
10. Dr. ZACHÁR EMIL középiskolai tanár, Budapest,
Dr. ZÁBORSZKY ISTVÁN főorvos, Budapest.
Dr. ZIMMERMANN LAJOS ügyvéd, Budapest.

Rendes tagok:

- Dr. ABAFFY GYULA közalapítványi kir. ügyész, Budapest.
Dr. ACSAY TIHAMÉR ítélőtáblai joggyakornok, Budapest.
Dr. ADY LAJOS tankerületi kir. főigazgató, Debrecen.
Dr. AJTAY JÓZSEF közigazgatási ítélőbíró, Budapest.
5. Dr. ALMÁSSY SÁNDOR ügyvéd, Szolnok.
Dr. AMBRÓZY GYULA kabinetirodai tanácsos, Budapest.
ANDERLIK IGNÁC kormánytanácsos, Budapest.
ANDREICH JENŐ mérnök, Budapest.
Dr. ANGYAL DÁVID egyetemi tanár, Budapest.
10. ANGYAL JÁNOS kir. tanfelügyelő, Budapest.
Dr. ANGYAL PÁL egyetemi tanár, Budapest,
ANKNER BÉLA ker. szoc. szakszervezeti titkár, Budapest,
Dr. ANTAL GÉZA ref. püspök, Pápa,
Dr. ANTAL JÓZSEF pénzügyi titkár, Pestújhely.
15. Dr. ANTÓNY BÉLA polgármester, Esztergom.
Dr. ARATÓ AMÁLIA középiskolai tanár, Budapest.
Dr. ASZTALOS JÓZSEF miniszteri osztálytanácsos, Budapest.
ÁFRA NAGY JÁNOS tanár, Budapest.
ÁRKY JÓZSEF munkásbiztosító intézeti titkár, Budapest.

20. ÁNYOS LÁSZLÓ író és zeneszerző, Budapest.
 Dr. BABARCZY ISTVÁN br. fővárosi tanácsjegyző, Budapest.
 Dr. BALANYI GYÖRGY egyetemi magántanár, Budapest.
 Dr. sipeki BALÁS KÁROLY egyetemi tanár, Budapest.
 Dr. BALÁS P. ELEMÉR miniszteri osztálytanácsos, Budapest.
25. BALASSA SÁNDOR polgári iskolai igazgató, Pesterzsébet.
 Dr. BALÁSSY MIKLÓS bírósági titkár, Sopron.
 Dr. BALLA ANTAL újságíró, Budapest.
 Dr. BALLA ISTVÁN miniszteri o. tanácsos, Budapest.
 BALLAY KÁROLY múzeumi igazgató, Budapest.
30. Dr. BALOGH BÉLA középiskolai tanár, Szolnok.
 BALOGH BÉLA jogszigorló, Budapest.
 Dr. BALOGH ELEMÉR vezérigazgató, Budapest.
 Dr. BALOGH JENŐ nyűg. miniszter, Budapest.
 BALOGH PÉTER tanár, Budapest.
35. Dr. alistáli BALONYI IMRE ügyvéd, Budapest.
 Dr. BALTAY LÁSZLÓ miniszteri o. tanácsos, Budapest.
 Dr. BARÁNSZKI GYULA ügyvéd, Budapest.
 BARANYAY LAJOS, Budapest.
 BARCZA ISTVÁN miniszteri számvevőszéki tanácsos, Budapest.
40. Dr. BARTÓK GYÖRGY egyetemi tanár, Szeged.
 BÁLIND IGNÁC tanító, Tápiógyörgye.
 BÁLINT ANTAL pszichotechnikus, Budapest.
 Dr. BÁNHIDY GÁBOR kir. ügyészségi elnök, Kalocsa.
 Dr. BÁRÁNY GERÓ h. államtitkár, Budapest.
45. Dr. BÁRDOSSY LÁSZLÓ miniszteri o. tanácsos, Budapest.
 BÁTRI FERENC gyógyszerész, Izsák.
 vitéz BECSKE KÁLMÁN főmérnök, Budapest.
 Dr. BENCS ZOLTÁN miniszteri titkár, Budapest.
 BENDE SZANISZLÓ ferencrendi tanár, Budapest.
50. BENE LAJOS kir. tanfelügyelő, Szolnok.
 Dr. BENEDEK ZSOLT kormányfőtanácsos, Budapest.
 Dr. BENISCH ARTHUR középiskolai igazgató, Budapest.
 BERCSEY LAJOS ügyvéd, Kiskőrös.
 Dr. BERNÁT ISTVÁN egyetemi tanár, Budapest.
55. Dr. BERNÁTH LAJOS főszolgabíró, Kaposvár.
 Dr. BERNÁTH LÁSZLÓ miniszteri titkár, Budapest.
 BERWALDSZKY KÁLMÁN szerkesztő, Budapest.
 BESZÉDES PÁL máv. állomáselöljáró, Újbög.
 BÉLTEKY KÁROLY tanító, Nyírmada.
60. Dr. TORZSAY-BIBER GYULA közigazgatási ítélobíró, Budapest.
 Dr. BIBÓ ISTVÁN miniszteri tanácsos, Szeged.
 Dr. BOBULA IDA minisztériumi előadó, Budapest.
 Dr. BODÓ FARKAS közigazgatási ítélobíró, Budapest.
 Dr. BODÓ JÁNOS országgyűlési képviselő, Budapest.
65. BODONYI FERENC magántisztviselő, Budapest.
 Dr. BODOR ANTAL egyetemi magántanár, Budapest.
 Dr. BODROGKÓZY ZOLTÁN miniszteri s.-titkár, Budapest.
 Dr. BÓDY LÁSZLÓ fővárosi tanácsjegyző, Budapest.
 Dr. kövesdi BOÉR ELEK ny. egyetemi tanár, Budapest.
70. Dr. egri BONIS PÁL ügyvéd, Budapest.
 BOÓSZ ISTVÁN tanító, Rákosliget.

- szemerjai BÓRA JENŐNÉ, Újpest.
Dr. vitéz BORONKAY ISTVÁN kir. ügyész, Budapest.
BRESZÁR JÁNOS polgári iskolai tanár, Pécs.
75. Dr. BRÓZIK BÓDOG ügyvéd, Budapest.
Dr. BRUCKNER GYŐZŐ jogakadémiai tanár, Miskolc.
Dr. BUDAY ÁRPÁD egyetemi tanár, Szeged.
BÚJNA GYULA magántisztviselő, Budapest.
Dr. BÚZA LÁSZLÓ egyetemi tanár, Szeged.
80. Dr. BÜTTNER FERENC plébános. Székesfehérvár.
CAVALLIER JÓZSEF lapszerkesztő, Budapest.
Dr. COTTELY ERNŐ miniszteri titkár, Budapest.
K. CSÁSZÁR FERENC építész-tanár, Budapest.
Dr. CSEH JENŐ kir. közjegyző, Budapest.
85. Dr. IFJ. CSEPREGI HORVÁTH JÁNOS banktisztv., Budapest.
CSERHALMI BÉLA máv. főművezető, Budapest.
CSIHA KÁLMÁN községi főjegyző, Ófehértó.
Dr. vitéz CSÍK LÁSZLÓ egyetemi tanársegéd, Budapest.
Dr. CSILLÉRY ANDRÁS ny. miniszter, Budapest,
90. CSOBÁLY MIKLÓS jogszigorló, Budapest.
Dr. CSONGOR GYÖRGY orvos-százados, Budapest.
Özv. CSORBA KÁZMÉRNÉ, Szolnok.
CSURGAY ISTVÁN miniszteri titkár, Budapest.
CZAKÓ ADOLF műegyetemi tanár, Budapest.
95. CZAKÓ ISTVÁN részvénytársasági igazgató, Budapest.
Dr. CZAKÓ ISTVÁN miniszteri titkár, Budapest.
CZEGLÉDY JENŐ csendőrszázados, Debrecen.
Dr. CZETTLER JENŐ egyetemi tanár, Budapest.
CZVETKOVICS JENŐ banktisztviselő, Miskolc.
100. Dr. DARVAS GYULA miniszteri titkár, Budapest.
Dr. DARVAS KÁROLY pénzügyi titkár, Budapest.
Dr. DÁVID ANTAL egyetemi magántanár, Budapest.
Dr. DEÁK FERENC ügyvéd, Hódmezővásárhely.
Dr. DEÁK JÁNOS egyetemi tanár, Sopron.
105. Del MEDICÓ ÁGOSTON banktisztviselő, Budapest.
Dr. DENCZ ÁKOS országgyűlési képviselő, Budapest.
Des COMBES LÁSZLÓ joghallgató, Debrecen.
DESEŐ ANTAL egyetemi gyakornok, Budapest.
Dr. DÉKÁNY ISTVÁN egyetemi magántanár, Budapest.
110. Dr. DÉCSEY LAJOS miniszteri titkár, Budapest.
Dr. DINGFELDER EDE középiskolai igazgató, Budapest.
Dr. DOMBROVITS SÁNDOR miniszteri o. tanácsos, Budapest.
Dr. DOMANOVSKY SÁNDOR egyetemi tanár, Budapest.
Dr. DÓMJÁN JENŐ ügyvéd, Szeged..
115. Dr. DÓRITS ISTVÁN miniszteri titkár, Budapest.
DÓRÓ GÁBOR polgári iskolai tanár, Hatvan.
Dr. DOROGHY KÁLMÁN ügyvéd, Budapest.
Dr. DROBNI LAJOS ügyvéd, Győr.
DRÓZDY GYULA gyakorlóiskolai tanár, Budapest.
120. Dr. DUCKER KÁROLY ny. pénzügyi tanácsos, Budapest.
DURKÓ GÁBOR jogszigorló, Békés.
DURKÓ PÉTER jogszigorló, Békés.
Dr. DVORCSÁK ANTAL ügyvéd, Budapest.

- Dr. DWORSCHAK RUDOLF főorvos, Újpest.
- 125 Dr. ECKHART FERENC miniszteri o. tanácsos, Wien.
 Dr. ECKHARDT SÁNDOR egyetemi tanár, Budapest.
 Dr. EGYED ISTVÁN egyetemi tanár, Budapest.
 Dr. ELEKES DEZSŐ miniszteri fogalmazó, Budapest.
 Dr. EMBER ISTVÁN főgimn. tanár, Budapest.
130. EMÓDY SÁNDOR vámtiszt, Budapest.
 ENDORFFER JÓZSEF áll. elemi iskolai igazgató, Nagykamarás.
 Dr. ENYVVÁRI JENŐ könyvtári igazgató, Budapest.
 Dr. ERDÉLYI LÁSZLÓ egyetemi tanár, Szeged.
 Dr. ERDEY FERENC érseki szertartó, Kalocsa.
135. Dr. EREKY ISTVÁN egyetemi tanár, Szeged.
 ESZE TAMÁS ref. lelkész, Balassagyarmat.
 Dr. ÉHN KÁLMÁN országgyűlési képviselő, Budapest.
 ÉRI EMIL középiskolai tanár, Újpest.
 FABINYI ISTVÁN miniszteri o. tanácsos, Budapest.
140. Dr. FARKAS DÉNES ügyvédjelölt, Veszprém.
 FARKAS ELEK építész, Pestszentlőrinc.
 FARKAS ISTVÁN középiskolai tanár, Újpest.
 Dr. FARNOS DEZSŐ miniszteri o. tanácsos, Budapest.
 Dr. FAYL IVOR törvényszéki tanácselnök, Budapest.
145. Dr. FEHÉRVÁRY DEZSŐ ügyvéd, Baja.
 Dr. nagyiványi FEKETE GÉZA miniszteri titkár, Budapest.
 FEKETE JÓZSEF tanítóképzőintézeti tanár, Budapest.
 FEKETE JÓZSEF ref. egyházi tisztviselő, Pápa.
 Dr. FERENCSIK SÁNDOR ügyvédjelölt, Debrecen.
150. Dr. FERENCZY JÓZSEF, Budapest.
 FERTSÁK ÖDÖN miniszteri o. tanácsos, Budapest.
 FÉSÚS IMRE gépészmérnök, Karcag.
 Dr. FINÁLY GÁBOR középiskolai igazgató, Budapest.
 Dr. FINKEY FERENC koronaügyész helyettes, Budapest.
155. Dr. FITOS VILMOS főkönyvtáros, Budapest.
 Dr. FODOR FERENC egyetemi magántanár, Újpest.
 Dr. FODOR LAJOS törvényszéki bíró, Budapest.
 Dr. FOGEL JÓZSEF egyetemi tanár, Szeged.
 Dr. FÖRSTER AURÉL egyetemi tanár, Budapest.
160. Dr. FŐZŐ SÁNDOR közigazgatási ítéldbíró, Budapest.
 Dr. FRANK ANTAL főiskolai tanár, Budapest.
 Dr. FRIML ALADÁR tankerületi főigazgató, Budapest.
 FRITS ZOLTÁN gyógyszerész, Tolcsva.
 Dr. FURMANN BÉLA törvényszéki joggyakornok, Debrecen.
165. Dr. GAÁL JENŐ ny. műegyetemi tanár, Budapest.
 GAÁL LAJOS gépészmérnök, Kőszeg.
 GAJDA BÉLA középiskolai igazgató, Budapest.
 GARAMY TIBOR fővárosi mérnök, Budapest.
 Dr. GARDA SAMU múzeumi főkönyvtáros, Budapest.
170. GÁJÁSY SÁNDOR adóügyi jegyző, Zirc.
 Dr. GÁSPÁR JÁNOS egyetemi adjunctus, Budapest.
 Dr. GEDEON MÁTYÁS polgári iskolai igazgató, Pécs.
 GEÖCZE SAROLTA képzőintézeti főigazgató, Budapest.
 Dr. alsóviszokai GERLÓCZY ZSIGMOND egyet. tanár, Budapest.
175. Dr. GERMANUS GYULA egyetemi tanár, Budapest.

- Dr. GERVAY MIHÁLY ügyvéd, Budapest.
 GHIMESSY LÁSZLÓ joghallgató, Budapest.
 GHYCZY ELEMÉR földbirtokos, Nagyigmánd.
 Dr. GIRSIK GÉZA középiskolai tanár, Budapest.
180. Dr. GLATTFELDER GYULA megyéspüspök, Szeged.
 Dr. GORKA SÁNDOR egyetemi tanár, Pécs.
 GÖNCZI FERENC ny. kir. tanfelügyelő, Kaposvár.
 Dr. GRÁF ELEMÉR járásbíró, Budapest.
 GULÁCSY DEZSŐ országgyűlési képviselő, Budapest.
185. GULÁCSY ISTVÁN ny. alispán, Beregdaróc.
 GULÁCSY JÓZSEF ny. tábornok, Budapest.
 Dr. GYENES MIHÁLY ügyvéd, Kecskemét.
 Dr. GYÖRY TIBOR, miniszteri tanácsos, Budapest.
 Dr. HAAR ALFRÉD egyetemi tanár, Szeged.
190. HALLA AURÉL miniszteri o. tanácsos, Budapest.
 Dr. HALMOS ANDOR kir. tanfelügyelő, Szekszárd.
 HALMY GYULA orsz. munkásbiztosító intézeti titkár, Budapest.
 Dr. HANAUER Á. ISTVÁN megyéspüspök, Vác.
 HAZAI MIKLÓS br. banktisztviselő, Budapest,
195. Dr. HAZAY ÁRPÁD miniszteri s. titkár, Budapest.
 Dr. hegyaljai KISS GÉZA ref. lelkész, Külsőbócs.
 Dr. HEKLER ANTAL egyetemi tanár, Budapest.
 Dr. HELLER FARKAS műegyetemi tanár, Budapest.
 HERING JÓZSEF kántortanító, Mecsekjánosí.
200. özv. ifj. HETS ÖDÖNNÉ, Budapest.
 Dr. HINLÉDER FELS JENŐ ügyvéd, Budapest.
 HIRLING LÁSZLÓ banktisztviselő, Budapest.
 Dr. HLATKY ENDRE miniszteri titkár, Budapest.
 HLAVÁCS GYULA ny. kúriai bíró,
205. HOEPFNER GUIDÓ műépítész, Budapest.
 HOEPFNER KÁROLY kereskedő, Budapest.
 Dr. HÓMAN BÁLINT múzeumi főigazgató, Budapest.
 Dr. HORGER ANTAL egyetemi tanár, Szeged.
 Dr. HORN JÓZSEF kereskedelmi iskolai tanár, Rákospalota.
210. HORNYÁNSZKY ÁGOST magántisztviselő, Budapest.
 Id. HORNYÁNSZKY ERNŐ magánzó, Budapest.
 Dr. HORNYÁNSZKY GYULA egyetemi tanár, Budapest.
 Dr. ifj. HORNYÁNSZKY GYULA pénzügyi titkár, Budapest.
 HORNYÁNSZKY VIKTOR nyomdaigazgató, Budapest,
215. HORVÁTH ÁRPÁD ny. állampénztári főigazgató, Budapest,
 Dr. HORVÁTH BARNA közalapítványi kir. ügyész, Budapest.
 Dr. HORVÁTH BÉLA miniszteri o. tanácsos, Budapest.
 Dr. P. HORVÁTH ELEMÉR br. ny. államtitkár, Budapest,
 HORVÁTH JENŐ mezőgazdasági kamarai igazgató, Kaposvár.
220. HORVÁTH KÁLMÁN postatanácsos, Budapest.
 HORVÁTH LAJOS prépost-plébános, Felsőörs,
 HORVÁTH LÁSZLÓ oki. kögazda, Debrecen.
 Dr. HUBER JÓZSEF nagybirtokos, Vác,
 Dr. HUBERT OTTÓ közigazgatási bíró, Budapest.
225. dercsikai HUSZÁR ALADÁR kúriai bíró, Kaposvár.
 Dr. HUSZTI JÓZSEF egyetemi tanár, Szeged.
 Dr. HÜGEL JENŐ fővárosi tanácsjegyző, Budapest.

- Dr. ILLÉS JÓZSEF egyetemi tanár, Budapest.
 Dr. ILOSVAY BÁLINT ny. h. államtitkár, Budapest.
230. Dr. IMRE SÁNDOR egyetemi tanár, Szeged.
 INCZE JÓZSEF középiskolai igazgató, Budapest.
 IRSA FERENC állami tanító, Gyula.
 Dr. ISAÁK GYULA kir. főügyész-helyettes, Budapest.
 ISELSTÖGER LAJOS plébános, Olasz.
235. IZSÁK ALADÁR ref. lelkész, Somogyjád.
 izeri IZSÁK GYULA vállalkozó, Budapest.
 JABLONKAY GÉZA kereskedelmi iskolai igazgató, Budapest,
 Dr. JAJCZAY JÁNOS fővárosi könyvtári főtiszt, Budapest.
 Dr. JAKAB SÁNDOR ügyvéd, Budapest.
240. JAKULA BÉLA magántisztviselő, Budapest.
 JALSOVICZKY SÁNDOR ny. államtitkár, Budapest.
 Dr. JANCSÓ BENEDEK egyetemi tanár, Budapest.
 JANDÓ PÁL községi főjegyző, Békésszentandrás.
 JANKÓ ANTAL táblabíró, Edelény.
245. JAUSZ JÁNOS banktisztviselő, Budapest.
 JÁSZ GÉZA magántisztviselő, Budapest.
 Dr. JENEY ALADÁR ügyész. alelnök, Mátyásföld.
 Dr. JERFY JÓZSEF főszolgabíró, Pápa.
 Dr. JESZENSZKY SÁNDOR miniszteri o. tanácsos, Budapest,
250. JOBBÁGYI ZSOLT joghallgató, Budapest.
 Dr. JUHÁSZ BÉLA törvényszéki tanácselnök, Budapest.
 Dr. JUHÁSZ JENŐ ügyvéd, gazdasági főtanácsos, Budapest.
 Dr. KAMOCZSAY JENŐ miniszteri s. titkár, Budapest.
 KARÁCSONYI ANDRÁS ref. lelkész, Békés.
255. KARDOS BÉLA okleveles közigazda, Újmátyásföld.
 KÁDÁR ÁGOSTON kántortanító, Kőtelek.
 Dr. KÁDAS KÁROLY miniszteri titkár, Budapest.
 Dr. KÁLMÁN DEZSŐ ny. miniszteri o. tanácsos, Budapest.
 Dr. KÁLMÁN MIHÁLY munkásbiztosítási intézeti titkár, Budapest,
260. Dr. KÁLNAY MIKLÓS miniszteri tanácsos, Budapest.
 Dr. KÁVÁSSY BÉLA miniszteri o. tanácsos, Budapest.
 KELLNER ERNŐ nyomdatulajdonos, Budapest.
 Dr. KELETI GYULA kir. tanfelügyelő, Újpest.
 KEMÉNY LÁSZLÓ kereskedelmi iskolai tanár, Szolnok,
265. Dr. KENÉZ BÉLA egyetemi tanár, Budapest.
 Dr. KENYERES BALÁZS egyetemi tanár, Budapest.
 Dr. KERÉNYI KÁROLY egyetemi magántanár, Budapest.
 Dr. KERESE TIBOR miniszteri o. tanácsos, Budapest.
 KERTAY FERENC szövetkezeti igazgató, Budapest.
270. Dr. KHOÓR JENŐ orvos, Budapest.
 Dr. KILÉNYI LORÁNT ügyészségi alelnök, Budapest.
 KIRCHKNOPF GUSZTÁV ev. lelkész, Budapest.
 Dr. KISPARTI JÁNOS kegyesrendi főgimn. igazgató, Budapest,
 Dr. KISS ALBERT egyetemi tanár, Szeged.
275. Dr. KISS ALBERT egyetemi tanácsos, Szeged.
 Dr. KISS ALBIN apátsági irodaigazgató, Zirc,
 Dr. KISS ENDRE ügyvéd, Kecskemét.
 Dr. zilahi KISS JENŐ ny. fővárosi alpolgármester, Budapest.
 Dr. balásfalvi KISS KÁLMÁN ügyvéd, Kecskemét.

280. Dr. KLIMENT Z. PÁL földbirtokos, Békéscsaba.
 Dr. KLIMÓ JENŐ máv. felügyelő, Budapest.
 Dr. KLOBETZ SÁNDOR hittanár, Rákospalota.
 Dr. KLUGE ENDRE egyetemi magántanár,
 ifj. KOCSÁNDY GYULA statisztikai tisztviselő, Kispest
285. Dr. KOGUTOWITZ KÁROLY egyetemi tanár, Szeged.
 KOHUT PÁL polgári iskolai tanár, Csabacsüd.
 Dr. KOLLÁR KÁLMÁN városi aljegyző, Baja.
 Dr. KOLOSVÁRY BÁLINT egyetemi tanár, Szeged.
 KOLOSY MÁRIA banktisztviselő, Budapest.
290. Dr. KOMJÁTHY ALADÁR min. s. titkár, Újpest.
 Dr. KOMLÓSSY ISTVÁN joggyakornok, Budapest.
 Dr. KOMORÓCZY IVÁN nyűg. alispán, Mátészalka.
 Dr. KONKOLY THEGE GYULA miniszteri tanácsos, Budapest.
 KONTRA JÓZSEF kereskedő, Budapest.
295. KONTRASZTY DEZSŐ középiskolai tanár, Sátoraljaújhely.
 KOPÁCSY LÁSZLÓ községi jegyző, Kálmánca.
 Dr. KORNIS GYULA államtitkár, Budapest.
 Dr. KORNISS GÉZA városi tanácsnok, Békéscsaba.
 Koródi KATONA JÁNOS tb. főszolgabíró, Budapest.
300. Dr. KOSA KÁLMÁN miniszteri titkár, Budapest.
 Dr. KOSSUTÁNY IGNÁC ny. egyetemi tanár, Szeged.
 leleszi KOVÁCH FERENC hírlapíró, Monor.
 Dr. KOVÁCS ALAJOS h. államtitkár, Budapest.
 Dr. KOVÁCS BÉLA okleveles közgazda, Budapest.
305. Dr. KOVÁTS FERENC egyetemi tanár, Szeged.
 KOVÁTS GYÖRGY polgári iskolai igazgató, Pesterzsébet.
 Dr. kókai KOVÁTS JÓZSEF főorvos, Budapest.
 Dr. KOVRIG BÉLA munkásbirt. int. aligazgató, egy. m. tanár, Bpest.
 Dr. KÖVESS MIKLÓS ügyvéd, Budapest.
310. Dr. KÖRNYEI ISTVÁN egyetemi tanársegéd, Budapest.
 Dr. KÖRÖSI LÁSZLÓ miniszteri o. tanácsos, Budapest.
 KŐSZEGHY IVÁN miniszteri titkár, Budapest.
 KŐSZEGI LÁSZLÓ főiskolai tanár, Budapest.
 KRAMER GYULA magánzó, Budapest.
315. Dr. KRÉCSY BÉLA ny. középiskolai tanár, Budapest.
 KREHNYAY BÉLA kir. tanfelügyelő, Budapest.
 Dr. KRIEGER PÁL vm. árvászéki ülnök, Kaposvár.
 Dr. KRISZTICS SÁNDOR egyetemi tanár, Pécs.
 KRONFUSZ VILMOS vállalatulajdonos, Budapest,
320. KUBINYI BERTALAN polgári iskolai tanár, Budapest.
 Dr. KUJÁNI FERENC érseki titkár, Kalocsa.
 Dr. KULTSÁR SÁNDOR orvos, Békéscsaba.
 Dr. barabási KÚN JÓZSEF egyetemi tanár, Debrecen,
 Dr. LAJTI ISTVÁN középiskolai tanár, Budapest.
325. Dr. LAKY DEZSŐ műegyetemi tanár, Budapest,
 LAMNEK VILMOS ev. hittanár, Budapest
 LANGER IGNÁC min. főszámtanácsos, Budapest.
 LANGMÁR LIPÓT szentszéki jegyző, Veszprém.
 LANGHOFFER PÁL tanárjelölt, Budapest.
330. LASZKÁRY MIKLÓS miniszteri titkár, Budapest.
 Dr. LATZIN RICHÁRD rendőrkapitány, Budapest.

- Dr. LAURENTZY VILMOS egyetemi magántanár, Budapest.
 LÁNG JÁNOS országgyűlési képviselő, Budapest.
 LÁNG JÓZSEF szövetkezeti vezérigazgató, Budapest.
335. LÁNG NÁNDOR egyetemi tanár, Debrecen.
 Dr. LÁNYI REZSŐ banktisztviselő, Budapest.
 Dr. LÁSZLÓ GÁBOR főgeológus, Budapest.
 LÁSZLÓ GÉZA ref. hitoktató, Szekszárd.
 Dr. LÁHNE ANDRÁS miniszteri fogalmazó, Budapest.
340. LECHNITZKY GYULA középiskolai tanár, Budapest.
 LESSKÓ JENŐ dr. főorvos, Budapest.
 Ifj. LEVATICH LÁSZLÓ oki. közgazdász, Budapest.
 Dr. LIPCSEY PÉTER kir. közjegyző, Eger.
 Dr. LISZKA BÉLA főispáni titkár, Kecskemét.
345. Dr. LITTKÉ AURÉL főiskolai tanár, Budapest.
 LOBMAYER JENŐ fővárosi tanácsnok, Budapest.
 Dr. ifj. LUKÁCSY JÓZSEF fővárosi tanácsjegyző, Budapest.
 Dr. LUKINICS IMRE egyetemi tanár, Budapest.
 Dr. LUTZ MIKLÓS törvényszéki bíró, Pécs,
350. LUX BÉLA polg. iskolai tanár, Körmend.
 Dr. LUX BÉLA ny. főhadnagy, Zalaszentgrót
 LUX GYULA képzőintézeti tanár, Budapest.
 Dr. MADARASSY LÁSZLÓ múzeumi igazgató, Budapest.
 Dr. MADZSAR IMRE főigazgató, egyetemi m. tanár, Budapest.
355. Dr. MAGAY FEREC törvényszéki bíró, Kaposvár.
 Dr. MAGYARY ZOLTÁN miniszteri tanácsos, Budapest.
 Dr. MAHOLÁNYI LÁSZLÓ máv. titkár, Miskolc.
 MAJOR KÁROLY magántisztviselő, Budapest.
 MAKAY PÁL miniszteri titkár, Budapest.
360. Dr. MARCZELL ÁRPÁD középiskolai tanár, Esztergom.
 fonyódi vitéz MARKÓCZY ANTAL altábornagy, Kaposvár.
 Dr. MAROSI MIKLÓS orvos, Sopron.
 Dr. MARÓT KÁROLY egyetemi rk. tanár, Budapest.
 Dr. MARSOVSZKY GYÖRGY tb, szolgabíró, Budapest.
365. MASLOVSZKY KÁROLY statisztikai tanácsos, Budapest,
 Dr. MATHIA KÁROLY középiskolai tanár, Budapest.
 MATTYASOVSKY MIKLÓS, az O. F. B. tanácselnöke, Budapest.
 MATÓK ANDRÁS postafőtiszt, Szeged.
 Dr. MATOLCSY SÁNDOR bankigazgató, Kaposvár.
370. MAYER GEYZA esperes-plébános, Erdőhorváti.
 Dr. MAYER GYULA ügyvéd, Budapest.
 Dr. MÁLYUSZ ELEMÉR országos levéltárnok, Budapest.
 Dr. MÁRTONFFY KÁROLY miniszteri s. titkár, Budapest.
 MÁTÉ FEREC délvasúti intéző, Budapest.
375. Dr. MÁTÉ IMRE miniszteri s. titkár, Budapest.
 MEGYERY KÁROLY polgári iskolai tanár, Cegléd.
 Dr. MEIZLER KÁROLY ügyvéd, Budapest.
 Dr. MELICH JÁNOS egyetemi tanár, Budapest.
 Dr. MELICHÁR KÁLMÁN egyetemi tanár, Budapest,
380. MENDE LÁSZLÓ gépészmérnök, Budapest.
 Dr. MENYHÁRT GÁSPÁR egyetemi tanár, Szeged.
 MESZLÉNYI EMIL miniszteri s. titkár, Budapest.
 Dr. MEZEY LAJOS ügyvéd, Kúnszentmárton.

- Dr. MEZEY ISTVÁN ügyvéd, Budapest.
385. Dr. MÉSZÁROS KÁROLY államtitkár, Budapest.
MÉSZÁROS LÁSZLÓ körjegyző, Zalacsány.
MÉSZÖLY GEDEON egyetemi tanár, Szeged.
Dr. MICHALTK ANTAL hittanár, Rákospalota.
MICHNIK TIBOR tanító, Pusztakengyel.
390. Dr. MIHÁLYFI ÁKOS egyetemi tanár, Budapest.
Dr. MIHELICS VID újságíró, Budapest.
Dr. MIKÉ GYULA miniszteri s. titkár, Budapest.
MIKES ÖDÖN szövetkezeti főtisztviselő, Budapest.
Dr. MIKLÓS ELEMÉRNÉ, Budapest.
395. MIKLÓSSY ISTVÁN középiskolai igazgató, Budapest.
MIKÓ BÉLA magántisztviselő, Budapest.
Dr. MISKOLCZY ÁGOST kir. ügyész, Budapest.
Dr. MISKOLCZY ISTVÁN egyetemi m. tanár.
Dr. MOLDOVÁNYI JENŐ ügyvéd, Veszprém.
400. Dr. MOLNÁR ISTVÁN orvos, Székesfehérvár.
Dr. MOÓR GYULA egyetemi tanár, Szeged.
ifj. MÓRA ISTVÁN statisztikai ellenőr, Budapest.
Dr. MORAVCSIK GYULA egyetemi m. tanár, Budapest.
MORAVITZ LAJOS szerkesztő, Budapest.
405. MÓRICZ IMRE egyetemi hallgató, Budapest.
MOSDÓSSY IMRE miniszteri tanácsos, Budapest.
Dr. MOZOLOVSZKY SÁNDOR miniszteri titkár, Budapest.
MUNKÁCSY SÁNDOR kir. s. tanfelügyelő, Veszprém.
Dr. MURAKÖZY SÁNDOR törvényszéki bíró, Kecskemét.
410. MUSITZ GÉZA gyógyszerész, Budapest.
MÜNSTERMANN ERNŐ kir. tanfelügyelő, Orosháza.
tolcsvai NAGY BARNA miniszteri titkár, Budapest.
Dr. gesztői NAGY LÁSZLÓ mezőgazd. kamarai igazg., Kecskemét.
NAGY LÁSZLÓ ny. bankigazgató, Budapest.
415. Dr. NAMÉNYI LÁSZLÓ író, Mátyásföld.
NÁRAY-SZABÓ ISTVÁN tanársegéd, Budapest.
Dr. NEISZER ANTAL ny. h. államtitkár, Budapest.
NESSI ERNŐ bankigazgató, Budapest.
Dr. NEUBAUER FERENC államtitkár, Budapest.
420. Dr. NEUBAUER GYULA pénzügyi titkár, Budapest.
NEUBAUER ISTVÁN uradalmi ellenőr, Eszterháza (Sopron vm.)
Dr. NÉVELŐS GYULA miniszteri oszt. tanácsos, Budapest.
Dr. NÉMETH ARTÚR egyetemi tanár, P.
Dr. NÉMETH LÁSZLÓ orvos, Budapest.
425. Dr. NÉMETHY IMRE törvényszéki bíró, Budapest.
Dr. NÉMETHY ZOLTÁN pénzügyi titkár, Budapest.
Dr. NIKLAY PÉTER ny. fővárosi allelváltárnok, Rákosliget.
NÓVÁK LÁSZLÓ máv. főfelügyelő, Budapest.
NYAKAS SÁNDOR városi aljegyző, Hajdúnánás.
430. Dr. NYÍREDY GÉZA jószágigazgatósági titkár, Budapest.
Dr. OLASZ JENŐ ügyvéd, Budapest.
Dr. OLAY FERENC miniszteri oszt. tanácsos, Budapest,
OLÁH BÉLA törvényszéki bíró, Kecskemét.
Dr. ONDRUS PÁL törvényszéki joggyakornok, Gyula.
435. OROSZ MIHÁLYNÉ sz. MIHÁLY EMMA, Budapest.

- Dr. OSZVALD GYÖRGY miniszteri s. titkár, Budapest.
 Dr. OTTLIK GYÖRGY hírlapíró, Budapest.
 Dr. OTTLIK LÁSZLÓ miniszteri s. titkár, egyet. m. tanár, Budapest.
 OTTÓ LÁSZLÓ műegyetemi tanársegéd, Budapest.
440. PÁDÁNYI ANDOR kir. tanfelügyelő, Budapest.
 PADÁNYI GULYÁS JENŐ építész, Budapest.
 PALÁGYI JÁNOS számvevőségi főtanácsos, Budapest.
 Dr. Papp Gusztáv orvos, Budapest.
 PAPP LÁSZLÓ kereskedő, Csorna.
445. Dr. PATAKY TIBOR miniszteri o. tanácsos, Budapest.
 PATATICH REZSŐ szövetkezeti igazgató, Budapest.
 PATAY SÁNDOR állami hitoktató, Budapest.
 Dr. PAULER ÁKOS egyetemi tanár, Budapest.
 Dr. PÁKEY LAJOS miniszteri titkár, Budapest.
450. PÁLOSI ERVIN jogtanár, Eger.
 PÁSTHY JÁNOS középiskolai tanár, Kecskemét,
 Dr. PECHÁNY ADOLF kormánybiztos, Budapest.
 Dr. PEKANOVICH ISTVÁN főorvos, Budapest.
 Dr. PERÉNYI SZILÁRD magántisztviselő, Budapest.
455. PETHŐ ENDRE polgári iskolai tanár, Budapest.
 Dr. PETHŐ SÁNDOR szerkesztő, Budapest.
 PETŐCZ BÉLA főhadnagy, Komárom.
 Dr. PETRES JÓZSEF százados-orvos, Budapest.
 Dr. PETRICH BÉLA gyakorlófőgimnáziumi tanár, Budapest.
460. PETRÓCZI ISTVÁN miniszteri o. tanácsos, Budapest
 Dr. PETROVICS GYÖRGY országgyűlési képviselő, Budapest.
 Dr. PETROVICS JÓZSEF bankfőtisztviselő, Budapest.
 PETROVICS JÓZSEF máv. állomásfőnök, Budapest.
 PETROVICS LAJOS építész, Budapest.
465. PÉTER JENŐ polgári iskolai igazgató, Békéscsaba.
 Dr. PFEIFFER MIKLÓS fővárosi tisztiorvos, Budapest.
 PFISZTERER LAJOS munkásbiztosítóintézeti aligazgató, Budapest.
 Dr. PLANER ZOLTÁN miniszteri s. titkár, Budapest.
 Dr. POGÁNY FRIGYES országgyűlési képviselő, Budapest.
470. Dr. POLGÁR IMRE bírósági titkár, Budapest.
 Dr. POLNER ÖDÖN egyetemi tanár, Szeged.
 PONGRÁCZ ISTVÁN főhadnagy, Békéscsaba.
 Dr. PONGRÁCZ KÁROLY középiskolai igazgató, Kaposvár.
 Özv. dr. POPSIORU MARIUSNÉ tanítónő, Pestújhely.
475. Dr. PORUBSZKY GYÖRGY ügyvéd, Budapest.
 Dr. PRIEGEL LÁSZLÓ ügyvédjelölt, Veszprém.
 ifj. dr. PUSZTER JÁNOS tanár, Miskolc.
 QUINT JÓZSEF tanítóképzőintézeti igazgató, Budapest.
 Dr. RADNAY ENDRE újságíró, Budapest.
480. RADVÁNYI KÁROLYNÉ, Tiszaug.
 Dr. RAVASZ LÁSZLÓ ref. püspök, Budapest.
 Dr. RÁCZ KÁROLY miniszteri tanácsos, Budapest.
 Dr. ifj. RÁCZ LAJOS bankfőtisztviselő, Budapest.
 Dr. RÁKÓCZY IMRE miniszteri titkár, Budapest.
485. REFELD ANTAL igazgató, Budapest.
 REICH ANTAL községi tisztviselő, Budapest.
 Dr. REICHEL GYULA banktisztviselő, Budapest.

- Dr. REINER JÁNOS egyetemi tanár, Budapest.
 RELL LAJOS középiskolai igazgató, Békéscsaba,
490. Dr. RIESZ FRIGYES egyetemi tanár, Szeged.
 Dr. RIESZ SÁNDOR ügyvéd, Budapest. .
 Dr. RODÉ JÁNOS munkásbiztosítóintézeti igazgató, Budapest.
 ROHONCZY ELEMÉR főiskolai hallgató, Budapest.
 ROTHSTOCK KÁROLY banktisztviselő, Budapest.
495. Dr. RUBER JÓZSEF törvzs. bíró, egyetemi m. tanár, Budapest.
 Dr. RUHMANN EMIL törvényszéki bíró, Budapest.
 RUMPELTESZ MÁTYÁS tb, főszolgabíró, Rajka.
 Dr. RUSZNÁK REZSŐ egyetemi tanársegéd, Budapest.
 RUSZTEK KÁROLY kír. tanfelügyelő, Eger.
500. Dr. RUTKAY LÁSZLÓ bírósági titkár, Budapest.
 Dr. SATTLER JÁNOS polgármester, Magyaróvár.
 SÁMUEL FERENC érseki urad. ellenőr, Kalocsa.
 SÁNDY RÓBERT műegyetemi tanársegéd, Budapest.
 Dr. SÁNTHA GYÖRGY középiskolai tanár, Kecskemét.
505. SÁNTHA LÁSZLÓ gazdasági ellenőr, Gödöllő.
 Dr. SÁRKÁNY ALFRÉD miniszteri o. tanácsos, Budapest,
 ilencfalvi SÁRKÁNY JÓZSEF miniszteri s titkár, Budapest.
 SCHÁG KÁROLYNÉ, dr. SERATORIS HILDA tanárnő, Budapest.
 Dr. SCHIDELLA ISTVÁN gyakorlóközepiskolai tanár, Budapest.
510. SCHILLING ZOLTÁN *miniszteri tanácsos*, Budapest.
 Dr. SCHINDLER GYULA középiskolai tanár, Budapest.
 SCHLOTT FERENC főhadnagy, Budapest.
 Dr. SCHMIDT HENRIK egyetemi tanár, Szeged.
 Dr. SCHNELLER KÁROLY jogakadémiai tanár, Miskolc.
515. SCHÖBERL FERENC ny. fővárosi tanácsnok, Budapest.
 SCHRAMEK SÁNDOR hadbiztos, Pécs.
 SCHRAUTH KONRÁD körállatorvos, Magyarorszáék.
 SCHRANZ ANDRÁS egyetemi tanársegéd, Budapest.
 Dr. SCHREIBER EDVIN banktisztviselő, Budapest.
520. Dr. SCHREINER KÁROLY ügyvéd, Veszprém.
 Dr. SCHÜTZ ANTAL egyetemi tanár, Budapest.
 Dr. SEMSEY ALADÁR polgármester, Újpest.
 SIMON ALADÁR ny. főmérnök, Karcag.
 Dr. SIMONYI KÁLMÁN kír. tanfelügyelő, Budapest,
525. SISKA JÁNOS tanító, Kállósején.
 SKULTÉTY REZSŐ LÁSZLÓ városi tanácsnok, Kispest.
 Dr. SOLYMOSSY SÁNDOR főiskolai tanár, Budapest.
 SÓLYOM JÁNOS ny. polgári iskolai igazgató, Budapest.
 Dr. csapi SOMMER JÓZSEF ügyvéd, Budapest.
530. Dr. SOMOGYI JÓZSEF középiskolai tanár, Budapest.
 Dr. SOÓKY ISTVÁN egyet, gazdasági hiv. igazgató, Szeged.
 Dr. SPOLARITS LAJOS járásbíró, Budapest.
 Vitéz SRÉTER FERENC földbirtokos, Magyaránador.
 Dr. STANCZ ERNŐ fővárosi statisztikai titkár, Budapest.
535. STAUD LAJOS ny. kúriai tanácselnök, Budapest,
 Dr. STEINECKER FERENC egyetemi tanár, Budapest.
 STEINER GYULA ny. miniszteri tanácsos, Budapest.
 STÉFEL ALAJOS r. kath. *lelkész, Taszár*.
 STITZ JÁNOS vegyész mérnök, Budapest.

540. STOLL ERNŐ tanító, Nyíregyháza.
 STOLZ ALADÁR banktisztviselő, Budapest.
 STRÖMPEL GÁBOR v. egyetem tanársegéd, Budapest.
 SUHAYDA FERENC kisbirtokos, Vác.
 Dr. SUSITS MIKLÓS pénzügyi titkár, Budapest.
545. Dr. SZABADY JÓZSEF ügyvéd, Székesfehérvár.
 Dr. SZABÓ BÉLA miniszteri o. tanácsos, Budapest.
 Dr. SZABÓ DEZSŐ egyetemi tanár, Debrecen.
 Dr. SZABÓ GUSZTÁV műegyetemi tanár, Budapest.
 Dr. SZABÓ GYULA járásbíró, Szentes.
550. Dr. SZABÓ ISTVÁN járásbíró, Budapest.
 Dr. SZABÓ MARGIT orvosnő, Kúnszentmárton.
 SZABÓ MARIANNE polgári iskolai tanárnő, Kőszeg.
 SZALÁNCZY JÁNOS tanító, Tiszakeszi.
 Dr. SZALAY ZOLTÁN miniszteri s. titkár, Budapest.
555. vitéz SZAPLONCZAY LÁSZLÓ huszáralezredes, Budapest.
 Dr. SZARVAS JENŐ orvos, Budapest.
 SZATHMÁRY JÓZSEF gépészmérnök, Budapest.
 SZAUER S. FERENC banktisztviselő, Szeged.
 Dr. SZÁDECZKY-KARDOS TIBOR műegyetemi előadó, Budapest.
560. SZÁSZ FERENC főtiszt, Budapest.
 SZÁSZ JENŐ tanító, Csaroda.
 SZEDER JÁNOS gépészmérnök, Budapest,
 Dr. SZEKFÜ GYULA egyetemi tanár, Budapest.
 SZELESS LÁSZLÓ ny. közigazg. bírósági tanácselnök, Kecskemét.
565. Dr. SZEMZŐ SÁNDOR ügyvéd, Budapest.
 SZENDREY ZSIGMOND középiskolai tanár, Budapest.
 SZENTIMREY JENŐ ítélőtáblai bíró, Budapest.
 SZENTMIKLÓSSY ANDOR alkonzul, Budapest.
 SZÉKELY GY. LEVENTE építész, Budapest.
570. Dr. SZIGETI GYULA miniszteri o. tanácsos, Budapest.
 Dr. SZILY KÁLMÁN kir. közjegyző, Győr.
 Dr. SZILY LAJOS miniszteri titkár, Budapest.
 Dr. SZLOVÁK PÁL fővárosi tanácsjegyző, Budapest.
 Dr. SZOMBATFALVY GYÖRGY középiskolai tanár, Budapest.
575. Dr. SZOMBATFALVY-MAJTHÉNYI MIKLÓS munkásbiztosító-
 intézeti aligazgató, Budapest.
 Dr. SZONTAGH TAMÁS ny. földtani intézeti igazgató, Budapest.
 Dr. SZÖNYI GYULA miniszteri titkár, Budapest.
 SZÓTS GYULA középiskolai tanár, Budapest.
 Dr. SZTANEK FERENC váll. pánztár közp. igazgatója, Budapest.
580. Dr. SZTANISZLAVSZKY ERVIN miniszteri titkár, Budapest.
 SZTANKÓ BÉLA ny. tanítóképzőintézeti igazgató, Budapest.
 SZTANKOVITS ÖDÖN főtisztviselő, Budapest.
 SZTANKOVITS ANNA felsőkeresk. iskolai igazgató, Budapest.
 Dr. SZUDY ELEMÉR miniszteri o. tanácsos, Budapest.
585. SZULY ELEMÉR uradalmi intéző, Hosszúfalu.
 TALLIÁN ANDOR alispán, Kaposvár.
 Dr. TAKÁCS ZOLTÁN múzeumi igazgató, Budapest.
 Dr. TAKÁTS FERENC középiskolai tanár, Újpest.
 TALÁNYI OTTÓ jogszigorló, Kúnszentmárton.
590. TANTÓ JÓZSEF népművelési titkár, Békéscsaba.

- Dr. TARJÁNYI IVÁN miniszteri titkár, Budapest.
 Dr. TELEGDI RÓTH JENŐ miniszteri tanácsos, Budapest.
 Dr. gr. TELEKI PÁL ny. miniszterelnök, Budapest.
 TEMESVÁRY LÁSZLÓ magántisztviselő, Budapest,
 595. TESLÉRY KÁROLY kir. tanfelügyelő, Budapest.
 TIMA LIPÓT r. kath. segédlelkész, Tolcsva.
 Dr. THEWREWK-PALLAGHY ATTILA min. fogalmazó, Budapest.
 Dr. THIENEMANN TIVADAR egyetemi tanár, Pécs.
 Dr. THIRRING GUSZTÁV ny. f.öv. stat. hiv. igazgató, Budapest.
 600. Dr. THIRRING LAJOS miniszteri fogalmazó, Budapest.
 Dr. THOLT JÓZSEF közigazgatási ítélobíró, Budapest.
 Dr. TICHY KÁLMÁN miniszteri tanácsos, Budapest.
 TICSÉNSZKY PIROSKA tanítónő, Kisterenye.
 TIMON ÁRPÁD banktisztviselő, Budapest.
 605. Dr. ifj. TOLDY LÁSZLÓ egyetemi tanár, Budapest.
 Dr. TOMCSÁNYI MÓRIC egyetemi tanár, Budapest.
 Dr. TONELLI SÁNDOR iparkamarai főtitkár, Szeged.
 Dr. TORMA DOMOKOS miniszteri s. titkár, Budapest.
 ifj. TORMA GYÖRGY főiskolai hallgató, Budapest.
 610. Dr. TÓTH BÉLA középiskolai tanár, Budapest.
 TÓTH BÉLA műegyetemi hallgató, Budapest.
 TÓTH JÁNOS banktisztviselő, Budapest.
 Dr. TÓTH KÁROLY egyetemi tanár, Szeged.
 Dr. TÓTH LAJOS középiskolai tanár, Hajdúnánás.
 615. Dr. TÓTH LÁSZLÓ főszerkesztő, Budapest.
 Dr. TÓTH LÁSZLÓ egyetemi m. tanár, Budapest.
 TÓTH MIKLÓS adóügyi jegyző, Bánhida.
 TÖRÖK VINCZE ref. lelkész, Karcag.
 Dr. TRÓCSÁNYI DEZSŐ középiskolai tanár, Pápa.
 620. Dr. TRÓCSÁNYI GYÖRGY országgyűlési könyvtáros, Budapest.
 Dr. TRÓCSÁNYI JÓZSEF jogtanár, Sárospatak.
 Dr. TUSZKAY ÖDÖN orvos, Budapest.
 Dr. UGRÓ GYULA ny. polgármester, Újpest.
 UNKELHÁUSSER MIKLÓS magánzó, Budapest.
 625. VAJCSIK LIPÓT főmérnök, Budapest.
 Dr. VANYA MIHÁLY miniszteri titkár, Budapest.
 Dr. CS. VARGA ANTAL földbirtokos, Gyula.
 VARGHA FERENC koronaügyész, Budapest.
 Dr. VARGA ISTVÁN egyetemi adjunktus, Budapest.
 630. VAVRINECZ DEZSŐ fővárosi főkönyvtárnok, Budapest.
 VAYER LAJOS középiskolai tanár, Budapest.
 Dr. VÁLYA GYULA polgármester, Kispeszt.
 Dr. VÁRADY ERZSÉBET középiskolai tanár, Budapest.
 VÁRADY JÓZSEF pénzügyi fogalmazó, Budapest.
 635. VÁRADY JÓZSEF képzőintézeti tanár, Budapest.
 Dr. VÁRADY MIKLÓS miniszteri titkár, Budapest.
 VÁROSY GYULA banktisztviselő, Budapest.
 Dr. VÁRSZEGHY JÁNOS miniszteri fogalmazó, Budapest.
 Dr. VÁSÁRHELYI ISTVÁN pénzügyi titkár, Budapest.
 640. Dr. VERESS GÁBOR máv. üzletigazgató-helyettes, Szeged.
 VERESS JENŐ főiskolai tanár, Budapest.
 VERTÁN ENDRE vm. főjegyző, Makó.

- Dr. VESZPRÉMY FERENC miniszteri titkár, Budapest.
 Dr. VÉTEK GYÖRGY polgármester, Kaposvár.
645. Dr. VIKÁR BÉLA ny. országgyűlési gyorsírói főnök, Budapest.
 Dr. VINCZI KÁROLY egyetemi titkár, Szeged.
 VIRÁG FERENC megyéspüspök, Pécs.
 Dr. VIRÁGH GYULA ügyvéd, Budapest.
 VOGEL ISTVÁN p. t. főfelügyelő, Kispeszt.
650. WALTHER BÉLA tankerületi főigazgató, Budapest.
 Dr. WAGNER BÉLA kir. közjegyző, Kecskemét.
 WAGNER ÖDÖN egyetemi hallgató, Budapest.
 Dr. WEIS ISTVÁN miniszteri o. tanácsos, Budapest.
 Dr. WEISS VILMOS bankfőosztályvezető, Budapest.
655. Dr. WENHARDT JÁNOS egyetemi tanár, Budapest.
 Dr. WENINGER JÁNOS ügyvéd, Budapest.
 WÉBER ERNŐ banktisztviselő, Budapest.
 WITZMANN GYULA fővárosi könyvtári tiszt, Budapest.
 ZAJTI FERENC fővárosi számtanácsos, Pestújhely.
660. Dr. ZEHERY LAJOS egyetemi m. tanár, Budapest.
 ZELOVICH KORNÉL műegyetemi tanár, Budapest.
 Dr. ZIBOLEN ENDRE középiskolai igazgató, Újpest.
 Dr. ZOLNAY BÉLA egyetemi m. tanár, Szeged.
 Dr. ZÖMODY JÓZSEF vm. árvaszéki ülnök, Zalaegerszeg
665. ZSENY JÓZSEF földbirtokos, Budapest.
 ZSIVANOVICS LÁSZLÓ r. kath. lelkész, Nyergesújfalu
 ZSUPÁN LÁSZLÓ középiskolai tanár, Miskolc.

Elhunyt tagtársaink:

1925-ben:

- Dr. BUDAY LÁSZLÓ v. tag
 Dr. TIMON ÁKOS v. tag
 Dr. SZAPPÁNYOS GERŐ r. tag
 Dr. SZÉKELY ISTVÁN r. tag.

1926-ban:

- Dr. GYÖRY LÓRÁNT r. tag
 Dr. CSÁSZÁR MIHÁLY r. tag
 Dr. KREMMER DEZSŐ v. tag
 Dr. GAZDIK RÓBERT alapító tag.

1927-ben:

- Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR v. tag
 Dr. VÁRI REZSŐ r. tag
 Dr. HORÁNSZKY DEZSŐ alapító tag.